

فلسفه چیلیک

و علمی آراشدیرمالارین تملداشی

گۆروننوبیلیمی

(۲/۲)

هوسرلین یوروملانماسی و ائلئشدیریلمه‌سی

- ۱- هوسرلین یوروملانماسی و ائلئشدیریسی
(فئنومنولوژی دوشونجه‌سی، آپاچیقلیق، آشقین من...)
- ۲- گۆروننوبیلیمین یورومویلا گونلوك مسئله‌لر
(گۆروننوبیلیمی و چئوره، شدتین آنالیزی و...)
- ۳- یازی قایدالاری و سۆزلوکلر

Edmund Husserl

پدیدار شناسی سنگ بنای فلسفه‌ورزی و تحقیق‌های علمی

Fenomenology as a foundational element of philosophizing and
scientific researches

Felsefeçilik ve bilimsel araştırmaların temeldâşı fenomenoloji

حاضرلایان : اسماعیل جعفرزاده (جفرلی)

سومر نشر

۱۳۹۶

سرشناسه	: هوسرل، ادموند، ۱۸۵۹ - ۱۹۳۸م. Husserl, Edmund
عنوان و نام پدیدآور	: فلسفه چیلیک و علمی آراشدیرمالارین تملداشی گؤرونوتوبیلیمی / ائدموند هوسرل ؛ برگردان به تورکی آذربایجانی اسماعیل جعفرزاده (جفرلی).
مشخصات نشر	: تبریز: سومر نشر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ج. ۱. ۳۴۸ ص. - ج. ۲. ۳۷۰ ص.
شابک	: ۳۰۰۰۰۰ ریال: دوره: 3-978-600-8788-00-0؛ ج. ۱: 0-978-600-8788-01-0؛ ۱۵۰۰۰۰ ریال؛ ج. ۲: 7-978-600-8788-02-0؛ ۱۵۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	: فیفا
یادداشت	: عنوان اصلی: Fenomenoloji üzerine beş ders, 2010.
یادداشت	: کتاب حاضر از متن انگلیسی با عنوان Fenomenology as a foundational element of philosophizing and scientific researches به تورکی آذربایجانی ترجمه شده است.
مندرجات	: (ج. ۱) هوسرلین کیتابلاری: ۱- گؤرونوتوبیلیمینده ایشله ن اصلئ مفهولار ۲- هوسرل- کسین بیر بیلیم اولاراق فلسفه (مثنقوش اوغلو) ۳- گؤرونوتوبیلیمی اوزره رینه بش درس، گؤرونوتوبیلیمین ایدمسی (هارون تپه) ۴- دکارت دؤشونوش لری (خلاصه) (ج. ۲)- هوسرلین یوروملاتماسی و ائلتشدیرلمه سی.
موضوع	: پدیده شناسی
موضوع	: Phenomenology
شناسه افزوده	: جعفرزاده، اسماعیل، ۱۳۳۶، مترجم
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۶ ف ۸ / ۳۲۷۹ B
شماره کتابشناسی	: ۴۶۹۹۱۷۲

نام کتاب: : فلسفه چیلیک و علمی آراشدیرمالارین تملداشی گؤرونوتوبیلیمی / یازار (نویسنده) ائدموند هوسرل.

ج. ۱. هوسرلین کیتابلاری (کتابهای هوسرل). تومریس مثنقوش اوغلو، هارون تپه، لانگتون و...

ج. ۲. هوسرلین یوروملاتماسی و ائلتشدیرلمه سی (نقد هوسرل)، تومریس مثنقوش اوغلو، حسن آجار و...

برگردان و تعلیقات به تورکی آذربایجانی: اسماعیل جعفرزاده (جفرلی)

ناشر : سومر نشر

لیتوگرافی و چاپ، صحافی : حقیقی

نوبت چاپ و تیراژ : چاپ اول، ۱۳۹۶، تیراژ ۵۰۰ جلد

تعداد صفحه : جلد ۱: ۳۴۸ ص، جلد ۲: ۳۷۰ ص،

قطع : وزیری

شابک دوره : (فلسفه چیلیک و علمی آراشدیرمالارین تملداشی گؤرونوتوبیلیمی) ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۸۸-۰۰۰-۳:

شابک جلد اول (فلسفه چیلیک- هوسرلین کیتابلاری) ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۸۸-۰۰۱-۰:

شابک جلد دوم (فلسفه چیلیک- هوسرلین یوروملاتماسی و ائلتشدیرلمه سی) ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۸۸-۰۰۲-۷:

مرکز پخش : تبریز، انتشارات سومر نشر، تلفن تماس: ۰۹۱۴۳۱۱۲۶۸۰

پهء هر جلد : ۱۵۰۰۰ تومان، (بها یک دوره ۳۰۰۰۰ تومان)

اوجا قران و گۇرۇنتويىلىمى

اسلام دىنى و اوجا قران، مسلمانلار اوچون ان دىرلى قايناقدير، لوح محفوظ اولاراق قران كريم بير اوزك و ذات حاليندادير، و گۇرۇنتولرى بيزلره مختلف مذهبلىر شاكلينده گلمكدهدير، يانسىمالار مختلف تاريخى، كولتورل، بۇلگهسل گوجلرينده ائتگى سىيله بير باغلام و مجموعه شاكلينه گلهرك گۇرۇنورلر. بو گۇرۇنتولرى دوزگون يوروملاماق اوچون و اينسانلىق عالمينين قان دامارلاريني داها ساغلىقلى حالا گتيرهرك اولارلا حيات وئرمك اوچون، يورومجولارين بويونۇا بۇيوك مسؤليت و وظيفه دۇشور.

(دين فتنومئولوژىسى)

منده سيغار ايكي جهاهان من بو جهاhana سيغمارام. جوهر لامكان منم كۇون و مكانا سيغمازام. گرچى مُحيط اعظم، آدمى آديم آدمم. دار ايله كُن فكان منم من بو مكانا سيغمازام. جان ايله هم جهان منم، دهر ايله هم زمان منم. گۇر بولطفهنى كى من، دهر و زمانا سيغمازام. يئر و گۇيو دۇزَن منم، گئرى دۇنوب پوزان منم. جومله يازى يازان منم، من بو ديوانا سيغمازام. (نسىمى)

خردمندى كه دائم، عالم علم ايچره سئر ائيلر، اساليب فنون شعردن، البتده غافيلدير. مذاق شعر هم بير اوزگه عالمدير حقيقتده، ايكي عالملىرى سئيرائيله مك غايتده موشكيلدير. (اساليب فنون شعر: اوخو: فلسفه يۇنتملىرى)

علم كسبييله رُتبه-ى رفعت، آرزوى مَحال ايميش آنجاق. عشق ايميش هر نه وار عالمده، علم بير قيل و قال ايميش آنجاق. (فضولى، آذربايجانين بۇيوك فيلسوفو)

عَلَم، عِلْم بيلمكدير، عِلْم كندين بيلمكدير.
سن كندين بيلمز سين، بو نئجه اوخوماقدير.
(يونوس امره)

کیتایین حاضیر لانماسیندا امگی گئچن عالیملز:

استاد صدیق، دکتر ارگین افشار جنابلاریندان، فرهنگ جامعه درگی قروپوندان و فلسفه چیلیک کلاسارینین اؤیرنجیلریندن، مختلیف مشورتلر سببیله و یاردیملارینی اسیرگه مه دیکلری اوچون تشکر ائدیرم.

استاد صوفیانی و استاد پیکانی جنابلارینا، فلسفه حاققیندا آیدینلادیجی ایضاح لاری اوچون، منت دارلیغیمی بیلدیریرم.

ايچىندە كىلر (فلسفە چىلىك و علمى آراشديرمالار ين تملداشى گۈرۈنتۈبىلىمى - جىلد ۲)

۶

پىشگفتار

۷

بىرىنجى بۇلوم: ھوسىرل ين يوروملانماسى و انلششديرىسى

۷

۱-۱- فئومئىنولۇزى دوشونجەسى - تومرىس مئىقوش اوغلو

۳۷

۱-۲- فئومئىنولۇزى و ھوسىرل دە آپاچىقلىق پروبلىمى - اولكتر اۋكئىم

۷۳

۱-۳- ھوسىرل ين پوزىتۈيۈزم انلششديرىسى - ھازال آكپىنار

۸۶

۱-۴- ھوسىرل دە باشقاسىنىن مىن مىسئەسى و اۋزىنەلر آراسى قاۋرامى - قورتول گولنچ

۱۱۵

۱-۵- ھوسىرل فئومئىنولۇزىسىندىن يولا چىخاراق ھايدگىر - لئوئىناس ين باخىشى، توران

۱۶۸

۱-۶- سارتر فلسفەسىندە آشقىنىسال مىن مىن مومكونسوزلويو و آشقىن مىن - اۋزاتاي

۱۹۹

ايكىنجى بۇلوم: گۈرۈنتۈبىلىم ين يورومويلا گونلوك مىسئەلر

۱۹۹

۱-۲- گۈرۈنتۈبىلىمى و چئورە - چئوركورن

۲۰۸

۲-۲- فئومئىنولۇزى باخىشلا شىدتن آناليزى - حسن آجار

۲۵۳

۲-۳- نوم فئومئىنولۇزىسى - دوگلاس آلتن و ...

۲۶۶

۲-۴- صانات چى يۇنەلىمى - تۇبا گولتەكىن، ازگى توكدىل

۲۷۶

۲-۵- پراگماتىزم و انلششديرىسى - نژاد دوغان - اۋندىرىلگىن

۳۰۲

۲-۶- فلسفە و گئىچمىشدىن گلەجگە دوغرو باخىش - چئوركورن

۳۲۶

اۋچونجو بۇلوم: يازى قايدالارى و سۇزلوكلر

۳۲۶

۳-۱- تۈركجە يازى قايدالارى - چئوركورن

۳۳۲

۳-۲- سۇزلوكلر (تۈركجە - اينگىلىسجە) - چئوركورن

۳۶۰-۳۷۰

۳-۳- سۇزلوكلر (اينگىلىسجە - تۈركجە) - چئوركورن

پیشگفتار

پدیدارشناسی و فلسفه اگزیستانس یکی از مشکل ترین متون فلسفه می باشد. صاحب نظران در این زمینه به روشنی به این موضوع اذعان دارند، چنانچه در کتاب «درآمدی بر پدیدارشناسی، نوشته رابرت ساکالوفسکی، ترجمه محمدرضا قربانی» در مقدمه به نقل از مرلوپونتی (یکی از اساتید مهم این علم) چنین می نویسد: «پدیدارشناسی چیست؟ بسیار عجیب است که این پرسش پس از گذشت پنجاه سال از چاپ نخستین کتاب هوسرل هنوز مطرح می شود.» مترجم اضافه میکند «اما جالب است این پرسش برای ما نیز که در زمانی زندگی می کنیم که تقریباً شصت سال از نگارش (پدیدارشناسی ادراک، نوشته مرلوپونتی ۱۹۴۵) می گذرد هنوز گشوده است».

یکی از راههای غلبه بر این مشکل خواندن مطالب مختلفی است که در مورد بانیان علم پدیدارشناسی نوشته اند، منتقدان معمولاً مهمترین و قابل تامل ترین موضوعات کتاب اصلی یک نویسنده را مورد نقد و کنکاش قرار می دهند و لذا برای خواننده کتابهای اصلی، مناسب ترین راه، خواندن چنین توضیحات می باشد و مطمئناً بعد از این مرحله خواندن کتابهای اصلی نویسنده قابل فهم تر خواهد بود، من در جلد دوم این کتاب بر اساس تجربه خودم و به همان صورت که سوالهایی برایم در این زمینه مطرح بود نقدهای نوشته شده در باب پدیدارشناسی را می خواندم و در صورتی که قابل فهم بوده و سوالهایم را پاسخ می داد انتخاب نموده و به تورکی آذربایجانی بر می گرداندم، امیدوارم خواندن این مطالب به همین شکل برای خوانندگان و پژوهندگان علم پدیدارشناسی نیز مفید واقع گردد. مضافاً در ادامه، مثالهای عملی در مورد کاربرد علم پدیدارشناسی در زمینه های مختلف ارائه گردیده است، مثالها عموماً تئز دوره های تحصیلی دانشگاهی بوده و بنحوی انتخاب شده که با مسائل روز در کشور ما نیز مشابهت داشته باشد و امیدوارم بدینوسیله به عنوان نمونه در مورد تحلیل مسائل کشور خودمان نیز مورد استفاده قرار گیرد (جفرلی).

بىرىنچى بۆلۈم:

ھوسئىرل يىن يۈرۈملەنمەسى وائىلەشدىرىسى

۱-۱-فەنۇمئۇلۇزى دوشۇنەسى

(مەنقۇش اوغلو)

ئەمۇند ھوسئىرل يىن يازىلار يايىلاندا، ۲۰. يۈزايلىن باشلارنىدا، فلسفە ئالانىداكى چالاشمالار بىر چىخمازا گىرەمىشە. فلسفە، اينسان و دونيا مسئلەلرى يىرىنە، سادە جە گلمىش گىچمىش فلسفە سىستىمىلرىنى، يۇنئەم مسئلەلرىنى الە ئالير؛ اينسانلىغىن گەلە جەك اومودلارى باخىمىن دان او سىرادا باشارىلان چۇخ ئابارتىلان دوغا بىلىملىرىنە تەقلىد ائەليردى.

اصليندە گۈنۈمۈزە باخارساق، او زامانلار فلسفەنەن دورومو، بوگونكۈندەن، چوخدا فرقلى دىيىلدى، يعنى فلسفە اصلى ھەدىنى و سايقىنلىغىنى ايتىرەرك، اينسانلار دونيا مسئلەلرىنى تەملىنى اقتصاددا گۈرۈردۈلر و اينجە صنعت بئەلە پول اىيەلە ئۇلچولوب بىچىليردى و دوشۇنەلەر مەدىالار طرفىندەن اۆرەتيليردى. و فلسفە چالاشمالارى اھمىت وئرىلسەدە ئىنچاق اونون تارىخى انكشافىندا بىر تىخانىقلىق باش گۈستەرمىشە. فلسفە، آرتىق پروبلەملر يىرىنە اۆز اۆزۈنۈ دىدىكلەيىر، يا دا پىسكولوژى (روھىيلىمى) كىمى يىنى اورتايا چىخان دىسپلېنلرندە، دوغا بىلىملىرىنىن تىجروبى يۇنئەملرىنە اينايىردى. بىر طرفەن يانلىش بىر تارىخسلىك بىلىنچى اولان «تارىخسلىك» (historicism)، اۆتە يان دان پراگماتىزم دالغاسى ھەر شىئى نىسبى لىشدرير؛ و وارلىق ئالانلارنىن اۆزلىكلرىنى گۈزدەن قاچىران سويوت يۇنئەم آراشدرمالارى، فلسفەنەن دوغا بىلىملىرىنە تەقلىد اولونماسىنا سەبب اولوردو.

بو تىخانىقلىق و يانلىش مىسر، فلسفەيە يىپ يىنى و باغىم سىز بىر آراشدرما ئالانىنى، «اۆزك ئالانىنى» گۈستەرن، ھوسئىرل يىن «فەنۇمئۇلۇزى» فلسفەسى آشدى.

ايلەك كز «فەنۇمئۇلۇزى»؛ اونون چۇخ اونلو اولان «فلسفە، فلسفەلەرنە دىيىل، شىلەرنە ھەركەت ئىتمەلى، فەنۇمئۇلۇزە دۇنەلى» مەھۇمويلا ايشە باشلار.

فەنۇمئۇلۇزىنىن تائىرى و باشارىسى، اونون، فلسفەنەن اۆزل اولاراق آراشدرىراجاغى، فەنۇمئۇلۇزە اورتايا چىخان بىر «اۆزك» ئالانىنىن وارلىغىنى گۈستەرمەسى و بو «اۆزەي» قاورامانىن يۇنئەملىنى گىتيرەمە سىدى. بو باخىم دان، ھوسئىرل يىن اورتايا قويدوغو فىكىرلەر، چاغىمىز اوچون دە

چوڭ لازىم و گىچىرلىدىر: چاغىمىز كىمى بوتون دوشونمە انئىرژى سىنى، اۋزونون يىرىنە دوشونە جىك آلتر دۆزگىمە يە صرف ائدن، اوداسىندا «تلۈيزيون» قارشىسىنداكى مۇبل دا اوتوروب، «بىلىنچ و سىلەسى» نىن حاضر دوشونجەلرى ايله يىتىنمىك اىستەين بىر چاغ اوچون. بو بۇلۇمدە كى مطلب «تقى الدىن مئىقوش اوغلو» نون يازىلارنىدان وئىلەرەك گۈرۈنتۈپىلىمىنە داها گىنىش آيدىنلىق گىتىرمەك ھەفلەنەر. ھۇسۇرل نىن اۋىرنىچىلرىندىن اولاراق نىكولاي ھارتمان (Nicolai Hartmann) تانىنىمىش بىلگىنلردندىر، اونون اۋىرنىچى سى اولاراق و يانىندا ھۇسۇرل اوزەرىندە دوكتورا تىزىنى گىچىرمىش اولان تقى الدىن مئىقوش اوغلونون يازىلارى بۇيوك اۋنمە صاحىبىدىر (تۇمرىس مئىقوش اوغلو).^۱

فنىومئىنولۇزىدن اۋنجه كى فلسفە نىن دورومو و ھۇسۇرل نىن فنىومئىنولۇزى سى

كانت نىن فلسفەسى، فلسفە اوچون بىر دۇنوم نوقطەسى اولدو. بو فلسفەنى اۋزوندىن اۋنجه كى فلسفەدن آيىران باشلىغا نوكتەلر بونلاردىر: كانتدان اۋنجه كى فلسفە، يا راسىونالىست يا دا ائمپىرىست ايدى (يا عاغىلجى يادا تجروپە چى ايدى)؛ بىلگى، يا عاغلا يا دا تجروپە يە دايداندىر بىلردى. كانتا گۇرە بىلگى ايكى عضولودور: آپرىورى و آپوستىرىورى. ايكىنچى اۋنملى نوكتە، كانت نىن فلسفەسى نىن، بىلگى نىن سىنىرلارنى، ترسىم ائتمە يە چالىشما سىدىر. كانت بىلگى نىن سىنىرلارنى آراشدىرماقلا، فلسفەنى باشى بوش قۇرۇقلاردان قۇرتاردى. كانت نىن بىلگى نى ايكى عضولو گۇرمەسى و آپرىورى اولانى سۇزەن بىر تابى اولاراق قبول ائتمەسى، اونو بىر نوع ايدئاللىزمە، آشقىنسال ايدئاللىزمە گۇتوردو. اصلىندە بو ايدئاللىزم، كانت فلسفەسى اوچون اۋنملى دىيىلدى. فقط اۋزوندىن سونراكى فلسفە يە، و آلمان ايدئاللىزمىنە چوڭ تاثير قويدو. ايدئاللىست فلسفە، ھىگىل دە آن يوكسىك نوقطەسىنە يىتىشىدى. دىمىك اولار ھىگىل نىن قوردوغو فلسفە سىستىمى، مۇتافىزىك سىستىملر نى سونونچو سودور. تىك يانلى و

1- تقى الدىن مئىقوش اوغلو دوكترا تىزىنى نىكولا ھارتمان نىن استادلىغىلا فنىومئىنولۇزى حاققىندا گىچىرىر، آلمانجا يازىلمىش و يايمىلانمىش اولان بو تىزىن باشلىغى بىلەدىر: «Über die Grenzen der Erkennbarkeit bei Husserl und Scheler»، آيرىجا مئىقوش اوغلوندان تور كچە دە يايمىلانمىش اثرلرىندىن «فلسفە دىيىل مى اويدور اويدور سۇبلە»، «فنىومئىنولۇزى و نىكولاي ھارتمان» (ادىيات فاكولتەسى مطبعەسى - پىستانبول، ۱۹۷۶) كىتابلارنىا اشارە ائتمەك لازىمدىر.

تەخىلى اولاراق دىئالكتىك يۇنتەمە دايدانان بۇ سىستېمى، تەخىلون سون سىنېرىنا وارمىش، و چۈرۈك بىر قۇرۇلۇش كىمى چۈكۈمۈشۈر. بۇ سىبلە ھىگىل دىن سونرا فلسفەدە بىر بوشلۇق اۆز وئىر. ھىگىل دىن سىستېمى يىخىلدىقدان سونرا تىكرار كانت ا دۇنولدو. ھىگىل دىن فلسفە سىندە آرخا پلاندا قالان بىلگى نىن سىنېرلار مىسئەسى، اۆن پلانا گىچىدى. ايندى فلسفە، سادە جە و يالنىز بىلگى نىن بىر بىلىمى اولدو. آرتىق فلسفە، يۇنتەملرىنى اينجەلە دىيى بىلىملرە دايدانماغا باشلادى. بۇ بىلىملر، ماربورگ لۇ يىنى - كانت چىلاردا دوغا بىلىملرى ايدى. فلسفە، دوغا بىلىملرى نىن بىر بىلگى تئورىسى اولدو. گىنىش آنلامدا ئورەنسلى بىر بىلگى اولماقدان اوزاقلادى. بوندان باشقا پىسكولوژى (روھىيلىمى) و منطق، فلسفەدەن آيرىلدى. منطق، ماتىماتىكىلىشمە يە باشلادى. پىسكولوژى (روھىيلىمى) دە دوغا بىلىملرى نىن يۇنتەملرىنە اوز گىتىردى.

ماربورگ لۇ يىنى - كانت چىلار دىن يانباشىندا، اونلاردان باغىم سىز اولاراق يىنى بىر فلسفە آخىمى اورتايا چىخىدى. بۇ آخىمىن قورۇجوسو دىلتى ايدى (W. Dilthey). يىنى - كانت چىلار، دوغا بىلىملرى و اونلار دىن يۇنتەملرىنى اينجەلە مەكلە كىفائەت لىدىكلرى خالدا، دىلتى نىن آچىدىغى بۇ يىنى آخىم، تەك يانلى اولاراق يالنىز تارىخە يۇنلدى. فلسفە آرتىق يا پىسكولوژى، منطق كىمى علمى بىر دىسپلىن اولاراق الە آلىنىر، يا دوغا بىلىملرى نىن يۇنتەملرىنى اينجەلە مەكلە كىفائەت لەنر، يا دا فلسفە سىستېملرىنى ئاللىشىدىر بىر فلسفە تارىخى اولوردو. بئىلە جە فلسفە اوچون باغىم سىز بىر آراشدىرما آلانى قبول ئىدىلمىردى.

دەمەك اولار ۱۹ و ۲۰ نىجى يوزايلىن ايلەك يارىسىندا فلسفە اسكى آنلامىنى ايتىردى، ئورەنسلى بىر بىلگى اولماقدان چىخىدى. يۇنتەمى نىن تەك يانلى خىيالچىلىغى اۆزۈندە يىخىلان ھىگىل فلسفەسى، بۇ آنلامدا اورتايا چىخان آن سون سىناوايدى.

آرتىق ارسطو آنلامىندا، اۆنچە دىن طرح اولونموش قۇرۇقسال/خىالى بىر يۇنتەمە دايدانمايان، دونيا حاققىندا فلسفى بىر بىلگى آلدە ائتمە يە چالىشان بىر فلسفە نىن دوغماسى لازىم ايدى. ايشىدە فلسفەنى بئىلە بىر دۇنوم نوقطە سىنە قاووشدوران، بىر مىنچى يوزايلىن باشلانقىچىندا اورتايا چىخان ائدموند ھۇسەرل دىن «فئەنۇمئولوژى» سى اولدو.

ھۇسۇرل يىن فئومئولوژىسى

فلسفە اوچون اۋۇل بىر آراشديرما آلانىن تانىنمىسى، سادە جە داھا اۋنجه اورتايا قويولموش اولان سىستىمىلر يىن ائلىشىدىرىسى ايله كفايت لىمەسى، اىنۇ بىر چىخمازا سوخموشدور. ھۇسۇرل يىن اُن بۇيوك باشارىسى، فلسفە نىن اۋۇل بىر آراشديرما آلانىن وار اولدوغونو گۇستىرمك اولدو. ھۇسۇرل بونو سادە جە ايله رى سورمكە قالمادى، اۋۇل آراشديرمالار يىلا گۇستردى دە.

ھۇسۇرل، «وار اولان فلسفە لىرىن يا دا اولار يىن ائلىشىدىرىسىنىن دىيىل، فئومئولدىن حرىكت ائتمەلى»، «فئومئولدىرە، شىلرە دۇنمەلى» دىمكە، فلسفە نىن اۋۇنە خاىس اولان آلانىنى گۇستردى. آرتىق فلسفە، اسكى سىستىمىلرى، اولار يىن ائلىشىدىرىسىنى يا دا ھىرانسى بىر يىلىمە يۇنلەمى يى پىراخارق، فئومئولدىرە، شىلرە آلانىنا يۇنەلە جىكىدىر.

فقط «فئومئول» و «فئومئولوژى» قاواراملار يىلا نە آنلا تىلماق اىستەنر؟ بو قاواراملار فلسفە سۇيە مىندە بىر چوخ قارىشىقلىقلار نىن اولموشدور. عمومى اولارق، «فئومئولوژى» نى فئومئولدىن يىلىمى اولارق گۇستىرمك، گلەنك لىمىشىدىر. فقط بوتون يىلىمىلر فئومئولدىن سۇز ائىدرلر: فىزىك، فىزىك فئومئولدىرە، پىسىكولوژى (روچىلىمى) پىسىشىك (روچ و تىن)، سوسىولوژى (توپلوم يىلىمى) سوسىال، تارىخ يىلىمىلرى تارىخ فئومئولدىن اىنجه لىر. ھىر يىلىمىن بىر فئومئول آلانى وار دىر. ائىلە ايسە فئومئولوژى نىن سۇزونو ائىدىيى فئومئول ايله يىلىمىلرىن گۇستردىيى فئومئول آراسىندا نە فرق وار دىر؟ بو فرق، فئومئولوژى نىن طرزى ايله بو يىلىمىلرىن طرزى آراسىندا كى باشقالىقدا اورتايا چىخار. ھۇسۇرلە گلنجه يە قدر فئومئول قاوارامى، اولايلا، زامان و مكان اىچىندە اولوب يىتىلر اوچون ايشلە نىلدىر.

فئومئول دىيىنجه hic et nunc (بورادا و اىندى) اولان فئومئولر آنلا شىلدىر. ھۇسۇرل يىن فئومئولوژىسى نىن دوشوندىو فئومئولر ايسە، «اۋۇك» (essentia) فئومئولرىدىر. «اۋۇك» فئومئولدىر، رىال بىر كاراكتىر داشىمايان فئومئولدىر. «اۋۇك» فئومئولدىن نىن اۋۇللىگى، دوشونوش لو بىر طرزە (فئومئولوژىك و اۋۇنە دۇنوك دوشونمە طرزىنە) دايانماسىدىر. بو طرز، طبعى طرزىن چوخ فرقلىدىر. اونون تومويلە قارشىتىدىر. بو طرزىن اۋىرە نىلمەسى و اونا آلشلىماسى لازىم دىر. يوخسا ھىر زامان فئومئولوژىك طرزىن، عادت ائىدىگىمىز طبعى توتوما دوشمە تھلىكەسى وار دىر. ھۇسۇرلە گۇرە، فئومئولوژى نىن اورتايا چىخماسى و گلشەسى نىن

گىجىكە ندنى بودور. فئومئولوژىك طرزله آراشدىرمالارينا باشلايان فئومئولوژى، اولاي بىلگى سى دئىل، «اۋزك» بىلگى سى الدە ائتمە يە چاليشير.

فئومئولوژى، «اۋزك» بىلگى سى الدە ائتمك اوچون اۇيقولادىغى يۇنتمە، «رئدوكسيون يۇنتمى» (آيقلاما/آريتما يۇنتمى ويا يئندىرگەمە يۇنتمى) آدىنى وئرىر. يئندىرگەمە يۇنتمى ايله فئومئولوژى، پسيكولوژىك و اۋتەكى فئومئولردن «صاف» «اۋزەيە»؛ باشقا بىر دئيشلە، ائمپىرىك گنلىك (تعميم) حاققىندا بىلگى ساغلايان بىر دوشونمەدن، «اۋزك» سل گنلىككە (تعميمە) وارىر. بو باخىمدان فئومئولوژى نىن فئومئولرى ايرئالدىر (غىرواقى، گرچك دىشى irreal). فئومئولوژى رئال فئومئولرىن دئىل، يئندىرگەمە يۇنتمى اۇيقولانان فئومئولرىن بىلگى سى، بىر «اۋزك» بىلگى سىدىر. يئندىرگەمە يولويلا تمىزلەنن فئومئولر، آرتىق ايرئاليتەلردىر. ايشدە فئومئولوژى رئال اولايلىرى دئىل، بو ايرئاليتەلرى «اۋزك» اولاراق ايدراك ائدر.

هۇسئول فئومئولوژى حاققىندا بىر چوخ تعريف اورتاي قويار. بىز بونلارنىن ان اۋنمىللىرىندىن بىرى سىنى آلماقلا كفايت لەنە جگىك: «فئومئولوژى، آپريورى-تصويرە چكن بىر «اۋزك» (ذات) بىلىمىدىر. فئومئولوژى بئىلە بىر بىلىم اولاراق اۋزونو هر نوع تئورىدن اوزاق توتار». هئچىر شى اۋنە سورمەدن، هئچىر فرضىيە داينامدان آراشدىرمالارينا باشلار. تئورى آنجاق آچىقلامالارنىن ياپىلاجاغى بىر يئردە ايلەرى سورولەبىلىر (يعنى تئورى بىر عمل اورتاي گليرسە مطرح اولايلىر). هۇسئولە گۈرە تئورى دئداكتيو/تۆمدنگىلمى حركت ائتمك زورونداير. يعنى بىر تئورى نىن ايلەرى سورولدىو يئردە، بىر تمل ايلكەدن حركت ائدىلىر.

آچىقلانماسى ايستەنن شى، دئداكتيو/تۆمدنگىلمى اولاراق بو تمل ايلكەدن چىخارىلىر. فقط توصيفى بىر بىلىم اولان فئومئولوژىدە، آچىقلاناجاق، دئداكتيو/تۆمدنگىلمى اولاراق استنتاج چىخاريلاجاق هئچىر شى يوخدور.

فئومئولوژى آنجاق دوغروندان و تمل وئرىلىرى تصور ائدەبىلىر. فقط بو تصور، ائمپىرىك يعنى دۇيولارا (حيس لره) داينان بىر تصويرلەمە دئىلىدىر. بىر «اۋزك» تصويرلەمە سىدىر. فئومئولوژى نىن آراشدىرما آلانى، «اۋزك» لرىن آلانىدىر. فئومئولوژى آپريورى بىر بىلىم اولدوغوندان، «اۋزك» لرى ايدراك ائدركن، اونلارداكى تمل باغلىقلىقلارى دوشونر. بو سببە

بیر «اؤزک» آلانی اولان فنئومئولوژی نین آلانیندا، اولای (حادثه) بیلگی سی نین، راستلانتیسال و تصادفی اولانین یئری یوخدور. بو آلاندا هر شئی «اؤزک» باخیمیندان مشخص اولموش و موتیوه اندیلیمیش اصلی موضوع حالینا گتیریلیمیشدیر. بونون اوچون فنئومئولوژیده سادهجه «اؤزک» له ایلگیلی و بونا بنزر سوال لارین جاوابلاری واردیر. اولایلارلا ایلگیلی سوال لار بورادا سوروشولماز کی، جاوابلاری اولسون. مثلاً آلقى حاقیندا سوروشولاجاق سوال، آلقینین واقعیتده بیر قارشیلیغینین اولوب اولمادیغی دئییلدیر. بورادا آنجاق بو سوال اولایییر: آلقى، آلقى اولاراق، هانسی «اؤزک» عنصرلرینی ایچه ریر و احتوا ائدیر؟

گنومتری و فنئومئولوژی

یالنیز فنئومئولوژی دئییلدیر «اؤزک» بیلیمی اولان؛ باشقا «اؤزک» بیلیم لری ده واردیر: ماتماتیک بیلیم لری، منطق کیمی. هوسئرل «اؤزک» بیلیم لرینی ایکیجه آیریر. ۱. سویوت (فورمال) «اؤزک» بیلیم لری (جبر، حساب، منطق)؛ ۲. مؤحتوالی «اؤزک» بیلیم لری (گنومتری، فنئومئولوژی، فیزیک). گرچی فنئومئولوژی بو ایکی قروپا دا یاخیندیر؛ فقط او، اصل گنومتریه بنزر. ایکی سی ده مؤحتوالی «اؤزک» بیلیم دیر. یالنیز آرالاریندا بیله بیر فرق واردیر: گنومتری (هندسه) آکسیوملاردان/اصل لردن حرکت ائدن دئداکتیو/تومدنگیلمی و تئوریک بیر بیلیم دیر. فنئومئولوژی ایسه تصویر ائدیجیدیر (توصیفی دیر). تئوری و دئداکسیونون (تومدنگیلم بن) فنئومئولوژیده یئری یوخدور. اؤته کی ریاضی بیلیم لرله فنئومئولوژی نین ایلگی سی داها آزدیر. چونکو اونلار هم سویوت (فورمال)، هم ده قورقوسال/تخیلی و دئداکتیو دیرلر.

هوسئرل، گنومتری ایله فنئومئولوژی نین بنزریلگینی، بیله آچیقلاز: «گنومتری و فنئومئولوژی صاف «اؤزک» بیلیم لری اولاراق رئال وارلیق حاقیندا هئچیر شئی ایله ری سورمز لر.» بو سببله بو بیلیم لر اوچون تمل، آلقى و تجروبه وئریلری دئییل، فیکسیون/تخیل دور (fiksiyon). فیکسیون/خیال، هم فنئومئولوژی نین هم ده اؤته کی «اؤزک» بیلیم لری نین (آنلام بیلیم لری نین یعنی ائیدئتیک/اؤزکله ایلگیلی بیلیم لری) حیات عئصرو دور. بو سببله ده فیکسیون، اولوم سوز حقیقت بیلگی سینی بسله بن قایناق دیر.

اۋزك اۋز گۈرۈسو (Wesenschau):

فنتومثولۇزىنى، آپرورى-تصوير ائىدىن بىر «اۋزك» بىلىمى اولاراق تعريف ائىدىك. آيرى دئىشلە، فنتومثولۇزى بىر «اۋزك» تصويرلەمەسى و بىر اۋز گۈرۈ دئىمكىدیر. فقط آنچاق گۈرۈلن و وئىلن بىر شئى تصويرلەنەيلىر. ھۇسئىل بو حاقدا بئىلە دئىير: عمومى اولان، ايدئال اولان، و زامان، مكان شرطلرینە باغلى اولمايان اوبژەلر/نسنەلر واردیر. بىز بونلارى «فنتومث» اولاراق گۈرەيلىرىك و وئرى حالينا گتيرەيلىرىك. حالبوكى اۋتەدن برى ظن ائىلیردى كى، وئىلن يالنىز تەك تەك شئىلر (اينديويدوئل) اولاندىر. كلى اولان وئرى حالينا گتيرەلەمز. اۋزلىكلە نۇمىنالىست (آدجى) گۈرۈش، كلى اوبژەلرین دئىيل، كلى آنلامى اولان كلمەلرین، ایشارتلرین، سیمگەلرین وار اولايىلەجەينى ایلەرى سۆرر. بو نوقطەدە فنتومثولۇزى نۇمىنالىست فلسفەيە قارشیت بىر گۈرۈش اورتايا قۇيار. ھۇسئىلە گۈرە بىز، يالنىز «تەك تەك اولایلارى، اينديويدوئل يعنى تەك اولانى» دئىيل، كلى اولان «اۋزك» لرى دە گۈرەيلىرىك، وئرى حالينا گتيرەيلىرىك.

گرچى ھەر اۋز گۈرۈنۈن تەملىندە اينديويدوئل (ائىمپىرىك) اولان بىر اۋرنەك واردیر؛ من «قىرمىزى» رنگى آنچاق بللى بىر قىرمىزى نسنەدن حرەكەت ائىدەرك وئرى حالينا گتيرەيلىرىم؛ يا دا «اۋچگن»ى، اۋچ كۈشەلى بللى بىر شئىدن حرەكەت ائىدەرك وئرى حالينا گتيرەيلىرىم. فقط عمومى «اۋزك»، دايم بو تەك اولان وئرىدن باشقا اولان بىر شئىدیر.

منى تەك اولان بىر اۋرنەك، «اۋزەيە» گۈتۈرن عمل (act)، اوندان حرەكەت ائىدەرك، ھەر شئى آیراچ اىچىنە آلماق عمل یدیر (رئەكسىون ويا ئىندىرگەمە عملى). بو اۋزدندىر كى، بىز، كلى اولان «اۋزك» لر آلانىندا ھەم فانتىزىدن/خيال گۈجۈندن، خيال حاصىلى اولان بىر شئىدن، ھەم دە گرچەك بىر اوبژەدن/نسنەدن حرەكەت ائىدەيلىرىك. چۈنكو «اۋزك» بىلىمى نىن گرچەكلىكلە، اولایلارلا ایلگىسى يۈخدور. (**)

(**) بورادا، گنللەمە (تعميم وئرمە و كلى لشدیرمە) و سويوتلاما (تجريد و انتزاع abstraction) ایلە ھۇسئىلرین «اۋزك» حاققىنداكى گۈرۈشو آراسىنداكى فرقى قىساجا گۈزدن گنچىرەلىيەك. ارسطو و بعضى فيلسوفلار، گنللەمە ایلە سويوتلامانى بىر توتارلار، و بونلار آراسىندا بىر فرق گۈرمزلىر. ھۇسئىل ترسىنى سۈيلر. اونا گۈرە كلى/عمومى اولان «اۋزك» لر، سويوت دئىیلدیر. «قىرمىزى رنەك» كىمى عمومى اوبژەلر، سويوت اوبژەلر دئىیلدیر. قىرمىزىنى

قيرمیزی اولاراق وئری حالینا گتیرمک اوچون، تک بیر قیرمیزی نسنه‌نی حرکت نوقطه‌سی اولاراق آلماق زورونداییق. آنجاق بو شکیلده عمومی اولانا واراییلیریک. بونو ساغلايان ایدهلشديرمه عمل یدیر. بو عمل، بیزی، ایندیویدوئل قیرمیزی‌دان، بوتون تک تک قیرمیزدان، ایچینه آلان و عمومی اولان قیرمیزی‌یا گؤتورور).

يوخارىدا فيكسيونون (خيال گوجونون)، فنئومئولوژى نىن حيات قايناغى اولدوغونو سؤيله ميشديك. بونولا اؤزنه لرین، «وار اولان، گرچك و رئال اولان» بير شئین «اؤزك» لرى اولماسى لزوم سوزلوغو سؤيلنمك ايسته نير. [فنئومئولوژى اوچون] وار اولان شئيلرين «اؤزك» لرييله، خيال اورونو اولان شئيلرين «اؤزك» لرى، حتى آنلام سيز بير شئین (اؤرنگين يووارلاق مربع كيمى) اؤزه يى آراسيندا، فنئومئولوژى باخيمين دان بير فرق يوخدور. بوتون بو «اؤزك» لر حاقيندا فنئومئولوژيك بيلگى نين «اؤزك» ياسالارى گنچرليدير. «اؤزك» لر حاقينداكى بيلگى، هئچير شكيلده وارليق (رئال وارليق) حاقيندا بير شئى سؤيله مز، سؤيله يه مز. بو سبيله ده يالئيز «اؤزك» حقيقتلريندن حركت ائديله رك آن كيچيك بير اولاي حقيقتينه واريلاماز. هوسئرله گوره «اؤزك» آلانى چوخ گنئيشدير. چونكو رئال اولان هر شئین، بوتون اولايلارين، خيال آلانيندا قالان شئيلرين ده «اؤزك» لرى واردير.

ایچکین و آشقین (ایماننت و ترانسندنت)

يىلگى باخىمىن دان بوتون «اۈزك» لىر عىنىنى مرحلە اوزەرىندە دىيىلدىرلر. «اۈزك» لىر ايكىيە آيرىلىر: ۱. ايممانىتت / ايچكىن «اۈزك» لىر، ۲. ترانسىندىتت / آشقىن «اۈزك» لىر: فنىومئولوژىنىن الە آلدىغى «اۈزك» لىر ايچكىن «اۈزك» لىر دىر. چونكى فنىومئولوژىنىن آماجى، دوغرودان، آچىق-سېچىك و كسىن يىلگى آلدە ائتمك دىر. بىلە بىر يىلگى ايسە، ھۇسۇرلە گۇرە، آتجاق ايچكىن «اۈزك» لىر دىن آلدە ائدىلە يىلىر. آشقىن «اۈزك» ايلە ايچكىن «اۈزك»-ىن وارلىق مرحلەلىرى بىر بىرىندىن آيرىدۇر. ايچكىن «اۈزك» لىر، مۇتلىق وارلىق (صاف مەن) مرحلەسىنىن «اۈزك» لىرىدۇر. بۇ مرحلەدىن قازانىلىرلار. آشقىن «اۈزك» لىرىن آلانى ايسە، گۇرە جەلى/نىسبى بىر وارلىق آلانى اولان رىئال وارلىقلار، شىلىرىن آلانىدۇر؛ و بۇ آلاندىن آلدە ائدىلىرلر. بۇ ايكى «اۈزك» اوچون بۇ اۈرنىكلرى وئەربىلىرىك: اسلامىتىن اۈزە بىر حاققىندا بىر سوال، يىلگى اوچون

نجور ایچکین و آشتین «اؤزک» لر وارسا، بونا اویقون اولاراق دا، ایچکین و آشتین فنومئتلر واردیر. فنومئتلوژی نی ایلگیلندیرن فنومئتلر ایسه، یوخاریدا سؤیله نلردن ده راحتجا آنلاشیلاجاغی کیمی، ایچکین فنومئتلر دیر.

اۋزك آلقى سى ايله دويولارا دايانان آلقى (ائمپىرىك آلقى) آراسىندا بىر پارالللىك واردىر. هر بىلىمىن بىر آراشدىرما آلانى، بىر اوبژه آلانى واردىر. هر بىلىم، آراشدىراجاغى اوبژه لرى بللى بىر آلقى ايله وئرى و دئىتا حالىنا كىتىرىر. طبعى طرزە بىلگى ساغلايان آلقى، تجربە دىر. بو آلقى، دويولارا داىانىر. فقط دويولارا دايانان بو آلقى، گرچكلىگىن، اوبژه نىن تكلگى نىن، رئاليتە سى نىن / واقعيتى نىن آىراجا آلىنماسىيلا، «اۋزك» آلقى سىنا چئوريله بىلىر. بو «اۋزك» آلقى سى، دويولارا دايانان آلقى نىن قارشىلىغى اولان «صاف» «اۋزك» دىر، آرتىق ائمپىرىك آلقى دئىلىدىر. بوراداكى صاف «اۋزك» دە، بىر اوبژه دىر. دويولارا دايانان آلقى نىن وئرى سى نجور تىك اولان بىر اوبژه يەسە، عىنى شكىلدە «اۋزك» آلقى سى نىن وئرى سى دە صاف بىر «اۋزك» دىر.

15

آلّی سی ایله ائمپیریک آلّی عینی زاماندا بیر بیرلریندن تملدن فرقلیدرلر. «اؤزک» آلّی سینین اؤزونه خاص اؤزلیکلری واردیر.

«اؤزک» آلّی سینین دیولارا باغلی آلّی دان فرقلی اولماسینا، اؤزونه خاص بعضی اؤزلیکلرینین اولماسینا قارشین، ایندیویدوئل آلّی، یعنی تک اولان شئیلرین گورولمه سی، گؤزکمه سی، «اؤزک» آلّی سینین تملینی تشکیل وئریر. فقط بو تکلیگین قاورانماسی و اورتایا قویولماسینی لازیم گؤرمز. (Ideen, s. 92) چونکو «اؤزک» آلّی سی، اؤزه یی «اؤزک» اولاراق درک اندر و اونون وارلیق طرزینی احتوا ائتمز. (Ideen, s. 311) هر «اؤزک» آلّی سینین تک اولان بیر شئین آلّی سینین قارشیلادیغی کیمی، هر تک اولانین آلّی سینین دا بیر «اؤزک» آلّی سی قارشیلار. بو آلّیلار آراسینداکی باغلیلیق، قارشیلیق ییر باغلیقدیر (correlative). بو باغ، هر ایکی آلّیین بیر بیریندن فرقلی اولماسینا انگل دئییلدیر. تک اولانین آلّی سینین وئرلیری، دایما یئترسیز (inadequat)، بیر طرفلیدیر. بونا قارشیلیق «اؤزک» آلّی سینین وئرلیرینده مطلق بیر یئترلیک (adequat) ولما واردیر. هئچیر تجربیه بونلاری دیشدیره مز. چونکو تجربیه، «اؤزک» مرحله سینیه دئییل، شئی مرحله سینیه عایدیر.

تمل بیلیم اولاراق فنئومئولوژی

هؤسئرله گؤره فنئومئولوژی بوتون بیلیملرین تملیدیر. فلسفه، پسیکولوژی (روحیلمی) و منطق اوچون بو تمل ولما، دوغرودان دوغرویادیر. فنئومئولوژی نین تمل ولماسی، اؤته کی بیلیملر اوچون غیرمستقیم دیر/دولایلی دیر. چونکو هر بیلیمین بیر اوبژه آلانی واردیر. هر اوبژه آلانینی ایسه بیر «اؤزک» اونتولوژی سی قارشیلار. بئله بیر اونتولوژی (وارلیق بیلیمی) یعنی بیر «اؤزک» اونتولوژی سی، بوتون بیلیملرین تمللرینده یئر آلیر. هر تجربی یا دا دیولارا دایانان بیلیمین آن سون و تئوریک تملی، «اؤزک» اونتولوژی سینیه دایانیر. اؤرنگین دوغا آلانی اوچون بوتون دوغا بیلیملرین کؤک لری نین وار اولدوغو بیر دوغا-«اؤزک»- اونتولوژی سی واردیر. عینی شئی بوتون بیلیملر اوچون گئچرلیدیر. بو اونتولوژیلرین هنوز ووجودا گئیر یلمه میش ولماسی، اؤنملی دئییلدیر. بونلار بیرر پؤستولات/اؤن دوغرو (دوغرو فرض اولونان قانیت سیز قضیه Postulate) اولسالار بئله، بئله عمومی بیر «اؤزک» اونتولوژی سی نین ولماسی لزومو،

اورتادان قالخماز. بئىلە بىر اونتولوژى نىن تىلى فئوئىتولوژى اولدوغو اوچوندور كى، فئوئىتولوژى بوتون بىلىملرىن تىلىدیر.

بو باخىمدان فئوئىتولوژى نىن ایشى راحت دئىلىدیر. چونكو فئوئىتولوژى اۆز حاقلىلىغىنى اۆزو ساغلاماق زوروندادیر. يعنى آراشدىرمالارىنا ھىچىر تئورى و وارسایىما/فرضیه یه دایانمادان باشلامالىدیر. فئوئىتولوژى نىن بىر تىل بىلىم اولماسى بونو لازىم قىلىر. بو سببلە، ھۇسئىرلە گۆرە فئوئىتولوژى بىر فىلوسوفىا پرىما (philosophia prima) اولمالىدیر و وجودا گتیرىلمەسى، مومكون ھەر فىلسفى ائلىشىدىرى اوچون، تىل حاضرلامالىدیر. بوتون بىلىملر دوگماتىكدىلر (جزمى دىلر). بو اوزدن فئوئىتولوژى اونلاردان نە بىر ياردىم نە دە بىر يارار گۆزلە يە بىلىر.

فئوئىتولوژى نىن، فىلسفە و پىكولوژى (روحيلىمى) و منطقىن دوغرودان دوغرويا، اۆتەكى بىلىملرىن غىر مستقىم اولاراق تىلى اولماسى دىمك، اونون بوتون بو بىلىم آلانلارىنا قارشى طرف سىز بىر آلان اولماسى دىمكىدیر. ھۇسئىرلە گۆرە «اۆزك» مرحلەسى، طرف سىز اولان بىر مرحلەدیر. بو مرحلە وارلىغا قارشى بئلە، طرف سىز، ایلگى سىزدیر. «اۆزك» مرحلەسىندە ھم وارلىغىن ھم دە تخیل ون/فىكسىونون يئرى واردیر. چونكو «اۆزك» لىر وارلىغا قارشى قئىدسىزدىلر. ھۇسئىرلە گۆرە، آپريورى اولان فئوئىتولوژى، چئشیتلى بىلىملرىن كۆكلرى نىن اولدوغو نۇتر/رمى بىر آراشدىرما آلانىدیر. بو دوشونجەدە بو ساو/تنز وار اولماقدادیر: فئوئىتولوژى رياضياتا بنزەر. رياضياتىن كسىن بىلىملردە اوينادىغى رولو، فئوئىتولوژى فىلسفە، پىكولوژى (روحيلىمى) و منطقەدە واسىطەسىز اولاراق؛ ھەر رئال اولان شئىن و اولایىن بىر اۆزە بى اولماسى باخىمىن دان دا، بوتون بىلىملردە دولایلى اولاراق اويناماق اىستىر. ھۇسئىرلە گۆرە فئوئىتولوژى، بىر شئىن، اۆرنىگىن بىر جانلىن ھىرھانسى بىر دورومونو دئىل بوتونونو؛ آلقيلارى آلقي اولاراق، يارقىلارى يارقى اولاراق، دۇيقولارى دۇيقو اولاراق الە آلیر.

بونلارداكى آپريورى دن و اونلارین قوشول سوز گنلىگىندن (عمومىلىگىندن) سۆز ائىدەر. بو طبقى رياضياتىن سايلاردان، ھندسە نىن شكىللردن سۆز ائتمەسىنە بنزەر. نجور رياضيات گئومئىرى/ھندسە و مئكانىك، كسىن بىلىملرىن تىلى ايسە؛ فئوئىتولوژى دە، فىلسفە، منطق و

پىسخولوژىيەنى تەملىدەر. يەنە نەچچە گۇمىتىرى دۇغاداكى ۋە مەكانداكى بۇتون شەكىللەر ھاقىقىدە كەچەرلى ايسە، فەنۇمئۇلۇژى دە بۇتون يىلىم آلانلارنىدا كەچەرلىدەر.

فەنۇمئۇلۇژىك طرز فەنۇمئۇلۇژىك يەندەر گەمە (آيىقلاما/تەمىز لەمە)

ھەر يىلىمىن اۋزۇنە خاس يىر طرزى اولدۇغۇ كىمى، فەنۇمئۇلۇژىيەنى دە اۋز اۋىژە آلانى قارشى سىندا ايشەلتىدىكى يىر طرزى واردەر. يىلىملەرنى اۋىژەلىرى قارشى سىندا ايشەلتىدىكىلىرى طرز، اولانلارنى تەملىرىندە كۆكلەنەر. فەنۇمئۇلۇژىيەنى طرزىنى الە آلىب اۋنو طەبىئى طرزە قارشىلاشديريرساق، بۇ بىزە فەنۇمئۇلۇژىيەنى يىر باشقا يۇندىن ۋە جەھەتدىن داھا تانىتمىش اولاجاقدەر.

فەنۇمئۇلۇژىك طرزە طەبىئى طرز يىرىرىنە تاماما قارشىت/ضيد اولان طرزلىدەر. طەبىئى طرز اوچۇن رئال يىر دۇنيا «واردەر. بۇ رئال دۇنيادا سۈژە دە اۋىژە دە (اۋزەنە ۋە نەسە) رئال يىرر وارلىقىدىلار. طەبىئى طرزە سۈژەنىن اۋىژەيە يۇنەلمەسى يىر «اينتەنتىو رەكتا *intentio recta*» دى. سۈژە، وار اولانلا دۇغۇردان دۇغۇريا باغ قۇرار. سۈژەنىن عملەلىرى، طەبىئى طرزىن دۇامىدەر. سۈژە اۋىژەنى دۇغۇردان دۇغۇريا، اۋزۇنە ۋىرلىدىكى كىمى قۇبۇل ائدەر. اۋنو واسىطەسىز درك ائدر، آلىقلار، دۇيار، اۋىرەنەر. سۈژەنىن اۋىژەيە دۇغۇردان دۇغۇريا اولان بۇ باغى، آشقىنسال ھىسسى عملەردە دە عىنى قالەر. فقط ھۇسۇرلە گۆرە، طەبىئى طرز، فەنۇمئۇلۇژى اوچۇن ايسەنەن يىر طرز دىيلىدەر. فەنۇمئۇلۇژى ائلەششديرئال يىر «اۋزەك» يىلىمى اولدۇغۇ اوچۇن، اۋنون ائلەششديرئال يىر طرز اولماسىنى ساغلاياچاق باشقا يىر طرزە اھتىياجى واردەر. چۈنكى طەبىئى طرز، ھۇسۇرلە گۆرە دۇگماتىكىدەر (جەمى دەر). ھالبۇكى فەنۇمئۇلۇژى يىر تەملى يىلىمدەر. اۋنون دۇگماتىك يىر طرزىن ھەركەت ائتمەسى دۇغۇر دىيلىدەر. بۇ سەبەبە فەنۇمئۇلۇژىك طرز، رئال ۋە ايدئەل (ideal) اۋىژەلەرلە دۇغۇردان دۇغۇريا يىر باغ قۇرمايلىدەر.

فەنۇمئۇلۇژىك طرزىن طەبىئى طرز يۇنۇندىن گەتمەسەنە ايدىن ۋىرلىمىز. ھىتى اۋنون طەبىئى طرز قارشىندا يىر طرز آلماسى دا گۆزلەنەمىز. چۈنكى فەنۇمئۇلۇژىك طرز، چىي ۋە طەبىئى دىيىل، رەئەلەكسىونلو/دۇشۇنۇش لۇ يىر طرزىدەر. سۈژە بورادا ايكىنچى درجەدە عملەر اېچىندەدەر. بۇ عملەر فەنۇمئۇلۇژىك مەرحەلەيە يۇنەلمىشيدەر. آشقىن اولانلا ايلگىلى دىيىدەر. ايندى فەنۇمئۇلۇژىك طرزە سۈژە اۋزۇنە دۇنۇشۇدۇر. او، اۋز اېچكىن آلانى اېچىندە، اۋز عملەلىرى

ايله باغ قۇرار. بو طرز طبعى بىر طرز اولمادىغى اوچون، ھەركس طرفىندىن راحتجا گرچكلىشىدۇر يەنە. بونون اۆيرەنلمەسى لازىم اولور؛ اۆيرەنلمەلى و اۇيقولانماليدير. ايشده فنونمئولوژىك آراشديرمالارين گوجلويو ده بورادادير.

فنونمئولوژىك طرزىن يۇنلدىيى آلان، طبعى طرزىن يۇنلدىيى آلان كىمى حاضر دئىلىدۇر. بو آلانين آلدە اندىلمەسى لازىم اولور. بونون اوچون اۆزل بىر يۇنتمە احتياج واردىر. بو يۇنتمە فنونمئولوژىك يىندىرگەمە (آيقلاما) دىر. فنونمئولوژىك يىندىرگەمە بو عۇنصلردن تشكىل تاپىر: بىر شئى آيراجا آلماق، بىر شئى دىشاردا بىراخماق؛ عمل لردە، بىر عملى ائىلم دىشى بىراخماق، يارقىلاماقدان قاجىنماق، رنفلئكسيون/ دوشونوش.

يوخارىدا «اۆزك» لردن، «اۆزك» تورلرىندىن و «اۆزك» مرحلەسىندىن سۆز اندىلمىشىدۇ. ايشده فنونمئولوژىك يىندىرگەمە يۇنتمى، بو آلانلارين آلدە اندىلمەسىنى ساغلايان يۇنتمىدۇر. بو يۇنتمەلىكى نوخ «اۆزك» آلدە اندىلىر: ۱. آشقين «اۆزك»، ۲. ايچكىن «اۆزك». ھەرانسى بىر شئىن طبعى طرزله ايلگىلى و علاقهلى يانى، يعنى اونون راستلانتىسال/ تصادفى يانى، يعنى hic et nunc (بورادا و ايندى) اولماسى، تكلگى ايله باغلى يانى، آيراج ايچىنە آلىنرسا، اونون آشقين اۆزەيى آلدە اندىلىر. سوژەنىن طبعى طرزله ايلگىلى اولان يانى، ھەرشى، حتى اينسانىن اۆزو، پسيكولوژىك بىلىنج، آيراجا آلىنرسا، ايچكىن «اۆزك» آلانى اولان «صاف بىلىنج» آلانى آلدە اندىلىر. بو آلان فنونمئولوژىك طرزىن اصىل آلانىدۇر.

ايچكىن «اۆزك» آلانىنى آلدە ائتمەك اوچون طبعى طرزى، ھوسئىرلىن تئرىملرى ايله سۇىلرسك، Generalthesis (عمومى تئزى) آيراج ايچىنە آلمالى و اونا ائپوكە اۇيقولامالى؛ يعنى بىر دونيانىن وارلىغى و يوخلوغو حاققىندا بىر حۆكم وئرمەكدن وازگىچمەلى بىك. دىش دونيا و بو دونيانى الە آلان بىلىملر دە آيراجا آلىنماليدير. عىنى شكىلدە بوتون كولتور قوروملارى، تكنىك اثرلر، صنات و بىلىم، ھە تورلو ائستىتىك و پراتىك (بدىعى و عملى) دىرلر دە آيراجا آلىنماليدير. بوندان باشقا حقوق و دىن دە آيراج ايچىنە آلىنماليدير. بو شكىلدە طبعى طرزى لازىم قىلان، طبعى و تىنسل بىلىملرىن بوتون بىلگىلىرى آيراجا آلىنماليدير.

بونلاردان باشقا آیراجا آلیناجاق شیلر بونلاردیر: طبیعی بیر وارلیق اولاراق اینسان، اونون طبیعی و شخصی باغلیقلاری، کیشیلیگی؛ بوتون جانلیلار، بوندان باشقا حاقلیلیغینی فنئومئولوژی نین ساغلامادیغی و تئوری یه دایانان بوتون فورمال بیلیملری و مؤحتوالی «اؤزک» بیلیملری، اؤرنکین گئومتری، مادّنین صاف فیزیکی، چشیتلی مؤحتوالی بیلیملری قارشیلایان «اؤزک» اوتئولوژیلری نین هامیسی آیراج ایچینه آلینمالیدیر. بو «اؤزک» بیلیملری نین آیراجا آلینماسینین بیرینجی ندنی، اونلارین آراشدیردیقلاری «اؤزک» لری ایچکین «اؤزک» مرحله سی ایله ایلگیلی اولماماسیدیر. ایکینجی ندن، بو بیلیملرین تئورییه/نظریه یه دایانان بیر یؤنتم ایزله مەلریدیر. بوتون بو بیلیملرین اورتایا قویدوقلاری یارقیلار/حؤکملر، نه قدر حقیقت اولورسا اولسونلار یئنّه ده آیراجا آلینمالیدیرلار. چونکو بو بیلیملر عئینی زاماندا دوگماتیکدیلر (جزمی دیلر). هامیسی نین، اؤزلری طرفیندن باشاریلماسینا ایمکان اولمایان ائلئشدرییه احتیاجلاری واردیر. بو سببله، اؤزو ائلئشدریل اولماق زوروندا اولان فنئومئولوژی بونلاردان یارارلانماز.

فنئومئولوژیک طرز، آیراجا آلدیغی بوتون بو وارلیق آلانلارینا یؤنلمز. او حالدا فنئومئولوژیک طرز هانسی وارلیق آلانلارینا یؤنه لیر؟ هؤسٹرل بو سوالی اؤز ایفاده سیبله جاوابلایر: «مطلق بیلینج آلانینا». بو آلان فنئومئولوژی نین تمل آلانی، فنئومئولوژیک رئزیديوم (fenomenologisch residium)، یعنی آردا قالان آلانیدیر. ایندی بو آلان، بوتون دونیانی، اونولا ایلگیلی هر شئی، جانلیلاری، اینسانی، اؤزوموزو ده آیراجا آلدیغیمیز حالدا آردا قالمیشدیر. اصلینه باخارسانیز بیز بورادا هئچبیر شئی الدن وئرمه میش، مطلق بیر وارلیق قازانمیشیق. بو مطلق وارلیق دونیا ایله ایلگیلی بوتون ترانسئندنتلری/آشقیقلاری گارانتی ائدر و اونلاری میدانا گتیریر. ایشده فنئومئولوژیک عمل لرین، فنئومئولوژیک دؤشونوشون آلانی بو آلانیدیر.

ان سونوندا بو نوقطه یه ایشارت ائده لیم: فنئومئولوژیده کی دؤشونوش، اؤته کی بیلیملرده کی دؤشونوش دن باشقادیر. اونون اوچوندورکی، هر دؤشونوش، فنئومئولوژیک دئییلدیر. چونکو فنئومئولوژیک دؤشونوش، فنئومئولوژیک رئدوکسیون (یئندير گه ميه) دایانیر. فنئومئولوژیک یئندير گه ميه اورتایا قویمادان، فنئومئولوژیک دؤشونوش دن سؤز ائدیله مز. فنئومئولوژیک دؤشونوش ایله یئندير گه ميه آراسیندا بللی بیر قارشیلیقلى رابطه واردیر. [بونلار بیریری اوچون «conditio sine qua non» دور.]

چونكو دۆشۈنۈش آنچاق صاف مەن دە مومكۈندۈر. فقط صاف مەن يېتىشمەك اوچون فئوئىئولوژىك يېتىدىرگە مە دۆزكەمە لىدىر. يەنى ھەر شىيى آىراجا آلماق، دىشاردا بىراخماق، ائىلەم خارىجىندە توتماق لازىمدىر. فئوئىئولوژىك دۆشۈنۈش دن اۋنجه كى دۆشۈنۈش لەر، ھۇسۇرل، پىسىكولوژىك دۆشۈنۈش دىيىر. بو دۆشۈنۈش لەر فئوئىئولوژى نىن موضوعىسۇ اولامازلار. پىسىكولوژىك دۆشۈنۈش و فئوئىئولوژىك دۆشۈنۈشە چۆيۈرەك اوچون، بو دۆشۈنۈشە بىر رىئاكسىيەن/يېتىدىرگە مەننن اۋىقولانماسى لازىم اولور. او حالدا پىسىكولوژىك «مەن»، يېتىدىرگە مە ائىدىكىدن سونرا، فئوئىئولوژىك «مەن»ە، يەنى مۇتلىق اولان «صاف مەن»ە چۆيۈرەلەيلىر.

فئوئىئولوژىك «صاف مەن»ىن عمللىرىنى، يەنى اىچكىن اۋزەيى اينجەلەرنى، باشقا بىر يۇنىتمە غۇنىرو داھا لازىم دىر. يېتىدىرگە مە و اونون غۇنىرلىرى، فئوئىئولوژى نىن اوبژە آلاىنى، فئوئىئولوژىك دۇرومو، يەنى شىيىن «اۋزەك»ىنى آلدە ائىتمەك اوچوندۇ. ايندى بو يۇنىتى يۇنىتمە غۇنىرو، آلدە ائىدىلن اوبژەننن، يەنى «اۋزەك»ىن، اينجەلەنمەسى اوچوندۇر. بو يۇنىتى يۇنىتمە غۇنىرو، فئوئىئولوژىك دىسكرىپسىيەن دىر، (آچىقلاما و تانىملاما description). فئوئىئولوژى نى تانىملاركن گۇردۈك كى، فئوئىئولوژىك بىلگى بو يۇنىتمەلە آلدە ائىدىلىر و بو يۇنىتمە اونون بىرىجىك يۇنىتمىدىر.

وارلىق و بىلگى مسئلەسى

اۋنجه ھۇسۇرلن فئوئىئولوژىسى نىن بىرىجىك آراشدىرما آلاى اولان وارلىق قاورامىنى آلدە ائىتمەيە چالىشاق؛ و بو وارلىغى آشقىن وارلىقلا قارشىلاشدىراق. بوندان سونرا دا، فئوئىئولوژى نىن بىلگى تئورىسىنى قىساجا آچىقلاياق. بو شكىلدە، فئوئىئولوژى حاققىندا قىسا فقط درىن و اۋزىلۇ بىر بىلگىيە صاحىب اولورۇق.

ھۇسۇرل فلسفەسىندە مطرح اولان وارلىق، بو كەلمە اىلە گۈنلۈك دىلىن قىصد ائىدىيى اصىل وارلىقدان باشقا اولان بىر وارلىقدىر. اصىل وارلىق، گرچەك اولاراق وار اولان ھەر شىيىدىر. بو وارلىغى آراماق و بىلمەيە حاضىرلاماغا نىياز يۇخدۇر. چونكو او ھەر يۇردە قارشىلاشدىغىمىز بىر شىيىدىر. بىزىم اۋزوموز، اىچىندە ياشادىغىمىز دۇنيا، وار اولان شىيىلردىر. حالبوكى فئوئىئولوگ، موضوع اولاراق الە آلدىغى وارلىغى، اۋنجه آلدە ائىتمەلىدىر. اۋز يۇنىتمى اىلە بو وارلىغى

قازانمالى، ھېچ دىئىلسە بونو ساغلاياچاق اولان يولا باش وورمالىدېر. بونو ساغلاياچاق اولان يۇنتىم، باش وورولاچاق يول، فتنومئولوژىك يىندىرگە مەدېر. چونكو فتنومئولوق، آنچاق يىندىرگە مە يۇنتىمى ايله فتنومئولوژىك وارليغا اونو گۇتورە جك اولان يولو تاپېر. فتنومئولوق، «وار اولانى» بىلە بللى بېر «شئى» گۇتورمك زوروندا دېر. او، ھر شئى آيراچ ايچىنە آلمالىدېر: دونيانى، روحى (پىسشىك) بېر وارلىق، بېر كىشى و بدن اولاراق اينسانى، عمومى اولاراق بوتون اورقانىك وارلىق آلانىنى؛ و بونلارلا اوغراشان بىلىملرى. او، فتنومئولوژىك وارلىغى آلدە ائتمك اوچون بوتون بونلارلا ائپوكە اۇقولار.

فتنومئولوق بوتون بونلارلا ائپوكە اۇقولادىقدان، يعنى اونلارى آيراجا آلدىقدان سونرا دا، ھۇسۇرلە گۇرە ھىچبىر شئى ايتىرمىش دىيىلدېر، ترسىنە مۇطلق اولان بېر وارلىق قازانمىشىدېر. بو مۇطلق وارلىق دونيا ايله ايلگىلى بوتون آشقىنلارنى، گاراننى ائدر و اۋز ايچىندە ميدانا كىتىرېر.

فتنومئولوژى بېر تمل بىلىم اولاراق، نۇتر (رسمى) اولان بېر آراشدىرما آلانىنى اۋزۈنە آراشدىرما ھدفى اولاراق سىچمك زوروندا دېر. بو سىبلە، فتنومئولوژىك وارلىق اۋتە كى وارلىقلارلا عىنىى مرحلە اوزەرىندە اولاماز. اۋرنىگىن «شئى وارلىغى» يا دا «پىسشىك (روحى) وارلىق» كىمى. بو سىبلە فتنومئولوژىنىن الە آلدىغى وارلىقلا، بىلىملرىن موضوعو اولان وارلىق آراسىندا بېر درجە فرق اولماليدير. بو اۋزدندىر كى، وارلىغىن ايكى درجەلى اولدوغونو قبول ائتمك لازىم اولور. بونلاردان بىرى سى مۇطلق اولان فتنومئولوژىك وارلىق، ايكىنجى سى ايسە گۇرە جەلى/نيسبى اولان «رئال وارلىق» دېر. ھۇسۇرلە بو وارلىقلاردان بىرىنجى سىنى ايچكىن، ايكىنجى سىنى آشقىن وارلىق اولاراق گۇرور. باشقا بېر دىيىشلە، ھۇسۇرلە، صاف بىلىنج آلانى خارىجىندە كى وارلىغا آشقىن وارلىق دىيەر. صاف بىلىنج آلانىا كىرن ھر وارلىغا دا ايچكىن وارلىق دىيەر.

ھۇسۇرلە گۇرە مۇطلق و گۇرە جەلى/نيسبى وارلىق ندىر؟ مۇطلق وارلىق (يىندىرگە مە ايله آلدە ائدىلن بىلىنج وارلىغى)، آشقىنسال ياشانتىلارنى، مۇطلق ايلك قايناقلارىن، صاف بىلىنج و ايچكىن وارلىغىن آلانىدېر. بوتون بو دىيىملر عىنىى شئى قىصد ائدرلر. بو درجەدە كى وارلىغىن باشقا ھىچبىر داياناغى يوخدور. حتى دوغا، دونيا اولماسا دا، بو مۇطلق وارلىغىن وار اولماسىنا ضرر گلەمز. بو وارلىق، دوغا و دونيا وار اولماسا دا واردېر. «بو وارلىق اۋز اۋزۈنە و اۋزۈ اوچون وار

اولان بىر وارلىقدىر». بو وارلىق، باشقا بىر وارلىغا احتىياجى اولمايان، وارلىغىن دان شكْ ائدىلمە يە جك اولان بىر وارلىقدىر. ايندى «ايچكىن وارلىق»، ايلكه باخيمين دان، «اصيل وارلىق» «nulla re indigent ad existendum» دىر. بو وارلىق هر نه قدر بيزه گۈره «ايكىنجى» درجه ده ايسه ده، اۋزونه گۈره «بىرىنجى» دىر.

صاف ياشانتى آخيشينا گىرمە ين هر شئى، گۈره جەلى/نيسى وارلىق آلانينا گىرەر. بو وارلىق يالنىز اينتنسيونال (يۈنەلىمسىل) اولوب، آنجاق مُطلق بىر وارلىغىن قارشىلىغى اولاراق واردىر و بو مُطلق وارلىغا داينىر: بو وارلىق طرفىندىن اورتايا قويولموشدور. نيسى وارلىغىن وار اولماسى، سادە جە آشقىنسال بىلىنج اوچوندور؛ مُطلق وارلىق اولمادان دوشونولەمز. او، بيزه گۈره، بىزىم اوچون وار اولان بىر وارلىقدىر. اۋز باشينا وار اولان بىر وارلىق دئىلىدىر. بيزه گۈره «بىرىنجى» اولان بو وارلىق، اۋز اۋزونه «ايكىنجى» دىر. اونون نه اولدوغو بىرىنجى ايله اولان باغلىلىغىنا گۈره دىر. بئىلە بىر وارلىق، بىلىنجە باغلىدىر، بىلىنجە احتىياجى واردىر. حالبوكى مُطلق وارلىغىن ھىچبىر شئە احتىياجى يوخدور. مُطلق وارلىق، ھىچبىر شئە داينامادىغى حالدا، واردىر.

آشقىن وارلىق دونياسىنين، منطقى دوشونولن بىر بىلىنجە دئىل، آكتوئل/گرچك بىر بىلىنجە احتىياجى واردىر. اونون بىلىنج اولمادان وار اولماسىنا ايمكان يوخدور. بو آچىقلامالار، ايكى وارلىق درجه سىنين بىرىرىندىن آيرىلىغىنى گۈستردىلر. ايندى اونلارى باشقا يانلارىندان اله آلاق: مُطلق و گۈره جەلى/نيسى وارلىقلار، وئرىلىشلىرى و وارلىق طرزلىرى باخيمين دان بىرىرىندىن آيرىلىرلار. بو وارلىقلارين وئرىلىشلىرىنى اله آلمادان اۋنجه، ايچكىن و آشقىن آلقىلارى آچىقلاماق لازىم اولور. بونون اوچون ھۇسۇرلن وئردىيى تانىما/معرفى يە داياناجايىق. چونكو ايچكىن و آشقىن آلقى قاورامى، فلسفە سۈيەلەمىندە دىيشىك آنلاملاردا ايشلەنلەمىشىدىر. ھۇسۇرل بو ايكى قاورامى/مفھومو، عمل باخيمين دان آچىقلاماغا چالىشىر.

ايچكىن و آشقىن آلقىلاما: ايچكىن بىر شئە يۈنەلن عمل لردن آنلاشىلان بۇدور: بو عمل لرىن اينتنسيونال (يۈنەلىمسىل) اوبزەلرى و اۋزلىرىدە عئىنى «ياشانتى آخيشى» ايچىندە دىر. بو «من» ين بىر عمل نىن باشقا بىر عملە يۈنەلمەسى دئمكىدىر. ايچكىن بىر آلقىدا، آلقى و آلقى لانان شئى،

«اؤزک» باخیمین دان دوغرودان دوغرویا بیر بیرلیک تشکیل وئریرلر. یعنی بیرچیك و سوموت بیر «کوگیتاتو» (دوشونجه) بیرلیکیدیلر.

هر ایچکین آلقى، اؤز اوږه‌سی‌نین وارلیغینی زورونلو اولاراق گارانتی ائدر. آلقى، دوشونوشه دایانان بیر قاوراما، منیم بیر یاشانتیما یؤنه‌لیرسه، درک ائتدیگیم شئی، عمومی اولاراق وارلیغی یوخ ساییلامایاجاق اولان مطلق بیر «من» دیر. یعنی اونون وار اولماماسی ایلکه باخیمین دان ایمكان سیزدیر. بو طرزده وئریلن بیر یاشانتی‌نین وار اولمادیغینی قبول ائتمک، بیر آنلامسیزلیقدان باشقا بیر شئی اولماز.

بونون خاریجینده آشقین بیر شئی یؤنه‌لن اینتنسیونال/یؤنه‌لیمسل یاشانتیلار واردیر. آشقین عمل‌لر، آشقین «اؤزک»ه یا دا باشقا یاشانتی آخیملارینا صاحب اولان باشقا‌من‌لرین اینتنسیونال/یؤنه‌لیمسل یاشانتیلارینا یؤنه‌لن عمل‌لردیر. عینی شکیلده، «شیلره» و عمومی اولاراق رئالیتیه یؤنه‌لن عمل‌لر، یئنه بو قروپا گیرلر، آشقین عمل، اؤز اوږه‌سی‌نین وارلیغینی گارانتی ائتمز. آشقین عمل‌ین اوږه‌سی‌نین وار اولماسی لازیم دئییلدیر. او، وار اولمایابیلیر ده. بو سببله، بو تور اوږه‌لرده مطلقلیک ایلهری سورمک آنلامسیزلیقدیر. بونا قارشیلیق ایچکین آلقى، اؤز اوږه‌سی‌نین وارلیغینی گارانتی ائتدیگی اوچون، هر تورلو قوشقونون دیشیندادیر. فقط آشقین آلقى، اؤز اوږه‌سی‌نین وارلیغینی گارانتی ائتمه‌دیگی اوچون قوشقویا یئر واردیر.

وئرلیش تورلری

وارلیغی «یاشانتی» و «شئی» اولاراق، باشقا بیر دئییشله، بیلینج و رئالیته اولاراق، بیریریندن کسین بیر شکیلده آیری توتماق لازیم اولور. ایچکین بیر آلقى ایله آلقیلانماق، «یاشانتی»‌نین آلانی ایله ایلگیلی «اؤزه‌یی»‌نین بیر اؤزلیکیدیر.

مکانا باغلی اولما، شئی اولما ایسه، اؤزه‌یی باخیمین دان بئله بیر آلقى دان یوخسون‌دور. «شئی» و هر تورلو رئالیته، اؤزه‌یی گره‌یی ایچکین آلقیلانماز. عمومی اولاراق آشقین دیر. بو سببله بیلینج و رئالیته/گرچکلیک آراسینداکی آیریلیق، وار اولماسی مومکون اولایله‌جک اولان آیریلیقلارین، ان تمللی سیدیر. ایمانئنس و ترانسنئدئنس (ایچکینلیک و آشقینلیق) آراسینداکی فرق، ایلکه باخیمین دان بیر وئرلیش فرقیدیر. ایچکین و آشقین آقیلاری بیریریندن آیران،

ايچكىن آلقي دا ايتتسيونال/يۈنەلىمسل اوبزەنن آلقي اوچون حقيقي (reel) ايچكىن اولماسى؛
آشقين آلقي دا ايسە عئىنى شئىن اولماماسيدير.

آشقين اولان بير «شئىن» آلقيلا نىماسىندا، او «شئىن» گۈرونمەسى لازىمدير. حالبوكى بير
«ياشاتى» گۈرونمىز. گۈرونمە مەكانا باغلىلىقى لازىم قىلىر. ياشانتى ايسە مەكان سىزدىر. مەكانا باغلى
بير وارلىغىن اولمادىغى يىردە، گۈرونمە دە ايمەكان سىزدىر. بو، اينسانىن قۇرۇلۇش ونون بير
اۈزلىلىكى دئىل، مەكانىن اۈزەيى ايله ايلگىلىدیر.

آشقين وارلىق، ھانسی نوعدان اولورسا اولسون، بىزە آنجاق گۈرونوشو ايله وئىلەبىلىر. يوخسا
بئىلە بير وارلىغىن عئىنى زاماندا ايچكىن بير وارلىق اولماسى لازىم اولاجاقدى. ايچكىن آلقي لانان
بير شئى دە، آنجاق ايچكىن آلقيلا نايىلىر. اۈرنىگىن بير دۇيقو ياشانايىلىر، ھەر ھانسی بير «شئى»
كىمى گۈرونمىز. باخىشىمى اۈزۈمە چئۈيرىسم، آلقيلا دىغىم شئى، مۇلق بير شئىدیر. اونون بەضاً
ائىلە، بەضاً بئىلە گۈرونەبىلە جەك ھىچبىر يانى يوخدور. اونون ھاققىندا ھەر دوغرو، ھەر دە يانلىش
دوشونەبىلىرىم. فقط «گۈرن» بير آلقىنىن اوندا گۈردويو شئى، واردىر و اونا بوتون
خصوصىتلىرىلە مۇلق بير شكىلدە وئىلمىشىدیر.

بو بير كمانىن سىسینە اۈيقولاناماز (بىلىرىك كى سىس دە گۈرونمىز). بو سىسین آلقيلايانىن
اولدوغو يىرە گۈرە دىيشن بير تەكیم گۈرونوشلىرى، طرزلرى واردىر؛ اولدوغوم يىرە باغلىدیر.
«سىسى» اونا ياخالشیر سام باشقا، اوزاقلاشیر سام باشقا تورلو آلقىلاریم.

ھىچبىر گۈرونوش طرزی، بير شئى مۇلق اولاراق وئىرەمىز. گرچى گۈنلۈك حیاتدا بير سىسین
نورمال ائشىدىلمە سىندن، بير شئىن نورمال گۈرۈلمە سىندن سۈز ائىدیلیر. فقط بو ائشىدىلن سىس،
گۈرۈلن شئى بير يانلى آلقىلاندىقچا، بونا آنجاق ايكىنجىل بير اوبزەلشمە دئىلەبىلىر. ايندى بو
نوقطە قىطعى شكىلدە مەشخىس ائىدىلمە لیدیر: ھۇسئىرلە گۈرە گۈرونوش يولويلا آلدە ائىدىلن
وئىرلر، بير شئى بىزە مۇلق اولاراق وئىرەمىز. چونكو بير شئى مۇلق اولاراق وئىرەمەك
«گۈرونوش» ون قورۇلۇشۇ گرەبیدیر. بير شئى آنجاق ايچكىن وئىرلر مۇلق اولاراق وئىرەبىلىر.
مۇلق اولاراق وئىرەبىلمە دە ايچكىن آلقىنىن قورۇلۇشۇ گرەبیدیر.¹

1- ھۇسئىرلن بو ساۋىنىن دوغرو اولمادىغىنى، تجربوى پىكولوژىنىن اورتايا قويدوغو اولۇملو بىلگىلرلە چئلىشىدىنى،
«Über die Grenzen der Erkenntbarkeit bei Husserl und Scheler» آدلى كىتابىمىزدا گۈسئىرمە يە چالىشیدىق؛ نوتو
آرتیران: تقى الدین مئشوقش اوغلو.

«شئ» ین آلفیلانماسی ایله «یاشانتی» نین آلفیلانماسی، بیر بیریندن تملدن فرقلیدیر. یاشانتیا باخیش، اونون وارلیق طرزی گره‌یی، هر زامان دوغرودان دوغروبیا چئوريله‌بیلیر. چونکو او، هر آن حاضر دیر. بونو ساغلايان رئفلئکسیون/دوشونوش دور. فقط دوشونوش باش وورولمادان اؤنجه ده یاشانتی آلانی واردیر. دوشونوش اونو حاضر گؤرر، یاراتماز. شئلرین آلفیلانماسیندا دا آرخا پلاندا اولان شئلر واردیر و بونلار آلفیلانمیشدیر. فقط آلفیلانماغا حاضر دیرلار. آلفیلانمایان بو شئلر، آکتوئل/گرچک آلفی آلانیا چیخمایب، پوتانسئل بیر آلان تشکیل ائدرلر. بو پوتانسئل آلان، آلفیلانایله‌جک بیر آلان دیر. شئلرین آلفیلانماسی اونلارین گؤرونمه‌لرینه باغلی دیر. حالبوکی یاشانتی گؤرونمز. اونون آلفیلانماسینی ساغلايان، «تاماماً» وار اولماسیدیر. بوراسی، بو یاشانتین عاید اولدوغو «من» دیر.

ایلکه باخیمین دان دوشونوش یولویلا آلفیلانماق، یاشانتیلارین وارلیق طرزی گره‌ییدیر. شئلر ده ایلکه باخیمین دان آلفیلانایلیرلر. ایندی شئی، ایچینده اولدوغوم چئوره‌ده یئر آلان بو شئی، آلفیلانمادان دا واردیر و بو دونیا عاید دیر. فقط شئلرین وارلیغینی گارانتی ائده‌جک بیر کسینلیک یوخدور. حالبوکی یاشانتی اؤز مطلق وارلیغینی اؤزو گارانتی ائدر: بیر منه عاید اولماقلا. یاشانتیلار، یالنیز عاید اولدوقلاری بیر منه گؤرون دوکلری حالدا، شئلر بیر چوخ من لر طرفیندن آلفیلانایلیرلر. بونو مومکون قیلمايان بیر ترانسئندئنس (آشقینلیق)، بیر آنلامسزلیقدیر.

هر یاشانتی آخیمی، اؤز مطلق وارلیغینی، ایلکه باخیمین دان بیر ایمکان اولاراق، تضمین ائدر. فقط بو یاشانتی آخیمی نین بیر خیال اولماسی احتمالی/اولاسیلیغی دا البته عاغلا گله‌بیلیر. بونا هؤسٹل بو جاوابی وئریر: بو، «من ین کوگیتاتونس ین فیکسیونلارینا (دوشونجه تخیل لرینه) صاحب اولماسی دئمک اولارکی، بئله بیر فرض آنلام سیز دیر. چونکو بو دورومدا خیال ائدیلن شئی، بیر فیکسیون/تخیل اولایلیر، فقط خیالین اؤزو بیر فیکسیون/تخیل اولاماز. خیال ائدن بیلینج، اؤز قورولوشو گره‌یی، خیال اولاماز. چونکو خیال ائدن و مطلق وارلیغی قاورایان (ایچینه آلان) بیر دوشونوشون ایمکانی، هر یاشانتی نین اولدوغو کیمی، بیلینجین ده قورولوشو گره‌یی و نتیجه سیدیر. «بیرلیکده دویم» (Einfühlung) ایله تانیدیغیم بوتون «باشقا من» لرین وار اولماماسی بیر آنلامسزلیق دئییلدیر. فقط منیم بیرلیکده دویمام و منیم بیلینجیم، هم اؤزه‌یی هم ده وارلیق قورولوشو باخیمین دان، منه مطلق اولاراق وئرلمیشدیر. بو ایمکان، آنجاق «من» ده،

من ایلہ اونون یاشانتی آخیمین بیریریله اولان باغلیلیغی باخیمین دان، موجوددور. آنجاق بو آلاندا، ایچکین آلقى کیمی بیر آلقى واردیر. بونا قارشیلیق شئی دونیاسی، قورولوشو باخیمین دان، بئله بیر آلقى اولاناغین دان یوخسوندور. بو آلاندا کی آلقى، نه قدر تام اولورسا اولسون، هئچبیر زامان مطلق اولانی وئره مز. بونون اوچوندور کی، آن زنگین تجربه لرین ائدیلدیگی بیر آلاندا بئله، هر هانسی بیر شئی، او شئین آشقین بیر وئری سی نین بیلینجده حاضر اولماسینا قارشین، وار اولمایایلیر. قیساسا، بیر «اؤزک» یاساسی اولاراق، بو حاقدا گنچرلی اولان یاسا بؤدور: «اشیانین وئرلیمیش اولماسی، اونون وار اولماسینی لازیم قیلماز». چونکو بلکی ده بللی بیر شکیلده دایما اولاسیلیغا/احتمالا دایانماقدادیر.

شئیلر آلانیندا هر شئی گؤره جه لی/نیسبی دیر. تجربه ایلہ آلدہ ائدیلن بیر شئی، یئنہ تجربه ایلہ اورتادان قالدیر یایلیر. بو طرزده کی اولاسیلیقلار (مومکون موجودلار)، تجربه ایلہ اورتایا قویولدوقلاری - کیمی، یئنہ تجربه ایلہ یوخ ائدیله ییلر. فقط بئله بیر شئی، یاشانتی آلانیندا اولوب بیتہ مز. «مطلق وارلیق آلانیندا (صاف بیلینج آلانیندا)، قارشیتلیق، گورونوش و باشقالیغین یئری یوخدور». بو آلان مطلق اولان بیلگی نین آلانیدیر.

ایکی وارلیق طرزی

ایندییه قدر کی اینجه له مه لریمیز بیزه بونو گؤستریدی: شئی دونیاسیندا منیم اوچون وار اولان هر شئی، ایلکه باخیمین دان بیر سانمایا (فرضه) دایانیر. بونا قارشیلیق، «من ین (شئی دونیاسی ایلہ ایلگیلی یانی چیخدیقدان سونرا) اؤزونده وضعیت بئله دئییلدیر. من ین بیلینج آکتوالیتہ سی/ گرچکلیگی، مطلق بیر گرچکلیک داشیر. اونون وئرلیری هئچبیر شرطه دایانماز و اورتادان قالدیر یلماسی ایمکان سیزدیر. دونیانین وارلیغی حاققیندا کی بیلگی نین احتمالا باغلی اولماسینا قارشیلیق، صاف من و اونون صاف یاشانتی سی کسین و قطعی دیر، لازیمدیر. شئی وئرلیری سوموت اولسالار بئله، وار اولمایایلر. فقط بیر بیلینج وئری سی نین وار اولماماسی ایمکانی یوخدور. بو «اؤزک» یاساسی، بیرنجی نین اولاسیلیغا (مومکونلویه) باغلیلیغینی، ایکینجی نینسه، گرہ کلیلیغینی (واجیبلیغینی) دیله گتیریر.

شئی دونیاسیندا کی ترانسٹندنس (آشقینلیق)، قورولوشو باخیمیندان، وار اولمامانین اولاسیلیغینی / مومکونلویونو ده اؤزونده داشیر. فقط بیلینجین وارلیغی، رئال / واقعی بیر دونیانین وارلیغی ایله سینیرلاندریلیمیش دئییلدیر. رئال دونیانین اورتادان قالخماسی ایله، بیلینج، ساده جه بعضی دیشیکلیکله اوغرایایلیر، فقط واراؤلماسینا ضرر گلمز، دونیانین یوخ اولماسی، ساده جه بعضی تئوریک تجروبه باغلیقلاریندا دیشیکلیک کتیره بیلیر. فقط بو، یاشانتیا و یاشانتی باغلیقلارینا توخونماز.

او حالدا، «گورونوش» یولویلا بیلینجده اورتایا چیخان رئال وارلیغین وار اولماسی، بیلینجین وار اولماسی اوچون بیر شرط اولاماز. هوسئرله گوره، بیلینج و رئال وارلیق بیریرینه ائشیت توتولایله جک وارلیقلار دئییلدیرلر. اونلار یانینا قویولاماز، بیریریه باغلاناماز. گرچک آنلامدا بیریریه باغ قورایلمک، بیر بوتون تشکیل وئرمک اوچون، ایکی وارلیق آلانین قورولوش باخیمی دان بیریرینه یاخین اولماسی لازیم ایدی.

گرچی ایچکین وارلیق (مطلق وارلیق) ایله آشقین وارلیغین اوئژئکتیف بللی بیر ایچی واردیر؛ بونلار بیرر اوئزه آلانیدیلار. فقط بوراداکی اوئزه و اوئژئکتیف ایچ، ساده جه بوش منطق کاتگوریلرینه و صینیفلاندریمالارینا گوره دیر. بیلینج و رئالیه / گرچکلیک آراسینداکی اوچوروم، گرچک بیر اوچوروم دور.

گرچکلیک، گورونوش آلانینا چیخان، گوروله بیلن و اصلا مطلق اولاراق وئریلمه یین، احتمالا باغلی اولان بیر وارلیق طرزیدیر. بیلینج ایسه، وارلیغی باخیمین دان، گورونوش آلانینا چیخامایان، یزه گورونوش اولاراق وئریلمه یین، گره کلیک (لازیمیلیک) داشیان، مطلق بیر وارلیقدیر. اگر بیلینج، صاف بیلینج اولاراق اله آلینیرسا، بو خصوصیتلری تثبیت اولایلیر: بیلینج، باغلی و مطلق بیر وارلیق باغلیغیدیر. اونون ایچینه هئچیر شئی گیره مز و اوندان هئچیر شئی دیشاری و ائشیکه چیخاماز. زامان-مکانا باغلی بیر دیشی (ائشیک) و ایچی اولمادیغی اوچون، هئچیر «شئی» اوزهرینده ندنسل / علی بیر تاثیر اولاماز. ندنسللیک / علیت، رئالیه / گرچکلیک آلانینا عاید دیر؛ مطلق وارلیقلا ایلگیلی دئییلدیر.

ایندی رئال بیر وارلیق آلانی اولاراق اینسانی و اونون «من» ینی ده ایچینه آلان زامان-مکانا باغلی دنیا، ساده جه بیلینج اوچون وار اولان و آنجاق نیسی بیر آنلام داشیان اینتئسیونال / یؤنه لیمسل

بىر وارلىقدىر. نىسبى وارلىغى، بىلىنچ اۆز تجربە لىرى ايله اورتايا قويۇمۇشودور. او، آنجاق گۇرۇنوش يولويلا آلقىلانايلير، گۇرۇلەبىلير بىر وارلىقدىر. فقط بونون دىشىندا بىر «هئىچ» دىر.

بىلىنچ اۆز باشىنا بىر وارلىق اولاراق، «اىلك» اولاندىر. حالبوكى دونيا، اۆز باشىنا دئىل، بىزىم اوچون «اىلك» اولاندىر. گرەك تەك تەك شئىلر، گرەكسە بوتون دونيانىن گرەكلىكى، قورۇلۇش گرەكى، باغىمىز اولماقدان يوخسۇن دور. دونيا اۆز باشىنا مۇلق بىر شئى دئىلدىركى، ايكىنچىل اولاراق اۆزىنى باشقا بىر شئى باغلايالىسىن. او، بلكى مۇلق آنلامدا بىر «هئىچ» دىر. اونون مۇلق بىر وارلىغى يوخدور. او، بىر شئى وارلىغىدىر. شئى دە، قورۇلۇش گرەكى، ايتىشىونال / يۇنەلىمسىل اولان، يعنى سادەجە بىلىنچ طرفىندىن گۇرۇلەبىلن بىر وارلىقدىر.

او حالدا ھۇسۇرلە گۇرە بىلىنچ دوغانىن بىر پارچاسى دئىلدىر. «دوغا، سادەجە بىلىنچلە اىچكىن باغلارلى اولان يۇنەلىمسىل بىر «بىرلىك» اولاراق مومكۇندور». بو سىبلە، صاف من حاققىنداكى آراشدىرملار، دوغا آراشدىرملارلى دئىلدىر. چۇنكو صاف من حاققىنداكى آراشدىرملار، دوغا آراشدىرملارلىدا اۇنە سورۇلن اۇنجوللرە داينماز. دوغا، بو آراشدىرملاردا آىراجا آلىنىشىدىر. صاف بىلىنچ، دوغا ايله ھئىچىر باغ قورمادان دا دوشونۇلەبىلير. حالبوكى ھرھانسى طبعى بىر شئى اوچون، بو اىمكانسىز دىر. اۆرنگىن بىر رەنگ، مەكان اولمادان دوشونۇلەمز. مەكانسىز بىر رەنگىن وار اولماسىنا اىمكان يوخدور. صاف بىلىنچ مەكان باغلى اولمادىغى اوچۇندور كى، او مۇلق بىر وارلىق آلايدىر، دئىرىك. دوغا بىلىملرى، سويۇتلا يولويلا اۆز آراشدىرما آلانلارلىنى قازانىلار. فقط صاف بىلىنچىن، دوغانىن بىر سويۇتلانماسىن دان آلدە ائىلمەسىنە اىمكان يوخدور. چۇنكو سويۇتلا ايله يۇنە طبعى بىر شئى قازانىلايلىدىيى حالدا، بون دان مۇلق بىر وارلىق، صاف بىلىنچ اصلا قازانىلاماز^۱.

۱- [بورادا بىر انگۇنۇن وار اولدۇغو تەقدىردە، بىلە بىر مۇلقلىكدن سۇجۇت گۇدىر و آلا بو سۇزو اورتايا قويۇلۇپليرىك: نەجەكى بىر رەنگ يالنىز بىر شئى ن و مەكانىن رەنگىدىر و مەكانسىز رەنگ اولايلىمز، بىر بىلىنچ دە بىر واراولۇش اولان من ن بىلىنچىدىر، واراولۇشسوز من مەكانسىز دىر، يعنى بىلىنچ اۆزى بىر اۆزك سايلىماقدادىر. (كۇچۇر)].

مُطلق «اؤزک» لردن تشکیل تاپان صاف بیلینج آلانی، آشقین اولان وارلیق قارشی سیندا، بامباشقا بیر قورولوشا صاحب اولان بیر وارلیق آلانیدیر. بو آلان، صاف بیلینج اولاراق (یاشانتی اولاراق)، اؤز ایچینه قاپانمیشدیر. فقط اونلاری اؤته کی آلانلاردان آیراجاق بیر سینیر یوخدور. چونکو اونلارا سینیر اولاجاق بیر شئین، اونلارین وارلیق قورولوشونا قاتیلماسی لازیم ایدی. حالبو کی بیلینج وارلیغی، مُطلق وارلیغین هامیسیدیر. او، دونیا و دوغایا باغلی اولمایان، اؤزوندن باشقا بیر وارلیغا دیانمایان بیر وارلیق آلانیدیر. دوغا وارلیغی، بیلینج وارلیغینی سینیرلاندراماز. چونکو دوغا، بیلینجین بیر کوررئلاتی/باغلیلاشیمی اولاراق اورتایا چیخدی؛ بیلینج باغلیلیقلاری اولاراق اورتایا قویولدو.

بو بؤلومه سون وئرمه دن اؤنجه، فیزیک رئالیتہ (شئی) ایله روحی (پسیشیک) رئالیتہ آراسیندا کی باغلیلیغی آچیقلا یاجاق بیر نوکته نی اله آلاق. هوسئرل فیزیک وارلیقدا، یوکسک بیر گرچکلیک و ترانسندئنس (آشقینلیق، دیش وارلیق) گورمک ایستہ یین گوروشلره قارشی چیخار؛ فقط یوموشاق بیر دیللہ. هوسئرلہ گوره فیزیک شئین مُطلقشدیر یلمہ سی، ییزی آنلام سیز سونوجلارا گوتورور. چونکو بیر یجیک مُطلق وارلیغین، یعنی بیلینجین قارشی سینا باشقا بیر مُطلق وارلیق قویماق، آنلام سیزلیق اولور. فیزیک وارلیغین، بیر دیش وارلیق اولماسی، (ترانسندئنس، آشقینلیق)، باشقا هر هانسی بیر دیش وارلیقدان فرق سیزدیر. ایلکه باخیمین دان بو دیش وارلیق، هر دیش وارلیق کیمی، بیلینجده مئیدانا کتیریلن و اونا باغلی اولان بیر وارلیقدان باشقا بیر شئی دئییلدیر.

داها اؤنجه گوردو یوموز کیمی، آشقین شئی دونیاسی، صاف بیلینج قارشی سیندا، نیسبی اولان بیر آلانیدیر. هوسئرلہ گوره ترانسندئنس (آشقینلیق) و نیسیبیلیک عئینی شئیدیر. فقط دوغادا ساده جه شئیلر یوخدور. اینسان، حیوان کیمی اورگانیک رئالیتہ لر ده واردیر. عجباً بو جانلیلارین روحلارینین و پسیشیک یاشانتیلارینین فنوئولوژیک یئئدیر گه مه قارشی سیندا دوروملاری نجوردور؟ عئینی ایلکه بورادا دا کئچرلیدیر. بو رئالیتہ لر ده، هر، شئی رئالیتہ سی کیمی، آیراجا آلینمالیدیر. پسیشیک ترانسندئنس (آشقینلیق، روحی دیش وارلیق) دا، مُطلق اولان صاف بیلینجہ قارشیلیق، ساده جه نیسبی و راستلانتیا/تصادفا باغلیدیر.

عمومى اولاراق پىششك (روحى) اولان، اۋرنگىن پىششك كىشىلىك (روحى شخصيت)، روحى خصوصيتلار، ياشانتىلار يا دا دوروملار، يۇنەلىمىسل قورولوشلار يىن تجروبه ايله باغلى بيرلىكلرىدېر. بونلار يىن هامىسى يۇنەلىمىسل يعنى نىسبى دىلر. ايندى بونلار مۇطلق آنلامدا واراۋلان بير شى اولاراق قبول ائتمك آنلامسىزلىقدېر. (6- Ideen, s. 160)

پارادوكس اولسا دا، بدن سىز، حتى روح سوز و كىشىيه باغلى اولمايان بير بىلىنچ؛ يعنى بدن، روح، تجروبه نىن منى كىمى تجروبه بيرلىكلرىنه دايانمايان صاف بير بىلىنچ دوشونوله بىلىر. بوتون تجروبه يه باغلى بيرلىكلر، عىنى شكىلدە روحى (پىششك) ياشانتىلار، بو آن يوكسك «اۋزك» شكىلى نىن مۇطلق ياشانتى باغلىلىقلار اۋچون بيرر ايشارتدىلر. بو «اۋزك» شكىلى نىن يانيندا، باشقا «اۋزك» شكىللىرى دوشونوله بىلىرسە دە، بونلار يىن هامىسى عىنى آنلامدا آشقىن، نىسبى و راستلانتىيا باغلىدىرلار. (7- Ideen, s. 105)

هۇسۇرل باشقا بير يۇندن حركت اندەرك، صاف بىلىنچىن هر شىئىدن اۋنجه وار اولدوغونو دا گۇسترمك ايستر: رئاليتە نىن وارلىغى، آنلام وئرمە يە دايانىر. آنلام وئرمە ايسە، آنلام وئرن بير شىئى، اۋن شرط اولاراق لازىم قىلىر.

بو آنلام وئرن شى، صاف بىلىنچىدېر. بو شكىلدە، صاف بىلىنچ، مۇطلق و بيرىنچىل اولاندىر. باشقا شىلر آنجاق صاف بىلىنچ سايەسىندە وار اولايلىرلر. بونو هۇسۇرل بىلە آنلاتىر: «بوتون رئال/گرچك بيرلىكلر، آنلام بيرلىكلرىدېر. آنلام بيرلىكلرى، آنلام وئرن بير بىلىنچى لازىم قىلىر. بو بىلىنچ مۇطلقدېر؛ اۋزو يئنه بير آنلام وئرمە يولويلا مئيدانا گلەش دىيىلدېر.» (8- Ideen, s. 107)

دونيانىن بوتونونو، طبعى بير رئاليتە/گرچكلىك بوتونو اولاراق قبول ائتمك مومكوندور. فقط بونو بوتون وارلىقلا انشيت توتماق و رئاليتە نى بو شكىلدە مۇطلقلشدىر مك، آنلامسىزلىقدېر. چونكو مۇطلق بير رئاليتە، يووارلاق بير دۇرد كۆشە قۇدر ساچما و ياوادىر. رئاليتە و دونيا، بللى و گنچرلى اولان آنلام بيرلىكلرى اۋچون بيرر قاورامدىلار. اۋنملى اولان، دونيانىن و اونون بوتون وارلىغىنىن بللى بير آنلاما صاحىب اولماسىدېر. بو آنلام، آنلام وئرمە نىن قايناغى اولان و اۋزوندىن

داھا اۋنجه وار اولماسى لازىم اولان مۇطلق بىر بىلىنچى لازىم قىلىر. بو آلانا، آلفىيا دايانان آراشدير مالارلا گىرمك مومكوندور. آلدە اندىلەجك بىلگىلەر، يوكسك علمى بىر دىر داشىرلار.

نە كىمى قوشولار ھۇسۇرلى اىكى درجەلى بىر وارلىق قبول ائتمەيە زورلايىر؟ ھۇسۇرلىن بوتون آماجى، مۇطلق بىر بىلگى آلدە ائتمكدير. بو آماجا وارماق اوچون، او، بو پىششىن يارقى دان قالخىر: بىر بىلگى نىن مۇطلق اولماسى اوچون، او بىلگى نىن موضوعسو اولان آلانىن دا مۇطلق اولماسى لازىمدير. نىسبى بىلگى نىن آلدە اندىلدىى وارلىق آلانى دا نىسبى دىر. مۇطلق بىر بىلگى نى آنجاق مۇطلق بىر وارلىق ساغلايىلىر. ھۇسۇرلە گۈرە بىلگى نىن كىفئىتى، يعنى مۇطلق يا دا نىسبى اولماسى، اينسانىن بىلگى اورقانلارينا باغلى دىيىلدىر، وارلىغىن كىفئىتىنە باغلىدىر. اينسانلا اونون بىلگى اورقانلارنى بىلگى نىن كىفئىتىنە سوروم لو توتماق، اونا گۈرە دوغرو دىيىلدىر. چونكو «ھر وارلىق طرزى، قورولوشو باخىمىن دان، اۋزۈنە خاص بىر وئرى طرزىنە و بىلەجە دە اۋز بىلگى يۇنتملىرىنە صاحىددير. بونلارن اۋزلىكلىرىنى بىر نقص اولاراق گۈرمك و اونلارى اينسان بىلگى سى نىن بىر نوع راستلاتىيا باغلىيغىنا و نوقصانلىغىنا داياتماق، آنلام سىزدىر.» (Ideen, s. 43-44 - 9)

فئومئولوژىك بىلگى تئورىسىنىن قىساجا توصىفى

بىز بورادا ھۇسۇرلىن بىلگى تئورىسىنى گىتىش بىر شكىلدە الە آلماياجايىق. ايندىيە قدر ائندىگىمىز كىمى، ائلىشدىرئل بىر طرز توتمادان اونو قىساجا توصىف ائدەجەيىك. ھۇسۇرلىن وارلىق پروبلئىمىدە كى دوشونجەلرىنى الە آلدىغىمىزدا، بىلگى پروبلئىمى ايلە دە اىستر اىستەمز قارشىلاشمىشدىق. گرەك اىكى نوع وارلىق طرزى، گرەكسە/ويا اىكى درجەلى وارلىغىن و فئومئولوژى نىن تصويرلەمەسى، بىزە ھۇسۇرلىن بىلگى مسئلەسى حاققىندا اولدوقجا آچىق بىر فىكىر وئردى.

چونكو بىلگى قاوامى، وارلىق قاوارمىنا باغلىدىر. بون دان باشقا، فئومئولوژى نىن اۋزۈندىن سۇز ائدەر كن دە، اونون بىلگى نظرىيەسىنە نە كىمى وظىفەلەر يۈكلەدى، اوندان نەلر گۈزلەدىيى آتلاشلىرىدى. داھا او زامان گۈردوك كى، فئومئولوژى بللى بىر وارلىق قاوارمىن دان سۇز ائتمكەدە دىر. فئومئولوژى نىن بىلگى نظرىيەسى، بو وارلىغىن بىلىنمەسىنى الە آلاجاقدىر.

فئوئوئولوژی نین آراشدیرماق ایسته دیگی وارلیق مرحله سی، مطلق اولان بیر وارلیق مرحله سیدیر. فئوئوئولوژی ساده جه بو وارلیق مرحله سی نین بیلیمه سی مسئله سیله اوغراشا قادیر. بو مرحله ده، دنیا حادثه لرینه، دویولار دونیاسی و پسیکولوژیک/روحی گرچکلیکلر حاقدا سوال ائتمه یه بیر احتیاج یو خدور.

بو نوع سوال لارین سوروشولماسی، فئوئوئولوژییه و اونون بیلگی نظریه سینیه یاسا قادیر. فئوئوئولوژی نین بیلگی نظریه سی، کلمه نین اصل آلامیندا بیر نظریه دئییلدیر. چونکو نظریه نین وظیفه سی، هوسرله گۆره، بیر شئی تمل یاسالاردان قالدخاراق، دئداکتیو/تومدنگیلمی بیر شکیلده آچیقلاما قادیر. فقط فئوئوئولوژیده بونا ایکی باخیمدان ایذین وئریله مز: بیر یان دان فئوئوئولوژی، آراشدیرمالارینا، هئچیر شئی اؤنه سورهرک باشلاماز؛ حالوکی نظریه ده تمل یاسالار اورتایا قویولور. اؤته یان دان فئوئوئولوژی آچیقلامالار وئره مز، منطیقی استنتاجلارلارا باش ووراماز. چونکو فئوئوئولوژی آنجاق تصویرله مه لر دوزکده بیلیر. بونو دا اؤز ایلکه لرینه دایاناراق وئره بیلیر. بو ایلکه لرین بیر سی، هوسرلین ایلکه لرین ایلکه سی دئییبی ایلکه بودور: اؤزکله ایلگیلی اولان وئری نی بیزه ساغلا یان هر آلفی، بیر بیلگی قایناغیدیر. بیزه سئزگی ده، اؤزونو اؤزک اولاراق وئرن هر شئی، اؤزونو وئردیبی کیمی قبول ائتمک لازیمدیر. بو آنلامدا، اؤز ایلکه لرینی ایزله ین دوغا آراشدیریجی سی دا تاماماً حاقلیدیر. بیر دوغا آراشدیریجی سینین، دوغال بیر حادثه نی-آچیقلاماق اوچون اورتایا قویلدوغو ساوی/تئزی تمل لندیره جک تجربه لری اختارماسی، تاپماسی، بونلارا دایاناراق آچیقلامالار وئرمه سی لازیمدیر. عئینی شکیلده بیر «اؤزک» آراشدیریجی سی و یا عمومی یارقیلار ایشله نن و دیله گئیرن هر کس ده، دوغا آراشدیریجی سی کیمی، ایلکه لره باغلی اولمالیدیر. (Ideen, s. 113 - 10)

بون دان آنلاشیلیر کی، فئوئوئولوژیده اورتایا قویولماسی ایسته نن تصویرله مه، گلیشی گؤزل بیر تصویرله مه دئییلدیر. یوخاریدا سؤزو گئچن ایلکه نین یانیندا فئوئوئولو قون اویماسی لازیم اولان باشقا بیر قورال داها واردیر. بو قورالا گۆره، «صاف بیلینجین ایچینده (immanens) ایچکین وارلیق ایچینده»، «اؤزک» باخیمین دان آنلاشیلیر بیر حالا گئیره مه دییمیز بیر شئی، ایسته مه مه لی ییک. (Ideen, s: 113 ۱۱ - 11) فئوئوئولوژیک مرحله ده، اولای، راستلاتی

یوخدور. هر شئی، گره کلى (آپریوری) دیر. هوسٹرل بونو بو شکیلده ایفاده ائدیر: «مطلق مرحله ده قارشیتلیغین، گورونوشون، باشقا تورلو ده اولمانین یثری یوخدور. بو مرحله، مطلق یارقیلارین/حؤکملرین مرحله سیدیر.» (12- Ideen, s. 36) فنئومئولوژیک بیلگی تئوری سی، صاف بیر بیلگی تئوری سیدیر.

اونون اینجه له دییی بیلگی، آپریوری بیر بیلگی، بیر «اؤزک» بیلگی سیدیر. فنئومئولوژی ده اولای/حادیثه بیلگی سی نین و راستلانتی نین یثری اولمادیغین دان، بیلگی تئوری سی ده ساده جه مطلق بیلگی دن سؤز ائدر. «اؤزک» مرحله سینده هر هانسی تک اولان بیر وارلیق یئر آلامایاجاغین دان، صاف «اؤزک» حقیقترلی، اولایلار حاققیندا هر هانسی بیر شئی ساووناماز، ساو اولاراق اورتایا قویاماز. او حالدا «اؤزک» لردن قالخاراق اولای حقیقتینه وارماق ایمکان سیزدیر. اونون اوچوندور کی، داها اؤنجه ده سؤیلندیی کیمی، «اؤزک» لری وار اولان شئیلرین «اؤزک» لری اولمالاری گره کمز. بونلار هر هانسی بیر خیالین اؤزه یی ده اولاییلر. بو اؤزدن دیر کی، هوسٹرل، فیکسیونو/تخیلو فنئومئولوژی نین و بوتون «اؤزک» بیلیم لری نین حیات عُنصرو اولاراق گورور.

فنئومئولوژی اوچون رئالیته/گرچکلیک مرحله سی نین اؤنملی اولماماسی نه یه دایانیر؟ داها اؤنجه ده سؤیلندیی کیمی، بئله بیر وارلیق، مطلق بیر وارلیق اولماز. رئالیته مرحله سی نین وئریلری، اؤزلیکله بو وئریلرین گئچرلییی، نیسی دیر. بو تور وارلیق حاققیندا اله گتیردیگیمیز بیلگی، تجروبه ایله تکذیله نه بیلیر و ایچکین اولاراق آلقیلاماز. حالبوکی فنئومئولوژی نین بکلتیلرینی آنجاق ایچکین آلقى، یئرینه گتیره بیلیر. چونکو ایچکین مرحله ده کی ایچکین بیر وارلیغین هر یانی، بیلینجین ایشیغی آلتیندادیر. بو اوزدن ده، بیلینجه بوتون اولاراق وئریلیر. بو یوللا آلدله ائدیلن بیر بیلگی نی، هئچیر شئی انکار ائده مز. شئی وارلیغی ایله ایچکین وارلیق، وارلیق طرز لری باخیمین دان عینی درجه اوزه رینده دئییلدیر. فنئومئولوژی، یارقیلاردا/حؤکملرده، دویقولاردا و آلقیلاردا آپریوری اولان دان سؤز ائدر. فنئومئولوژی نین موضوعو اولان بیلگی، آپریوریدیر. بو سببه هوسٹرله گوره بو بیلگی تک قایناقلیدیر.

هوسٹرلین فنئومئولوژی سینده بیلیمک یا دا بیلگی نه دئمکدیر؟ بیلگی ایکی عمل آراسیندا بیر اویقونلوق باغیدیر. بو عمل لردن بیر سی آنلام لی عمل (signitive act)، اؤته کی سترگیسل

عمل دیر. بو تعریف بیزه گؤسته ریر کی، بیلگی، ایکی عمل ین بیرلشمه سیندن اور تایا چیخیر. فقط بو سببله بیلگیده بیر ایکیلیک یوخدور، بوتونلوک واردیر. بو بوتونلویو ساغلايان، بيلمه نین اؤزودور. فقط بو عمل لرده ن ایکی سی ده عئینی درجه ده اؤنملی دئییلدیر. بیرنجی درجه ده اؤنملی اولان، سئزگیسل عمل دیر. آنلام لی عمل، اؤز اؤزونه هئچیر شئی مئیدانا گتیره مز؛ بوش و کور دور. اصیل گورن و بیلگی یه دولولوغونو ساغلايان، ایکینجی عمل دیر. آنلام لی عمل ین وظیفه سی، ساده جه او بڑه نی (نسنه نی) گؤستر مک دیر. ایلک کز سئزگیسل عمل (سئزگیسل یؤنه لیم)، نسنه نی «تصور له نه بیلیر حالا» (خیال حالینا) گتیریر. چونکو آلقیلاما عمل ی، او بڑه نین دولولوغون - دان بیر شئی برابرینده گتیر مک ده دیر. ایشده فنئومئولوژیک بوتونلوک، بو دولولوغو بیرلیکده گتیرن عمل آراجیلیغی ایله وجودا گتیر یلمیش دیر. هر سئزگیسل عمل له بیر آنلام لی عمل ایلگیلیدیر. بو اوزدن بیر شئی بیلیمک دئمک، او شئین آلقیلانماسین ساغلانماسی دئمک دیر.

هؤسئرل آلقیلاماغا، اؤز سیستمی ایچینده بؤیوک بیر یوک یوکلر؛ و بو باخیمدان کانتا یاخلا شیر. اوند ادا بو ایکی عمل (act) آراسیندا کی باغلیقلار، کانتدا اولدوغو کیمیدیر. کانتا گؤره ده آلفی سیز قاورام بوش، قاورام سیز آلفی کور دور. هؤسئرل بیلگی تئرمیمی یئرینه گرچک لشدیرمه تئرمینی ایشله دیر. هؤسئرل گؤره گرچک لشدیرمه، ایکی عمل آراسیندا مومکوندور. حالبوکی بیلگی تئرمیمی، بیر عمل و بیرده اونون او بڑه سینی لازیم قیلیر. فنئومئولوژیده ایسه ساده جه عملر واردیر. گرچک لشدیرمه، آنلام عمل ی ایله آلقیلاما عمل ینین بیرلشدیی یئرده اور تایا چیخار. بوتون آنلام عملرینی بیر گرچک لشدیرمه نین قارشیلانماسی، یعنی هر شئین بیلیمه سی مومکوندور.

بیر بیلگی تئوری سی نین آغیرلیق نوقطه سی، حقیقت و اؤلچوت (معيار criterion) مسئله سیدیر. هؤسئرل اؤلچوتو آچیق - سئچیکلیه (آپاچقلیغا Evidence) گؤتوردیونه گؤره، آچیق - سئچیک و حقیقت نه دئمک دیر؟ آچیق - سئچیکلیک، اور تایا قویولموش بیر یؤنه لیمی قارشیلان، اونو یوخلايان و ائوتله یین بیر آلقیدیر؛ یا دا وئر یلن و سانیلان/فرض ائدی یلن آراسیندا کی اویقونلوقدور. بو اویقونلوق آچیق - سئچیک اولاراق یاشاناییلیر. اؤرنکین «آ» نین آچیق - سئچیک اولماسی مطرح اولونجا، «آ» ساده جه فرض اولمامیش، فرض اولدوغو کیمی ده

حقیقتاً وئریلمیشدیر. او، کسین اولاراق واردیر. اگر بیر شئی بیر کیمسه یه آچیق-سئچیک وئریلمیشسه، او شئین بوتون اینسانلار اوچون ده آچیق-سئچیک اولماسی لازیم اولور.

آچیق-سئچیکلیک، ایچکین وارلیق یعنی «اؤزک» مرحله سی اوچون تام اویقون (adequat)، حالبوکی نیسی وارلیق مرحله سی اوچون تام اویقون دئییلدیر (inadequat). بیرینجیلر «اؤزک» وئریلری، ایکینجیلر ایسه بیرئی (ایندیویدوئل Individual) وئریلر دیر؛ بونون اوچون ده تام اویقون (inadequat) دئییلدیر. «اؤزک» وئریلری دولای سیز دیلار (واسیطه سیز دیلر)، بیرئی وئریلر ایسه، دولایلدیر (واسیطه لیدیلر). بیر «اؤزک» بیلمی اولان فنئومئولوژیده ساده جه آچیق-سئچیکلیگین، «اؤزک» وئریلری نین گئچرلیگیندن سؤز گئدیر. بو سببله بیر بیلگی، فنئومئولوژیک بیر بیلگی مرحله سینده یوکسلمک ایسترسه، دولایلی آچیق-سئچیکلیکی، واسیطه سیز آچیق-سئچیکلیک و وئرییه چئویرمه لیدیر.

یازیمیزین باشیندا گؤستر دیگیمیز کیمی، یوزایلیمیزین باشلاریندا هئنگلین قورقوسال/تخیلی سیستمی ییخیلدیقدان سونرا، فلسفه آلانیندا بیر بوشلوق باش گؤستر دی. یئنی دن کانتا دؤنولدو. یئنی-کانت چیلار، چاغلارینین بوتون فلسفه سینین ائتکی سی آلتینا آلان یئنی بیر مکتب قوردولار. یئنی-کانت چیلار، فلسفه آراشدیرمالاری اوچون یؤنتم مسئله سیندن باشقا بیر مسئله گؤرمک ایسته میر دیلر. فلسفه یه باغیم سیز بیر آراشدیرما آلانی تانیمیر، فلسفه آراشدیرمالاری، یا فلسفه تاریخی ایله، یا دا دوغا بیلملری نین یؤنتملری نین ائلششیری سی ایله اوغراشیردی. ایلک کز هوسرل، «فنئومئولر»، شیلره دؤنمه لی «دئمکله، فلسفه یه باغیم سیز بیر آراشدیرما آلانی گؤسته ریردی. گرچی، هوسرل قالخیش نوقطه سینده صادیق قالمادی، فنئومئولر باغلی قالا جاغینا، بیر ایدئالیزمه، ایممانتئس (ایچکینلیک، صاف بیلینج) فلسفه سینده ساپلان دی. فقط اونون فلسفه یه گتیردی یئنیلیک، بیرمینجی یوزایلین باشقا فیلسوفلاری طرفیندن ایرله تیلدی. هوسرل سیز نه بیر نیکولای هارتمانن (Nicolai Hartmann)، موریتس گئیگئر (Moritz Geiger)، آلتخاندئر پفاندئر (Alexander Pfaender)، نه ده بیر ماکس سنلئر (Max Seneler) دوشونوله بیلیر.*

(Takiyettin Mengüşoğlu, Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann», s. 1 ve devamı.)

(حاضیرلایان: تومر یس منقوش اوغلو).

۱-۲- فئومئولوژى و اندموند ھۇسەرل دە آپاچىقلىق پىروبلېمى (evidence)

اولكر اۆكتم (دوچ. دۆكتور)، آنكارا اونيوئىرسىتەسى، دىل و تارىخ جوغرافيا فاكولتەسى، فلسفە بۆلۈمۈ. درگى سى ۴۵،۱ (۲۰۰۵) ۲۷-۵۵

بو بۆلۈمدە، اىلكىن، قىساجا فئومئولوژىك طرز، فئومئىن و «اۆزك» قاواملارى اىلە فئومئولوژىك يۇنتىم بحث اولوناجاقدىر. بون دان سونرا، فئومئولوژىك يۇنتىمىن ايكى مرحلەسى اولان فئومئولوژىك يىندىر گەمە و فئومئولوژىك دوشونوش اوزەرىندە دورولاچاقدىر. بىلەجە، «اۆزەيى» ن اۋزونو گۇستىرمەسى، فئومئىن اولماسى ايمكانىنى آراشدىران و ساغلايان ھۇسەرل يىن فئومئولوژىسىندە مطلق فئومئىن اولان مطلق «اۆزەيە» يا دا مطلق بىلىنچە نجور يىتىشىلدىيى اورتايا قويولاچاقدىر. داھا سونرا، آپاچىقلىق (evidence) قاوامى اوزەرىندە دورولاچاق و ھۇسەرل يىن فئومئولوژىسىندە آپاچىقلىق پىروبلېمى الە آلىناچاقدىر. آيرىجا، يىرى گلدېكجە، بو مسئلەنىن پلاتون، دكارت، كانت كىمى اولنو فىلوسوفلارچا نجور الە آلىندىغى و نجور چۆزۈلدۈيو دانىشچىلاچاق، بو چۆزۈملر، زامان زامان ھۇسەرل يىنكى يىلە قارشىلاشدىرىلاچاقدىر. سونوجدا، آلدە ائدىلن بولقۇلار گۆرە، ھۇسەرل دىركىدىرىلەجك؛ «ايدئالېزم idealism»، «ئامپىرىزم (تجروپە چىلىك) empirism»، «سولېسىزم (تكمنچىلىك) solipsizm» و «سپىتسىزم (قوشقۇچولوق، شوبەھە چىلىك) septisizm» كىمى دوشولمەسى مۇحتمل اولان فلسفى گۆرۈشلەر دوشوب دوشمەدىيى تىبىت ائدىلەجكدىر.

۱- اندموند ھۇسەرل يىن فئومئولوژىسى:

فئومئولوژى، بىلىندىيى اوزەرە، «اۆزەيى» گۆرۈلمە و مشاھدە يۇنتىمىدىر. «فلسفە، فلسفەلردن دئىل، شىلردن، فئومئىنلردن حركت ائتمەلى؛ شىلەرە، فئومئىنلەرە دۇنمەلىدىر» اندموند ھۇسەرل يىن گلىشىدىرىمىش اولدوغو بو يۇنتىملە، «اۆزەيە» باغلى بىلگىنىن ايمكانىنى اورتايا قويوموشدور. عىنىنى زاماندا، واراۋلوشچو فلسفەنىن (existentialism) و يىنى اونتولوژىنىن دە اورتايا چىخماسىنى ساغلامىشىدىر. قىساجاسى، ھۇسەرل، بىر يان دان پلاتون، دكارت، كانت، ھىگىل، ژانت...وب. كىمى اۋزوندىن اۋنچە كىلردن ائتكىلەنىمىش؛ آيرى طرفدن دە هايدگىر، ھارتمان، شىلئىر، سارتر. وب. كىمى اۋزوندىن سونراكىلرى دە ائتكىلەمىشىدىر.

ھۇسئىرلە گۈرە، بىر «اۋزىك» اونتولوژىسى اولان فئومئولوژى، بوتون بىلىملەرنى تەملىندە يىر آلير. او، چىشىتلى بىلىملەرنى كۆكلرى نىن اولدوغو طرفسىز بىر آراشدىرما آلانى اولاراق فلسفە، پىسكولوژى (روحىلىمى) و منطقىن دوغرودان دوغرويا، اۋتە كى بىلىملەرنى دە واسىطەلى اولاراق تەملىندەدیر و بو آچىدان رياضيات ە بنزەر.

رياضياتىن كسىن بىلىملەردە اوينادىغى رولو، او، فلسفە، پىسكولوژى (روحىلىمى) و منطقەدە واسىطەسىز اولاراق؛ ھەر رئال اولان شىين و اولايىن بىر «اۋزەيى» اولماسى باخىمىن دان دا بوتون بىلىملەردە واسىطەلى اولاراق اوينار. ھۇسئىرلە گۈرە، فئومئولوژى، بىر شىين، اۋرنگىن، بىر جانلىنىن ھەرھانسى بىر دورومونو دىيىل، بوتونونو؛ آلقيلارى آلقي اولاراق، يارقىلارى يارقى اولاراق، دۇيقولارى دۇيقو اولاراق الە آلير. بو، طىقى، رياضياتىن سايلاردان، گئومئىرىنىن شكىللەردن سۇز ائتمەسىنە بنزەر. نجور كى، رياضيات، گئومئىرى و مئكانىك كسىن بىلىملەرنى تەملى ايسە، فئومئولوژى دە فلسفە، منطق و پىسكولوژىنى تەملىدیر. يئنە، نجور كى گئومئىرى، دوغاداكى و مكانداكى بوتون شكىللەر ھاققىندا گىچىرلى ايسە، فئومئولوژى دە بوتون بىلىم آلانلارىندا گىچىرلىدیر (ھۇسئىرل، ۱۹۹۵: ۱۶-۱۷).

مختلىف ساحەلەردە فئومئىن فرقىلىكى

فئومئولوژى، «اۋزەيى» گۈرۈلەمە يۇنىستىمى» اولماقلا بىرلىكدە، «گۈرۈنتۈ» نون نە اولدوغو و نجور قاورانا بىلە جەيىندە اينجەلەيىر. بو سىبلە، فئومئولوژىنى «فئومئىلەرنى بىلىمى» اولاراق تەقدىم ائتمەك اونون آيدىن تەرىفىدیر. آما، بوتون بىلىم داللارى، فئومئىلەردىن سۇز ائدەرلەر. فىزىك، فىزىك فئومئىلەرى؛ پىسكولوژى، روحى فئومئىلەرى؛ سوسىولوژى، سوسىال فئومئىلەرى؛ تارىخ ايسە، تارىخىل فئومئىلەرى اينجەلەر. قىساجاسى، ھەر بىلىم دالىنىن بىر فئومئىن آلانى واردیر. او ھالدا، فئومئولوژىنى سۇزونو ائىدىيى فئومئىلەرلە بو فئومئىلەر آراسىندا نە فرق واردیر؟ شگسىر، بو فرق، فئومئولوژىنىن طرزى، فئومئىلەرلە ياناشما طرز ایلە، دىگر بىلىم داللارىنىن طرزى آراسىنداكى فرقىلىكدىن قايناقلاير. ھۇسئىرلە گۈرە، ھەر بىلىمىن اولدوغو كىمى، فئومئولوژىنىن دە اوبزەنى قارشى سىنا آلدىغى بىر طرز واردیر. بو طرز، فئومئولوژىك طرزدیر.

۱-۱- فئومئولوژىك طرز:

فئومئولوژىك طرز، طبعى طرزە بنزەمز؛ اونون تاماماً ضىددىدیر. طبعى طرز، آراشدیرىب سۈرۈشۈرۈمادان اۋزۈنە وئرىلنلە يئتینیر؛ بو سببلە دوگماتىك و جزمى دیر. اویسا، فئومئولوژىك طرز، فئومئولوژى كرىتىك (ائلئشدىرئل و حساس) بیر «اۋزك» بىلىمى اولدوغو سببیلە، ائلئشدىرئل اولماق زوروندادیر. بو طرز، رئفلئكسیون/دۋشونوشە دایانیر. بورادا بىلىنچىن عمللرى، يئنە، ايچكىن (ایممانئت) وارلىق آلانىنا، يعنى بىلىنچە چئوربىلىشىدیر. بئیلە بیر طرز، طبعى اولمادیغى اوچون، هرکس طرفىندن راحتجا منیمسەنەمز. بو طرزىدن حرکت ائدەرک آراشدیرمالار آپارماق اوچون آلیشقانلیغا، ياتقینلیغا احتیاج واردیر. فئومئولوژىك آراشدیرمالارین گۈجلۈیۈ دە، ایشده بو نوقطەدەدیر. (مئنقوش اوغلو، ۱۹۴۵: ۵۹ و د)

فئومئولوژىك طرزىن يۈئلدىیى وارلىق آلانى، طبعى طرزىنكى كىمى حاضیر دئىلىدیر. اۋنجه لىكلە، بونو آلدە ائتمك لازىمدیر. بونون اوچون دە اۋزل بیر يۈنئتمە احتیاج واردیر. بو يۈنئتمىن ايکى اساسلى عُنصرۋ واردیر. بونلاردان بىرىنچىسى، فئومئولوژىك يئنیدیر گەمە (fenomenolojik redaksiyon)، ايکىنچىسى دە فئومئولوژىك دۋشونوش دور (fenomenolojik refleksiyon).

فئومئولوژىك يئنیدیر گەمە ائتمەدن اۋنجه، فئومئولوژىك دۋشونوش دن بحث ائدیلەمز؛ چونکو بو دۋشونوش آلانىنى اورتايا قويان فئومئولوژىك يئنیدیر گەمەدیر. بو سببلە، فئومئولوژىك يئنیدیر گەمە ایلە دۋشونوش «اۋزك» جە بىرىرىنە درىندن باغلىدیر؛ بونلار بىرىرىندن آیرىلمايان، بىرىرىنى تاماملایان عُنصرلاردیر. دۋشونوش آنجاق «مطلق من» يا دا «مطلق بىلىنچ» آلانىندا مومكۈن دور. فقط «مطلق من»ى آلدە ائتمك اوچون دە فئومئولوژىك يئنیدیر گەمە، يعنى وارلىق آلانىنا باغلى بوتون تجربەلرى پارانتزە آلماق لازىمدیر. فئومئولوق آنجاق بو يۈنئتم سايەسىندە اينجه لە يە جگى مُطلق وارلىق يعنى مطلق بىلىنچ آلانىنا گىرە بىلىر و او وارلىغىن «اۋزە يى» نى اينجه لە يە بىلىر. اساسىندا بو وارلىق، هۈسئرلە گۈرە، اۋز اۋزۈنە وار اولان، اۋزونىدن باشقا دایاناغى اولمايان، وارلىغى دئش دونيانىن وارلىغىنا باغلى اولمايان، دئش دونيا وار اولماسا دا وارلىغىنا ضرر گلە يە جك اولان مُطلق «اۋزك» آلانىنا عاید دیر؛ و بو آلان، عئنى زاماندا هر شئىدن اۋنجه واردیر.

بو سىبلە، او، مۇطلق و اساس وارلىق آلانىنى اولوشدورور و ديگر بوتون وارلىق آلانلارى آنجاق مطلق بىلىنچ سايەسىندە وار اولايلىرلر. فقط «مطلق من ين «اۆزك» بۇلومونو اينجەلەمك اوچون فنئومئولوقون باشقا بير يۇنئەمە داها احتياجى واردير. بو يۇنئەم، «فنئومئولۇژىك تصويرلەمە» (description) يۇنئەميدير. بو يۇنئەم سايەسىندە فنئومئولوق، آرتىق، ديگر يۇنئەملرلە آلدە ائدىلمىش اولان فنئومئولر (objelerin) آلانىنى اينجەلەمە ايمكانىنى تاپايلىر (منقوش اوغلو، ۱۹۴۵: ۵۹ و د).

فنئومئولۇژىدە بو فنئومئولر، دۆشۈنۈش لو بير طرزە دايانان، رئال، يعنى اۆزونو دويولارا باغلى بير كاراكتىر داشىمايان؛ ايرئال اولان، يعنى اۆزونو دويولارا باغلامايان «اۆزك» فنئومئولر يدير؛ چونكو فنئومئولۇژى، اولاي بىلگىسى دئىل، «اۆزك» بىلگىسى آلدە ائتمەيە چاليشير. آيرى طرفدن، رئال فنئومئولر «اۆزەيى» ايفادە ائتمەمەسى، «اۆزك» ين فنئومئولاماياجاغىنى كۆستۈرۈمىز. بو حالدا، «اۆزەيى» ن كۆرۈنمەسى، بىزە اۆزونو نىشان وئرمەسى، يعنى بير فنئومئول اولماسى ايمكانى واردير.

فلسفەسىنى «آشقىنسال فلسفە» اولاراق آدلاندىر مىش اولان ھۇسئىلە گۆرە، «اۆزەيى» كۆرۈلەمك» يعنى «اۆزەيى» سترگىسل اولاراق قاوراماق، «اۆزەيى» ن سترگىسىنى آلماقدير. فقط «اۆزەيى» كۆرۈلەمك»، پاسيف اولمايان، فعال بير عمل (act) اولماقلا برابر، عىنى زاماندا چاپراشيق بير عمل دير. دكارت دا اولدوغو كىمى «اۆزاۆزوندىن»، «بىردن بىرە»، «بىر چىرىدا» دئىل، آنجاق اۆزون و قارماشيق بير حاضىرلىقدان سونرا گرچكلىشىدىرلەيلىر. «اۆزەيى» بوتون آچىقلىغىلا، آپاچىق اولاراق ياخالايان ايسە، «اۆزك» سل بير آلقيلامادير. ھۇسئىلە دئىمىلە بير «دۆشۈنۈش»، بير «ياشاتى دۆشۈنۈش و» دور. ھۇسئىل، دۆشۈنۈش ون بو دىقتە دىر اۆزلىگىندىن بحث ائدر: «... دۆشۈنۈش دە آلقييا اويقون اولاراق قاورانان شى، ايلكەجە يالنىز جا وار اولان و آلقيلايان باخشىن ايجىندە سورەن بير شى اولاراق دئىل، داها اۇنچە، بو باخشى اۆزۈنە چئورلىمەدن اۇنچە، وار اولان بير شى اولاراق بىلىنر... دۆشۈنۈش، بىلىنچىن دورمادان آخىب كئدن «يۇنەلىمسىل بير ياشاما» اولدوغونو آچىغا چىخارماقدادير. (ھۇسئىل، ۱۹۷۳: ۱۴۲-۱۴۷).

۱-۲- فئومئولوژى و دىگەر «اۋزك» بىلىملىرى:

ھۇسۇرلە گۇرە، سادەجە فئومئولوژى «اۋزك» بىلىمى دىيىلدىر. رياضيات و منطق كىمى باشقا «اۋزك» بىلىملىرى دە باردىر. اونا گۇرە، ھەر وارلىق آلانىدا، اۋرنگىن صاناتىن، دىنىن، اخلاقىن «اۋزك» لرىندىن بحث ائىن صانات، دىن و اخلاق فلسفەلىرى اولدوغو كىمى، اۋزك سىزگىسىنە دايانان اۋزك بىلىملىرى دە باردىر. او، بونلارا، «ماتىريال اۋزك بىلىملىرى» آدىنى وئىر و بونلارى فورمىل (سويوت) و مۇحتوالى «اۋزك» بىلىملىرى اولاراق ايكىيە آيىرىر. بو آيىمدا، جبر، حساب و منطق سويوت «اۋزك» بىلىملىرىنى؛ گئومىترى، فىزىك و فئومئولوژى ايسە، مۇحتوالى «اۋزك» بىلىملىرىنى تىشكىل ائدەر. فقط اونون بونلاردان اوستون توتدوغو و «فورمىل اۋزك بىلىمى» يا دا «منطق فلسفەسى» دىيى بىر «اۋزك» بىلىمى داھا باردىر كى، بونون گۇرەوى، عاغلىن ايلكەلرىنى زامان و مكان ايجىندە كى رىئاليتەلرىندىن سويوتلاياراق (گرچكىلرىندىن آرىندىر اراق)، اونلارنى «اۋزەيى» نى قاوارماق، اونلارى ايدئال فئومئولر حالىنا دۇنوشدورمكىدەر. فئومئولوژى ھەر ايكى قروپا دا ياخىندىر آما، او، داھا زيادە گئومىترىيە/ھندسەيە بنزر. يالنىز آرالارىندا بو فرق باردىر: گئومىترى (ھندسە) آكسىوملاردان/اصل لردن حركت ائىن دىئاكتىو/تۆمدىنگىلىمى، استىتاجى و تئورىك بىر بىلىمدىر. فئومئولوژى ايسە، تصویری/توصیفی (deskriptif) دىر. تئورى و استىتاجىن، فئومئولوژىدە يىرى يوخدور. «گئومىترى و فئومئولوژى صاف «اۋزك» بىلىملىرى اولاراق، رىئال وارلىق حاققىندا ھىچبىر شى ایلەرى سورمىلر. بو سىبلە، بو بىلىملر اوچون تمل، آلقى و تجربە وئىرلىرى دىيىل، فىكسىون دور (خىال دىر). فىكسىون (خىال)، ھىم فئومئولوژى نىن ھىم دە اۋتە كى «اۋزك» بىلىملىرى نىن (آنلام بىلىملىرى نىن يعنى ائىدئىتىك «اۋزەيە باغلى» بىلىملىرىن) حيات عىصرو دور. بو سىبلە دا فىكسىون (خىال)، اۋلوم سوز حقيقت بىلگى سىنى بىسلەين قايناقدىر» (ھۇسۇرل، ۱۹۹۵: ۱۳-۱۴).

آنلاشلىدىغى اوزەرە، فىكسىون (خىال گوجو)، فئومئولوژى اوچون حياتى اۋنمە صاحب اولان بىر عىصرو دور. ھۇسۇرل، بو تىرىملە، «اۋزك» لرىن مۇطلقا «واراولان» بىر شى اۋلماسىنا احتىياج گۇرمەيەرك، «اۋزك» آلانىن چۇخ گنىش بىر آلان اولدوغونو قىصد ائدر. اونا گۇرە، بوتون رىئاليتەن*، بوتون فئومئولرلىرىن حىي خىال و مئل عالمى نىن قىساجاسى ھىر شىئىن بىر «اۋزەيى»

واردىر؛ آما فئومئولوژى اوچون واراۋلان بىر شئىلە، خىالى اولان بىر شئىن «اۋزەيى» آراسىندا ھىچبىر فرق يوخدور؛ ھامىسى اوچون عئىنى «اۋزەك» قانونلارى كىچىرلىدىر.

[*-بوراڧا رئاليتە ھاققىندا بىر مۇتلەبە اشارە ائىمكە لازىمىدىر: رئاليتە، گىللىكلە، دويولارا اۋزونو عرۇس ائىدن وارلىق، يعنى ھقىقت آنلامىندا ايشلەنىلەر. او ھالدا، ھەر رئاليتەنىن بىر فئومئىن (اۋزونو كۇستەرن؛ كۇرونن) اولدوغو سۇيىلەنەيلىر. آما، عىبا بونون ترسى دە، يعنى ھەر فئومئىن دە بىر رئاليتە اولدوغو سۇيىلەنەيلىر مى؟ فئومئىن داىما «رئال» بىر وارلىق مىدىر؟ يوخسا، «اىرئال» (ايدئال) بىر فئومئىن دە ھىچ ائىلەنەيلىر مى؟ گىلەنكەسل فلسفە، رئاليتەنىن سىنىرلارى داخىلىندە فئومئىنى سادە ھە بىر كۇرونوشدن عىبارت سايار. اويسا، بىر «اۋزەك» بىلىمى اولاراق فئومئولوژى، «اۋزەيى» قاوراماق اوچون رئاليتەدن اۋز چئوۋىرەك زوروندا اولدوغوموزو وورقولار. بئىلە ھە، گىلەنكەسل فلسفەنىن رئاليتە ايلە ھقىقت، و فئومئىن ايلە «اۋزەك» آراسىندا وار سايىغى قارشىتلىغى دا رد ائىدر. اساسىندا، فئومئىلە رئاليتەنىن عئىنىتى بىلىنەمەيى اوچون، بو آيرىمىن فئومئىن-«اۋزەك» آيرىمى شىكلىنە دۇنوشدورولمەسى ھاققىندا ھىچبىر زامان ھاسىب اولمايغىمىزى ھىس ائىدىر.

اساسىندا، ھەھانسى بىر «اۋزەك» آلانىنا عايد اولان آلانىنىن ساغلايغى بىلگى، ھەھانسى بىر وارلىغى ائىمەز؛ بو سىبلە، سادە ھە «اۋزەك» ھقىقتلىرىدن، فئومئىلردن ھىچ ائىدەرەك، ھەھانسى بىر اولقو (فئومئىن) ھقىقتى ائىدە ائىلەنە. بونا قارشىلىق، «اۋزەك» آلانىنى، اۋزونە قارشىلىق گىلن ائىمپىرىك بىر آلانى (تجروبى بىر ايدراكا) داىنامادان وار اولماياجاغى كىمى، ائىمپىرىك آلانى دا اۋزونە قارشىلىق گىلن بىر «اۋزەك» آلانى سىنا داىنامادان وار اولماز؛ چۈنكە ھە ايكىسى آراسىندا كى رابطة، قارشىلىقلى بىر رابطةدىر. آما بو رابطة، عئىنى زاماندا، بو ايكى تور آلانىنىن بىر بىرلىرىدن فرقلى اولماسىنا انگىل دئىلىدىر. وئىرلىش طرزى باخىمىن دان ائىمپىرىك آلانىلا اوبۇھەسى آراسىندا بىر اويقونسوزلوق واردىر. بئىلە كى: ائىمپىرىك آلانى، وئىرلىش طرزى اعتبارىيلا، اوبۇھەنى، بىزە، تەك طرفىندەن كۇستەرىر. بو سىبلە، ائىمپىرىك آلانى يولويلا ائىلەن سونوجلارنى داىما آزمائىش و تئست ايلەدە تاماملانماسى لازىمىدىر. اويسا، «اۋزەك» آلانىسىلا اوبۇھەسى آراسىندا تام بىر اويقونسوزلوق واردىر. بونون آزمائىش ايلە دئىشمەسىنە ايمكان يوخدور؛ چۈنكە آزمائىش، «اۋزەك» آلانىنى دئىل، «رئاليتە» آلانىنى عايدىدىر (مئقوش اوغلو، ۱۹۴۵: ۵۲-۵۳).

دويولار اۋزۈنۈ تانىدان وارليغىن يعنى «رئاليتە» نىن تومويلە بىر فئومئىن، ائشددئيشلە «اۋزۈنۈ گۈستەرن»، «گۈرۈن» اولدوغو قۇشقوسوزدور. بو حالدا، «رئاليتە» بىزە اۋزۈنۈ «فئومئىن» اولاراق عرۇس ائتمكەدەير (گۈسترمكەدەير). اويسا، فلسفە تاريخىنە باخديغىمىزدا، بىزە اۋزۈنۈ فئومئىن اولاراق عرۇس ائدن بو «رئاليتە» يە گۈۋەنلەمە يە جگىنى گۈرۈروك؛ چونكو رئاليتە حاققىندا بىزە دويولاريمىز بىلگى وئرمكەدەير. دويولار ايسە گۈۋەنلەمىز. اونلار بىزى آلداتايلىرلر. بو دورومدا، دويولار اۋزۈنۈ عرۇس ائدن فئومئىن داواملى اولاراق دئيشىدىي اوچون، يعنى ايندى سىجاق اولان بىر جىسىم بىر آز سونرا سويوق، ايندى ياشىل اولان بىر ياپراق بىر مۇدەت سونرا، قورودوغوندا ساراردىغى اوچون، بىز، هانسى حاقلا، مشخص بىر شكىلدە گۈردويوموز نىسنەن حقيقتى ايفادە ائتىدىنىي ادعا ائدەبىلىرىك؟ پلاتونون تىئستۇس دىالوقوندا دا بىلدىردىگى كىمى، بىلگى نىن دويولار داياندىرىلماسى و رئاليتە يعنى فئومئىنلە حقيقتىن، كى بورادا حقيقتلە، پلاتونون تئرمينولوژىسىنە گۈرە، هېچ دئيشمەين مۇطلق «اۋزك» قصد ائدىلمكەدەير، بىر و عئىنى سايىلماسى ايلكىن نىسبى لىگە يعنى رئالاتيۈزمە، داها سونرا دا هئچچىلىگە يعنى نئھىلىزمە، حقيقتىن انكار ائتمەسىنە گۈتورور. بورادا ايكى تور آلقى دان، «اۋزك» آلقى سى ايلە ائمپىرىك آلقى دان بحث ائتمك لازىمدىر. بىلىندىي اوزەره، هر بىلىم دالىنن بىر آراشدىرما، اوبۇرە آلانى واردىر. اوبۇرە باغلى بىلگى، ائمپىرىك آلقى يولويلا آلدە ائدىلىر.

بو آلقى، هر بىلىم آلانىنداكى اوبۇرە باغلى اورىئىنال بىلگى نى يا تاماماً يا دا قىسماً وئرىر. طبعى طرزىن بىلگى سىنى ساغلايان آلقى، تجروبه ائتمەدەير؛ آزمايش دىر. فقط بو ائمپىرىك آلقى، «اۋزك» آلقى سىنا دۇنۈش دورولەبىلىر. بو دورومدا «گۈرۈلن»، «آلقىلانان» ايسە، «مطلق «اۋزك» اولوب، آرتىق ائمپىرىك آلقىلا آلقىلانمىش اولان دئىلىدەر. اساسىندا، «اۋزك» آلقىسىلا ائمپىرىك آلقى، بىر بىرىندە تاماماً فرقلىدەر؛ حتى «اۋزك» آلقى سىنىن اۋزۈنە خاص اۋزلىكلىرى واردىر. آما هر ايكى سى آراسىنداكى بو آيرىلىق و اۋزلىگە راغماً يئنە دە باغلايىجى اولان بىر يۇن واردىر؛ ائمپىرىك آلقىنىن اۋنملى بىر قىسمى، يعنى بىرئىسل اولان بىر شئىن (فئومئىن) گۈرۈلەبىلمەسى، گۈزەلمەنەبىلمەسى / مۇشاهدە اولايىلمەسى «اۋزك» آلقى سىنىن تەملىنى تەشكىل ائدەر. گرچى، بو، بىرئىسل بىر شئىن هرھانسى بىر شكىلدە بىرلىكدە قاورانماسىنى و يا قبول ائدىلمەسىنى احتىياج گۈرمىز؛ چونكو «اۋزك» آلقى سى، «اۋزەيى» «اۋزك» اولاراق درك ائدر

و ھىچبىر شەكىلدە «اۋزەك» نىن وارلىق طرزيندن خبر وئرمز (ھۈسەرل، ۱۹۶۹: ۱۲؛ مثنقوش اوغلو، ۱۹۴۵: ۵۴-۵۵).

۱-۳-فئومئىن و «اۋزەك» قاوراملارنىن قارشىلاشدىرىلماسى:

ايلەك باخىشدا، «فئومئىن» و «اۋزەك» قاوراملارنىن اۋزلىكلە گلەنەك سەل فلسفەنىن سىنىرلارى ايچەرىسىندە بىرىرىنە ضىد اولدوغو گۈرۈنومونو وئىرىلر. بىز، بو گۈرۈنومو اورتادان قالدىرماق اوچون ايلەكن، فئومئىن، داھا سونرا دا، اونون «اۋزەك» ايلە رابطەسى نىن نە اولدوغونو اورتايا قويماغا چالاشاجاق، سونوجدا بو ايكي قاورام آراسىندا گرچەكەن گلەنەك سەل فلسفەدە وار سايلىدىغى كىمى، بىر قارشىتلىغىن اولوب اولمادىغىنى تىبىت ائتمە يە جەد ائدە جە يىك. گلەنەك سەل (سەتتى) فلسفى آنلايشا گۈرە، حقيقت يەنى «اۋزەك»، اوبژەكتىف و دىشەمزدىر. اويسا، رئاليتە (واقعەت، گرچەك)، يەنى فئومئىن، سوبژەكتىف و دىشەكندىر. بو دورومدا «اۋزەك» ايلە فئومئىن دابان دابانا ضىد ايكي قاورام؛ فئومئىن ايسە «گۈرون» دىيىل، سادە جە بىر «گۈرونوش» دن عىبارت اولدوغو اورتايا چىخار. بىلە جە، گلەنەك سەل فلسفەدە «فئومئىن» و «اۋزەك» قاوراملارنىن بارىز بىر شەكىلدە بىرىرىندىن آشىلماز بىر اۋچوروملا آيرىلدىغى آنلاشلىر. بو دورومدا، اگر، فئومئىن «اۋزونو گۈستەرن»، «گۈرون» ايسە، اونو «اۋزەك» دن كسىنلىكلە آيرى توتماق، «اۋزەي» ن اۋزونو گۈستەرمە يىن بىر وارلىق اولراق كاراكتىرىزە ائدىلمە سىنى لازىم قىلمازمى؟ بو سەبلە «اۋزەك» «گىزلى قاپاقلى قالان»، «اۋرتولموش اولونان» معناسىنى داشىر. اويسا، اۋزونو گۈستەرمە يىن، گىزلى قالان بىر «اۋزەي» ن نە اولدوغونو آنلاماغا ايمكان اولاماياجاغى كىمى، البتدە اونون بىلىمىنى ياراتماغا دا ايمكان اولماز. بىر «اۋزەك بىلىمى» اولان فئومئىنولۇزى، آنجاق اۋزەيىن گۈرونەيلىر اولدوغو، باشقا دىيىشلە، گۈرونە سىندە حقيقى بىر ايمكانسىزلىغىن اولمادىغى دورومدا مومكون دور.

بو حالدا، رئاليتەنىن سىنىرلارى ايچەرىسىندە فئومئىن سادە جە بىر «گۈرونوش» دن عىبارت قالماسى، بىر «اۋزەك بىلىمى» نىن فئومئىنولۇزى اولراق اورتايا چىخماسىنى پرىنسىپ اعتبارىيلا نقض ائتمز.

دئەك كى، «اۋزەيىن اورتايا چىخماسى، گۈرونە سى، بىزە اۋزونو عرۇس ائتمە سى، قىساجاسى بىر فئومئىن اولماسى ايمكانى (الە گتيرىلمە سى) مطرحدىر. فقط بو ايمكانىن نجور

گر چکه شه بیله جه یی هنوز شوبهه لیدیر. «اؤزه یی» هارادا آرامالییق؟ اونونلا قارشیللاشاییلمک اوچون هانسی یول دان گتمه لی ییک؟ بونو بیلیریک؛ آما آن آزیندان اونا هارادا راستلامایا جاغیمیزی، اونا هارادا آرامایا جاغیمیزی بیلیریک. بئله کی: «اؤزه یی»، رئالیتین یعنی فنئومنین سینیرلاری ایچه ریسینده دئیل، اونون دیشیندا آرامالییق. باشقا دئییشله، اگر «اؤزه یی» قاوراماق ایستیریک، رئالیتهدن اوزاقلاشمالی، اونا گؤز آردی ائتمه لی ییک؛ چونکو هوسرله گؤره، «اؤزک»، رئالیتین یعنی فنئومنین سینیرلاری ایچه ریسینده گیزلی قالیر، گورونمز (ایپشیر اوغلو، ۱۹۳۹: ۱۵۶).

هوسرل، «اؤزه یی» بیزه تانیتماق اولان عملی «ایدئاسیون/ایدئولوژی یه باغلی ideasyon» قاورامی ایله کاراکتیرزه اندهر. «ایدئاسیون»، بیر وارلیغین رئالیته سیندن یعنی ایندی و بورادا صاحب اولدوغو اؤزلیکلردن سویوتلانا راق او وارلیغین «اؤزه یی» نه نفوذ ائده بیلمه میزی مومکون قیلان بیر «عمل» دیر. هوسرل، «ایدئاسیون» تئزیمینی «سنزگی Intuition» معناسیندا ایشلتمکده دیر. «ایدئاسیون» یعنی «سنزگی» عملی ایله وارلیغین «اؤزه یی» بالذات یاشانماقدادیر. بیز ساده جه سوموت اولانی یاشایاییلیریک. بو سببله، ایدئاسیون عملی ایله بیزه اؤزونو عرض ائدن «اؤزک»، عمومی و سویوت اولدوغو قدر، اؤزل و سوموت بیر خصوصیت ده داشیر. بو عمل له «اؤزک»، بیر فنئومنین اولور. بوسببله، فنئومنولوژی نین موضوعو سو وجودا گلر. بو حالدا، فنئومنولوژی نین موضوعو سونو وجودا گتیرن فنئومنلر، «اؤزک» فنئومنلریدیر. بوندان بئله، آرتیق، «اؤزه یی» ن سمولو ایله دئیل، اؤزو ایله قارشیللاشیریق. فقط هوسرله گؤره، بونونلا یئئینیله مز. بیر «اؤزک» بیلیمی اولان فنئومنولوژی، آراشدیرماسینی گلیشدیرمک، مطلق «اؤزه یی» ن، مطلق فنئومنین نه اولدوغونو بیزه تانیتماق زوروندادیر. «مطلق «اؤزک» ندیر؟ اونا نجور یئیشه بیلیریک؟ هانسی یول، هانسی یؤنتم بیزی اونا گؤتوره بیلیر؟ هوسرلین «مطلق «اؤزک» دئییی شئی، بوتونلویو ایله وارلیغین «اؤزه یی» نی مومکون قیلان قاینای، (اصیل) «اؤزک» دیر. اونا گؤره، ایدئاسیون عملی ایله مطلق «اؤزه یی» یئیشیلمز. «مطلق «اؤزه یی» یئیشدیرن یول، یؤنتم، «فنئومنولوژیک رئاکسیون» یؤنتمیدیر. ایدئاسیون عملی ایله وارلیغین سینیرلاری ایچه ریسینده «اؤزه یی» ن مشخص اولماسینا ایمکان تانیدیغیمیز کیمی، فنئومنولوژیک یئئیدیرگه مه یؤنتمیله ده هوسرله گؤره، «مطلق «اؤزه یی» ن بیزه اؤزونو تانیتما ایمکانینی قازانیریق. بو یؤنتمله، طبعی اولمایان، فنئومنولوژیک یعنی دوشونوش لو بیر طرزله،

وارلىغىن ايچىندە اولدوغو طبعى شىرطلرى، ئورەنى، پارانتتە آلاق، مطلق بىلىنچ آلانىنا يۇنەلير، بئىلە جە، «مطلق «اۋزەي» ن، مطلق فتنومئىن بىزە اۋزونو عىرض اندە جگىنى اومود اندە رىك. بئىلەلىكە، سوژە، اۋزونە دۇنر؛ اۋز ايچكىن (ايمماننت) آلانى و اۋز عمل لرى ايله باغ قورار.

فقط «مطلق «اۋزەي» تانىماق آماجىلا ووجودا گتىردىگىمىز «فتنومئولوژىك رئاكسىون» دان سونرا، «مطلق «اۋزەي» ن بىزە اۋزونو نجور تانىتىدىغى نە يازىق كى بىر تورلو آنلاشىلاماز. ھۇسۇرل ين اۋزلىكە، «مطلق «اۋزەي» «مطلق بىلىنچ» يا دا «آشقىن من» يعنى «ترانساندنتال من» اولاراق مشخّص ائتمە سىيە بىرلىكە، مسئلە، بوسوتون ايچىندىن چىخىلماز بىر حال آلير كىمى گۈرونور؛ چونكو بىلىنچ، ئورەنلە سورە كلى/داواملى اولاراق رابطە دەدىر. ئورەن ين پارانتتە آلنىماسى، يعنى يوخ سايىلماسىيلا، بىلىنچىن نجور اورتادا قالابىلە جەيى بىر تورلو آنلاشىلاماز. بىلىنچ حاللارى، ئورەن ين سىنىرلارى ايچىندە دئىل مىدىر؟ يوخسا، بىلىنچىن بو فتنومئولوژىك يىندىر گە مەدان اتتىكىنمەن، پارانتتە گىرمەن، باقى يە اولاراق گىرىيە قالان و بو صۇرتلە «مطلق «اۋزەي» يۇنەلىك يىنى بىر بىلىمىن موضوعونو تشكىل وئرن بىر اۋزلىگى مى واردىر؟ [يوخارىداكى سوالين جاوابىندا بئىلە بىر سۆز يىترلى اولاجاقدىر، «فتنومئولوژىك رئاكسىون» دان سونرا، مطلق اۋزك يالنىز سىزگى ايله و آيرى دئىيشلە اينسانين اۋزلىك يىتەنگى ايله تانىنا بىلير، و بو موضوع نون ظاهراً آنلاشىلماز اولماسى، بو كلى قايدانىن، دوغال بىلىملرىن قايداسى كىمى فورمولە اولوناماماسىندان قايناقلىنىر].

۲-آشقىن و ايچكىن عمل لر:

ھۇسۇرلە گۈرە اشيايا يۇنەلىك عمل لر، «آشقىن عمل لر»، بىلىنچ اولايلارىنا يۇنەلىك عمل لر ايسە، «ايچكىن عمل لردىر (ھۇسۇرل، ۱۹۷۳: ۶۹؛ ۱۳۸). ايشىدە، فتنومئولوژىنىن آراشدىرما آلانى، بو ايچكىن عمل لر «اۋزك» لر آلانىدىر. ايچكىن عمل لرىن يۇنەلىمىسل اوبىزەلرى و اۋزلىرى عىنى «ياشانتى آخىشى» ايچىندە دىرلر. ھر ايچكىن عمل، اۋز اوبىزەسىنىن وارلىغىنى زورونلو اولاراق گاراتتى اندەر. آلقى، ياشانتىيا يۇنەلىرسە، قاورانان شئى، عمومى اولاراق وارلىغى اينكار اندىلە مەيە جك اولان مطلق بىر «من» دىر. اويسا، ھىچبىر آشقىن عمل،

اوبژه سی نین وارلیغینی گارانتی ائتمز. اونون اوبژه سی نین وار اولماسی زورونلو دئییلدیر؛ او، وار اولمایا بیلیر ده. بو سببله، بورادا شوبه هیه یئر واردیر.

آماجی دوغرو دان دوغرو یا، کسین و آپاچیق (evident) بیر بیلگی آلدی ائتمک اولان هوسئرله گؤره، بئله بیر بیلگی، آنجاق ایچکین عمل لرله آلدی ائدیله بیلیر. ایچکین عمل لرله مطلق وارلیق (مطلق بیلینج)، آشقین عمل لرله ایسه، نیسی وارلیقلار حاققیندا بیلگی آلدی ائدیله بیلیر.

هوسئرله گؤره، بیر بیلگی نین مطلق اولماسی اوچون، او بیلگی نین موضوعو اولان آلانین دا مطلق اولماسی لازیمدیر؛ چونکو مطلق بیر بیلگی نی آنجاق مطلق بیر وارلیق ساغلا یا بیلیر. اونا گؤره، بیلگی نین کئیفیتی، یعنی مطلق و یا رئالاتیف (نیسی) اولماسی، ساده جه وارلیغین کئیفیتینه باغلی دیر. فنئومئولوژیک بیلگی تئوری سی، صاف بیر بیلگی تئوری سیدیر. اله گتیریلن بو بیلگی، آ پریوری اولوب، «اؤزک» بیلگی سیدیر. فنئومئولوژیده، اولای بیلگی سی نین و تصادوفون یئری اولمادیغی اوچون بیلگی تئوری سی ده ساده جه مطلق بیلگیدن سؤز ائدهر (مئنقوش اوغلو، ۱۹۷۶: ۲۲).

اساس اعتباریلا، هر ایکی توردن عمل لرله آلدی ائدیله بیلر «اؤزک» لر ده، وارلیق آلانلاری دا فرق لی دیر. بیر کاغاذین گورولمه سی، البته بیر بیلینج اولاییدیر. بوسببله، کاغاذین اؤزو، آلی لانان شئی اولاراق بیلینج اولایینین موضوعونو تشکیل ائدر. بو حالدا، بیلینج اولایینین موضوعو، مکاندا یئر آلان، «اؤزه یی» باخیمین دان مکان دان آیریلاماز بیر نسته دیر. اویسا، آغ بیر کاغاذین آلی لانیشی ایله بیر حظّین و یا الم (اوزونتو) نون آلی لانیشینی قیاسلا یا جاق اولور ساق، بونلارین هیچ ده عینی شئی اولمادیغینی آنلاریق. بیر حظّین و یا الم (اوزونتو) نون آلی لانیشی، یاشانیلان بیر بیلینج اولاییدیر؛ آما بو اولای، مکانا عاید بیر اولای دئییلدیر. بو سببله، بو آلی لانیشدا بیلینجین اوبژه سی ایله اؤزو بیر بیرلیک تشکیل ائدهر. دئمک کی، شئیلرین آلی لانابیلمه لری، اونلارین گورونمه لرینه باغلی دیر. اویسا، یاشانتی گورونمز. اونون آلی لانابیلمه سینی ساغلا یان شئی «تاماماً وارا اولماسی» دیر؛ بو دا، یاشانتین عاید اولدوغو «من» دیر (مئنقوش اوغلو، ۱۹۷۶: ۱۶).

اونا گؤره، آشقین و ایچکین عمل لر، ساده جه یؤنه لن وارلیغین «اؤزه یی» باخیمین دان دئییل، عینی زاماندا «وئریش طرز لری» باخیمین دان دا بیریرلریندن آیری لیرلار. اؤرنکین، بیر کونسرت ده ایکن دویدوغوموز سسلرین شدّتی، موزیک آلتلرینه اولان یاخینلیق و اوزاقلیغیمیزا

گوره دیشیر. عینی وضعیتی، مکاندا یئر آلان دیگر بوتون نسنه لرین ایدراکی اوچونده صادیقدير.

نسنه نى هانسی طرفيله گورورسك، نسنه بيزه اوزونو او طرفيله گؤسته رير. چونكو اشيا، دايمما بير طرفيندن گورولمك زوروندا دير. بو، اونون مكاندا يئر آلماسينين زورونلو بير سونوجودور. اويسا، ياشانيلان بير حادثه، اولدوغو كيمي، بوتونلويويله آلقى لانيير. نچور كى، مكاندا يئر آلان بير نسنه نين بيزه اوزونو قيسماً تانيتماسى زورونلو ايسه، ياشانيلان بير اولايين دا اولدوغو كيمي، بوتونلويويله بيلينمه سى ائيله جه زورونلودور. بو حالدا، ايچكين عمل لرده موضوع، تام و مطلق بير صورت ده وئريلميشدير. بو سبيله، هوسئرل، بو نوع عمل لرین موضوعلارينين وارليغيني گارانتى ائتديكلرينى سؤيلر؛ يعنى گورولن خيالى اينكار ائتسك بئله، خيالى گوردويوموزو اينكار انده مهيك. چونكو خيال، گورن بيلينجين اوزو، بير خيال دئييلدير. دكارت ين دئيشيله، هر شئيدن شوبهه ائتسك بئله، شوبهه ائتديگيميزدن شوبهه انده مهيك. [هوسئرل ين فئومئولوژى سى اوزه رينده كى دكارت ين بيلينج فلسفه سى نين باريز تاثيرى، بو جومله يله آچيقجا گورولمكده دير.]

باشقا بير بيلينجين وار اولماديغيني تصور انده بيليريك. فقط اوز بيلينجيميز بيزه مطلق بير صورت ده وئريلديى اوچون اونو يوخ سايامايق. قيساجاسى، اوز بيلينج اولايلاريميز اوزه رينده كى هر دوشونوش، يعنى هر درين دوشونجه، بيزى مطلق بير «من» له قارشىلاشديرير. بو وارليق، بير ديش دونيا، دوغا و ائوره ن وار اولماسا دا واردير؛ چونكو او، باشقا بير وارليغا احتياجى اولمايان، وارليغين دان قوشقولانيلماياچاق اولان، اوزونده و اوزو اوچون واراؤلان بير وارليقدير. [بو تئريم انگريستان ساياليسم فلسفه سينده گئنيش حالدا ايشلنيلير.]

حتى بير ديش دونيا، دوغا و ائوره ن وار اولماسا دا، بو مطلق وارليغين واراؤلوشونا ضرر گلمز. هر شئى اينكار ائتسك بئله، دوشونوشون مسئله سيني تشكيل ائدن بيلينجين وار اولماديغيني تصور ائتمك، اونون وارليغيني اينكار ائتمك پرنسيپ اعتباريلا ايمكان سيزدير. ديش دونيانين، دوغانين و ائوره نين، وار اولماديغى تصور ائديله بيلير؛ چونكو او، وئريليش طرزى اعتباريلا هئچبير زورونلولوجو باريندريماز. او، اوز اوزونه و اوزو اوچون واراؤلان بير وارليق دئييلدير؛ وارليغى بيلينجه باغلى اولان، وار اولاييلمك اوچون بيلينجه احتياج دويان بير وارليقدير. اويسا، مطلق وارليق اولان بيلينجين، هئچبير شئيه احتياجى يوخدور. او، هئچبير شئيه داينماديغى حالدا

واردیر. بوسبيله، اونون وار اولمادیغینی تصور اتمک مومکون دئییلدیر. مطلق وارلیق، یعنی، مطلق بیلینج آلانیندا قارشیتلیق، گورونوش و باشقالیغین دا یئری یوخدور. بو آلان، عثینی زاماندا، مطلق بیلگی نین آلانیدیر. دیش دونیانین، دوغانین و ائوره نین وارلیغی حاققینداکی بیلگی، اولاسیغا باغلی اولماسینا قارشین، مطلق من و اونون مطلق یاشانتی سی حاققینداکی بیلگی، مطلقدیر، کسیندیر و لازیمدیر.

بئله جه، هوسرلین بیلینجه رئال وارلیق اولان فنومئنی بیریرلریله انش سایلا بيله جک، باغداشایله جک وارلیقلار اولمادیغی سببيله، درین و گرچک بیر اوچوروملا آیردیغی آنلاشیلیر. اونلار، هوسرله گوره، حقیقتاً بیریرلریله باغداشماز. بیلینجه رئالیه آراسینداکی اوچوروم، گرچک بیر اوچوروم دور.

رئالیه، گورونوش آلانینا چیخان، گوروله بیلن و اصلاً مطلق اولاراق وئرلمه یین، اولاسیغا باغلی اولان بیر وارلیق طرزیدیر. بیلینج ایسه، وارلیغی باخیمین دان گورونوش آلانینا چیخامایان، یزه گورونوش اولاراق وئرلمه یین، لازیم اولان مطلق بیر وارلیقدیر. بئله اولونجا، دوغا، اوز باشینا مطلق بیر وارلیق دئییلدیر؛ اونون مطلق بیر وارلیغی یوخدور. او، بیر «شئی» وارلیغیدیر. شئی ده قورولوشو گره یی، یئنه لیمه باغلی اولان، یعنی ساده جه بیلینج طرفیندن گوروله بیلن بیر وارلیقدیر. او حالدا، هوسرله گوره، بیلینج، دوغانین بیر پارچاسی دئییلدیر. دوغا، ساده جه بیلینجه ایچکین باغلاری اولان، یئنه لیمه باغلی بیر «بیرلیک» اولاراق مومکوندور. بوسبيله، مطلق من یا دا مطلق بیلینج حاققینداکی آراشدیرمالار، دوغا آراشدیرمالاری دئییلدیر. دوغا، بو آراشدیرمالاردا آیراجا آیینمیشدیر. مطلق بیلینج، دوغا ایله هنجیر باغ قورولمادان دا دوشونوله بیلیر. اویسا، هر هانسی طبیعی بیر شئی اوچون بو، ایمکان سیزدیر. اؤرنکین، بیر رنک، مکان اولمادان دوشونوله مز. مکان سیز بیر رنگین وار اولماسینا ایمکان یوخدور. مطلق بیلینج، مکانا باغلی اولمادیغی اوچوندور کی، مطلق بیر وارلیق آلانیدیر. او، دوغانین سویوتلانماسیلا آله اندیله مز؛ چونکو سویوتلاما ایله یئنه طبیعی بیر شئی قازانیلیر؛ مطلق بیلینج اصلاً قازانیلاماز. بئله جه، «دیش دونیانین، دوغانین و ائوره نین وار اولمادیغی تصور اندیله بیلیر آما، مطلق وارلیق اولان، بوسبيله دوشونوشون موضوعونو تشکیل ائدن بیلینجین وار اولمادیغی تصور اندیله مز» ایفاده سی، آرتیق بیر فرضیه دئییل، اویقولانان فنومتولوژیک رئاکسیون سونوندا اله گلن حاصل اولاراق اورتایا چیخار. او حالدا، فنومتولوژیک رئاکسیون دان آردا قالان یئگانه

باقیه نین خالیص و مُطلق «اؤزه یی» ایله بیلینج اولدوغو آنلاشیلماقدادیر. ایشده بو بیلینج، هوسئرل فتنومثولوژی سی نین موضوعسونو تشکیل ائده جک اولان بیلینج دیر. هوسئرل، بونو «فتنومثولوژیک قالینتی (residuume)» اولاراق توصیف ائدیر.

اونا گؤره، وارلیق، آنجاق بیلینجه قایم، یعنی، آنجاق بیلینجه وار اولابیلرکن؛ بیلینج، وارلیقلا قایم دئیل، وارلیغا باغلی دئییلدیر. بئله کی: وارلیغین یوخ اولدوغو فرض ائدیسه بئله، بیلینجین «اؤزه یی» نه ایلیشیلیمیش اولونماز (husserl, 1995:21;26).

آیریجا، بورادا، هوسئرلین فتنومثولوژی سی اوزه رینده کی افلاطونون تاثیرینی ده گورمک مومکون دور. خاطیرلانا جاعی اوزه ره، بیر «قاورام رئالیستی» اولان افلاطونا گؤره، «بو فرد» یوخ اولور آما «فرد اولماقلیق» باقی قالیر، یوخ اولماز؛ چونکو اونا گؤره، گرچکدن وار اولان «اؤزک» لردیر.

بو حالدا، «اؤزه یی» ن اؤزونو گؤسترمه سی، فتنومثون اولماسی ایمکانینی آراشدیران و ساغلايان بیر بیلیم اولان فتنومثولوژی، هوسئرله گؤره، «مطلق» «اؤزه یه» یئتشمک اوچون اؤزونو قیاس، آنالوژی، ایستیدال کیمی هر تورلو منطیقی عملیاتدان و کانستروکسیوندان (دؤزگتمه لردن، construction) اوزاق توتماق زوروندادیر. آنجاق بو تقدیرده، «مطلق» «اؤزک»، هوسئرله گؤره، سوموت بیر شکیلده، ساده جه «اؤزه یه» یؤنه لیک بیر سترگیله اورتایا چیخابیلیر؛ چونکو فتنومثولوژی، اساسیندا، اونا گؤره، سترگیه دایانان، آپریوری تصویری و کریتیک (ائلئشدرئل و حساس) بیر «اؤزک» بیلیمیدیر. بوسبيله، اؤزونو هر تورلو تئوریدن اوزاق توتان بو بیلیم، «اؤزه یی» ن نه اولدوغونو و نجور قاورانا بیلدیگینی یزه اؤیره دیر (هوسئرل، ۱۹۶۹: ۵۲ - ۵۳).

فتنومثولوق، هئچیر شئی اؤنه سورمه دن، هئچیر فرضیه دایانمادان آراشدیرمالارینا باشلار؛ چونکو تئوری آنجاق آچیقلامالارین و عاغیل ایشله ده رک استنتاجلارین چیخاراجاغی بیر یئرده ایله ری سوروله بیلیر. اویسا، تصویری بیر بیلیم اولان فتنومثولوژیده آچیقلامالار و عاغیل یوروده رک چیخاریلا جاق هئچیر شئی یوخ دور. فتنومثولوژی، آنجاق دوغرو دان دوغرو یا وئرلیمیش اولان تمل وئرلرین تصویرلرینی ووجودا گتیره بیلیر. آما بو تصویر، فتنومثولوژی نین آراشدیرما آلانی «اؤزک» لر اولدوغو اوچون ائمپیریک بیر تصویر دئیل، بیر «اؤزک» تصویریدیر. فتنومثولوژی، آپریوری بیر دیسیپلین اولدوغون دان، فتنومثولوق، «اؤزک» لر ی

درک اندرکن، اونلارداکی تمل باغلیقلاری درک اندر. بو سببله، «اؤزک» آلانی اولان فنونمئولوژیده، اولای بیلگی سی نین و تصادوفلرین گنچرلیسی یوخدور؛ بو آلاندا هر شئی «اؤزک» باخیمین دان تعین ائدیلمیش و موتیفلنمیشدیر. بو اؤزدن، فنونمئولوژیده، ساده جه «اؤزه» باغلی سوال لار و بونلارین جاوابلاریندان سؤز گئدیر.

هوسئرل، فنونمئولوژی نی آ پریوری، تصویری و کریتیک بیر «اؤزک» بیلمی اولاراق تانیلاماقلا عجبانه یی قصد ائتمیشدیر؟ ایلکین، فنونمئولوژیده بیر «اؤزک» تصویری نین یعنی «اؤزه» عاید اولان بیر آلقینین وارلیغینی قصد ائتمیشدیر، چونکو آنجاق «گورولن»، «آلقیلانان» و «وئرلین» بیر شئی تصویر ائدیله بیلیر. هوسئرلین بو خصوصداکی ادعاسی بؤدور: «زامان و مکانا باغلی اولمایان، گئل، ایدئال «اؤزک» (لر) واردیر. بیز، بونلاری، فنونمئن اولاراق گورونه بیلیر و آلقیلانابیلیر بیر حالا گتیره بیلیریک. بو «اؤزک» لر، کسین و عمومی گنچر بیر بیلمین تملینی اولوشدورورلار. بیله جه، فلسفه ده کسین بیر بیلم اولور.» (هوسئرل، ۱۹۶۹: ۷۰).

هوسئرل دن اؤنجه، وئرله نین ساده جه بیرئسل/فردی، رئال/واقعی اولان شئیلر اولدوغو؛ گئل، ایدئال/ذهنی اولان شئیلرین فنونمئن اولاراق گورونه بیلیر، آلقیلانابیلیر اولمادیغی ظن ائدیلیلرکن هوسئرل له بیرلیکده، ساده جه بیرئسل، رئال اولان شئیلری، فنونمئلری دئیل، عینی زاماندا بیرئسل وارلیقلاردان، فنونمئلردن تاماماً فرقلی اولان، عمومی اؤزه لرین، «اؤزک» لرین ده اولدوغو کیمی، بیزه وئرلیدیکلری شکیللریله «آلقیلانابیلیر»، «گورونه بیلیر» اولدوغو آنلاشیلیمیشدیر. اونا گوره، بیر شئین «اؤزه یی» نی اورتایا چیخارماق اوچون حرکت نقطه میز، دایما او بیرئسل وارلیغین رئالیتیه سیندن اؤز چئویرمک، هر شئی پارانتره آلماق اولمالیدیر (مئنقوش اوغلو، ۱۹۴۵: ۵۲).

هوسئرله گوره، فنونمئولوژی، «اؤزه یی» ن اؤزونو گؤسترمه سی، فنونمئن اولماسی ایمکانینی آراشدیران و ساغلايان بیر بیلم اولدوغو اوچون «مطلق «اؤزک»، سوموت شکیلده آنجاق «اؤزه» یه یؤنه لیک بیر سترگیله اورتایا چیخایلمکده دیر. بو سببله، فنونمئولوژی، سترگیه دایانان بیر «اؤزک» بیلمیدیر. قیساسجاسی، سترگی، فنونمئن قالیجی اولوشونو ساغلاماقدادیر. سوموت اولایلار دا آنجاق تصویر یولویلا ایفاده ائدیله بیلر جکلری اوچون، بو دورومدا، سترگیله قاورانیلان سوموت «اؤزه یی» ن ایفاده شکیلی تصویر اولاجاقدیر. ایشده بو اؤزدن، هوسئرل، فنونمئولوژی اوچون، «سترگیه دایانان، تصویره یؤنه لیک بیر اؤزک بیلمیدیر» دیر. ذاتاً، اؤزو

دە، آشقىنسالىق مەن دە اولان وارلىغى، قۇرۇلۇش، يىتتىسى/باشارىسى، آنا قۇرۇلۇشلارى و باغلاملارى باخىمىن دان، سىزگىيە دايناراق، ائىدئىتىك (اۋزەيە باغلى) اولاراق تەسۋىر ائىدر. ھۇسۇرل فئۇمئۇلۇزىسى نىن بىللى باشلى اۋزىللىگى بودور (ھۇسۇرل، ۱۹۷۳: ۷۱).

دئىككى كى، ھۇسۇرلە گۇرە، فئۇمئۇن، آنجاق بىر بىلىنچ قارشىسىندا كى فئۇمئۇندىر. بىلىنچ ايسە، آنجاق بىر فئۇمئۇنە يۇنلەمكىدە اولان بىر بىلىنچىدۇر. اساسىندا، اونا گۇرە، ھەشئى، بىر شىيىن بىلىنچىدۇر؛ يەنى، ھەنسنە، بىر بىلىنچ نىسەسىدۇر. ھە بىلىنچ بىر شىيە، بىر نىسەيە، بىر وارلىغا يۇنەلەن بىر بىلىنچىدۇر. سوبۇرە، آنجاق يۇنەلەجگى اوبۇرە وارسا، اوبۇرە دە آنجاق اونا يۇنەلەجك بىر بىلىنچ، يەنى سوبۇرە، وارسا وار اولايلىمكىدەدۇر. بىلەجە، عىنى زاماندا، سوبۇرەكتىۋىتە (اۋزىللىك) تەملى دە بىخىلماقدا و بو ايكى يۇنلە حرەكتىن گرچەكلىمەسى سايەسىندە، نىسە نىسەلەشكىدەدۇر.

۳-ھۇسۇرل نىن فئۇمئۇلۇزىسىندە بىدنىن رولۇ:

ھۇسۇرلە گۇرە، بىدنى بىر «يۇنلەمە مەركىزىدۇر. (بورادا سۇزو ائىدىلەن بىدنى، تەبىئى داورانىشىن عەمۇمى ساۋىيلا بىرلىكدە، رەئدو كىسونا «يىندىرگەمەيە» اوغرامىش اولان بىدندىر؛ آشقىنسالىق بىر آنلام بوتونو اولاراق بىدندىر).

اونا گۇرە، نەيى آلفىلارسام آلفىلایىم ھارایا گندىرسم گندەرىم، ھەشئى تامامە بىدنىملە اولان رابطةسى باخىمىن دان تەجروبه ائەدەرىم. بىلە كى «يۇخارى»، «آشاغى»، «ساغ»، «سول» و بنزر بوتون بوتونلار تامامە اساس اولان بىدنىمە گۇرە بىر آنلام قازانىرلار (ھۇسۇرل، ۱۹۷۳: ۷۹؛ ۸۳). ھۇسۇرل، بو يۇنلەمە دورومونو يەنى يۇنەلىمىسلىگى (intentionality) «آماج اولاراق آلىنان بىر شىيە دوغرو يۇنلەمىش اولماق»، «بىر شىيە چئوربىلىمىش اولماق» دىيە آنلار. اونا گۇرە، يۇنەلىمىلىرى ساغلايان بىدندىر؛ اىنسانىن يۇنلەمىشلىگى آنجاق بىدنىلە مومكۇن دور. او باخىم دان، بىدنى، اونون فئۇمئۇلۇزىسىندە، اساسىندا، اولدوقچا اۋنەلىدۇر.

«بىدنى مەنىم مۆلكۇم دور؛ اىچىندە واسطەسىز اولاراق سىرستجە قىمىلداندىغىم بىرىجىك نىسەدۇر» دىين و بىلەجە بىدنى-روح بىرلىگىنى وورقولايان «مەن» نى «بىدنى-روح لو بىر بوتون» اولدوغونو دىلە گىتىن ھۇسۇرلە گۇرە، نە ائىدرسم ائىدۇم ھەدەدە مەنە اورىژىنال اولاراق وئىرىلىمىش اولان بو يۇنلەمە مەركىزىنە، بىدنىمە باغلى بىمىدۇر؛ و بىدنىم اولمادان ھىچبىر ائىلمىم اولاماز. اونا گۇرە،

اؤزگور بیرسیرا قیملتیلارین دا داشییجی سی اولان بدنین ایکی آنا خصوصیتی واردیر: بدن، هم بیر آلقى اؤرقانی، هم ده بیر ایستم (طلب) اؤرقانیدیر. آلقیلا دیغیم هر شئی منیمین بیر اؤرقانی اولان بدنیم آراجیلیغیلا آلقیلاریم. بدنیم، یعنی تک تک بیرسیرا اؤزل اؤرقانلارین چوخلوغون دان مثیدانا گلن بیر بوتون اولماسایدی، منیم اوچون هئچیر شئی وار اولمایا جاقدی. او حالدا، بدنیم، دونیانین وارلیق قوشولودور. بدنیم، عینی زاماندا اؤزویله ایستکلریمی گرچکشدیردیم منه خاص بیر اؤرقانیدیر. منیمی، بدنیمین ایچینده بویوران، فعال بیر وارلیق اولاراق یاشاریم. بیر یئر گتتمک ایسته دیگیمده گنده ریم، الیمی قالدیرماق ایسته دیگیمده قالدیریریم... و بنزری کیمی. بئیلجه، بدنیمین بللی اؤرقانلارینی اؤزاؤزونه، زورلاماسیز اولاراق ایشله دیرم. آلقى و قیملتی آلانما گیرن هر شئیله بیرلیکده من، بدنیم ده وئرلیر؛ و من، بوتون دونیا یا منیم اوچون داواملی بیر اورتام اولان بدنیم آراجیلیغیلا آچیلیریم و ایستهرم. اونا گؤره، بدنین بو ایکی آنا خصوصیتی، بدنی اینجه لرکن آیری آیری اله آلینایلن، اما اصلینده بیریریندن قوپاریلامایان ایکی گرچکدیر (هؤسترل، ۱۹۷۳: ۱۲۱-۱۲۲؛ ۱۲۸).

هؤسترل گؤره، بدنین یؤنه لیم لریندن آماج، «اؤزک» تصویریدیر. «اؤزک»، تصویردیر؛ تصویر ایسه «اؤزک» دیر. بو دا، تصویرین «اؤزه یه» یؤنلیمیش اولماسی، یعنی تصویر ائدیلن شئین «اؤزه یی» نین او تصویردن عبارت اولماسی دئمکدیر. هؤسترلین تصویر ایله «اؤزک» آراسیندا بیر باغ قورماسی، داها دوغروسو، تصویرین «اؤزه یه» یؤنه لن بیر تصویر، «اؤزک» تصویر ی اولماسینی ایسته مه سی فلسفه سی نین آن جان آلیجی نوقطه سیدیر. اؤنملی اولان و آرانان «اؤزک» دیر و بو «اؤزک»، دیش /خاریج دنیا، دوغا پارانته ره آلیندیق دان سونرا اورتایا چیخاجاق اولاندیر. بو دئمکدیر کی، فنومن، اؤزونو اورتایا قویان دیش وارلیق شرطلری اولمادان دا واردیر. دیش وارلیق شرطلری، دیش دنیا، دوغا پارانته ره آلیندیق دان سونرا، نسنه نین اؤزونو صاف بیر «اؤزک» فنومن یی اولاراق وئره جگی اومولور. فقط بو، یعنی دیش وارلیق شرطلرین پارانته ره آلینماسی یتمز. ایکینجی بیر یئندیر گه مه لازیم دیر. من و ارام و یاشانتی حالیندا یام. او حالدا، اؤز دیشیمدا کینه یؤنلم قاچینلما زدیر. بو دورومدا، اؤزومو نجور بیله بیلهرم؟ بو، منی مشخص ائدن سیاسی، تاریخی، کولتورل... و بنزر هر اورتامی پارانته ره آلاراق مومکون اولماقدادیر. بو صورتله، اؤزومو دیش دنیا، دوغا قارش ی سیندا آیری بیر «من» اولاراق

۴- ائیو کہ:

۴۱

OF

ئېپۇكە ايلە قازانىلان وارلىق عجباً نجور بير وارلىقدير و نه آنلامدا مُطلقدير؟ ئېپۇكە اۇيقولاندىقدان سونرا، فنومئولوژىك قالىنتى اولاراق قالان بىلىنچين وارلىغى، شوبهه گۇتورمز، «مُطلق» وارلىقدير؛ چونكو وار اولماق اوچون دىش دونيايا، دوغايا يا دا ائوره نه احتياجي يوخدور. بئيله جه، ئېپۇكە نين بۇلقوسو و كشفى اولاراق، ائورە نين پارانتتزه آلينماسين دان تاثيرلنمەين، آشقينسال مُطلق بىلىنچين باغيم سيز وارلىغى اورتايا چيخميش اولور. مُطلقلىك، بو آنلامدا، اۇز قايناغين دان چيخيدىغى كيمى اله آلىنان ايچكىن ياشاتى نين «اۇزك» مشخصه سى دير (هۇسئىرل، ۱۹۶۹: ۱۱۵؛ سۇزئر، ۱۹۷۶: ۲۶).

هۇسئىرل، «ئېپۇكە» ايله ائش آنلاملى ايشلەتدىيى «آشقينسال ئېپۇكە» قاورامىيلا، اساسيندا آشقينسال بىلىنجه گئرى دۇنولدويونو بىلديرير. اونا گۇره، آشقينسال فنومئولوژىك ئېپۇكە، طبعى طرز آلمانين وارلىق ساوينين پارانتتزه آلينماسيلا باشلايان، مُطلق بىلىنچ وارليغينين قازانيلماسيلا بيتن يۇنئمسىل بير عملياتدير. ئېپۇكە دن سونرا ايسه، «مُطلق من» بوتون آشقينسال ياشانتيلارين اوزه رينده دۇندويو بير ائكسن دورومونا گليز. هۇسئىرل، ئېپۇكە دن سونرا دا، بو مُطلق منه باغليلىقدان دوغاييله جك، مُطلق بىلىنچين قورولوشونون زورونلو بير عُنصرو اولاراق گۇردويو اۇز نلىكله ايلگىلى مسئله لرله «ترانسئندئنتال اۇز نلىك» آدى آلتيندا حسابلاشماغا گيريشير (سۇزئر، ۱۹۷۶: ۲۵؛ ۲۸).

۵- «مُطلق من» يا دا «مُطلق بىلىنچ»:

هۇسئىرل، «مُطلق» «اۇزه يى»، مُطلق بىلىنچ اولاراق كاراكتريزه /مشخصه ائدهر. مُطلق بىلىنچ، اۇزونون خاريجينده كينه دوغرو يۇنه لن، پارانتتزه آلابيلن بير مندير. آما اۇزونو نه پارانتتزه آلابيلير، نه ده نسنه لشديره بيلير. هر شئين تملينده دير و هر شئين دوغرو لوغو اونا باغليدير. مُطلق بىلىنچ، بىرلى دئيلدير. هئچير زامان اۇزونو تجروبه ائتمه اۇنجه سينده وار گۇرمز. تجروبه ائتمه سىراسيندا، دىشدا اولان زامان و مكاندا گۇرور. بو سبيله، فنومئولوژى اگر بىلىم اولماق ايسترسه، باشقاسينين من ينه احتياج دويار. «اۇزك»، من دن باغيم سيز اولاراق واردير؛ يعنى منيم ذهنيمن بير موداليتە سى / يۇنئمى (modality) دئيلدير و افلاطون دا اولدوغو كيمى، وارليغين دا اۇزو اولماييب، ترسينه اونون، يعنى وارليغين پارانتتزه آلينماسيلا آلدە ائديلميشدير. بو سبيله، اونتولوژىك تملدن يوخسون دور. بو تملى، طبيقى دكارت دا اولدوغو كيمى، اۇزونون دىشينا

چىخايىلن مطلق بىلىنچ ساغلاير كىمى گۈرۈن سە دە او، افلاطون دا اولدوغو كىمى وارليغىن اۋزو اولمادىغى اوچون اونولۇژىك بىر تىل تىكىل ائدە مە مكدە، يئنه ائىستىمولۇژىك (بىلگى بىلىمىل) دوزئىدە قالمىقدىر.

بىلىندىيى اوزە رە، دكارت دا «من نه يىم» سوالىنى سوروشاراق «اۋزە يى» ن بىر نۇع آناليزىنە گىرىش مىش و بىلە جە دوشونجە نىن يا دا بىلىنچىن وارلىق اولاراق دىرلندىر بىلە جە يىنى گۈسترمىشدىر. فقط دكارت دا «من» يا دا «بىلىنچ»، ھۇسۇرل دە اولدوغو كىمى، اوبۇرە سىنە يۇنەلن دىئىل، اوبۇرە سىنى قارشى سىنا آلايىلن معنوى بىر وارلىقدىر. ھۇسۇرل دە دە بىلىنچ، مطلق «اۋزەك» اولاراق، زامان و مكان اوستو، معنوى بىر وارلىقدىر؛ آما ھەر بىلىنچ، بىر شىين بىلىنچىدىر و بىلىنچ، دىشارىداكى بىر وارلىغا دوغرو يۇنلمىشدىر. اساسىندا، دكارت يىن دا سون تىلىلدە وارلىق اولاراق اورتايا قويدوغو شى، طىقى پلاتوندا اولدوغو كىمى «اۋزەك» دن باشقا بىر شى دىيلىدىر. بو حالدا، دكارت دا دا بىر پارانتىزە آلىش مىرحدىر. آما، دكارت يىن پارانتىزە آلدىغى شى، او شىين بىلگى سى اىكن، ھۇسۇرل يىن پارانتىزە آلدىغى شى، او شىين اۋزودور.

۶-آپاچىقلىق (evidence)

فلسفە دە، بىلىمدە اولدوغو كىمى بىر ايلرلە مە سورجى نىن وارليغىن دان سۇز ائدىلە مە دىيى اوچون، مسئلە لر ازلى و ابدىدىر؛ حتى چۇزوم شكىللىرىدن بئله داھا چۇخ اۋنم داشىر. بو سىبلە، چاغىمىزدا بئله، ايلكچاغىن بۇيوك فىلوسوفو افلاطون/پلاتون ا گۈرە داھا ايلردە اولدوغو موزو سۇيلىە مە يىك. بو حالدا، فلسفە دە مسئلە لر يىن ازلى و ابدى اولماسى، حتى چۇزوم شكىللىرىدن بئله داھا چۇخ اۋنم داشىماسى اوزوندىر كى، آپاچىقلىق پىروبلئى دە ھۇسۇرلە بىرلىكدە وار اولاكلمە مىش، بلعكس ھۇسۇرلە گلنچە يە قدر چۇشيتلى شكىللىردە الە آلىنمىش و چۇشيتلى چۇزوملر گتىرىلمىشدىر.

آپاچىقلىق (evidence): لاتىنچە (videre) (گۈرمەك) دن گلن evidens دن تۈرە دىلمىش اولان «evidentia» يا دا «evidenz»، بىر شىي ھىچىر قارائلىق يانى قالمادان، آيدىن بىر شىكلدە، آپاچىق گۈرمەك دىمكىدەر. evidenz، اورتايا قۇيولموش بىر «اينتئىسيون» (intention)/

يۈنەلىمى قارشىلايان، اونو ياخالايىب تصديق لەين بىر آلقيدىر؛ يا دا «وئىرلن» و «سانيلان» آراسىنداكى تام اويقونلوقدور.

بىر «اۋزك» بىلىمى اولان فنئومئولوژىدە سادە جە ئويدىنن «evidenz» «اۋزك» وئىرلىرى نىن گىچىرلىلىى واردىر. بو سىبلە، بىلگى، فنئومئولوژىك بىر بىلگى مرحلە سىنە يو كىلىمك اىستىرسە، واسىطەلى ئويدىنن / آپاچىقلىق و وئىرىنى، واسىطە سىز ئويدىنن و وئىرى يە چئویرمەلىدیر. (منقوش اوغلو، فنئومئولوقى و نىكولای هارتمان، س. ۲۴).

مطلق آپاچىقلىقلا بىر توتولان ئويدىنن / آپاچىقلىق قاوارامى، بعضى بالاجا اكىرلە مالبرانچ، لاينىز و كانت دان (malebranche, leibniz, kant) گىچەرك كلاسىك فلسفەدە اۋزونە يىر آچمىشىدیر. بو قاوارام، هۇسۇرلین آراشدىر مالارى بويونجا بىر بىرىنى بوتونلەين ايكى آىرى شكىلدە اۋزونو گۇسترمىشىدیر. بىرىنە گۇرە ئويدىنن (آپاچىقلىق)، «يۈنەلىمىسلىك» intentionality «قاوارامىيلا، اۋبىرىنە گۇرە ايسە، «آشقىن اولۇش دورما ranscendental constitution «قاوارامىيلا اۋرتوشمىكده دیر. «يۈنەلىمىسلىك» قاوارامىيلا اۋرتوشن آنلامىنا گۇرە، ئويدىنن، بوتون باشقا بىلىنچ ياشاتىلار نىن ائىندە سونوندا اۋزونە دۇندويو، اۋزونە سون گرچكىلىكلىرىنى تاپدىغى بىر گرچكىلىك تىلىدیر. (اويگور، آ. گ. اه.، س. ۱۰۴).

دكارتىن فلسفە سىندە، هر نه قدر، تانرى نىن وارلىغى «من» له گۇرونسە دە، اساسىندا، منىن وارلىغىنى دا نىسەلر دونياسىنىن وارلىغىنى دا ساغلايان تانرىدیر. بو حالدا، دكارت دا دوغرو بىلگى ائىندە گوجو اولان «من» نىن تىلىندە، تانرى واردیر. دوغرو بىلگى نىن دوغوش يىرى، «من» دە اولسا، بو «من» سىنرىسز و تام يىتكىن بىر تىملە دایانما دىقجا، دكارت، بىلگىلرىن دوغرو لۇغونا گۇۋەنمىز. دىمك كى، دكارت دا آپاچىق (ئويدىنن evident) بىلگى نىن، دوشونجه نىن اۋز اۋزونە اويقونلۇغو سىبىلە، اورتايا چىخان كىسین بىلگى نىن گارانتۇرو (ضامىنى)، تانرىدیر. اون سكىزىنچى يوزايل آیدىنلارما فىلوسوفو كانت دا ايسە بو گارانتۇر، توم اىنسانلاردا آپرىورى اولاراق سانيلان كاتتقورلىردیر. آنجاق، هۇسۇرل دە، سوېژىكتىف و اونتولوژىك تىل يىخىلدىغىنا گۇرە، عىجا آپاچىقلىغىن تىلى و كرىتىرى (مىعارى) ندىر؟ ايشده، بوتون مىئلە بورادادیر.

نسنە نىن «اۋزونە اولدوغو كىمى قاوارانماسى» قايقى سىن دان دوغان بو مىئلە، قانىمجا، هۇسۇرل فلسفەسى نىن تىل مىئلە سىدیر. بىز بورادا، بو مىئلە نىن، هۇسۇرل طرفىدن نه شكىلدە چۇزولمە يە

چالاشىلىدىغىنى، اونون، ئويدىننر قاورامىنا وئردىيى اۋنمى دىرلندىر مەك صورت يە، اورتايا قويماغا چالاشاجايىق. بو آرادا، آلدە اندەجە يىمىز بۇلقولارا گۈرە، ھۇسۇرل يىن «ايدئاليزم»، «ئىمپىريزم»، «سولېسيزم» و «سېتېسيزم» كىمى، دوشولمەسى مۇھتمل اولان فلسفى گۈرۈشلرە دوشوب دوشمە دىيىنى دە تىيىت اندەجە يىك.

آپاچىقلىق (ئويدننر) قاورامى، دكارت دا، بىر شىيىن ھىچبىر شەك يىر وئرمەدن «گۈرۈلمەسى» آنلامىنى داشىركن، ھۇسۇرل دە، سادەجە آپودىئىكىك (آچىق آيدىن، يقىنى apodeiktik)، مطلق كسىن كاراكتىرلى، تەك بىر معنا داشىماز. بو، ھۇسۇرل يىن ئويدننر بىر يىر يەلە ياخىن ايلگىسى اولان ايكى آيرى آنلامدا ايشلنمىش اولماسىن دان ايلەرى گلېر. ھۇسۇرل، تجربە ائتمە ايلە ئويدننر بىر يىر يىندن آيرى توتماز. بو اۋزدن، ھۇسۇرل دە، ئويدننر، بىر بىلىنچ شەكلى، بىر ايتنسىونالىتە (يۈنەلىمسىلىك) اولاراق اورتايا چىخار. «تجربە ائتمە دە، بىر شىيىن بىلىنچىنە واريلير. آپاچىقلىق (ئويدننر) ايسە، بىر شىيى وئرن بىر بىلىنچ عمل يىدير، بىر شىيىن تجربە اندىلمە سىدير. بو حالدا آپاچىقلىق، چىشىتلى يىتكىنلىك درجەلىرى يا دا مرحلەلىرى اولابىلن آيرىقلاشمىش تجربەلر يىن آيدىر. دىمەك كى، ھۇسۇرلە گۈرە، بىر تەك آپاچىقلىق يوخ، بىر چوخ آپاچىقلىق لار، تجربە لىر واردير. بىلە كى: گۈرەلى (نېسبى، رىئالېف)، كسىن اولمايان، بوسىبلە يىتكىنلىكجە دىشەبىلن، بو يا دا بو يۈندە قۇشقويا يىر وئرن، اساسدا داھا باشقا تجربە لىرە دايانان، اۋپ اۋيقون اولمايان، يعنى قارائلىق بىر يان بىراخان، حتى سونوندا بوتونويلە يانلىش اولاراق گۈرۈنن، قىساجاسى، گۈستردىيى «شىيى بىر «ھىچ» اولاراق آچىغا ووران آپاچىقلىق لار دا واردير (اويگۈر، ۱۹۷۲: ۱۰۵).

بىلەجە، دىيەبىليرىك كى، ھۇسۇرل دە، آپاچىقلىق قاورامى ايلە دكارت يىنكىندن، بوسىبلە آروپادا كى آپاچىقلىق گلەنگىدن آيرىلمىش، يعنى كلاسېك آپاچىقلىق آنلايىشىنى گىنىشلىتمىشدير.

آپاچىقلىق، ھۇسۇرل فنونىئولوژىسى يىن تەل مەسلە سىدير. ذاتاً، ھۇسۇرل يىن آماجى دا، آپاچىق بىر دوشونمە سىستېمىندە، شىلر يىن اۋزونو، «اۋزەك» لىر باخىمىن دان آيدىنلا تەماق، يعنى، وارلىغى «آپرىورى» قوراللار ايلە تەماق، بىلمەك، تەسۋىر اندەبىلمەكدير. ھۇسۇرلە گۈرە، بىسېت آنلامدا آپاچىقلىق، بىر فېكر يىن اۋزونە قارشىلىق و اۋيقون گلن بىر آلقى آراجىلغىيلا تەسدىقى دير. فنونىئولوژىك آنلامدا ايسە، دوشونولن بىر شىيى ايلە وئرىلن بىر شىيى آراسىندا كى

اويقونلوقدور. فقط بو اويقونلوقون آپاچىق اولاراق ياشانيلماسى، يعنى بيزده بو اويقونلوقون بىلىنچى نىن دوغماسى لازىمدىر. اۋرنگىن، «آ a» نىن آپاچىق اولماسى دىمىك، «آ a» نىن يالنىزجا دوشونولموش اولماسى دىمىك دىيىل، عىنى زاماندا، دوشونولدىو كىمى، حقيقتاً وئرىلمىش اولماسى دىمىكدير. هۇسۇرلە گۆره، اگر بير شى، بيرى سى طرفىدن آپاچىق اولاراق ياشانمىش، يعنى او شى بوتونلويويلە اونا وئرىلمىشسە، بونا بوتون اينسانلار نىن اينانمىش اولماسى لازىمدىر. اونا گۆره، «دوغرودان دوغرويا» و واسىطەلى اولماق اوزەره ايكى نوع آپاچىقلىق واردىر. دوغرودان دوغرويا آپاچىقلىغا، آنجاق، بيزە دوغرودان دوغرويا، اساسلى اولاراق، بوتونلويويلە وئرىلمىش اولان مۇلق وارلىق آلانىندا، بو وارلىق آلانىنا عايد «اۋزك» لردە راستلارلىق؛ چونكو بو آلاندا آللى (سۇرگى) عملى ايلە، آنلام عملى آراسىندا تام بير اويقونلوق واردىر و بو اويقونلوق، دوغرودان دوغرويا بىلىنچىن ايشىغى آلتىندادىر. واسىطەلى آپاچىقلىغا ايسە، بيزە، اساسلى اولاراق و بوتونلويويلە دىيىل، داىما تىك طرفلى اولاراق وئرىلمىش اولان نىسبى وارلىق آلانىندا راستلارلىق. بو سببە، بو آلانا عايد اولان عمل لىر آراسىندا كى اويقونلوق دا قىسمى بير كاراكتىر داشىر؛ عىنى شكىلدە، آلدە اندىلن آپاچىقلىق دا واسىطەلى، اۋرنگىن، تجربە سايەسىندە اولور (مئقوش اوغلو، ۱۹۴۵: ۷۱ - ۷۲).

آپاچىقلىق نىن، هۇسۇرلىن آشقىنسال گۈرۈنتۈبىلىمىندە كى، بۇيوك اهمىت سببىلە، فىنك (e. fink)، دىيىر: «آپاچىقلىق.... هۇسۇرل گۈرۈنتۈبىلىمى نىن، مركزى مسئلەسى اولاراق بير باشلىق دىر». آشقىنسال گۈرۈنتۈبىلىمى، يالنىز و يالنىز آپاچىقلىق لارلا ايش گۆرمكەد دىر. آپاچىقلىق، فنومنولوژى نىن گىزلى يايىدىر. (اويگور، ۱۹۷۲: ۱۰۳). آپاچىقلىق، هرھانسى بير شىئە تومويلە نامشخص بير توتوملا يۇنەلن، «بوش بير يۇنەلىم (intention) دىيىل، تام ترسىنە، بير شىئە هيچ اولمازسا بير ياننىلا وئرن بير تملدىر. حتى «اۋزەيى» گرەيى آپاچىقلىق نىن آماجى، بوش يۇنەلىم لىر دىيشىك گىرىشىملرلە «دولدورماق» دىر (اويگور، ۱۹۷۲: ۱۰۵؛ ۱۰۹).

هۇسۇرلە گۆره، آپاچىقلىق لار بير شىئە بوتونويلە، تاماماً وئرمەيە يۇنەلىك، تئلولوژىك / غايى اولمالىدىر. دىمىك كى، بللى آپاچىقلىق تىپلىرى، بللى وارلىقلار سىچمىش اولان (كونستىتوئە ائدن: متشگل ائدن)، سىستىم لىشدىرن بيرر داىاناق اولاراق اورتايا چىخار. عمومى اولاراق، هۇسۇرل، آپاچىقلىق سۇزونو مشخص بير تجربە ائتمە شكىلى دىلە گتىرمك اوچون ايشلەدىر.

بو آنلامدا آپاچىقلىق، بىر شىيىن ئۆزۈنە صاحىب اولماق دىر، يعنى، بو دورومدا، آپاچىقلىق، بىر شىيىن يا دا شىي دورومونون ئۆزۈنە وئرىلمە سىدىر. آنجاق بو تقدىردە، بىر شىيىن، تام دا ئۆزۈ قاوارانىر، اورىژىنال اولاراق او شىيىن بىلىنچىنە واريلير. بئىلە بىر بىلىنچ، او شىيىن ئۆزۈنە گۈردۈيۈمو، او شىيى وئرن بىر ئۆنەلىشلە بىلىنچىملە او شىيىدە اولدوغومو، او شىيى آپاچىق ياخالادىغىمى دىلە گتيرير. بئىلە بىر آپاچىقلىق، دوغرودان دوغرويادير، اوپاويقون دور، ناقىص دىيىلدىر، دوغرونون تا ئۆزۈدور، بىر شىيى اورىژىنال اولاراق بىلىنچە چىخارماق دىر. ھۇسۇرل بو آنلامداكى آپاچىقلىق اوچون، ھەر چىشيت بىلگى نىن حاقليلغىنى كىفائىتجە گۈستەرن «ان ايلك قاناق» دىير. ايشدە، «شىليرىن ئۆزۈنە دۈنەلىم» تئزىنى ايلەرى سورەركن ھۇسۇرل، اساسىندا، بو توردن «آپاچىقلىق لار» دۈنەلىمە غى قصد ائتمەك دەدیر.

آپاچىقلىق و ئۆنەلىمسىلىك

ھۇسۇرل دە، آپاچىقلىق قاوارامى، ئۆنەلىمسىلىك و «اولوشدورما constitution» قاواراملار نىن تەملىندە يئر آلير.

كونستيتۇسيون/اولوشوم (constitution): بىلىنچىن، ھەم نەسەنى ھەم دە ئۆز وارليغىنى اينشا ائتمە سىدىر. «ايدىوس» edios: (يونانجا: ايدىئىك eidetik، ئۆزەيە ئۆنەلىك) بو دىيىملە آنلا تىلماق ايسەنن، افلاطونكى كىمى، دونيانى، آشقىن و يالنىزجا مطلق بىر فورمو گۈستەرن «ايدئالار» دىيىل، ايستر مطلق فورم اولاراق، ايستر مؤحتواسى ايلە بىرلىكدە دوشونولسون، عمومى گنچر «ئۆزك» لردير.

حتى «ئۆنەلىمسىلىك» ايلە «آپاچىقلىق» قاواراملارى ھوسۇرل نىن فلسفە سىندە بللى بىر آنلامدا اورتوشور. (سۆزئر، ۱۹۷۶: ۴۲). بئىلە كى: ھۇسۇرل، «نەسە» كاتتقورى سى ايلە «آپاچىقلىق» كاتتقورى سىنى بىر بىرىنە باغلىلىغى (correlation) اولاراق گۈرمكدە و بئىلە جە دە آپاچىقلىغىن توم بىلىنچ ياشامىنى ايلگىلىندىرن بىر ئۆنەلىمسىلىك اولدوغونو بىلدىرەمكدە دىر. اونا گۈرە آپاچىقلىق، ئۆنەلىمسىل ياشانتى نىن، سوبزەننن ئۆنلدىيى اوبزەنى گۈرەرك، ئۆزۈندە اولدوغو كىمى، يعنى، ئۆزۈ اولاراق وئرىلدىيى كىمى قاواراماسىدىر.

اوبزەننن ئۆزۈنە وئرىلمە سى ايسە، ئۆز ايدوس وندا (بىچىم و صورت eidos)/ ئۆز «ئۆزەي» نەدە تەمللەنەر ك دوغرولانماسى دىمكدىر. اگر، من، بو اوبزەيە «قلم» دىيە بىلىرسم، او مەنە آپاچىق

اولاراق، اۆزۈندە اولدوغو كىمى، «اۆزۈ اولاراق» وئرىلمىش اولماسى اۆزۈندىر. بورادا، كانتىن «نومئىن» (اۆزۈندە شئى) قاورامىنا و نومئىن يىر باشقا عالمىدە (نومئىنلر عالمىدە) اولماسى اۆزۈندىن بىلەنە مز اولوشونا، يعنى كانتىن آگنوستىسىزىمىنە (بىلەنە مز جىلىگىنە) تېكى آچىقچا گۈرۈلمىكەدەير. بو تېكى، كانتا، ائۈرەندە هر شئىن بىلەنە بىلەنە جەينى ساوونان ھىنگىل دن دە گلەمىشىدى. بو حالدا، ھۇسۇرلر دى تەمل ساوى -طېقى ھىنگىل كىمى -فئومئىلرلر ايسىر رئال، ايسىر ايرئال اولسونلار، تامامىلە اۆز اۆزلىرىندە اولاراق بىلەنە بىلە جىكلىرىدىر.

چۈنكو گرچكەن واراۋلان فئومئىلرلر دىر و فئومئىلرلرلر آرخاسىندا، كانتىن، اصىل گرچكىلىك اولاراق توصىف ائىدىگى شئى، نومئىن يۈخىدور. تەك گرچكىلىك، فئومئىلر. «اۆزەيى»، فئومئىندە آراماق و فئومئىندە ياخالاماق مطرح دىر. حتى فئومئىن «اۆزەيى»، «اۆزەيى» ايسە فئومئىلر. قىساجاسى، فئومئىن، «اۆزەيى» فئومئىلر. «اۆزەيى»، فئومئىلرلر آيرى باشقا بىر يىردە دوشونمەك و آراماق مومكۈن دىيىلدىر. اويسا، پلاتون، «اۆزەيى» لرىن فئومئىلرلر دىيىل، تەك گرچكەن عالم قبول ائىدىيى «اۆزەيى» لر (ايدئالار) عالمىندە اولدوغونو سۇيەلمىشىدى.

بو حالدا، ھۇسۇرل، «اۆزەيى» آنجاق و آنجاق فئومئىندە آراماقلا و «اۆزەيى» فئومئىلرلرلر حر كىتلە يىتتىشىلە جىگىنى ساوونماقلا عىنى زاماندا ايلكچاغىن بۇيوك فىلوسوفو پلاتونا دا قارشى چىخىمىش اولماقدادىر.

ھۇسۇرلە گۈرە، آپاچى اولاراق فئومئى بىلە بىلمەك، «اۆزەيى» ياخالاماق دىمكىدىر. بو نجور مومكۈن اولماقدىر؟ باشقا دىيىشلە، فئومئى آچىق -سەچىك تانىماق، اونون آپاچى اولاراق بىلەنە وارا بىلمەك اوچون كرىش (مىعار) ندىر؟ بونون اوچون، اوبىزەنەن، ايلكىن مەنە، «اۆزۈ اولاراق» وئرىلمىش اولماسى يىتلىدىر. بىلەنە جە، آپاچىلىق، اۋنەلەكە دويوسال آلقيلا ما عمل يىندە گرچكىلىمىش اولماقدادىر. ھۇسۇرل، بوتون تجروبه ائتمە شكىللىرىندە آلقيلا اۋزل بىر يىر وئرىر و عادتا آلقينى بىر باخىما اصىل تجروبه ائتمە قبول ائەدر.

ھۇسۇرلرلر فئومئىلرلرلرلر بىلگى، آنلام و سىزگىسل عمل آراسىندا بىر اوبقونلوق باغىدىر؛ يعنى بىلگى، بو ايكى عملين بىرلەشمە سىندىن اولوشماقدادىر. بو عمللردەن بىرىنچى درجەدە اۋنەلى اولان سىزگىسل عمل دىر. آنلام عملى ايسە، اۆز اۆزۈنە ھىچىر شئى مئيدانا كىرەمز؛ بوش و كۈر وضعىت دە دى. آنلام عملينىن گۈرەوى، سادە جە اوبىزەنى گۈستەمكىدىر. ايلك كىز، سىزگىسل يۈنەلىم اوبىزەنى، تصۈرلەنە بىلەر حالا كىرير. اما هر سىزگىسل يۈنەلىم، بىر آنلام

عملی ايله ایلگیلیدیر. بو اوزدن، بیر شئی بیلیمک دئمک، او شئین آلیقانماسینین ساغلانماسی دئمکدیر. هوسترل، آلیقلاماغا یعنی سترگییه اوز سیستمی ایچینده بویوک بیر گوره و وئریر و بو اوزدن بیر اؤلچوده کانتا یاخلا شیر. اونا گوره ده «آلیق سیز قاوراملار بوش، قاورام سیز آلیقلار کور دولار.» آلیق (سترگی) نه قدر صاف اولورسا، گوروله نن «اوزک» ده او قدر کسین و مطلق اولور. بو حالدا، هوسترل گوره بیلگی، آنلام و آلیقلاما عمل لرینین بیرلشدییی یرده اورتایا چیخار. بوتون آنلام عمل لرینه بیر بیلگی نین قارشیلیق گلیمه سی، یعنی هر شئین بیلیمه سی مومکوندور (هوسترل، ۱۹۹۵: ۵۷).

هوسترلین آماجی دا، اساسیندا، طبیقی پلاتون کیمی، مطلق بیر بیلگی آلدیه ائتمک، بوسبيله مطلق وارلیغا یتیشمکدیر. اونا گوره، بیلگی نین مطلق اولماسی اوچون، او بیلگی نین موضوعو اولان آنلین دا مطلق اولماسی لازیمدیر. قیساسی، مطلق بیلگی نی، آنجاق مطلق بیر وارلیق ساغلار. او حالدا، اگر مطلق بیلگی وارسا، مطلق بیر وارلیغین دا اولماسی لازیمدیر.

بو عینی شئی، عصیرلر اؤنجه یاشامیش اولان، بویوک فیلسوف پلاتون دا سؤیله میشدی. بئله کی: اونا گوره، مادام کی، ریاضیات کیمی، کسین، هیچ دیشمه یین، زامانا و مکانا باغلی اولمایان، مطلق بیر بیلگی واردیر؛ او حالدا، مطلق بیر وارلیق دا وار اولمالیدیر.

بیلندییی اوزره، ایلکچاغ فیلسوفو پلاتون دا آلیق یا سون درجه اؤنم وئرمیش، حتی تیتتوس (theaitetos) دیالوقوندا «بیلگی آلقیدیر» دیه رک آلیقا وئردییی دیری بیلدیر میشدی. یالنیز، پلاتون، ایدئالارین «یوکسک بیلگی سی» نه آلیقلاردان گنچله رک واریلاجاغینی سؤیله میش اولماقلا بیرلیکده، ایدئالار عالمینه اریشیدیکدن سونرا، آلیقلار عالمی نین آشاغیدا بیراخیلاجاغینی دا ایله ری سورموشدو.

بیر شئین آجی ویا دادلی اولماسی بیر کیمسه اوچوندو. (160b). هنجبیر شئی اؤزوندن و اؤز اؤزونه بیر شئی دئییلدی، عکسینه هر شئی دایما باشقا بیر شئییه اورانلا اولماقدایدی (157a). آلیقلاری، گورمه، انشیمه، قوخولاما، سویوقلوق، سیجاقلیق، حظ، آجی، هیرس، قورخو؛ آلیق لانا نلاری ایسه سس و رنکلر اولماق اوزره آیران پلاتون، پروتاگوراسین «اینسان هر شئین اؤلچوسودور» سؤزیله، اصلینده، هر شئین آلیقلاندیغی کیمی اولدوغونو سؤیله مک ایسته دیگینی ده وورقولامیشدی. پروتاگوراس دا، بیلگی نین نسلن اؤلچوتونون اولماماسینا

قارشیلیق، پلاتوندا بو نسنل اؤلچوتو فورملار ساغلاماقدایدی؛ یعنی، دویوسال یوللا دییل، ساده جه عاغیل یولویلا «اؤزه یه» یتیشیله بیله جه یینی بیان ائتمیش اولان پلاتونا گؤره، دویو سویه سینده کی آلقی، ننگاتیف (منفی) دیر داشیماقدایدی. اونا گؤره، بو دویو سویه سینده کی آلقی، آنجاق «فورم» لارلا تمللندیریلدیگینده پوزیتیفلیک (مُبتلیک) قازانماقدایدی.

اویسا، هوسرلده دویو آلقی سی، ینگانه بیلگی عمل یدیر. چونکو هوسرل، «اؤزه یی»، دویوسال نسنلردن چیخارتماقدادیر. بو حالدا، هوسرل، آلقییا وئردییی اؤتم و اؤنجه لیک باخیمین دان پلاتونا بنزه مکله بیرلیکده، «اؤزه یی» فننومئلرده آراماق باخیمین دان اوندان آیریلماقدا، فننومئلرین «اؤزک» فننومئلری اولاراق قالیجی و دیشمز اولدوقلارینی ایفاده ائتمکده دیر.

اونا گؤره، آلقی عملی، گؤرمه، قوخلاما، دویما، توخونما، دادما کیمی دویو اؤرقانلاریمیزین فونکسیونلاریلا گرچکله شن بیلگی عمل لرین دن بیر سی و بلکی ده آن اؤنملی سی اولماقلا بیرلیکده، دویودان دویویا دیشمه سی باخیمین دان دا سینیرلیدیر. آلقی عملی بیزه، اشیانین مکانداکی سیرا و دوزه نینی، چئوره میزده کی شئیلرین، شکیللرینی، رنکلرینی، قوخلارینی، سرتلیک و یوموشاقلیق لارینی، اوزاقلیق و یاخینلیق لارینی تانیتماسی باخیمین دان اولدوقجا بؤیوک بیر دیر داشیر. فقط، بوتون بونلارا راغما، آلقی، دویوساللیق آلانیندا، آپاچیقلیغین اؤلچوتو سایلابیله جک بیر دورومدا میدیر؟ شوبهه سیز کی خئیر. چونکو، اگر آلقی، آپاچیقلیغین اؤلچوتو سایلابیله جک بیر دورومدا اولسایدی، بو تقدیرده، آلقی یانیلمالارینین اولماماسی، هرکسین هر شئی عئینی شکیلده آلقیلاماسی، بونون اوچون ده اؤز اؤزویله عئینی قالان شئیلرین، نسنلرین موجود اولماسی لازیم ایدی. اویسا، بئله دئییلدیر. دیشمه یین، قالیجی، مُطلق نسنلرین وارلیغینی قبول ائدن هوسرل ایسه، دئمک اولار، دویوساللیق آلانینداکی آپاچیقلیقدان، بو نسنلرین، آپاچیق اولاراق، ایلکین دویو اؤرقانلاری واسیطه سیله آلقیلا نیب قاورانابیلدیکلرینی قصد ائدر. یوخسا او، آلقی ایله، مُطلق شئیلرین وارلیغینی قبول ائتمه یین و نسنلرین، دایما آلقیلا یان سوژه یه گؤره اولوش سورجی ایچینده اولدوغونو بیان ائدن پروتاگوراسین، آلقی دان آنلادیغی معنایی قصد ائتمز. اگر، بونو قصد ائتمیش اولسایدی، آلقی نی قالیجی و دیشمز اولانا گؤتورن یولدا «اؤلچوت» اولاراق آلماز، آشقینسال بیلینج کیمی بیر اؤنتولوژیک تمل قورما تلاشینا گیرمزدی.

اويسا دىكارى، دويولارى، يانلىدىجى اولدوقلارى اوچون، داها باشلانقىچدا بىلگى نىن دىشىندا بىراخمىش، كسىن بىلگى نى اوېزەيە يۈنلمەدە دىيىل، سوېزەننن اۋز اۋزۈنە يۈنلمەسىندە آرامىشىدىر. بونو دا «دوشونورم ائىلەيسە واران» (cogito ergo sum) شىكىلىندە ايفادە ائتمىشىدىر.

آلچىلارن ساغلايىلەجەيى بىلگى يە گۈۈنمەين ھۇسۇرل، دويوسال آللى سايەسىندە آپاچىقلىغا يىتىشەيىلەجەيىنى بىلدۈرۈر كىن، عىنى زاماندا، آپاچىقلىغىن، دويوسال آلچىلارغا عايد، اونون تىكلەندە اولان (انحصارنىدا اولان) بىر شى اولمادىغىنى دا ايفادە ائەدر. اونا گۈرە، عمومى بىر آپاچىقلىق واردىر و بوتون بىلىنچ عمل لىيە ايلگىلى اولان آپاچىقلىقلار، بو عمومى آپاچىقلىغىن تورلىرىدىر. بوتون آپاچىقلىقلار بىرر آنلام دولومودور و بو باخىمدان بىر بىرلىنە برابرلىر. دۇيو وئىلىرى (حىسى دادەلر)، نىنل «آنلام» (اۋىژىكتىو معنایا)، گىترىدىكى آچىقلىق سىبىلە، مادى شىلىرى، اولارنن ذاتىنا و اصلىنە بنزەتمەسىنە كۆمك ائتمەكەدەدەرلر.

توم دوغرولوغون و اصل گرچكىلىگىن قايناغى اولان آپاچىقلىق، نىنەن بوتونونو قوجاقلار و بو عىنى زاماندا ائىلە بىر قايناقىدىر كى، بىر نىنەيە بوتون تىك طرفلى ياناشمالارلا ايلگىلى دوغرولارى ھم اۋزۈندە بارىندىر ھم دە اولارنى آشاراق «اۋزۈندە وارلىق» آپاچىقلىغىنى سون بىر آماج اولاراق اورتيا قويار. بو سىبىلە، «اۋزۈندە وارلىق» نىن دوغرولوغوندان دا سۇز ائەلەيلىر. حىققتە (فئومئىلە)، «اۋزىك» ھر ايكى سى دە بىلىنچ قايناقلى اولدوقلارى و نىنە، «اۋزەيى» نى بىلىنچدن آلدىغى اوچون «اۋزىك» ايلە حىققت، بو آنلامدا بىرلىشمىش اولور (سۇزىر، ۱۹۷۶: ۴۵؛ ۴۷-۴۸).

بىرئىسل اولان دان حركتە، چوغونلوغو و كىرتى، قاوراما و درىك ائتمە ادعاسىندا اولان ھۇسۇرل، وارلىغى، آشقىنىسال بىلىنچ دە ياپىلاندىرىر (اونا دۆزى وئىر). [آشقىنىسال بىلىنچ: مۇطلق «اۋزىك» سل بىلىنچ. اۋز باشىنا بىر اۋزەدەر، اصل توخوسو دا «اۋزىك» سل دىر. ھۇسۇرلە گۈرە، آشقىنىسال بىلىنچە بوتونلويونو وئرن شى، آشقىنىساللىق دىر.]

ايشدە بو سىبىلە، آشقىنىسال بىلىنچ، ھۇسۇرل فلسفەسىندە، اونتولوژىك تىملى قۇرار و ساغلار. باشقا دىيىشلە، دونيا فئومئىنى؛ وارلىق، «مطلق من» دە وجودا گىترىلدىيى اوچون، ھۇسۇرل نىن فئومئولوژىسى آشقىنىسال فئومئولوژىدىر. او، آشقىنىسال فئومئولوژى نى آرکولوژىە (قازى

يىلىمى (نە) بىزە دىر و اونو «فئومئولوژىك آرکئولوژى» باشلىقلى يازىسىندا بىر آز قارماشىقدا اولسا بىلە معرفى ائدر : «وارلىق، آنلامىنى وئرن تەك تەك باشاريلارى، «آركە arkhe آنا مادە» يە دك گئىدىب آراشدىرماق؛ آلايىلدىيىنچە چوڭ طرفلى تەملەنىش اولان وارلىق - گئىچرلىكلرى نىن اۋز اۋزۇنە آنلاشيلان بوتونلويونو رئاتيف (نيسى) وار اولمالارايلا سونرادان آشكارائتمەك، داها سونرا دا بونلاردان ايله رىيە گئەدەرك تەصوردا يئنى دن مئيدانا گتيرمەك» (هۇسئىل، ۱۹۷۳: ۱۴۷؛ اويگور، ۱۹۷۲: ۴۹).

اگر، وارلىق، آشقىنسال بىلىنچە دە وجودا گتيرىلمەمىش اولسايدى، «اۋزەيى» ن، گرچەك بىر «اۋزەك» اولايىلمەسى ايمكانسىزلاشیر، سوفىست جە بىر طرزە گيريلير و پروتاگوراس يىن دئىيى كىمى، اينسان هر شىين اۋلچوسو اولوردو. آيرى طرفدن، هۇسئىل، فئومئولوژى نى «يونيوئرسال فلسفە / جهانى فلسفە» ديه دە توصيف ائدر (اويگور، ۱۹۷۲: ۵۳).

هۇسئىل يىن آماجى، اوبزەنى، سوبزەدە الە گتيرمەكدير. اونا گۆرە دە، دويو وئرى لرى مطلق اولاراق آنلام سىزدىر. آنلام، آشقىنسال بىلىنچە دە بورداد، عئىنى زاماندا، نسنللىك پىروبلەمى اورتايا چىخماقداير. آشقىنسال بىلىنچە دە تەملەندىرە، بوتون بىلىنچە عمل لرىندە عئىنى، قاليجى «اۋزەيى» تاپماق دئىمەكدير. بونوندا اۋن شرطى يۇنەلەيم دىر. اوبزە، آنجاق اۋزۇنە يۇنەلەن بىر بىلىنچ (سوبزە)؛ سوبزە دە آنجاق يۇنەلەجگى اوبزە اولورسا وار اولدوغو اوچون سوبزە ئكتيوئە تەملى يىخىلماقدا، بو سىبلە، نسنە، بو ايكى قۇتب لو حرەكتىن گرچەكلىشمەسى سايە سىندە، نسنل لشمەك دەير.

بو حالدا، طيىقى پلاتوندا اولدوغو كىمى، هۇسئىل دە دە «اۋزەك» قاليجىدیر. آما فئومئوئىن، «اۋزەك» فئومئىدیر و بو «اۋزەيە» (فئومئە) دىيشىك شكىللەردە ياخىنلاشماق و سونوندا يئنە، عئىنى «اۋزەيى» تاپماق هۇسئىل يىن فلسفە سىندە مومكون دور. اۋرنىگىن، آغاج، بوتون يوكلملرىندە سوبوتلانمىش اولاراق دوشونولور، آما، اونا باغلى بوتون يوكلملەردە «اۋزەك / بىز كئىفئىتىلى» اولاراق قالير (سۆزئىر، ۱۹۷۶: ۳۵).

هۇسئىلە گۆرە، فىزىكى نسنە نىن «دوشونمە» يولويلا، نسنل بىر گرچەكلىك اولاراق اۋزەلر آراسى اولوشومون / تەشكولون يولو، زورون لو اولاراق دويوساللىق دان (دويوساللىق : مادى نسنە نىن دويولارا وئرىلمەسى)، يعنى، گۈرونولردن گئىچر.

يەنى ايلكىن، مطلق دويو تجروبه سىنين چرچيوه سى ايچىندە اۈزنەلر آراسى بير نسنللىك گرچكلىشمىش اولماليدىر كى، نسنەنن آن يوكسك دوزئيدە رياضى بليرلەنيم لرلە (مشخصه لرلە) اولوشومو (كونستيتوسيونو) مومكون اولسون. (سۆزئر، ۱۹۷۶: ۶۳).

بئىلەجە، هوُسئرل، دىشارى دان وئرلن گۈرۈلرە اونتولوژىك بير آنلام قازانديرمىش و اونلارى بيرئىسل بيلينجين دىشينا داشيمىش، نسنللىشمىش اولماقلا كانتين مسئلەسىنى دە آشمىشدير. زير، اونا گۈرە، نسنللىشمە، «گۈرونوم قازانماق» دئمكىدير. بو، بيلينجين اولوشدوردوغو نسنەنن گۈرونە بيلير اولماسىنى ساغلايان «دويوسال شئما» واسيطەسىيەلە اورتايا چىخار.

[«دويوسال شئما» بئىلە تعرفنمەلىدير: «غيرفعال تركيب» ين (passive synthesis) اورونو اولان دويوسال شئما، ايلك و گرچك آنلامىيلا «res extansa» يەنى، مكاندا يئر توتان بير نسنەدير، هوُسئرل ين «مكان فانتوم venue phantom: خيالت، خيالى گۈرونوتو» ديهە آدلانديرديغى كۈي قوشاغى، گونش، آي، اولدوزلار، و سايره. كيمي نسنەلر دە باشلى باشينا بيرر دويوسال شئمادير. اونا گۈرە، دويوسال شئما، تمل قاتماندير.]

اونا گۈرە، مادى نسنە، دويو وئرلىرى و دويوسال شئما ايلە وئرلەمز اما اونلار آراجيلىغىيلا «گۈرونە بيلير»؛ اۈرننگين، آغاج ياپراقلارينين ياشيل رنگى، چئشيتلى ايشيق قوشوللاريندا باشقا باشقا گۈرونور. اما من، گونش آن تپەدە ايكن گۈردويوم «ياشيل ين گرچك اولدوغونا اينانيريم. بئىلەجە، منە، چئشيتلى قوشوللاردا، چئشيتلى ياشيللردە اساسيندا بير تك ياشيل يەنى، گرچك اولان ياشيل گۈرونور. بو تقديردە، «گۈرونن ياشيل» نسنلدير، يەنى، آغاج دئيلن نسنەيە عايددير، نسنللىشمىشدير. دويوساللىق آلانيندا بو اۈزنەلر آراسى نسنللىكى ساغلايان شئى ايسە، دويوسال شئما ايلە نسنەنن رئال دورومونون اۈزدشليگىدير. آنجاق بو اۈزدشليك سايه سينەدير كى، مادى نسنە «گۈرونە بيلمكده»، اۈزونو آچايلمكده دير (سۆزئر، ۱۹۷۶: ۶۲ - ۶۳).

هوُسئرل، «منطيق آراشديرمالارى» آدلى كيتايندا آچايقلىغى، «دوغرولوغون اوپ اويقون آلقيلانماسى» اولاراق آدلانديرمىشدير (سۆزئر، ۱۹۷۶: ۸۷ - ۸۸).

هوُسئرل، بو اوپ اويقونلوغون گوۈه نجه و گاراتتى سىنى تامين ائدەجك اولان بير تمل دە آرامىشدير؛ چونكو اوپ اويقونلوق، بللى بير يۈنەلیم ين نجور دوغرولانايىلەجە يىنى آچىقلاماقدا،

آما، بو دوغرولانماين تاماماً بئىلە اولاجاغىنى گاراننى ائتمە مكدە دىر. اونا گۈرە، دۇيوساللىق آلانىندا بىر يۇنەلىم يالنىز دوغرولانايىلە جەيى و ترسى نىن اولاماياجاغى داها اۇنجه دن تئىت ائىلىمىش اولماليدىر. دويوساللىق آلانىندا دا، قضيه لر آلانىندا اولدوغو كىمى، اۇنجه دن، قاليجى و دىيشمز اولاراق بىلىنە بىلن بىر دوغرو لوقدان سۇز ائىلە بىلىر. بئىلە جە، بىلگى اىلە دۇيو آراسىندا كى اوچوروم، بىخىلىر، غئىب اولور. بئىلە كى: دويوساللىق آلانىيلا اىلگىلى هر تورلو آپاچىقلىق، دوغرولانماين اۇزونده، دوغرو لوق اۇلچوتو ايسە، «يئنى دن خاطيرلاما» دادىر. پلاتوندا، خاطيرلانان «اۇزك» لرین باشقا بىر عالم ده اولماسينا قارشىن، هۇسۇرل ده بو «اۇزك» لر، بو عالم ده اولوب، ايندى نىن «اۇزك» لرىدىر. اونا گۈرە، ايندى نى آنجاق خاطيرلايىلىرىم؛ باشقا تورلو بىلە مەم.

هۇسۇرلە گۈرە «يئنى دن خاطيرلاما» بىر چئشيت يئنى دن آلقيلامادىر. يئنى دن خاطيرلاما اىلە گئچمىش بىر حادثە نى سانكى آلقيلايىر مىشام كىمى ياشارىم. يئنى دن خاطيرلاما، گرچك آنلامىيلا ايندىكى زامانى وئرمز آما گرچك آنلامىيلا گئچمىشى وئرىر. دوغرو لوقون دىيشمز اۇلچوتو، يئنى دن خاطيرلامادىر. يئنى دن خاطيرلامانين دوغرولايىجى بىر گۈرۈ اولماسى، مستقيما حافظە و بللك ين (retention) ذاتى سىستىمىدن اىلەرى گلير. خاطيرلامالاردا خطالار، قارىشدىر مالار دا مطرح دىر. نجور اولور دا دوغرو لوقون دىيشمز اۇلچوتو يئنى دن خاطيرلاما اولايىلىر؟ هۇسۇرل، يئنى دن خاطيرلامانين آپودىكتىك (آچىق آيدىن، بدىهى، يقينى) بىر كسىنلىك داشىدىغىنى بو شكىلدە قانئتار:

اىلكىن مۇطلق بىلىنجىن، ايچىندن آخىب گئچدىيى زامان فورمو، آپودىكتىك بىر فورم دور. بو دا، يئنى دن خاطيرلاما، آپودىكتىك (يقينى) بىر كسىنلىك وئرمكدە دىر.

[يئنى دن خاطيرلاما: طبقي آلقيلاما كىمى، سوبزه يە، اىلگىلى نسنە نىن اۇزونو وئرن دوغرولايىجى بىر گۈرۈلە مە دىر. قىساجاسى، گئچمىش ين اۇزونە خاص بىر گرچكلىك اولاراق آپاچىقلىقلا اورتاي قويماسيدىر.]

ايكىنجى اولاراق، گئچمىش زامانين فورمو دئىيل، مۇحتواسى دا آپودىكتىك (يقينى) بىر كسىنلىك داشىماقدادىر. بو كسىنلىك، اونون اۇز اۇزويلە اۇزدش بىر ياشانتى مۇحتواسى اولاراق تانىنايىلمە سىندن اىلەرى گلە مكدە دىر (سۇزئر، ۱۹۷۶: ۹۱؛ ۹۷).

بیر حادثه‌نی دوغرو خاطیرلاماق اوچون، بیر تک دئیل، سونسوز یئنی دن خاطیرلاما ایش باشیندادیر. بئله‌جه، ایله‌ری یه دوغرو یول آلان بو یئنی دن خاطیرلامالارین داواملیلیغی ایله گنچمیش یاشانتی مؤحتواسینا یئنی دن و یئنی دن یاناشابیلیریم. گنچمیش حادثه‌نی، اوزو اولاراق خاطیرلاما ایدئالی هر زامان اوچون واردیر. هوسرل، «اوز گنچمیشیمه اینانجیم، اوز بیلنجیمین گنچمیشده کی وارلیغینا اینانجیم، وازگنچیه‌مه‌یه‌جک بیر اینانج‌دیر، بونون قارشى سیندا تک بیر حادثه‌نی خاطیرلامام بیر شئی ایفاده ائتمز» دیر. یئنی دن خاطیرلامالارین داواملیلیغی ایله اورتایا قویولان «دوغرو اولاراق خاطیرلاما ایدئالی» دؤنوب دولاشیب بئله سارسیلماز بیر آشقینسال اولقودا (اولونتودا) تملله‌نیر. هوسرل ه‌گوره، بورادا اصل یانلما/خطا، اینسان فورموندا باشقا نسنه‌لرین اولدوغونو اونوتماقدان قایناق‌لانیر.

بئله‌جه، آپودیکتیک (یقینی) کسینلیگینی قانیتلادیغی یئنی دن خاطیرلاما ایله هوسرل، «اوزونده وارلیق» دان قصد ائتدی «آشقین مادّی نسنه» نی بیربیریه اویوملو حالا گتیریر. اویسا، دویوسال آلقى، گؤستریدی دیشکنلیک سببیه بئله بیر تمل اولوشدوراماز. آنجاق خاطیرلاما، آلقینین آنلیق و دیشکن اولان مؤحتواسینین قارشى سینا -تکرارلانا یئنی دن خاطیرلامالار ندیله- مؤحتواسی تاماما اوز اوزویله اوزدش و تانیش اولانی، «زورون‌لو اولاراق ائله اولماسی لازیم اولان» ی قویار. بئله‌جه، هوسرل، یئنی دن خاطیرلاماغا وئردیی اؤنمله، اساسیندا، یئنه پلاتونون یولونو توتار. اونا ه‌گوره ده، ائوره‌نین آناهتاری، ایندیکی زاماندا دئیل، گون ایشیغینا چیخاریلماسی لازیم اولان اورتوک بیر یئنی دن خاطیرلامادیر (سؤزئر، ۱۹۷۶: ۹۹ - ۱۰۰).

بو حالدا، هوسرل‌ین فیکیرلرینین اوز فلسفی سیستمی ایچه‌ریسینده توتارلی اولدوغونو سؤیله‌یه‌بیلیریک. او، «اوزک» جه عمومی و «اوزک» جه زورون‌لو، ائیدئتیک-تصویری یارقیلاردان قوردوغو و تمل بیلیم اولاراق توصیف ائتدیگی آشقینسال فنئومئولوژیسینده، آشقینسال دوشونوش سئزگیسینه (آشقینسال دوشونوش سئزگیله‌مه‌سینه) دایاناراق باشقاسینین منینی «اؤزه‌یی» باخیمین دان تصویر ائتمه‌یه چالیشمیشدیر. فنئومئولوژی‌نین بیلیم اولایلمک اوچون «باشقاسینین منی» نه احتیاج دویدوغونو بیلدیرن هوسرل، بو دئیمی ایشتمکله هم منی بللی بیر بدنله سینیرلاندیرمامیش، هم ده گنل-گنچر، تومل (کلی) و زورون‌لو اولانا یئتیشه‌رک بو سایه‌ده سولپسیزمه/تکمنجیلیگه دوشمکدن قورتولموشدور. هوسرل اوچون آپاچق اولان بیر شئی وارسا او دا باشقاسینین منیندن ه‌چبیر زامان شکّ ائتمه‌مه‌سی و بو منی سالانتیسزجا،

آشقىنسال اولاراق وار دىيە قبول ائتمە سىدیر. آیری طرفدن، ھۇسئىلە گۇرە، دۇنيانین گرچکلىیى، باغیم سیز، اۋز باشینا بیر گرچکلىک دئیىلدیر. باشقا دئیىشلە، دۇنيانین و اونونلا بیرلىکدە تەك تەك نىسەلرین مۇتلەق بیر «اۋزە یى» یوخدور؛ دۇنيانین «اۋزە یى»، بىلىنجیمە باغلىدیر. دۇنيانین «اۋزە یى» نین بىلىنجین اۋزونده اولماسى دئمەك، وارلىقلارین بىلىنج عمل لرلیله و اۋز «اۋزەك» ياسالارینا اویقون اولاراق آشقىنسال بىلىنجده تەملەندیریلەمەسى دئمەكدیر (ھۇسئىل، ۱۹۶۹: ۱۱۸؛ سۇزىر، ۱۹۷۶: ۲۶ - ۲۷).

اۋیدئىز (آپاچىقلىق) سایە سىندە، باشقاسىنین مەنىن آشقىنسال وارلىغى، اۋزونو قبول ائىدیر. داھاسى، بو آپاچىقلىق، مەن اۋز باشینا يالنىز ياشامادىغىنى بىلدیریر. مەن، آشقىنسال انگو «سونون ایچینە قاپانمیش بیرىچىك مەن دئیىلدیر؛ بو انگونون اۋجسوز بو جاقسىز آلانىندا باشقا مەن لرلە بیرلىکدەدیر. آمانە اندرسە ائىسىن، ھۇسئىلە گۇرە، باشقاسىنین مەنىنى بللى بیر آنلامدا اورىژىنال اولاراق قاورایاماز. او، بو خصوصدا بونلاری سۇیلر: «...ایچىمدە باشقالارینى تجروبه ائىدیگىمدە... مەنیم اوچون ھىچبیر زامان اورىژىنال اولاراق تجروبه اولونمايان بیر مەن آلانىنى تجروبه ائىدەرم.» (ھۇسئىل، ۱۹۶۹: ۱۱۹؛ اویگور، ۱۹۷۲: ۱۱۵).

ھۇسئىلە گۇرە، دار آنلامدا آپاچىقلىق، بیر شىین اۋزونو اورىژىنال اولاراق گۇرمەك، قاوراماق و آلقيلاماق دئمەكدیر. مەن، اۋز اۋزومە نقص سیز، یتکین بیر آپاچىقلىق لا. وئىلدیگىم حالدا، باشقاسىنین مەنى مەن ھىچبیر زامان اورىژىنال اولمايان، اىکىنجى درجەدن بیر وئىلىشلە اۋزونو تائىتماقدادیر. مەنیم اۋزومو آلقيلامام، نىسەسىنى اۋزونە اورىژىنال اولاراق وئىرمەكدەدیر. اویسا، باشقاسىنى بئىلە بیر اورىژىنالىتەدە تجروبه ائىدەمم. او حالدا، باشقاسى مەنە بوسبىلە وئىلیر، بو آنلامداكى آلقى، اورىژىنال اولمايان بیر آلقیدیر. باشقاسىنین مەنىن ایچ ياشایىشىنى اۋز «اۋزەك» ياشایىشىم کىمى ياشایامام. اۋز «اۋزەك» ياشایىشىم، اورىژىنال اولاراق قاورادیگىم تەك ياشایىشدیر. آنجاق باشقا مەن لرین ایچ ياشایىشىنى بدئلرلە بیرلىکدە يشاریم؛ بو ایچ ياشام، گئنىشلەمیش آنلامىلا تجروبه نین آلقىدا دایاناراق وئىلەنە ایلشکىندیر (اویگور، ۱۹۷۲: ۱۱۹).

آنجاق بورادا ھۇسئىلین قارشىلاشدىغى چوخ اۋنەملى بیر مسئلە واردیر. بئىلە كى: اۋزونون دئىشندا كىنا دوغرو يۋنەلە بىلەن، طبعى طرزى پارانتزە آلابىلەن، «اۋزە یى» اۋزو اوچون اولابىلەن آما اۋزونو نە پارانتزە آلابىلەن نە دە اوېرەلشدىرە بىلەن، بوسبىلە تصوير ائىلەمە مەن بو «مۇتلەق مەن»

باشقاسی نجور گۆره جک، نجور بیلە جکدیر؟ ایشده بون دان داواملی شکّ اندیلمکده دیر. باشقا دئییشله، مطلق منی تانیماق اوچون ووجودا گتیریلن آنالیزلر نه یه دایاندىر یلا جاقدیر؟ اؤنملی اولان آرتیق بودور و بو، فنئومئولوژی نین جیددی بیر مسئله سیدیر.

وارلیغین، بیلینج سایه سینده وار اولدوغونو سؤیله میش اولماسی هوسئرلی سولپسیزمه (تکمنجیلیگه)، ایدئالیزمه حتی ائمپیریزمه (تجروبه چیلیگه) دوشمه تهلیکه سیله قارشى قارشیا گتیرمیشدیر. بیلیندی اوزره، دکارت دا سولپسیزمه دوشمه تهلیکه سیله قارشىلاشمیش و بون دان تانری نین و دیش دونیانین وارلیغینی گوندمه گتیره رک قورتولموشدو.

هوسئرل، اوبژه نی سوژه یه، سوژه نی ده اوبژه یه باغیملی قیلماقدان کسینلیکله قاجنیمیش، آلیقلاما عملینه اؤنجه لیک و دیر وئرمیش اولماقلا ایستر ایسته مز اوبژه نی سوژه ده، آشقینسال بیلینجده تمللندیرمیش و سوژه یه باغلی قیلمیش، بوسبیله «ایدئالیزم»ه قایمیشدیر. گرچی هوسئرل، بیلە بیلە ایدئالیست اولدوغونو، چونکو فنئومئولوژی اوچون باشقا بیر یول اولمادیغینی، آما بو ایدئالیزمین آشقینسال فنئومئولوژیک ایدئالیزم اولوب، داها اؤنجه اورتایا چیخمیش اولان ایدئالیزم چشیتلریندن فرقلی اولدوغونو دیله گتیرمیش اولسا دا، اونون ایدئالیزمی ده سونوج اعتباریلا نسنه لرین وارلیغینی بیلینجه یئندیرگه یین و اونلارین بیلینجین دیشیندا وارلیقلاری اولمادیغینی؛ وارلیقلارینی، اؤزلریندن اؤنجه گلن و اؤزلرینی تمللندیرن بیلینجه بورجلو اولدوقلارینی ایفاده ائدن بیر ایدئالیزمدیر. هوسئرلین بو حاقداکی سؤزلری بو فناعیتیمیزی دوغرولار ماهیت ده دیر.

بئله کی: «نسنه لر منیم اوچوندورلر و یالینز جا گرچک و اولایلن بیر بیلینجین نسنه لری اولاراق منیم اوچون نه ایسه لر اؤدورلار... دوشونوله بیلن هر آنلام، دوشونوله بیلن هر وارلیق، اؤزونه ایستر ایچکین، ایستر آشقین دئییلسین، آنلام و وارلیق کونستیتوه (متشکل) ائدن بیر آلان اولاراق آشقینسال سوژئکتیویته مین (اؤزنل یمین) آلانینا گیرر» (هوسئرل، ۱۹۷۳: ۱۱۶-۱۱۷؛ اویگور، ۱۹۷۲: ۵۵).

هوسئرل، عئینی زاماندا، «اؤزه یی»ن، سوژه طرفیندن آلیقلانیدیغی شکیلده اورتایا چیخا جاعینی سؤیله مکله ده «ائمپیریزم»ه (تجروبه چیلیگه) دوشمکدن قورتولامامیشدیر. فقط فنئومئولوژیک یئندیرگه مه یؤنتمی ایله آلدە اندیلمیش اولان مطلق بیلینجین بوتون بیلینج عمل لرینده عئینی قالیجی «اؤزه یی» یاخالایان مطلق یعنی آشقینسال بیلینج اولدوغونو و دیووساللیق (گۆرونوملر)

سایه سینده، عاغل صاحبی بوتون باشقا وارلیقلار، بوتون باشقا من لر اوچون گنجرلیلیک داشیان قورولوشو و دۆزه نی (اینترسوبژئکتیف کونسیتیتوسیونو: اۆزنه لر آراسی اولوشومو intersubjektive constitution) - کی بو اوپژئکتیویته نین آشقینسال اولوشومو مسئله سیدیر - ساغلا دیغینی وورقولا یاراق سولیسیزمه / تکمنجیلیگه، دوشمکدن قورتولموشدور (هوسرل، ۱۹۷۳: ۶۳؛ ۱۳۰ - ۱۳۶).

بو، «وار اولانین گرچکلیسی و اولدوغو کیمی بیلنمه سی مومکون مودور، دئییل میدیر؟» مسئله سی، اساسیندا، گونوموزده ده فعالیتینی قوروماقدا اولان بیر اونتولوژی مسئله سیدیر. ایلکچاغدا پلاتون، فثومثنلری گرچک دئییل، گورونتو سایمیش، گرچکلیین، «اۆزه یی» ن، ایدئانین عاغل یولویلا قاورانا بیله جه یینی ایفاده ائتمیشدیر. ۱۸. یوزایل آیدینلانما فیلسوفو اولان کانت دا اونون یولون دان گئده رک، فثومثنلری بیرر گورونتو سایمیش، زاماندا و مکاندا یئر آلمادیغی اوچون اصلا بیله مه یه جگیمیزی بیان ائدی - آما هر نجورسه اونون بیله بیلدی - نومثنی (اۆزونده شئی) ایسه، اصل گرچکلیک اولاراق قبول ائتمیشدیر.

قدیم متافیزیکه، اۆزللیکه پلاتون و کانتین گوروشلرینه قارشی چیخان ائدموند هوسرلین تمل قایقی سی دا وار اولانی، اۆزونده اولدوغو کیمی، آپاچق قاورایا بیلیمکدیر. اونا گۆره، وار اولان واردیر و او، منه اۆزونو گۆستردییی اوچون بیلنمه بیلیمکده دیر. وار اولانی اولدوغو کیمی بیلنمه نین یۆنتمی ایسه، یئندیر گه مه اویقولاماقلا، یعنی پارانتتزه آماقلا گرچکشدیریلن فثومثنولوژیک یۆنتمدیر. بو یۆنتم اویقولان دیکدان سونرا، آنجاق، یۆنه لیمین ساغلان دیغی نسنه نین «اۆزه یی» آچق سچیک اورتایا چیخار، بیلنمه بیلیر.

اۆزوندن اۆنجه چۆزومله نه مه میش اولان بو پروبلئم، نسنه نین اۆزونده اولدوغو کیمی بیلنمه بیلیمه سی مسئله سی، هوسرلین فلسفی سیستمینده بو شکله حل اولموش، فقط بو سفر ده، یئتیشلمیش اولان قالیجی، دیشمز «اۆزه یی» ن قالیجیلیغین و دیشمزلیی نین گاراتی سی نین نه اولدوغو، یعنی، اینترسوبژئکتیفلیک (اۆزنه لر آراسی لیق) مسئله سی اورتایا چیخمیشدیر. بو مسئله، هوسرلی اولدوقجا اوغراشدیر میشدیر. او، سونوندا، بو اونتولوژیک تملی آشقینسال بیلینجه ده تاپمیشدیر. فقط بو بیلینج، اوپژه سینه یۆنه لن، یاشاما قدا اولان، زامانسال بیر بیلینج اولدوغو اوچون، بورادان دا بیر نچه مسئله دوغموشدور. بئله کی: من، سوپژه اولاراق، اوپژه یه یۆنه لیب «اۆزه یی» بللی ائدرکن، عجا اونو بیلینجیمین حاللارینا یئندیر گه یه بیلیر مییم؟ اگر من

نېسبى بىر وارلىق ىسم، «اۋزەيى» بللى ائتمك آماجىيلا ايشلتدییىم ینتدیر گەمە ایلە «اۋزەيى» نېسبى اولاراق بللى ائتمیش اولموراممى؟.. كیمى. بونلار، فلسفەدە مسئلەلر ازلى و ابدى اولدوغو اوچون، هر دفة سیندە، دیشیک فلسفى سیستىملردە ینتىدن الە آلیناجاق و ینتى چۈزۈملر گتیریلەجك اولان مسئلەلردن سادەجە بىر نئچە سیدیر.

سونوج اولاراق، چاغیمیز فیلسوفو ھوسرلین، طبیقى ایلکچاغین بۇیوك فیلسوفو پلاتون كیمى، قالیجى، دیشمەین، اۋز اۋزویلە عینى قالان حقیقتین وارلیغینا ایناندیغینی، آنجاق، بو حقیقتە، پلاتون دان فرقلی اولاراق، فنئومئىلردن گئدەرک، دویوسال آلقیلاما عملی سایە سیندە یتیشیلەجگی تئزینی ساووندوغونو و اصیل، اورتایا قویماق ایستەدیگی شئین، پلاتون و کانت فلسفەلرینە دایانماقلا بىرلیکدە، بو فلسفەلری، بولودلاردان آشاغیا ینتدیرمك اولدوغونو سۈیلە یە بیلیریک. (اولکر اۋکتەم، ۲۰۰۵)

۱-۳- ھوسئۇل ىن پوزىتۈيۈزم ائىلشدىرىسى

ھازال آكېنار (غزل آغېنار)

گېرىش: پوزىتۈيۈست دونيا ايدراكىنا گۈرۈ دونيا خارىچ (external) و ثابتدىر، گۈزگىمىچىن باغىم سىز بىر گرچكىلىپە اىشارت ائىدر. بو سېىدن دە دوغاداكى و دونياداكى اولاي لار گۈزگىملەنەيلىر، اولچولەيلىر، گىللەنەيلىر و فورموللشدىرىلەيلىر. پوزىتۈيۈزم دويولارنى، ان عمومى آنلامدا تجروپەلەرنى توم بىلگىمىزىن قايناغى اولدوغونو و تجروپەلەرنى دىشىندا، اۋتەسېندە بىلگى نىسەسى اولايىلە جك بىر شى اولمادىغىنى ادعا ائىدن يعنى ائىمپىرىسىزىمى «بىلگى يۇنتىمى*» اولاراق قبول ائىدر.

[*- بورادا ائىستىمولۇزى دىمكىدن اۋزىللىكلە قاچىنىرام چۈنكو پوزىتۈيۈست پارادىگمايا گۈرۈ ائىستىمولۇزى دە بىر نوع مۇتافىزىكىدىر چۈنكو بىلگى نىن تىمللرېلە يعنى اونون دوغاسى، قايناغى، قاپسالى كىمى سوال لارا اوداق لانىر. تجروپەلە قانىتلا ناماياجاق قضىلەرى آراشدىرىر].

ائىمپىرىزىمدىن باشقا، پوزىتۈيۈست بىلىملرى مومكۈن قىلان بىر دىگر قاورايش دا راسيۈنالېزىم دىر. راسيۈنالېزىمىن كسىن بىلگى نىن تىملنە رىاضىنى، حسابى و ھىندسەنى يىرگىشدىرمەسى و رىاضى يۇنتىمىن (method) ان دوغرو و كسىن يۇنتىم اولدوغو ادعاسى پوزىتۈيۈست بىلىملرىن بىلگى نى سونما و ايشلەمە طرزىنى تىشكىل وئرىر.

ائىمپىرىسىزىم سايەسېندە پوزىتۈيۈست بىلىملر، اىنسانلار آراسى اورتاقلىغى، راسيۈنالېزىم سايەسېندە ايسە علمى بىلگى نىن ائورنىسلىگىنى و نىسلىلىگىنى گۈۈنچە آلتىنا آلىرلار. مودىرن علمى ايدراكا گۈرۈ گرچكلىك اولۇنتولاردان عىبارت دىر، يعنى دوغا، اىنسانسال و تۈپلۈمسال دىرلەردىن باغىم سىز، اۋزۈنە عايد بىر گرچكىلىپە صاحىدىر. دوغادا يا دا عمومى اولاراق دونيادا (بونا اىنسانسال دوغا، يعنى كۈلتۈر دە داخىل ائىدىلەيلىر) گۈزگىملەنەيلىر توم فنىۈمىنلر ائىمپىرىست قاورايش سايەسېندە بىلىمىن موضوعو اولاراق الە آلىنايلىرلر. بو عىنىنى زاماندا اولۇنتولارنى گۈزگىمىچىن باغىم سىز اولدوغونو ادعا ائىتمە دە اىمكان تانىر. بىلەجە گۈزگىمىچى دونيانى بىر پارچاسى اولماقدان چىخار و دونيا-دىشى بىر يىرە يىرلەشەرك اولۇنتولارى اىنچەلەيەيلىر، اولۇنتولار حاققىندا تئۈرىلر گلىشدىرەيلىر. راسيۈنالېزىم ايسە الە آلىنان بو اولۇنتولارى ايدئالېزە ائىتمە، شىلرى و اولاي لارى بىرر ايدئالېتە اولاراق الە آلىب اولارلى اۋرنىگىن رىاضى اىشارتلەرە دۈنۈش دورمە دە و بىلەجە اولۇنتولارى فورموللشدىرمە دە اىمكان وئرىر. بونا گۈرۈ دوغانى و

دونيانى گۈزەلەين و آراشديران يىرى (بىلىم اينسانى) اورتدىي فورموللرلە دونيائين تام بير آچىقلاماسىنى وئەربىلر و بو فورموللر ساىەسىندە دونياداكى فئىنومئىللر اۆلچولەبىلر كىمىتلر حالينە كىتىرىلرلر و بو ساىەدە دە بىلىم گلەجك حاققىندا اۆنگۈرۈدە اۆلايىلر.

ان يالين ايفادەيلە پوزىتىوىست قاوارايشا گۆرە دونيا اۆلۈتۈسالى و واقىي دىر (factual)، تجربە يولويلا بىلىننن اۆتەسىندە و/ويا آردىندا بير باشقا گرچكلىك يوخدور، بو گرچكلىك، يعنى اۆلۈتۈلۈلارن توپلامى اولاراق دونيا [دونيا اۆلۈتۈلۈلارن توپلامى دىر، شىلرلن دىيىل] (Wittgenstein، 15: 1990/2013). حاققىندا تام، دوغرو و كسىن بىلگىيە اولاشىلايىلر، بو كسىن بىلگى (تئورى، فورمول و بنزرى) ساىەسىندە دونيا حاققىندا اۆنگۈرۈدە اۆلايىلر. ائىلەيسە عمومى بير پوزىتىوىست بىلىم قاوارايشىنا اولاشىلرلىك: بىلىم دىردن و گۈزەلەيدىن باغىمسىز، فورمىل، اۆلۈتۈلۈلار و تجربەيە داىالى، ائورنىل قوراللار اورتايا قويان (قويماغى آماجلايان) بير فعالىت دىر. آيرىجا پوزىتىوىستلر، يوخارىدا آنالانىلان قاوارايشىدان حركىتلە، آيدىنلانما ايدئالنى يعنى عاغلىن، بىلىمىن اينسانى اۆزگۈرگۈشدىرەجگىنى قبول ائىدلرلر. بونا گۆرە دونيا حاققىنداكى بىلىمىل بىلگىمىز آرتدىقجا، يعنى بىلىم (و تىكنىك) ايلرلەدىكجە، اينسان ياشامى راحاتلاشاچاق و اينسان اۆزگۈرلەشەجكىدور.

بىلەسى بير بىلىم آنالانىشىنا گۆرە، بىلىم، اخلاقى و پولىتىك اولاراق طبعىي دىر، و گۈزەلەجى اىچىندە اۆلدوغو توپلومىل-تارىخىل باغلامدان، باغلاردان آزادە ايش گۈرمكەدور. بىلىم اينسانى، اىستىرىل لابوراتووارىندا، «چىلقىن قالاالىقدان اوزاقدا» بىرسىرا فورموللرى اويقولاركن اولاشدىغى سونوچلارن ائورنىل و اولاشدىغى سونوچلارن دونيائى آچىقلايىلدىي ادعاسىنداير. بو، يالنىزجا دوغرا/طبعىي بىلىملرى اوچون كىچىل دىر، پوزىتىوىست قاوارايشا گۆرە سوسىيال بىلىملر و اينسان بىلىملرى دە موضوعو اولان شىلرلى توم يۆنلرلە قاوارايب، بونلارلا ايلگىلى كىل-كىچىر تئورىلر اورتايا آتايىلدىكلرنى اۆنە سوررلر. آيرىجا پوزىتىوىست فلسفەيە (يا دا آنالنىك بىلىم فلسفەسىنە) گۆرە، فلسفە و بىلىم و علمى قضىلرلن ايدراكى، منطقى آنالنىزى دىر. بونا گۆرە فلسفە، بىلىمىن «داياندىغى اوتولۇزىك زمىن»ى، بىلىمىن ايلكەلرلنن «گرچكىلگى»نى، بىلىمىن نىسەلرلنن «دوغاسىنى» و بنزىلرلنى، اۆزۈنە آراشدىرما، سورقولا موضوعو ائەدەمز، كزا توم بو سواللار تجربە آلانىنن اۆتەسىنە،

مىتافىزىك بىر نۇقتە يەنە اشاره ائىمكەدە دىر، بىلەكى پوزىتىۋىست آنالېشا گۈرە تىجروپەنى آشان، اونون اۋتەسىندە بىر گرچكىلىكدەن سۆز ائىتمە ھەم ايمكان سىز و عىنى زاماندا ساچمادىر.

۲۰. يوزايلە گلېندىگېندە دورومون ھېچ دە آيدىنلانما ايدئاللىرىنە اويقون گىتمە يە جگى، عاغلا دويولان ايمىسەر گۈۋەنېن (يعنى فلسفە نېن عاغىلچىلىق قولونا اينانماق مىسئەسى)، [تۈپلوما] گۈزلەنلېن اۋز گۈرلۈك و رفاھى گىتىرمە دىيى آنالېشلىر. آوروپادا سىياسى دنگەلرېن دىشمە سىيلە بىلىم و فلسفە دە بىر «كرىز» اېچىنە گىرر. ھوسئىل ۱۹۳۵ دەكى ويانا درسلىرىندە «آوروپالى اولوسلار خستە دىر؛ آوروپانىن اۋزو، سۈيلەنلىدىگى كىمى، كرىزدە دىر» دىيەرەك بونو اعلان اندر (ھوسئىل، ۱۹۳۵/۱۹۷۰: ۲۷۰) و اونا گۈرە بو «كرىز» نى قايناغى، مودئرن بىلىملردە دىر. فقط مودئرن بىلىملردەكى كرىزى يارادان عاغىل دىيىل دىر؛ تئورىك باخىشا ئىرلەشەرەك گۈندەلىك ياشامى، اۋزونون اساس تىلى اولان ياشام-دونياسىنى اونودان، اۋزەنى تىجروپەسىندىن آيىران و تىجروپەسى مۇطلق تىجروپە يە ئىندىرگە يەرەك اونون چوخلو قۇرۇلۇشونو يوخ سايان پوزىتىۋىست دونيا گۈرۈشودور، يا دا باشقا دىيىشلە بىلىمىن پوزىتىۋىستىك ئىندىرگەنمەسى دىر. حتى ھوسئىل گۈرە «پوزىتىۋىزم، دىيىم ئىرىندەيسە، فلسفە نېن باشىنى اوچورموشدور» (ھوسئىل، ۱۹۷۰: ۹).

ھوسئىلە گۈرە مودئرن بىلىملرىن كرىزى «بىلىملرىن يالنىز جا اولقوسال اولما و تىجروپە نېن دىگر يانلارى باھاسىنا تىكنىزاسىونا (technization)، رياضى لىشدىرمە يە، بېچىمىسلىشدىرمە يە و اوزمانلاشماغا داھا يوكسەك دىر وئرمە گىرىشىملىرىندىن قايناقلانير. بىلىملرىن كرىزى، بو آنلامدا، ياشامىن آنلامىننن ايتىرىلمەسى دىر» (Tiersen, 2008: 109). دۇغا بىلىملرى يا دا ھوسئىل نى دىيىشلە بىوفىزىكسلى («سوموت» دۇغال-بىلىمسلى) دىسپىلنلر، «نسنل» اولما ادعاسىيلا اۋزىنل اولان ھەر شىيى و تىجروپە نېن چوخلو يانلارنى سويوتلار، دونيانى كىمىت لىشدىرىر، رياضى لىشدىرىر و اينسانىن دونيايلا اولان واراۋۇلۇشسال باغىنى، دونيانىن آنلامىنى اورتادان قالدىرىر. طبعىت بىلىملرى، «نسنل» اولراق اينشا ائىدىكلرى دونيا دايىر سواللارنى آچىغا چىخارىرەك دونيانىن آنلامىنى، واراۋۇلۇش سواللارنى گىزلر. ھوسئىلە گۈرە اينسان بىلىملرى و سوسىيال بىلىملر يا دا اونون دىيىمىلە سوموت ھومانىستىك دىسپىلنلر دە، اينسانى بىر اولۇتو («كىشى») اولراق الە آلدىغىندا اونو بىرئىسل ياشامىنن دان، تارىخىندىن و اۋزىنلىگىندىن ياليتىر

(ایزوله ائدر)، اونیو عاگیلسال یانلاریلا قیستلار و اینسان واراؤلوشونون آنلامی موضوعسوندا کورلوق یاراتیر (Husserl, 1970, §2). پوزیتیف، نسل بیلیملر، آنلامی یوخ ساییراق اله آلدیق لاری هر شئی ساییساللاشدیر اراق اولچمه یی، فورموللشدیرمه یی هدف لرلر. ایشده پوزیتیویست بیلیملرین آروپا اولوس لاریندا یاراتدیغی کریر ده بورادان ایله ری گلیر. قیساجاسی «یالنیزجا اولقو-قافالی بیلیملر، یالنیزجا اولقو-قافالی اینسان لار یارادیر لار» (یعنی اولقو و اولونتولار اساسیندا اولان بیلیملر، یالنیز اولونتولاری هر شئین اساسی کیمی گورن اینسانلاری ووجودا گتیریر). [Merely fact-minded sciences make merely fact-minded people] (هوسرل، ۱۹۷۰: ۶).

هوسرل، یننه ده، پوزیتیویست نسل بیلیملرین بیر «گرچکلیگی» اولدوغونو، بیر گرچکلییه اویقون دوشدویونو تامماً رد ائتمز، اونون قارشى چیخدیغی شئی پوزیتیویست نسل بیلیملرین داشیدیق لاری مطلقلیک، نسل لیک، دیردن-باغیمسزلیق دوکترینی و بیلیمسل یؤنتمین یابانجیلاشدیریجی دوغاسی دیر. زیرا هوسرل بیرئسل اینسانی و اینسان اؤزنللیگینی، اولچمه یی دئیل آنلاماغی عمومی اولاراق بیلیمین ایچینه آلماغی، هدفله دیینده، تکلیف ائتدی شئی، رتلاتیویزم (نیسبت) یا دا مطلق شوبهه جی لیک ده دئیل دیر.

هوسرله گوره ایرراسیونئل لیک و آنلامسزلیق حسی اینسان لیغی کریره سوخان شئی دیر (bkz. Tieszen, 2008)، بو سبدن هوسرل عاغلی تامماً رد ائتمز، دیرسز گورمز. پوزیتیویست، نسل بیلیملردن فرقلی اولاراق ائورنسل، مطلق بیر بیلیمین ایمکانی اولدوغونو ادعا ائدر. بونون باشلانقیجی اوچون ده هوسرل «شیلرین کؤکنینه دؤنمه یی» [Back to the things (Husserl'den aktaran Tieszen, 2008: 113) «themselves»] هدف لر. اونا گوره تئوریک ایلگی ایچینه اینسان دوشونمه نین و وارلیغین اوتانتیک/اصیل اولمایان دوروموندا دیر، یعنی بوتوندن، یاشام-دونیا سین دان یابانجیلاشمیش دیر. آیریجا بیلیمله تئوریک اوغراش ایچینه کی بیلیم اینسانی دا بیلیمسل دوشونمه نین قورولوشو، شیلرین دوغاسی حاقیندا دوشونمه مکده دیر. بو دورومدا فلسفه بیلیمین یامادایغی شئی یامالی و قورولوشلاری، کؤکن لری سوروشدورمالی، اؤزک لره دؤنمه لی دیر. بو دا اؤنجه لیکله دونیانی بیر کنارا بیراخماقلا (epoche) مومکون دور. فیلسوف اینشا ائدیلمیش هر شئی بیر کنارا بیراخیب، کسین و آپاچیق

قایناغا، کؤکنه (the origin) اولاشدیقدان سونرا بورادان حرکتله یئنی بیر «بیلیم» قورابیله جکدیر. هوسرلین بورادا تکلیف ائتدی یئنی بیر یؤنتم یا دا نظریه دئییل، یئنی بیر توتوم دور (طرز دیر) (attribute). هوسرل بو توتوملا دۆزه له جک یئنی بیلیم یا دا فلسفه نی آشقینسال فنومئولوژی اولاراق آدلاندیریر.

آشاغیدا هوسرلین پوزیتیویزم ائللشدیری سی داها گئیش بیر بیچیمده اله آلینا جاق و سونوج قسیمیندا اونون بو ائللشدیری سی باغلامیندا تکلیف ائتدی یئنی بیلیم، آشقینسال فنومئولوژی اولاراق آچیقلا ناجاقدیر.

۱- پوزیتیویست دنیا ایدراکینا قارشى چیخان فنومئولوژیک دنیا گؤروشویله بیرلیکده «یاشام-دونیا سی» دوشونجه سی اورتایا قویولار» (Stahl, 2007: 143). هوسرله گؤره توم بیلیملر یاشام-دونیا سی اوزه رینده تملله نیرلر. بیلیملرین تصویرله دیکلرینی ادعا ائتدی کلى «نسنل» دنیا اساسیندا اینسانین یاشام-دونیا سیندا کی تجروبه لرینین، عمل لرینین سو یوتلاما، ایدئال لشدیرمه، بیچیمسک لشدیرمه، کمى لشدیرمه (quantification)، ریاضی لشدیرمه، تکنیزاسیون (technization) کیمی دوشونومسل (اؤزونه دؤنو ک دوشونمه) سورج لردن گئچیریلرک اینشا ائدیلمیش بیر دنیا دیر. باشقا شکیلده سؤیله یه جک اولور ساق، پوزیتیویست نسنل بیلیملر، طبیعی توتوم ایچینده کی اینسانین، هر تورلو پراتیکینی و تجروبه سینى، دؤلایما سوخاراق بیلینجی نین تئوریک تاورا «یو کس لمه سی» ایله اورتایا چیخیمش دیلار. هوسرله گؤره تئوریک توتوم بیر کنارا بیراخیل دیغیندا گؤرولور کی اینسانین توم آلقى لارینا، تجروبه لرینه و عمل لرینه آنلام-وئریجی اولان و بونلاری یوروملایان یئنه اینسانین اؤزودور، یعنی اینسان اؤزنه سی دیر (Tieszen, 2008: 106). بیلیملره ائورنسللیگینی وئرن ده بو دورومدا بیلیمسل اوفقون (ائمپیریزم و راسیونالیزم) اؤزو دئییل، فقط یاشام-دونیا سینین هر کس اوچون اورتاق، یعنی توم اؤزنه لرین یاشانتی لاری اوچون ثابت اولوشودور.

هوسرله گؤره یاشام-دونیا سی «وارا اولان لارین هامیسی اوچون اورتاق اولان اؤنجه دن-وئر یلمیش، سزگیسل چؤره دنیا» دیر (Husserl'den aktaran Tieszen, 2008: 106).

یاشام-دونیا سینین بو اؤنجه دن-وئر یلمیش کثیفیتی، آچیقجا ادعا ائدیلمه سه ده، توم بیلیملر اوچون یاشام-دونیا سینین دوغرولوغو بیر اؤنقبول دور. بیلیم ائورنسللیگی نین اوتولوژی ک

داياناغىنى بورادان آلىر. فقط پوزىتۈيۈست «نسل» بىلىملر، «نسل لىك» اۋرتوسو آلتىندا، دونيانى و دوغانى، بىلىمىن بىر نىسەسى، يعنى نىسلشدىرىلمىش دونيا، دۇغا حالىنە گىتىرىر و اونو صاف دوغا، صاف دونيا اولاراق سونارلار. اويسا هوسىرلە گۇرە مودىرنىتەنن (مودىرن بىلىملرىن) اورتايا قويدوغو كىمى بىر صاف دوغا/دونيا ياخود اۋزونده-دۇغا يوخدور، بو دۇغا يا دا دونيا بىر اينشادىر.

سوموت اينسان تجروبه لىرىن، بسىطلىشدىرىلمەسى، ايدئاللىشدىرىلمەسى و سويوتلانماسى ايله، هم اۋزە اولاراق اينسان نىسەلىشدىرىلىر، هم ده دۇغا اۋزە قارشى سىندا اۋزە-اولمايان شى اولاراق نىسەلىشدىرىلىر. تجروبه نىن زىنگىلىگى و قارماشقىلىغى پراتىك باخىش آلتىندا يىندىر گەنىر. بو بسىطلىشدىرمە و ايدئاللىشدىرمە سايە سىندە اينسان بوتونون پارچاسى اولان شىلر، بوتوندىن باغىم سىز تىكىللىكلر/مفردلىكلر اولاراق اله آلىنىر. آرتىق تىكل شىلر قاوارام لارا دۇنوشموشدور. تئورىك باخىش آلتىندا ايسە ايدئاللىزە اندىلمىش دۇغا ياللىز جا كىمى اۋزلىكلىرىنە اوداقلانىلاراق كىمى كىشدىرىلىر، رياضى كىشدىرىلىر و بىلە جە اينجەلەمە موضوعو اولان اولونتولار فورموللىشدىرىلىر. يعنى تجروبه لىر گىللىشدىرىلەرك فرضىە حالىنە گىتىرىلىر، باشقا دىيىشلە فرضىە فورمۇندا ايفادە اندىلىرلىر. بو فرضىە لىر داياناراق دوزەنكلر قورولور، سونوجون فرضىە يە اويقون اولماسى دورومدا فرضىە تئورى فورمونو قازانىر. بىلە جە بو نىسە يە دايىر بىر اولونتو آچىقلانمىش اولور. اويسا نىسل بىلىملرىن ادعا ائتدىيى توردىن بىر «نىسە» (the object) هوسىرلە گۇرە يوخدور. «نىسە» (the object) تجروبه هۇرونىتولرى ايچىندە بىزە، اينسان اۋزە سىنە گلن «فنىومىن» ين كىفى اۋزلىكلىرىن مارژىنالىزە (بىر كنارا بىراخما) اندىلمە سىلە تعريف اندىلىر. او، موضوعو اولدوغو بىلىمىن ايدئاللىتەسى دىر. بون دان سونرا فنىومىن، نىسەلىشدىرىلمىش شى اولاراق، اۋزىل-اۋستو (suprasubjective) يعنى «نسل» اولاراق تانىنىر (bkz. Husserl, 1970: 270). بىلە جە فنىومىن و دونيانىن آنلامى آرخا پلانا آتلىر، اونودولور.

تئورىك اىلگى ايچىندە ياشام-دونياسى و اينسانىن ياشام-دونياسى ايچىندە كى تجروبه لىرى يىندىر گىمىشدىر. اويسا تجروبه بىر يانىلا رياضى كىشدىرىلە بىلىر اولماسىنا راغماً «كۇكن سل سىرگىسل تجروبه نىن دولولوغو تام اولاراق ماتىماتىك كىشدىرىلمەز» (Tiersen, 2008: 200). بو

سبیدن هوسرله گوره نسل بیلیملر سویوتلاما و ایدئالکشدیرمه یولویلا آنلامی سطحی کشدیریرلر و دوغانی یالیزجا بیر فورمولدن، «فورمول-آنلامی» ندان (formula-meaning) عبارت اله آیرلار. هوسرله گوره مودرن بیلیملر ده بو سطحی کشدیرمه ایله یاشام-دونیا سنین بوتولویونو پوزاراق اونا یابانجیلاشدی، اونا نسه لشدیردی. یاشام-دونیا سیندا کی حرکتیلیگین (دینامیسین، dynamis) یئرینه فورموللرله ایفاده اندیلن ثابتلیکلر یئرکشدیردی.

یاشام-دونیا سی یالیزجا تئوری-اؤنجه سی اولاراق بیلیملرین زمینی دئیل دیر. او، هوسرله گوره، اینسانین «توم بیلینجلی یاشامینی احاطه اندیر و اونا حرکت انده جگی زمینی ساغلار» (Husserl, 1970: xl). یعنی یاشام-دونیا سی اینسانین توم بیلگی سی نین، حتی دوغرو دان اینسان بیلینجی نین قورولدوغو یئر دیر. فقط پوزیتیویستلر یاشام-دونیا سینی ثابتله یه رک اونا ساده جه بیر اینجه له مه نسه سی اولاراق تانیدیق لاریندا بیلینجی و اینسان عاغلینی دا تک بیر بویوتا، دوزنه لیه جی، حساب-اندیجی وظیفه سینه یئندیرگه میش اولدولار. عاغلی ساده جه بو شکیلده آراجسال عاغل اولاراق آلماق اونون آماجلیلیغینی اورتادان قالدیرماقدیر (Toker, 2016). بو عاغل یالیزجا تئوریک و تکنیک ایشله ییشیله تانینیر و بونون یانیسیرا دونیانی کونترول اندیله جک، تئوریه اندیله جک یا دا ایشله نیله جک بیر ماتریال اولاراق گؤرور. باشقا تورلو ایفاده انده جک اولورساق مودرنیته نین اوفقو ایچینده اینسان و دنیا آنلامینی، یعنی تینسللیگینی (روحسالیغینی) ایتیرر، صافی بیر ماده، بیر بیچیم (حتی سای) حالینه گلیر.

۲- هوسرله گوره دنیا یا بو شکیلده یابانجیلاشما، دونیانین آنلامین الدن گئتمه سی گالیله ایله باشلار. اؤزنه - نسه دیکوتومی سی/ایکیلمی یا دا دوغایی اینسان قارشی سیندا بیر «شی» اولاراق تانیما ساده جه مودرنیته یه، مودرن بیلیملرین باخیش آچی سینا عاید بیر شی دئیل دیر. آنتیک یوناندا دا اینسان دوغایی بیلردی فقط اؤزونو دوغانین دیشیندا یئرلشدیرمیردی. هوسرلین دیشیله آنتیک یونانین اوفقو ایچینده دوغا و اینسان آیریم سیزدی (Toker, 2016). مودرنیته ایله اولان شی بو ایکیلمی نین کسکینلشدیریلره رک دوغانین بیر اولوم سوزلاما اولاراق، یعنی اینسان-ولمایان اولاراق یئرلشدیریلمه سی و بو اولوم سوزلامانی اؤزنه نین فعالیتی اولماقدان چیخارماسی دیر (Toker, 2016). اؤرنکین، مکانی و بیچیملری صاف گئومتری (هندسه)،

دوغاداكى شىئىرى دە صاف حساب اوزەرىندىن يوروملاماق يىنى بىر شىئى دىيىل دىر. گالىلەينىڭ گىتېردىكى يىنىلىك گىئومېترىيىنى رىياسىلىشىدىرەك اوزاى-زامانىن «سايسال قورولوشا يا دا جېرى قورولوشلار» دۇنۇشورولمەسى دىر (Tieszen, 2008: 20-21).

گىئومېترىك دوشونمە يالنىزجا اوزاقلىقلارنى، شكىللىرى، بېجىملىرىنى سويوتلانماسى دىر، اويسا آرىتمىتىك لاما (حساب يۇنتىمىنە باغلاما) ايله گىئومېترىك آنلام دا گىرى پلانا دوشىر و بىلەجە ھەر شىئى (يعنى ھەر فئومىن) بىرر سايسال چوخلوق (multitude) اولاراق الە آلىنماغا باشلار. ھوسىرلە گۈرە يۇنتىمدەكى بو دىيىشمە گلن «ئورنىل بېجىمىلىشىدىرە» مودىرن بىلىملىرىنى ھەر آلايندا اويقولانير (Tieszen, 2008: 111).

«رىياسى دۇغا بىلىملىرىنىن آنلامىنىن بوشالتىلماسىيلا تىكىزاسيونا» گىچىلىر (Husserl, 1970: § 9g). تىكىزاسيون، اۋرنىگىن بىر دوشونمە يۇنتىمى اولاراق حسابىن بىر تىكىنىك ھالىنە گىتېرەلەرك يالنىزجا بىر حسابلاما تىكىنىكى اولاراق ايشلەنىلمەسى سورج (گىندىش)ى دىر. بىلەجە موضوعون اساس آنلامى دوشونمە سورجىنە داخىل ائدىلمەدن سادەجە اولاشىلان سونوجون دوغرو اولدوغو دوشونولور. تىكىزاسيون ايله سادەجە سمبوللر و سمبولىك قاواراملارلا ايش گۈرۈلور كى بو دا او سمبوللرىن يا دا سمبوللىشىدىرلىمىش اساس شىئىلىرىن آنلاملارنىن يوخ سايىلماسى دىمكىدەر. سۈزگىلىمى اۋنۇندە بىر فورموللە چالىشان بىر اينسان فورمولون نە اولدوغونو يا دا نە آنلاما گىلدىيىنى، رقملىرىن نە يى تىمىل ائىدىيىنى، فورموللرىن كۈكىنىنىن نە اولدوغونو، بو گۈرەوين آماجىنىن نە اولدوغونو بىلمەدن، «گىردى-حسابلاما-چىخدى» پروسەسى عمل ائىدەر. (Tieszen, 2008: 112). اونون بو حسابلامالارى عمل ائىدەبىلمەسى اوچون «آنلاما» احتىياجى يوخدور. حسابلادىغى شىئىن اگە دىزىندە بىر ايلدە اۋلن مۇتجىلر، بىر ايلدە شىدەت گۈرن قادينلار يا دا گونش سىستىمى دىشىنا گۈندەرىلمىش بىر اوزاى آراجىنىن ھىزى اولوب اولماماسى اۋنملى دىيىل دىر. آماج سادەجە «دوغرو» سونوجا يىتىشمىكىدەر. بو ايشلم اىچىندە توم نىسەلر تىكىنىك اىچىندە تحرىف اولونان ايشارتلرە و سمبوللرە بىندىر گىنىشىدەر. ھوسىرلە گۈرە بورادا «مۇحتوانىن تاماماً يىرىندىن ائدىلمەسى» مطرح دىر (Tieszen, 2008: 102).

مودرنیته نین گتیردیگی تکنیک بیلگی، و پراگماتیک باشاری لار ایله، بیلگی نین و آنلامانین دیگر بیچیملری مارژینالیزه اندیلیر (قیراغا قویولور) (Tieszen, 2008: 103). عاغلی یالنیز جا آراجسال عاغیل (ماشینی عاغیل) اولاراق اله آلماق، فنومننی بیلیمسل «نسنه»، نسنه نی ایسه ساده جه سایى اولاراق گورمکله اینسان اساس گرچکلیکده اوزاقلاشیر. هوسرلین دئییمله «شیلر اوزونه یابانجیلاشیر». بو یابانجیلاشما بیلمه و آنلامانین یانیسیرا واراولما و دوشونمه نین ده اوتانتیک/اصیل بیچیملرینی ده ترک ائتمک دئمکدیر. تکنیک، تئوریک دوشونمه ایله بیر شئی «بتون» دن آیری، باغیم سیز اولاراق اله آلینیر و دیگر توم باغلاریندان و اؤزلیکلریندن سویوتلاناراق (آریندیراراق)، ایدئاللاشدیراراق تصویرکنمه یه، تانیدیلما یا چالیشیلیر. ایشده مودرن بیلیملرین یاپدیغی تام اولاراق بودور: دونیانین بوتونسلیگینی پوزماق.

هوسرله گوره بوتونسل (holistic) باخیش آچی سینی ترک ائتمیش اولان پوزیتیویست دنیا ایدراک ی نین، النده «ایدئالیتهلرین ریاضی اولاراق اینشا اندیلمیش دونیاسی» ندان باشقا بیر شئی یوخدور. بونا گوره مودرن بیلیملرین تصویرله دیکلری دونیادا، کسین اولاراق اولدوغونو ادعا ائدیكلری زامانساللیق (گنچمیش-ایندی-گله جک خطی)، ندنسللیک/علیت کیمی ایلکله لر، حتی دوغرودان بیلیمسل «اولونتو» قاوامی داهی بیرر قورقودور، اینشادیر. «آ» نین دایما «ب» یه سبب اولماسی کیمی بیر بیلیمسل اولونتودا «آ» و «ب» نین دنیا ایچینده کی سایى سیز شئیله اولان سایى سیز باغلیلیق (correlation) رابطه سی یوخ سایلیر و بواکی سی آراسیندا کی علاقه بتون ایچیندن قوباریلیر. ایکی سی نین گوزکلمنه سینده کی زامانی آردیشیقلیق (آردآردالیق) دا آچیقلامایا اکلنه رک «آ» و «ب» آراسیندا ندن-سونوج رابطه سی قورولور. اویسا اساسیندا دوروم «آ» و «ب» اولای لارینین باشقا باشقا آنلاردا (moment) مئیدانا گلمله لر دیر. بو آنلارین آردیشیقلیغی و بیریرلریله رابطه لر تاماً گوزکلمجی نین (مشاهده چی نین) قویدوغو، اونلارا یوکلهدیگی قایدالاردی. باشقا شکیلده دیه جک اولورساق؛ مودرن بیلیملرین اولونتو دئییی شئی بیرسیرا اولای لارین ندنسللیک/علیت و زامانساللیق باغیتیسسیلا دوزه نلمه سی دیر.

۳- آنجاق هوسرلین پوزیتیویست نسل بیلیملرین تاماً یانلیش یا دا دونیایلا علاقه سی اولمایان بیلگیلر وئردییینی ادعا ائدییی سؤیله نه مز، او ساده جه اونلارین گرچکلیگین بیر یانینی آچیقلا رکن دیگر یان لارینی گیزله دیگینی سؤیلر. هوسرله گوره «بیر شئی بیلیمک، او شئین

تاریخسلیلیگینی بیلیمک» و «هر آچیقلاما و آچیقلیق گیریشیمی نین بو تاریخسل ایفشانین بیر بیر چئشیدی» (Tieszen, 2008: 104) اولدوغو دوشونولورسه بیلیمسل تئوریک بیلگی نین اؤز تاریخسلیلیگی و اؤز یاراتدیغی کولتور (یعنی اوفوق) ایچینده بوتونون بیر یانینا دایر بیلگی وئردییی انکار ائتمز. زیره کریز ده اونون آچیقلامالارین دان دئیل، اونون اؤزونو «بوتون گرچکلیگی تصویرله بیر» اولراق سونماسیندادیر.

مودئرن بیلیملرین فورموندا بیر بیرلیک واردیر و بو بیرلیگی وئرن ده مودئرنیته نین اوفقودور. بو، توم فرقلرین اوستونو اؤرتن و اؤزونو داواملی لیق (ایکله مه) ایچینده گؤسته رن بیر گله نگی سونوجودور. اویسا توم دونیایی و دنیا دا اولوب بیتلری بیر آیدینلانمیشلیق ایچینده اله آلان پوزیتیویست نسل بیلیملرین دایاناغی (the origin) غیرمعیندیر (bkz. Tieszen, 2008). یعنی اونلاری ائورنسل ائدن شئی، هوسئرلین گؤستردییی کیمی، یننه اؤزلری طرفیندن اینشا ائدیلمیش بیر آلقى بیچیمی، باخیش آچی سی دیر. پوزیتیویست باخیش، دوغانی اؤز ایچینه باغلی، داواملی بیر دؤنگو اولراق قبول ائدر، آردین دان بو باخیش ایچینده (تئوریک توتوم) بو دنیا دا گوردویو سورکسیزلیک لری (داوامسیزلیق لاری) یوخ سایاراق اولوب بیتنی (پراتیکی) بو اوفوق ایچینده دیرلندیریر و گؤزکمله دیکلرینی (مشاهده لرینی) گنلکشدیریب فورموللشدیریر. واراوانی آنلامین دان سویوتلادیغی اوچون ده اورتایا قویدوغو فورمول ائورنسل و هرکس اوچون دوغرو (نسل) اولراق گؤرولور. هوسئرله گؤره نسل لیک اؤرتوسو قالدیریلماق اولورسا بیلیملرین ده اینسانین آنلام وئردییی بیر فعالیت دن باشقا بیر شئی اولمادیغی گؤروله بیلیر. اؤرنکین گئومتری (هندسه)، «شکیللرین اوزای-زمانسال دوزلمی نین ان عمومی مؤحتوالاری اولراق اله آلینیرسا بیر ایدئال کونستروکسیون/دؤزه لیش (Construction) توم گله جک زمان اوچون آنلاشیلا بیلیر و بیله جه اؤزدش /بنز اؤزنه لر-آراسی آنلامیلا نسیلدن نسیله دئور ائدیلیلر و یننی دن اوره تیلیر» (Tieszen, 2008: 103-104). قیساجاسی گئومتری ک یا دا حساب مودئلین ائورنسللیگی یالینزجا بیر قبول مسئله سی دیر. یعنی گئومتری ائورنسل بیر بیلیم دئیل، یالینزجا گئومتریجی نین ویا گئومتری نین اؤنقبوللرینه صاحب هر هانسی بیرینی آنلا یایله جگی، قوشاقدان قوشاغا (نسیلدن نسیله) آختاریلمیش سیستماتیک بیر بیلگی دیر.

ہوسٹرلہ گورہ تاریخین ائیستمولوژی ایچیندن دیشلانماسی، ینہ مودئرئیتہ نین بیر اورونودور. بو یوللا بیلگی زامان-دیشینا یئرلشدیریلہ رک نسنللیگی و ائورنسللیگی گوونجه آلتینا آلتینر. اویسا بیلیمک زامان ایچینده مومکون دور و مودئرن بیلیملرین «بیلگی» سی بللی بیر زامان، یعنی تاریخ ایچینده اینشا ائدیلیمشدیر. بو بیلگی نین تاریخی ہوسٹرلہ گورہ آنتیک یوناندا کی دوکسا - ائیستیم (گورونوش-بیلیم doksa - episteme) آیریمیلا باشلاماقدادیر و گورونوش - گرچک آیریمین باشقا بیر آلاندا ظهور ائدیشی دیر. بو آنالیشا گورہ ائیستیم یا دا مودئرن آنلامدا بیلیمسل بیلگی گرچگی بیلیر. اویسا دوکسا ایله بیلینن آلدانیشین مومکون اولدوغو گورونوشدور. ہوسٹرلہ گورہ بو ایکلیگہ اینسانین بیلینجلی فعالیتلرینین و بیلینجی-نین یندیر گنمہ سیلہ اولاشیلیر. یعنی باشقا بیر اوفوق ایچینده بیر اولونتو باشقا تورلو بیر آنلام قازانایلیر. فقط ہوسٹرلہ ائیستیمولوژی و تاریخسل لیک آراسیندا قارشیتلیق قوران دوگمایا (جزملیگہ) قارشى چیخارکن رٹلاتیویزمہ ده (نیسبیتہ ده) دوشمکده قاچینیر. اونا گورہ نسنل لیک و اؤزنل لیک بیریرینہ قارشیت شیلر اولماقدان چوخ، بیریرلرینہ گورہ موقعیتلہ نن و آنجاق بیریرلرلہ علاقہ ایچینده آنلاشیلا بیلہ جک شیلردیر. پوزیتیویست بیلیملر اؤزلرینی بیر «اؤنیارقى» اولاراق قورارلار و اؤزنل لیک ایله نسنللیگین قارشیت شیلر اولدوغو دا بیر «اؤنیارقى دیر». «یکیرلر و یؤنتملر زامان ایچینده چؤکهلیرلر (رسوب حالینا گلیرلر) و کلمہ نین تام آنلامیلا شرطلر و قبوللرین پئشین حؤکوم وئریلمیش ییغیننین پارچاسی حالینہ گلیرلر» (Tieszen, 2008: 104). ہوسٹرلہ گورہ پوزیتیویست نسنل بیلیملرین دورومونا دوشمہ دن تاریخسللیگی قبول ائتمک، اؤزنہ نی یوخ سایمادان اورتاقلیغی قورماق و بیر یان دان دا ائورنسللیگی قورویا بیلیمک مومکون دور. ہوسٹرلہ بونون اوچون یئنی بیر فلسفہ، کسین بیلیم اولاراق آشقینسال فنومتئولوژی نی اعلان ائدر.

فنومتئولوژی نی بیلیملرین و شیلرین اؤزہ یی نی آراشدیران آپریوری بیر «بیلیم» اولاراق قبول ائدرسک (Tieszen, 2008: 92)، ہوسٹرلہ گورہ، دونیا دا دیر آچیقلا ییجی و آیدینلا تیجی بیلگی بیر اینشایسا، واراولان قورولوشو پوزوب، باشقا بیر تملدن، داها کسین بیر زمیندن یولا چیخاراق داها ساغلام بیر قورولوش قورماق مومکون دور. اوستہ لیک بو یؤنتملہ دونیانین

حرکتینی (دینامیس ینی dynamis) ثابتله مه دن، اونو آنلامین دان قوپارمادان اونو آچیقلاماق مومکون اولایله جکدیر.

هوسرله گۆره اورتاقلیغین زمینی یاشام-دونیاسی دیر و بو زمیندن قالخیلاراق قورولاجاق بیلیملره تکلیف ائدی یؤنتم ده آنلاماقدیر. پوزیتیویست نسل بیلیملرین سوندوغو نسنه لشدیر یلمیش دنیا پارانتزه آلیندیغیندا الیمزده توم اینسانی تجروبه لرین زمینی اولان یاشام-دوینا سینا اولاشیلیر: «بیزیم بیلیمسل کولتوروموز یاشام-دونیاسینا «تؤکولور» (Husserl, 1970: xli). ائله یسه یئنی بیلیملرین قورولاجاغی اورتاق اوفوق، اورتاق آنلامین اینشا ائدیله جگی زمین یاشام-دونیاسی دیر. هوسرل بئله جه پوزیتیویست بیلیملرله الدن گتمیش اولان تینسللیگی (روحساللیغی) بیلیمین ایچینه تکراردان یئرلشدیرمه یی هدفلر. اؤزنه یا دا بیلیمسل اوغراشی ایچینده بیلیم اینسانی (گۆزلمجی) بو یئنی بیلیمده دونیادان باغیم سیز، دونیانین دیشیندا بیر کیشی دئیل، دونیانین بیر پارچاسی اولاراق قبول ائدیلیلر. زیر اؤزنه، آنلام-وئریجی و فنئومنی آلیلایان اولاراق تجروبه سیندن و البتده فنئومئندن آیری اولاراق یئرلشدیر یله مز.

دونیاداکی اولوب-بیتنلری بیرر اولونتو اولاراق اله آلیب بونلاری اؤلچن پوزیتیویست نسل بیلیملره قارشى هوسرل دونیا ایچینده گۆزلمه نه بیلیر مئیدانا-گلمه لری (occurrences) آنلاماغی تکلیف ائدیر. بئله جه بیلیم پارچالانمیش بیر دونیانی دئیل، سینیرسز رابطه لرین هورونتوسو اولان بیر بوتون اولاراق دونیانی اله آلیب اونو تصویرله یه بیلجه جکدیر (توصف ائده بیلجه جکدیر). یوخاریدا بحث ائدیلدیی کیمی هوسرل عاغلا قارشى دئیل دیر. او، کریزین سببی اولاراق آراجساللشدیر یلمیش عاغلی گؤرمکده دیر، عاغلین اؤزونو دئیل. بو سبیدن ده عاغلین اؤزونو ثابتلنمیش اولدوغو موقعیتدن چیخارماسینی (disposition)، عاغلین اؤزونه، یعنی اؤز فعالیتلرینه یؤلمه سینی اونون اؤز اوفقونو، آنلامینی تکراردان قازانماسی اوچون تک یول اولاراق گؤرور. بئله جه عاغیل توم پارانتزه آلمالاردان سونرا تکرار اؤزونو اینشا ائتمه یه باشلا دیغیندا آنلاما اوداقلانایله جک، چوغول پئرسپکٹیفلره یئر وئره بیلجه جک و اؤزونو و دونیایى ثابتله مکدن قاچینایله جکدیر. قیساجاسی فنئومئولوژی پوزیتیف بیلیملرین نه یی ساخلادیغینی آچیغا چیخارماقلا قالما یاجاق عینی زاماندا اونون ائتمه دیگینی یعنی دوشونوم اوزهرینه، اؤز تاریخسللیگی اوزهرینه دوشونمه یی ده گرچک لشدیره جکدیر. بئله جه هوسرل

فئومئولوژیله «بیلمین توپلومسال، سیاسی، تاریخل و اخلاقی بویوت لارینی» آچماغی هدفلر (Tieszen, 2008: 116). بو سببدن ده نسل بیلملرین ناقیص قالدیغینی، او یسا آشقینسال

فئومئولوژی نین کسین بیر «بیلم» اولدوغونو ادعا ائدر. (هازال آکپینار ۹۲۱۵۰۰۲۱۷۳)

قایناقجا :

Husserl, E. (1970). The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology An Introduction to Phenomenological Philosophy.

Çev. David Carr. (1978). Northwestern University Press: Evanston.

Sinha, D. (1963). «Phenomenology and Positivism». Philosophy and Phenomenological Research Vol.23/4, sf 562-577.

<http://www.jstor.org/stable/2104519>

Stahl, B. C. (2007). «Ontology, Life-world, and Responsibility in IS». ONTOLOGIES A Handbook of Principles, Concepts and Applications in Information Systems. ed. Raj Sharman, Rajiv Kishore, Ram Ramesh. Springer: US.

Tieszen, R. (2008). «Science as a Triumph of the Human Spirit and Science in Crisis: Husserl and the Fortunes of Reason». Continental Philosophy of Science. ed. Gary Gutting. (2008). Blackwell Publishing Ltd: Malden, MA, USA.

Toker, N. (2016). Fenomenoloji. Yayınlanmamış ders notları.

Wittgenstein, L. (1990). Tractatus Logico-Philosophicus. çev. Oruç Aruoba. (2013). Metis yay:İstanbul.

۱-۴- ائدموند هوسرل ده باشقاسینین منی مسئلهنی و اؤزنه لر آراسی قاورامی

(باشقاسینین منی مسئله سی و ایتتر سوېژ ئکتیویته قاورامی / بین الادهان مفهوم، قور تول گولنج)
 اینسان، اؤزوارلیغینی آنجاق توپلومدا گرچکشدیره بیلیمکده دیر، بو سببله بوتون گرچکلیگینی
 آنجاق باشقالاریلا بیرلیکده قازانان بیر جانلی وارلیقدیر. بو ذاتی خصوصیت بیر چوخ
 تارتیشمانی برابرینده گتیرمکده دیر. تارتیشما موضوعلاری آراسیندا آن اؤنملی مسئله لردن بیر،
 بیر آرادا یاشاما مسئله سیدیر. فلسفی جهتدن «باشقاسینین منی مسئله سی» بو موضوعون اساسی
 سایلییر. اصلینده «باشقاسی» مسئله سی، مودئرن فلسفه ده بیر بیلگی مسئله سیدیر. بو مسئله
 اؤز لیکله «باشقا ذهنلر» یا دا «باشقاسینین منی» مسئله سی اولاراق بیلینیر: «باشقاسینین من»ینی
 نجور بیله بیلیریک؟ بو مطلبده هدف، فلسفی آچی دان اینسانلار آراسی رابطه لرین تملینی، باشقا
 بیر ایفاده یله باشقاسینین من نین بیلگی سی نین نجور مومکون اولایله جه یینی اینجه له مک و بو
 حاقدا بیر آرادا یاشامانین اساسی ساییلاراق وهوسرلین ده وورقولادیغی ایتتر سوېژ ئکتیویته
 قاورامی آچیقلا نا جاقدیر.

باشقاسینین منی مسئله سینین گنچمیشده و مودئرن فلسفه ده

ارسطونون دا تقریباً ۲۵۰۰ ایل اؤنجه دیله گتیردیگی کیمی اینسان توپلومسال بیر وارلیقدیر.
 اینسان، اؤز «اؤزک» وارلیغینی آنجاق توپلومدا گرچکشدیره بیلیمکده دیر، بو سببله بوتون
 گرچکلیگینی آنجاق باشقالاریلا بیرلیکده قازانان بیر جانلی وارلیقدیر. بو ذاتی خصوصیت
 بیر چوخ تارتیشمانی برابرینده گتیرمکده دیر: اخلاق، توپلوم، سیاست، ایله تیشیم، ائیتیم،
 باشقاسینی آنلاما، کولتور، تاریخ و بنز لرلی.

اونلو دوشونور آلاین توراین (alain touraine) سورموش اولدوغو «ائشیتلیکلریمیز و
 فرقلیلیکلریمیزله بیرلیکده یاشایابیله جک می ییک؟» سوالین تمیلنده ده سیرالادیغیمیز موضوعلارا
 باغلی تارتیشمالار یاتماقدادیر. گونوموزده، آنالیتیک و پوزیتیویست فلسفه نین اگه منلیگینه
 قارشین، فنئومئولوژی وارلیغینی و فعالیتینی سور دورمه یه باشاران نادیر فلسفه آخیملارینداندیر.
 بو آخیم، یوخاریدا سؤیله نن مسئله و قاوراملاری اینجه له میش و اونلاری آیرینتیییلا تارتیشاراق
 گونوموز فلسفه دونیاسینا، بؤیوک خیدمتلر ائتمیشدیر.

«باشقاسى» مسئلهسى مودىرن فلسفەنىن، بىر بىلگى مسئلهسى، اۋزلىككە دە «باشقا ذهینلر» یا دا «باشقاسىنین منى» مسئلهسى اولاراق اورتایا قويدوغو بىر مسئلهدیر: «باشقاسىنین منى» نى نجور بىلە بىلیرىك؟ (dinçer, 2003, s.44) یونان-روما فلسفەسىندە (پلوتینوس داكى بعضى موضوعلار بىر یانا بىراخیلدیغىندا) بىر مسئله اولاراق «باشقاسىنین منى» قاورامىنا راستلانماقدادیر. اورتاچاغدا ایسە، «باشقاسىنین منى» مسئلهسى دىمك اولار هیچ واخت آراشیدیرما موضوعو كىمى مطرح اولمامىشدى. آوگوستینوس، فلسفەسىندە تانرى-اینسان رابطه سىنى سن-من رابطهسى باغلامىندا تحلیل ائتمە یە چالیشماسىنا رغما دىمك اولار ایلکین اورتاچاغدا بوگون آنلادیغىمىز آنلامدا «باشقاسىنین منى» مسئلهسى او دۇنمە ھمن ھمن هیچ تارتیشىلمامىشdır. او چاغدا دامغاسىنى وورموش اولان، تانرى اوداقلی، تئوستىترىك (تانرى مرکزلى) بىر دونیا آنلايشیدیر. بو آنلايش دا او دۇنمە «باشقاسىنین منى» مسئلهسىنین اورتایا چىخماسىنا مانع اولموشدور. «باشقاسىنین منى» مسئلهسىنین تارتیشىلماسىنى مومکون قىلان تارىخسل گلیشمە دکارت فلسفەسى ایلە برابر اورتایا چىخمىشdır. باشقا-من نوعوندان بىر مفھومون اورتایا چىخابىلمەسى اوچون (...) «من»، «سوبرئکت / اۋزنە»، یا دا «اینسانین اۋز بىلینجى» قاوراملارینىن تشکىل تاپماسى لازىم ایدى. مودىرن دۇنم ایچىندە باشقا بىر منى گۇسترمك اوچون ایشلەنیلن آلترانگو قاورامى آنتىك دۇنم فلسفەسىنین بىر باشارى سیدیر. فقط بو قاورامین آنتىك دۇنم فلسفەسىندە كى قارشىلىغى دوستلوقدور (uygur, 1998, s.31).

قائناغىنى دکارت فلسفەسىندە تاپان «من» (انگو) قاورامى، مودىرن بىلگى نظریەسىندە (ائىستومولوزى دە)، دوشون شى (RES COGITANS) اولاراق ذهین ایلە ىتر توتان شى (RES EXTENSA) آراسىندا كى اىكىلىك اوزەرىنە قۇرولموشدور (dinçer, 2003, s.44). دکارتین بىلگى اوچون شوبهە ائدىلەمز تمللر اورتایا قویما گیریشىمى ایلە اورتایا قويدوغو یۇنتم آنلايشى سونوجوندا ذهین-بدن دوالیزمى / اىكىلىگى دوغموشدور. دکارتین ذهین-بدن اىكىلىگى، مكانداكى جىسىملەر باغلى علمى آچىقلاماقلا تام اولاراق «ذهنى» آماج و ایرادە کاتئقورىلرى حالینا گلن شى آراسىندا بىر یاریق آچماغا یارار. مكاندا ىتر توتان مادە اولاراق قاتیشیق سىز بىر شکیلەدە مئکانىك اولان بىر مادى دونیا مودئلى، «اۋزەبى» ندە جىسىملشمە مېش و مادە سىز بىر شى اولاراق بىر ذهین رسمىیلە بىر آرایا گتیرىلمىشdır. دکارت ا گۇرە من، بوتون بىلینجلى

عمل لىرىن بىرلىكى اولاراق «دوشونى شى» دىيە تانىملا نىما قىلادىر. چۈنكى دوشونىمە «بىزدە ايشلە دىيى نىن بىلىنچىندە اولدوغوموز ھەر شىدەر»؛ بىلىنچىلى اۋزىلەر اولاراق بىزدە عايد اولان توم عمل لىر (ACTIONS) و اندىلىملر دىر (توتقۇلار و احساسلار PASSIONS). بو بىلىنچىلى عمل لىر بىزىم پارچامىزدىر، يعنى بىزدە ايچكىندىرلەر. بىللە جە دوشونى شى اولاراق من، بو ايچكىنلىك آرا جىلىغىلا تانىنىرام (dinçer, 2003, s.44).

آنجا، دىكارىتىن كارتتىن ايكيلىكى منى اورتايا چىخاردىر كن، تحليل ائتمەسى لازىم اولان بىر باشقا مسئلەنى دە بىر بىرلەندە كىتىر. اۋزىلەرنىن يا دا اۋزىللىكىن ايچىندە يىر آلدىغى آلان، مىندن باشقا اولان شىلرلر آلايدىر: مىنىم اولمادىغىم، من اولمايان، من نە دىيلىسم او اولان شىلر؛ منى احاطە ائدن دونيا، اۋزىلەرىم، باشقا اۋزىلەر يعنى باشقا من لىر... (دىنچەر، ۲۰۰۳، س. ۴۴)

ايندى نە ايش گۈرۈلمە لىدىر؟ من ايله مىندن فرقىلى اولان باشقا من لىر آراسىندا كى رابطة نىجور قۇرۇلماق دىر؟ «مىنىم خارىجىمە كىلرلر ھامىسى منە دوغرودا و دوغرويا و ئرىلمەين، منە واسىطەلى و ئرىلن شىلر دىر. بو دىمكىدىر كى سن منە اۋزوم كىمى و ئرىلمىرسن. خارىج دونيا ھىچىر زامان دوشونە نىن ايچ عمللرى نىن دوغرودا و ئرىنتى سىنى داشىياماز، ھىچىر زامان مىن اۋزونو بىلدىكى كىمى بىلىنە مەز. مىنىم گۈرۈن، ائشىدن، اىستەين اۋزىلە اولوشوم، اۋزىلە اولاراق وارلىغىم، اۋزىلەلىگىم سۇرۇقلا نىماز. او قۇشقو دىيولاماز بىر حقىقتىدەر. خارىج دونيا حاققىندا كى اۋزىل ياشانتىلارمى دوشونى شى اولاراق دىنمىن وارلىغىن دان امىن اولما يىتەر. اويسا حاققىندا تىجرو بە صاحى اولدوغوم شى مىنىم اوچون باشقا سىدەر. گۈرۈلن و يا دىيولان شىين باشقالىغى (اۋتە كىلىكى)؛ اونون، مىنىم ايچ ياشانتىلارمى و ايچكىن مىنە گۈرۈنە ايكىنچىل بىر شى اولماسى آلا مىنا گىلمكە دىر. اۋتە كى دوغرودا بىلىنە مەز؛ اونو بىلە بىلىم اوچون تاماماً بىر آراجى/واسىطە اولماسى لازىم دىر. دىكارىتىن چى اۋزىلچىلىگىن اورتايا قويدوغو من، بون دان اۋتورو، باشقا سى قارشى سىندا قىدىسىز دىر. باشقا سى اونون اوچون يالنىزجا بىر گۈرۈنوش دۈر و دىش دونيا رابطة قۇرامايان بو مىن قاورامىلا بىر اىنسان يا دا توپلوم بىلىمى قورماق ايسە اىمكىن سىزدىر (دىنچەر، ۲۰۰۳، س. ۴۴).

ھۇسۇرل، دىكارىت فلسفە سىندە ائگونون دوغوشىلا اورتايا چىخان، باشقا سىن مىن مىنە سى ايله دىرىلەش بو سواللار جاواب تاپماغا چالىشمىش دىر: مىن ياپايالىز مىنىم؟ مىن آيرى بىر مىن يا دا باشقا مىن لىر وار مى؟ عمومى اولاراق باشقا بىر مىن وار اولدوغو نە درجە يە دىك تئورىك

(قۇرامسال) يوللارلا بلگەلەنەيلىر؟ باشقا-مەن لىر دىش دۇنيادا، اۋز بىلىنجىمىن دىشىنداكى دۇنيادا، نە چىشىتىدىن بىر يىر ايشىغال ائىمكەدەيىر؟ بو باشقا-مىلرەن بىرر باشقا-مەن اولاراق، مىندن باشقالىغى، اما بىرر مەن اولاراق مەن بىزلىكى نە يە دايانماقدايىر؟ بو مەن -اولمايان-باشقا مەن لىر مەن نىجور وئىلىر لىر؟ سەن دىيىمەن ايلە باشقا-مەن دىيىمەن واراولوشون «اۋزەيى» ندىر؟ «سەن» ايلە «مەن» آراسىندا نە چىشىت بىر وارلىق و بىلگى رابطە سى واردير؟ مىنىم اۋز اۋزومو آنلامامدا، باشقاسىنىن مەن اۋزەرىندەكى اثباتلامالار مەن نە كىمى بىر يارارى توخونماقدايىر؟ بىللى بىرىنى آنلامان، قارشىلىقلى اولاراق آنلاشايلىمەن اۋز قوشوللار، سىنىرلار و ياشاما اوچون اۋنمى ندىر؟ «مەن» ايلە «سەن» مەن «بىز» ايلە نە كىمى بىر باغلىلىغى واردير؟ (اۋىگور، ۱۹۹۸، س. ۳۰-۳۱) گرەك بو سوال لار گرەكسە بو سوال لار مەن گىلىشىم يۈنۈندە اورتايا چىخايلىەكك دىگر سواللار، ھۇسۇرل مەن اوغراشدىغى مىللەلر دوغومونون نە قەدەر قارماشوق/بىر نىچ اولدو غونو بىزە گۈستەمكەدەيىر. فەنومئولوژىك باخىشىن زورلۇغو اۋزونون نەسە آلانينىن سىستىمىدىن قايناقلا نىماقدايىر.

بو سوال لاردان دا آنلاشايلىە جەيى كىمى، بىلەن اۋزەنەن اۋزەنە يۈنەلەرك، اۋز بىلمە مەن لىرىنى نەسە ائىمەسىنىن، اۋزەنەن اۋز صاف بىلىنجىنى، اۋزونو اولوشدوران بىلگى مەن لىرىنى تەلىل ائىمەسىنىن، بىلەن اۋزەنەن بەضى چىنىلىكلە قارشى قارشىيا بىراخا جاغى آچىقدىر (تەپە، ۲۰۰۳، س. ۸). ھۇسۇرل مەن فەنومئولوژىك فلسفەنى مىنىمەسەسىنىن آماجى، نظرىلەر آراسىنا يىتى بىر نظرىە، فلسفەلەر آراسىندا يىتى بىر فەنومئولوژىك فلسفە اورتايا آتماق دىيىلدىر، ھەر نەق نظرىەنى؛ نظرى باخىش آچىسى، نظرى طرز-آلما اولاراق بىلىنجىمىزدەكى اورتايا چىخىشىنا گۈرە آيدىنلا تماقدايىر (سۇزەر، ۱۹۹۴، س. ۱۲).

دكارت مەن نظرىندە: ايندىە دك بىلىملەردە حقىقتى آختارمىش اولانلار آراسىندا، يالنىز جا رىاضىياتچىلار بىرسىر تانىتلامالار، يەنى بىرسىر كسىن و آچىق حقىقتلر تاپايلىمىشىلر» (دكارت، ۱۹۹۴، س. ۲۰-۲۲). اونا گۈرە، اينسان عاغلى آپاچىقلىغا و كسىنلىگە رىاضىيات دا يىتىشمكەدەيىر. دكارتا گۈرە رىاضىيات مەن بو اۋزلىلىكى، اونا ھەرانسى بىر علمى آراشدىرما آلانينا اۋىقولاماغى مومكون قىلماقدايىر. بو اۋزلىلىك بىلىمە تاملىق و وئىملىلىك وئىر. آنجاق، دكارت مەن بىلىمە، شىلر آراسىنداكى رابطە و اورانلار آراشدىرما گۈرەو مەن بىچن رىاضى يۈنەتىمى، تاماماً دوغا بىلىملەرنە يۈنەلىكىدىر (دىنچەر، ۲۰۰۳، س. ۴۵). ذاتاً اونون چاغىندا، گالىلەن دىيىشىلە، «دوغا

كىتابى نىن گۇئومىترىك/ھندىسى حەرقلە يازىلمىش اولدوغونا» اينانيلماقدادير. دوغادا گىزلى باغلانتىلارنى كشف ائتمەك دئمەك، دوغانىن گۇئومىترىك دىلىنى بىلمەك دئمەكدير.

شوبهە يوخكى، ھۇسۇرل، فلسفە نىن يىتىدىن دۆزۈلدىرىلمەسىنىن دوغابىلىملىرى و رياضياتى مودىل آلاراق اولاماياجاغىنى سۇيلىرىكن اولارنى بىلىم اولدوقلارنىدان شك ائتمەمكەدەير. عكسىنە، اولارنى، بىلىم اولدوقلارنى شك ائدىلەمەيەجك قدر آچىق بىر گرچكىلگە صاحىدېر، فقط فلسفە اوچون باشقا توردن بىر ائلىشىدىرىيە احتىياج واردېر. تمللرە و يۇنئتمە باغلى پوزىتيف اولان بو ائلىشىدىرى ايسە، ھر تورلو بىلگى نىن قايناغىنا، بىلن اۋزىنەيە، بىلىنچە گىرى گىتمەلىدېر. ھۇسۇرل نىن دىيىشيلە «بىلىنچىن فئومئولوژىك بىر تحليلە احتىياجى وار».

فئومئولوژىك رىئاكسىون (گۇرۇنتويىلىمىل يىتىدىرگەمە)

ھۇسۇرلە گۇرە تمل بىلىم، بىلىنچ فئومئولوژىسىدېر. بىلىنچ فئومئولوژىسى ايسە ھر تورلو حاضر بىلگى نىن بىر يانا بىراخىلماسىنى، فئومئولوژىك يىتىدىرگەمەنى لازىم گۇرەمكەدەير. ھر دوشونچە قورولوش ونون اۋزىنە مخصوص، بىر يا دا بىر نىچە نىسل «داياناغى» واردېر. اۋرنىگىن، دىكارت اوچون: «*cogito ergo sum*: دوشونورم ائىلە ايسە ورام»؛ ايسىپىنوزا اوچون: «*causa sui, substantia*»، بىر گىسون اوچون: «سىزگى» آناقاوراملارنى بو چىشىتىدن «داياناق» لارىدېر. ھۇسۇرل نىن دوشونچە قورولوشوندا، آن جانالىچى رولو اوينايان داياناغى، بىر تىك آناقاورامدا توپلانمىشىدېر. بو آناقاورام دا رىئاكسىون/يىتىدىرگە مەدېر (*reduction*) (اويقور، ۱۹۹۸، س. ۳۹).

رىئاكسىونو گرچكىلىدىر مەك نورمال دىيە آدلانىدىر دىغىمىز ياشاماغى كۆكلو شىكىلدە دىيىشىدىر دىيىمىز زامان گرچكىلەشەيىلەجك بىر شىدېر. ھۇسۇرل، «منطق آراشدىر مالارى» آدىلى اثرىندە «اۋن قوشولسوزلوق ايلكەسى» ندىن سۇز ائتمەكەدە، يىتى بىر باشلانچى اوچون ھر نوع بىلگى نىن بىر يانا بىراخىلماسىنى ايسەمكەدەير (تپە، ۲۰۰۳، س. ۱۴). بو كۆكلو دىيىشىم و بىر يانا بىراخما نىچور گرچكىلەشەجك دىر؟ نورمال يا دا طبعى دىيىلن ياشامادا، من، اۋزومو چىشىتىلى وارلىق شىكىللىرىنى قوجاقلان بىر دونيانىن ايچىندە گۇروروم.

جان سىز نىسەلر، بىتكىلر، حىوانلار، اينسانلار، دىر داشىيان شىلر، يارارلى اوپۇكتلر (نىسەلر) منىم اوچون، بورادادېرلار.

زمان زمان او نلارین وار اولدوغون دان شوبه ائتم ده گرچک اولاراق بیر دونیانین وار اولدوغون دان؛ منیم اؤزومون، بدنیمه، بو دونیانین ایچینده گرچکدن یئر آلدیغیم دان شگه دوشمک هئچیر زمان عاغلیم دان گئچمز (ایوقور، ۱۹۹۸، س. ۴۰-۴۱). ایشده، هوسرل، هر گون سور دوروب گتدیگیمیز بعضاً اویانیق، بعضاً یاری اویانیق بو یاشاتتیا تاخیندیغیمیز داورانیشا «طبیعی داورانیش»؛ بو داورانیشین «اؤزه یی» نده، دونیانین آپاچیق وار اولدوغونا باغلی سارسیلماز گووه نیمیز ده «طبیعی داورانیشین عمومی تئزی» آدینی وئرمکده دیر (هوسرل، ۱۹۹۸، س. ۵۱-۵۳، ۵۶-۵۷؛ اویگور، ۱۹۹۸، س. ۴۱).

طبیعی طرزی آنلادیغیمیز آندان اعتیاراً، فرقلی بیر طرز، کسین بیر بیلیم اولایله جک فلسفی بیر طرز اورتایا چیخماقدادیر. رئاکسیون دوغرو لئوسوندا اورتایا چیخان بو طرز، طبیعی داورانیشین و بو داورانیشا باغلی عمومی ساو/تئزین کؤکدن و رادیکال شکیلده دیشدیر یلمه سینی آماجلا. هوسرل بو آماج ائکستینده گرچکله شن طبیعی طرزدن اوزاقلاشما، پوزولما و یا قیریلماغی ائپوکه (سؤزلوک آنلامی اولاراق «دورما» و یا «آسکیا آلینما/بیر کنار بیراخما») قاوارامی ایله تصویر ائدر. هوسرل رئاکسیونو «هر تورلو یارقی دان قاجینما» اولاراق توصیف ائتمکده دیر. بو توصیف بیر نوع «چکیمسر قالما (ABSTENTION)»، «پارانتزه آلما (BRACKETING)» و یا «اویون دان چیخارما (PUTTING OUT OF PLAY)» دیر (موران، ۲۰۰۵، س. ۷). ائپوکه یله بیرلیکده جیسملر، تجربه لر و تجربه لریمیزین مؤحتواسی و بنزر شیلر ایندی ساده جه فنئومن اولاراق اله آلینماقدادیر. هر شئی پارانتزه آلینمیشدیر، هر نوع یارقی آسکیدادیر. «بئله جه، فنئومنولوژیک یندیر گه مه یولویلا یعنی ائپوکه یله، هر پسیکولوژیک تجربه یه قارشیلیق گلن، قاجینلماز اولاراق، مطلق وئریلمیشلیک شکلینده ایچکین «اؤزه یی» نی گؤسته رن صاف بیر فنئومن اورتایا چیخماقدادیر (موران، ۲۰۰۵، س. ۷).

بو سببله، فنئومنولوژی بیر «طرفسز آراشدیرمالار آلانی» تشکیل تاپماسینی لازیم گؤرمکده دیر. فنئومنولوژی، بو تمل توتومویلا دیگر بیلگیلرین گئچرسیز اولدوغونو و یا وار اولانلارین اولمادیغینی ادعا ائتمز؛ او ایستیر ساده جه فنئومنولوژیک چؤزومله مه ده وار اولانلارین طبیعی وارلیقلاری و اونلارین بیلگی سینی اله گتیرسین. «پارانتزه -یچینه آلما» ایش ایله، دونیانین سارسیلماز وارلیغی، اولدوغو کیمی قالماقد، یالنیز بو وارلیغین آنلامی دیشمکده دیر. ائپوکه یه اوغرایان طبیعی داورانیشین عمومی ساوی، آرتیق «پارانتزه -یچینه آلینمیش بیر ساو» دیر؛ بون دان

بىللە دوغرو دان دوغرويا دونيانىن وارلىغىن دان دئىل، پارانتىز-ايچىنە آلىنمىش دىشكىلىكى يە دونيانىن و دونيالى اولان شىلرلن وارلىغىن دان سۆز آچماغا حاقىم واردير. طبعى داورانىش آرتىق كۆكۈن دىشمىشدير. بو كۆكۈن دىشمىسى ھۇسۇرل بو شكىلدە آچىقلاماقدادير: «ائىدىگىم، دونيانىن وارلىغىن انكار اولونماسى دئىلدير، ائىلە اولسايدى سۇفست (سفسطە چى) اولوردوم؛ اونون اولقوسال وارلىغىن دان شىك دە ائتم، ائىلە اولسايدى شوبهە جى اولوردوم؛ داھا چۇخ زامان-مکان واقعه ايله ايلگىلى وارلىق حاقىندا ھىرانسى بىر قضاوتى تامامىلا (قاپاتان) بىر كنارا بىراخان فئومئولوژىك ائپۇكەنى گرچكلىشىدیرم (ھۇسۇرل، ۱۹۹۸، س. ۶۱)».

ھۇسۇرلن ائپۇكەسى نىن منە ساغلايىلە جەيى ندير؟ داشلار، بىتكىلر، حىوانلار، تور دىشلىرىم، كولتور نىسنەلرى، اۆز بدنم... — بوتون بو وارلىقلار، پارانتىز-ايچىنە-آلدیغىم دونيا ايله بىرلىكدە اورتادان قالخىشىدیر؛ داھا دوغروسو، ىنە وارلىغىنى سوردورن بو وارلىقلار، وارلىق-گىچىرلىكلرى باخىمىن دان، آرتىق سانكى يوخموش كىمى باخماقدايىم (اويقور، ۱۹۹۸، س. ۴۳). اگر توم دونيا، منىم تجروىى وارلىغىم، اۆز تجروىى منىم دە ايچىندە اولماق اوزەرە، آيراج ايچىنە آلىنمىش، بىر يانا بىراخىلمىشسا گىرىيە نە قالمىشىدیر؟ بو رىئاكسىون ایشلىمىدن گىرىدە قالان «آرتىق» ىنى بىر وارلىق آلايدىر، بو آلان اۆزۈندە «صاف بىلىنچ» ىن اولوشدوردوغو بىر وارلىق آلايدىر. بو وارلىق آلانىنا آنجاك ائپۇكە گرچكلىشىدیر يلدىكدن سونرا گىتتىمك مومكون دور.

ھۇسۇرلە گۆرە، ھىر شىئى احاطە ائىدىگى فرض ائىدىلن و سانىلان ائورەنسل پارانتىز-ايچىنە آلمانىن توخونامادىغى ىپ ىنى بىر آلايدىر، بو «صاف بىلىنچ» ىن اولوشدوردوغو وارلىق آلانى. باشقا بىر ايفادە يە، بو آلان «صاف من» آلايدىر. فئومئولوژى نىن آراشدىرما آلانى ایشدە بو «صاف من، صاف بىلىنچ» آلايدىر.

«صاف من» يۇنەلىمسلىك داشىيان «صاف بىلىنچ» ياشانتىلارى آخىشىندا، ياشانتى اولاراق وار اولان بىر شىئى دئىلدير (تپە، ۲۰۰۳، س. ۱۹). ائىلە اولسايدى ياشانتىلارن اۆزلىيلە بىرلىكدە اورتايا چىخىب يوخ اولوردو. بو سببلە، صاف من، «روح لا و تىن لە ايلگىلى من» دن آيرىدیر، چونكو روحسال من بو دونيانىن بىر پارچاسىدیر و چوخدان آيراج ايچىنە آلىنمىشىدیر. ائپۇكە روحسال منى دە احاطە ائتمىشىدیر. اورتادا قوشاتىلمايان/احاطە اولونمايان، دونيايا عايد اولمايان، آيراج ايچىنە آلىنمايش سادە جە صاف من قالمىشىدیر. صاف بىلىنچن اولوشدوردوغو بو آلان، يعنى مطلق من، ھىر شىئىن اونا گۆرە بىر آنلام قازاندىغى، ھىر شىئە اصیل آنلامىنى وئرن،

بوتون وارلیقلاری متشکیل ائدن بیر قاینقدیر. «صاف من» هر یاشانان یاشانتیدا وار اولان، هر دوشونله دوشونولن شییه ییتیشن، هر یاشانتیدا عئینی قالان آما هر شییه ده قاینق اولان، اونلاری دوزنلندیرن شئیدیر. هئچبیر یاشانتین زورونلو حالدا سوره کلی/مداویم اولماسینا احتیاج یوخدور، آما صاف من ایلکه اولاراق زورونلو اولاندیر؛ چونکو اونون توم تصورلره ائشلیک ائده بیلمه سی لازیمدیر. هر تصورون داشییجی سی اولاراق صاف من، هر تصورون زورونلو بیر عنصرودور. بیله جه «صاف من»، اوزونه خاص بیر آشقینلیق، یاشانتی آخیشینین ایچکینلیگی ایچینده بیر آشقینلیق گؤسته ریر. قورولموش بیر آشقینلیق اولمایان صاف من ایشده بو اوزدن آیراچ ایچینه آلیناماقدادیر (هوسرل، ۱۹۹۸، س. ۱۳۲-۱۳۳؛ تپه، ۲۰۰۳، س. ۱۹).

دونیانین «راستلا تیسال» اولاراق واراوولدوغو تئزیه قارشیلیق، صاف من یین و من یاشانتی سینین تئزی، اونلارین «زورونلو اولاراق»، هیچ قوشقوسوز واراوولدوغودور. هئچبیر شئی له ایلگیلی وئرلیمشلیک اولمایایلیر، هئچبیر وئرلیمش یاشانتی دا واراوولمایایلیر؛ آما شیلر دونیاسینین یوخ ائدیلمه سیله بیلینجین وارلیغیندا گرچی زورونلو اولاراق بیر دیشیکلیک اولسا دا، اونون واراوولوشونا توخونولموش اولماز. هئچبیر رئال وارلیق (...) بیلینجین وارلیغی اوچون زورونلو دئییلدیر. مطلق وارلیق اولاراق مطلق وئرلیمش بیلینج، دونیانین بیر یانا بیراخیلماسین دان سونرا گئرییه قالان آرتیق (residuum) (تپه، ۲۰۰۳، س. ۱۹؛ هوسرل، ۱۹۹۸، س. ۶۵، ۱۳۲).

بو نقطه ده، آرتیق سورولماسی لازیم اولان مطلق من سونراسی، آیراچ ایچینه آلینمیش اولان دونیایا نه اولاجاغیدیر؟ او دنیا، آیراچ آلتینا آلیندیق دان سونرا نه اولموشدور؟ آیراچ ایچینه آلینمادان اؤنجه کی دنیا ایله آلیندیق دان سونرا کی دنیا آراسیندا کی فرق ندیر؟ دنیانی متشکیل ائده ن، آما اوزو، طبعی داورانشا یایشیق هر چشیت دنیا مؤحتواسیندان «تمیزلنمیش»، «آرینمیش» اولان مطلق من، دنیانین زنگینلییینی ایچینده داشیماقدادیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۴۵). مؤحتواجا دنیا-بوتونو قدر زنگین اولان مطلق من، سوموت چشیتلیلیگی ایله متشکیل ائدی یی دنیانین، گرچک اولاراق دئییل، بیر فنومئن اولاراق ایچینده اولماقدادیر. آرتیق، دنیایا یورورلو کده اولان بیر وارلیق گؤزویله باخماما ق زورونلو لغوم واردیر، چونکو دنیا، مطلق من ده، بیر «گنچرلیک-فنومئن ی (geltungsphanomen) (اولموشدور (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۴۵). بون دان بیله دنیا، بیر فنومئن اولاراق واردیر. فنومئن ایله دیله گتیریلیمک ایسته نن، وارلیغین دان هئچبیر زامان قوشقو اویاندیرمایان، دوغرو دان دوغرو یا آچاق اولاراق وئرلین

ايچەرىكلى و سوموت يىر ياشانتىدۇر. بو ياشانتى، شوبهە سىز كى، ائمپىرىك-پىسشىك (تجروى-روحى) ياشانتى ايله عىنى دىيىلدىر چونكو ائمپىرىك اولان ذاتاً آيراج ايچىندەدۇر. بو نوكتەنى آنلاماق اوچون، ھۇسۇرل يىن «كسىن بىلىم اولاراق فلسفە» آدلى اثرى نىن تمل جوملەسى اولان «شئىلر يىن اۋزۈنە!» ايفادەسىنى اينجەلەمەمىز يارارلى اولاجاقدۇر. ھۇسۇرل يىن، ھەر تورلو حاضىر بىلگى نىن يىر يانا بىراخىلاراق «شئىلرە!» دۈنمە چاغرىسى بعضىلر ينجە نىسەلرە كئرى دۈنۈش اولاراق آنلاشلىمىشىدۇر. حالبوكى ھۇسۇرل يىن تمل آماجى، بو ايفادەنى ايشلەيدىر كىن، اۋزىلجىلىكى يىر كىنارا ايتەلە يەرك نىسەلجىلىكى يىنى دىن جانلاندىرماق دىيىلدىر، چونكو ھۇسۇرل يىن پىسكولوژىمە قارشى چىخىشى بو آنلامدا بىسۇت يىر اۋزىلجىلىك قارشىتلىغى دىيىلدىر. (پىسكولوژىم ائللشدىرىسى اوچون باخىنىز. ھۇسۇرل، ۱۹۹۷، س. ۱۳-۴۸).

گرچكىن ھۇسۇرل، «شئىلر يىن اۋزىلرە» دۈنمەكىن بحث ائتمەكەدۇر فقط بورادا ايشلىنىدى «شئىلر» نچور و نە تور دىن شئىلر دۇر؟ بو شئىلر بىلىنچە دە واراۋلان، يالنىز جا «گۈرۈسل اۋزۈندە وئىنتى نىن اۋزىل قورولوش وندا گۈرۈنۈشە گلن» شئىلر دۇر. بو قورولوش ايسە سادەجە اىنسان بىلىنچىندە موجوددۇر. ھۇسۇرل يىن صاف بىلىنچ فئومئولوژىسى نىن آراشدىرما نىسەلەسى ايشلە بو بىلىنچىمىزدە اولان شئىلر دۇر، تجروى دۇنيادا اولان شئىلر يىن اۋزۈ دىيىل. بوراداكى «شئىلر» دۇغالىجى سۈيلىمەكى شئىلر دىيىلدىر، ترسىنە بىلىنچ ياشانتىلار يىمىز قورولوش و نو و چاتى سىنى ساغلايان «اۋزك» سل ياسالاردۇر. اۋرنگىن، سئودىيىمى سئودىيىم - او- وارلىق اولاراق بىلىنچىمە جانلاندىرمام، اونو ياشامام آنجاق سئوگى نىن «اۋزەيى» نە اويقون يىر شكىلدە اولوب يىتەيلىر. او وارلىغىن «سئودىگىم» كىمى اولماسى سئومكلىگىمەن، سئوگى نىن اۋز «اۋزەيى» ندىن اۋتورودور (سۈزىر، ۱۹۹۴، س. ۱۲-۱۳).

آشقىنسال-فئومئولوژى يىندىرگەمە يا ائپۇكە

دۇنيا-فئومئۇنى، دۇنيايا ترانسزىندىت/آشقىن يىر آلاندا، مطلق مەن دە كونستىتو (متشكىل) ائىلدىيى اوچون، ھۇسۇرل يىن فئومئولوژىسى «آشقىنسال فئومئولوژى» دۇر. بو آشقىنسال فئومئولوژىك ياخلاشىمدا قارشىمىز چىخان صاف مەن ايسە آشقىنسال مىندىر (اويگۈر ۱۹۹۸، س. ۴۶). «مەن» گۈتۈرن يولا، «آشقىنسال-فئومئولوژى يىندىرگەمە» يا دا ائپۇكە دىمەك لزومو مئىداندا دۇر. يىندىرگەمە، آشقىنسال فئومئولوژىنى قۇران بوتون قاواراملار آنلامىنى قازاندىران، بو قاواراملار مومكون قىلان اورتاق تىملىدۇر. بئىلەجە يىندىرگەمە، بو آنلايش

ایچینده بیزه، آشقینسال فنئومئولوژی ایچینده یئر آلان اینترسوبژئکٹیویته قاورامینا باغلی آنالیزین و چۆزومله مهنین آرخا پلانینی ساغلاماقدادیر.

هؤسئرلین آشقینسال فنئومئولوژی آنالیزینی و بو آنالیزین تملی اولان رئاکسیونو اورتایا قویدوقدان سونرا، «باشقاسینین من»ی مسئله سی هؤسئرلین فنئومئولوژییک دنیا گؤروشونون مرکزینده یئر آلیر. باشقا بیر انسانین منی دئیدیگیمیزده، عمومی اولاراق، تورده شلریمین منی: اورتاق بیر توپلوم-دوزهنی ایچینده اونلارلا بیرلیکده یاشادیغیم کیمسه لرین منی آنلاشیلماقدادیر؛ بو ایسه، طبیعی داوارانیشدا قورولان، بو داوارانیشین چرچیوه سی ایچینده گئچن بیر آنلامدیر. باشقالاری، «باشقا من»لر، طبیعی داوارانیشین عمومی تنزینی اورتایا چیخاران چئشیتلی وارلیق شکیللریندن بیرینی مئیدانا گتیرمکده دیر. هؤسئرل، ایدئن بن (ideen) ایلک کیتابیندا، یئئدیرگه مهنی اورتایا قویماق و گرچکله شیرمک اوچون، طبیعی داوارانیشین عمومی تنزینین بوتونسلیلیگینی تانیدارکن، بو تصویرله مهنین ایچینه «باشقا من»لری ده آلمیشدیر: باشقا اینسانلار منیم اوچون آراجی سیز اولاراق بورادادیر؛ باشیمی قالدیریب باخینجا اونلاری گؤرورم، یاخلاشدیقارلارینی ائشیدیرم، اللرینی سیخاریم، اونلارلا قونوشونجا نه پلانلادیقلارینی، نه دوشوندوکلرینی، ایچلرینده نه کیمی دویقولارین چالخالاندیغینی، نه دیله دیکلرینی یا دا نه ایسته دیکلرینی دوغرودان دوغرویا آنلارام. اونلار، اؤزلرینه دیقت ائتمه دییم زامان بلله بیرر گرچک اولاراق آلقی آلانیمین ایچینده دیرلر (هؤسئرل، ۱۹۵۰، س. ۵۵-۵۶).

اؤزوم نجور بیر من-سوبژئکت ایسم (اؤزنه سی ایسم ichsujet)، اونلاری دا اینسان اولاراق تجروبه انده انده، بیرر من-سوبژئکتی دییه تانییب قبول انده ریم؛ اونلار دا منیم کیمی طبیعی چئوره لرلیله رابطه حالیندادیر. آما بو ائله دیر کی من اؤز چئوره م ایله اونلارین چئوره سینی نسل اولاراق بیر و عئینی دییه قاوراریم؛ آنجاق بو عئینی دنیا، هر بیریمیزده باشقا بیر شکیلده بیلینج واریر (هؤسئرل ۱۹۹۸، س. ۵۷).

«باشقا من»لر ایلکین بیرر وارلیقدیر، طبیعی داوارانیشین «اؤزه یی» گره یی، بو یا دا بو شکیلده گرچک دونیانین بیر پارچاسیدیر. اوندان سونرا، «باشقا من»لرین بللی بیر وارلیق شکیلی واردیر: اویری وارلیقلاردان آیری اولدوقلاری، منیم اوچون، یالنیزجا بیر نسنه اولمالاریدیر؛ باشقالاری، «من»ی اولان بیرر اؤزنه دیر؛ طبیقی منیم کیمی بیرر اؤزنه دیر؛ اونلارین دا منیمکی کیمی بیرر «من»ی واردیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۵۰).

«باشقا مەن» لىرى مەۋزۇ كىمى سىچەن ھەر آراشدىرما، ھانسى گۈرۈش نۇقتەسىن دىن قالخارسا قالخىسىن، يەنە دە «باشقا-مەن» لىرىن بۇ تەبىئىي ئانالىمىنى تەملى اوزەرىندە ايشىنى گۈرۈمك زورۇندادىر. اوسا ھۇسۇرلەن فەنۇمئۇلۇزىك دۇنيا گۈرۈشۈندە، داھا اۇنچە دە سۇيەلەدىگىمىز كىمى، تەبىئىي داۋرانىش، آرتىق بىر كىنارا بىراخىلمىشىدىر. آشقىنسالى فەنۇمئۇلۇزى واردير، و اوندان سۇز آچىلان ھەر ئانالىمى شى، بۇتۇن ئانالىمى بۇ بۇيۇندا قازانىش، اوزەرىندە ھەر شىيە داشىيان بىرىجىك ئانالىم بۇيۇتۇ بۇ آلان اولمۇشۇر.

بۇ دورۇمدا اۋتەكى «مەن» لىر، «مەن» دىن باشقا دىگر «مەن» لىر نەجۇر اىنچەلەمەلىدىر؟ باشقاسىنىن مەنى، تەبىئىي داۋرانىش سەۋىندە دىيىل، تەبىئىي ئانالىمدا دىيىل؛ آشقىنسالى ئانالىمدا ايشىلمەلىدىر. ئانالىمجا كۇكدن آيرى اولان ايكى شى - تەبىئىي و آشقىنسالى - اصلا قارىشىدىر يەلمەملى، حتى بىر بىرىنە ياخشىلىدىر يەلمەملىدىر. ائۇكەنن اۇيۇلما آلانى اىچىندە اورتاق تۇپلۇم، كۇلتۇر نەسەللىرى، «باشقالارنىن مەن» لىرى دە واردير. آيرىچە اىچىنە اىندىقدان سۇنرا مۇلق مەن دىشىندا، گۇرىدە ھىچبىر شى قالمىشىدىر: نە اورتاق تۇپلۇم، نە «باشقا مەن» لىر، نە دە «باشقا مەن» لىرلە رەبۇلەلى كۇلتۇر نەسەللىرى. بۇتۇن بۇ شىللىرىن ئانالىمى ائۇكەنن اىلە تۇمدىن دىشىمە اوغرامىشىدىر. «باشقاسىنىن مەن» لى دىر كىن، تەبىئىي ئانالىمداكى باشقاسىنىن مەنى دىيىل، آشقىنسالى ئانالىمداكى باشقاسىنىن مەنى، ائىشەنمەش تەبىئىي ئانالىمى آيرىچە اىنمىش اولان باشقاسىنىن مەنى مۇرەككەپ. ائىلەيسە، بۇ آيرىلىق دىقتە آلىناچاق و بۇ آراشدىرما كىسەن اولاراق آشقىنسالى فەنۇمئۇلۇزى چىرچەۋەسىندە قالىناراق اورتا يا قۇيۇلاچاقدير.

يۇنەلەمىللىك

ھۇسۇرل، آشقىنسالى بىر ئانالىم اولاراق «باشقاسىنىن مەن» نى اىنچەلەمەلىرىن اىنتىسىون (يۇنەلەم) مۇحتۇلارنىن «اۋزەك» جە تەۋىرلەمەسى يۇنەلەمەش باش وورماقدادىر. بۇ يۇنەلەمەش ئاساسلى خصوصىتى يىنىلىكى دىر. بۇ يىنىلىك «اۋزەك» جە اولمۇش اولان بىر يىنىلىك دىر. چۇنكۇ يۇنەلەم مۇحتۇلارنىن «اۋزەك» جە تەۋىرلەمەسى، آشقىنسالى فەنۇمئۇلۇزىنىن باشلىجا يۇنەلەمەش؛ باشقا بىر دىيىشە، يىندىر گەمەيە دايانان بىر يۇنەلەمەش: وارلىغى، ايشەلەيشى، داياناغى و باشارلىرى آنجاق يىندىر گەمەلە مۇمكۇن دور. آشقىنسالى فەنۇمئۇلۇزى باغلامىندا يىندىر گەمەش اۋزەك - تەۋىرلەمەسى، «اۋزەك» تەۋىرلەمەش يىندىر گەمەش اولەلەمەسى مۇمكۇن دىيىلدىر (اۋىگۇر، ۱۹۹۸، س. ۵۴-۵۵).

آشقىنسال اۋزك-تصويرلەمەسى نىن، موضوع اولاراق آلدىغى ايتىنسىوناليتە نىن (يۇنەلېمىسلىك يىن) نە اولدوغونو آنلاماق اوچون، ھۇسۇرل يىن «يىندىرگەمە» ايلە آشكار اولان آشقىنسال مەن اوزەرىندە كى تىتىلرىندىن يولا چىخماق لازىمىدەر. «آشقىنسال مەن، مەن» سۇزوندن دە آنلاشلاجاغى اوزەرى بىر بىلىنچە ايشارت ائىمكەدەر، بو بىلىنچ ايسە مطلق بىر بىلىنچىدەر، «مەن» دە صاف بىر مەن دەر. «مطلق بىلىنچ» دونيانى، طىبعى آنلامداكى ائورەنى مطلق بىر دونيا-فئومئى و گۈرۈنتۈسو اولاراق اىچىندە بولۇندورماقدادىر (اورتاي چىخارماقدادىر). بو فئومئىلر مطلق بىلىنچىن تەك تەك عمل لىرىن دن اۋتورو واردير (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۵۶).

دكارت چى بىر طرزلە بو سۇيەنلرى اورتاي قويدوغوموزدا بو جۈملەلر يۈكسەلەر: دونيالى اولان ھەر شى، ھەر زامانىلى-اوزاملى وارلىق، مەنم اوچوندور-يەنى مەنم اوچون گىچمكەدەر؛ بو دا بىلە اولور: مەن دونيالى شىيى دىيىرم، آلقىلايىرام، خايطىرلايىرام، ھەرھانسى بىر شىكىلدە دوشونوروم، يارقىلايىرام، دىرلندىرىم، ايستىرم، و سايرە. بوتون بونلار ھۇسۇرل، دكارت كىمى، «كوگىتو: دوشونمە» يا دا «كوگىتاتو: دوشونجە» آدىنى وئرمكەدەر (ھۇسۇرل، ۱۹۹۸، س. ۶۷. و.د.).

چىشىتلى كوگىتولار «دوشونمەلەر»، ائىشدىيىشلە بىر بىلىنچ عملى گرچكەشدىرىم دىنلەر، آشقىنسال مەن دە، ائپۇكە-يىندىرگەمە نىن توخونامادىغى، آيراج اىچىنە آلىنمايان مطلق مەن دەدەر، مطلق ائگو» دادىر.

ائگو ايلە كوگىتو (مەن ايلە دوشونمە) بىر بىرىندىن آيرىلاماز. بونلار آيرى ايكى باشلىق اولمايىب بۇلۇنمىز بىر بوتۇندە بىر بىرلىنە اىچىدن باغلىدىرلار. بو بىلدىرىلمەلىدىر كى، ھەر كوگىتو (دوشونمە) بىر بىلىنچ ياشانتى سىدىر، بىر-شىيىن بىلىنچىدەر. بىر شىيىن بىلىنچى اولماق دىمك بىر شىيە يۇنلەمىش اولماق دىمكىدەر. بو سىبلە كوگىتو «دوشونمە» بىر شىيە يۇنلەمىشلىكى اىچىندە داشىر. كوگىتو «دوشونمە»، بىلىنچى اولدوغو شىيى، بىر «كوگىتاتوم: دوشونجە» اولاراق اىچىندە داشىر. يەنى ھەر كوگىتو «نون بىر نىسەسى، بىر كوگىتاتوم» و واردير (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۵۶).

بوراداكى نىسە، بىلىنچ دىشىندا يىر آلان بىر نىسە دىيىلدەر؛ او، دىشارىداكى نىسە نىن بىلىنچە كى قارشىلىغىدەر. بو اۋزدن، شىيى دىدىگىمىزدە، آنلاشلىماسى لازىم اولان بىلىنچ دىشىنداكى بىر اوبۇرە دىيىل؛ بىلىنچە كى شىيى، بىلىنچىنە وارىلمىش ھالىلە شىيى آنلاشلىمالىدەر.

اڭگو-كوگيتو (من-دوشونمە) بوتونو ايچىندە يئر آلان كوگيتو» نو ھۇسۇرل
يۇنەلىمسىلىك (قصدىت) دىيە آدلاندىرماقدا دىر. كوگيتولار بىرر بىلىنج ياشانتى سى اولاراق
«يۇنەلىمسىل (قصدى) ياشانتىلار» دىر. «يۇنەلىمسىلىك قاوارامىنى ھۇسۇرل، برئتاندان آلمىشىدىر.
«ينتەنسىو intentio» سۇزجوگك آنلامىيلا «يۇنەلمە» و يا «دوغرولما» دىمكىدەر. ھر بىلىنج
ياشانتى سى بىر شئە يۇنەلىر، بىر شئە دوغرولور. ھۇسۇرل دە، يۇنەلىمسىلىكى، «آماج اولاراق
آلىنان بىر شئە دوغرو يۇنەلىمىش اولماق»، «بىر شئە چئور يىلمىش اولماق» اولاراق آنلاماقدادىر.
بىلىنج ياشانتى سى دا بو باغلامدا، ياشادىغى نىسنىيە، ياشادىغى بىلىنج اوپۇتكتىنە يۇنەلىمىش،
چئور يىلمىشىدىر. بىلىنج ياشانتى سى، «اۋزەيى» گرەيى، آراجى سىز ياشانان نىسنىيە يۇنەلمىك
دىمكىدەر. خاطرلار يىر سام بىر شئى خاطرلار يىر سام دىر دىمكىدەر؛ سئوم، سئودىيىم بىر شئە
يۇنەلمىدەر؛ ھر آقلىلا بىر شئىن آقلىلاماسىدىر و بنزرايشلر.

بوراداكى يۇنەلمە، داھا چۇخ اونو «قصد ائتمە»، بىر «دىمكى اىستەمە»، ايچىندە اونا يۇنەلمە، اۋز
ياشانتىم دان اۋتورو اونو اۋز ايچىمدە اورتايا چىخارما آنلامىنا گىلمىكەدەر.

خاطرلارامادا خاطرلار دىغىم گرچك شئى، يعنى بللى بىر زامان و يىردە اولموش بىتمىش اولاي،
خاطرلارامدا ياشانتى سىنىن اۋز ايچىندە يئر آلماز، اونون بىر پارچاسى دئىيلىدەر. بونا قارشىلىق
خاطرلارامان خاطرلار دىغىم نە ايسە اونولا رابطەسى و بو رابطەنىن ايچىندە اورتايا چىخىدىغى
كىمى اولان خاطرلار دىغىم - شئى خاطرلارامان اۋزوندا اورتايا چىخماقدا دىر. بو اۋرنىكەن دە
آنلاشلاجاغى اۋزەرە، بىلىنجىمىزىن ھر ياشانتىدا ياشادىغى (بىلمەدە بىلدىيى، سئومەدە سئودىيى،
خاطرلارامادا خاطرلار دىغى و بنزرايشلر) شئى او ياشانتىنىن يۇنەلىمسىل نىسنىيەسىدىر (سۇزىنر، ۱۹۹۴،
س. ۱۲-۱۳).

نوئما نوئىسىس

ھۇسۇرل بو شكىلدە باشقا بىر آيرىمى اورتايا آتمىش اولور: بو آيرىم، نوئىسىس (cogito qua
cogito) و نوئما (cogitatum qua cogitatum) آيرىمىدەر. و نوئىسىس لىر كوگيتو «دوشونمە»
شكىللىرى، ائش دئىيىش لە آقلىلاماق، آنماق، بىكەمكى كىمى تىك تىك بىلىنج شكىللىرىدەر. و
نوئمالار ايسە، بو بىلىنج - شكىللىرىنىن «ايچىندەكى» ھر بىر بىلىنج - اوپۇتكتى دىر. بو آيرىما
اۋرنىك وئەرەجك اولور ساق، سئومە ياشانتى سىنى الە آلدىغىمىزدا نەيى سئودىيىم ياشانتىنىن
نوئماسىنى، نجور سئودىيىم ايسە نوئىسىس نى وئرمىكەدەر. فئوئىتولۇژىك تصوير، نوئمالارنى

عايد اولدوقلارى نوئىس لە رابطة سى ايچىندە چۈزۈملنمەسىدەر (تھليل اولونماسىدەر). بئىلەجە نىسئەلەر، يۈنەلىمىسل نىسئەلر اولاراق الە آلىنەر و آنجاق بو شكىلدە اولنلار يىن «اۈزك» سل اۈزلىكلىرى گۈستەرىلەبىلەر.

ھۇسئىل يىن اۈزك-تصويرلەمەسى اولاراق اورتايا قويدوغو يۇنتىمىن موضوعو يۈنەلىمىسلىك لردىر. بونون اوچون ھەر شئىدن اۈنجە يۈنەلىمىسلىك لرىن بىرر موضوع اولاراق اورتايا چىخاريلمالارى لازىم اولاجاقدىر. بو باشارىنى، ھۇسئىل، دۈشۈنۈش آدى آلتىندا توپلار. كزا ھۇسئىل، آشقىنىسال آنلامداكى يۈنەلىمىسلىك ايلە ايلگىلى دۈشۈنۈشە (رئفلئكسىونا) «ياشانتى-دۈشۈنۈش» (ياشانتى رئفلئكسىونو erlebnisreflexion) آدىنى وئىرر و آشقىنىسال فنئومئىنولوژى ايچىندە اورتايا چىخان بو يىنى دۈشۈنۈش آنلايىشىنى طبعى داورانىش ايچىندە اورتايا چىخان دۈشۈنۈشلردن آيىرر (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۵۹).

ھۇسئىل، ياشانتى-دۈشۈنۈشۈ دىر كن ترانسئىدئىتال-فنئومئىنولوژىك بىر باشارىنى (آشقىنىسال گۈرۈنتۈيىلىمىسل باشارىنى) دىلە گتىرمك اىستەمكەدەر. آشقىنىسال آنلامداكى ھەر يۈنەلىمىسلىك، مطلق ئوئاماسىنا يۇنلەمكەدەر. بو يۇنلەم ايلە اورتايا چىخان بىر يۈنەلىمىسلىك داھا واردىر. يۈنەلىمىسلىكى وئىن، بىلىنچە واردىران يىنى بىر يۈنەلىمىسلىك چئشىدى داھا واردىر كى، بو دا ھۇسئىل يىن «ياشانتى دۈشۈنۈش» دئىيىنن باشقا بىر شئى دئىلدىر. ياشانتى دۈشۈنۈش، يۈنەلىمىسلىكى يىنى بىر يۈنەلىمىسلىك دە گۈستەرر، بىر يۈنەلىمىسلىكە، بو يۈنەلىمىسلىكى يىن باخدغى شئى ايلە بىرلىكەدە باخار. بو ترانسئىدئىتال/آشقىنىسال-فنئومئىنولوژى آنلىنداكى ياشانتى دۈشۈنۈشۈ بونون باشارىسىدەر. «ياشانتى دۈشۈنۈش» نە، ياشانتى آراجى سىز اولاراق آلقى لائىر. دۈشۈنۈش، اورىژىنال ياشانتى نى مطلق اولاراق اورتايا قويان بىلىنجدىر. دۈشۈنۈش، بىلىنچىن دورمادان آخىب گئىدن يۈنەلىمىسل بىر ياشاما اولدوغونو آچىغا چىخارماقدادىر. «بو آچىغا چىخارما ايشلم يىندە، يۈنەلىمىسلىك و دۈشۈنۈش رابطةسى نىن ايكى تمل ايلەكەسى واردىر. بونلاردان ايلكى، اورژىنال يۈنەلىمىسلىك يىن دۈشۈنۈشۈن اۈنجە واراۈلماسىدەر. ايكىنجىسى ايسە، استئناسىز ھەر يۈنەلىمىسلىك يىن دۈشۈنۈشە اوغرايىلەجەيى نىن مئىداندا اولماسىدەر (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۶۰).»

ھۇسئىل يىن فنئومئىنولوژىسىندە، دۈشۈنۈش دە وئىلەنن نىق سىز اولاراق تئىتى نىن آدى تصويرلەمەدەر. ھۇسئىل، تصويرلەمەسىنە موضوع اولاراق روحى فنئومئىنلرى دئىيل، آشقىنىسال

آنلامداكى يۇنەلىمىسل وئىرلىرى آلماقداير. بو سىبلە، بو تصويرلەمە يۇنەلىمىسل تصويرلەمە يعنى يۇنەلىمىسل آناليزدير. بو تصويرلەمە «اۋزك»ە يۇنلير.

ھۇسۇرل يىن تصويرلەمە ايلە «اۋزك» آراسىندا بىر باغ قورماسى؛ داھا دوغروسو، تصويرلەمەنىن «اۋزەيە» يۇنەلن بىر تصويرلەمە اولماسىنى؛ «اۋزك» تصويرلەمەسى اولماسىنى ايستەمەسى؛ «اۋزك» تصويرلەمەسى اولمايان ھر چىشىت تصويرلەمەنى آشقىنسال فئومئولۇزى نىن دىشىندا بىراخماسى، فئومئولۇزى نىن آن اساسلى خصوصىتىلرىندىن بىرىدیر.

اۋزك-تصويرلەمەسى، يۇنەلىمىسل و يىندىرگەمە قاواملار يىلا بو تونلوک قازانماقداير. «اۋزك» تصويرلەمەسى نىن آماجى تىك تىك يۇنەلىمىسلىك لرىن تصويرلەمەسى دىيلىدیر، عكسىنە «اۋزك» تصويرلەمەسى تام بىر ائورەنسلىگە يۇنەلن تصويرلەمەدیر، چونكو بىرئىسل يۇنەلىمىسلىك لرىن «اۋزك»جە تصويرلەمەسى سونو گلەيەجىك ايمكان سىز بىر ايشلەمدیر (عملیات دیر).

«اۋزك» دىيىنچە، ھۇسۇرل، اورتادا اولمايان بىر وارلىق شىكلىنى آنلاماقداير. «اۋزەيىن» اورتايا چىخاريلماسى اوچون ايسە گوج و آددىم آددىم گرچكلەشەيىلەجىك اولان سورجى ايشلەتمەك لازىمدیر. ھۇسۇرل، بو سورجە ائىدئىك رئاكسىون (اۋزەيە يۇنەلىك يىندىرگەمە eidetik reduktion) آدىنى وئىر. يىندىرگەمە يۇنەلىمى بىر بىرلە كىشىن ايكى تمل آيرىم دان يولا چىخار: اولقو (FACTUM) - «اۋزك» (EIDOS) و رئال - ايررئال (گرچىك و گرچىك دىشى) (تپە، ۲۰۰۳، س. ۱۷).

«صاف و آشقىنسال فئومئولۇزى» نە اولقولارلا ايلگىلەنیر، نە دە رئال اولانلا ايلگىلەنیر؛ او، بىزىم «طبعى باخىشلا، داورانىشلا و اونون ساويلا» قارشى قارشىيا قالدیغىمىز رئال اولقولارى ايكى آچى دان يىندىرگر: ايلكىن «ائىدئىك» اولاراق، ايكىنجىلەيىن «ترانسئىدئىتال: آشقىنسال» اولاراق؛ يعنى او ايلك آشامادا اونلارى ائىدوسلار شىكلىنە گتىرر (بىچىم لندىریر)، ايكىنجى آشامادا ايسە «صاف بىلىنجدە» آشقىنسال فئومئولر («بىكتر» دن آختاران تپە، ۲۰۰۳، س. ۱۷).

«اۋزك» تصويرلەمەسى نىن اۋن پلانا چىخاردیغى ائىدئىك رئاكسىون دور (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۶۳). ھۇسۇرلە گۈرە، ائىدئىك رئاكسىون (اۋزەيە يۇنەلىك يىندىرگەمە) سورجى نىن ايلك مرحلەسى ھرھانسى بىر بىرئىسل-سوموت اوبژىكت دن دىيىل، ائىدئىشلە بىلىنچ دىشىنداكى گرچىك بىر نىسەدن يا دا روحى بىر ياشانتى دان دىيىل؛ فئومئولۇزىك بىر

اوبژىكتىدن، ائىشەنچلىك شەكلىدە ئاشقىنسال اولاراق آرىنىمىش بىر وئرىدىن، ھىرانىسى بىر يۈنەلىمىسلىك دىن، بو يۈنەلىمىسلىك يىن نوئىسى يىدىن يا دا نوئىمىسلىك دان يولا چىخار. بىلەنلىك، ئاشقىنسال فئوئىتولۇژى، رىئەكسىئون تابانى اوزەرىندە «اۋزەيە» باغلى دوغرىلار ايلە ھۈرۈلن، يعنى «اۋزەك» جە عمومى و زورۈنلو ائىدەتتىك تصويرائىدىجى يارقىلاردان قورۇلان بىر تىل بىلىم اولماقداير (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۶۴).

باشقاسىنىن مىنى

ھۈسرىل دە، باشقاسىنىن مىنى، ئىنچاق يۈنەلىمىسلىك يىنىن «اۋزەك» جە تصويرلەمەسى ايلە الە آلىنىپ اينجەلەنەيلىر. نوئىمە قۇتب وندا «باشقاسىنىن مىنى» اولان يۈنەلىمىسلىك، ھۈسرىل دە باشقاسىنىن مىنى يۈنەلىمىسلىك اولاراق اورتايا چىخار. ھۈسرىل، بو اۋزەك يۈنەلىمىسلىك شەكلىنە «باشقاسىنى - تجربە ائىمە» يا دا ائىنفوھلونگ (*einfühlung) آدلارنى وئىمكەدەير. (*-ئىنفوھلونگ تور كەچەيە دۇيۇداشلىق اولاراق چۈرىلەيلىر. ئىنچاق بو چۈرى آلامى تام اولاراق قارشىلايامايدىغى اوچون تىرىم مەن اچىندە موجود حال ايلە ايشلەنەر. ويلهلم دىتەي دە (wilhelm dithey) ھىمىتتىك ياخشىمىندا، چوخلو جا بو قاوراما باش وورور. قاورام بو چرچىو دە ھۈسرىل ايلە دىلتى آراسىنداكى ياخشىلاشمانى دا گۇستىرەمكەدەير.

باشقاسىنى دىننە (تجربە ائىمە) نە دىمكەدەير؟ باشقاسىنى تجربە ائىمە - سۆزۈ، ايلكىن، يۈنەلىمىسلىك يىن بىر تجربە ائىمە شەكلى اولاراق بىلىنمكەدەير. بو سۆيلىم تجربە اولونانين (denenenin) «اۋزوم» دىيىل، باشقاسى اولدوغونو بىلدىرمكەدەير. «باشقاسىنى - تجربە ائىمە ايلە ياپىلاچاق (گۈرۈلەجەك) اولان «باشقاسىنىن مىنى» يىن يۈنەلىمىسلىك يىنى، ئاشقىنسال دۈشۈنۈش - يۈنەلىمە^۱ دايناراق دان «اۋزەيە» باخىمىن دان تصويرلەمكەدەير (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۶۸). بورادا تەك تەك باشقاسىنىن مىنى دىيىل، عمومى اولاراق باشقاسىنىن مىنى، بىر ائىدوس (يىچىم و صورت) اولاراق باشقاسىنىن مىنى الە آلىنچاق، بوسىبلە موضوعا باغلى اۋيۇقولا ما بوتونسل اولاقادير.

¹-intentionalitesini transzendental reflexion-intuitions يۈنەلىمە ئاشقىنسال دۈشۈنۈش - يۈنەلىمە

طبیعی داورانیشدا، گونلوک یاشامادا هر کس، «باشقا-من» لری چئشیتلی یوللارلا تجروبه ائتمکده دیر؛ یابانجی من لرین، بعضی یالین بعضی قارماشیق بیر سیرا عمل لرله بیر بیرلریندن خبری اولور. یابانجی من لر و تجروبه ائتمه لری، طبیعی داورانیشداکی گرچک دونیانین آن بللی باشلی عُنصرلریندن بیریدیر. ایشده بوتون بونلار، طبیعی داورانیشداکی گرچک دونیانین اولانجا زنگینلیی ايله برابر بیر فنئومئن اولاراق آشقینسال تاباندا اورتایا چیخماقدادیر. بو اینکار اولامایان بیر گرچکدیر.

«باشقاسینی - تجروبه ائتمه یؤنه لیمسللیگی، آشقینسال فنئومئولوژی نین چئوره سینده قاتیشیق سیز بیر تجروبه ائتمه شئکلیدیر. بو تجروبه ائتمه آپاچیق بیر گرچک اولاراق قارشیمیزدا دورماقدادیر. بورادا، باشقاسینی - تجروبه ائتمه یؤنه لیمسللیگی اولاراق قصد ائدیلن باشقاسینی - تجروبه ائتمه یؤنه لیمسللیگی نی، بیر بوتون اولاراق آچیغا قویماق؛ بو یؤنه لیمسللیگی، «اؤزک» وارلیغینی زده له مه دن، اصلینده باشقا یؤنه لیمسللیک لرله ایچ ایچه دولان دیغینی آچیغا چیخارماق، یعنی گون ایشیغینا چیخارماقدیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۱۲). «باشقاسینی - تجروبه ائتمه یا دا ائینفو هولونگ یؤنه لیمسللیگی اوچون آشقینسال ایپ اوچو، آشقینسال فنئومئولوژیک آنلامیلا یعنی یئندیر گه مه یه اوغرامیش حال ايله «باشقاسیدیر»، «باشقا من» دیر. یعنی، نوئماتیک قُطب «باشقا من» دیر. بئله لیکله، بو باشقا-من نوئماسی، بیر تجروبه ائتمه وئری سی اولاراق اؤزونو، منیم آشقینسال بیلینجیمده نجور آچیغا قویار، باشقا-من نجور گون ایشیغینا چیخاریلا بیلیر؟

بو سوال لارا جاواب وئره بیلیمه نین شرطی آیقلاما ایشلمینی (تمیز له مه عملیاتی) دوغرو شکیلده یئرینه گتیره بیلیمکدیر. آیقلاما ایشلمی ایسه، آشقینسال من یمده، یعنی هر شئین دایاناق نوقطه سی اولان اوجسوز بوجاق سیز بیر ائوره ن اولاراق گؤروله بیله جک یئرده دؤزگمه لیدیر. «یابانجی من» لرله، باشقا اؤز نللیکلرله ائيله یا دا بئله بیر رابطه اولان هر شئی بیر یانا آیریلماقدیر. بو آیرما ایشلمیندن سونرا، هؤسئرله گؤره گئریه سون درجه زنگین بیر ائورن اولان آشقینسال فنئومئولوژیک آلانین یالیزجا بللی بیر بؤلومو قالیر. «بو آلان، دوغرو دان دوغرو یا «اڭگو» نون «اؤزک» تملینی قورن بیر آلان دیر. بو آلان، «منیم اولان»، «منه یاپیشیق اولان»، «منه یابانجی اولمایان»، «اؤزه یی» مدن اولان، «اورژینال اولان»، «پریموردیال: ایلکل primordial» آلان دیر.

پریموردیال (ایکل) آلان، عمومی آشقینسال تجروبه ائتمه آلانیندا، یعنی بوتونویله «آشقینسال اڭگو» نو وئرن فنئومئولوژیک تجروبه ائتمه آلانیندا، «اڭگو» نون آن اورژینال اولاراق قاورانان

قىسمىدىر (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۱۱۶).» ھەر شئىي ئېۋكە ايلە سىنىرلادىقدان سونرا اورتادا قالان آلان پرىموردىال (ايگل) آلاندىر. ھۇسۇرل، اۋزومو تجروبه ائتمەمە، بو تجروبه ائتمەدە دوغرودان دوغرويا «من» یمە باغلى اولانى وئرن و عموى اولاراق اۋزومو تجروبه ائتمەنن اۋزل بىر چئشىدى اولان تجروبه ائتمە یمە «پرىموردىال تجروبه ائتمە» یا دا «اورژىنال تجروبه ائتمە» آدینى وئرمکدەدیر. بونون يانیسیرا، پرىموردىال تجروبه ائتمەنن وئردییى دنیا فئومئىنى، «پرىموردىال دنیا» دیه آدلاندىرماقدادیر. ایلگل دنیا، زنگین بىر آکتوالیتە و پوتنسیالیتە (گرچکلیک و گوج) بوتونودور. بو بوتون -آلان ائیلە بىر دۇنيادیر کى، دنیا فئومئى نین آنا عُنصرلریندن اولان دوغا، اۋز بدنیم و روحوم، بو ایلگل دۇنيادا اورتایا چىخماقدادیر. ائشددیئشلە، اصیل آلان دیه آدلاندىرايیلە جهیمیز بو آلان دنیا فئومئى نین یالنیز جا بىر پارچاسینی داشیماز. او، بوتونسل اولاراق ایلگل دۇنيادا یئر آلماقدادیر. بو بوتونلو کلو چرچیوهدن چىخاريلماسى لازیم اولان سونوج بۇدور: نسل دنیا فئومئى نین بىر آنلام اولاراق واراۋلايیلەمەسى اوچون، ایلکین، (زامان باخیمین دان دئیل) ایلگل آلانین واراۋلماسى لازیمدیر.

یعنى، اصیل آلانا گۆره «يابانجى اولان»، بو آلانا «آشقين» بىر شئى اولان «باشقا من» لرین متشکل ائدیلەبیلەمەسى اوچون، بىر تمل اولاراق اصیل آلانین اله آلىنب اينجەلنمەسى شرطدیر. بو اينجەلەمە ائناسیندا دا ایلگل دۇنيادا بوتونویله دنیا فئومئى نین ھەر آنا عُنصرو، بللى بىر آنلامدا دا اولسا وار اولدوغون دان، ایلگل آنلامدا واراۋلان باشقا من ایلە قارشىلاشىلاجاقدیر، چونکو ایلگل آنلامداكى «باشقا من» ین، ایلگل دۇنيادا واراۋلماسى زورون لودور. باشقا-من نوئماسى ایلگل آنلندا واراۋلماقدادیر. بو اۋزدن، «باشقا-من» ین اۋزونو آچىغا قويدوغو، گون ایشیغىنا چىخاردیغى یئر ایلگل آلاندىر. ایلگل آلان، بو شکیلده آچىقلاندىقدان سونرا، لازیم اولان ایلگل آنلامداكى «باشقاسىنین من» یندن، نقص سیز اولاراق، تام آنلامیلا «باشقاسىنین من» ینین یاواش یاواش نجور اولوشدوغونو آیدینلاتماقدیر.

بو آیدینلاتما سورجینه (گندیشاتیندا) ایسه بدنین وازگئچیلمز بىر رولو واردیر. باشقاسىنین - تجروبه ائتمەدە بدنلیلیگین رولو باشقاسىنین من ینی قاوراما نوقطەسینده مشخص اولماقدادیر. باشقاسىنین بدنینی قاوراماق ایلە باشقاسىنین من ینی قاوراماق آراسیندا یاخین بىر باغلانتى واردیر. باشقاسىنین بدنینی منە وئرن اۋز-بدنیمدیر. دئمک کى، اۋز بدنیمین اينجەلنمەسى منە باشقاسىنین-بدنی حاققیندا ایپاوجو وئره جکدیر. باشقا بدن ده باشقا من طرفیندن وئریلدیگینه

گورہ باشقا بدن اوزہرینہ دوشونوب داشینمام منی دوغرودان «باشقا من» گوتورہ جکدیر. باشقاسنین بدنی ده من یمکی کیمی بیر من اولان باشقا بیر «من» ین بدنی اولدوغونا گورہ، اوز بدنیمده درینکشمکله باشقاسنین بدینی قاواماق فرستی اورتایا چیخمیشدیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۲۱).

هوسرله گورہ بدن

هوسرله گورہ بدن، اوزونو، بدنه صاحب اولان کیشیه ائشسیر (بنرسیر) بیر شکیلده بللی ائتمکدهدیر، عادتاً اوزونو اونا سونماقدادیر؛ یعنی بدن، دوپهدوز بیر جیسیم دئییلدیر سادهجه. جیسیمدن داها چوخ بیر شئی ایفاده ائدهر بدن. اؤرنکین، منیم اوچون، بدنیم نسنه لر ایچینده بیرجیک بیر نسنه دیر، سون درجه اؤزل چئشیتدن بیر شئیدیر. «بدنیم، چئوره مده کی دیگر نسنه لردن (جیسیملردن) آیریلماقدادیر. بدنیم ایله جیسیملر آراسیندا هم بیر بنزریک هم ده آیریلیق واردیر. بدنیم، بوتون اویری ماده سل جیسیملر کیمی اونلارلا بیرلیکده، ندنسل دوغا دونیاسینی، اوزایلی-زامانلی دونیانین زورونلو باغلامی ایچینده یئر آلماقدادیر؛ بیر سیرا فیزیکی و شیمیایی سورجلرین و گندیشاتین ایچینده دیر، اونلاری یاشاماقدادیر، خارجدن گلن مادی شطرله باغلیدیر.

بدنیم، بو آنلامدا جیسیملرله اورتاقلاشماقدادیر. اونلاردان فرقلیلشدیی نوقطه ایسه ایچدن باخیشدا اورتایا چیخار. بدنیم، عئینی زاماندا، اؤزیله چئوره مه تاثیر قویدوغوم بیر اورقان بوتونودور. بدنیم هر هانسی بیر جیسیم دئییل، جانلی بیر جیسیم، بیر اورقانیزمادیر. جیسیملیلکله اورقانیزمالیق، بدنیمده بیرلیکده، عئینی زاماندا واراولماقدادیر. بئیلکله، بدنیمین بیر تک سؤزجوکله دیله گتیریله مه ین قارماشیق بیر گرچکلیک اولدوغو گرچک ایله اؤزکشمیش دورومداییم (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۲۰-۱۲۳).

اگر بدنیم بیر اورقانسا، بیر اورقانیزمایسا، بو اورقان نه ین اورقانیدیر، بو اورقانیزما نه ین اورقانیزماسیدیر؟ بدنیم «من» یمین اورقانیدیر. او حالدا، بدنیم ایله «من» یم آراسیندا کی رابطه نین کؤکنی هارادادیر؟ بونلار آراسیندا نجور بیر رابطه واردیر؟ من (روح) ایله بدن بیریریندن قوپاریلیب آیریلماز. بو ایکیلی بیر بوتونلوک اولوشدورماقدادیر. بدنیم «من» دئمک دئییلدیر. آما من اؤزوم، روحوم، بدنیم اولمادان، اؤزومو، روح-وارلیغیمی بللی ائده مه م (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۲۴). من، بدنلی-روح لو بیر بوتونوم. اؤرنکین، یئر دیشدیرمه دن سؤز گندرکن ساده جه

بدنيم يثرىنى دىيىش دىر مەككە دىر، يث دىيىش دىر عىنى زاماندا مەيدىر. بىر بوتون اولاراق مە يث دىيىش دىر مەككە دىر (شۇتتسchutz، ۱۹۶۲، س. ۳۱-۳۲). ھۇسٹىل، بو رابطة نى ايدىتن ۲ دە (ideen 2) بىلە آچىقلا ماقدادىر: «نە اۋزومو بدنيم نە دە بدنيمى اۋزومدن اوزاقلاش دىر ايليرىم (ھۇسٹىل دن آختاران اويگور، ۱۹۹۸، س. ۱۲۴).

ھۇسٹىلە گۆرە، بىر اۇرقان اولاراق بدنيم «آلقى اۇرقانى» دىر. بدنيم اراجىلىغى اولماسايدى، باشدا اۋزومو، سونرا چۆرە مەكى تورلو تورلو شىلرى آلقىلا ياماز دىم. اگر بدنيم اولماسايدى، منىم اوچون ھىچىر شى واراۋلما ياقادى. قىساجا، بدنيم دونيانىن وارلىق شىر دىر. آلقىلا مە دىدىگىمىز شى، بدنە اكلنىش بىر اۋزلىك اولمايىب بدن اصيل اۋزوندە، بدن-اولماسىندا تەللىنىش دىر. بدن آلقىلا يايلىرىسە، بو، بدن «اۋزلىك» داشىماسىن دان قايناقلا ماقدادىر. بدن، بو آنلامدا، ھۇسٹىلە گۆرە بىر «اۋزە» دىر؛ داھا دوغروسو، بدنە، بدنە بىرلىككە آلقىلايان بىر اۋزە وار دىر؛ بو دا روح دور. بدنەكى دويولارنى واراۋلماسى، بدننى روح لو بىر بدن اولماسىلا آچىقلا نايلىر. ايشە بدننى اۋزلى قىلان دا بودور: بدنيم، سون درجە اۋزلى وارلىغى ايلە ھەم مادى ھەم دە روحى بىر قاتى اولان، يعنى بىر يان دان اۋزايلى بىر اۇرگانا ياپىشقى اولان، اۋيرى يان دان دا روح ايلە آنلام قازانان دويولارنى بىر داشىيىجى سىدىر (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۱۲۵). بدنيم بىر آلقى اۇرقانى اولماسى بدنيم اۋز اۋزوندە وئىلىشىنى دە بىر قاننى و دىلى كىمىدەر. بدنيم اۋز اۋزوندە آچىقجا وئىلمەك دە دىر. بدنيم، ايجىندە آراجى سىز اولاراق سىرستجە قىمىلداندىغىم بىرىچىك نەنە دىر. بو دىمكى دىر كى، مەن اۋزومو، «مەن» يىمى آراجى سىز اولاراق ياشايم. بىر يثە گىتەك ايسە دىگىمە، حركت ائىدىر؛ ايمى قالدىرماق مى ايسىتىر، او واخت قالدىرىم. بدنيم بىللى اۇرقلارنى اۋز اۋزوندە، زورلاماسىز اولاراق قىمىلداتىم. او حالدا، بدنيم سادەجە بىر آلقى اۇرقانى دىيىل، عىنى زاماندا بىر ايسىتىج-اۇرقانى، بىر ايرادە-اۇرقانىدىر (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۱۲۶).

«ئەبىلىرىمىلر (ياپايلىرىمىلر)» كىرالىغىنىن افندىسى اولان «مەن»، بدنيم اراجىلىغىلا دونيايا آچىلىر. بوتون يۇنلر، بوتون صىفتلر، بوتون بويوتلار بدنيمە گۆرە بىر آنلام قازانىر. بو اۋزىن، بدنيم، ھۇسٹىل اوچون «مطلق بوراسى» دىر. «مطلق بوراسى» اولان بدنيم بىر «يۇنلە-مەركىزى» دىر (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۱۲۷). دونيايا يۇنلەم دىمەك، اصلىندە بدنيمە يۇنلەم دىمەك. مەنە وئىلن ھە شى بدنيمە وئىلىر. بو دا آلقىلا مە اراجىلىغىلا اولماق دىر.

آلقى لانانلار آراسىندا بعضىلارنىن باشقا-بدنلىرى دە واردىر. اونلار دا، چئورەمدە منە وئىرلن جىسىملارنىن ايچىندە يئر آلماقدادىر. يۈنلەمە-مەركىزى اولان اۋز بدنمىن آشقىنسال بىر آنلام-بوتونو اولاراق اورتاي قويلدوقدان، تئبىت اندىلدىكدن سونرا، يئرئىنە گىتيرىلە جەك اولان، چئورەمدە منە وئىرلن جىسىملار آراسىندا يئر آلان باشقاسىنىن-بدىنى آلقيلاماقدىر. بو آلقيلاما دا، تاماماً اۋز بدنمىن مەركىزى اطرافىندا تجروپە اندىكلەيمىن بوتونو اولان ايلگىل دونيا بىلىنجىمىن، ائشدىئىشلە ياشادىغىم ھەر شىئىن گرچكىلىكلە باغلى اولاراق اورتاي چىخىدىغى، جىسىملىشىدىي يئردە اولماقدادىر. بو نوقطەدە جىسىملىشىش شىئىلارنى بىر چوخونو دۈپەدۈز ھەرانسى بىرر جىسىم اولاراق آلقيلايمىز. فقط جىسىملار آراسىندا بىر جىسىم وار كى، اونو دىگر جىسىملاردن ھەم ئايرىيمىز. او، منىم اوچون، اۋز بدنمىدە نجور اولورسا، دۈپەدۈز بىر جىسىم دىيىلدىر. بو جىسىمە من، ھىچ چكىنمەدن، «باشقاسىنىن بدن» دىيىم. ھۇسۇرلە گۇرە، باشقاسىنىن بدننى اۋز بدنمى كىمى اورىژىنال اولاراق تجروپە اندەيىلمەسم دە، او بدننى، بىر بدن، بىر اورقان، بىر اورقاننىما، جانلى بىر جىسىم اولاراق باشقا بىر «من» بدننى، اورقانى اولاراق قاوارايمىز. دىمەك كى، باشقا بىر بدن دە آرتىق تجروپە ائتمە آلانىم ايچىنە گىرەيىلمەكدەدىر.

باشقاسىنىن بدننىن اورتاي چىخارايلىلمەسى اوچون بىر دايناق اولماسى زورونلۇدور. داھا اۋنچەدە يىلدىر دىيىمىز كىمى، آشقىنسال بىر نىسەننىن تىشگىلواچون، بىر تجروپە ائتمە دە - يۈنەلىمىسلىك دە - ھەم نوئما ھەم نوئسىس قۇطب لارى مەشخىس اولمايدىر؛ يعنى آشقىنسال آلاندا بىللى بىر وارلىق-آنلامىنىن مەيدانا گلەيىلمەسى اوچون، ھەم مەشگىل ائدن اۋزەننىن ھەم دە اۋزەدە مەشگىل اندىلن نىسەننىن ايش گۇرەسى لازىم اولاجاقدىر. باشقاسىنى-تجروپە ائتمە عملاتىندا، يۈنەلىمىسلىك بوتونونون قۇرۇلۇش گىرەيى، نوئما قۇتبونو باشقاسى اولۇش دورماقدادىر. فقط بو قاوارايشىن تەملىندە، اۋز بدنمىن، ائشدىئىشلە اۋز بدنمى قاوارايشىم ياتماقدادىر.

بىر جىسىمىن، منىم اوچون «باشقاسىنىن بدن» وارلىق-آنلامىنى قازانايلىلمەسى اوچون، اۋز بدنمىن ايشە قارىشماسى؛ بىئەلىكلە دە اۋز بدنمە دايناراق دان «بدن» آنلامىنى باشقاسىنا آختارمام لازىمدىر. باشقا-بدننىن، منىم اوچون باشقاسىنىن بدننى اولاراق واراۋايلىلمەسى، آنجاق، منە «اۋزەك» جە وئىرلىمىش اولان اۋز بدنمىن اۋرنكىلىك ائتمەسىيە ساغلانير. «اوراداكى» جىسىم، آنلامىنى منىم اۋز بدنمىدن قالخاراق، آپاردىغىم بىر آختاراش سايەسىندە قازانماقدادىر. بو آختارما ايسە واسىطەلى بىر آختارمايدىر. باشقا بدننى، من، واسىطەلى اولاراق آلقيلايمىز؛ يعنى

باشقا-بدنى، اۋز بدنيم واسىطەسىيە آلقىلاريم (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۱۳۳-۱۳۴). بوراداكى
 آختارمانين خصوصىتى بنزىلىيە داياالى بير خصوصىتىدیر. اۋز بدنيم ايله باشقاسينين بدننى آراسيندا
 «بنزىلىك» واردیر. اۋز بدنيم، منه مستقيما و واسىطەسىز اولاراق، اورىژىنالىيغىلە وئىلىر. من
 بىلەجە، اۋز بدنيم واسىطەسىيە ھەھانسى بير بدنن، بدن اولاراق نە اولدوغونو بىلەبىلىرىم. بو
 بىلمە عملى بنزىلىك و چاغرىشىم ايله گرچكلەشیر. بو نوقطەدن يولا چىخارساق، باشقا-بدنن،
 بنزىلىك و چاغرىشىما داياناراق آلقى لانان بير وارلىق بوتونو اولدوغو ايلەرى سورولەبىلىر
 (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۱۳۵). فقط اۋزلىكلە وورقولانماسى لازيم اولان ديگر بير خصوص دا
 بۇدور: باشقا بدننى، اۋز بدنيمى آقىلادىغيم كىمى آقىلامام. بونونلا بيرلىكدە، باشقا بدننى، يئنە دە
 بدن اولاراق دئىرىم. اونا بدن آنلامىنى، اۋز بدنيمىن آنلامىن دان آختارىرىم. بىلەجە، باشقا-بدننى
 تجروبه ائتمەك، بللى بير آلقى جىسمىنى باشقاسينين بدننى اولاراق يوروملامام دئىمكىدیر. بو
 آنلاملاندىرما و يوروملاما ايشى سونراسى دۆزلەنەجك اولان «باشقا بدن» دن «باشقا من» ە
 گىچىمىك، «باشقا من» ى تجروبه ائتمەيە گىرىشمىكىدیر. بىلەلىكلە ايتىرسوبۇژىكتىويە
 (دەھنلر آراسى) قاوارامىنن دا اۋنو ياواش ياواش آچىلماغا، بو قاوارامىن اۋنوندە بىرىكن سىس
 بولودو داغىلماغا باشلاماقدادیر.

ھۇسۇرلە گۇرە، باشقاسينين بدننى اۋز بدنيم ايله دۆزلەنەنیر. باشقاسينين بدننىن داياناق نوقطەسى
 يئنە اۋز بدنيمدیر. بدنلر آراسى رابطنى آچىقلاماق اوچون ايسە ھۇسۇرل اۋنملى بير قاوارام
 گلىشىدیر. بو قاوارام «جوت اولما» دیر. ھۇسۇرل، «جوت اولما» قاوارامى ايله بدنيملە باشقا-بدنن
 ھەر زامان بيرلىكدە واراۋلدوقلارنى بىلدىرىمىك ايسەمىشىدیر (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۱۳۹). اۋز
 بدنيم ايله باشقا-بدن «اۋزك» جە بىرىرىندن آيرىلامايان ايكى وارلىقدیر. بو سببلە، ھۇسۇرل،
 جوت اولماغى، «جوت حالدا قورولموش اولاراق اورتايا چىخماق» دىيە تانىتماقدادیر (اويگور،
 ۱۹۹۸، س. ۱۳۹). «جوت اولما» سۇزو، اۋز بدنيم ايله باشقا-بدنن، بدن اولمادا بىر، آما باشقا
 من لرىن (يعنى «اۋز منى» م ايله «باشقاسينين من» نىن) بدننى اولاراق دا بىرىرىندن آيرى ايكى بدن
 اولدوقلارنى دىلە گتىرىر. جوت اولما عىنى زاماندا اۋز بدنيملە باشقا-بدننى قارىشىدىرماما
 ايمىكان وئەبىلەجك ھەر نوع احتمالى آرادان آپارىر. لذا باشقاسينين منى ايله اۋز منيم دە
 بىرىرىنە قارىشماماقدادیر.

من یالنیز باشقا-بدنی آلیلاماقلا قالمام، عینی زاماندا «باشقا-من»ی، او بدنہ کی من ی ده آلیلاریم. ذاتاً باشقا بدنین باشقا بیر بدن اولاراق دۆزنلندیریلمه سی اوچون، اجباراً «باشقا-من»ین ده آلیلانماسی؛ لازیمدیر. باشقا بیر دئییشله، باشقا-بدنین، باشقا بیر من-ین اؤز بدن ی اولاراق آلیلانماسی لازیمدیر، چونکو باشقا-بدن ایله باشقا-من بیر آرادادیلار. اورتادا اؤز من یمده کی بوتونلوکلو کیمی بیر قورولوش واردیر. ایشده بو بوتونلویون اؤزو منه بیر یئرده اولاراق وئریلیر. باشقاسینی-تجروبه ائتمه ایشی بیرلیک ایچینده دۆزنلنمکده دیر. باشقاسینین-بدنی ایله باشقا-من آیری آیری منه وئریلمز. بو وئریلیش بیرلیک حالیندادیر. فقط بو بوتون اوان وضعیت، آنجاق باشقا-بدنی آلیلامام ایله مومکون اولماقدادیر. بوراداک ی تمل، «باشقا-بدن دیر. باشقا-من آنجاق باشقا-بدن ایله مومکون اولماقدادیر. باشقا-بدن و «باشقا-من»ین منیم اوچون تملینی دۆزنلندیریلمه سینی، یعنی قیاسجا باشقا-منی تجروبه ائتمه می داشیماقدادیر. من، آنجاق باشقا-بدن سایه سینده باشقا من ی تجروبه ائده بیلیریم (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۴۱-۱۴۲). باشقا-من بو باغلامدا، منیم اوچون واراؤلان بیر شئیدیر؛ آنجاق بو واراؤلان، منیم اوچون تاماماً باشقا بیر شئی ایله واراؤلان بیر «شئی» اولاراق اورتایا چیخماقدادیر. باشقا-من بیر من دیر آما باشقا بیر من دیر، بیر «آلتیر انگو alter ego» دور. (شوتز، ۱۹۶۲، س. ۳۲-۳۳)

«باشقا-من»ین تجروبه ائتمه سی اؤزومو تجروبه ائتمم کیمی اورژینال بیر تجروبه ائتمه، اورژینال بیر وئریلیش دئییلدیر (یعنی اؤزومو تجروبه ائتمم اورژینال دیر حالبوکی باشقا-من ی تجروبه ائتمه اورژینال دئییل). بو تجروبه ائتمه، من یم-اوچون، باشقاسینین بدن ی ایله باشقاسینین اؤزو-اوچون، انون اؤز بدن ی آراسیندا تام بیر اؤرتوشمه اولدوغوندا، گرچکله شیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۴۶). بو تجروبه ائتمه سونراسیندا ایسه، انو اورژینال اولاراق واراؤلان بیر من ی، باشقا بیر من اولاراق قاورایا بیلیریم. باشقا-من ایکینجی بیر من، «من» یم بیر کوپیام دئییلدیر. باشقا-من منیم بیر باشقا تورلوم دور، منیم بیر دیشیگیم دیر. چونکو آلیلادیغیم باشقا-منیمین، «بورادان» باخدیغیمدا، منیم اؤز من یمدن باشقا بیر اورژینال آلانی و گؤرونوش چئوره سی واردیر؛ آنجاق، بو باشقا اورژینال آلان و گؤرونوش چئوره سی، اؤزومو «اورایا باشقا من ین یئرینه یئرکشدیردیگیمده، منیم اؤز اورژینال آلانیم و گؤرونوش چئوره حالینی آلابیلیر. بدن بو ایشی گؤره بیلمه گوجونه صاحب دیر. بو گوجون اورتایا چیخدیغی آن، بدنین هر «اورادا»نی بیر

«بورادا» یا چتویره بيله جه یی آندیر. (بدن ین اورادا» لیق و بورادا» لیق رابطه سی اوچون باخینیز. آلفرئد شوئز ۱۹۶۲).

بدن، ایندی بورادا، بیر آز سونرا دا اورادا اولایلمه گوجونه صاحبدیر. بئله لیکله، ایندی منیم اوچون اورادا اولان باشقا-من، منیم بیر باشقا تورلوم دور. باشقا تورلو اولایلمه نین قاینای منیم اؤزومو باشقا بیر ی نین یئرینه قویایلمم، یعنی بو آندا بورادا ایکن، بیر آزدان اورادا اولایلمم دیر. من ایله باشقا-من آراسیندا بیر گنجیشکن-لیک و دیشکنلیک (گنچمه و دیشمه ایمکانی) واردیر. «هوسرله گوره، باشقا بیر من ی تجروبه ائتمک بودور: باشقا-بدن ین یئرینه اؤز بدنیم اولسایدی، یعنی من «بورادا» دئیل ده «اورادا» اولسایدیم، «اوراسی» زورونلوقلا منیم اوچون «بوراسی» اولاجاقدی؛ هر شئی: بوتون جانلی جان سیز نسنه لری، ایندی «بورادا» کی اؤزومو و باشقا اینسانلاری «اورادان»، «اورایا» گوره آلقیلا یا جاقدیم؛ ایندی منیم اوچون «اورادا» اولان بدن، بیر جیسیم اولماقدان چیخا جاقدی؛ «اوراداکی» بدن، منیم اوچون سؤز گنجیردیگیم «بوراسی» اولاجاقدی، منیم اورقانیم، بدنیم اولاجاقدی. نئجه کی، من «بورادا» اولدوغوما گوره «اوراداکی» بدن، ایندی «اورادا» اولان باشقا بیر من ین اورقانیدیر، «اوراداکی» باشقا من ین بدنیدیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۴۵-۱۴۶).

هوسرل ین بو استتاجی بسیط بیر فرضیه و تخمینه دایالی بیر قبول دئیل، اؤز بدنیمه و منیمه دایانان تملی ساغلام بیر استتاج دیر. «جوت اولما» قاورامی «اورادالیق» و «بورادالیق» تارتیشمالاریندا دا قارشیمیزا چیخمیش، باشقا-من تجروبه ائتمه سینده کیلد بیر رول اوینامیشدیر. اساسلی بیر باخیم دان عئینی اولان، عئینی سیرالاما آلتیندا سیرالانان، بونا موقابیل یننه ده ایکی وارلیق اوچون سؤیله نن هوسرل ین «جوت اولما» قاورامی من و باشقا-من مسئله سینده ده ایشیق توتموشدور. منیم بیر دیشیگیم اولان باشقا-من ایله اؤزومون من ی عئینی سیرالاما آلتیندا بدن قاورامی کیمی سیرالانایلمکده دیر، فقط وارلیق اولراق هر ایکی سی ده فرقلی اولانا ایشارت ائتمکده، فرقلی اولانی تمثیل ائتمکده دیر.

یوخاریدا آنلاتیلان اورتا قلاشما، باشقاسینی -تجروبه ائتمه، ایتتر سوپژئکتیویته نین (ذهنلر آراسی) قورولماسینی ساغلاماقدادیر. من و سن آراسیندا کی ایچ بیرلیگی (اورک بیرلیگی) سایه سینده آرتیق آنلاشایلمکده، بیر بیریمیزی آنلا یا یلمکده، بیر بیریمیزین تجروبه لرینه باش وورایلمکده ییک. بو ایچ بیرلیگی نین هوسرله گوره ایلک آدی می جان سیز شیلر آنلیندا

یاشانماقدا دیر، چونکو متشکل ائتمه نین ایلک مرحله سی جان سیز شیلردیر. قاورامانین نسنل اولایلمه سی اوچون لازیم شرط بیریریله آلیشوئریشده اولان اینسانلارین بیرچوخ لوغونا باش وورمادیر. جان سیز شیلر آلانی اوچون بو جومله اوستونه دوشوندو یوموزده، جان سیز وارلیق آلانی اوچون اصل نسنللیگین اینتروسوژئکتیو (ذهنلر آراسی) بیر زمیندن فرقلی بیر شئی اولمادیغی آچقیدیر. گرچک جان سیز شئی، آرتیق، اؤزنه لرین بیرچوخلوغوندا کی گورونوش - چشیتیلیگینده عینی اولاراق آیقدا قالان نسنه دیر، آما نورمال اؤزنه لرین بیرلیگینه باغلی اولان بیر نسنه دیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۷۸). نورماللیق ایسه اینتروسوژئکتیو (ذهنلر آراسی) بیر حادثه دیر. من، نورمال اولدوغومو، باشقالارینین آراجیلیغیلا، حتی بعضاً باشقالاریندان اؤیره نیریم. بعضی خاص حاللاردا، منیم نورمال یا دا آنورمال اولدوغومو یالنیز باشقالاری تثبیت ائده بیلیر. قارشیلیق لیلیق (مقابیل لیک) رابطه سی اینترو-سوژئکتیویته (ذهنلر آراسی) نین کؤکن ینده واردیر. بو رابطه اؤزنه لر آراسی آنلاشماغی، آنلاماغی و اورتاقلاشماغی برابرینده گتیرمکده دیر. «هیچ شک یوخ کی، تک تک «اؤزنه» لرین عینی جان سیز شئیله ایلگیلی گورونوش-وئریری باشقا باشقادیر؛ چشیتلی اؤزنه لرده کی گورونوشلر گرچکده آپ آیری اولماز. آنجاق، اؤزنه لر، بللی سینیرلار ایچینده، بیریریلرله آنلاشماقلا، جان سیز شئین نسنللیگینی اینترو-سوژئکتیو (ذهنلر آراسی) بیر اؤزدشلیک/عینی لیک اولاراق قورارلار (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۷۸).» جان سیز شئی، جان سیز شئی اولاراق تک من دئیل، «من» لر آراسیندا کی باشقاسینی-تجربه ائتمه رابطه سی ایچینده تشکیل تاپان باغلیق اولاراق اورتایا چیخماقدا دیر.

جانلی دوغا

هوسٹرلین ایکینجی بؤیوک قورما (اولوشدورما constitution) مرحله سی «جانلی دوغا» دیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۸۰). هوسٹرل، «جانلی وارلیق» مفهومو آلتینا، اینسانلاری و حیوانلاری قویماقدا دیر. آنجاق، هوسٹرلین ایلگیلندیی آنا جانلی قروبو اینسانلاردیر. جانلی وارلیق دئینجه، هوسٹرل، روح وارلیغینی آنلاماقدادیر. روح، دکارتدا اولدوغو کیمی بدنن آیری بیر تۈز، اؤز باشینا واراؤلایلین متافیزیک بیر قروپ دئیلدیر. روح، «اؤزه یی» گره یی تاماماً اؤزونون اولان بیر بدنله گورونمکده، جانلاندیردیغی بو بدنله پارچالانامایان بیر بوتون مئیدانا گتیرمکده دیر.

جانلى وارلىق اولاراق اينسانين - باشقا بيرينين - روح - بدننى نين قورماسى (constitution`u) اوچون، باشقاسينين منىنى تجروبه ائتمه يه احتياج واردير. هيچ شك يوخ كى، داها اۇنجه ده وورقولادىغيمىز كيمى، باشقا بيرينى باشقا بيرى اولاراق درك ائتمم اوچون هر شئيدن اۇنجه باشقا روحون «جان» لاندريدىغى باشقاسينين - بدننى بير بدن اولاراق آلېلامام (آنلاياراق قبول ائتمم) لازيمدير. سونرا دا بو بدنه دايناراق، باشقا روحو (جانلىنى) آلقيلايريم. فقط بوراداكى اۇنجه ليك زامانسال اولاراق بير «اۇنجه ليك - سونرالىق: تقدّم - تاخر» رابطه سينده ييلين اۇنجه ليك دئيلىدير، چونكو بوراسى آچىقدىر كى، بير بدنه «بدن» ديه بيلمم اوچون او بدنن جانلى، روح لو اولماسى لازيمدير؛ بدن، روحون بدنيدىر. بو نوقطه دن حركتله بو استنتاجى چىخارمامىز مومكوندور: «جانلى وارلىق» ين، جانلى دوغانين قورماسى و تشكولو (constitution`u) باشقاسينى - تجروبه ائتمه (einfühlung) ايله ايچ ايچه گنچمكده دير. جانلى دوغانين تشكولو باشقاسينى - تجروبه ائتمه نين تشكولو، حتى باشقاسينى - تجروبه ائتمه نين اوزودور. من - سن بيرليكه ليگى تشكولونون جانلى دوغا مرحله سينده دوروق (ان يوخارى) نوقطه يه يئتشميشدير. من آتچاق سن ايله آنلام قازانايلىمكده دير. «من - اينسان» آنچاق باشقا اينسانلار آراسيندا، باشقا اينسانلاردان بيرى اولاراق آنلام لائير. من، اوزومو، باشقاسينى - تجروبه ائتمه اولايىنا دايناراقدان، باشقالارينين يارديميلا كونستيتوه انده ريم (اولوشدورارام، قورارام). من، بو باغلامدا، گرچك وارليغى باشقالارينا بورجلويام. نجور بدنيم، روحوم، داها دوغروسو بير بوتون اولاراق هر ييكى سى بيردن، منيم اينسان اولاراق واراوالمامى «من - اينسانى» شرط توتماقدايسا، «باشقا - من» لرده منى شرط توتماقدا و من ده «باشقا - من» لرى شرط توتماقدايم. آما بو شرط، منيم خاريجيمده اولان، مندن آيرى دوران، قارشيمدا اولان بير شرط دئييل؛ ايچدن منيم اولان، منه باغلى اولان، منى قوران بير پارچا اولاراق واراوولان بير شرط دير. او حالدا، بدن - روح لو، جانلى بير وارلىق اولاراق گۈرونه بيلمم اوچون باشقالارى لازيمدير. ائينفوھلونگ (einfühlung) لازيمدير (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۱۸۰-۱۸۱).

من اوزومو بير اينسان اولاراق آنلايىلمم اوچون، داها اۇنجه باشقا اينسانلارى بيرر اينسان اولاراق آنلاماق زوروندايم؛ منيم اوزومو بير من - اينسان اولاراق آنلايىلمم اوچون، منى بير اينسان اولاراق آنلايان باشقا اينسانلارين، منى بئيله آنلايدىقلارنى آنلاميش اولمالييم. من، «اينسان» اولاراق منى آنلايانلارى شرط توتماقدايم. من، اينسان اولاراق، داها اۇنجه

قور دوعوم باشقا اینسانلارین میئدانا گتیر دییی اینتئرسوبژئکتیو-اوبژئکتیو (اؤزنه-نسنه آراسی مسئله لرله باغلی) جانلی بیر دوغانین عضویم. من اؤزومون، بدنیمین-روحومون بیلینجینه آنجاق اینتئرسوبژئکتیو (اؤزنه لر آراسی) آلاندا واریریم (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۸۲). من، بدن-روح لو جانلی بیر وارلیق اولمامین یانیسیرا اینتئرسوبژئکتیو (اؤزنه لر آراسی) اولاراق واریم.

باشام دونیاسی

اینتئرسوبژئکتیو (اؤزنه لر آراسی) اولاراق واراؤلان من، «باشقا-من» لرله بیرلیکده یاشام دونیاسی ایچینده دیر. بیرلیکده لیگین یاشاندیغی دنیا بیزیم دنیا میزدیر. دنیا، یالنیزجا منیم دنیا میز دئییلر. «یاشام دونیاسینین آن آلت طبقه سی» صاف دوعا» دیر. یاشام دونیاسی، توم دوغانین مطلق داشیییجی سیدیر. او، جیسیم لر ائورنیدیر. «صاف دوعا» و یا توم دوعا و اونون فورملاری اولان زامان و اوزام، یاشام دونیاسینین آن آلت طبقه سینی، توم دیگرلری نین اوزهرینده قورولدوغو طبقه نی تشکیل وئرمکده دیر، آما او، اصلا توم یاشام دونیاسی دئییلر. یاشام دونیاسی، «هر تورلو گرچک و مومکون عملین (olanaklı praxis) تشکیل وئردیگی ائوره نسل آلاندر. او، گونلوک عمللرین، کولتور اؤرونلری نین، ایشله نیلن اشیالارین، صناعات اثرلرینین تشکیل وئردیگی آلاندر (تپه، ۲۰۰۳، س. ۲۲)». یاشام دونیاسی، بو اوزدن، دایما بیر دیشیم ایچینده دیر، اؤز ایچینده یئر آلان اؤزنه لر طرفیندن دا مداویم دیشیمین ایزلندیی، گورولدو، یو، قاوراندیغی و یاشاندیغی بیر آلاندر. آما یئنه ده، یاشام دونیاسی، توم گوره لیلیکلرین اؤزنه باغلی اولدوغو، اؤزو گوره لی اولمایان بیر عمومی قورولوش داشیماقدادیر. بو گوره لی اولمایان قورولوش، اولسا اولسا یئنه «بیزلر» طرفیندن درک اولونور. اورتاقلاشما آنجاق بو نقطه ده واراؤلایلمکده دیر. سؤزو دانیشیلان نیسی قورولوش لار اوزهرینه قونوشماق، اونلار اوچون بیئین یورماق نیسی اولمایان بیر قورولوش و لازیم قیلماقدا دیر (لینجه، ۱۹۹۸، س. ۱۵۱-۱۵۲). بو قورولوش دا «بیز» طرفیندن آلیلانماقدا و قاورانماقدا دیر.

بیز دیشی، اورتاق بیر بیلینجی برابرینده گتیرمکده دیر. «بیز» ین قاوراماسینا اورتاق بیلینج، ندن و سبب اولماقدا، «بیز» ین آلیلانماسی دا اورتاق بیلینج سایه سینده مؤ حکم لشمکده دیر. ایکسی بیر بیرینه یاپیشیق دیر. بو یاپیشیق «من» ایله «سن» ین ایچ ایچه لیگینه بنزه مکده دیر. «دونا، شخصی بیر بیلینجی دئییل، بیرلیک-اورتاقلیق بیلینجینی، باشقالاریلا بیرلیکده اولماغی لازیم قیلماقدا دیر.

دوئیا، بیزیم، هامیمیزین دوئیاسیدیر؛ نسلن دوئیا اولاراق دوئیانین فورمو هرکس اوچون واراولما کاتفقوری سی نین فورمودور (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۸۸-۱۸۹)۔ بوراداکی دوئیا-تجروبه ائتمه سی مطلق منیم- شخصی تجروبه من دئیل، اورتاقلاشا بیر تجروبه ائتمه دیر. دوئیا، هامیمیزین تجروبه ائتمه سینہ آچقیدیر. هامیمیز بو دوئیا اوزهرینده آنلاشاییلیریک؛ اورتاقلیق ساغلا یا بیلیریک. دوئیانین اورتاقلاشا بیر گئچرلییی واردیر. بو اورتاقلاشمانین سوندوغو نسللیک ایسه قارشیلیقی اونا ماغا و بونون ائلشیدیریسینه دایانماقدادیر.

دوئیا هم جان سیز-جانلی دوئیاسی، هم ده اینسان-تاریخ-کولتور دوئیاسیدیر. «بیز دوئیاسی» بونلاردان اولوشماقدادیر. بیز دوئیاسی «یاشاما دوئیاسی» دیر. دوئیایی قورآن بیزیک؛ دوئیایا آنلامینی وئرن ساده جه من دئیلیم، بیز هامی بیرلیکده دوئیایا آنلامینی وئیریکیک. دوئیانی تکک باشیما، یالیز قاورایامام؛ دوئیانی، هوسئرلین دئییشیله، آنجاق «باشقالارینین یاردیمیلا» قوراییلیریم، قاورایا بیلیریم (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۸۹). دوئیانین نسلن وارلیغی، باشقالارینین یاردیملا ریلا، باشقالارینین «منیمله بیرلیکده واراولماسیندا» قورولماقدا و تمل لنمکده دیر. دوئیامی دوئیا دوزلدن من و باشقالاریدیر. دوئیا، او حالدا، اینتروسوئیکتیو (اؤزنه لر آراسی) بیر اوبژکت دیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۸۹). اینتروسوئیکتیو (اؤزنه لر آراسی) دوئیا هرکس اوچون بیر و عئینی دیر. دوئیانین بیر و عئینی اولماسی هرکسین آیری بیر شخصی دوئیا تصویری (تصور و طرح) اولاییله جهیی احتمالیینی اورتادان قالدیرماز.

هرکس دوئیانی باشقا تورلو و فرقلی لیشن پئرسپئکتیفلردن گؤره بیلیر. هرکسین، اؤزنه خاص بیر یاشاما دوئیاسی اولاییلیر؛ هرکس، فرقلی بیر دوئیا تصویری یاراداییلیر. آنجاق هوسئرله گؤره؛ هرکس دوغرودان دوغرو یا یاشادیغی اوریژینال دوئیا-تصورونون، یاشاما دوئیاسینین، بیر و عئینی دوئیانین اؤزل و ذهنی بیر گؤرونوشو اولدوغوندا بیرلشمکده دیر. لذا بو بیلینج هرکسی قوشاتماقدا و احاطه ائتمکده دیر، ائشدئییشله (یعنی) هرکسده اورتاقدیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۹۰).

سونوج اولاراق؛ اینتروسوئیکتیو (ذهنلر آراسی)، بیر، عئینی و بیزیم-اوچون اولان دوئیا ایچینده بیزین بیرلیکده لیگی واردیر. من «باشقا-من» لرله بیرلیکده یاشاماقدایم. «من» لر آراسیندا ایچدن بیر بیرلیک واردیر. بو بیر یاشاما اورتاقلیدیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۹۴). بو یاشاما اورتاقلیغی ایچینده، من-اینسان بوتون باشقا من لری حسابا قاتماق زوروندادیر. باشقاسی، بوتون یاشاما

اوقومون (سویہ مین)، اؤز یاشاما دونیامین ایچینده دیر. طیقی منیم، اؤزومون ده، هر زامان، یاشام اوقومون-یاشاما دونیامین ایچینده اولماسی کیمی.

ایسانلارین مئیدانا گتیردی «بیرلیکده یاشاما»، تک تک بیریلرین بیر ییغینی، توپلامی دئییلدیر. عکسینه، «بیرلیکده یاشاما»؛ ایچدن بیریرینه کیلیدلنمیش، ایچ ایچه هؤرولموش بیریلرین مئیدانا گتیردی بیر توپلولوقدور. بئلهجه، بیرلیکده یاشاما، یانانا یاشاماقدان داها چوخ بیر شئی تمثیل ائتمکده دیر. تک تک من لر ایچ ایچه یاشاماقدا دیرلار. «من» لر بیریریلری ایچینده دیر. بو ایچ ایچه لیک، اینسان (ین) یاشاماسینی بوتونلویوله قاوراماقدا دیر.

دئمک کی، «من» «بیز» ده، «بیز» له واردیر (اویگور، ۱۹۹۸، س. ۱۹۴). من «بیز» ین ایچینده دیر. اینترسوژئکتیو (اؤزنه لر آراسی) اولاراق واراؤلان «من» اینترسوژئکتیو بیر اوژئکتیویته (نسنه) اولان «دونیا» نین ایچینده «بیز» له واردیر. اینترسوژئکتیویته قاورامی اورتاق یاشامانین تملی، «من» لر آراسیندا کی قوپاریلاماز باغلیلیغی، «بیز» ی، «بیز» ین ایچینده کی «من» ی و «سن» ی تمثیل ائتمکده دیر.

بئله لیکله اینسان باشقا اینسانلاردا برابر توپلومسال گرچکلیسی پایلاشایلمکده، اونو دؤنوشدوره یلمکده و یئنی دن قورایلمکده دیر. (قورتول گولنچ، ۲۰۰۵)

* قورتول گولنچ: (بو یازی ۲۰۰۵ سنه سینده ایتیردییمیز دیرلی فلسفه جی نرمی اویقور» ون خاطره سینه قلمه آلینمیشدیر. 1 / 2014 CİLİCİA JOURNAL OF PHILOSOPHY)

۱-۵- ھوسئىرل فئومئولۇژىسىندىن يولا چىخاراق ھایدگىر-ئوئىناسىن باخىشى

بو مطلب «ئوئىناس دا فئومئولۇژى و باشقالىق» آدندىا يوكسىك لىسانس تئزى اولاراق، خانىم خىدىجە توران طرفىندىن يازىلمىشىدىر، مطلب مەشخىسا فئومئولۇژى ھاققىندا اولاراق، و ھوسئىرل فئومئولۇژىسىندىن يولا چىخاراق، ھایدگىر و ئوئىناسىن فئومئولۇژىيە باخىشىنى ھىتوا ئىتمىكىدەدەر.

شەك يوخىدوركى ھەم ھایدگىر و ھەم ئوئىناس اۋز دۇنملرىنىن ان بۇيوك فىلسوفلارىندان سايلىلار بو اوزدن فئومئولۇژىنى مەختلىف باخىشلارلا و اۋزلىكلە اونون ئىلشدىرىسىنى ان اونلو فىلسوفلارىن باخىشلارىلا اوخوماق وبو ھاقدا تىفاوتلىرى گۇرمەك فئومئولۇژىنى داھا دوزگون شەكىلدە اۋىرنەك دىمكىدەر. بو اوزدن اونو بورادا گىتىرمەيى يارارلى گۇردوم

قايناق: ئوئىناس دا فئومئولۇژى و باشقالىق»، يوكسىك لىسانس تئزى، خىدىجە توران اىستانبول – ۲۰۱۵، سوسىيال يىلىملر انستىتۇسو، فىلسفە آنايىلىم قۇلو.

ھوسىرل فئومئولۇژىسىدىن يولا چىخاراق ھايد گىر-ئويناسىن باخىشى

ايچىندە كىلر	صفحة
۱- باشلانقىچ	۱۱۷
۲- يۇنتىم اولاراق فئومئولۇژى	۱۱۹
۳- يۇنەلىمسىلىك	۱۲۱
۴- ياشام دونياسى و اۆزىلر-آراسىلىق	۱۲۴
۵- باشقاسى فئومئى، ائتكىن بىلىنچ اولاراق اۆزىلر	۱۲۵
۶- باشقاسىنىن اۆزىلر قورولوشو	۱۲۸
۷- باشقاسىنىن مىندە ايچىسلىشمەسى	۱۳۰
۸- يىنى يىر يۇنەلىم: آرزو	۱۳۲
۹- ئويناس دا فئومئولۇژىنىن دۇنوشومو	۱۳۴
۱۰- وارلىق سۈالى و داسىنىن موقعىتى	۱۴۱
۱۱- وارلىقنىن آتلامى و باشقاسىنىن تجربەسى	۱۴۴
۱۲- عىنى اولاراق قالان: باشقاسى	۱۴۸
۱۳- اۆزىلر تىصوىرى، ائگونون آيرى قورولوشو	۱۵۳
۱۴- ھىپوستاز و يالنىزلىك	۱۵۶
۱۵- باشقاسىنىن قوشولو اولاراق آيرىلىق	۱۵۹
۱۶- باشقاسىنىن «من» دە ايچىسلىشىدىر يىلمەسى	۱۶۲
۱۷- يۇنەلىمسىلىگىن مۇلق سىنىرى اولاراق باشقاسى	۱۶۳
۱۸- اۆزىلر دونيا يىلا رابىطەسى و باشقاسى يىلا رابىطەسى	۱۶۵
۱۹- كىتىف آلماقدان آرزو يى	۱۶۶
۲۰- سونۇچ	۱۶۷

۱- باشلانقیچ

باشقا اولانلا قارشىلاشماق بسیط گوروندو يو قدر اصلينده بير او قدر دا قارماشيق بير اولای دیر. اینسان بو دونیادا بیر چوخ باشقالیقلار اوز اوزه دیر و بو باشقالیغی اوزونه اویدورما تلاشیندادیر. اینسان باشقاسیلا اولان رابطه سینده، باشقاسینی اوز ایچیندن دینله ییب آنلاماغا چالیشماقدادیر. بیر چوخ مسئله نین قایناغی اولان بو وضعیتین شرطلرینی وجودا گتیرن فلسفی تمل نه اولاییلیر؟ بو وضعیتین قارشى سیندا نجور بیر دوشونجه گلیشدیر یله بیلیر؟ باشقاسیلا قارشىلاشماغی دوشمانجا بیر آلان دان دوستجا بیر آلانا داشیاجاق دوشونجه سیستمی قورولا بیلیر می؟ باشقاسیلا قارشىلاشما ان چیی و یوموشاق شکیلیله نجور گر چکله شه بیلیر؟ البته کی بو چالیشما بو سوال لارا دوغرو دان ویا غیر مستقیم جاواب وئرمز. آنجاق بونلار کیمی بیر چوخ مسئله نین آرخا پلاندکی دستگی و موتیواسیونویلا حاضیرلانمیشدیر. پراتیک آنلامدا ائمانوئل لئویناس یین بو قارشىلاشماغی یوموشادیب یوموشاتمادیغی تارتیشما موضوعسو اولسا دا بو چالیشمادا هوسرل-هاید گئر تفککور ایزینی تعقیب ائده رک عقلانی شرطلری اینجه لئمه یه چالیشیلمیشدیر.

لئویناس یهودی کؤکن لی فرانسیز بیر فیلسوف اولماسی حسب یله، ایکینجی دنیا ساواشی سیراسیندا هیتلریزمین بیر چوخ ظولمونه تانیقلىق ائتمیش بیر قیسمنی دا بالذات یاشامیشدیر. بو دوروم اونون باشقالیق فلسفه سی نین تمل زمینینی وجودا گتیرمکده دیر. هیتلریزمین مشروعلوغو، اونون اوچون باشقا اولانین عئینی اولانا دؤنوشه بیلدییی بیر دوشونجه نین اوروندور. هم هوسرل جی انتلئکتوالیزمه هم ده هاید گئر جی انتولورثیه قارشى دورماسینین دا سببی بودور. لئویناس یین دوکتورا تئزی اولان هوسرل یین فئوئنتولورثی سینده، گورؤ نظریه سی ژان-پاول سارتر»ی فئوئنتولورثیه تانیشدیران تئز دیر. لئویناس، سارترین بیر یازی سیندا اوندان بحث ائتمه سیبله بیرلیکده تانیان بیر دوشونور حالینه گلمیشدیر. لئویناس، هوسرل یین دکارت چی دوشونجه لرینی ده فرانسیز جایا چئورن کیشی دیر. بو سیبله هوسرل ی آلمانیدان آلیب فرانسایا تانیان کیشی دیر ده عئینی زاماندا. بیر یان دان دا او دؤنمین بؤیوک فیلسوفو هاید گئر ی اوخوماغا باشلايان لئویناس، اونا بؤیوک حایرانلیق دویماقدادیر. هوسرل اوچون گئتیدی آلمانیدا هاید گئرله تانیشمیش، اونون بیر چوخ درسینه قاتیلیمیشدیر. آنجاق ساواش سیراسیندا هاید گئرین طرف اولماسی سببیه اونا عاید دوشونجه لرینین بیر چوخون دان واز گنچر.

لئويناسا گۆرە ھايد گىرېن وارلىق و زامانى، ھوسئىرل فئومئولۇژىسى نىن گلىشىپ اولقونلاشماسىنى ايفادە اندر.

لئويناس بىر صۇحبت يىندە، ھايد گىرېن ھوسئىرل فئومئولۇژىسىنە حايات وئردىيىنى ايفادە ائتمىشىدېر. ياقىن بىر حركت حالىنە گلن فئومئولۇژى سارترىن «وارلىق و ھىچلىك» آدلى كىتاپىندا دا موضوع ائدىلېر و ھوسئىرل ايلە ھايد گىرېن درىنلەمەسىنە اينجەلەنېر.

اىلك بۇلوم اولان ھوسئىرل فئومئولۇژىسى باشلىغى آلتىندا، ھوسئىرل قوردوغو فئومئولۇژىك يۇنتىم؛ يۇنەلىمسلىك، ياشام دونياسى و اۋزىلەر-آراسىلىق قاوراملارى باغلامىندا الە آلىناجاقدېر.

اىكىنجى بۇلومدە ھايد گىرېلە بىرلىكدە فئومئولۇژىسىن آچىغا چىخان اىمكانلارنىن لئويناس داكى دۇنوشوملرى اينجەلەنە جكدېر. داسئىن يىن واراۋلوشسال آتاليزىندە سوموتلاشان ھوسئىرل جى ايدئاللىست فئومئولۇژى، اونودولان وارلىق سواليلا گوندەمە گلە جكدېر. داسئىن يىن گوندەلىك حاياتىلا سوموتلاشان يۇنەلىمسلىك قاورامى سونراسىندا دا لئويناس دا بو فئومئولۇژىسىن ائتكىسىندىن بحث ائدىلە جكدېر. ھايد گىرېن فئومئولۇژىسىندە دە طبىقى ھوسئىرل دەكى كىمى، عىنى يە دۇنوشن باشقاسى پروبلىمى، لئويناس يىن اۋزىلە تصويرىلە آشىلماغا چاللىشىلاجاقدېر. نجور بىر اۋزىلە تصويرى باشقاسىنا گىدن يولون اىمكانىنى ساغلاياجاقدېر سواليىن جاۋابى «آيرى من» قاورامىلا وئرىلمەيە چاللىشىلاجاقدېر.

سون اولاراق اوچونجو بۇلومدە ايسە، سون درجە اىچىنە قاپانق، ھر شىدن باغىم سىز دوران آيرى من يىن دونياىلا رابطەسى نىن نجور قورولدوغو سۇالى يۇنەلىمسلىگىن آشىلدىغى سىنېر باغلامىندا الە آلىناجاقدېر. يۇنەلىمسلىگىن سونسوزلۇغا آچىلان آسىمئىرىك قورولوشو سايەسىندە اۋزىلە نىن اۋزىللىگى يىنى دن تعريفلەنە جكدېر. بو دا ائتىك يىن نجور اىلك فلسفە اولدوغو حاقدى بىلگى وئره جكدېر. فئومئولۇژى و اخلاقلا اىلگىلى رابطەسى بو باغلامدا الە آلىناجاقدېر.

قىساسچاسى، اىلك اولاراق ھوسئىرل دە لئويناسچى قاوراملار الە آلىناجاق، آردىن دان لئويناس يىن بو قاوراملارى نجور آلقىلادىغى و نە آنلامدا اونلار بورجلو اولدوغو بىلدىرىلە جك و سون اولاراق دا ھايد گىرېن دە ائتكىسىلە تشكىل تاپان لئويناس يىن اۋز اورىجىنال دوشونجەسىنە يىر

وئىلمەيە چالىشىلاچاقدير. سون اولاراق اورتايا چىخان بو اوريچىنال دوشونجەنن حالا بىر فئومئولوژى اولوب اولمايدىغى مسئلەسى دىر.

۲-يۇنتىم اولاراق فئومئولوژى

فئومئولوژى، ھوسئىل فلسفەسىندە ئىپتىدائىي ئىلمىي ئۇسۇلنىڭ ئالدىدا سىنىپلارنىڭ ئىدىئاللىق بىر يۇنتىم اولاراق اورتايا چىخار. فئومئولوژىنىڭ اورتايا چىقىشىنىڭ تەلىمىدە گۈرۈن شىلەرنى؛ نىسەلەرنى، بىلگىدە قورۇلور اولماسى ياتماقدا دىر. «شىلەرنىڭ ئۆزەسى نە گىئىن» ھوسئىل فئومئولوژىسى، بونون ان آچىق ھالىلە ئانچاق بىلگىدە گرچكە شەيلىە جىگىنى سۈيلىەمىشىدەر؛ يەنى شىلەرنىڭ ان صاف ھاللارلىە ئانچاق بىلگىدە وئىلەرنى. بو ئانلامدا بىلگى و بىلگى نىسەسى فئومئولوژىنىڭ تەلىمىنى وجودا كىتىرىلەر. بىلەجە فئومئولوژى، فلسفەنى كىسىن بىر بىلىم اولاراق اورتايا قويماقدا ئۆزى بىر يۇنتىم اولاراق كىلىشىر. طىبىت بىلىملىرىنىڭ يۇنتىمىنىڭ و تاختىندىقلارنى دوغالى تاورىن كىسىن بىر شىكىلدە ئانلىشىدىرىسىنى وئىن ھوسئىل، پىسىكولوژىنىڭ دە بونلاردان ئۆزى اولمايدىغىنى سۈيلىر. بىلىملىرىن ئىچىندە ئۆلدۈرۈش بو دوغالى توتومدان ئۆتۈرۈ ئىنسانىن ئۆزۈنە يابانچىلاشماسى ھوسئىل اوچون بىر كىزىدەر.

بىلىملىرىن يۇنتىمىلە بىرلىكدە ھەر شىئىن تئورىيىلىرىلەمەسى ئىنسان ھاياتىنىڭ دا فىزىك-رىياسى تەملى بىر شىكىلدە كىلىشمەسىنە سەبب اولمۇشودور. ئىدئال اولاننىڭ رىياسى اولاراق سۈيلىەنەلمەسى، ئىنسانىن گونلوك ھاياتىنى كىسىتتىيە اوغداداراق ئىنسانىن ئۆزۈلە اولان رابطەسىنى و ئىنسانىن تەجرۈبەلىرىنى ئىككىنچى پلانا ئاتىشىدەر. پوزىتىف بىلىملىرىن ھەر شىئى تەكىنىكلىشىدىرمەسىنى سونوجو اولاراق ھەم ئىنسانلىق ھەم دە بىلىملىر ئۆز ئۆزىنىڭ لىرىنى اونودوب ئۆزلىرىنە يابانچىلاشماغا باشلامىش لاردىر. بو دا مۇتافىزىك دىيەنە جىگىمىز بىر ئالاننىڭ دىشارىدا بىراخىلماسىنا سەبب اولمۇشودور. بىلىمىن ئىنسانلىغىن پىروبلەملىرىنە جاواب وئەرمەمەسى، ئىنسان ھاياتىنىڭ ئانلىمىنىن ئىتمەسىلە سونوجولانمىشىدەر.

ھەر شىئى بىلىمىل، ئامپىرىك وئىلەر اولاراق اورتايا قۇيان بىلىمىن ئىنسان بىلىنچىنى دە بو شىكىلدە ئاچىقلاشماغا چالىشماسى ھوسئىل اوچون تەملى مسئلەلەردىن بىرى دىر. ئىنسان بىلىنچىنى بو شىكىلدە ئالەلارنىڭ ئان باشىدا پىسىكولوژى بىلىمى گىلمىكەدەر. ھوسئىل، فئومئولوژىنى تام دا ھىقىقتىن و گرچىگىن نە ئۆلدۈرۈش سولالارىنىڭ ئىتتىپ گىتتىدى بىر زاماندا بىر يۇنتىم اولاراق اورتايا

قويار. ھوسئىلە گۈرە بو يۇنتىم، بىزىم فلسفەنى كىسەن بىر بىلىم اولاراق يىنى دن احيا ائتمە مىزى ساغلاياجاقدىر. عمومى اولاراق بىلىملەر دە ذاتا فئومئىللەرلە ايلگىلىنمىكەدە دىرلەر، آنجاقل اولارەن دوغالچى؛ بىر شىلەرى سورقولا مادان قبول ائىدىب، وارسايان تاورى بىر چوخ مسئلە نىن اوستونو اۋرتىر.

ھوسئىل تام دا بونون قارشى سىندا دورور. ھوسئىلە دىئىمىلە «بىلىنچىن دوغاللاش دىر يىلماسى» اولان بو گىندىش يىن يىرنى فئومئىلۇژىيە بىرلىكەدە «صاف بىلىنچىن فئومئىلۇژىسى» آلماقدا دىر. ھوسئىلە گۈرە بىلىم، فىزىكى نىسەلەرە نجور مۇعاملە ائىدىر سە، پىسىكولۇژى دە بىلىنچە او شكىلدە مۇعاملە ائتمىكەدە دىر. اوسا ھوسئىل اوچون فىزىكى اولانلا پىسىشىك اولان فرقى دىرلەر. پىسىشىك اولان مونا دىك بىر قورولۇشدا اولدوغونو سۇيەلەن ھوسئىل، بىلىنچىن دە بو شكىلدە اۋزۈنە خاص بىر دوزەنى نىن اولدوغونو بىلدىرىر. بو آنلامدا پىسىكولۇژى بىلىمى نىن توتدوغو موضعلە دوغاللاشان بىلىنچ، فئومئىلۇژىك توتوملا بىرلىكەدە صاف اولاراق الە آلىنىر و اينجەلە نىر.

ھوسئىل دە، فئومئىلۇژى نىن ان تمل عنصر و آشقىنسال بىلىنچ اولاراق اورتايا چىخا جاقدىر. آشقىنسال بىلىنچىن بو آراش دىر ماسى اۋزە نىن اۋزىللىگىنە داير بىلگى وئىر شى اولاراق اۋزە نىن موقعىتى دە مشخص ائىدە جكدىر. اۋزە نىن بو دونيا اوچون صاحب اولدوغو توتوم فئومئىلۇژىك بىر توتوم اولاراق اورتايا چىخا جاقدىر.

«شىلەرىن «اۋزە يى نە گىندىن» بو يۇنتىم اوچون سىزگى (intuition) ايلەكلەرىن ايلەكەسى اولاراق كرىتىك بىر اۋنمە صاحىد دىر. شىلەرىن دولاي سىز جا بىلىنچە نجور وئىلدىكلەرى آنجاقل سىزگىيە آنلاشلا بىلەر. سىزگى ھەر شىدن اۋنچە دونيانى بىزە وئىر حىس دىر. واسىطە سىز بىلگى نىن قايناغى دىر. بونون اوچون بىلىنچ سىزگىيە قاوارانير و نىسەلەرىن بىلىنچە وئىرلىمىش اولماسىنىن نە آنلاما گلدىيى سىزگىيە آچىغا چىخار. سىزگىيە گۈرمە، دوىوسال گۈرمەدن، فرقى دىر. او، بىر شىى گۈرمەك دىيىل، او شىين نەلىگىنى گۈرمەك دىر. ايشدە فئومئىلۇژى دە بو آنلامدا بىر نەلىك آراش دىر ماسى دىر. صاف بىلىنچىن اينجەلە مەسى اولاراق فئومئىلۇژى، سىزگىيە بىرلىكەدە دولاي سىز تجرو بىلە قۇپارىلان باغى قورموش اولور.

دكارت چى اۋزە مەركىز جىلگى نىن، اورتادان قالخىدىغى، اۋزە و نىسەلەرىن عىنى آندا بىرلىكەدە سۇز ائىلە بىلدىيى بىر دوشونمە طرزى اولان فئومئىلۇژى نىن يىنە دە ائىستىمۇلۇژىك سىنەرلار

ايچە ريسىندە قالماسىن سىبى نە ايدى؟ بو مسئلە نىن ان اۆنملى جاواب لارىن دان بىرى فتنومئولوژى نىن بىر يۇنتم اولاراق گلىشمە سىدىر. هوسئىرل فتنومئولوژى سى دكارتىن رادىكال بىر ائلىشىدىرى سىدىر، فقط، يۇنتمىل اولماسى حسب يىلە اونو تعقيب ائتمكەدە دىر. بو مئودون تىلىندە فلسفە يە و دىگر بىلىملەرە كسىن بىر زمين وجودا گىتىرمە ھدى وادىر. كسىن بىلىم آرايىشى و نىسل معيارلار سونما تىلاشى، فتنومئولوژىك يۇنتمىن ائپىستىمولوژىك سىنىرلار ايچىندە قالماسى آتلامىنا گلىمكەدە دىر. گادامىر، حقىقت و يۇنتم آدىلى كىتابىن بىر بۆلۈمۈندە هوسئىرلى بو سىبلە ائلىشىدىرىمىش دىر.

فتنومئولوژىك يۇنتمەدە ائپوكە اىلە اۆنىارقى لارىمىزدان قورتولدوغوموزدا، اولاشا جاغىمىز گرچكلىك نىسل بىر گرچكلىك اولاجاقدىر. هوسئىرلىن يۇنتمى بونو لازىم قىلماقدا دىر. آتجاق اىنسانىن اۆنىارقى لارىن دان قورتولماسىن مومكون اولمايدىغىنى سۆىلە يىن گادامىرە گۆرە نىسل بىر معيار سونما طلبى ائپىستىمولوژىك آلانىن سىنىرلارى ايچىندە قالمىغى لازىم قىلىر. هوسئىرل، آروپا بىلىملىرىن كرىزى آدىلى كىتابىندا دكارتىن ائپىستىمولوژىك اولان يولونو اىزلە يەرك اونون گلىشمە مىش جەتلىرىنى الە آلېر، هوسئىرل، دكارت فلسفەسى نىن قاچىرىمىش اولدوغو اۆنملى قاوارام لاردان بىرى اولان «يۇنەلىمسلىك» قاوارامىنى دا گلىشىدىرىر.

۳-يۇنەلىمسلىك

دكارت كوگىتونو (دوشونمەنى) شىلر آراسىندا بىرشى اولاراق الە آلاراق، «دوشونورم» آلانىن دان «دوشونولر» آلانىنا گىچە مەدىيى اوچون يۇنەلىمسلىك فىكرىنى قاچىرىمىش دىر. هوسئىرل اوچون دوشونولن بىر شى اولمادان «من دوشونورم» دىيەمىز. يعنى كوگىتو، بىر شىيى دوشونمەن، سادە جە دوشونورم دىيەمىز. اونون دوشونوركن نىسەلرى (كوگىتاتوم) وادىر. بو نىسە دىشسال اولان فىزىكى نىسەن، بىلىنچىن ايچىندە كى يىرنى تىمىل ائدر. هوسئىرلەدە اۆزىنە اولماق بىر نىسە يە دوغرو يۇنلىمىش اولماغى لازىم قىلماقدا دىر. نىسە ايسە آتجاق بىر اۆزىنە يە وئىلىمىشكن نىسە اولايلىر. اۆزىنە و نىسەن بىر بىرلىرىنە قارشى موقعىلرلى ائش زامانلى دىر. بو آتلامدا او، ايدئاليزم و رئاليزم تارتىشمالارىنى آشمىش اولاراق گۆرۈلور.

برئىتانونون فېزىكى ۋە زەھنى سۆرچىلىرى آيىرماق اوچون ايشلتدىيى يۇنەلىمسىلىك قاورامى،
 ھوسىرل دە بىلىنچىن تىل بىر اۋزىلىيى اولاراق اورتايا چىخار. يۇنەلىمسىلىك پىسىكولوژىك بىر
 وضعيت دىيىل دىر.

لئوئىناس گۇرە يۇنەلىمسىلىك نە ايكى پىسىكولوژىك اولونتو آراسىندا كى علاقه، نە دە ايكى
 فېزىكى نىسە آراسىندا كى رابطةنى تىمىل ائدر. او، دوشونمە و اونون دوشوندويو شى
 آراسىندا كى رابطة دىر و اورژىنال اولان دا بودور.

يۇنەلىمسىلىك آشقىن بىر آنلامى لازىم قىلىر. چونكو يۇنەلىمسىل اولان بىلىنچ، اۋزوندن باشقا بىر
 شىئە يۇنەلىمە دوروموندا دىر؛ بو آنلامدا اۋزونو آشار. بىلىنچ و نىسە آراسىندا بىر كۇپرو موقعيتىندە
 اولان يۇنەلىمسىلىك، اۋزىنە و نىسە آراسىندا كى بوشلۇغو دولدورماق اوچون دىيىل دىر،
 دوشونجەنىن نجور اولوب دا اۋزونو آشقىن بىر شىئە قاورادىغىنى آراشدىر.

بو آنلامدا او، بىلىنچە سونرادان گلن بىر اۋزلىك دىيىل دىر؛ او بىلىنچىن بىر وارا اولوشودور.

بىلىنچىن دونىادا اولما حالى يۇنەلىمسىلىك دىر و اۋزىنەنىن اۋزىلىكىنى اىما ائدر.

بو اوزدن انگو، بىلىنچىن بىر تۈزو دىيىل دىر. بو دوروم دا يۇنەلىمسىلىك دە اۋزىنە نىسە رابطةسىنىن
 اۋتەسىنە گندىلمەسىنە ايدىن وئىر. يۇنەلىمسىلىك، آنلام وئرمە ائىلمى دىر. بورادا ھوسىرلىن
 حرىكت نۇقطةسى نىسەنىن گرچكىلىكى دىيىل، بو گرچكىلىگىن آنلامىنىن نە اولدوغو فېكرى دىر.
 بو آنلامدا نىسەنىن وارلىغى ويا يولخوگو رئاليزم دە اولدوغو شىكل ايله مطرح دىيىل.

بىلىنچىن نە يى دوشوندويو بىلىنمەسە بئله اونون بىر شىئە يۇنەلىمەسىنى بىر آنلامى اولدوغو فېكرى
 فلسفەيە ھوسىرل ايله گىرمىش دىر.

بىلىنچىن يۇنەلىمسىلىكى صاف بىلىنچىن يۇنەلىمسىلىكى دىر. فئومئولوژى دە ذاتاً صاف بىلىنچىن
 بىلىمى دىر. بو بىلىم بىلىنچىن عمل لىرىنى يعنى ياشانتى لارى، بىرر فئومئىن اولاراق اينجەلر. بىلىنچىن
 داىما نىسەلرىن يانىندا اولما دورومونو آنلاتان يۇنەلىمسىلىك، اۋزىنە نىسە آراسىندا گندىب گلن
 بىر شىئە دىيىل، بو ايكى قۇطب لو دوشونمەنى آشان بىر يىنى لىكدىر. بىلىنچىن يۇنەلىمسىلىكە
 بىرلىك دە، اۋزىلىكە سىنىرلى اولماقدان چىخىب، اۋزىنە نىسە متقابل تاثير ايله آشكار اولان بىر
 شىئە دۇنر. بىلىنچىن يۇنەلىمسىلىكى، بىر دونيا دوزلمەسىندە، انگونون فعال اشتراكىنى نىشان
 وئىر.

يىلىنچە مەخسۇس بىر ئائىلەم ئولان يۇنەلىمسىلىك، ھەم بىر يۇنەلمە، ھەم دە بىر ئانلام وئرمە
 ھادىئەسىنى ئانلاتىر. يۇنەلىمسىلىك ھەم ئۆزىلىگىن قورۇلۇشويلا ايلگىلى ھەم دە نىسلىگىن
 دوغاسىيلا ايلگىلى بىر قاورايىش سونماقداير. چۈنكۈ يۇنەلىمسىلىك ھەم ايچىل ئولان بىلىنچە
 علاقەلىدەر ھەم دە دىشسال ئولان دونيايلا واسىطەسىز بىر شكىلدە علاقەلىدەر. بو ئانلامدا
 فئومئولۇزىنىن اوداق نۇقشەسى دە آمپىرىك ئولان بىلىنچە دىيىل، آشقىنسال ئۆزىلىكىدەر.

آشقىنسال ئۆزىلىك، قىساجا بىلىنچە بىر كئارا بىراخاماياجى صاف مەنە ايشارت ائدر و ھەر
 ئۆزىلىكىدە نىسلى ئولان شى دەر. آشقىنسال ئۆزىلىكىدە ئۆزى، آمپىرىك (تجروبى) ئولان بىر
 دونيانىن آمپىرىك ئولان بىر پارچاسى اولاراق دىيىل، دونيانى بىلن ئۆزى اولاراق قاورانىر. ئۆزى
 دونيادا دونيانىن سىنىرى اولاراق بىلىنەر. ئۆزىنىن دونيادا آمپىرىك اولاراق الە آلىنمىسى
 فئومئولۇق لارا گۈرە طبعى طرزى اساس آلان بىر ياناشمادىر و بو ياناشما پوزىتۈيۈمىن دە
 تائىرى آلتىندا گلىشمىكەدەر. اويسا ايدئال اولانلا دىيىل دە ئۆزۈ كىمى قالانلا ايلگىلەنن
 فئومئولۇزى، آشقىنسال ئۆزىلىكە بىرلىكەدە، ئۆزىنىدە دونيا اوچون ئولان بىر ئۆزى اولاراق الە
 آلىر. يۇنەلىمسىل بىلىنچە دىشسال دونيانى آلفىلاركن سادەجە بىلىنچە قورۇلۇشويلا ايلگىلى دىيىل
 عىنى زاماندا اولدوغو كىمى قالان دونيايلا ايلگىلى دە بىر فىكرە صاحىب اولور.

ھوسئىرلىن يۇنەلىمسىلىكە بىرلىكەدە گىتىدىنى نوئىسىس و نوئما آيرىمى ئۆنمىلى بىر يىرە
 صاحىدەر. آلمانا آغاجى اوزەرىندىن ئۆرنىك وئىر ھوسئىرل، آغاجى آلفىلاما ئائىلە (نوئىسىس)،
 آغاجىن آلفىسىنى (نوئما) آيىرەر. بونلار بىر بىرلىكە علاقەلى اولاراق درك اولورلار. بىلىنچە
 گۈرە آشقىن ئولان، گرچىك آغاج دەر و بو گرچىك آغاج آنجاق بىلىنچە سايەسىندە
 اولاشىلا بىلىدەر. فئومئولۇزىك توتومدا، گرچىك آغاجىن وارلىغى اينكار ائدىلمز، عكسىنە بو
 توتوم آشقىن اولانى ئپوكە ايلە پارانتىرە آلاراق يىنى بىر رىئىمە گىرەر. نوئما دىنىدە بىر تىمىل
 اولماقلا برابر، ھەر يۇنەلىمسىل دوروم اونونلا علاقەلىدەر. نوئمالار بىر گرچىكلىك دىيىلدەر؛
 يعنى آغاجىن كامىل صاف آلفىسى دىيىلدەر. اونون ئانلامىنىن آلفىسى دەر. بو دا يۇنەلىمسىلىگىن
 بىر رابطەدەن دە ئۆتە اولوب بىر ئانلام وئرمە سورجى اولماسىيلا ياخىن دان ايلگىلىدەر.

ئوئىناس گۈرە دە يۇنەلىمسىلىك، ئۆزىنىن دونيايلا ئولان رابطەسىدەر و دونيانى ئانلاماق اوچون
 لازىم ئولان سوموت بىر عنصر دور. ئۆزىك دە، نىسە ايلە باغلانتىلى ئولان يۇنەلىمسىلىك، ايچىكىن

بىر سىزگى ايله بىلىنەيلىر. ذاتاً فتنومئولوژى دە يۇنەلىمسىللىگىن بو سىزگى ايله باغلى چالشماسى دىر.

بىلىنچىن يۇنەلىمسىللىگى ان ايسى، آلقىدا(ادراكدا) آشكار اولار، چونكو آلقىدا شئىلر اۋزىنەيە اتدن و سوموكدن اولاراق وئرىلرلر. فلسفە تارىخى بويونجا يا دويويا يا دا عاغلا يئندىرگەنن آلقى، هوسئىلده تىك باشىنا اۋنملى بىر يىرە صاحىيدىر. آلقى تمثىلى بىر شئى دئىيل، تجروبه اولونان نىسەلرلر دىر ئىك اتدن و سوموكدن بىچىمدە، حضوردا اولما حالى دىر. هوسئىلده آلقى يۇنەلىمسىل اولان بىلىنچىن بىر عملى اولاراق اۋنملى بىر يىرە تىكىل ائدر. لئوئىناس اوچون آلقىدا اۋنملى اولان شئى، آلقىن بونولوكلو بىر آكتىويته/فعاليت اولمادىغى و اونون يىترسىز اولماسى دىر. او بو آنلاما گلىر؛ بىلىنچى بىر نىسەنى داىما مشخىس بىر پئرسپىكتىفدن درىك ائدر، بونولوكلو اولاراق اونو آلقىلاماسى مومكون دئىيل دىر. هوسئىلده بىلىنچىن بو دورومو اۋزىنەلر- آراسىلىق (intersubjectivity) و ياشام دونىاسى قاوراملارىيلا آشىلاجاقدىر.

۴- ياشام دونىاسى و اۋزىنەلر- آراسىلىق

ياشام- دونىاسى، گىچ دۇنم هوسئىل طرفىندىن، نىسەل بىلىمىن دوغالچى طرزىنى ائلىشىدىرىك آدىنا اورتايا گلىن بىر قاورام دىر.

هوسئىلده ياشام- دونىاسى ائورنىل بىر آلان اولاراق گۈرونور. اونا گۈرە اۋزىنە، شىلرى تجروبه ائدرىك بىر دونيا اوفقونا صاحىيدىر و بو اوفوقدا هر شئى اۋزىل و نىسبى دىر. بو اۋزىللىگىن اورتاسىندا بونون اۋزىنەلرچە اورتاق اولان شئى دىر ياشام- دونىاسى. هوسئىلدىن عمومى سىستىم اوچون تعريفى بودور: هر شئىن نىسبى اولاراق باغلى اولدوغو بىر گرچكىلىگىن اولماسى نىسبى دئىيل دىر. بو هر كسىن راحتجا اولاشايىلەجگى و هر كسى باغلايان بىر اورتاقلىقدىر.

اينسان نىسەنى سادەجە بىر طرفىندىن بللى بىر آچى دان آلقىلايىلىر. نىسەنن دىگر اوفوقلارى اينسانا، دىگر اينسانلارلا بىر آرادا اولماسىيلا بىرلىكدە آچىلىر. اينسانن دونيانى تجروبه ائتمەسى، اصلىندە اۋزىنەلر- آراسى بىر دونيانن تجروبهسى دىر. اينسان بىر نىسەنى بىر آچى دان قاورارىك، دىگر طرفلرىنى دە ذەئىندە تاماملار. بو تاماملاما ائىلمى آنجاق اۋزىنەلر- آراسى اولماقلا گرچكلەشەيلىر. اينسان بو دونيانى قاورارىك اىسترايستمەز دىگر اينسانلارلا تماس حالىندادىر؛ هم اونلارى آلقىلار، هم دە اونلارلا آلقىلار.

اؤزنہلر-آراسیلیق قاورامی اینسانلارین بیر آرادالیغی و چوخلوغویلا نسنل بیر آلقى دان سؤز ائدیله بیللمه سینی ساغلار. اؤزنه و دیگر اؤزنه بللی بیر «ایچ بیرلیگی/ائمپاتی» سایه سینده بیر بیرلرینی آنلارلار و بیرلیکده یاشارلار. اؤزنه لر-آراسیلیغین بو نسنللیگی یاشام دونیاسینین ائورنسللیگیندن گلیمکده دیر.

دوینا هر بیلینجده فرقلی بیر شکیلده تظاهور ائتسه ده یاشام دونیاسینین اؤزو نیسی دئیل دیر و هر کسین ایچینده اولدوغو بیر گرچکلیک دیر. اؤزنه لر-آراسیلیق سایه سینده اؤزنه بیلر کی دیگر اؤزنه لر اوچون ده بو بئله دیر. اؤزنه لر-آراسیلیقلا تشکیل تاپان اورتاق یاشام آلانین قاورانماسی هوسرلده پسیکولوژیک سویه ده دیر.

اؤزنه لر-آراسیلیق هر کسین بیر باشقاسینین حایاتینا قاتیلایله جگی بیر دونیانی مومکون قیلار. لئویناسا گؤره تک باشینا انگویا یندیر گه مه، انگولوژیک آلاندا قالماق دئمک دیر و فنئومئولوژی نین ساده جه ایلک آددیمینی تشکیل ائتمکده دیر. باشقالارین فنئومئولوژیک سترگی سی آنجاق اؤزنه لر-آراسی آلان سایه سینده آنلاشیلا بیلر. بو دا بیلینجین دونیانی قورما ائیلیمینی تکرار گونده مه گتیریر. یعنی ایلک آدیم اولان انگولوژیک آلانین آراشدیریلماسی، باشقاسینین ایمکانینی سونان اؤزنه لر-آراسی دونیانی آنلاملان دیر مادا اؤنملی بیر یرره صاحب دیر. هوسرلده بو انگولوژیک آلان ائتکین بیلینج اولاراق اورتایا چیخاجاقدیر.

۵-باشقاسی فنئومئنی، ائتکین بیلینج اولاراق اؤزنه

هوسرلده باشقاسی قاورامینا گئچمه دن اؤنجه اؤزنه نین یعنی بو دونیاداکي نسنه لری و عئینی زاماندا اؤته کی اؤزنه لری ده قوران بیلینجین بیر آنالیزینی وئرمک لازیم دیر. بئله بیر آنالیز اؤزنه نین ائتکین و فعال اولاراق، ایشین ایچینده اولماسینی ساغلا یاجاقدیر. اینسان بیر شئیلری آنلارکن، یارقیلارکن، دیلرکن و سایره، بوتون بو ائیکملرده فعال بیر رول آلیر. بونون ان ایسی گؤزکمله نه بیله جگی یر بیلینجین بو دونیانی قورما ائیلمی دیر. یؤنه لیمسللیکله، یعنی هر شئین بیر شئین بیلینجی اولماسی فیکریله هوسرل اصلینده اؤزنه مرکزلی دوشونجه دن قوموش، اؤزنه ایله نسنه نی قوپاریلاماز بیر علاقه ایچهریسینده تکراردان سونموشدور. اؤزنه نین ائوکه رئزیمینه گیره رک دونیایلا اولان رابطه سینی بیر کنارا بیراخیلماسی و فنئومئولوژیک یندیر گه مه یله آشقینسال انگویا یتیشمه سی، کی بو صاف بیلینجین آنالیزینی اورتایا قویاجاقدیر، یننه اؤزنه

مرکزلى بىر دوشونجەننن ايزلرینی داشیماقدادیر. توم تاریخسللیگیندن و باغ لارین دان اۋزونو سییران اۋزنى، اۋز صاف بیلینچینده بو دونیانی تکرار قورار. بو قورما اۋزنىنن بالذات اۋزونون فعال اولاراق قاتیلدیغی بىر قورمادیر. اۋزنى دونیانی قورمادان اۋنجه اۋز انگوسونو قورار. آنجاق یوخاریدا نشان وئرلن بو ائتکی لهمه و ائتکی لنمه دورومونو دا برابرینده گتیریر. چونکو ائتکی لهمه عئینی زاماندا ائتکیلنمیش بىر شئیە قارشى وئرلن بىر عکس العمل دیر. بو سببله هر تورلو فعال دوروم، ائدیلگین، ائتکیلنمیش بىر اۋزنى ده آپریوری اولاراق وار سایماقدادیر. آنجاق هوسئرلده کی ائدیلگین لیک (تائیر آلتیندا قالما) رادیکال بىر ائدیلگین لیک دئیل دیر. ذاتاً فعاللیغین (ائتکی لهمه نین) بىر دورومو اولاراق اورتایا چیخان ائدیلگین لیک، فعاللیغین سینیرینا باغلی اولماقدان قورتولماز. فعاللیقلا بیلینن ائدیلگینلیکده ایسه اۋزنىنن اۋزونو بىردن بیره بىر وضعیتین ایچەریسینده اولما دورومون دان سۆز ائدیله مز. ائدیلگین لیک (تائیر آلتیندا قالما) هوسئرلده، واراؤلوشمال اولاراق ایچینده اولان بىر دوروم اولماقدان چوخ فعال اۋزنىنن هم قۇران هم قورولان اولاراق آشکار اولماسیدیر.

نسنل دونیانی ائپوکه ایله بىر کنارا بىراخان و آشقینسال منه اولاشان اۋزنىنن او دورومدا کی بیلینجى یۆنلیمیشلیگی ایچینده باریندیرماقدادیر. بو یۆنلیمیش لیک بیلینجین کاراکتریستیک بىر اۋزلیگی دیر چونکو هر ذهینسل عمل بىر شئیە ایلگیلی اولماق دوروموندادیر. هر شئیى بىر کنارا بىراخیب نسنل دونیانین اۋنیارقى لارین دان آرینمیش اولان «من»ین بىر کنارا بىراخاما یا جاغى تک شى صاف من دیر. داها اۋنجه ده بیلدیریلدیى اوزره هوسئرل بونا آشقینسال اۋزنىل لیک دئمکده دیر و بو اۋزنىل لیک هر کس اوچون گنچرلى، نسنل اولان شى دیر. دکارتین یاپدیغى کیمى مرکزە انگویو قویماقدان قاچینان هوسئرل، پسیکولوژیک منى آشقینسال من سۈیه سینه چیخاردیر.

هر شئیى بیلن، دونیا یا حاکیم، باسدیغى یئردن امین اولان پسیکولوژیک منین یئرینی، یئندیرگه مه یله بىر لیکده دونیا یا رابطه سینه «شوبهه ایله» باخان آشقینسال من آلیر. آنجاق ائپوکه یله تشکیل تاپان بو توتوم دیشیکلیگی هوسئرلده بیلینجین مرکزى و مطلق یئرینی یئنی دن قورماقدادیر دئیله بیلیر. هوسئرلده بیلینجین دایما بىر شئین بیلینجى اولماسى، بیلینجسل یاشانتى لارین (بیلینج عمل لرینن)، یعنی بیلینجده تجروبه ائدیلملرین آنلامینی اۋزنىنن اۋزونون وجودا گتیرمه سى شئکلنده گرچکلشدیرمکده دیر. صاف انگویو «ایچکین ده آشقین»

(trancendance in immanence) اولاراق تعريف له يىن ھوسئىرل، انگونون بىر شئى طرفىندىن قورولمايدىغىنى، ياشاننى ايچەرىسىندە بىزە آشقىن بىر شكىلدە وئرىلدىيىنى سۆيلىمىكەدەير. يعنى قىساجاسى، ھىچبىر شئى طرفىندىن قورولموش اولمايان آشقىنسال انگو، دونيانى اۋزو قورماقدادير. آشقىنسال انگونون بئىلە فعال بىر شكىلدە دونيانى قورور اولماسى و دونيا يلا رابطە يە بعضى آنلام لار وئرىر اولماسى، لئوئىناس يىن دا تارتىشىدىغى بعضى مسئلەلرى اۋنوموزە چىخاردير. مثلاً بىر نىسەن يىلىنچ نىسەسى ھالىنە گىلمەسى، او نىسەنى تجروبه ائىدن اۋزەنەن اۋزويلە بىر علاقه ايچىنە گىرمەسىلە گرچكىلىمىكەدەير.

بو نە آنلاما گىلمىكەدەير؟ بو دوروم، ھوسئىرل دە اۋزەنەن اۋزەنەن اولاراق عمل ائىدىگى، تجروبه ائىدىيى شئىن باشقالىغىن يىنە اۋزەنەن اۋز سىنىرلارى ايچەرىسىندە قالىب عىنىلىشىدىگىنى گۈستىرىمىكەدەير. فنئومئولوژىك رىئەللىكسىون دا (دۇنوشلو دۈشۈنۈش) ذاتاً بو آنلاما گىلمىكەدەير. ھوسئىرل دۈشۈنچەسىندە رىئەللىكسىون، بىر زورونلۇق اولاراق گۈرن لئوئىناس، اونو يىلىنچى بىلە بىلمەمىز اوچون اليمىزدە كى تىك آراچ اولاراق تائىتماقدادير.

ھوسئىرلە گۈرە انگونون دونيانى قورماسىندا ايكى تىل فورم واردير: فعال تشكىل و پاسىف (غىر فعال) تشكىل. فعال تشكىلدە انگو، انگونون ائىلىملىرى اولان اۋزىل سورج لىر سايەسىندە قوروجو رولونو گرچكىلىدىر. اور تىكىلىگىن فعال اولاراق گۈرۈلدۈيو بىر سورج دىر بو.

نىسەلر اورىژىنال بىر شكىلدە اورونلر اولاراق يىلىنچ دە قورولورلار. اۋرنىگىن، سايمە ائىلىمىندە سايى، بۆلمە ائىلىمىندە بۆلۈ، بىر اورون اولاراق يىلىنچ طرفىندىن قورولورلار و اور تايە چىخارلار. عىنى شكىلدە ائورنىل يىلىنچ دە ائورنىللىگىن نىسەل بىر شكىلدە قورولدوغو بىر فعاللىق سايلىر.

ھوسئىرلە گۈرە فعاللىق ائىتوا ائىدن ھەر تورلو ائىشەن آلت سۈيە دە اۋنەدەن وئرىلمىش بىر پاسىفلىك وار سايار. فعاللىق، پاسىف بىر قورولوشو بىر بىرەندە گىتىر. حاياتدا قارشىلاشيلان ھەر فىزىكى نىسە پاسىف تجروبه نىن بىر سىتتىزى اولاراق وئرىلمىشىدیر. پاسىف تجروبه نىن بو سىتتىزى، كى فعاللىق آلانىنا دا گىرن بىر سىتتىزىدیر بو، انگونون ھەر زامان نىسەلرلە چئورىلى اولدوغو گرچكىندەن ايلەرى گىلىر. بو پاسىفلىك سايەسىندە انگو، شىلرەن تامالقى سىندا او شىلرە اۋنەدەن تائىدىق دورومدادير. گۈرۈلدۈيو اوزەرە ھوسئىرل دە پاسىفلىك دورومو باشلى باشىنا الە آلىنان بىر موضوع اولسا دا انگونون فعاللىغىنى تصدىق ائىتمىكەدە و بو فعاللىغىن آياقلار يىن دان بىرىنى وجودا گىتىرمىكەدەير. بىر وئرىلمىشلىگىن ايچىندە اولماق، يعنى

پاسىف/ئىدىلگىن (تائىر آلتىندا قالما) دورومدا اولماق، ئىگونون اۋزونو ئىگو اولاراق آقىلاماسىندا و دونيانى قورماسىندا سادەلەشدىرىجى بىر رول اوينار. بو هر نه قدر فىزىكى نىسەلر اوچون گىچەرلى اولسا دا دىگر ئىگولارىن قورولوموندا دا پاسىفلىك اونلارىن فعال اولاراق قورولومونو تايىد ائىدن بىر دوروم اولاراق اورتايا چىخاچاقدىر.

۶-باشقاسىنىن اۋزىدە قورولوشو

ئىككىن بىلىنچ اولاراق اۋزىدە باشقاسىنى نچور قورار؟ بو مسئلەنىن جاوابى ھوسئىرل طرفىندىن كارتىزىن مئىتاسىونلارىن بىشىنچىسىندە دىتايلى بىر شكىلدە اينجەلەمىشىدىر. فنىومئولۇژىك يىئىدىر گەمە يە اولاشىلان آشقىنىسال ئىگو بو دونيانى و بو دونىاداكى نىسەلرى قوردوغو كىمى، اۋتەكى اۋزىلەرى دە قورماقدادىر. اۋتەكى اۋزىلەرىن اۋزىدە قورولومونون نىسەلرىن قورولوموندان فرقى ندىر؟

بوتون ياشانتى عمل لىرىندە و ائىلملەردە ئىككىن اولان اۋزىلەرىن اۋزودور؛ نىسەلەرىن نچور بىلىنچ نىسەسى ھالىنە گىلدىنى و بونون آنلامىنىن نە اولدوغونو اۋزىدە ئىككىن بىر بىچىمدە اۋزو گرچەكلىدىر. نىسەنى بو شكىلدە قۇران اۋزىدە، دىگر اۋزىلەرى؛ يعنى باشقالارىنى نچور قورماقدادىر؟ فىزىكى بىر نىسەنى مثالا قىرمىزى بىر قىلمى تجروبه ائتمەمىز، بىر اينسانى تجروبه ائتمە ائىلمىمىزىن فرقى اولدوغو آشىكاردىر. ھوسئىرل دە بونون فرقىندە اولاراق كارتىزىن مئىتاسىونلارىن بىشىنچىسىندە اۋزىلەر-آراسىلىق قاورامىيلا بىرلىكدە بو موضوعو الە آلماقدادىر. ئىگو، باشقاسىنى ھەم بو دونىاداكى نىسەلر آراسىندا بىر نىسە اولاراق ھەم دە بو دونىا اوچون بىر اۋزىدە اولاراق قاورار. اۋزىلەر-آراسى دونىا تام اولاراق بورادا اورتايا چىخار؛

ھوسئىرلە گۈرە ئىگونون باشقاسىنى تجروبهسى يىنى بىر ائىو كە رىژىمىنى بىرلەندە كىتىرىر. بونون سىبى نىسەلەرىن تجروبهسىلە باشقاسىنىن تجروبهسىنىن فرقى اولماسى دىر. ئىگو اۋزونو؛ اۋز جانلى اورگانىزماسىنى رىفلئىكسىف (اۋزونە دۇنو ك) بىر شكىلدە تجروبه ائىدەر؛ اۋزونو اۋزونە دۇنو ك بىر شكىلدە درك ائىدەر. اۋرنگىن اينسانىن اۋز اورقانلارىنى ايدراكى بو شكىلدە دىر؛ اينسانىن ايشلەين بىر اورگانى ھەم نىسە اولور؛ ھەم دە نىسە بىر ايشلەين اورقان دىر. نىسل دونىا دا بو شكىلدە رىفلئىكسىف بىر شكىلدە قاورانىر.

ھوسئىرل دە آشقىنىسال من نىسل دونيانى پارانتىز اىچىنە آلاراق بىر يىئىدىر گەمە سورجىنە كىرمىش اولور؛ بو سورجىن سونوندا ئىگو باشقاسىنى بو يىئىدىر گەمە يە اولاشىلان مۇطلق ئىگو اىچەرىسىندە

قورار. ايكنىجىل بىر دورومدا گۈزۈكن ائگو بىلەجە ايلك سۈيەدە/آلاندا قورولموش اولور. بونون سىبى باشقاسىنا عايد هر تورلو بىلىنچ دورومونون ائگونون اۋز اۋزەيى نىن بىر بىلەشنى (جزءو) اولاراق اورتاي چىخماسى دىر. آنجاق، باشقاسىنى بىرىنجىل آلانا داخىل اولاراق گۈستەرن بو دوروم، اصليندە آشقىنسال ائگوييا يعنى «اۋز اۋزۈنە» گۈرە ايكنىجىل دورومدادىر. هوسرل دە، من، اۋز اۋزۈنە، يابانجى اولمايان يا دا باشقاسى اولمايان اولاراق وار. بو دا ذاتاً «ديگر ائگو» قاورامىنى «وار» سايار آما ايكنىجىل اولاراق. اۋنجه سىندە ائگونون اۋز اۋزۈنۈن نە آتلاما گلدېيىنى بىلمك گرەك. آشقىنسال يىندىر گەمە يلە اۋز اۋزۈنە وئرىلن اۋزۈنە، اۋزۈنە آلقىسال بىر شكىلدە وئرىلەر. بو آلقىساللىقدان اۋنجه دە ائگو ذاتاً سترگىسل اولاراق اۋز اۋزۈنە وئرىلمىش حالدادىر. بو وئرىلمىشلىك كشف ائدىلمەمىش سونسوز اوفوق لار ايچە رىسىندە اولان بىر وئرىلمىشلىكدىر.

آنجاق ائگو، اۋز اۋزۈنۈن گرچكىلكرىنى و پوتانسىللرىنى اۋزۈندە داشىر و اونلارلا بىرلىكدە اۋز اۋزۈنە ارىشە بىلىدەر. بو گرچكىلكر و پوتانسىللر ائگونون اۋزەيى اولاراق واردىلار. بىلەجە ائگو اۋز اۋزۈنۈ من اولاراق قورولموش اولور. ائگو سادەجە گرچك و پوتانسىل اولان اۋزۈنل سورج لرىن آخىشىنى دئىل، عىنى زاماندا قورولموش بىرلىكلىرى دە احتوا ائدىر. بو احتوا ائتمە البتدە سىنيرلى دىر. ائگونون احتوا ائدىگى بو قورولموش بىرلىك نورمال قورولموشلوقدان آبرى دئىل دىر. بو آبرىلمازلىق سوموت بىر بىرلىگىن ايفادەسى دىر و سادەجە قوروجو آلقىنى دئىل، آلقىلانمىش اولان ائگونون اۋز اۋزۈنۈ دە ايفادە ائدر. ائگونون اۋز سىنيرلارى ايچە رىسىندە سادەجە اونا ايچكىن اولان گىچىجىلىك دئىل، عىنى زاماندا ائگونون بوتون آلىشقانلىق لارى و اونلارلا باغلى ائىلملىرى دە قورولور. من اۋزۈ ائگو قۇبۇ اولاراق بىر تاكىم بىرلەنمىلر قازانير و بو بىرلەنمىلر ائگو-بىرلەنمىلرى دىر. آشقىن اولان نسنەلر دە بو آلانا عايدىدەر. گۈرۈلور كى باشقاسى ويا يابانجى اولاراق تعريف لەن يىندىر گىمىش دونيانىن تامامى بو آلانا عايدىدەر و ائگونون اۋزۈنە مخصوص بىر شى اولاراق، ائگونون باخىش آچى سىندان گىچمىش اولاراق تعريفلەنيرلر. يعنى بو آچىقدىر كى، ائگونون دونياسى اۋزۈنە مخصوص بىر دونيادىر. او، اۋنجه ليكلە اۋز ايچ دونياسىنى سونراسىندا دا نسل دونيانى و آشقىن دونيانى اۋزۈنە خاص اولاراق بىر يۈنەلىمسلىك ايچە رىسىندە قاورار.

بوتون بونلار ئىگۈنۈن ئۆز ئۆزىگە دۇنۇك اولان مۇنادىك قۇرۇلۇشۇن ئورتايا قويا. بو مۇنادىك قۇرۇلۇش ھەر نە قەدەر ئۆزىگە ئاشقىن اولان دۇنيا ئۆزىگە بىر فېكرە صاحىب اولسا دا، ايكى ئىگۈ ئاراسىندا ئىگۈنۈن ئۆزىگە اولان ارىشە بىلىرلىكى كىمى بىر ارىشە بىلىرلىك يۇخدور. يعنى باشقا ئىگۈلار «ئىشەر ئىگۈ» اولاراق ئورتايا چىخارلار. ئىگۈنۈن ئۆزىگە ئاشان بو ئىشەر ئىگۈلار ئىشەر قاورانىلىر؟ ئىگۈنۈن ئۆزىگە باشقا بىرىنىن فرقىندە اولايلىمەسى دورومو اونون سادە جە ئۆز بىلىنچ مودلارينا صاحىب اولمايىغىنى گۇستەرىر. بورادا ئۆنمىلى اولان ئىگۈنۈن ئۆز وارلىغىنى تاماماً ئاشماسىنى ساغلايان ئۆز دىشىندا اولان فرقىلى يۇنەلىمىسلىكلەر ئىشەر صاحىب اولدوغودور. ھوسىرل اوچون ئىگۈنۈن ئۆز قورۇجو سىتتىرىندە تاماماً اونون دىشىن دان گلن بىر شىين ئىشەر اولوب دا مشرۇع و دوغۇرولايلىر حالە گلدىيى ئۆزىگە دورولماسى لازىم بىر دوروم دور. يابانچى بىر شىين يعنى من اولمايان بىر شىين تجروپەسىنى ھوسىرل، «ايچكىن ئاشقىنلىق» اولاراق ئورتايا قويا. اصلىندە يىندىر گىمىش دۇنيا ئۆزىگە ايچكىن ئاشقىنلىق اولاراق گۇستەرىر. ھوسىرل، نىسل دۇنيانين قورۇلومۇندا بعضى سۈيەلر اولدوغونۇ سۈيەر. بونلاردان ايلكى پرىموردىال دۇنيادىر. بو دۇنيا ايچەرىسىندە بىر ئالان باشقا ئىگۈلارنى ئاشقىنسال ئىگۈ طرفىندە قورۇلماسى اوچون آيرىلمىشىدۇر. بو، ئىگۈنۈن ئۆزىگە دىشلا نىمىش، من اولمايان ئىگۈلارنى قورۇلۇشودور. بو ئىگۈلارنى قورۇلۇشۇ مەنىم ئۆنۈمدە سون سوز ئىگۈلار ئالانى آچماقدادىر.

۷-باشقاسىنىن مەندە ايچىسلىشمەسى

بىر نىسەنى تجروپە ئىتمەكە باشقا ئىگۈنۈ تجروپە ئىتمەك ئاراسىندا كى ان ئۆنمىلى فرق ھوسىرل اوچون، ايلكى نىن دوغۇرولايلىر اولماسى دىر. بىر نىسە بىر آچى دان ئالايلىغىندا او نىسە نىن گۇرۈنمەن آچىلارنى دا ئالايلى نىر اصلىندە. ھوسىرل نىن تام ئالايلى (appresentation) دىندىكى بو دوروم دوغۇرولايلىر بىر ئۆزلىگە صاحىب دىر. ئىچاق دىگر ئىگۈلار اوچون بو دوروم بىلە دىيىل دىر. «ئۆتە كى ئىگۈ» گىندىب باخايلى جىگىمىز، كونترول ئىدە بىلە جىگىمىز بىر شى دىيىل دىر.

ھوسىرلە گۇرە باشقا ئىگۈلاردا دىرئىك اولاشىم اولسايدى، اونلارنى ئىگۈنۈن ئۆزىگە بىر فرقى اولمازدى، حتى ئىگۈنۈن ئۆزىگە ئۆتە كى ئىگۈ ئىنى ئىگۈ اولورلاردى. ھوسىرلە گۇرە

باشقاسینین تجربہ سی، تام آلقى آنالوژیسیلہ، اور تایا چیخان بیر تجربہ دیر. انگونون اؤز آلقى آلانینا باشقاسینین بدن ی گیردیگینده انگو اونو آنجاق اؤز جانلی اورگانیزماسینین بیر وئرسونو، بیر بنزری اولاراق آلفیلا یایلیر. بو بیر چئشیت تام آلقى ترانسفتری دیر (انتقالی دیر). هوسئرل بو ترانسفترین یا دا بو آنولوژی نین (آنالوژی، بنزریک و قیاس)، چیخاریم و استنتاجا اله گله ییله جک بیر آنولوژی اولمادیغینی یلیدیر.

یعنی «من» اؤز بدنینی، اؤز انگوسونو تجربہ سیلہ دیگر بدن لر و انگولار حاقیندا چیخاریم اله گتیرمه اؤز گورلویونه صاحب دئیل دیر. هر تام آلقیدا نسنه لر، انگودان اؤنجه اوفوقلاریلا منه وئرلی دورومدادیرلار. و آنجاق بو اؤنجه دن وئریمه دورومونا گؤره تام آلقى ترانسفتری مومکون دور. بورادا هوسئرلین باشقاسینی عئینی اولان دان آیرد ائتمه یه چالیشدیغی سؤیله نه ییلیر آنجاق لئویناسا گؤره بو تلاش بیر آیرد ائتمه ایله دئیل، باشقانین عئینی سینہ دؤنوشومو ایله اولور.

باشقا انگولارین قورولومون دان سونرا هوسئرل باشقاسینی تجربہ سینین نجور بیر شی اولدوغونو آراشدیرماغا باشلار. انگو و آلتئر انگو آراسیندا کی باغلاری قورماغا چالیشیر. اونا گؤره انگو و آلتئر انگو هر زامان و زورونلو اولاراق اورژینال بیرر چیفت اولاراق وئرلیلر. بو چیفتلشمه ده (pairing) ایکی انگو بیر بیرلرینه سترگیسل اولاراق وئرلیلر و فتنومئولوژیک اولاراق بیر بنزریک بوتونویله قارشیلایشیرلار. بئیلہ جه ده بو چیفتلردن قروپلار و چوخلوقلارین قورولماسی مومکون اولور. چیفتلشمه بیر بنزرتشدیرمه (identification) ویا بیر عئینلشدیرمه دورومو دئیل باغداشدیرما (association) دورومودور. اؤته کی انگونون آلقى آلانینا گیردی آن، چیفتلشمه گرچکله شیر. من انگو اولاراق ایلک دن ذاتاً اورادادیر. آلقى آلانینا اؤزونونکونه بنزیر بدن بیر جانلی اورقانیزما گیرینجه ده اؤزونونکیله بونو باغداشدیریر.

باشقاسینین اؤزنه ده قورولماسی سورج لرینه و بو سورج لرین نسل دونیانین آلقى سین دان فرقلرینه باخیلدیغیندا گورولور کی هر نه قدر هوسئرل فیزیکی بیر نسنه نین تجربہ سیلہ اؤته کی انگولارین تجربہ سینینی بیریریندن آیرسا دا اؤزنه لر-آراسی قورولان «ایچیرلیگی» نین ایلک آددیمی یئنہ اؤنجه لیکلی اولاراق نسنه لرین قورولماسینی لازیم قیلماقدادیر. چونکو آنجاق نسل دونیانین قورولومون دان سونرا انگولارا آچیلان اورتاق بیر آلان دان بحث ائده ییلیریک.

۸-يىنى بىر يۈنەلىم: آرزو

فەنئومئولوژىيە نىن اخلاقى دۇنوشوموندا ھوسئىل جى غۇسەرلەرنىن ان باشىندا يۈنەلىمسىلىك قاورامى گىلەر. يۈنەلىمسىلىك، ھاید گىر ئىكسىيە بىرلىكە سوموتلاشچاق، ئۇنىاس دا آرزو قاورامىلا بىرلىكە يىپىنى بىر آنلام قازاناجاقدىر. ھوسئىلەن فەنئومئىن اولان نىسەلەرنى اينجەلەدىي فەنئومئولوژىك يۈنەلىم ھاید گىر نىجور وارلىغى مەزە آلدىسا، ئۇنىاس دا عىنى شىكىلدە وارلىق سوالينى آشارق باشقاسىنى مەزە آلان بىر دوشونجە گىلىدىرىمىشىدىر. ھاید گىرلە بىرلىكە بىلىنچ فلسفەسى اولماقدان چىخان فەنئومئولوژى، يۈنەلىمسىلىكى تئورىك زىمىند چەكەرك دونىدا اولما ھالە تىكرار اورتايا قويوشدور. ئۇنىاس دا بونون تەقىيىندە ھوسئىل جى تئورىك تاورىن قارشى سىندا يۈنەلىمسىلىكى اوپا ئۇيۇنسوز قورولوشىلا الە آلىب پراتىك آلانا قويارق يىنى دن دوشونموشدور. ھوسئىلدە اوپا ئۇيۇنلۇغون زىمىن ھازىرلادىغى اىچىسىلىك، ئۇنىاس دا اوپا ئۇيۇنسوزلۇغون سونوجو اولارق دىشسالىغى بىرلەندە گىتىرىمىشىدىر.

ھاید گىر، صاف تئورىك تىمىلى اساس آلان ھوسئىل جى فەنئومئولوژىيەنى ئىشلىدىرىر و سوموت آنلامدا اىنسان تەجربەسىنى اساس آلىر. بونو آچىقچا وارلىغىن آنلامىنى تەك آنلايىلەجەك اولان داسىنەن واراۋولوشال آنالىزىندە سوموتلاشدىرىر. ھاید گىردە فەنئومئولوژى، بىر تەكىم آ پىرىورى ھەين سورجلىرىنى يا دا بىلىشسل دوروملار دىيىل، سوموت و پراتىك اولارق فەنئومئىلەرنى و اولارەن اىنسان تەجربەسىيە رابىطەسىنى تەسۋىرلەمەيە و يوروملاماغا چالىشماقدادىر. يۈنەلىمسىلىكى صاف بىلىنچ تەملىندە آچىقچا ايان ھوسئىلەن قارشى سىندا ھاید گىر اونو اىنسان ھاياتىنەن بوتون پراتىكلەرنە اويقولار. ھوسئىلدە سادەجە آلقى و يارقى آنلامىندا بىلىنچەن قورولوشو اولارق يۈنەلىمسىلىك، ھاید گىردە گۈندەلىك ھايات پراتىكى اولارق دا آچىغا چىخار. بو پراتىكلەر، بىلىشسل اولانا اۋنەل اولارق اىنسانەن دونايلا اولان اىلكىسل (اولىيە) رابىطەسىنى ايفادە ائدرلەر. اىنسانەن اىشلىدىيى آراج-گىرچلەر (مەزمەلەر) و دونياسىنى پايلاشدىغى باشقالار، بىلىشسل رەئەلىكسىيەنە اۋنەل پراتىكلەر اولارق تەجربەنەن قورولوشونو وجودا گىتىرىلەر.

ھاید گىرىن بو آنلامدا ھوسئىلەن سويوت-ايدئالىست ياناشماسىنى ئىشلىدىردىكى آچىقىدىر. فەنئومئولوژىك يۈنەلىم ايدئال اولان دان گۈندەلىك ھاياتا بىر يولجولۇق يامىش اولور. تاماماً

ایدئالیست اولان آشقینسال فنومئولوژیک یؤنتم، وارلیق سوالیلا بیرلیکده دنیادا اولمانین سوموت بیر تصویری حالینه گلیر. اؤز نللیک، آشقینسال ایدئالیزمین سویوتلوغوندا دئییل، دنیادا اولمانین سوموتلوغوندا آنالیز ائدیلیلر. لئویناس، هایدگترین بو سوموتلاشدیرماسین دان حرکتله هوسرللی ائلشدیریر. هایدگترده داسئینین گوندهلیک تجروبه لرلیله سوموتلاشان یؤنه لیمسلیک، لئویناس دا باشقاسینین اؤزونون اوپ اویقونسوزلوغوندا سوموتلاشاجاقدیر.

هوسرلده کی آشقینسال یئندیرگه مه یله اولاشیلان آشقینسال ائگو یئرینه لئویناسین تعریف له دییی آیری منین دنیایلا قوردوغو علاقده اؤنملی دیر. هوسرلده یؤنه لیمس عمل لرلیله دنیایا باغلانان من، لئویناس دا کئیف آلم و آرزویلا سوموتلاشیر. یاشام دنیاسیلا، دنیایلا باغلارینی مشروع بیر شکیلده قوران منه قارشیلیق، باشقاسینین اؤزویله قارشلی قارشیا گلن من هر تورلو مشروعو غونو سورقولا یا جاق حاله گله جکدیر.

لئویناس دا یؤنه لیمسلیک، کئیف آلم و آرزو قاورامیلا بیرلیکده فرقلی بیر بویوت قازانیر. «لئویناس دا یؤنه لیمی حرکت گئچیرن شئی، آرزودور (desir)». یؤنه لیمی حرکت گئچیرن شئی اولاراق آرزو، اصلینده منی حرکت گئچیرمیشدیر. باشقاسینا دوغرو اولان بو حرکت، منی ممنون ائتمک یئرینه، منی باشقاسینین باخیشی آلتیندا سورقویا چکر. آرزو دیوم سوز بیر شئی اولاراق تاماماً یئنی و سون سوز آچلیقلار قاپی آچار. بیلینجده کی اخلاقی حرکتی تئیکله یین و عئینی نین اییی و یجدانینی دئوره دیشی بیراخان باشقاسی، یؤنه لیمسلیکده اوپ اویقون اولمایان بیر علاوه اورتایا چیخاریر؛ ایشده بو علاوه آرزودور. آرزو فیکری دایما دوشوندویوندن داها چوخونو دوشونمکدیر. آسیمیله ائدیله مز اولان بو علاوه، من و باشقاسی آراسیندا کی؛ یعنی من و سون سوز آراسیندا کی رابطه دیر. یؤنه لیمسلیکده یئنی بیر یؤن وئرن آرزو، باشقاسیلا اؤز اوزه اولمانین آلانینی وجودا کتیریه جکدیر. منی حرکت گئچیرن منین ایراده سیندن باغیم سیزجا گرچکله شن مطلق اولان باشقاسینین اؤزونه دوغرو اولان آرزودور. سونوج اولاراق آرزو، نسنه سینه اوپ اویقون سوز اولان بیر یؤنه لیمسلیکدیر. هئچیر زامان گئدریله مه یه جک اولان یؤنه لیملره صاحب دیر. آرزودا اؤنملی اولان شئی آرزولانا بیلیرلیکدیر؛ یعنی آرزو، آرزو اولاراق قبول ائدیلمه لی دیر. او، تشویق ائدیجی اولاراق هر زامان بیر اویانقیلیق حالینی لازیم قیلیر.

لئویناس اگوره هوسرل یؤنه لیمسلیگی نین اوریژیناللیغی اؤزونه و نسنه نین بیر بیرلرینه قارشلی اولان حرکتلری دئییل، اونلارین رابطه سی نین ذاتاً بیلینجین اؤز قورولوشوندا وار اولما دورومودور.

نسنە يە رابطە، بىلىنچ دە كى ايلك فئومئىن اولاراق بىلىنچ دە دىر. يعنى بىلىنچ يىن يۈنە لىمسلىك «من» مەركىزى بىر تۈز آنلايشىنا قارشى چىخماقدا دىر. يۈنە لىمسلىك «من» دىن اۋنچە ذاتاً بىلىنچ يىن قورولوشوندا دىر. لئوئىناسا گۈرە، اۋزەن يىن اۋزىلىگىنى وجودا گىتىر يۈنە لىمسلىك بىلە جە ھوسىرل دە اۋزەن و نسنەنى عىنى آندا اورتايا قويماغى باشامىش دىر. اۋزەن يىن اۋزەنە آشقىن نسنە يە يىتىشمە يولو اولاراق يۈنە لىمسلىك، اۋنچە وار اولان، سونرا نسنە يە اولاشان تۈزجو بىر اۋزەن آنلايشىنىن اولمايدىغىنى گۈسترمىش اولور.

ھوسىرل دە ھەر تور يۈنە لىمسلىك اوچون گىچىرلى اولان مودىل ان باشدا آلقى دىر؛ حتى گۈرۈش دۈر. يعنى گرچكلىك اوچون بىلىنچ يىن قارشى سىندا، «اورادا» دوران بىر نسنە اساس آلىنىر. بىلىنچ يىن اۋزونون بىلىنچى دە بو شكىلدە دىر. رىفلئىكىف (اۋزەنە دۈنو ك) دوشونچە اۋز بىلىنچ يە دە دىشارى دان بىر نسنە كىمى و ئىرلىرىمىش جە سىنە باخار. بو سىبلە وارلىغىن بو نسنل مودونو اساس آلان ھوسىرل فئومئىنولۇزى سى نىن تىلى نسنە لىش دىر مە يە و تىمىل ائتمە يە دايانىر. بو آنلامدا لئوئىناس، ھوسىرل فئومئىنولۇزى سىنى بىلىنچ تئورى سى نىن يانىندا بىلىنچ يىن و وارلىغىن عمومى و ائورنىل قورولوشونو اورتايا چىخارماغا چالىشان عمومى بىر اونتولۇزى اولاراق دا آنلار. آنجاق لئوئىناسا گۈرە ھوسىرل يىن ياپدىغى شى يالنىز جابللى بىر يۈندە بللى بىر آلانى اينجە لە مكدىر. نسنە لىش دىرىجى ائىلمىن دىشىندا قالان نوئىماتىك قورولوشدا اولان ائىلملەر دە ھوسىرلە گۈرە يۈنە لىمسلىرلر و اۋزلىرى بىر نوئىم قورارلار. آنجاق لئوئىناس اوچون، ھوسىرل فئومئىنولۇزى سى تىمىل تىللى اولدوغون دان دىگر ائىلملەر نسنەن قورولومونا قاتقىدا اولماز بىر شكىلدە الە آلىنماق دوروموندا دىرلار.

نسنەن يىن واراولوش قورولومونا قاتقىدا اولمايان بو ائىلملەر، تىمىل يىن نسنە لىش دىرىجى ائىلمى طرفىندىن نوئىمانىن وارلىغىنا سادە جە اكلە نىرلر. ھوسىرل، ايدئىن (Ideen) آدلى اثرىندە ھەر نە قەدەر بىلگىنى، تىمىل و نسنلش دىر مە نىن سىنىرلار يىن دان چكىب، ياشانتى تجربە سىنى اساس آلدىغىنى سۈيە سە دە لئوئىناسا گۈرە نىلش دىرىجى ائىلمى تىر ك ائتمە مىش دىر.

۹- لئوئىناسا دى فئومئىنولۇزى نىن دۈنۈشومو

لئوئىناسا يىن اصلىندە آچىق آچىق فئومئىنولۇزى قارشىتى بىر دوروشو اولدوغو سۈيە نە مەز. آنجاق و آنجاق فئومئىنولۇزى نىن اۋتە سىنە گىچىدىيى، يعنى ترانس- فئومئىنولۇزى ياپدىغى سۈيە نە بىلىر.

ئۇيىنىش نە ئانامدا ھوسىرل فتنومئولۇزىسىندىن بىسلىندى نە ئانامدا اونو تىرك ائىدىيى مسئلەسى، ھاید گىر محورىندىن باغىم سىز اولاراق دوشونولەمز. بو بۇلومدە فتنومئولۇزى نىن دۇنوشومو ھوسىرل-ھاید گىر-ئۇيىنىش تىكىكۈر ايزىندە الە آلىناجاقدىر. اۇنجه ھوسىرل-ئۇيىنىش رابطەسى سونرا بو باغلامدا ھاید گىر نى يىرى تارتىشما موضوعو ائىلە جىكدىر.

ھوسىرلە گۇرە ھر وارلىغىن اىنسان بىلىنچىندە بىر آنلامى واردىر. بىلىنچى وارلىغى بىر بوتونلوك اولاراق قۇشائىر (احاطە ائىدىر)، وارلىغا تام تامىنا بىر اويوم ساغ لار. بىلىنچىن اۇلچولرى وارلىغا تام گلير. بو، بىلىنچىن اۋزۈنە يابانچى ھرھانسى بىر وارلىق طرفىندىن راحت سىز ائىلە مەيە جىگى آنلامىنا گلير. بىلىنچىن ھر شىين قايناغى اولاراق ھر شىيدىن اۋنجه گىلدىيى بو دوروم، ئۇيىنىش گۇرە ھوسىرل دوشونجەسى نىن ايدىنالىزىمىنى ايفادە ائىد. ائىگونون اۋز دىشىنا چىخاماياجاغى اما بوتونلوكلو و ائورنىل آچىلمىشلىغا صاحب بىر قورولوشو واردىر. بىلىنچىن وارلىقلا اولان اويقونلۇغو اونون آنلام سىز يا دا ايراسيونئل بىر وارلىقلا قارشى قارشىيا گىلب شاشىر ماسىنى ايمكان سىز حالە گىتيرىر. بىلىنچىن گرچكىلكە قوردوغو رابطەدە ھىچىر سورپرىزە و شاشىر ماغا يىر يوخدور.

ئۇيىنىش فتنومئولۇزىسى بونون تام ضىدىندە يىر آلىر. باشقاسىن باشقالىغى بىلىنچى شاشقىنلىغا اوغراداجاق، ايدىنال گرچكىلكە آلقى سىنى پوزاجاق بىر دوشونجە اورتاي قويار. ئىجە كى نھايى اولاراق آرزو قاورامىندا گۇرولدى كى يۇنەلنىن يۇنەلنىنە يىترسىزلىيى، يۇنەلنىن بىلىنچىنى شاشىرداراق قاپانمايان بىر بوشلۇغون وارلىغىنى گۇستردى.

ھوسىرلە تئورى نىن واز گىچىلمز رولو، تارىخىسل اولمايان وارلىق آنلايىشىلا پارائىلك گۇستەرىر. آمپىرىك بىلىنچە و تارىخە عىنى يىردىن ياخلاشلىر؛ آشقىنسال بىر نۇقطةدن. آشقىنسال بىلىنچى اۋزونو و اۋز زامانىنى اۋزو قورار. آما عىنى زاماندا بونلارى نجور بىر كئارا بىراخىب بونلاردان نجور سىيرىلدىغى موضوعلارى جاواب سىز قالمىشىدىر. آشقىنسال فتنومئولۇزى بىلىنچىلە وارلىقلار نى اۋزەيى آراسىندا كى باغى قورار اصلىندە. اويسا ھوسىرل نى، تئورىنى اۋنجهلەن دوشونجەسى باغ قورماق يىرىنە ھامىسىندىن قوپماغى آرزولايان بىر بىلىنچى سونار.

ئۇيىنىش گۇرە، تئورىيە و ئىرلىن بو اۋنجهلىك، اۋزەن نىنجور اولوب دا ياشائى تىجروبلەرنىن سوموت دونياسىن دان قوپايىلە جىگى سوالىنى كۇلگەدە بىراخىشىدىر.

لئوئىناس، فئومئولۇژىنى فئومئولۇژىك تئورىيىنى ئۈتەسىنە كىتىمكە ئۈچۈن ئىشلەيدەن ھوسئىرل كىمى، ئىيلە بىر شىكىلدە ئىنجەلەر كى، ئونون قورال لارىنى سارسار؛ راخت سىز ئىدر. شىلېرىن «ئۈزەي» نە دۇنن فئومئولۇژى، باشقاسى مطرح اولدوغوندا كىچىرسىز قالير؛ گۈجونو ئونا ئىتىرەمز. ئۈزۈنۈ ھەم بىر ئىز ھەم دە بىر مۇمما اولاراق سونان باشقاسىنىن ئردىندا ھەم بىر ئىز بىراخاراق ئۈزۈنۈ ئالە وئرمەسى، ھەم دە بو ئىزلىرىن ئرخاسىنا سىغىناراق ئۈزۈنۈ ساخلاماسى ھەم فئومئولۇژىنى ھەم دە فئومئولۇژىنىن كاتىگورىيىلىرىنى ئشان ئۈچ نۇقتەنى ئانلاملى ھالە كىتىرمىكەدەر. ھوسئىرل بىلىمىن و منطىق ئىن تئورىيىلەرنە راسىئونل بىر زىمىن ساغلاماق ئماجىيلا ئونلارى ئورتايا چىخارىب ئوق لارىنى ئىنجەلەمكە ئۈچۈن فئومئولۇژىك تئورىيىنى ئاساس ئلمىشىدەر. لئوئىناس دا بونا بىز شىكىلدە فئومئولۇژىنى سىنرا ئىتىشمەسى ئۈچۈن قىشقىردا ئاق شىكىلدە ئىشلەيدەر. تئورىيىنى سۇرقولايان و ئوياندىران باشقاسى، فئومئولۇژىنىن ئۈزۈنۈ دە سىنرا دايەتمىشىدەر. لئوئىناس فئومئولۇژىيە بىرلىككە گۈستەرىر كى، باشقاسىنى درك ئىتمكە ئۈچۈن ھەر تۈرلۈ تئورىيىك زىمىن ئىلئوئىرىش سىزدەر. ھوسئىرل فئومئولۇژىك ئۈنئىمە كىسىن بىلىمىن زىمىنىنى و جودا كىتىرمەيى ھەفلەرنى، لئوئىناس ئىن فئومئولۇژىسىنىن گۈتۈردۈيۈ نۇقتە باشقا قارشىسىندا ئصلا سۇن تاپماي ئاق بىر ئۈزكە ئىلئىشىدەر ئولاققىدەر. بو ھەم فئومئولۇژىنىن ئۈز ئۈزۈنۈ ھىسابا چىكىدىيى ئانلامىنا كىلەرنى ھەم دە باشقاسىنىن ئۈزۈيە قارشى قارشىيا كىلەن مەن ئىن ئۈز وارىغىنى سۇرقولاماسى ئولاققىدەر. لئوئىناس ئىن فئومئولۇژىسى ئىيلە ھە ئۈنەلىمىسلىكىن ئۈتەسىنە كىلەن بىر فئومئولۇژى ئولاراق شىكىللىنىش ئولور. ھوسئىرل ئىن فەلسەفەنى كىسىن بىر بىلىم ئولاراق قورماق ئماچلى، ئىئىلە دايالى، بوتونلوك ئرض ئىدن تىروبەلرى تىۋىر ئىتمەسى فەلسەفى بىر راسىئونل لىك و جودا كىتىرمە چاباسىدەر. ھەر شىيى ئۈزۈنە ئىندىرگەن بو فەلسەفە، لئوئىناس دا باشقاسى، ئشقىنلىق و سونسوزلوق كىمى ئىنسان تىروبەلرىن ئىن ئشقىن ئولان بويوت لارىنىن فئومئولۇژىسىيەلە ئشلىماغا چالىشىلەر. نىسەلەرنى ئۈنەلىمىسلىمەلە ئىئىل ئىدلىب، دۇنيالا رابىلەن بونون ئۈزەرىندەن قورولدوغو ھوسئىرل جى دوشونجە، باشقاسىنىن ئۈزۈنۈن رادىكال تىروبەسىيەلە ئىلئىشىدەر ئىبە تەبى توتولور. نىسەل بىلگىيە ئىندىرگەنە مەيە جىك ئولان باشقاسى، ھوسئىرل جى بوتونلوك فىكىرىنى قىرراق، سونسوزلۇغا قاپى ئارالايا قىدەر.

لئویناس اگوره هوسٹرلین فنونولوزیک سترگی نظریه سی فلسفه یه یثنی بیر اوتولوزیک باخیش آچیشی گتیرمیشدیر. مُطلق وار اولوش، بیلینجین سوموت یاشامی اولاراق اورتایا قویولموشدور. بو دوروما ایمکان وئرن، یئنه لیمسلیک اولاراق بیلینن آشقینلیق ائلمی دیر. آنجاق هر شئیہ راغماً هوسٹرلین تئوریک بیلینجه وئردییی اؤنجه لیک یئنه لیمسلیگین انتئلکتوئلزمین سینیری ایچه ریسینده قالماسینا سبب اولموشدور.

بئله جه هوسٹرلده منین قوردوغو اؤزنه لر-آراسی آلان، لئویناس دا سونسوزلوق فیکریله یثنی دن یوروملانمیش اولور. آیری منین سونسوزلوقلا گلدییی بو نُقطة سوسیال رابطه لرین تام دا یثپی یثنی بیر یورومودور. نسلن اولان اؤزنه لر-آراسی آلان، ائگولارین بیرلیکده یاشادیقلاری یاشام اوفوقلارینی اورتایا چیخارماقدادیر. نجور کی هر ائگونون اؤز یاشام اوفوقو واردیر، باشقا ائگولار دا بو یاشام اوفوقلاری ایچه ریسینده دیلر. یعنی ائگولار بیرلیکده ایچ ایچه یاشاماقدادیرلار. هوسٹرلین چکدییی بو اؤزنه لر-آراسی رسیم و یاشام دونیاسی قاورامی اونون هایدگئر ائلشدیریسینه وئردییی جاواب کئیفیتینده دیر. ائگونون اؤته کی ائگولاری قوراراق بیر ائگو توپولوجو ایچه ریسینده اؤزونو گؤرمه سی، ائگو مرکزلی دوشونجه نین بیر نوعی قیریلما سی آنلامینا گلیر. آنجاق یاشام دونیاسی قاورامی هایدگئر اوچون تظمین ائدیجی بیر جاواب اولمایا جاقدیر. هایدگئر، هوسٹرلین مونا دیک اؤزنه سی نین یئرینه داسئین ی دونیادا اولما قلیغیلا بیرلیکده تعریف لر. داسئین داها ان باشین دان بو دونیادادیر و دیگر اؤزنه لرله بیرلیکده دیر. داسئین دن دنیا ایچینده وار اولماسی آپریوری اولاراق گرچکله شیر. او، اؤنجه وار، سونرا دا بو دونیایلا علاقه قورور دئیل دیر. دنیا ایچینده اولماق، بعضی زامان اونا صاحب اولان بعضی زامانسا صاحب اولمایان بیر داسئین آنلامینا گلمز. داسئین بو دونیایلا قوردوغو رابطه لر ذاتاً اونون ان باشین دان دنیا ایچینده وار اولدوغو آنلامینا گلیر.

اویسا لئویناس دا اؤزنه نین سوسیاللیغینا اؤنجل بیر آلان واردیر. اؤزنه نین ساده جه اؤز وارلیغیلا باش باشا قالدیغی بیر آلان دیر بو. بو اؤزنه اوچون، هنوز باشقاسینین گؤرونمه دییی، بو سببله باشقاسینین یوخلوغون دان سؤز ائدیله مه ین بیر وارولما حالی دیر. بونون عکسینه داسئین اوچون دونیادا اولماق عئینی زاماندا باشقالاریلا دا بیرلیکده اولماق دئمکدیر. داسئین وار اولدوغو مدّت جه دیگر داسئین لرله تاماماً بیر آرادادیر. داسئین دن دونیادا اولماق لیغی عئینی زاماندا تاماماً برابر اولماق لیک اولاراق دا آچیغا چیخار. هایدگئر بو تاماماً برابر اولماق لیغی چؤزوملرکن

ھوسىرل دەكى ئىمپاتى مەھمۇمونو چوخدا دوزگون بىلمىز. بونون يىرىنە فرقىلى بىر قاوارايش سونار. بو قاوارايش لئوئىناس چى بىر قاوارايشابنزمە سىنە راغما، لئوئىناس اوچون باشقاسىنى آچىقلامادا يىترىنچە رادىكال اولماياجاقدىر. ھاید گىر ھەر نە قەدر ھوسىرل ىن ئىمپاتى قاوارامىنى ئىلئىشدىرىپ، لئوئىناسى لئوئىناس ياپاجاق بىر قاپىنى آراسا دا يىنە دە لئوئىناس ىن ئىلئىشدىرىلرىندن قاچاماياجاقدىر. ھوسىرل فئومئولۇژىسى و لئوئىناس ىن اخلاقى فئومئولۇژىسى آراسىنداكى باغ قورۇلدو. بو باغدا حىياتى اۋنمە صاحب اولان ھاید گىر ىن رولو ندىر؟

ھاید گىرە گۈرە وارلىق سواليىن اونودولماسىنىن تەلىندە اۋزىنە مەركزلى ياناشما واردىر. اينسانىن اۋزونو دوغرونون و گرچكىلىگىن مەشخىس اندىچىسى اولاراق گۈردويو اۋزىنە مەركزلى ياناشما، دىكارىن كوگىتوسون دان سونرا «leibniz» لىنىزىن ىن مونا دولۇژىسىندە گۈرۈلور. دىكارىن اۋزىنە نىن اۋزونو تەلىندىر مە گۈجۈنو يىنە اۋزىندە تاپماسى، لىنىزىن دا دوغرونون تەلى اولاراق اۋزىنە نىن اۋزونو گۈرمەسى، ھاید گىر ئىلئىشدىرىسى نىن ان بۇيوك مۇخاپلەرىندىر.

اۋزىنە نىن گرچكىلىگى ايدىراكى، نىنەنى آنجاق اۋز بىلىنچى نىن اۋنە گىرمەسىلە مومكون اولور. بىلەجە وار اولانىن اۋزىندە اۋزىنە گۈجو مشرۇعلاشمىش اولور. فعال اولان اۋزىنە «آلتدا ياتان» اولاراق ھەر تورلو بىلىشسل سۈرچىن باغلاندىغى شى اولاراق يىر آلير.

ھوسىرل جى رىفلەكسىف (اۋزىنە دۈنوگ) دوشونجە دە بىر اۋزىنە دۈنوش احتوا ائىدىگىندىن ھاید گىر طرفىندىن ئىلئىشدىرىلير. اۋزىنە نىن نىنەنى قارشى سىنا آلىب اونون حاققىندا قونوشوب نىنل يارقىلارا وارىپ بىلگىيە يىتىشمەسى، وارلىق سواليىن آشكار اولماسىنى انگلە ىن تەل شى دىر. اۋز اچىسلىگىندە قاپانىپ قالان بىلىنچ، اۋزونو آشان وارلىغى ھىچىر زامان آنلايىلەجك دورومدا دىئىل دىر. وار اولانلار اۋزىندەكى يانلىتىچى حاكىمىت، حقىقتىن سسى اولان وارلىغىن سسىنى دويماغى انگلر. اۋزىللىگىن نىنلىك اولاراق اورتايا چىخدىغى بو دوشونجە قارشىلاشدىغى ھەر شى نىنە دورومونا گىردىيى اوچون بوتون صافلىغىنى ايتىرمىش اولور. ھەر شى نىن اۋلچوسو اولان اۋزىنە گرچكىلىگىن دە اۋلچوسودور آرتىق. ھوسىرل دە يۈنەلىمسلىك قاوارامىنا راغما بو گلەنگىن تەقىبچىسى اولاراق قالمىشىدور و ھاید گىر طرفىندىن ئىلئىشدىرىلمىشىدور. اويسا وارلىغىن سسىنى دويماق اۋزىنە مەركزلى ياناشمانىن تىرك اندىلمەسىنى لازىم قىلير. وارلىق سوال نىن اونودولوب يىرىنە وار اولانلارلا ايلگىلەنىلمەسى اۋزىنە نىن ھەر تورلو بىلگى اۋزىندە سۈز حاققىنى و حاكىمىتىنى مشرۇع گۈستەرمەكە دىر.

وار اولان لارین اینجه‌نمه‌سی، فنومئولوژی‌نین سینیرلاری ایچه‌ریسینده بیر آراشدیرمایلا یا دا بیر یؤنتمه آچیغا چیخاریلیب بیلینه‌بیلر حاله گله‌بیلنلرین اینجه‌نمه‌سی‌دیر. هوسئرلین اورتایا قویدوغو شئی ده بودور: او، ایشیغین آلتیندا گوزوکنلره فرقلی اوفوق‌لاردان باخایلمه‌نین اؤنونو آچمیشدیر. آنجاق وارلیق سوالیلا هایدگئر، بو گورونور اولان لارین اصل نوقطه‌سینی قاچیرمادا بیر خطا اولدوغونو و هوسئرلین ده بو خطایا دوشدوینو سوئلرکن، وارلیغین اؤزونو گیزلیب سونماسی مسئله‌سی، اؤزنه‌نین اوزهرینده اوتوردوغو ساغلام تملری سارسمیشدیر.

اؤزنه اونتولوژی‌ایله بیرلیکده ائیستئمولوژیک حاکمیتینی ایتیرمیش، وارلیغین ایفشاسینی و گیزلمه‌سینی آنلاماغا یؤنلمیشدیر. بورادا اینجه‌له‌مه‌سی لازیم شئی داسئین دنیایلا قوردوغو علاقه و اؤزونون دنیادا اولماق‌لیغی حال‌دیر. چونکو لئویناسا گؤره آنجاق بو شکیلده اؤزنه‌نین بیلگی‌سیله اونتولوژیک اولان آراسیندا باغلانتی قورایلیر بیله‌جه لئویناس طبعی هوسئرله یؤنه‌لمسلیگی آشیب گتیدی کیمی هایدگئر ده وارلیق مسئله‌سینی آشیب گنده‌جک‌دیر. اؤزنه‌نین وارلیق‌دا بیر چاتلاق اولراق اورتایا چیخماسی دا بو وضعیتین بیر گؤسترگه‌سی‌دیر.

هایدگئر ده وارلیغین قورولوشو، هوسئرله‌ده کی تئوریک ذهنیتین عکسینه، داسئینین سوموتلوغوندا آنلاشیلا بیلجه‌جک بیر شئی اولراق اورتایا چیخار. داسئینین واراؤلوش آنالیزی بیله‌جه وارلیغی آنلاما اولایینی بیر یاشانتی و بیر پراتیک اولراق اورتایا قویموش اولور. هایدگئر ده گرچک‌لیک من و دیش دونیانین آیریلماز قورولوشوندا آنلاشیلیر. دنیا ایچینده اولماقلیق هوسئرله‌ده کی کیمی بیر بیلگی قازانما چاباسی اولراق دئیل، ائیلمده اولما چاباسی اولراق آچیغا چیخار. بیلشسل سورج‌لر دیشیندا داسئین، چالیشما، اورتمه، قایقیلانما کیمی ائیلملرله دنیایلا رابطه قورار؟

بو سببله هایدگئر ده فنومئولوژی، دوشونسل/عقلانی اولاندان پراتیک اولانا، یعنی صاف تئوریک تمیلدن اینسان واراؤلوشونون آنالیزینه دوغرو بیر گئچیش ایزله‌میشدیر. واراؤلوشون قاورانیشی دا آنجاق و آنجاق وارلیغین ایشیغی و آچیلیمیش لیغی سایه‌سینده مومکون اولابیلر. هوسئرلی انلشدیریب تئوری و تمیل یئرینه، آنلاما و ایدراکی یئرکشدیرن هایدگئر، لئویناسا گؤره یئنه ده باتی دوشونجه‌سی گله‌نگینی قبول ائتمیش، تمل واراؤلوش مودو اولراق ایدراکی اساس آلمیشدیر. اونتولوژی گله‌نگینی دؤنوشدورموش اولماسینا راغماً وارلیغین آنلامینی آنلاما

اولایی ائورنسل لیک اؤزلیینی قوروماغا دوام ائتمیشدیر. لئویناس اوچون بونون قبول ائدیلهمز اولوشو، بو طرز دوشونجه نین ده باشقاسینا ایذین وئرمهمه سیندن قاینالانیر.

هایدگئرین واراولوشو آنلاما چاباسی باشقاسینی اؤزو اولاراق سونماسینا ایذین وئرمز. ائورنسل گرچکلیگین بیر پارچاسی اولاراق باشقاسینی آنلاماق اونو دونیاداکي دیگر نسنهلردن آیرماقلا ایلگی لی دیر. باشقالاریلا بیرلیکده اولماق هر نه قدر باشقاسینین اؤز اؤتانتیک/اورجینال واراولوش مودونو قبول ائده رک بیرلیکده اولماقسا دا عمومی اولاراق وارلیغی درک ائتمک کیمی اورتاق بیر پایدادا اولما سؤز موضوعودور.

لئویناسا گؤره بو اونتولوژی نین دایاتدیغی شئی دیر. باشقاسی آنجاق وارلیغین ایشیغیندا آنلاشیلا بیله جک بیر وارلیق اولاراق اورتایا چیخماقدادیر. باشقاسینین باشقالیغینی یئندیرگه یین بو دوروم باشقاسینین سسلنمه دورومویلا اؤزونو آچیق ائدیگی گرچگی نین ده اوستونو اؤرتیر. باشقاسیلا قارشیشما منه ائدیلن بیر چاغری و سسله نیشدیر. وارلیغین قاورانماسیلا آیدین لانیان اورتاق پایدایثرینه باشقاسی، منی، اؤزونو قارشیشلاماسی اوچون دعوت ائدر. لئویناس اوچون تیکل اولان باشقاسینین ائورنسل پایدای اولان وارلیغین قاورانماسی اولاییندا اولماسی بیر تور یئندیرگه مه دیر و اونتولوژی نین بیر تور شیدتی دیر. اویسا باشقاسیلا قارشیشما آنجاق اؤز اوزه علاقه اولاراق تصویر ائدیلسه سولیسیمین ایچسل لیک قورولوشو قیریلا بیلیر.

هوسرلده باشقاسینی آنجاق پسیکولوژیک دوزئیده اورتایا چیخاران اؤزنهلر-آراسی دونیا، هایدگئرله بیرلیکده دونیا ایچینده بیرلیکده اولما حالینه دؤنوشور. دونیادا اولماق داسئینین واراولوش بلیرلهنیمی اولاراق اورتایا چیخار.

هوسرلدن فرقلی اولاراق هایدگئر، داسئینین یالیزلیغینین باشقالارینین وارلیغیلا اورتادان قالخامایا جاغینی اؤنه سورر. یعنی هوسرلده باشقاسی اولمادان قورولمایا جاق اولان اؤزنهلر-آراسی دونیا، هایدگئرله بیرلیکده فعلی آنلامینی ایتیریر. داسئین، باشقالاری اولمادان دا باشقالاریلا بیرلیکده اولما واراولوش مودونو قورویا جاق دیر. بیله جه داسئینین یالیزلیغی دایثنه دونیادا بیرلیکده اولما مودونو احتوا ائدیر موقعیتده دیر.

هایدگئرده باشقاسی واردیر آنجاق باشقاسینین وارلیغی داسئینین واراولوشسال قورولوشوندا ارییب گئتمیشدیر. لئویناسدا کی کیمی دیشاری دان بیر قاتقی یا دایکسیلمته ده اولماز. بو

آنلامدا بوتونلو کلو بیر قورولوش اولان اونتولوژی، لئویناسا گؤره یتندیر گه مه جی بیر توتوم سرگیلر.

هوسٹرلده ایدئال اولان یاشام دونیاسی هاید گئرده داسئین ین ایمکانلار دونیاسینا دؤنوشسه ده باشقاسینین تجربوبه سی ایکسینده ده باشاری سیز اولور. باشقاسینین تجربوبه سی، هوسٹرل جی یؤنه لیمسلیکله قورولان باشقا منله نجور باشاری سیز اولدویسا هاید گترین اورتاق قدر اولاراق اورتایا قویدوغو داسئین ین ایمکانلاری دا باشاری سیز اولموشدور. باشقالیق تجربوبه سی لئویناس لا بیرلیکده رادیکال له شه جک و اخلاقی بیر فنئومئولوژییه دؤنوشه جکدیر.

۱۰- وارلیق سؤالی و داسئین ین موقعیتی

هوسٹرلده انگولارین بیرئر مونادیک قورولوش اولاراق سونولماسی لئویناسا گؤره ده بیر مونا سولیسیمیزمی دیر و بو سولیسیمیزم باشقالارینین وارلیغینی اینکار ائتمه سه بئله، اونلاری یالنیزلارمیش کیمی اله آلمامیزی لازیم قیلماقدادیر. بو دا بوتون سوسیالیغینه راغماً سوسیال رابطه لریندن آرینا بیله جک بیر اؤزنه تعریفینه ایشارت ائدر. لئویناسا گؤره هاید گترله هوسٹرلین آراسیندا کی فرقلردن اؤنملیلریندن بیر ده بودور. هاید گترده اؤزنه هئچیر زامان مطلق اولاراق اؤزنه بیلنه بیلیر بیر حالده دئیل دیر؛ اؤزنه دایما بیر تاریخ بیر کؤکن طرفیندن دومینه ائدیلمیش حالدادیر.

ذاتاً «دنیادا-اولما» دا بونو لازیم قیلماقدادیر. بو آنلامدا، لئویناس ین هوسٹرل اوخوماسینین هاید گتر سوز گنج یندن گئچمیش بیر اوخوما اولدوغو آچقیدیر. هاید گترین اؤزنه نی سوسیال آغلار اوزهریندن، یعنی دیرئک دنیادا اولما قلیغین دان قورماسی قارشى سیندا ایلهری ده گؤروله جگی اوزهره لئویناس تامماً آیریلا بیلن، ایزوله بیر اؤزنه تعریفله میشدیر. بو دوروم، هاید گتر ائلشدیری سی اوزهریندن هوسٹرله بیر گتری دؤنوش اولاراق دیرلندیر یله بیلسه ده لئویناس، آچقیدیر کی هوسٹرل ین تامماً بیلشسل اولاراق قورولان اؤزنه سینده قارشى دیر. یننه ده بو دوروم لئویناس ین هوسٹرل اوخوماسی آچی سین دان اؤنملی بیر نؤقظه ده دورور زیرا لئویناس یالنیز و ایزوله بیر اؤزنه تعریف لرکن بونو داسئین ین دنیادا-اولما قلیق حالینی بیلهرک و اونو آشاراق یاپار.

بونون يانىسىرا، ھوسىرل-ھاید گىر-ئوئىناس تىفككۈر ايزىندە دوشونولدىويوندى ھاید گىر ئۆنملى رولو اونون وارلىق سوالينى مەركەزە آلان بىر اونتولۇزى سونماسىن دان قايناق لائىر. ئوئىناسىن ھوسىرل تىصۈرۈ دا، بو اونتولۇزىدىن گىچىمىش، اونو چۈزۈملەمىش و آشمىش بىر تىصۈردور.

ھاید گىرە گۈرە اۋزىنە مەركەزلى باخىش آچىسى، وارلىق سواليىن اونودولوب وار اولانلار سىنىرىندا قالىنماسىنىن باش لىجا سىبىرىندىدور. اۋزىنەنىن فعاللىغى ھەر شىئىن بىلگىسىنە نىسلى بىر شكىلدە صاحىب اولابىلمەسى آتلامىنا گىلر. ھوسىرل دە دە مونادىك اۋزىنە، فعاللىغى باخىمىن دان ھاید گىر ئاللىشىدىرىسىنە طىبعى دىر. ئىگونون بو مونادىك قورولوشو ھاید گىر ئاللىشىدىرىسىلە بىرلىكدە داسىنىن دىنيادا و باشقالارىلا بىر آرادا اولماقلىغى اولاراق قىرىلر. ھاید گىر داسىن و اۋتەكى داسىنلر ايلە ايلگىلى آناليزىنى يىتەرىنچە رادىكال بولماياچاق اولان ئوئىناسىن داھا ھوسىرل جى بىر يىردە دوردوغو سۈيلەنەبىلر.

داسىن بىن باشقالارىلا قوردوغو علاقە ئوئىناس اوچون يىنە باشقاسىنىن عىنى دە اربىب گىتىدى بىر علاقە اولاراق آچىغا چىخاچاقدور. بونولا بىرلىكدە، ھوسىرل يۈنەلىمىسلىگىنىن بىلىنچ و گرچكلىك باغلانتىسى باخىمىن دان يىنى بىر بىلىنچ اونتولۇزىسى اورتايا قويدوغونو سۈيلر كن بونو ھاید گىر اىتكىسىندىن باغىم سىز دوشونمەك ايمكانسىزدور. ئوئىناسا گۈرە يۈنەلىمىسلىگىن اۋزە بىندە نىسە يە اۋزوندىن اۋنچە صاحىب بىر اۋزىنە واردور. بو اۋنچەلىك يورومو ھوسىرل دە گۈرۈلەمەين، آنچاق ھاید گىردە قارشىمىزا چىخان دوشونچەنىن بىر تىظاھورودور. بونون دىشىندا ھاید گىردە وارلىق سواليىن ايردەكەمەسى، داسىن بىن دىنيادا-اولما دىگر اۋزىنەلرە بىرلىكدە اولما حاللارى و بونلارا باغلى اولاراق اۋزىنەنىن موقعىتى، ئوئىناس دوشونچەسىنە گىچىشە يول آيدىنلادىجى نۇقتەلردىدور.

دكارت چى كارتىزىن گەلەنگىن قورموش اولدوغو اۋزوندىن امىن اۋزىنەنى بىر كنارا قۇيان ھوسىرل، اۋزىنە-نىسە آراسىنداكى رابىطەنىن اۋنمى اۋزەرىندە دورماسىنا راغما ھاید گىرە گۈرە سولپىسىت (ئىگولۇزىك، تىكمىچىلىك) باشلانقىچ نۇقتەسىنى آشامىشىدور. بو دا ھوسىرل بىن دكارت دان رادىكال بىر بىچىمدە قوپامادىغىنىن بىر گۈستەرگەسىدور.

ھوسىرل بىن اۋزىنەنى اگەمىن اۋزىنە اولاراق يىرگىشىدىرمەسى نىسە ايلە قورولان باغىن يىنە وار اولانلار آلانىندا قالماسىنا سبب اولموشدور. ھاید گىرە گۈرە ھوسىرل بىن تىصویرلەدىى بو ئىگو اۋنتىك آلاندا قالمىشىدور و بو سببە وارلىغىن اۋزىلە ايرتىپاىلى بىر ئىگو دىيىل دىر. اۋز

تارىخىدىن ۋە دۇنيادا اولماقلىغىن دان سىيرىلايىلن انگو ھايد گىرە گۈرە دىكارىتىن اۋزىنە تەرىف يەنە بىزلىكلىرىدىن اۋتورو اونونلا اولان باغ لارىنى سوردورمىكەدەير.

ھايد گىرە وارلىق سواليلا ايرىتباطلاندىرىدىغى اۋزىنە سايەسىندە ھوسىرلدىن مىراث آلدىغى فئوئىئولوژىنى اونتولوژىك آلاندا تىللەندىرمەيى آماج لار. بو آنلامدا ھوسىرلەدە «شئىلرىن «اۋزىك» يەنە گىتتىك» ائىستىمولوژىك بىر ھىركىتىن سىنىرلارى اىچەرىسىندە دىرلەندىرىلەر. ھايد گىرە اوچون ايسە فئوئىئولوژىنىن نىسەنەسى وار اولانلار دىئىل وارلىق اولاراق اورتايا چىخار.

ھايد گىرىن اونتولوژى تىللى فلسفەسىنىن آرخا پلانېندا اونون وارلىق ۋە وار اولان فرقىنى آچىغا چىخارماسى ۋە اونودولان وارلىق سوالينى اونون آنلامىنى آراشدىراجاق شكىلدە تىكرار گۈندەمە گىرىمەسى واردىر. وارلىق سوالينى تاماماً جاواب سىز قالىب اونون اوستونون اۋرتولدىويونو سۈيلىەن ھايد گىرە، وارلىق ۋە زامانىن باشىندا، وارلىق ۋە وار اولان آراسىنداكى آيرىمى ئىشلىدىرىن، فلسفە تارىخى بويونجا، وارلىغىن ھىمىشە وار اولانلا قارىشىدىرىلدىغىنى سۈيلىەن ھايد گىرە گۈرە، وارلىق ۋە وار اولان بىرىلرىدىن قوپوق دىئىللەردىر. عكسىنە ايكىسىنىن آراسىنداكى علاقە گۈزدن گىچىرىلمەلى؛ اولاغان شكىلە تىكرار اورتايا قويولمالى دىر.

وارلىق سوالينى ھايد گىرە گۈرە اونتولوژىك ۋە اونتىك اۋنەلىگى واردىر. بو اۋنەلىكلەردن ايلكى ھىر شىدىن اۋنە وارلىغىن آنلامىنىن اۋنەلىنىن آلتىنى جىزار. وارلىغىن آنلامى سۈالى تاماماً وار اولانلارلا ايلگىلەن بىر مۇتافىزىك آنلايشىنىن قارشى سىندا يىر آلاراق مۇتقىلشدىرىلن بىر تۈز آنلايشىنى دا ردا تىتمىكەدەير. «مۇتافىزىك ندىر؟» آدلى قونوشماسىندا ھايد گىرە باتى فلسفەسى گلەنگى بويونجا مۇتافىزىكىن نچور وار اولانلار آلانىندا قالدىغىنىن رىسمىنى چكر.

اونا گۈرە وار اولانلارنىن گۈرۈلمەسىنى ساغلايان، اونلارى آيدىنلادان اصىل ايشىق قايناغى اولان وارلىق، ھىر تورلو مۇتافىزىك آنلايشىنى طرفىدىن گۈرۈلمز بىر ھالەدەير. اويسا مۇتافىزىك وار اولان اولاراق نەيى قبول اندرسە اتتىن ھامىسى وارلىغىن ايشىغى سايەسىندە گۈرۈنوردور.

آنجاق وارلىغىن اۋزو تاماماً بىر اۋرتوكلوك اىچەرىسىندە قالىر؛ زىرا مۇتافىزىك وار اولانلارى اينەلەمكىدىن وارلىغىن آنلامى آلانىنا گىچەمز. وارلىغىن آنلامىنى دوشونمە ھالىنە گىچىن بىر فلسفە آنچاق مۇتافىزىك آلقى سىنى دىشىدىرەبىلەر. بو دا وارلىغىن آنلامىنى آنلايىلن تىك «وار اولان» اولان اينسانلا مومكون اولور. وارلىق ۋە وار اولانلار آراسىنداكى آيرىمى نىت بىر

شكىلدە مۇحافىزە ئىدىن ھەيدىگۈرە گۈرە، وارلىق «وار اولانلار ئىن اولماسى اولايى» اولاراق بىلىملەرنى آراشدىرما نىسەسى اولماقدان چىخىپ اونتولۇژى نىن نىسەسى ھالىنە گلىر. اونتولۇژى نىن نىسەسى وارلىق، آرتىق بىلگى اولاراق الە گىچىرەلە بىلە جەك بىر شىئى دىئىل دىر. مۇطلق بىر تۇز ساواشى وئرن ھەر تورلو مۇتافىزىك آنلايىشى دا سونا ياخلاشمىشدىر. اۋزۈنو سۈندۈغو آن گىزلەن؛ گىزلەدىيى آن سۈنان وارلىق، اۋزەنەن سەھىب اولابىلە جەكى ھەر تورلو مۇطلق ليغى سارسىمىشدىر. ايشەدە داسىن بو سارسىنتى لار آراسىندا وارليغىن سىسنى تەك دۈيايىلن اولاراق اورتايا قويۇلا جاقدير. وارليغىنى آنلايىلن تەك وار اولان اولاراق اينسانا دۇنن بو دوشۈنچە اينسان وار اولوشۇنو آراشدىرماقلا ھالى ھازىردا اونتولۇژى آنلىندا قورۇلموش اولور. بو دا ھەيدىگۈرە اوچون داسىن نىن آنالىتىكى دىر.

اينسانىن دىگەر ھەر تورلو نىسەدن و شىئىدن فرقىلى اولاراق بىر واراولۇش طرزى وار دىر. بو طرز اونون وار اولماسى، آنجاق دىگەر ھەچبىر شىئىن وار اولماسى آنلامىنا گلىر. اينسانىن وار اولماسى، دىگەر ھەر تورلو نىسەدن فرقىلى اولاراق، وارليغىن آچىقلىغىندا دورايىلىب اونو دىنلە يە بىلەر ھالەدە اولماسىنى ايفادە ائدر. بو، اينسانىن واراولۇش سال اۋزەك و دور و بىلىنچەلە قازانىلان بىر شىئى دىئىل دىر. اينسانىن اۋزۈنون بىلىنچەندە اولماسى اونون بو اۋزەك وىلە ايلگىلى دىر ذاتا. وارليغا داۋاملى او شەكىلدە يا دا بو شەكىلدە معروض قالان اۋزەنەن اگە مەنلىگى وارليغىن اونا قارشى دىر نەمە سىلە و داينماسىيلا قىرلىمىش اولور. بو آنلامدا وارليغا دۈغرو اولان يۇنەلىمسىلىك ھەيدىگۈرە سىنەرا اولاشمىش بىر يۇنەلىمسىلىك دىر.

۱۱- وارليغىن آنلامى و باشقاسىنىن تەجرۈبەسى

وارليغىن اۋزەنە يە دىرەنن بىر شىئى اولاراق چىخماسى اونون آشقىنلىغىيلا ياخىن دان ايلگىلى دىر. وارليغىن آشقىن ليغى اونون وار اولانلار ئىن بىلەرلە نىملىرىنن اۋتە سىندە اولدۈغونۇ گۈستەرىر. وارلىق وار اولانلارنى ايلگىلىندىردىيى ھالەدە اونلاردان آشقىن دىر. داسىن نىن وارليغى آنلاماغا چالىشىدىغى ھەر تور بىلگى دە بو آنلامدا آشقىن سال بىلگى اولاجاق دىر. داسىن نىن بو تەجرۈبەسى فئوئىتولۇژى نىن ايلەكەلر نى بىلدىرر. بو سىبەلە ھوسىرل نىن باشلا تىدىغى فئوئىتولۇژىك آراشدىرما، ائپىستىمۇلۇژىك زىمىندن اونتولۇژىك زىمىنە گىچىمىش، داسىن نىن ائگرىستانسىل آنالىزىنى ياپان بىر آراشدىرما اولاراق اورتايا چىخىمىش اولور.

بو آناليزدە لئوئىناس چى باشقالىق پىروبلېمى اوچون كىلىد نۇقتە داسئىن بىن دونىادا اولماقلىغى و باشقالارىيلا بىرلىكدە اولماقلىغى دىر. داسئىن بىن وارلىغى داها ان باشىن دان بىرلىكدە اولما حالى اولدوغون دان اۋتورو، باشقالارىنى بىلمە و تعريفە وارلىق آناليسى آچى سىن دان اۋنملى دىر. اۋزونو آچاراق سونما و قاپاداراق گىزىلمە، وارلىغىن بىر طرزى اولاراق آچىغا چىخىدىغىن دان، باشقاسىن بىر تىرىجى دە بىرلىكدە اولمان بىن دىشىندا آنالاشىلا بىلە جىك بىر شى دىيىل دىر. هايد گىر اوچون هېپ-بىرلىكدە-اولماقلىق باشقاسىن گىدن يولو آرالار. باشقاسىن تعريفە، باشقاسىن ياخلاشما كىمى دوروملار بىرلىكدە اولمان بىن چۆزۈلمە سىلە آنالاشىلا بىلەر. هايد گىر باشقاسىن تىرىجى نى آناليز ائىدرىكن اونو تىماتىك (اصلى موضوع) اولاراق الە آلان هوسىرلى ائىشدىرەر. چۈنكى تىماتىك (اصلى موضوع اولاراق) باخىش آچىسى، باشقالارىنى تانىماغى تىورىك بىر زىمىنە يىتىدەر. فنومئىل اولاراق «ئىمپاتى» يولويلا آنالاشىلا بىلن باشقاسىن وارلىغى اصلىندە بون دان چوخ داها اۋتە دىر. اونتولوژىك اولاراق، منلە اۋتە كى اۋزىنە آراسىندا كى كۆپرو «ئىمپاتى» سۆز جويولە آنالاشىلا مايا جاق قىدر قارماشقىدەر. وارلىغىن باشقا اۋزىنەلرە و باشقا نىسەلرە يۈنلەمەسى دە اونتولوژىك آچى دان فرقى دىر. باشقا اۋزىنەلرە وارلىق رابىطەسى، باشقا داسئىن لىر بىن وارلىق رابىطە سىلە مومكۈن اولور آنجاق. فقط هايد گىرە گۆرە اۋزىنە بىن اۋز داسئىن اىلە قوردوغو وارلىق رابىطە سىنى باشقا داسئىن اوچون دە قورماسى باشقاسىن بىن بىر صورتى حالىنە كىتىرەر.

لئوئىناس بىن باشقاسىن عىنى يە دۇنوشومو اولاراق ايفادە ائىدە جىكى بو سوالىنا هايد گىر بىن جاوابى دا يىترلى اولما يا جاق دىر. داسئىن بىن اۋزىنە يۈنلەدى كىمى باشقاسىن يۈنلەمەسى فىكرى بسىط بىر آناليز اولاراق قالماق دىر. البىدە باشقالارىنى تانىبى اونلار آنلامادا داسئىن بىن اۋزونو تانىبىب آنلاماسىن رولو واردىر. آنجاق اۋنملى اولان بو وضعىتىن اۋزە بى گرە بى باشقالارىيلا بىرلىكدە اولان داسئىن بىن آناليزى نە اۋلچودە ائىكىلە دىيى دىر. باشقالارىيلا بىرلىكدە اولما بسىط بىر «ئىمپاتى» اولماز. ئىمپاتى بىرلىكدە اولماغى تىورىك بىر بىلمە-تانىماغا يىتىدەر گە بىب بىلمە بىن و تانىمان بىن اصىل آنلامىن اوستونو اۋرتەر. بىرلىكدە اولما، داسئىن بىن بىر واراۋلوش بىچىمى دىر. داسئىن، بو دونيا اىچىندە و باشقالارىيلا ذاتاً بىرلىكدە دىر. داسئىن بىن وار اولماسى، دونيادا اولماقلىق و بىرلىكدە اولماقلىق؛ بونلار آيرى آيرى دوشونۇلۇش بىلە جىك دوروملار دىيىلەر دىر.

داسئىن قورولوشو ھوسئىرل دەكى نوئما-نوئىسىس قورولوشونا صاحب اۋزىنە بىلىنچىنى آشماقدادىر. ھوسئىرل دەكى اۋزىنە-ئىسە رابطەسىنى اساس آلماق يىرنە ھاید گئىر، وار اولان لارلا ايلگىلى اولاراق وارليغىن آنلامىنى و اۋزىنە يە ايلگىلى اولاراق دا داسئىن اينجەلەمەسىنى ياپار. بو اينجەلەمە دە بىرلىكدە اولماقلىق دورومو، نوئما-نوئىسىس اوپاۋىقونلۇغونون قىرىلدىغى بىر نۇقطة اولاراق آچىغا چىخار. داسئىن، باشقا داسئىن لىرىن وارليغىنى اۋز بىلىنچىنە قارشىلىق گەجك شكىلدە قاورايماز. وارليغىن اۋزونو ھەم گىزىلە يەرك ھەم آچىق اندەرك ايفشا ائتمەسى وارليغىن آنلامىنا داير شىللىرىن گىزىلى قالدىغى آنلامىنا گىلىر. داسئىن وارلىق مودو اولاراق بىرلىكدە اولماقلىق حالىندە باشقاسىنا داير آنلاملار دا گىزىلى قالير. فئوئىتولۇژى، وارليغىن بو گىزىلى و آچىق آنلامىن آچىغا چىخارىلماسى اوچون باشقاسىن تشرىحى نىن آنلامىنى دا آچىغا چىخارماق لزومونو سۇلىر. بو دا آنجاق داسئىن ائگريستانسىل اونتولۇژىك آناليزىلە مومكون دور. داسئىن بو آناليزىندە لئوئىناس اوچون وازگئىچىلمز اولان نۇقطة اونون بو دونىادا و باشقالارىلا بىرلىكدە اولما حالى دىر. زىرا ايكى سى دە اونون اۋزك وندندىلر، داسئىن داسئىن ياپان شىللىرىلر.

داسئىن دونىادا اولماقلىغى اونا ايكى وار اولوش طرزى سونار. بونلاردان ايلكى داسئىن چوخجا ايچىندە اولدوغو اوتانتىك/اصىل اولمايان حال دىر. بو حال، ھەركسىن سسى آراسىندا ايىتب گئتمىش، اۋزىنە يابانجى، ايتىرىلمىش بىر بىلىنچ سونار. گونلوك حاياتىن گورولتوسوندا ايتىرىلمىش بو بىلىنچ دورومونا ھاید گئىر ائلىشدىرئل اولاراق ياخلاشىر. دونىايا آتلىمىشلىق؛ دونىادا باشقالارىلا برابر اولماقلىق آنلامىنا گلن بو حال آشىلماسى لازىم بىر حال دىر؛ اوتانتىكلىگە آنجاق بو حال آشىلدىقچا اولاشىلا بىلىر.

گونلوك حاياتا آتلىمىش اولان داسئىن دورتن و اونو راحت سىز حىس ائتىدىن شى ھاید گئىر دە اندىشە دويقوسودور. ھوسئىرل ياشانتى، يعنى بىلىنچ عمل لىرىلە آشقىن اولان ئىسەلرى قاورايان اۋزىنەسى ھاید گئىر دە اندىشە ايلە دونىانين دونىاليغىلا قارشى قارشىا گىلىر. اوتانتىك اولمايان بو موددا اۋزىنە، دونىادا اۋتەكى اۋزىنەلرىن نە ياپدىغىلا ايلگىلەنر و اندىشە سايسىندە اوتانتىك اولمايان بىر وضعىتىن ايچىندە اولدوغونون فرقىنە وارىر. بو اونون اوتانتىك پوتانسىللىرىنى گۈرمەسىنى ساغلار. يعنى اندىشە داسئىن گونلوك تجروبه تجروبهلرىن دن قوپارىب اونون اۋزىنە مۇنھىر اولان اوتانتىك/اصىل دونىاسىنى كشف ائتمەسىنە ايمكان وئىر.

اندېشە ايله آچىغا چىخان اوتانتىك وضعيتىن فرق اندىلمەسى اولايى داسئىن يىن اونتولوژىك انگريستانسىئل وار اولوش مودويلا ايلگىلى دىر. هايد گئردە لئوئىناس چى بىر اۋتەكى فلسفەسى نىن اولماماسى باشقاسى قاوارامىنىن هېچ يىر آلمادىغىنى گۈستىرمز. عكسىنە هايد گئردە داسئىن، باشقاسى طرفىندىن راحت سىز اندىلىر و باشقاسىلا قارشىلاشما، داسئىن يىن دونىادا اولماقلىغىيلا اله گتىردىكى تجربەلەرىن باشىندا گلىر. اندېشە دويگوسويلا بونون فرقىنە واران داسئىن يىن اوتانتىك/ اصيل اولما يولوندا حىس اتىدىكى «اۋدە اولماما حالى» اساسدىر و اۋىندە حىس ائتمە بو وضعيتىن بىر كىيى اولاراق اورتايا چىخار. بو آنلامدا باشقالىق دورومو، اۋىندە گۈۋىن ايچىندە حىس ائتمە دويقوسون دان اۋنجه گلىر. بو وارلىغىن آنلامى سواليىن اۋىن تولىماسى و گىزلى قالماسىيلا ياخىن دان علاقهلى دىر. اۋدە اولماما حالى وارلىغىن سىنى دويامامقادان قايناق لائىر. وارلىغىن اۋىن دولموش اولدوغونا ايشارت اۋىن بو اۋدە اولماما حالى وارلىغىن وار اولان لارلا قارىشىدىر بىلماسىن دان ايله رى گلىر. اۋدە ايمىش كىمى حضورلو و گۈۋىلى حىس ائتمك اصلىندە وارلىغا ياخىن اولماقدىر دىيىن هايد گئردە گۈرە مودئىر اۋىن نىن اۋىسىزلىغى وارلىغى آنلاماغا چالاشمادىقچا آشىلا بىلە جك بىر مسئله دىيىل دىر. وارلىغىن حقيقتى دوشونولموش اولماقچا بو اۋىسىزلىك اينسانلىغىن قەدرى حالينە گلىر.

وارلىق ايشىق ساچماسىيلا اينسانا گۈرونور اولور. مودئىر اينسانىن بىلىنچ سىل اولاراق قوردوغو نىنەلر يا دا اۋىنەلر كىمى بىر شى دىيىل دىر؛ او بىر ايشىما اولايىندا اۋىنەلر گۈستەرىر. بو آنلامدا دكارت چى ائگو كوگىتو آنلايىشى وارلىق اوچون گىچىرلى دىيىل دىر؛ وارلىق اينسانىن فعال اولاراق قوردوغو اورونلر آراسىندا يىر آلماز. ايشىمانىن اۋىن اولاراق تعريف لەنن وارلىق آشقىن دىر. بو آشقىنلىق وارلىغىن حقيقتىن دوشونمەدە كىلىد سوال اولاراق گۈرونور. وارلىغىن حقيقتى سۋالى، وارلىغىن آنلامى سواليىن گۈتۈرە جگىندىن آشقىنلىق اۋىنەلى دىر. وارلىق بىر پروژىكىسىون اولاراق اينسانا آچىلىر، وارلىغى قۇران بىر پروژىكىسىون دىيىل دىر بو. آتلىمىش بىر پروژىكىسىون اولان بو پروژىكىسىون اينسانى اۋىنەلر اۋىنەلى داسئىن يىن انگريستانسىنا يۈنلەندىرىر.

داسئىن يىن وارلىغى آنلاماسىندا كىلىد قاوارام لاردان بىرى اولان قارشىلاشما (encounter) قاوارامى لئوئىناس يىن دوشونجه سىنى ياخىن دان ائتكىلە مىشىدىر. هوسئىرلەدە ياشانتى قاوارامىيلا ائتكىن بىر شكىلدە دونيانىن قوروجو رولونو اۋىنەلر اۋىنەلر هايد گئردە داها اندىلگىن (تائىر

آلتیندا قالان) دورومدادیر. هاید گئر قارشیلاشما قاورامینین احتوا ائندیی ائدیلگین لیک (تائیر آلتیندا قالما) تعریف ایله سنه لرین ائل آلتیندا اولما قلیق فیکرینی اورتایا قویار. بو ال آلتیندا اولما قلیق سنه نین اؤز اؤزونو سوندوغو بیر وارلیق آلانی دیر. بو آچی دان قارشیلاشما قاورامی هوسرل جی آنلامدا یاشانتی تجروبه سینی دئیل؛ اؤزنه نین ائدیلگین (تائیر آلتیندا) قالدیغی، سنه لرین حالی حاضر دا اورادا اولدوقلاری، دونانین باسقین گلیدی بیر تجروبه آلانی سونار. هاید گئرد ایلگی (sorge) ایله آشیلان بو آلان، لئویناس دا اؤته کی نین مسؤلیتیه آشیلایله جکدیر. وئریلی اولان لارین ایچینده اؤزونو بولان اؤزنه چو خدان ائدیلگین (تائیر آلتیندا قالما) وضعیتینده قالمیش و بو دا اونون هم وارلیقلا رابطه سینی هم ده باشقاسی اوزه رینده کی تحکومونو سارسمیشدیر. آنجاق بونا راغماً داسئین اوچون اؤزو اولما وضعیتیه هر نوع باشقالیغین اؤنونه گئچر. حتی تام دا عکسینه، داسئین ائله ائدن شئی باشقالارینین یاشادیقارلارینی تَرَک ائدیب، قالابالیغین گورولتوسونه قولاق تیخاماسی دیر. داسئین باشقالارینین دیر و یارقیلاریلا یاشاماقدان واز گئچدی زامان اؤز اولور. اصلینده بئله جه داسئین اوتانتیکلیغینی / اوریجینال لیغینی قازاندیغی زامان ائدیلگینلیگیندن بیر چیخیش ایمکانی تاپیر. داسئین بو دونیادا داها ان باشین دان باشقالاریلا برابر اولما قلیغیلا اونلارا معروض قالمیشدیر آنجاق اونلاردان سیریلایلدییی آن دا اؤز اؤزونه اولاشمیش حاله گلیر. داسئین باشقالاریلا اولان رابطه سی نین اخلاق بیر آلت قورولوشا صاحب اولوب اولمادیغین دانسا بورادا سوال اولماسی لازیم سوال، داسئین بو رابطه سی نین باشقاسینی مُحافظه ائدیب ائتمه دیگیدیر.

۱۲-عینی اولاراق قالان: باشقاسی

اۋزەنەن قوروجو، فعال و مشخص اندىجى رولو، هايدگىتىن ھوسىرلەدە ائىلشدىردىيى اۋنملى موضوعلاردان بىرىدۇر. ھوسىرلەن بىلىنچلەرى بىر موناڧ اولاراق اورتايا قويماسى فعاللىغىن بىر تظاھورو اولاراق هايدگىر ائىلشدىرىسىنە تابع دۇر. لئوينا سا گۈرە هايدگىر بىلگى پىروبلەمنى الە آلماسى و اونو آشماغا چاليشماسى دىر ئىك اۋزەنە موضوعىولا باغلانتىلى دۇر. دىكارىدان بو يانا كوگىتو اولاراق اۋزونو اولوملايان اۋزەنە قاوارامىن بىلگى نىن دە بىر اۋلچوتو اولاراق اورتايا چىخماسى دۇر مىئلە.

اۋزەنە يە داير ائىلن ھەھانسى بىر «تەللەندىرمە» ائىلىمى وار اولانلارلا ايلگىلى دىر و فلسفە تارىخى بويونجا ائىدىلن دە بودور. اويسا وارليغىن آنلامى سوالىنى سوروشماق باساجاق ساغلام بىر تەمل بولاماق دئمكىدەر. وارلىق اۋزونو وار اولانلاردا گۈستەرىر كىن بىر يان دان دا او اولاشىلماز و داواملى اۋزونو گىزلەين دىر. وارليغى دىنلەمك و آنلاماق آنجاق ھەھانسى بىر تەللەندىرمەدن وازگىچىلەر كى مومكۈن اولايلىر. بو وازگىچىش دە اونوتولان وارلىق سوالىنى تەكرار گۈندەمە گىتيرىر.

ھومانىزم اوزەرىنە مەكتۇبدا الە آلىنان اينسانى اينسان تەللى بىر شەكىلدە آچىقلاما سىستىمى اولاراق ھومانىزم دە بو اونتىك آلانا خىدمەت ائەتكەدەر. يالنىز جا وار اولانلار دوزگىمىندە قالان ھومانىزم بو آنلامدا اينسانى آچىقلاماقتا يئەرسىزدەر. وارلىق سۇالى دا يئەنە رەسمىن دىشىندا بىراخىلمىشىدەر. اۋزەنەن وار اولانين اوزەرىندە كى تەگۈمۈيلە بىلىنن گرچەكلىك آلقىسى، مەتافىزىكى و اونا باغلى اولاراق حەقىقىتى دە بو شەكىلدە بىلدىرەر. اۋزەنەن بىلدىردىيى نەسنلىك يئەنە اونون اۋزەنلىگىندەن ايلەرى گەلدىيىندەن اۋتورو ھەيدگەرە گۈرە واراولان نەسنلىك و اۋزەنلىك عىنى شىي ايفادە ائەتمىش اولورلار. وار اولانلارلا تەللەنمىش بىر دونىايا قاپىلمايىب اينسانين اۋزەنە اولاراق اۋزونو آنلاماغا چالشماسى و وارلىق سوالىنى سوروشماسى ھەيدگەرە گۈرە اونو دىكارت چى دوشونجەدن قۇپاراجاق و اونا اۋزو اولماقلا ايلگىلى يئەنە بىر يول سوناجاقدەر. بو دا اونتىك اولان دان باغىم سىز اولاراق يەنى اونتولۇزىك اولاراق، ھەم اۋزەنەن واراولۇشونون آنلامىنى سوروقلاياجاق ھەم دە دونىادا-ولما يا دا دىگر اۋزەنلەرلە بىر آرادا اولما دورومونو آچىقلىغا قاووشدوراجاقدەر. بو آنلامدا ھوسئەل دە كارتەزىن كۈگىتۈدان حەركەتلە تەسۋىر ائەدىلن صاف بىلىنچىن يۈنەلەمسەللىكى ھەيدگەرە داھا قاپسايىچى دەر. قاپسايىچى اولماسى يۈنەلەمسەللىگىن اۋن-بىلىشەل بىر حەلدە ذاتاً اورادا اولماسىن دان قايناقلى دەر. بو، اۋزەنەن بىلىنچى دورومون دان اۋنەجەسىندە دە بو دونىانين ايچىندە اولدوغو آنلامىنا گىلەر. گۈندەلىك و پراتىك حەياتىندا اۋزەنە، اۋزونو اۋنەجەدن اورادا اولان بىر دونىانين ايچىندە تاپىر. بو دونىايا گۈندەلىك حەيات نەنەلرى و اۋتەكى اۋزەنلەر دە داخىل دەر.

بو آنلامدا يۈنەلەمسەللىكىن بىلىنچەل بىر بويۇتدان واراولۇشەل بىر بويۇتا گىچەدىيى سۇيلەنەبىلەر. اندىشە قاورامىيلا دونىادا اولماقلىغىن فرقىنە واران اۋزەنەن بىلىنچى داىما بىر شىين بىلىنچىندە دىئىل، داىما بىر شىين دردىندەدەر. دونىادا اۋتەكى اينسانلارلا بىر آرادا اولما اينسانين وار

اولوش بیچیمی دیر هاید گثره گوره. بو وار اولوش بیچیمی اونتولوژیک اولاراق بیرلیکده اولما دورومونو ایفاده اتمکدن اؤته یه گئتمز. اؤته کی اینسان لارین سسی، قالابالیق لارین اؤغولتوسو داسئینین اوتانتیک لیگینه (اوريجینال لیغینا) قارشى گلن و آشیلماسی لازیم بیر دوروم دور.

هاید گثره باشقا اینسان لار اؤته کینه قارشى مسئولیتی اورتایا چیخاران اخلاقی تمللی بیر یثره دوغرو ائوریلمز. بو آنلامدا دونیادا-اولما / بیر-آرادا-اولما لئویناسین اخلاقی تمللی یولونو آچمیش اولماقلا برابر هاید گثر اوچون بئله بیر آنلام ایفاده ائتمز. هاید گثره وارلیغین آنلامینی اونودان اینسانلیق تاریخی، لئویناس دا اؤته کی نین آنلامینی اونوتموش اولاراق اورتایا چیخار.

هاید گثر هوسرل جی آنلامدا ائپستیمولوژی نی آشراق اونتولوژی نین اونا اؤنجه لیگی اولدوغونو سؤیله سه ده لئویناسا گوره باشقاسینین عئینی یه یئندیر گنمه سی اونون دوشونجه سیستمینده ده واردیر. داسئینین دونیادا-اولما حالی هاید گثره لئویناسی ایلگیلندیرن هئچیر اخلاقی سوالی جاوابلاماقدا حتی گونده مه بئله کثیرمه مکده دیر. آنجاق بونا راغماً داسئینین دونیا یا آتیلیمیش لیغی و وئرلیمیش بیر یثرده و باشقالاریلا بیرلیکده اولماسی پاسیف (تاثیر آلتیندا قالان) وضعیتده اولان بیر اؤزنه رسمی جیزماقد دیر. بو دوروم لئویناس دا اخلاقی تمللی بیر یثره دوغرو ائوریلسه ده بوندا هاید گثرین ائتکی سی آچق دیر.

سونوج اولاراق دئیله بیلیر کی هاید گثره گوره ائگو بو دونیادا هئچیر زامان یالینز دئییل دیر. حتی ائگونون اؤزونون اولماسینین آنلامی باشین دان بری بو دونیادا دیگر ائگولارلا بیرلیکده اولماسی دیر. هاید گثرین داسئین آنالیزی هوسرل جی ائگو آلقى سینا بو آنلامدا قارشى دیر. داسئین باشین دان اعتبارن بیر رابطه لر آغینین اورتاسیندا دیر؛ ذاتاً داسئینین داسئین اولماسینین آنلامی دا بودور. اؤزونو قوران ائگونون، سونرا دیگر ائگولارلا قارشىلاشما سی و اونلاری قورماسی؛ داها سونرا دا اؤزنه اؤزنه لر-آراسی بیر دونیا آلانی وجودا کثیرمه سی کیمی بیر دوروم مطرح دئییل دیر. بو آنلامدا هوسرلین بشینجی مئدیتاسیونوندا ائگو اوچون سوندوغو اؤزنه لر-آراسی دونیا هاید گثر اوچون یئرلی بیر جاواب دئییل دیر. حتی هاید گثر اؤزنه لرین تملده اولوب بالذات اؤز لرینی ن قورما ایشلمینی گرچک لشدیردیگی هر هانسی بیر اؤزنه لر-آراسی دونیا فیکرینی رد ائده جک دیر. اونا گوره بو دونیا اؤزنه لر دن اؤنجه ذاتاً اورادا اولان دونیادیر. اؤزنه یه گوره اؤنجه لیکی لی دیر.

ئۇيىناسا گۆرە ھاید گىرچى اونتولوژى اىنسانىن انگرېستانسىئل واقعيتىنى اورتايا قويدوغون دان اۆتورو اۆزل بىر يىرە صاحىدېر. وارلىغى آنلاما سادە جە انتىلكتوئل دوزئىدە قالمامىش، وار اولانلارېن وارلىغىلا علاقەلى زىنگېن بىر يۇنەلىمىسل حياتى اساس آلمىشېدېر. اونتولوژى نېن بسىط بىر شكىلدە دوشونمە اوزەرىنە قورولو بىر بىلىم اولماقدان زىادە، ھاید گىرلە بىرلىكدە وارلىق سواليىنا يۇنەلن بىر اىنسان رسمى اورتايا قويماسى ئۇيىناس اوچون اۆنملى بىر يىردەدېر. آنلامانىن وار اولما اولاراق بىلدېرىدىى بو دوشونجە، اىنسانى اىچىندە اولدوغو شىئىرلې دوشونمە يە چاغىرېر. دوشونمىكسە دوشونولن او شىئە باغلانمىش اولماق، اونولا بىر علاقە باشلاتمىش اولماق آنلامىنا گلېر. بو دا دونىادا-اولمانىن تا اۆزودور ذاتاً.

ئۇيىناس وارلىغېن آچىقلىغىنا اىشارت ائدن آنلامانىن تىك يۇنلو اولدوغونا اىشارت ائدر. اۆزىنېن نىسنىلە رابطەسى اصلېندە نىسنىه اولاراق دېرلندېرىلەمە يە جىك بىر نىسنىن يعنى وارلىغېن اىشىغى آلتېندا آنلاشېلماقدادېر. وار اولانلارېن تاماماً وارلىق اوفقون دان آنلاشېلىر اولماسى ئۇيىناسا گۆرە باشقالېغېن عىنى يە يىندېر گىندىى بىر اونتولوژى اورتايا قويماقدادېر. وارلىغېن اىشىغېندا قورولان علاقە اۆز اىچەرىسىندە بىر اىچىسلېك وجودا گىرېر و بو اىچىسلېك ھىرانسى بىر باشقالېق فېكرېنە اىذېن وئرمز. زىرا ھاید گىردە وارلىغېن دېشىندا اولان ھىرانسى بىر شىئە اىلگىلنمىك دىيە بىر شى مطرح دىيىل دېر. ھىر شى وارلىغېن اوفقوندا اولور. داسىئىن دا بو اوفقو آنلايىلە جىك اولان تىك وار اولان اولاراق يىنە وارلىق اوفقوندا اورتايا چىخار. باشقاسىيلا رابطەنى تصوېرلەمە يە اونتولوژى، باتى فلسفەسى گلەنگېنە گىرى دۇنر؛ زىرا واراوالانى آنلاماق آنجاق ائورنىل اولانىن بىلگىسىنە رىفئرانسلا آنلاشېلېلە جىك بىر شى حالېنە گلېر. اويسا ئۇيىناسا گۆرە باشقاسىيلا علاقە، آنلامانىن اۆتەسىنە گىدن بىر رابطەدېر.

ئۇيىناسا گۆرە باشقاسى دا بىر وار اولان دېر آنجاق آنلامانىن اۆتەسىندە يىر آلىر. بونون عىكسىنە ھاید گىرچى بىر اونتولوژىدە باشقاسى دا بىر وار اولان اولاراق آنلامانىن تام اورتاسىندا اولور. ئۇيىناسا گۆرە باشقاسى بىئە بىر دورومدا آنلامانىن نىسنىسى حالېنە گلېش اولور. نىجە كى سارتر دا باشقاسىنېن بىر تجروبە نىسنىسى اولاراق قورولاماياجاغى آنجاق و آنجاق باشقاسىيلا قارشېلاشېلېلە جىگى فېكرېنى ساوونور. آنجاق بو قارشېلاشما وارلىق سواليىنېن اوفقوندا گرچىكلەشن اونتولوژىك بىر بىرلىكدە اولما حالى نېن داياتدىغى بىر زورونلوق دىيىل، طېقى اىگو كوگىتونون اۆز اۆزىنە وئرىلەمەسى زورونلوقو توروندن بىر زورونلوقودور.

لئویناس دا بو موضوع دا سارتر» یاخین دوشونور و «ائیلہ یسہ باشقاسیلا علاقہ وارلیقیلیم دئییل دیر.» دیہ یازار. آنلاما باشقاسیلا قارشیشما ائیکمیندن اؤنجه گلہ ییلہ جک بیر شئی دئییل دیر. آنلاما اورتاق بیر وار اولوش طرزینی پایلاشماقدان ایله ری گلمز. وارلیغین آچقیلیغیندا دوروب اونو دینلہ مک دئییل دیر. باشقاسینین وارلیغینی آنلایان اؤزنہ اونا چوخدان سسلنمیش حالده دیر.

باشقاسیلا رابطہ بو آنلامدا آنلاما فعالیتیندن اؤنجه گلیر. باشقاسیلا قارشیشما لئویناس دا اونولا قونوشموش اولمادان گرچکلہ شہ مز. قارشیشمادا چوخدان باشقاسینین آنلامی ذاتاً ایفاده ائدیلمیشدیر. اینسانین بو ایفاده سی آنلاما اولایینا یندیر گہ نہ مز اولماقلا برابر توپلومسال لیغی دا قورار. لئویناس ا گؤره مسئلہ اینسانین وارلیغین سینیرلاری داخیلینده کشف ائدیلمیش اولماسی دیر. اویسا اینسان آنجاق اونا سسلہ نیلیدی، اونولا قونوشولدوغو زمان کشف ائدیلمہ یه حاضر بیر حالہ گلیر. بو دورومدا هاید گئردہ وارلیغین سسینی دینلہ مہ یه، اونو آنلاماغا چالیشان اینسان، لئویناس دا باشقاسینا سسلنمیش اولمانین نہ دئمک اولدوغو آنلاماغا چالیشماقدادیر دئییلہ ییلر.

لئویناس ا گؤره هاید گئردہ کی دنیادا بیرلیکده اولما دورومو اخلاقی اؤنجه لہ یین بیر بیرلیکده لیکدیر. یعنی داسٹین ین اؤز اولما حالی ہرہانسی بیر اخلاق دورومون دان اؤنجه گلیر. داسٹین ین باشقالاریلا آنلیق اولان بو بیرلیکده لیگی باشقاسیلا اؤز اوزہ اولماغی دئییل یان یانا اولماغی لازیم قیلیر. بو بیرلیکده اولما دورومو عئینی اونتولوژیک قدری پایلاشیر اولماق آنلامینا گلیر. داها ان باشین دان «باشقالاریلا بیرلیکده اولماق»؛ «من» و «باشقاسینی»، «بیز» یاپاراق بیرلشدیرن سیمتتریک بیر دورومو ایفاده ائدر. اویسا لئویناس دا «باشقاسی اوچون اولماق» وار دیر کی او، سیمتتریک منلردن تشکیل تاپان بیر «بیز» توپلولوغو یئرینہ سیمتتریک اولمایان قاریشیق بیر قورولوش سونار. اخلاقی لیک ده بو شکیلده اورتایا چیخار.

بو آنلامدا اونتولوژی نین اولدوغو بیرلیکده اولما دوروموندا ہرہانسی بیر اخلاقی تملدن بحث ائتمک مومکون دئییل دیر. اونتولوژی، بیر سونراکی بؤلومده الہ آلیناجاق اولان متافیزیک آرزونو و دیشسال لیغی عئینی نین سینیری ایچہ رسینده توتماسیلا ائلششدیریلہ جک دیر. دیشسال لیغین بیر آراشدیرماسی اولاراق اورتایا چیخان بوتونلوک و سون سوز، اونتولوژیک ساپتامالارا صاحب اولماسینا راغماً اونون سینیرلارینی دا سورقولار کئیفیت ده دیر.

نجور اوتتولۇرى نىن تحكۆمو باشقا طرفىندىن عىنى نىن سورقولا ماسى اولاراق بىلىنە جكسە، مەن نىن تحكۆمو دە باشقاسى طرفىندىن سورقولا نىن جاقىدۇر. اىلكك فلسفە اولاراق اخلاقى دە ذاتاً بونو ايفادە ائدر. اويسا اوتتولۇرى نىن عكسىنە اخلاقى آلاندا بىرلىككە اولماق، يان يانا دورماق، باشقاسىيلا بىر تماس حالىندە اولماق، پارادوكسال اولاراق آيرى اولما حالىنى دە بىر بىرىندە گىتىر مكدە يعنى «مەن» يەن اۋزو اۋزۈنە لىگىنى، مونداسال قۇرۇلۇشونو اۋنجه دن وار سايماقدادۇر. لئوئىناس دا آشقىنسالى اۋزىنل لىك فئومئولۇرىكك مسىردە نجور دۇنوشە جكدۇر؟ مەن نىن نجور بىر تصویری اونو ھوسئىرل جى فعاللىقدان و داسئىن يەن وار اولۇشسالى آنالیزىندىن چىخارىپ ائىلگىنلىگە گۇتورە جكدۇر؟ مەن نىن اىچسلىلىگى نجور قورۇلا جاقىدۇر كى دىشسالى اولان باشقاسىنى اۋزۈندە بىتيرە مە يە جكدۇر؟

۱۳-اۋزۈنە نىن تصویری، ائگونون آيرى قورۇلۇشو

اۋزۈنە نىن تصویری لئوئىناس دا فعال مەن نىن ائىلگىن (تائىر آلتىندا قالان) مەنە دۇنوشومو يەلە دىيشە جكدۇر. بو دۇنوشومدە البتدە كى حركت نۇقطةسى اىلكك بۇلومدە الە آلىنان ھوسئىرلجى ائگو آنالایشى دۇر. باشقالىق فلسفەسىيەلە باشقاسىنى گوندە مە گىتىر لئوئىناس دوشونجه سىندە، ائگو مەركىزلى باخىش آچىسى تاماماً سارسىلىمىشىدۇر. اۋنجل و اىلكك اولان باشقاسى دۇر. باشقاسى داھا ان باشدان وارلىغىيلا مەن نىن مەركىزى اوتتوریتەسىنى سارسار. لئوئىناس، بىلىنچىن ھەر دىفەسىندە اۋزۈنە دۇندۇيو رىئاللىككسىف (اۋزۈنە دۇنوك) دوشونجه نىن قارشى سىندا يئر آلسا و اىچسلىلىكك يئرئە تاماماً دىشسالىلىغا تاكىد ائىد بىر دوشونجه اورتايا قويسا دا باشلانچىق اولاراق ھوسئىرل يەن فئومئولۇرىكك تصویریئە ياخىن بىر اۋزۈنە تەرىفى ياپمىشىدۇر. لئوئىناس يەن ائگو اوچون تەرىف لە دىيى آيرىلىق قاورامى، اونون دىكارىت و ھوسئىرل يەن ائپىستىمۇلۇرىكك گەلەنگىنە ياخلاشان بىر توتوم سىرگىلە مەسىنە زمىن حاضىرلامىشىدۇر. بونون سىبى بىر اۋنجه كى بۇلومدە دە الە آلىندىغى اۋزەرە لئوئىناس يەن داسئىن يەن دونىادا-اولماقلىغى قارشى سىندا ياپدىغى ھایدگىر ائلىشىدىرىسى دۇر. لئوئىناس يەن ھوسئىرل اوخوماسىنىن ھایدگىر سوزگىچىندىن گىچمىش بىر اوخوما اولدۇغو عاغىلدا توتولا جاق اولورسا، داسئىن يەن ائلىشىدىرىسى و بو آنلامدا ھوسئىرلە ياخىنلاشما آنلاملى اولاجاقىدۇر.

ھايدگىرىن اۋزەنى سوسىيال آغلار اوزەرىندىن، يعنى دىرئىك دونىادا اولماقلىغىن دان قورماسى قارشى سىندا لئوئىناس تاماماً آيرىلايلىن ايزولە بىر اۋزە تەرىف لەمىشىدىر. بو دوروم، لئوئىناس ھوسىرلىن تاماماً يىلىشىل اولاراق قورولان اۋزەسىنە قارشى اولسا دا ھايدگىر ائلىشىدىرىسى اوزەرىندىن ھوسىرلە بىر گىرى دۇنوش اولاراق دىرلىدىرىلەيلىر. آنجاق بو گىرى دۇنوش، ھوسىرلى جى اۋزە آنلايشىنىن غىنىرلىرىنى داشىسا دا اونون قارشى سىندا يىر آلان يىپىنى بىر اۋزە آنلايشى اورتايا قويوموشدور.

اۋزەنىن موقعىت لىمەسىندە مىشخىس ائىدىجى رول اوينايدىن بىلىنچ تارتىشمالارى، لئوئىناس فنىومنىولۇزىسىندە دە ھوسىرلى تىكىكۈر ايزىندىن فرقىلى بىر يىردە شىكىللەنىر. آنجاق ھوسىرلى دوشونجەسى نىن آشىلىپ گىدىلىدىى بو دوروم، لئوئىناسىن دوشونجەسىندە ھوسىرلى جى ائىكى نىن و غىنىرلىرىن يوخلۇغو آنلامىنا گىلمىز. ھوسىرلى جى يۇنەلىمىسلىك قاورامىنىن دۇنوشمەسى كىمى آشىنىسالى اۋزىلىك دە يىنى بىر بويوت قازاناقادىر.

اۋزەنىن اۋزىلىكى آيرىلىق قاورامىيلا بىرلىكدە، باشقاسىنى بويۇر ائىمەيە حاضىر بىر مىن اولاراق يىنى بىر آلاما بورونە جىكدىر. فنىومنىولۇزىك گەلىكدە ھوسىرلى ائىستىمولۇزىسى و ھايدگىر اونىولۇزىسى نىن تەقىب ايلە اخلاقى آنلاما اولاشان لئوئىناسىن زامان زامان ھوسىرلىن ائىستىمولۇزىك گەلىكىنە؛ حتى كارتىزىن گەلىنگە گىرى دۇندويو سۇلەنەيلىر. بو دۇنوشلىرىندىن بىرى، لئوئىناسىن ھىوز اخلاقى آلانىن تىشكىل تاپمادىغى، باشقاسىنىن اولمادىغى دورومدا الە آلدىغى و آيرىلىق، اىچىسلىك و كىيف آلاما كىمى قاوراملار اوزەرىندىن سوموتلاشدىرىدىغى آيرىلايلىن بىر «مىن» قاورامى دىر.

لئوئىناس، كوگىتونو مۇلق بىر باشلانقىچ نۇقطةسى اولاراق الە آلماز. كوگىتو، بىلگى نىن دە دونىانى قورۇن آشىنىسالى حركىتىن دە باشلانقىچ نۇقطةسى دىيىل دىر. بىلە بىر ائىكىلىگىن قىرىلدىغى لئوئىناس دوشونجەسى ائىدىلگىنلىك اطرافىندا شىكىللەنىر. اىنسانىن واراولۇشو ائىدىلگىنلىك (تائىر آلتىندا قالما) اوزەرىندىن يوروملايىر. ھىر شىئىن اولدوغو كىمى مىن بىلەلەنىملرى دە باشقاسى طرفىندىن دىر. لئوئىناس دا آيرى، باغىم سىز مىن، اخلاقى مىن بىر قوشولو اولاراق اورتايا چىخار. يعنى اۋزون ترانس-فنىومنىولۇزىسى نىن قوشولو آيرى مىن دىر دىيىلەيلىر. باشقاسىنىن اۋزونون دىشسالىغى، مىن اىچىسلىگىندىن دوغرىدور و اونو وارسايار. بو آنلامدا لئوئىناسىن «آيرى» اۋزەسى ھايدگىردىن ھوسىرلە بىر گىرى دۇنوش اولاراق الە

آلینا بیلیر. اؤز نیگینی دنیادا اولماق لیغیلا وجودا گتیرن اونتولوژیک داسئین، هوسئرلین تاریخسللیگیندن آرینا بیلین اونتیك اؤزنه سی نین تام قارشى سیندا یئر آلیر؛ حتی اونون ائللشدری سی دیر. هاید گترین رابطه ای اولاراق تعریف له دییی، سوسیال و تاریخسل رابطه لر سیز بیر اؤزنه اولما یا جاغی فیکری قارشى سیندا لئویناس آیریلا بیلین بیر اؤزنه تعریف لر. هوسئرلینکینه بنز اولان بو اؤزنه بیلشسل اولماقدان چوخ دویوشسال بیر اؤزنه دیر. هوسئرلین فنومئولوژیك آراشدرماسیندا بیلینج و دوشونجه یولویلا تصویر له دییی اؤزنه نی، لئویناس دویارلیق و دویوم اوزره ریندن تصویر لر. هئچیر علاقه آغینا یئندیر گه نه مه یه جک وار اولمانین مسئولیتینو اؤز اؤزونه اوستله نن بیر وار اولان دیر اؤزنه. آیری دیر، باغیم سیز دیر، دویارلی دیر. هاید گترین رابطه ای و هوسئرلین بیلشسل انگوسون دان فرقلی اولاراق لئویناسین اورتایا قویدوغو انگو، بشدان آشاغی مسئولیتله اؤز اؤزونون فرقینه وار دیغین دان اخلاقی یول لارین اؤنو آچیلیمیش اولور. اما بونون دا قوشولو هر تورلو گنچمیش و گله جک بلیر له نیمدن اوزاق «ایندی» و «بورادا» اولان بیر من دیر.

هاید گتر دوشونجه سینده اؤزنه دنیادا اولماق لیغیلا اؤن پلاندادیر. بو دنیادا اولماق لیق اینسانین هر تورلو گرچکلیگی تمثیل ائتمه سیندن اؤنجه دیر. اینسانین دویانی مسکن ائتمیش اولماسی تمثیلدن ده اؤنجه بیلگی نین قوشولونو ساغلار. هوسئرل جی گله نکدن تاماماً بیر قوپوشدور بو دنیادا اولماق لیق فیکری. هوسئرل آشقینسال انگو اوزره ریندن تمثیلین سینیرلارینی اورتایا قویارکن، هاید گتر ایسه دویایا یارارلی بیر آراچ-گرچ بوتونو اولاراق باخار. تمثیلین سینیری و دویانین یارارلی لیغیلا بیلین بیلگی لئویناسا گؤره ایکی قوشولدا دا یالئزلیقدیر. قاورانان شئیر قاورایانین سینیریلا آیدینلاندیقجا، بیلگیده باشقاسینا یئر آچیلما یا جاق دیر. اویسا لئویناس دا هر شئ باشقا اولانا یئر آچماق صورتیله تانید یا جاق دیر. سوسیال لیغین اولما دیغی، هر تورلو اوزاغین و یاخینین بیلگی سی، اینسانی باشقا اولانلا قارشى قارشیا گتیرمه دییی اوچون او بیر یالئزلیق دورومونو ایفاده ائدر. بیر یالئزلیق دورومونو ایفاده ائدن بیلگی، یعنی عئینی نین سینیرلاریندا دولاشان بیلگی، یالئزلیقدان بیر چیخیش ایمکانی سونماز. بو ایمکان سوسیال لیق سایه سینده ساغلانیر.

بو آنلامدا سوسیال لیق، بیلگی نین وئرمه دیگی چیخیش ایمکان لارین دان چوخ فرقلی دیر. آنجاق بو سوسیال لیک دورومو لئویناس دوشونجه سینده ایزوله اولموش، یالئز قالمیش بیر اؤزنه نی وار

سايار. بىلگى و وارليغىن باشقاسىنا يئر آچماسى كىمى، اؤزنە دە باشقاسىنا يئر آچان اولاراق تانيدىلمىشىدۇر. ايچسل ليك، كئيف آلما، دويارليلق و آيرىلىق بو اؤزنەنن تصويريندە ايشلەنيلن اؤنملى قاوراملاردان دۇر. داھا چوخ بوتونلوك و سونسوزدا الە آلىنديغى قەدىلە، اؤزنە انگو كوگىتو اولماسا دا اونون بنزرى بىر شكىلدە اؤز مركزلى و انگويستىكدۇر؛ دونيا ايلە رابطەسى كئيف آلما اوزەرىندىن قورولور. آنجاق مەن بىن انگولوژىك آلاندا ترسىم اولان بو رسمى هوسرل جى آنلامدا بىر فعاللىق احتوا ائتمە مەكدە دۇر. عكسىنە لئويناس دا هيپوستاز و يالنىزلىق آلانىداكى مەن ائدىلگىنلىگىن تام دا چىخىش نۇقطةسى اولاراق گۆرونە جەكدۇر.

۱۴-هيپوستاز و يالنىزلىق

لئويناس، نەنەلرى تجربە ائدن انگونو، ھەر شئىدن آيرى اولابىلن بىر انگو اولاراق تعريف لەمىشىدۇر. عىنى و باشقانىن رابطەسى آيرىلىق قاورامىنى بىرلەشتۈرگۈچى. انگولوژىك آلان اولاراق وصف ائدىلن بو آلاندا انگو ھەر شئىدن آيرىلا بىلەر شكىلدە اؤز وارليغىلا باش باشادۇر. هوسرل بىن تعريف ائندىيى مونادىك واراۋلوشا بىزە مەكدە دۇر بو و اؤزنە بورادا يالنىزدۇر. بو يالنىزلىق باشقانىن و باشقاسىنىن يوخلوغون دان قايناقلا نەماز. بو يالنىزلىق، انگونون اؤز اؤزنە قاپاتىلمىش اولماسىنىن يالنىزلىقى دۇر.

ايلەرى كى بۇلوملردە الە آلىناجاغى اوزەرى بو يالنىزلىق، دونيادا و باشقالار بىلەر آرادا اولان داسىنىن يالنىزلىقى دىيىل، هوسرل جى آنلامدا مونادىك بىر يالنىزلىق اولاراق دىرلەندىرلە بىلەر. هوسرل دە اؤزنەنن مونادىك قورولوشو لئويناس دا فئوئولوژىك اولاراق يالنىزلىق و آتتىزم اولاراق سوموتلاشۇر.

ھوسرل دە آيرى اولماق، تارىخى دوزەنن دىشىندا قالماق آنلامىنا كلىر. يعنى ھەر شئى اولدوغو كىمى تارىخى دە پارانتىزە آلابىلن بىر اؤزنە سۇز موضوعو دور. ائپوكە يەلە برابر اؤزنە دە تارىخە باغلى اولان بىر بويوت اولوشموش اولور و بو بويوت تاماماً ايچسللىگىن گۆستەرگەسى دۇر.

لئويناس دا انگونون بو ھالى آتتىزم اولاراق دىلە كىتىرلەر. اينسانىن تانرى دان دا اۋتە اۋزويلە ائويندە اولماسى دىر آتتىزم. اينسانىن مۇخاطب اولاراق آلىنديغى ھەرانسى بىر دوروم دان اۋنەجەلىكلى بىر ھالى ايفادە ائدر. آتتىزم نە تانرى نىن ردى دۇر، نە دە تانرى نىن قبولدور؛ او، انگونون اۋز اۋزونو وارسايماسى و قورماسى دۇر. آتتىزم دە اينسان، باشقاسىنىن گۆرونە سىندىن

اۋنجه كى دۇغال/طبيعى حالينده دير. بو، هرھانسى بىر تظاھوردن اۋنجه ليكلى حالى ايفاده ائدر. تئىست بىر اينانج بئله آتئىزمى لازىم قىلىر لئوئىناس گۈره. آتئىزم اينسانين ائيله بىر دۇغال/طبيعى مودودور كى تئىزمين ضيدى اولاراق اورتايا چىخماز. تام ترسيه اوندان اۋنجه ليكلى اولاراق اورتايا چىخار. تئىستىك بىر اينانجين ترك ايله اورتايا چىخان آتئىزم دورومو، لئوئىناسين اۋن پلانا چىخاردىغى آتئىزمدن فرقلى دير.

آتئىزم، دوغرو لۇغوى يا دا يانلىش ليغى بىلىشسل اولاراق قبول ائدىلن بىر اينانجين ترك ائدىلمەسى دئىل دير. بئيله بىر اينانج ذاتاً تانرى نىن باشقاليغىنى دا عئىنى يە يئىدیر گەين بىر توتوم ايچە ريسينده دير. اويسا بئيله اولمايان بىر تئىزم آنجاق سون سوز فيكرى نىن گونده مە گلدییى اۋزنەلر-آراسى دونيادا، باشقاسىنين تظاھورويلە مومكون دور.

آتئىزم، آيرىلىق قاوارامين بىر يانسىماسى اولاراق گۈرونور. تانرى نىن ديشيندا، ائوينده ياشايان اۋزنە، من اولاراق ائگولوژىك آلاندا دير. آيرىلىقين بىر دورومو اولاراق اۋزنە ذاتاً دۇغال/طبيعى بىر شكيلده آتئىست دير. آيرىلىقدا من باشقاسين دان خبر سىزدير، هنوز اونولا قارشىلاشمايش اولان دۇغال/طبيعى حالينده دير. لئوئىناس گۈره هوسرل يىن خطاسى روحون سون سوزلۇغونو قانئىلاماق آماجلى، ايچسل زامانلا نسل زامانى، بىر اولاراق اله آلماسى دير. اويسا ايچسل ليك بيرىنجى تكىل/مفرد شخصه؛ منه عايد دير. آيرىلىق، هر بىر وارليغىن اۋز ايچسل زامانىنين ائورنسل زامانا قاتىلمادىغى يا دا قارىشمادىغى زامان رادىكال حاله گلىر. بورادا لئوئىناس هوسرل يىن مونادىك اۋزنە سىنى آشسا دا يئنه ده من يىن اۋز اۋزوندىن، اۋزنە چاخىلميشليغىن دان (تاخىلميشليغىن دان) واز گنچمىش دئىل دير.

لئوئىناس، «زامان و باشقادا هايد گئرين يالنىزليغى داهان باشين دان باشقاسيلا باغلى اولاراق تانئىدىغىنى و اۋزونون بون دان قاچىندىغىنين آلتىنى جىزار. بو سۇز بو آنلاما گلىر: يالنىزلىق باشلى باشينا واراولما اولۇنتوسو و واقعه سييله بيرليكه گلىر؛ يوخسا دونيادا ديگر اۋزنەلر ايله بىر تئرمين قارشى سىندا يان يانا دورماق اوزەرىندىن تعريف لهنەمز. بو آنلامدا يالنىزلىق لئوئىناس دا واراولمانين بىر طرزى اولاراق اورتايا چىخار. اونو «وارليغىن بىر كاتنگورى سى» اولاراق سونا جايغىنى سۇيلر لئوئىناس.

يالنىزلىق دا بيرليكه ليك ده وارلىق قاوارامين ايچىنده گۈرونورلر؛ يعنى يالنىزلىق بيرليكه ليك اوزەرىندىن تعريف لهنەبيلير بىر شئى دئىل دير. يالنىزلىق، واراولمانين واراولانلا اولان

رابطەسى دىر. ۋاراولمانىن بوتون مەسئۇلىيەتلىك ئۆستەلەنن ۋۆزىنە ھېيۇستاز آلانىدا دىر. ھېيۇستاز آلانىدا ۋۆزىنە، ۋاراولان اولاراق ۋاراولما يۈكلىمىنى ئۆستەلمەش دورومىدا دىر. ۋۆزىنەنىن ۋاراولۇشونا ھاكىم بىر ھالە گلەمەسى، ۋاراولانىن ۋاراولماسى ۋۆزەرىندە كى ھاكىمىتى، ۋۆزىلىگىن دوغۇشونا ایشارت ائدر. ۋۆزىنەنىن ۋاراولماغا قارشى قازاندىغى اىلك ۋۆزگۈرلۈك اولاراق دىرلەندىرەلەبىلەن ھېيۇستاز ايرادەنىن ۋۆزگۈرلۈيۈنۈ دىيىل؛ ۋاراولانىن ۋاراولما ۋۆزەرىندە كى يىتكى سىنىن باشلانقىچ ۋۆزگۈرلۈيۈدور. يالنىزلىق دا ھېيۇستازىن بىر دورومو اولاراق اورتايا چىخار. ۋۆزىنەنىن يالنىز اولماسى اونو ۋاراولمادا يالنىز اولماسى آنلامىنا گىلر. ۋۆزىنە ۋاراولان اولاراق ۋاراولمانىن مەسئۇلىيەتلىك ئۆستەلەنن كى تەك و يالنىز دىر. ھېيۇستازدا ۋاراولماغا ھاكىم اولان ۋۆزىنە، او ۋۆزگۈرلۈيە مۇقق اولايلىمەك اوچون يالنىزلىغا احتىياج دويار. بو دوروم يالنىزلىغى، سوسىيال اولاراق تەك ائدىلمەشلىگىن عەكسىنە اونتولۇژىك اولاراق بىر قازانىم، بىر اىگىدلىك اولاراق سونار. يەنى يالنىزلىق بىر رابطەلەر بوتونوندىن يۈخسون اولماق دىيىل، داھا ھەنوز او رابطەلەر بوتونۇيە قارشىلاشمەش اولماقدىر اصلەندە؛ تەك اولماقدىر.

ۋۆزىنەنىن ۋاراولمانىن قارشى سىندا قازاندىغى ھاكىمىت ذاتى مەسئەلىيە بىر ۋۆزۈنە دۇنۇش احتوا ائدر. ۋاراولانلا ۋاراولما آراسىندا كى بىرلىك بىلەن جە مەن ۋۆزۈندىن بىر چىخىشى دىيىل، عىنى زاماندا مەن ۋۆزۈنە دە بىر دۇنۇش ايفادە ائدر. مەن ۋۆزۈنە دۇنۇش، ۋۆز مەسئۇلىيەتلىك ئۆستەلەنن كى بو دورومدا ۋاراولما ۋۆزەرىندە ۋۆزگۈرلۈيۈنۈ قازانان ۋۆزىنە ۋۆز ۋۆزۈنە زىنجىرلەشمەش ھالەلە آرتىق ۋۆزگۈر دىيىل دىر. مەن ۋۆزگۈرلۈيۈ آرتىق بىر آغىرلىق اولاراق اورتايا چىخار. مەن لۇطف ائدىلەن ۋۆزگۈرلۈك مەن ۋۆز ۋۆزۈيە ۋۆزدەش /بىز اولماسىنىن ۋۆتەسىندە، اونون بالذات ۋۆزۋۆزۈنۈ ساغلار كى عىنى زاماندا داشىناماز بىر آغىرلىغا دۇنۇشمۇش دور. مەن ۋۆزگۈرلۈيۈ مەسئۇلىيەتلىك ئۆستەلەنن؛ بىلەن جە مەن ۋۆزۈنە دۇنۇش رەفلىكسىف (ۋۆزۈنە دۇنۇك) دوشۇنچەنىن سىنىرىنى آشار. ۋۆز ۋۆزۈنە دۇنۇش، ۋۆز ۋۆزۈنۈ ۋاراولماسىنىن مەسئۇلىيەتلىك سونلانىر.

مەن ۋۆزۈيە دولو اولماسىنى ئۆستەلەنن مەسئۇلىيەتلىك اولاراق دىرلەندىرەر. مادەسلىك ماتىريالىست آنلامدا مادەسلىك دىيىل، يالنىزلىغى تراژىك ھالە گىتەن شى دىر. باشقاسىنىن اولماسى دىيىل، ۋۆز ۋۆزۈنۈ توتساغى اولما يالنىزلىقدىر. مەن، ۋۆز ۋۆزۈنۈ بىزلىگىنە قاپاتىلمەش ھالەدە، بو بىزلىگى قىراماز ھالەدە دىر. ھېيۇستاتىك مەن، بىلەن جە ھۆكەم ائدىيى شى ايلە ۋۆز ۋۆزۈنە

چاخىلى ھالە گلىمىشىدۇر. رىئەللىكسىف دوشونجەنن سىنىرلارنى آشا دا لئوئىناسىن بورادا الە آلدېغى اۋزىنە مونادىك بىر اۋزىنە دىر. بو مونادىك قورولوش واراۋلمانن پايلاشىلامازلىغىن دان قايناق لانىر. ذاتاً ھىرھانىسى بىر شكىلدە آختارىلامايان واراۋلما دورومون دان اۋتورو من، اۋز اۋزىنە و پنجرەسىز دىر. ايلە تىشىمە باغلى دىر. ان ايجىل اولان واراۋلما دورومونا من بىن صاحب اولدوغو ھىچبىر آراچ ائىكى ائدەمز. اۋزوندىن ھىر كىلە يئە اۋزىنە دۋنن اۋزىنە لئوئىناسا گۈرە گىچمىش و گىلە جىكدن سويوتلانمىش بىر اينىدە دىر. گىچمىش و گىلە جىكدن سويوتلانمىش اۋزىنە، مونادىك ياللىزلىق ايجىندە اۋزوندىن اعتىبارن اولان بىر اينىدە وارولور. بو، اۋزىلىگىن ھىرھانىسى بىر تارىخى باشلانقىجدان و سون دان آيرى اولاراق دوغدوغونا ايشارتدۇر. تارىخىسىز اولاراق دىرلندىرلەبىلە جىك بو دوغوشدا اۋزىنە وارلىغىن ايجىندە بىر چاتلاق اولاراق اورتايا چىخار. داسىن بىر گىچمىش و گىلە جىگىن بىلرلەنمى اولان بىر اينىدە ياشاماسىنا تاماماً ضىد بىر اۋزىللىكىدۇر لئوئىناسىن اورتايا قويدوغو.

داسىن بىر بىلرلەنمىشلىكلرىنن عكسىنە لئوئىناس دا ھوسىرلنىكىنە بنزەن ھىر تورلو بىلرلەنمىدن اوزاق ياللىلمىش بىر اۋزىنە اورتايا چىخار. بو اۋزىنە مونادىك و تكىل /مفرد واراۋلوشونو آنجاق اۋز اۋزە علاقە سايەسىندە آشاچاق و ھىپوستازدان چوغولجو بىر واراۋلوشا دوغرو ھىر كىر ائىجىك دىر.

اينىدىن، گىلە جىگە دوغرو آچىلاچاق دىر. بو آنلامدا ھىپوستاز آلانىدا اۋزىنە، اۋزىلىگىنى نھايى آنلامدا وجودا گىتىرىش دىيىل دىر؛ چونكو ھىر اۋز اخلاقى مسؤلىت مطرح دىيىل دىر.

۱۵-باشقاسىنن قوشولو (شرطى و ايمكانى) اولاراق آيرىلىق

ھوسىرل بىن مونادىسالى قورولوشدا تصويىر ائىدىيى ائگونون ھىر شئىي ايجىللىشىدۇر مەسى قارشى سىندا لئوئىناس، باشقالىغى قبول ائدەبىلە جىك بىر من تعريفى ياپار. بو، آيرىلىق (separation) قاۋامى سايەسىندە اولور. آيرىلىق لئوئىناس دا باشقاسىنى باشقاسى اولاراق فرق ائتمەنن قوشولو اولاراق آچىغا چىخار. آيرىلىق سايەسىندە من، من اولور، باشقاسى باشقاسى اولور؛ من، باشقاسىنى باشقاسى اولاراق آيرىلىق سايەسىندە قبول و بويور ائدر. باشقاسىنن مسؤلىتى آيرىلىق سايەسىندە اوستلەنلەبىلر ھالە گىلر. لئوئىناسىن اۋزە ياپدىغى وۇر قو مسؤلىتىن

آنجاک اۆز اوزہ رابطہ ده اوستله نیله جگی نین آلتینی چیزار. اونون عاغلیندا کی هر کس اوچون گئچرلی، بوتونلو کلو بیر اخلاقی تئوری اولماقدان اؤته دیر.

مسئولیت ائورنسل بیر مسئولیت دئیل دیر. تاماماً منله ایلگیلی بیر مسئولیتدور. منده کی مسئولیت باشقاسینین اۆزو سایه سینده منه بیلدیریلیر؛ من باشقاسینین اۆزو سایه سینده مسئولیتینون فرقینه واریر. بئله بیر فرقینده لیک ایسه آنجاک آیریلیقدا گرچکله شن بیر رابطه ده اورتایا چیخاییلیر. من یین ایچسلیلیگینی، باشقاسینین دا دیشسال لیغینی الدن وئرمیش رابطه یه قارشین آیریلیق، تئریملرین اۆز آنلام لارینی قورومالارینی ساغلار. من، من اولاراق قالیرکن باشقاسی، باشقاسی اولاراق آنجاک آیریلیق سایه سینده بویور ائدیلیلیر. مسافه لی علاقه ده بونو لازیم قیلیر. آیریلیق، باشقاسیلا قارشیلانماغا حاضر اولان من یین ایچسل یاشامینی دیله گتیریر بیر آنلامدا، لئویناس بونو، من یین ایچسلیلیگینه دایر بیر شئیلر سؤیله یه رک یاپار؛ دویارلیلیق و کئیف آلما قاورام لاری من یین بو ایچسل یاشانتی سینی تشکیل وئریر. من، وارا اولماغی اوستله نه رک وارلیغین ایسمیز لشدیرمه چاباسینا دیره نیر. بئله جه اۆزنه، آیری و تکیل/مفرد اولان؛ اۆزونه خاص اولان ایچسلیلیگینی قوراراق اونو مُحافظه ائدر.

لئویناس ا گۆره آیریلیق و آتئیزم پوزیتیف دوروم لار طرفیندن وجودا گتیریلیرلر. من اولماق، آتئست اولماق، من یین اۆزویله ائوینده اولماسی، آیری و موتلو اولماسی هامیسی عئینی آنلاما گلیرلر. ائگویزم، کئیف آلما و دویارلیلیق هامیسی آیریلیغین دیله گلدییی قاورام لاردیر. سونسوز فیکری و باشقاسیلا اولان علاقه آنجاک سونلو و آیری بیر مندن دوغرو آنلاشیلا بیلیر اولور. بو آنلامدا لئویناس دا کی من یین آیریلیغی دکارتین سونسوز و تانری فیکریله ایرتباطلی دیر. دکارت، تانری نین سون سوزلوغونو کوگیتونون سونلولوجوندا تمللندیریر. آنجاک تانری نین سونسوزلوغو دا سونسوز اولماسی حسب یله کوگیتودان اۆنجه گلمک دوروموندا دیر.

لئویناس بو دؤنگونو «سونرا کی نین اۆنجه لیگی» اولاراق ایفاده ائدر. کوگیتو اۆزوندن حرکتله سونرادان تانرینی اۆزونه تمل اولاراق قبول ائدر. بو، ایلک اولاراق گرچک لشمه یین آما سونرادان مئیدانا گلن کشف، کوگیتودا تانری سیز بیر آن مئیدانا گتیریر. باشلانقچ نوقطه سی اولاراق قبول ائدیلمه یین شئی، سونرادان اۆنجه لیکلی بیر حاله گلیر. تانری و کوگیتو عئینی دئیل آیری زامان لاردا (diyakronik) اولورلار. بو آن ائگونون تام دا آتئست اولدوغو آندیر. من بورادا تانری سیز، بئنجیل و یالنیز دیر. تام تامینا بیر ایچسل لیک سۆز موضوعه سودور. بئله جه کارتترین

دوشونجه، سونسوزون آیری واراؤلوشونو، سونلو وارلیغین صاحب اولدوغو سون سوز فیکریله فرق ائدرکن آیری لیغی دا قانیتلامیش اولور.

آیریلیق، آشقینلیق دورومون دان فرقلی دیر. آیریلیقدا من و من اولمایانین دیالکتیک رابطه سیندن سؤز آندیلرله من، من اولمایان دان یوخسون دئیل دیر آیریلیغین ایچسلیگینه. لئویناس گؤره ایچسلیگین دیش قاپی سی دایما هم باغلی هم ده آچیق اولمالی دیر. ایچسل لیک بیر یان دان سون سوزون قوشولو اولاراق گورونور. آتئیست و یالنیز من، دیشساللیقدان گلن هنجیر شئی طرفیندن چوروتوله مز حالده دیر؛ باغلی دیر. آما بیر یان دان دا دیشسال اولانا بیر آچیق لیغی واردیر؛ اونو توکتمه دن اونلا رابطه یه گیرمک دوروموندا دیر.

ایچسل لیک لئویناس دا پسیشیزم اولاراق چیخار. پسیشیزم، انگویست من یین کئیف آلما حالی یعنی اصلینده دویارلیلیغین سوموت حالی دیر. دویارلیلیقدا ایچسلیگه صاحب اولان بیرئی، بیرئسلیگی نین سؤنوب گئتدی یی بوتونلو کدن قاچاراق آیری اولما قلیغیلا آیا قدا قالیر. بوتون هر شئین اؤلچوسو اولان آما هنجیر شئی طرفیندن اؤلچوله مه یین اینسان آنجاق دویارلیلیق سایه سینده بئله دیر. بو اوزدن دویارلیلیق من یین انگویزمینی تشکیل وئیر. آیری من یین آیریلیغی نیسی دئیل دیر. باشقاسینا گؤره شکیللنمز او، پسیشیزم اولاراق گورونور. او، باشقاسینا گئدی ب گلن بیر علاقه دئیل، آرزو ایچه ریسینده باشقاسینا دوغرو اولان حرکت دیر. ایچسل لیک من یین آیری اولاراق قالدیغی باغیم سیز بیر حالی ایفاده ائدر.

اؤزنه هنجیر شئی قاتیلماز حالده دیر. اؤزنه نین ایچسلیگی ایدئال و فورمل بیر قورولوشا صاحب دئیل دیر. اؤزنه لئویناس دا تاماماً سوموت دور. دویارلیلیق دا بو سوموتلوغا ایشارت ائدر. باغیم سیز دئیلن اؤزنه نین باغیم سیزلیغی کئیف آلما یولویلا سوموت حاله گتیریلیر. کئیف آلما و دنیا نعمت ایله رابطه، اؤزنه یه اؤز اؤزنه واراولما اورتامینی سونار. من یین بو آلاندا بیر باشقاسینین فرقینده لیگینه احتیاجی یوخ دور. اؤزنه یتن اؤزنه بو آلاندا اولوشور؛ نه بیر رابطه یه نه ده بیر تانیما یا احتیاجی واردیر.

کئیف آلما قلا تصویر آندیلن دویارلیلیق، انگویزمین باغری اولاراق آنجاق سونلو وارلیغین ممنونیتی اولاراق اورتایا چیخار. دویارلیلیق، هوسئرلده بیلینج یین قوردوغو دویانی قورماق یئرینه واراؤلوشون راحت لیغینی اورتایا قویار. کئیف آلما دا بونون باشلانقیجی دیر.

دویومسانا بیلیر دنیا بیر تمثیل اولاراق گورونمز. کئیف آلمادان آرزویا گئدن بیر حرکتله دویایلا

رابطە قورولور. لئوئىناسا گۈرۈ آيرى منىن اۋز شخصىنە مُنحصىرلىگى بىر مۇنا لىسا» نىكىندىن فرقىلى دىر. منىن آيرىلىغى، اۋزونون سادە جە بىر اۋزىنگى اولماسىن دان قايناقلا نماز. منىن منلىگى ھىرھانىسى بىر اۋزلىن و گىللىن دىشارى سىندا قالىر. اۋز اۋزويلە ائوينىدە اولان من، بوتونلويو قىران بىر موددا واراولور. بوتونلويون بو قىرىلىشى، يالنىزلىغىن سوموتلاشدىغى كئىف آلما سايەسىندە رادىكالا شىر. بئىلە جە منىن يالنىزلىغى، بوتونلوكدە قاورانىلاماز حالە گلىر. من، نە بىر شىئى تمثىل ائدر نە ايشلەنير؛ نە دە بىر شىئە ھوس ائدر. من يالنىزلىقدا سادە جە كئىف آلىر و دونىايا آچىلان قابىنى آرالار. يالنىز منىن، آيرى منىن، آتتىست منىن دونىايا ايلك علاقە قوروش بىچىمى كئىف آلمادىر.

آيرىلىق و كئىف آلما بئىلە جە باشقاسىنىن باشقالىغىلا علاقە قورولماسىندا كىلىد بىر نۇقتە يە گلىر. چونكو باشقاسىلا علاقە ايكى كىشى نىن دە منلىكلرىنى ايتىرمەدىگى بىر دورومدا مومكون اولايلىر. كئىف آلمادا دا عىنى شى سۆز موضوع سودور. منىن اۋزويلە اونو بىلەن شى تاماماً بىر بىرلىرىندىن باغىم سىزدىرلار. آيرىلىق بو باغىم سىزلىغىن فرق ائدىلمەسىنە زمىن حاضىرلار. باشقالىق بئىلە جە ايلك اولارق كئىف آلمادا گرچكەش مىش اولور. لئوئىناس دا تصوورى ائدىلن بو من، نجور اولور دا باشقاسىلا ايلە تىشىم/ باغلانتى حالىنە گىچە بىلىر؟ بو درجە اۋز اۋزونە باغلى، آيرى منىن سىنىرلارنى آشماسى ھانسى شرطلردە و نجور مومكون اولور؟ مُحَقَق كى بونون ايمكانىنى باشقاسى ايلە اولان علاقە ساغلايا جاقدىر. آنجاق باشقاسى ايلە رابطە نىن قوشوللارنىنى وجودا گىتىر ان اۋنملى فئومئولۇژىك قاوارام يۇنەلىمسلىك دىر. بىلىنج فئومئولۇژىسى نىن اخلاقى فئومئولۇژىسىنە دۇنوشوموندا ائتكىلى رول اويناينان يۇنەلىمسلىك قاوارامى لئوئىناس دا سىنىر اولاشا جاقدىر.

۱۶- باشقاسىنىن «من» دە اىچىسلىشىدىر يلمەسى

«بوتونلوك و سۆنسوز» ون اۋنسوزوندا بئىلە يازار لئوئىناس: «فئومئولۇژى بىر فلسفە يۇنتمى دىر؛ آما فئومئولۇژى - ايشىغىن آلتىنا گىتىرمك صورتىلە درك ائتمك - وارلىغىن اۋزونون نھايى آلامىنى تىشكىل وئرمەز. عىنى نىن باشقاسىلا رابطەسى، اونون باشقاسىنىن بىلگىسىنە صاحب اولماسىنا ھر زامان يىئدىرگەنەمز. حتى، باشقاسىنىن عىنى يە ايفشا اولماسىنا دا يىئدىرگەنەمز، ايفشا ائتمە اۋرتوگو قالدىرماقدان تىلدە فرقىلى بىر شى اولدوغو حالدە.»

۱۷-يۈنەلىمسىلىگىن مۇلق سىنىرى اولاراق باشقاسى

«باشقاسىيلا ارتباط يىندىر گەنەمز يۈنەلىمسىلىك اولاراق آراشدىر يلايلىر، بو آراشدىر ما يۈنەلىمسىلىگىن كسىنتى يە اوغرايىشىنى گۈرمەك سونوجونا يىتىشمەك زوروندا اولسا دا،» لئويناس بىر صۇحبەت يىندە ھوسىرل جى يۈنەلىمسىلىگى آشىب كىتىدۇ، يۈنەلىمسىلىگى سىنىرا كىتىر گۈرۈشلىرىنى ايفادە اوچون بونلارى يازار.

يۈنەلىمسىلىگىن «من» دن اۋنجه ذاتاً بىلىنچىن قورولوشوندا اولدوغونو گۈستەرن بو يوروم، من مركزلى فلسفە دن قوپوشون ايلەك ادىمى اولاراق گۈرۈلەيلىر. آنجاق «من» مركزلى فلسفە دن بو قوپوش باشقاسىنىن باشقالىغىنى گۈزەتن بىر فلسفە اورتايا قويماز. ھوسىرل فئومئولوزىسى لئويناسا گۈرە باشقا اولان نىسەلەر دونياسىنى يىنە اۋزونە رىئىفئرانسلا «ئىنى» اولاراق گۈستەرمەك دەيدۇ. او، نىسەلەرن باشقالىغىنى اۋن پلانا چىخارىب اۋزلىرىنە خاص اۋزلىكلىرىنى يانسىتماق يىرىنە اونلارى سىندىرەرك اىچىللىشىدىر مەك دەيدۇ. آنجاق اۋتەكى انگو اىچىللىشىدىر يەمز اولاراق اورتايا چىخار و ئىنى يە دىرەنر.

ھوسىرل يىن سون سوز فىكرىنى گۈرمەزدن گەلمەسى يۈنەلىمسىلىگىن باشقاسىنا دوغرو اولان ھركىتىنى انگەلەيىجى ھالە دەيدۇ. بو گۈرمەزدن گەلمەنىن آلتىندا ئوئما و ئوئىسىس قۇتب لارىنىن بىر بىرىنە اوپ اۋىقونلۇغو واردىر. اوپ اۋىقونلۇق، دوشونجە و دوشونجەنىن نىسەسى آراسىنداكى پارالللىگى آلتايركن بو بىر يان دان دا دىشاللىغىن اىچىللىگە اولان پارالللىگى آلامىنا گەلمەك دەيدۇ؛ يەنى باشقانين ئىنى دە اىچىللىشىدىر يىلىب توكە تىلمەسى.

لئويناسا گۈرە اوپ اۋىقونلۇغو قورولوش اولاراق تىل ائدىلەش بىر يۈنەلىمسىلىك، بىلىنچىن قورولوشونو آچىقلاماغا يىتمەز. زىرا بىلىنچ آنجاق بو اوپ اۋىقونلۇغون اۋتەسىندە آنلاشلايلىر ھالە گەلەر. سون سوز فىكرىنىن ھىچبىر اوپ اۋىقونلۇغو قوبول ائتمە دىيى و ھىچبىر شەكىلدە بىر تىمىلە يىندىر گەنەمە دىيى لئويناس دوشونجەسىنە گۈرە ھوسىرل، سون سوزون چوخ آچىق بىر شەكىلدە اوپ اۋىقونلۇغو وار سايدىغىنى گۈرەمەشيدۇر.

لئويناس ھوسىرل يىن ياپىدىغى ئوئما-ئوئىسىس آيرىمىنى بىر يان دان اورىژىنال بىر چىخىش نۇقطةسى اولاراق گۈرۈركن، دىگر يان دان دا بو ايكىسى آراسىنداكى اويوم و پارالللىگىن اصليندە ھر زامان اولمايدىغىن نىشان وئەر. ايشدە بو استىنلاردان بىرى دە اخلاقى رابطە دىر.

ھوسىرل، ھەر ئۇئىسىن (دوشونمەن) يۇنلدىگى شىلە، ئۇئامىلا (دوشونولن شىلە/دوشونجە) بىرلىككە وئرىلدېيىنى سۇيلىر. بو ھوسىرل دە بىلىنچىن ھەر تورلو آلانى اوچون گىچەرلى دىر. آرزو دوشونجەسى آرزو ئىدىلن نىسەسىلە بىرلىككە وئرىلىر. آنجاق لئوئىناس بونون باشقاسى اوچون گىچەرلى اولمادىغىنى سۇيلىر. باشقاسى بىلىنچە وئرىلىر كن اونون دوشونجەسىلە نىسەسى آراسىندا بىر پارالللىك يوخدور. باشقاسىنى آرزولايان بىلىنچە دە بىر آنلام علاوہ نى آچىغا چىخار. يۇنەلىمسىللىگىن چاتلاماسى دا بودور. يۇنەلىمسىللىك «ئىگو و باشقاسى آراسىنداكى ئىشيت سىزلىك» دىر. بو ايسە نىسەلشدىرىجى يۇنەلىمسىللىگىن دىستكلەدىگى ايدئاليزمىن اۋتەسىنە گىئىن رادىكال بىر ھرىكتىر. مەن، آشقىنسال يۇنەلىمسىللىككە، مەنە وئرىلن اۋتەكى ئىگو قارشىسىندا چىخان علاوہ يە دىرەنەر و پاسىف (تائىر آلتىندا قالان) ھالە گىچەر. بو يۇنەلىمسىللىگىن فعال اولانى ئىدىلگىن (تائىر آلتىندا قالان) ھالە گىتىر بىر ترسىنە چئورىمە ھرىكتى دىر.

ھەر شىئىن بىلىنچە دە؛ يۇنەلىمسىللىگىن سىنىرى ايچەرىسىندە قورولدىغو بىر قورولوش اۋتەكى اوچون گىچەرلى اولاماز. باشقاسى، ئۇئام-ئۇئىسى آراسىنداكى بوتون ئىشيتلىكلرى پوزار و اونو چاتلاتىر. باشقاسىلا اۋز اۋزە گلەمك، باشقاسىن بىلىنەمزلىگى و آشقىنلىغى كىمى دوروملار بىلىنچىن يۇنەلىمسىل قورولوشو ايچەرىسىندە قاورانابىلە جەك شىئىر دىئىللردىر. باشقاسىن قاورانماسىندا بىر علاوہ ھاسىل اولور زىرا سۇنسوز باشلى باشىنا باشقاسى و آشقىن اولان دىر. بو سىبلە باشقاسىنى دوشونمەك بىر نىسەنى دوشونمەككە عىنى شى اولاماز. نىسەن تىجروپەسىندە بىلىنچىن گىردىگى سۇرچ، باشقاسى اوچون گىچەرلى دىئىل دىر.

بو آشقىنلىغىن مسافەسى نە بىلىنچىن ئىلمىنە نە دە بىلىنچە دە تىمىل ئىدىلن شىئە ئىشيت دىئىل دىر. آشقىنلىغىن يۇنەلىمسىللىگى اۋزۈنە ھاسىل بىر يۇنەلىمسىللىك دىر. باشقاسىنا اولان آرزودا باشقاسىنى قوبۇللىمەكەن چوخ اونا قارشى قۇيان، اونا بىر دىرنەچ گۇستەرن بىر يۇنەلىمسىللىك اورتايا چىخار. بو يۇنەلىمسىللىك «آشقىنلىغىن يۇنەلىمسىللىگى» دىر و ھوسىرل جى نىسەلشدىرىجى يۇنەلىمسىللىگىن قارشىسىندا يىر آلىر. نىسەلشدىرىجى يۇنەلىمسىللىك، نىسەنى بىلىنچە دە ايچىلشەلشەلەرەك اونون باشقالىغىنى يوخ ائدر؛ زىرا بىلىنچىن فعال قوروجو دورومدا اولماسى بونو لازىم قىلىر.

نىسە آرتىق دىشارىدا، اورادا دوران دىئىل دىر. ايچىلشەلشەلەش، ئۇئىسى-ئۇئام آراسىنداكى اوپاۋىقونلوقدان اۋتورو دوشونولن دوشونجەيە ئاۋىرلىمىش اولور. آنجاق سۇنسوزون بىر

تظاھورو اولاراق باشقاسى، آشقىنلىغىن يۈنەلىمسىللىگىنى لازىم قىلىر. بو يۈنەلىمسىللىك باشقاسىندا اونا داير نە وارسا اونلارى قورور. باشقاسىيلا علاقه من ين بىلىنچىنە يىندىرگەنەمز اولانلا رابطةدير؛ اورادان دوغان علاوه ايله باغليدير.

بو سىبلە باشقاسىنا قدر اوپ اۇيقونلۇغونۇ قۇرويان يۈنەلىمسىللىك، باشقاسىنا گلىندىيى زامان بىر اوپ اۇيقونىسوزلۇق دورومونو ايفادە ائدر. بو دا يۈنەلىمسىللىگىن باشقاسىيلا بىر بىر سىنيرا دايندىغىنى، رادىكاللاشدىغىنى گۇستەرىر. لئوئىناس اوچون يۈنەلىمسىللىك دە اورتيا چىخان يۈنەلىم او يۈنەلىمىن اۋتەسىنە گئدن بىر يۈنەلىن وار سايار؛ زىرا سۇنسوز فىكرى بونو لازىم قىلىر. بوتون بونلار سۇنسوز فىكرىندن ايلەرى گلىر زىرا سۇنسوز باشقاسىنىن اۋزو اولاراق وئىلىر، اورادا آچىغا چىخار. «سۇنسوز فىكرى سوسىيال رابطةدير.» دىيە يازار لئوئىناس.

۱۸-اۋزەننە دۇنيالا رابطةسى و باشقاسىيلا رابطةسى

ھوسىرلەن صاف تئورىك تملە دايالى بىلىنچ فئومئولوژىسىندە دۇنيالا علاقه و باشقاسىيلا علاقه عىنى شكىلدە الە آلىنمىشىدەر. باشقاسى من كىمى بىر اوفقا صاحب اولماسىن دان اۋتورو بىر نىسەدن فرقى دىر آنجاق يئە دە باشقاسىنىن تجروبهسى نورمال بىر تجروبهدير و بىلىنچىنە يۈنەلىمسىللىگىندە تمثىل ائدىلەبىلىر دوزئى دەدير. ھاید گئردە ايسە داسئىن بو دۇنيادا و باشقالارىيلا اولماق ليغى واراۋلۇشسال اولاراق ايچىندە داشىر. اويسا لئوئىناس دا اۋزەننە دۇنيالا قوردوغو علاقه و باشقاسىيلا قوردوغو علاقه فرقى شكىلدە گرچكلەشەر. دۇنيا، انگويا يالنىزليغىن دان تام بىر چىخىش ايمكانى سونمازكن بو چىخىشىن اولايىلەجگىنە داير اولان يولو حاضىرلار. «نە وار كى باشقاسىيلا دوغىرودان بىر علاقه ايچىندە اولماق، اونو اصلى موضوع حالينا گتىرەرك (تئمالاشدىرراق)، آشينا بىر نىسەنى نجور الە آلىرساق اونو دا ائىلە الە آلماق ويا اونا بىر بىلگى ايلتمەك دئىلدير.»

اينسانن اۋزەنە اۋزل اولان واراۋلۇشونۇ باشقالارىنا ايلەتمەمەسى و باشقالارىيلا پايلاشاماماسى دورومو سوسىيالليغىن اونتولوژىدن اۋتەدە يئر آلدىغىنى گۇستەرىر. بو لئوئىناس اوچون دۇنيالا قورولان رابطةنىن اينسانلارلا قورولان رابطةدن فرقى اولدوغونا ايشارتدەر. دۇنيا ايلە رابطة، اونون نعمتلىرىندىن فايدالانما و گۈندەلىك حايات، اينسانن انگولوژىك آلاندا اۋز اۋزەنە قالمىش - ليغىنى كسىنتىيە اوغراتىر. آنجاق بو كسىنتى يالنىزلىق دورومونۇ قاندىرماقدادىر لئوئىناسا گۇرە.

يەنى دۇنيا، يالنىزلىقدان مۇطلق بىر قۇرۇلۇش دىيىل، او قۇرۇلۇشون قايسى سىنى آرايىان اولاراق موقىيەت لەنەر. مۇطلق قۇرۇلۇش، دۇنيايلا علاقه دىيىل، باشقاسىيلا علاقه اولاراق گر چكەلەشە جكدىر.

دۇنيادا نىسەلرلە بىرلىكدە اولان اۋزىنە، قارشى سىندا دوران شىلەرە يۇنلەمىش حالە گلەنجە وار اولماق فعلى نىن يىرنى يۇنلەمك فعلى آلىر. يەنى لىۋىناس اوچون اۋزىنە نىن دۇنيايلا رابطە سىنى مۇحافىزە ائىدن شى يۇنلەمىس قۇرۇلۇش دور. بو قۇرۇلۇش بىر يان دان رابطە نى مۇحافىزە ائىدر كن، دىگر يان دان دا بىر چىشيت مسافە يى گۈزە تىر.

لىۋىناس دا يۇنلەمىلەر ھوسۇرل دە كى كىمى پارانتىزە آلىنمىش بىر دۇنيادا گر چكەلەشمز. يۇنلەمىلەرنى فعال اولماسىنى ساغلايان شى لىۋىناس دا آرزو و كىف آلمادىر. بو دۇنيا نەمەتلىرىن كىف آلماق دان، باشقاسىنا دويولان اۋنگۈرۈلەمز و اۋنۈنە گىچىلەمز آرزو يا دوغرو بىر گىدىش، دۇنيايلا رابطە دن باشقاسىنا گىچىش بىر ايفادە سى دىر.

۱۹- كىف آلماق دان آرزو يا

آرزو، لىۋىناس دا يۇنلەمىن قايناغى اولاراق تانىدىلمىشىدى. ايرادە دن باغىم سىز جا گر چكەلەشن آرزو، مۇطلق باشقاسىنا دوغرو اولان حركىتى تەمىل ائىدر. اۋتە كى اىنسانلار سايە سىندە طلبلىرىنى مەندە آچىغا چىخارار بىر حركت دىر بو.

كىف آلمە بللى بىر آماجا خىدمەت ائتمز؛ حايات دان كىف آلماق، حايات دان كىف آلماق اوچوندور؛ باشقا بىر شى اوچون دىيىل. بو سىبلە كىف آلمە يئە اۋزىنە دۇنر؛ او، اۋزىنە نىن توم منجىللىگىنى گۈزلر اۋنۈنە سرن، باشقانن ھنوز اولمادىغى آلانى ايفادە ائىدر. كىف آلمە، داواملى آلتو آلمە و سۇندورمە ايشلىمى آراسىندا گىدىب گلن بىر دۇنگونو آلتا تىر. كىف آلمادا اۋزىنە، اۋز پوتانسىللىرىنى دۇنوب دۇنوب تىكرار خاطىرلار. سوسوزلۇغونو گىدىر اۋزىنە، بىر يان دان سوسوزلۇغونو اونوتور كن بىر يان دان دا تىكرار سوسا يايىلە جگىنى خاطىرلار.

كىف آلمە نىسە نىن ھەم اىمىل ب اۋزومسەنە سىنى ھەم دە اونا قارشى بىر مسافە نى ايفادە ائىدر. ھىپوستاز آلانىندا يالنىز اولان اۋزىنە، اۋزىنە دۇنر كن، كىف آلماقلا بىرلىكدە بو دۇنيا نەمەتلىرىنە يۇنلەلر. كىف آلمە بو آلامدا بىر ايشىقدىر. اىلك دۋە اۋزىنە نىن اۋزو دىشىندا كى بىر شىلرى؛ دۇنيانى و نەمەتلىرىنى آيدىنلاتان بىر ايشىق. نەھايى بىر آيدىنلىق سونماز كىف آلمانن ايشىغى آما-

يىنە دە اۋزىنىلە اۋزىنىن اراسىندا بىر مسافە آچايىلەجك قەدر آيدىنلادىر.

آنچاق كئىف آلمى يىنە دە نىسەلشدىرىجى يۇنەلىمسىلىگىن اۋن گۇردويو اوپاويۇقونلۇغو قىران بىر يىردە دورور. كئىف آلمى داىما بىر علاۋە داشىر.

مثلاً ئىمە ئىلمى نە كىمىھەي بىر شىئە ئىندىر گەنەيلىر نە دە ئىمە بىلىنچىنى وجودا گىتىر دويولارا ئىندىر گەنەيلىر. ئىمە ئىلمىندە تەمىل ئىدىلن ھەر تور گرچكلىك مەن، مەن-ئولمايانلا قوردوغو ەلاقە باخىمەن دان بىر ەلاو ەحتوا ئىدىر. ئىنە دە بىر ەحتىاجىن گىندىلمەسى اولارق بىلىنمە، بو ەلاو ە راغما باشقالىغىنى الدن وئرمە ە محكوم دور. چونكو ەحتىاجىن تەمىن ئىدىلمەسى باشقاسىنىن مەندە دۇنوشومونو لازىم قىلىر.

كئىف ٱلماقلا بىرلىكدە مۇتۇلۇغۇنى ساغلايان ٱۋزىنە، ٱۋز ٱۋزۇنە يىتەيلىدىى نىن فرقىنە وارىر. بو يىتۇرلى لىك ٱۋزىنەنى باشقاسىيلا ٱولان رابطەسىنە حاضىرلايان بىر يىتۇرلىلىكدىر. ٱۋز ٱۋزۇنە يىتەيلىگىنى بىلن ٱۋزىنە، باشقاسىيلا ٱۋز ٱۋزە رابطەسى نىن بىر احتىياجدان ٱلەرى كەلمەيدىگىنى، ذاتاً ەر تۇرۇلۇ احتىياجىن كەندىرەلمىش ٱۇلدۇغۇ ٱندا داها چۇخ بىر شىيى ٱرزۇ ٱتەيدىنى دە ٱنلار.

۲۰-سونوج

ہوسٹرل-ہاید گٹر-لئویناس تفککور ایزیندہ باخیلدیغیندا لئویناس ین گلدیی نوٲقہ نی فنئومئولوژیدن باغیم سیز بیر یئر اولاراق دیر کئدیرمک مومکون گؤزو کمه مکده دیر. بو سبيله بو تئزین ده اورتایا قویدوغو اوزه ره لئویناس ین اخلاقی فنئومئولوژی سی، ہوسٹرل ین بیلینج فنئومئولوژی سی و سونراسیندا ہاید گٹرین وارلیق فنئومئولوژی سیندن زیادہ سیيله بسلمکده دیر. آنجاق عینی زاماندا لئویناس ین اخلاقی فنئومئولوژی سی نین آرتیق فنئومئولوژی اولمادیغینی بؤنوندہ بیر دوشونجه یه دوغرو دا گئدیلہ بیلیر. مسئلہ یه بو آچی دان باخیلدیغیندا گؤرونن شئی لری اینجه لہ ین فنئومئولوژی نین بیر دؤنوشوموندن بحث ائتمک مومکون اولما ماقدادیر. لئویناس دا فنئومئولوژی اخلاقی تمللی یئپی نی بیر دوشونجه نین دوغماسینا ایذین وئرمیشدیر آنجاق بو دوشونجه نین اؤزو آرتیق فنئومئولوژی اولماقدان چیمیشدیر.

۲۰۱۵، سوسیال بیلیملر انستیتوسو، فلسفە آنابیلیم قۇلۇ.
 قايناق: لئویناس دا فتومئولوژی و باشقالیق»، یوکسکک لیسانس تئری، خدیجە توران ایستانبول –

۱-۶-سارتر فلسفەسىندە آشقىنسال مەن مومكونسوزلۇيۇ و آشقىن مەن

[بو مطلب «سارتر فلسفەسىندە مەن مومكونسوزلۇيۇ اولاراق ماويسە فويى» (كۇتۇپ ياناشما mauvaise foi) يوكسك لىسانس تىزىندىن آلاراق موضوعيا باغلى بۇلوملىرى خلاصە شكىلدە وئىلمىشىدىر مارقىلار، آرتىق بىلگى اوچون بو آدرسە رجوع ائدە بىلرلر.]

Yüksek lisans tezi, zeynep irem özatay, tez danışmanı yrd.doç.Dr. senem kurtar. ankara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, felsefe (felsefe tarihi) anabilim dalı, 2015,

صفحة

ایچىندە كىلر

- ۱-۱-آشقىنسال مەن مومكونسوزلۇيۇك آشقىنلىقىدا تەللەن مومكونسوزلۇيۇ ۱۶۹
- ۲-آشقىنسال مەن مومكونسوزلۇيۇك بىلىنچىن يۇنەلىمىسلىكى ۱۶۹
- ۳-يۇنەلىم اولاراق بىلىنچ ۱۷۰
- ۴-ئۈكە يا دا آشقىنسال مەن يىندىرگەمە ۱۷۳
- ۵-سارتر دا باغلامىن يىندىرگەمەزلىقى ۱۷۵
- ۶-سارتر دا ايمگە/خيال و نىسە آيرىمى ۱۷۸
- ۷-سارتر دا آشقىنسال مەن مومكونسوزلۇيۇك اولاراق آشقىن مەن ۱۸۱
- ۸-سارتر دا آشقىن / آشقىنسال آيرىمى ۱۸۲
- ۹-مەن مومكونسوزلۇيۇك اولاراق ماويسە فويى mauvaise foi ۱۸۴
- ۱۰-مومكونسوزلۇيۇك آشقىنلىقىدا مەن مومكونسوزلۇيۇك اولاراق ماويسە فويى ۱۸۹
- ۱۱-كۇتۇپ ياناشمىن مومكونسوزلۇيۇك اولاراق مومكونسوزلۇيۇك و مومكونسوزلۇيۇك و مومكونسوزلۇيۇك ۱۸۹
- ۱۲-مومكونسوزلۇيۇك آيرىمىن سىنىر ئۈتەسى و مومكونسوزلۇيۇك (le corps) ۱۹۰
- ۱۳-مومكونسوزلۇيۇك (neantisation) اولاراق يۇنەلىمىسلىكى ۱۹۰
- ۱۴-خارجى نەفى / دىشسال اولومسوزلاما (external negativity) ۱۹۱
- ۱۵-ايجىل اولومسوزلاما (la negation interne) ۱۹۲
- ۱۶-مومكونسوزلۇيۇك نەفى: باشقاسى - اوچون - وارلىق (letre pour autrui) ۱۹۴
- ۱۷-باشقاسىن وارلىقى ۱۹۵
- ۱۸-باخىش (le regard) ۱۹۵
- ۱۹-«ماويسە فويى / كۇتۇپ ياناشما» و يالان آيرىمى ۱۹۶

۱-آشقىنسال مەن مەن اونتولۇژىك آشقىنلىقدا تەللەن مومكونسوزلۇيۇ

بو بۇلۇمدە سارتىن «مەن مەن آشقىنسال اولاراق مومكونسوز آنجاق آشقىن اولاراق مومكون بىر اولۇشۇم اولدۇغۇ» ئىنچەلەنە جەككىر. مەن مەن آشقىنلىغى، سارتىن ئۆز گۈرلۈك فەلسەفەسىندە كىلىد بىر قاورام اولان، «ماويسە فۇيى» نىن ايكىلى آنلامىيلا بىرلىككە آچىقلانمىلىدىر. بونون اوچون سارتىن «ئىگۈنۈن آشقىنلىغى و وارلىق و ھىچلىك مەنلىرى» مەزە آلىناجاق، «ايمگەكەم (مەخىلە) و ايمگەسل (خىالى)» اثرلىرىنە باش وورولا جاققىر.

[«ماويسە فۇيى» تەرمىنى اوچون دوققوزونجو بۇلۇمدە اىضاح وئىلمىشىدۇر]

اىلك اولاراق سارتىن ھوسىرلە دوغرو مەتودىك ايكى ائلىشىدىرى: ۱-يۇنەلىمىسل آنالىز، و ۲-اىدىئەتىك يىندىرگەمە، الە آلىناجاققىر. سونرادا سارتىن داھا چوخ كانتىن دوشونجەسى اىلە ائلىشىدىرئىل بىر اىلىشكى اىچەرىسىندە اورتايا قويۇموش اولدۇغۇ آشقىن مەن و آشقىنسال مەن آراسىنداكى آيرىم الە آلىناجاق، ايكىسى آراسىنداكى اونتولۇژىك آيرىم وئىلە جەككىر. بورادان يولا چىخاراق سارتىن مەن نە اوچون آشقىنسال دىيىل، آشقىن بىر وارلىق اولاراق اورتايا قويۇموش اولدۇغۇ تەشرىح اولونا جاققىر.

۲-آشقىنسال مەن مەن قۇرۇلۇشۇندا بىلىنچىن يۇنەلىمىسلىكى

«مەن مەن آشقىنلىغى دوشونجەسى»، سارتىن، «بىلىنچىن مەن دە داخىل اولماق اوزەرە ھىچىر مەتواليا صاحب اولمادىغى» گۈرۈشۈنە داينىر. سارتىر، بو دوشونجەدەن يولا چىخاراق وارلىق و ھىچلىك دە، فەلسەفەنىن ئۆنچەلىكلى گۈرەوينى «شىلىرى بىلىنچىن دىشارى آتماق و اونون دونيا اىلە اولان گرچەك رابطەسىنى يىنى دىن قورماق» شەكىلىدە دىلە گىتىر (سارتىر، ۱۹۵۶: لى). بو ھاقدا ھوسىرلىن يۇنەلىمىسلىك دوشونجەسىنە باش وورور.

سارتىن تەل قايقىسى، بىلىنچىن گرچەك دوغاسىنى آچىقلاماق، و مەن مەن بىلىنچەدە اىچەرىلىر اولدۇغۇ كىمى بىر قۇلۇن اونتولۇژىك و فەنۇمئولۇژىك اولاراق قۇلۇن ائىلە مەزلىگىنى اورتايا قويماققىر. سارتىر، اونتولۇژىسىنى، فەنۇمئولۇژىك بىر يوللا اورتايا قويماق. ائىلە كى «وارلىق و ھىچلىك» اثرىنى دە «فەنۇمئولۇژىك-اونتولۇژى تەجربەسى» اولاراق آدلانىدىر. بورادان يولا چىخاراق، سارتىر اوچون اونتولۇژى و فەنۇمئولۇژى نىن بىر بىرىندەن آيرى دوشونۇلەمەيە جەگىنى سۇيەلە مەك مومكون دور.

مەن يىللىق دەپچە رىلېر (ايچكىن) اولدوغونون قبول ائىدله مزلېگى آنلاماق اۋنجه ھوسئىل يىن يۈنەلىمىسلىگى بحث اولوناجاق چونكى بو مسئله سارتر دوشونجه سىنىن اولقونلاشماسىندا بۇيوك رول اوينايدىر. نئجه كى سارتر ۱۹۷۵ ايلىندە بىر مطلب يىندە، بئىلە دئىير: «ھوسئىل، اۋز دوشونجه لىمى بورايا دك داشىمامىن آراجى سى / واسطە جىسى اولموشدور» (Rybalka, 25: 1981). سارترىن ھوسئىل دن آلمىش اولدوغو تاثيرى و يئىنە دە ھوسئىل فلسفە سىنە باغلى ائلىشديرلېرىنى ايكي باشلىق آلتىندا اينجه لەمك مومكوندور: ۱- يۈنەلىمىسلىك ۲- ائىدئىك يىندىر گەمە.

۳- يۈنەلىم اولراق يىلىنچ

سارتر، «يۈنەلىمىسلىك، ھوسئىل فئوئىتولوزى سى نىن تىل دوشونجه سى» آدلى مقاله سىندە، يىلىنچ و نىسە آراسىندا كى باغلاننى ھوسئىل يىن «يۈنەلىمىسلىك دوشونجه سى» نىدە ان اۋنملى موضوع كىمى گۈستەرر. ھوسئىل يىن يۈنەلىمىسلىك دوشونجه سى، سارترىن يىلىنچ فئوئىتولوزى سىندە مەركىزى بىر يىرە صاحىيدىر. بو اوزدن ايلكجە ھوسئىل يىن يۈنەلىمىسلىك دوشونجه سىنە باخمالى يىق:

ھوسئىل يۈنەلىمىسلىك تفككۈرونو خوجاسى برىتئانودان دئور آلاز. ھوسئىل، يۈنەلىمىسلىك دوشونجه سىندە ايكي ائلىشديرى يە تاكىد ائدر: ھەم دكارت چى رئالىست طرزە، عقلانى اولانلا، مادى اولانى بىر يىرلرىندن بوتونويلە آيرى توتولماغىنى و ايزولە ائىلەمە يىنى ائلىشديرر، و ھەم «مادى اولانى بوتونويلە دوشونسل اولانا، بىر يىلىنچ مەحتواسىنا يىندىر گە يىن ايدئالىست طرزى» ائلىشديرر.

ھوسئىلە گۈرە يۈنەلىمىسلىك، ھەم يىلىنچ يىن ھەم دە نىسە يىن تىل كاراكتىرىنى بىرلەمكەدە دىر. بونا گۈرە يىلىنچ و نىسە آراسىندا كى رابطە، ھەر لىظە بىر يۈنەلىم اولراق آچىغا چىخماقدا، بئىلەلىكلە يىلىنچ آنجاق نىسە سى ايلە آنلاشلا يىلير اولماقدا دىر. چونكو ھەر زھنى عمل، بىر نىسە يە يۈنەلىملى اولراق و بىر نىسە ايلە بىرلىكدە آچىغا چىخماقدا دىر. ھوسئىل بونو بو سۈزلرلە ايفادە ائدر: «آلقى دا بىر شى آلقى لانىر، مۇخىلە دە بىر شى تىل اولونور... آرزودا بىر شى آرزولانىر. سىزگىدە بىر شى سىزىلير، نىفرت دە بىر شىدىن نىفرت ائىلير» (ھوسئىل، ۲۰۰۱: ۹۵). يەنى ھەر يىلىنچ، داىما بىر شى يىلىنچى اولراق آچىغا چىخار. يىلىنچ يىن ھەر لىظە بىر شى يىلىنچى

اولماسى ايسە تملده اولدوقجا كۆكلۈ بىر قارشى دوروشون اعلانى دىر. هر آلقى بىر شئىن آلقىسى، هر خيال بىر شئىن خيالى ايكن هر دوشونجه ده بىر شئىن دوشونجهسى اولاراق وار اولماقدادير. بوسبيله رئاليست طرزىن قبول ائتميش اولدوغو اوزهره، نه دوشونجه يا دا دوشونسل/ عقلانى اولان، نه ده نسنه يا دا مادى اولان بىر بىرلىك يا دا تۈزسلىك اولاراق اله آلىنايلىر. دوشونجه، آنجاق نسنهسى ايله، نسنه ده آنجاق اونو دوشونن ايله بىرلىكده قاوارنايلىر، دوشونوله بىلىر.

كوگيتو، دكارت فلسفەسى اوچون اولدوغو قدر هوسئرل فلسفەسى اوچون ده بىر تمل دىر؛ آنجاق بو تمل هوسئرل ايله بىرلىكده ان كۆكلۈ خصوصيتىنى، تۈزسلىگىنى/ جوهرىتىنى ايتىرميش، بىر ائيلم اولاراق يعنى بىر يۈنەلىم اولاراق آشكار اولور.

هوسئرلە گۈره هر بىلىنچ بىر شئىن بىلىنچى اولدوغو كىمى هر نسنه ده يۈنەلىمسل بىر كاراكتىره صاحىدير. يعنى بىلىنچىن هر لحظه بىر شئىن يۈنەلىمسل بىلىنچى اولاراق آچىغا چىخماسى كىمى هر نسنه ده بىلىنچىن يۈنەلىمسل نسنهسى اولاراق واردير (هوسئرل، ۱۹۸۹: ۳۸، ۴۲۴). بونا گۈره نه ذهنى عمل، نه ده يۈنەلىمسل نسنه، اۋزاۋزونه آرى/تميز بىر وار اولوشا صاحىدير [يعنى اونلار مستقل حالدا يوخ، بلكه بىر بىرىنە باغلى اولاراق واردىلار].

هوسئرل بىر دوشونجهسى، ايچەريسىندە ايكى تمل ائلئشدىرىنى بارىنديرماقدادير. هوسئرل بىر ايلك ائلئشدىرىسى، بىلىنچى نسنهسىندىن آيرىلمىش بىر اۋزونه، مادەنى ايسە ياليتىلمىش/ايزوله اولموش بىر نسنه يە ئندىرگەن رئاليست طرزە يۈنەلىكدىر. هوسئرلە گۈره اۋزونه، و نسنه، بىر بىرلىرىندىن آيرى بىر شكىلدە اله آلىنايىلە جك دوغايا صاحىب دىيىلر. چونكو ان يالين حالى ايله ياشاماق، بىر شئى ياشاماقدير؛ بىر ياشامى ياشاماق، بىر رابطنى ياشاماق، بىر بىرلىكده ليگى ياشاماقدير. بو سبيله رئاليست طرزىن عكسىنە، بىلىنچ يۈنەلىمىش اولدوغو نسنهسىندىن؛ و نسنه ده، اونا يۈنەلن بىلىنچدن، آيرى بىر شكىلدە دوشونوله مز.

سارتر، هوسئرل بىر رئاليست طرزە يۈنەلىك ائلئشدىرىسىنى وارلىق و ھىچلىك دە بو سۈزلرلە اونا يلاماقدادير: «رئاليزم سادە جە بدننى اينسان بوتونلويو اولاراق دىيىل، طبىقى بىر داش، بىر آعاج يا دا بىر پارچا بالمومو كىمى آيرى بىر شئى اولاراق اله آلماسيىلا، طبىقى نشتىرلە بىر پارچا اتى، ياشايان وارليغىن بوتونوندىن آيرىان فیزیولوگى كىمى اۋلدورموشدور» (سارتر ۱۹۵۶: ۲۲۳، ۲۲۴).

ھوسئىرلن ئىككىنچى ئىللىشىدىرى سى ايسە، بىلىملەرە اولدوغو قەدر گۈندەلىك ياشام آلقى سىنا دا سرايت ائدن، آلقىنىن يۇنەلىمىسل نىسەسىنى بوتونويلە بىرر بىلىنچ اىچەرەيگىنە و مۇحتواسىنا يىندىرگەين و محدودلاشدىران ايدئاللىست دوشونجەيە يۇنەلىكىدەر.

ھوسئىرلە گۈرە، نە نىسەلر سادەجە بىرر بىلىنچ اىچەرەيكلرى دىر، نە دە بىلىنچ اونلارى واسىطەسىزجە دوشوندىر. باشقا بىر دئىشەلە بىرىنىن دىگرىنە - بىلىنچىن نىسەسىنە - وارلىق بىلىمى جەتتىدن، ھىچبىر اۋنەجەلىگى يوخدور.

عكسىنە، سارتىن يىنە ھوسئىرل اوزەرىنە يازمىش اولدوغو مقالەسىندە سۋىلەمىش اولدوغو كىمى «بىلىنچ و نىسە عىنىنى آندا وئرىلى اولاندىر» (سارتىر، ۱۹۷۰: ۴). اىنسان واراۋولوشو، اۋز خارىجىندە كى شىلرىن داياناغى اولمايدىغى كىمى بىلرەيىجى سى دە دئىل دىر. سارتىر بئىلە آچىقلار: «ھر شى دىشارىدادىر: ھر شى، اۋزوموز داھى. دىشارىدا، دونىادا، اۋتە كىلرە بىرلىكدە. بو، اۋزوموزو تاپايلە جگىمىز بعضى گىزلى آلانلار دا دئىل دىر؛ يولدادىر، شەھىرەدە دىر، قالابالىغىن اورتاسىندادىر، شىلر آراسىندا شى، اىنسانلار آراسىندا اىنساندىر» (سارتىر، ۱۹۷۰: ۳). سارتىر گۈرە اصلى حقيقت، اۋزوموزدە داخىل اولماق اوزەرە ھر شىن، دىشارىدا اولدوغودور؛ بو سىبلە شىلرىن نە بىرر بىلىنچ مۇحتواسى، نە دە اۋزوموزو ائشىكدە موقعىت لندىرەيىلە جگىمىز بىر قورولوشا صاحىب اولدوغودور (سارتىر، ۱۹۷۰: ۵).

پرىست (The Subject in Question) كىتابىندا بىلدىرمىش اولدوغو كىمى، ھوسئىرل، يۇنەلىمسلىگى ھر زامان و ھر يىردە بىلىنچ اوچون زورونلو و يىئىرلى قوشول اولاراق اورتايا قويمايشدىر (پرىست، ۲۰۰۰: ۳). بونون سونوجوندا گىئەرك ايدئاللىست بىر زمىنە قايدىغى يۇنۇندە كى، سارتىن ئىللىشىدىرلرىنە معروض قالمىشدىر.

ھوسئىرل بىلىنچىن يۇنەلىمىسل اولمايان بىر اىچەرەيگە صاحىب اولماسىنىن يانىسىرا، بىلىنچىن يۇنەلىمىنى بىلىنچ دە آنجاق بىر واسىطە ايلە آچىغا چىخابىلە جگىنى دوشونور. بو واسىطە، ھوسئىرلە گۈرە، بىلىنچىن تىنسل/روھى بىر آشقىنساللىغى، يعنى آشقىنسال من دىر.

سارتىر تام دا بو نوكتەدە ھوسئىرلە قارشى چىخماقدادىر. چونكو سارتىر گۈرە، بىلىنچ، يۇنەلىمىسل بىر كاراكتەرە صاحىب اولان دئىل دىر، عكسىنە او، يۇنەلىمسلىگىن دىشىندا ھىچبىر شى اولمايان دىر. يعنى باشقا بىر ايفادە ايلە بىلىنچ ايلە يۇنەلىمسلىك سارتىر گۈرە بىر و عىنىنى شىلر دىر (دئىتمىر، ۲۰۰۸: ۳۱).

ھوسئىل يىلىنچ يىن يۈنەلىمىسل اولمايان محتواسىندان سۆز ائتمىش، و آشقىنسال من يىن «بىر و عىنى اولاراق» بىلىنچ دە يىر آلمىش اولدوغونو سۆيلىمىش اولماسى، سارتر طرفىندىن ائلىشىدىرىلن مسئلە اولوشدور. زىرا بىلىنچى، يۈنەلىمىسل اولاراق يوخ، اۆزكسل / ذاتى بىر كئىفیت كىمى گۆرمك، سبب اولور، ھوسئىل فلسفە سىندە بىلىنچ، دونيانى موقعىت لندىر بىلىنچ اولماق يىرىنە، دونيانى قۇران بىلىنچ اولاراق اورتايا چىخىر. دونيانى قۇران بىلىنچ، و موقعىتىنى يىلدىر بىلىنچ، آراسىنداكى فرق، تىلدە ھوسئىل و سارترىن دوشونجەلرىندە كى ان تىل آيرىمى ايفادە ائتمكەدەير.

ھوسئىل فئىئومئىئولۇژىسىندە بىلىنچ يىن نجور «دونيانى قۇران بىلىنچ اولاراق» آچىغا چىخماسى، و يۈنەلىمىسل اولمايان محتوانىن، يا دا يۈنەلىمىسل اولمايان تجروبه نىن، نجور مومكون اولدوغونو گۆرمك اوچون، ايلكجە ھوسئىل فلسفە سىندە ائپوكە نىن بىر يۈنەم اولاراق نجور الە آلىندىغىنى گۆرمك لازىمدەير.

۴- ائپوكە يا دا آشقىنسال منە يىندىر گەمە

يۈنەلىمىسلىك دوشونجەسى نىن آردىن دان، سارترىن ھوسئىل فئىئومئىئولۇژىسىندىن ائلىشىدىرئىل بىر يىچىمدە ائتكى آلمىش اولدوغو دوشونجەلردىن بىر دىگرى، يىندىر گەمە يا دا ائپوكەدەير. ھوسئىل يىن يونان دوشونجە سىندە كى يۈنەمىسل بىر قاوارايشا گئرى دۈنەرك اورتايا قويموش اولدوغو ائپوكە، ھوسئىل فلسفە سىندە اولدوغو قىدر سارتر فلسفە سىندە دە اۈنملى بىر يىرە صاحىبدەير. آنجاق سارترىن و ھوسئىل يىن ائپوكە آراجىلىغىلا وارمىش اولدوغو سونوچ لار، بىر بىرلرىندىن بوتونوبلە فرقلىدەير. ھوسئىل، يىندىر گەمە آراجىلىغىلا «آشقىنسال من» يىن وارلىغىنا؛ سارتر ايسە «اولاناقسىزلىغىنا/ مومكونسوزلويونە» يىتتىشمكەدەير.

ھوسئىلە گۆرە دوغال دونيا ابلە ايلكىلى بوتون بىلىملر كسىن بىر بىلىم اولامازلار. چونكو بو بىلىملر، قىصورسوز بىر دىرى، آپاچىقلىق دىرىنى صاحىبلەنرسەلردە كسىنلىگىن ان تىل ساغلايىجى سى اولان پارانتىزە آلماغى گۆز آردى ائتمكەدەيرلر. بو آماجلا ھوسئىلە گۆرە ايلك لازىم شى، بوتونوبلە تئورىدىن باغىم سىز اولان، تجروبه دە بىزە گرچك كىمى سونولانىن گئچرلىلىگىنى يوخ سايماق، يا دا باشقا بىر دىيىشلە يۈنەلىم ائناسىندا اونو پارانتىزە آلماق،

اولمالى دىر (ھوسىرل، ۱۹۸۹: ۵۹، ۶۰). كارتىزىن مئىتاسيونلار ئىن باشىندا ھوسىرل بو گۈرۈشۈن بو سۆزلەرلە ئىفادە ئىدر: «ئۈنچەلىكلە گرچكەن فىلوسوف اولماغا ئىستكىلى ھر كىس ياشامىندا بىر كز ئۈزۈنە دۈنمەلى و بو زامانا قەدر قبول ئىتمىش اولدوغو بوتون بىلىملرى بىر يانا بىراخماغى و اونلارى ئىنى دن ئىنشا ئىتمەلى تىجروبه و تىست ئىتمەلىدىر» (ھوسىرل، ۱۹۶۰: ۲). چۈنكو ھوسىرلە گۈرۈ دۈنيا تىجروبه ئىن ئپاچىقلىغى ئىن، گىچىرلىلىى و چىشىتلىلىى ئچى سىن دان ھر دورومدا ئىلشىدىرلىمە يە ئىتياجى وارىدىر (ھوسىرل، ۱۹۶۰: ۱۷). بو سىبلە طىقى فىلسفە چىلىك اوچون ئۈنچەلىكلە وار اولان بوتون ئلىشلىمىش ياناشمالاردان، ئۈنئارقى لاردان ئرىنماق لزومو كىمى، ئۈنەلىنن شىئە باغلى، كسىن بىر بىلگىيە صاحىب اولماق آدىنا دا اونا باغلى بوتون ئۈنئارقى لاردان اوزاقلاشماق لازىمدىر. زىرا بو ئۈنئارقى لار يادا ئۈنقبوللر بىر كسىنلىك مطرح اولدوغوندا ھوسىرلە گۈرۈ بوتونولى بىر فرضىە دن عىبارتدىرلر.

يونانچادا «ئىنانچ لارى قىسا سورەلىگىنە اوزاقلاشدىرماق» ئنلامىنا گلن ئپوكە، ھوسىرل فىلسفە سىندە ئىنى دن، ئنچاق بو كز «ئۈز بىلىنچى دىشىندا دۈنيا باغلى بوتون فرضىەلردن شىبە دويماق» ئنلامىندا دۈنۈش دورولەرك مركزى ئۈنمىنە قاوشدورولور (پرىست، ۲۰۰۰: ۲). بو شىبە، بىزى گرچكە اولانلا، حقىقتە، فتنومئىن ئۈزۈ اىلە بولوشدورابىلە جكە تىك يول اولاراق گۈرۈلور و ھوسىرل طرفىندىن (شىلرلن ئۈزلىرنە دۈنمەك) اولاراق اىلكە حالىنا گلر.

كارتىزىن مئىتاسيونلاردا فىلسفە چىلىك اوچون بىر ئۈن قوشول اولاراق اورتايا قويموش اولدوغو ئپوكە، ھوسىرل بىلىنچ فتنومئولۇزىسىندە ئىدئىتىك ئىندىر گەمە اولاراق ئچىغا چىخار. ھوسىرل ئىندىر گەمەنى بو كز ئۈزل بىر وورقو اىلە «ئىدئىتىك» بىر ئىندىر گەمە اولاراق الە ئلماقداىر (ھوسىرل، ۲۰۱۲: ۵۹).

سارتر، ھوسىرل بىر ئپوكە ئراجىلىغى اىلە اورتايا قويموش اولدوغو ئىدئىتىك ئىندىر گەمەنى، ئگۈنۈن ئشقىنلىغىندا بىر ئدر و بو حاقددا گۈرۈشلرىنى اىكى بىچىمدە تارتىشىر: ۱- سارتر گۈرۈ واراىلوش، ئنچاق بىر بىرلىكدەلىك اولاراق مومكۈندور و بوسىبلە ئىدئىتىك ئىندىر گەمە، ھوسىرل بىر سۈيەلىمىش اولدوغو كىمى ھر تورلو ئۈنەلىمىن بىر گرەمىى اولاراق گۈرۈلەمزدىر. چۈنكو سارتر گۈرۈ باغلامىن ئۈزۈ، ئىندىر گەنەمزل اولاندىر. ۲- سارتر، ھوسىرل بىر، ئپوكە ئىن اوىقولاما ئلانىن ھر ئوع ئۈنەلىمى قاپسادىغىنى سۈيەلىمىش و بونو بىر ضرورت اولاراق سونموش اولماسىنا قارشىن، ئشقىنسال مئىن وارلىغى مطرح اولدوغوندا بو ئىتياجى پارانتىرە

آلمیش اولماسینی ائلشدریر. زیرا سارتر گؤره هر نه قدر یئندیر گه مه، فنئومئولوژی نین یؤنتمی دئییلسه ده یئنه ده فنئومئولوژیده دؤنوشدوروجو اولانی آچیغا چیخاران دیر. بو دؤنوشوم، سارتر اوچون، آشقیسال منین مومکونسوزلویونو قاوراماقلا آچیغا چیخابیلیر. چونکو سارتر گؤره هوسئرل جی بیر نوقطه دن یولا چیخدیغیمیزدا و هئچ قورخمادان ائپوکهنی سونونا دک داشیدیغیمیزدا قارشیلانجاغیمیز شی، آشقیسال منین وارلیغی دئییل، مومکونسوزلویودیر. (سارتر، ۱۹۶۰: ۵۱).

یئندیر گه مه سونونا دک داشیندیغیندا اولاشیلان، ائمپریک بیلینجیمیز، «دونیاداکي» بیلینجیمیز، منین قوروجوسو اولان بیلینجیمیز، یعنی گرچک بیلینجیمیز دیر (سارتر، ۱۹۵۶: ۳۵). آنجاق بو یوللا آشقیس منین گرچک-ولمایان بیر خیال اولدوغو آچیغا چیخماقدادیر. زیرا یئندیر گه مه نین بیلینج نسنه سینه اویقولانماسی، بیزه دوشونجه نین و خیالین بیریرلریندن آیری دوغالارا صاحب اولدوغونو گؤستر مکه دیر. بو ایسه دوشونجه دن اؤته آنجاق بیر تصویره بنزر اولان منین آشقیسال بیر وارلیق اولماقدان اؤته، آشقیس اولدوغونا اشارت ائتمکده، بوسبیلله آشقیسال منین اونتولوژیک مومکونسوزلویونو اورتایا قویماقدادیر.

۵- سارتر دا باغلامین (مجموعه نین) یئندیر گه نه مزلیگی

سارترین ائیدئتییک یئندیر گه مه یه یؤنه لیک ایلک ائلشدریری سی، بیر یؤنه لیم ائناسیندا باغلامین (مجموعه نین) اؤزونون بوتونویله پارانئتز ایچینه آلینامایا جاغینا یؤنه لیک دیر. زیرا هر یؤنه لیمده باغلام، بیر آنلام اولراق آچیغا چیخماقدا و دوغاسی گره یی یئندیر گه نه مز اولانی آنلاتماقدادیر. آنجاق بو نوقطه ده سارتر فنئومئولوژی سی نین ائپستئمولوژیدن زیاده واراولوشچو بیر اونتولوژینی هدف توتدوغونو خاطیرلاماقدا یارار واردیر. زیرا ائیدئتییک یئندیر گه مه، هوسئرل فنئومئولوژی سینده بیلش مطرح اولدوغوندا بیلیمسل بیر یؤنتم اولراق آچیغا چیخماقدادیر؛ آنجاق واراولوش مطرح اولدوغوندا ائیدئتییک یئندیر گه مه بیزه هئچیر شی سؤیله مه مکه دیر. سارتر، بو گؤروشونو «ایمگه لم» ده بو سؤزلرله آنلاتیر: فنئومئولوژیک وصف لر، آشقیسال بیلینجین اؤزونون بیر دنیا قوروجوسو اولدوغونا اشارت ائدن قورولوشونو آچیغا چیخاردایلیر. آنجاق بونون یئراؤزیله، حیوانلاریلا، اینسانلاریلا و اینسانلارینین تاریخیله بئیله سی بیر دونیانین قوروجوسو اولما زورونولوغونو یعنی اولماقدا اولدوغوموز یئری اؤیرتمه یه جگی

آچىقدىر. بىز ايلكسل و يئىدىر گەنەمز بىر گرچكىلىين وارليغىندا بورادايىق دىر (سارتر، ۲۰۰۴: ۱۷۹).

بو سببلە، سارتر گۈرۈ واراۋولوش، يئىدىر گەنەمز بىر گرچكىين وارليغىندا اۋزونو گۈسترمكەدەير. سارتر گۈرۈ سورقۇلانايلير اولان اۋنيارقى لار يا دا دىرلر بىر شئين يۇنەلىمىندە بوتونويلە پاراتتۇر ايچىنە آلىنابىلە جك يا دا يۇنەلىمىن دىشىندا توتولايىلە جك شئيلر دئىللردىر. چونكو ايچىندە اولونان باغلام، عئىنى زاماندا او شئە نجور يۇنەلىنە جگىنى دە بىلرلەمكەدەير. بئىلەسى بىر دورومدا وارليغىن، باخشىن اوزاغىندا توتولماسى نە درجە مومكون يا دا ايمكانسىز ايسە، ايچىندە اولونان يا دا عايد اولونان باغلامىن، يۇنەلىمىن دىشىندا توتولماسىدا او درجە مومكوندور.

باشقا بىر دئىشلە، بىر يۇنەلىم دوروموندا باغلامىن يعنى «يۇنەلىن شئە باغلى ايكنىجىل بىلرلەين لرین هامىسى نين» پاراتتۇر ايچىنە آلىنماسى ايمكانسىزدىر. سارترين باغلامىن يئىدىر گەنەمز بىر دوغايا صاحىب اولدوغو يۇنوندە كى دوشونجەسىنى داها درين آنلاماق اوچون وارلىق و ھىچلىك دە دونىدا اولماغى اساس آلان ھايدگىترين in-der-Welt-sein (دونىا-ايچىندە-وارلىق) مفھومونا اشارە ائتمەك لازىمدىر. بو حاقددا پرىست، The Subject in Question كىتاپىندا سارترين «وارلىق و ھىچلىك» دە آشقىنسال اۋزىللىك آلانىنى، ھايدگىترين دونىا-ايچىندە-وارلىق كاتىگورىسى ايلە اورتادان قالدیرىلدىغىنى ادعا ائدر (پرىست، ۲۰۰۰: ۱۴۵، ۱۴۶).

ھايدگىتر، اينسان واراۋولوشونون دونىادا كى بولونوشونو (Befindlichkeit)، اۋزىل بىر وورقو ايلە دونىا-ايچىندە-وارلىق اولاراق ايفادە ائدر. بو ايفادە، دونىا ايچىندە اولمانىن پاراتتۇرە آلىناماز و كسىتنى يە اوغرايلاماز اولدوغونون آچىق بىر ايفادەسى دىر. بو مفھوم، بو بىرلىكەدە اولمانىن كۈكلۈيونە اشارت ائتمەكەدەير. زىرا ھايدگىترە گۈرۈ دونىا-ايچىندە-ولماق، نە كاتىگورىك بىر اولماغى (اولونوشو) نە دە ائپسىستمولوژىك بىر مجبورىتى آنلادىر. دونىا-ايچىندە-ولماق، اونتولوژىك بىر حقيقتدیر. بو اولونوش، سۈكۈلوب آتيلامايان، ايچىندىن چىخىلامايان، پاراتتۇرە آلىنامايان اونتولوژىك بىر زورونلوققدور. داسئىن اولاراق اينسان واراۋولوشو اوچون دونىا-ايچىندە-ولماق، اونون اساسىدیر. بئىلەلىكلە، داسئىن يىن وارلىغى آنلاماسى، ھم شئىلرى دونىا كىمى آنلاماسىنىن ھم دە دونىا ايچىندە اولاشىلايلىر اولانلار يىن وارلىغىنىن آنلاشىلماسىنىن اۋنجهلىگى يە باغلىدیر (ھايدگىتر، ۱۹۵۶: ۳۳). بورادا ھايدگىترين اۋنملە وورقۇلادىغى، دونيانىن بىر سىرا پارچالارىن بىر آرايا گلەرك اولوشدوردوغو بىر بوتوندىن زىادە ايلكسل و كۈكلو

اولاراق بىر بىرلىك و بوتونلوك اولاراق وار اولدوغو گرچكى دىر. هايد گنره گۈره اۋنجهلىكلى اولان، هر شرايطده بو باغلامين بوتونلويودور (هايد گنر، ۱۹۵۶: ۶۵). چونكو واراوولوشسال آنلامدا اونتولوژىك بىر زورونلوق اولان بو بولونوش، بىر فرضيه دن اۋته، بىر حقيقتدیر. سارتر وارلىق و ھىچلىك ده وارلىغى بىر دونيا كىمى آنلاماق و دونيانى اونتولوژىك تمل اولاراق قبول ائتمك موضوعوندا هايد گنرين دوشونجه لرى ايله اوزلاشماقدادير. طيىقى هايد گنر كىمى سارتر گۈره ده دونيا، ساده جه فزيكى اولاراق ايچينده اولما، يان يانا اولان اولقوسال بىر بوتوندن زياده، ايلكسل و كۈكلو بىر بوتونلويو؛ اينسان واراوولوشونو دا ايچينه آلان بىر بوتونلويو ايفاده ائتمكده دىر. چونكو سارتر گۈره دونيا-ايچينده اولما، هر لحظه زورونلو بىر بىرلىكده ليگه اشارت ائتمكده دىر. اينسان واراوولوشو اۋزونو بو دونيا ايچينده وارلىقلا ايچ ايچه گنچميش؛ اونونلا باغلى اولاراق، وارلىق طرفيندن قوشا تيلميش / احاطه اولموش، وارلىغين تهديدى آلتيندا بولور (تاپير) (سارتر، ۱۹۵۶: ۴۸۷).

بوسبيله دونيا، ساده جه اونو آلفىلايانين اونا يۋنه ليمينده آچىغا چىخان شى دئىل دىر. چونكو سارتر گۈره، دونيا دالىغى آنلاتان «ايچينده» سۈزجويونون «insum» آنلامى دئىل دىر؛ «colo»، «habito» آنلاميدىر [*]. دونيا-ايچينده-ولماق، دونيايا مسلط اولماقدىر، اونون ايچينده سيخيشيب قالماق دئىل دىر (سارتر، ۱۹۵۶: ۲۴۵). دونيا، بىر باغلام قورمانين و واراوولوشون ايمكانى و قوشولودور. سونوج اولاراق سارتر گۈره، دونيا بىر باغلام اولاراق، پارانتزه آليناماز، شېهه دويولاماز، يئندىر گەنەمز اولان دىر.

[* - insum: لاتينجه كۈكلى بىر قاوارام اولان insum؛ ايچينده ليگى عايد اولماقلا، ايلگىلى اولماقلا ايلشكىلنديره رك آنلاتان بىر قاوارام دىر. colo: عايد اولماق، قوروماق، ساقينماق، بسلەمك، توپراغى ايشلەمك آنلام لارينا گلەمكده دىر. habito: اقامت ائتمك، ياشاماق.]

بو تارتىشمالار ايشيغىندا، سارتر و ھوسترلن دونيا يۋنه ليك توتوملارى آراسينداكى تمل فرقده آچىقجا اورتاي چىخماقدادير: ھوسترل طرفيندن دونيا، تجروبه نين سنەسى اولاراق شىلره يۋنه ليمده تجروبه دن آيرىلايلىر بىر دوغايا صاحىب اولان، بوسبيله تجروبه يه يعنى واراوولوشا ايچكىن اولمايان، اونون سيني رلارنن اۋته سينده اولان اولاراق آنلاشيلماقدادير. سارتر گۈره دونيا ايسە، سيني رلاندىر يلايلىر بىر ماتريالدىن زياده، هر تورلو قوشولون و واراوولوشون يئندىر گەنەمز اولان باغلامى نين آدى اولاراق، يعنى ياشامين اۋزو اولاراق آنلاشيلماقدادير. باشقا

بىر دىيىشلە ھوسىرل سورقولا ماسىندا دونيانى، تجربە نىن ئېستىمولوژىك زىمىنى اولماقلا سىنىرلاندېرېر كىن سارتىر، تجربە نى مومكۇن قىلانى، تجربە دن آيرىلاماز اولان «واراولوشسال بىر زىمىن» اولاراق كاراكتىرىزە اندر.

باغلامىن پارانتىزە آلىنامازلىغىنا باغلى سارتىر بىر دىگر دوشونجەسى ايسە يۇنەلىمىن و بوسىبلە آنلامىن بالذات باغلامى طرفىندىن يعنى، اونونلا بىرلىكدە اولان آنجاق او اولمايان طرفىندىن اولوشدورولدوغونا يۇنەلىكدىر. اۇرنىگىن بىر مىز صندلى اولمايان دىر يا دا آخ اولان قارا اولمايان دىر. بوسىبلە يۇنەلىن شىين ايفادە ائىدىگى، بوتونويلە اۋز سىنىرى، آيرىمى دىر. بو نوكتە اۋنملى دىر چونكو بونا گۈرە ھوسىرلېن سۈزۈنو ائىتمىش اولدوغو كىمى شىين اۋزۈنە اۋزۈندە يۇنلمك، اونون اۋزۈنە يۇنلمك مومكۇن دىيىل دىر. اۇرنىگىن بىر ماسانىن اۋزۈندە نە اولدوغو كىمى بىر سورقولا آنلام سىزدىر. چونكو سارتىر گۈرە، نىسە بىر آنلام اولاراق آچىغا چىخماقدا، آنلام ايسە بىر بىرلىكدەلىگى زورونلو قىلماقدا دىر [بو موضوع بىر سونراكى بۇلۇمدە «۱۳-ھىچلەمە اولاراق يۇنەلىمسىلىك» باشلىغى آلتىندا آيرىتېلى اولاراق تارتىشلا جاقدىر].

۶-سارتىر دا ايمىگە/خىيال و نىسە آيرىمى

سارتىر بىر باغلامىن يىئىدىر گەنە مز اولدوغو دوشونجەسى نىن يانىسىرا ھوسىرلە يۇنلتمىش اولدوغو بىر دىگر اۋنملى ائىلشدىرى، اونون ائپوكە يە گىرى دۈنموش اولماسىنا قارشىن، اونو سونونا دك ايلەرى يە گۈتۈرمەمىش اولماسى دىر. چونكو ھوسىرل ائپوكە نى، ائىدئىك بىر آلانا داشىياراق صاف اۋزك لره (ائىدوس) اولاشماغى آماجلامىش، آنجاق بىلىنچ و اونون ياشانتىسى مطرح اولدوغوندا بو يۇنتمى داھا ايلەرى يە داشىمامىشىدېر. سارتىر گۈرە آشقىن و آشقىنسال اولانىن، بو سىبلە بىلىنچىن و مىن اوتتولۇژىك آيرىمى ايسە ائپوكە نىن سونونا دك ايلەرى يە گۈتۈرۈلمەسى ايلە آنلاشلا بىلىدېر. ھوسىرل ائپوكە نى اورتايا قويמוש اولماسىنا قارشىن، اونون بو گوجونو گۈرەمەمىشىدېر (كئنان، فۇرېر، ۲۰۱۱: ۶). سارتىر ائگونون آشقىنلىغىندا كۈكلو بىر بىچىمدە، ھر تورلو آشقىنلىغىن ائپوكە نىن آلانىنا گىرمەسى لزومونو سۇيلر (سارتىر، ۱۹۶۰: ۵۱). سارتىر گۈرە بو يوللا اولاشلا جاق اولان، بىلىنچىن و مىن، خىيالىن و نىسە نىن، آشقىن و آشقىنسالىن سىنىرلارى، ايمكانلارى دىر.

سارتىر، ايمگەلم اثرينده، وار اولان هر نوع نظريه نى پارانتره آلاراق بو سوالى سوروشار: بير خيال ندير؟ هوسرل نسنه نين ايلكه جه بيلينج ين ديشيندا اولدوغونو، بيلينج نسنه سى اولدوغونو يۇنه ليمسلىك آراجى ليغى ايله گۇسترميشدير. آنجاق سوال، نسنه نين دوغاسين دان، بيلينج نسنه سى نين دوغاسينا گنچديگينده بير جاوابا يئتشمك گنډه رك زورلاشماقدادير. سارترا گۇره ايچ سترگى نين و كلاسيك نظريه لرين بيزه گۇسترميش اولدوغو، خيال ين بير شئى اولمادىغى دير (سارتىر، ۲۰۰۹: ۱۰). يعنى خيال، طبيقى بير نسنه كيمى (بير آغاج يا دا بير ميز گيى) ديشاريدا، دويوم لاريملا آلقيلاييله جگيم، حيس انده بيله جگيم بير واراولوشا صاحب دئيل دير. ترسينه خيال، بيلينج ين، ائيلم سيز ايچه ريگى اولاراق (يعنى بير حيسى عضوو ايشلتمه دن) گۇرولمكده دير. بو يۇنويله او، بير نسنه دن زياده بير كوپيانى آنديرماقدادير/خاطيرلاتماقدادير.

يئنه ده سارتىر بير سوال اورتايا قويار: خيال ائتمك له آلقيلاماق آراسيندا و خيال ايله دوشونجه آراسيندا نجور بير فرق واردير؟ دوشونجه سينه صاحب اولدوغوموز شئين يانيسيرا دوشونجه نين اوزوده بير شئى ميدير؟ سون اولاراق، بو آيريم لارين ايشيغيندا خيال ين اصلى دوغاسيني نجور آنلاماق لازيمدير؟ خيال اوزونده بير وارليغا صاحب ميدير يوخسا بيلينج ده ايچه ريلمكده ميدير؟ سارتىر، بوتون بو سواللارا «ايمگەلم» ده بير «كاغاذ اۇرنكى» ايله جاواب آرار. سارتىر بو اۇرنكى بئيله دير: ميزيمين اوزه رينده كى بو آغ كاغاذ باخيرام؛ بيچيمينى، رنگينى، موقعيتىنى آلقيلايرام (...). وارليغى هئچبير شكيلده منيم كيفيمه باغلى اولمايان، بير تك تانيقلىق انده بيله جگيم واراولوش لار اولاراق اوزونو سونور باخيشيما. منيم اوچوندورلر، من دئيلديرلر (...). كسين اولان شئى، تثبىت ائنديگيم آغ ين منيم اوزا اوزومون طرفيندن اوره تيله مه يه جگى دير (.). شئيلر ائيلم سيز اولدوقلارى اوچون بيلينج ين اكه منليگيندن قورتايرلار اوزلرينى (...). ايندى ده باشيمى چئويريرم. كاغاذى گۇرمورم آرتيق. (...) آما گننه ده بورادا ايشده. (...) بونونلا بيرليكده، بيچيمى، رنگى و موقعيتيله كاغاذ گننه اوزونو گۇستهرير (بليرير) منده؛ منه بليرديگينده يسه/ذهنيمده جانلاندغيغندا، بونون آزا ونجه گۇردويوم كاغاذ يپراغى اولدوغونو دا بيليرم كسينليك له. بو بالذات عئينى يپراق مى گرچكدن؟ هم ائوت هم ده خئير (سارتىر، ۲۰۰۴ ب: ۳، ۴).

سارتر بیر نسنه نین خیالی نین او نسنه ایله هم عئینی شئی اولدوغونو هم ده اوندان فرقلی اولدوغونو سؤیله مکه ده دیر. چونکو اونا گؤره بیر شئی خیال ائدیلدیگینده، طبعی آلقیلاندیغیندا اولدوغو کیمی قارشى لاشیلان شئی بیر نسنه دیر. قارشى لاشیلان بو نسنه سارتر گؤره پسیشیک / روحی بیر محتوا اولاراق بیلینجه ده یئر آلماقدادیر (سارتر، ۲۰۰۹: ۱۴۰). داها زیاده «ایمگه سی / خیالی اولدوغو شئی کیمی ایمگه ده / خیالدا بیر شئی دیر. آنجاق ایمگه سی اولماسی ندئیله، تاسارلادیغی / طرح ائتدیگی شئی گؤره بیر نوع متافیزیک آشاغیلیق ایچینه دوشر» (سارتر، ۲۰۰۴ ب: ۷). فقط بو دوروم سارتر گؤره خیالین نسنه للیگینی بیر اؤزئل لیک مسئله سینه داشیماقدادیر. ساده جه بیلینجین بیر نسنه نی فرقلی یول لارلا وئرمه سی مطرح دیر بورادا. سارتر بیلینجین بیزه عئینی نسنه نی وئره بیله جگی اوچ تمل یول اولدوغو سؤیلر. بونلار، آلقیلاماق، قاوراماق و ایمگه له مک / خیال ائتمک دیر. دیگر یان دان اگر نسنه نین اؤزو مطرح ایسه او، بوتون بو گورونوشلرین سئنئزى اولاراق وار اولان دیر (سارتر، ۲۰۰۴: ۸). بوسبيله آلقیلادیغیمدا، قاورادیغیمدا یا دا ایمگه دیگیمده قارشى لاشدیغیم شئی بیر نسنه دیر. داهاسی او، بیر و عئینی نسنه دیر آنجاق اونو آیران تک شئی متافیزیک اولاراق بیلین بیر وضعیت آلماسیدیر.

سارتر، خیالین اؤزئل بیر بیلینج ایچه ریگیندن زیاده نسل بیر اؤزونه صاحب اولدوغونو سؤیله مه سی نین یانیسیرا ایمگه لمین دؤنوشدوروجو طرفیندن ده سؤز ائدر. اونا گؤره بیر شئی ایمگلندیی اؤلچوده یارقیلانماقدا و بوسبيله بیر آنلام قازانماقدادیر. سارتر بونو ایمگه لمه بیله دیله گتیریر: «هر خیال آنلاملاندیرمادیر: بونون دا ندئی، هر آلقینین یارقى اولماسی دیر» (سارتر، ۲۰۰۹: ۱۱۱). خیالین یارقى ایله اولان رابطه سی و یارقینین دؤنوشدوروجو گوجو، هوسئرل و دکارتین، من دوشونجه لرینه یؤنه لیک، سارترین قارشى چیخیشینی، تمللندیرمکه ده دیر. بونا گؤره، بیر مئدیتاسیون دوروموندا، مئدیتاسیونو (دوشونوشو) وجودا گتیرن مین پسیشیک / روحی بیر وارلیق اولاراق اؤز ایمگه سی، هر دغه سینده بیر آنلاملاندیرما ایله آچیغا چیخماقدا، بوسبيله بیر دوشومه اوغراماقدادیر.

بیله لیکله من، اؤزونده آری بیر وارلیغا صاحب دئییل دیر. یعنی من، توروسل (مشتق) اولماسی ندئیله اؤزومله آری و مطلق بیر قارشى لاشما دئییل دیر. من دوشونمکه ییم دیر و من ایمگه له مکه ییم دیر آنجاق بو بیلینج لر بیر و عئینی دئییل دیر. داها زیاده بیلینج اونلاری، دوشونن و ایمگه یین منی، ایکی فرقلی وارلیق نوعو اولاراق آلماقدا، اونلاری بیرلشدیرمکه ده، بیر

قىلماقدا دىر. سارتر بونو بىلە ايفادە ائدر: «پىكولوژىنى تئرىملرى اىلە بىلە سۋىلەمك اولار: بالمومونو دوشونن من، بالمومونو ايمگلەين من اىلە عىنى بىلىنچ دە بىرلشمك دەير» (سارتر، ۲۰۰۹: ۲۲). بو نوقطە دن يولا چىخاراق سارتر، ايمگەسل دە، بىر دوشونجە نىن آلقىلاناماز يا دا بىر آلقى نىن دوشونولەمز اولدوغونو سۋىلر، چونكو بونلار كسىن اولاراق فرقلیدلر. بىرى اۋزونون بىلگى سى نىن بىلىنچ دىر كى بو، نسنە نىن مەركزىنە اۋزونو قویار؛ دىگرى ايسە گۈرونوشلرىن چىشیتىلىپى نىن و تئوۋ سىنىن سىتتىك و مصنوعى بىرلىگى دىر (سارتر، ۲۰۰۴: ۸، ۹).

سارتر ا گۈرە آشقىنسال منىن حاقلى چىخارىلماغا چالیشىلدىغى يئر ايسە بىلىنچىن بىرلىك و كىشىلىگىنى گۈستەرە بىلە جك، آلقىلارین و دوشونجەلرىن اۋزون دە بارىندىغى دايمى بىر مەركز دوشونجە سىندن ایلەرى گلەمك دەير (سارتر، ۱۹۶۰: ۳۷). آنجاق بو دوشونجە اۋزەرىنە داھا كۈكلو بىر سورقولا ما ياپىلدىغىندا، بىلىنچ دوروملارى و واراۋلوشسال آیرىملار ایلە بىرلىك دە الە آلىندىغىندا گۈرۈلمك دەير كى «آشقىنسال منىن بىر وارلىق ندنى يوخدور» (سارتر، ۱۹۶۰: ۴۰). او، بوتونولە بىر اولوشوم، بىر ياراتىم، بىر آشقىنلىقدىر.

۷-سارتر دا آشقىنسال منىن آلتىرناتىفى اولاراق آشقىن من

سارترىن ائگونون آشقىنلىغى اثرىنە دە آدىنى وئرمىش اولان منىن آشقىنلىغى دوشونجەسى، اونون فتنومئولوژىك اونتولوژىسىندە مەركزى بىر يئرە صاحىبدىر. سارترىن بو دوشونجەسى، بىلىنچ دە تەجرۋەنى و تەجرۋە نىن بىرلىگىنى مومكون قىلان و بوتون تەجرۋەنى آشان، آشقىنسال بىر منىن وار اولمادىغى گۈرۈشۈنە دايانماقدا دىر. سارتر بو اينانچىن، بوتونولە پىكولوژىك سىبلرە صاحىب اولدوغونو و تەرك ائدىلمەسى لئومونو ساوونور (سارتر، ۱۹۶۰: ۵۴). سارتر بونون اونتولوژىك سىبلرىنى، ائگونون آشقىنلىغىندا كانتىن «دوشونورم، بوتون طرحرلىمىزە ائشلىك و ھمراھلىق ائدە بىلمەلى» ساویندان يولا چىخاراق الە آلىر. سارتر ا گۈرە كانت، دوشونورمىن وارلىغىنى بوتونولە بىر اولاسىلىق/اھتمال زمىننە داشىماسى ایلە اولدوقجا اۋنملى بىر نوكتەنى وورقولا ما قدا دىر. [پرىستە گۈرە سارترىن گۈرمۈش اولدوغو، كانتىن بىر حقیقتدن زیادە بىر ايمكاندان يا دا پوتانسىللدن سۋز ائتمك دە اولدوغودور و بو نوكتە، ھىگگلدن استراوسون (Strawson) قەدر بوتون كانت يورومجولارىنىن گۈزۈندن قاچمىشىدیر (پرىست، ۲۰۰۰: ۱۹)].

ایہلہ کی کانت، (Kritik der reinen Vernunft) دا (آری اوس ون ائٹشڈیری سی / محض عقلین تنقیدی) منین تۆزسللیگی نین (جوهریتی نین) بیر گرچک لیک (realität) اولاراق دئیل، آنجاق بیر دوشونجه (Idee) اولاراق قبول اندیلہ بیلیر اولدوغونو سؤیلر (کانت، ۱۹۹۸: ۴۱۵ [آ ۳۵۱]). یعنی باشقا بیر دئییشله منین وارلیغی کانتا گؤره هر لحظه بیر اولاسیلغی / احتمالی، بیر ایمکانی یانسیتماقدادیر. بو نوقطه ده من، دوشونورمه دایما ائشلیک ائدن دئیل دیر؛ اونا ائشلیک ائده بیلندیر.

سارتر، دکارتین مئدیتاسیونلاردا اورتایا قویموش اولدوغو و بوتون بیر حقیقت زمینینی اؤزو آراجیلیغیلا تمللندیردی دوشونورمین یعنی کوگیتونون وار اولدوغونو سؤیلر. آنجاق تمل سورون، بو منین، وارلیق تاپما ایمکانینی اؤزوندہ تاپان آشقینسال بیر من اولمادیغین گؤستہ ریلمه سی دیر. چونکو سارتر گؤره، آشقینسال من، طبعی بیر خیال کیمی، مشتق اولاراق آچیغا چیخان و آنجاق رئفلئکسیوندا تمللنن بیر من دیر.

۸- سارتر دا آشقین / آشقینسال آیریمی

سارترین آشقین و آشقینسال آراسیندا گؤرموش اولدوغو آیریم، منین اونتولوژیک مومکونسوزلویونو، اونتولوژیک اولاراق نجور تمللندیرمیش اولدوغو آنلاماق آدینا اولدوقجا اؤنملی بیر یئرہ صاحبدیر. چونکو سارتر، هر نه قدر آشقینسال منین وارلیغین مومکونسوزلویونه دوغرودان اشارت ائدیرسه ده بونون یانیسیرا آشقین منین وارلیغین دان دا سؤز ائتمکده دیر. آنجاق آشقین من نجور بیر وارلیغا صاحبدیر؟ اگر آشقین منین وارلیغی، اونتولوژیک بیر بولونموشلوقا صاحب ایسه بو، ادعا ائدیلیمکده اولان منین اونتولوژیک مومکونسوزلویو دوشونجه سی ایله قارشیتلیق گؤسترمه مکده میدیر؟ بو سواللارین جاوابی تاپماق، سارتر دوشونجه سینده آشقین و آشقینسالین فرقینی قاوارماقلا مومکوندور.

سارتر، آشقین و آشقینسال آراسینداکی آیریمی، کانتین دوشونجه لری ایله ائٹشڈیرئل بیر رابطه ایچہ ریسینده اورتایا قویار. سارترین آشقینسالیغا دایر دوشونجه لری، کانتینکی ایله پارالل لیک یا دا بنزریک گؤستہ ریرکن؛ آشقین لیغی، کانتین ایشلتیمیش اولدوغونون بوتونویله عکسی بیر آنلامدا اله آلماقدادیر. سارترین منین آشقین لیغی دوشونجه سی، اونون آشقینلیغا یوکلہ میش اولدوغو آنلامدا آچیغا چیخماقدادیر.

ئامپىرىك، مېتافىزىك و منطىقى اولان دان آيرى اولاراق، وئرىلى اولانى آشان آنلامىندا آشقىنسالىق، كانت و سارتر فلسفەلرىندە بىز بىر بىچىمدە بىلىنچە عايد اولانى ايفادە ائتمىكەدەير. كانت فلسفەسىندە آشقىنسال، نىسەلر ايله ايلگىلى اولمايىب، نىسەلر ئىن آپرىورى قاوراملارى ايله ايلگىلەن بىر بىلىش (cognition) تورو اولاراق آچىغا چىخماقداير (Holzhey, Mudroch, 2005: 269). طىبقى كانتدا اولدوغو كىمى سارتر فلسفەسىندە دە آشقىنسالىق، نىسەل اولانىن اۋتەسىنە گىچە بىلمە آنلامىندا بىلىنچى، بىلىنچە عملنى ايفادە ائتمىك اوزەرە ايشلىنىمىكەدەير. آنجاق بورادا دىقت ائدىلمەسى گرەكن نوكتە، سارتر فلسفەسىندە اۋتەسىنە گىچە نىسەل، نىسەل وارىلىغا گۈرە دىيىل؛ نىسەل آنلامىنا گۈرە گرچكەشمىكە اولدوغودور (Sartre, 1956: lxiii). آشقىن قاورامى ايسە كانت طرفىندەن پىسىكولوژىك، كوزمولوژىك (ئورنىلىمىسەل)، تئولوژىك (تائىرى بىلىمىسەل) دوشونجەلرى و تجروبنىن سىنىرلارنىن اۋتەسىنە گىچە بىلمەسى اۋنە سورن ايلكەلرى تەرىف ائتمىك اوزەرە ايشلەنىلمىكە ايكەن سارتر فلسفەسىندە بوتونىلە نىسەل اولانى، تاملىغى ايفادە ائتمىكەدەير (جايگىلەل، ۲۰۰: ۳۹۹). يعنى بونا گۈرە بىلىنچىن اونا يۈنلەمىش اولدوغو؛ اونا آلتىلادىغى، قاورادىغى يا دا تىصور و خيال ائىدىگى ھەر نىوع نىسە، سارتر گۈرە آشقىن اولانى آنلاماقداير. اۋرنىگىن بىلىنچى؛ بىر آغاجلا، بىر آغاج خيال ايله يا دا آغاجى دوشونىن مەن ايله قارشىلاشدىغىندا، بىر آشقىنلا قارشىلاشماقداير.

آشقىن و آشقىنسال آيرىمىن دان يولا چىخىلدىغىندا گۈرۈلمىكەدەير كى بىلىنچى، سارتر گۈرە كانتىن سۈبەلەمىش اولدوغو كىمى تام آلتىنىن بىرلىكەلىگى اولاراق تجروبنەنى آشان بىر آشقىنسالىق؛ تجروبنەنى يا دا تام آلتىنى مومكون قىلان بىر بىرلىك اولماقدان اۋتە، مەن، سادەجە رىفلەكسىون (دوشونوش) آنىندا آچىغا چىخان و بىلەلىكلە توموبەلە بىر بىلىنچە نىسەسى اولان دىر. بوسىبەلە مەن، ماددى اولمايان يا دا پىسىكو-فىزىك بىر تۈز/جۈھر دىيىل دىر. داھا زىادە سارتر گۈرە مەن، بەزى جەھتلەردە بىر بىرلىرى ايله ارتباطى اولان و فرقلەنەبىلەر اۋزلىكلەرە صاحب اولان فرقلى نوتلاردان تەشكىل تاپان بىر مئلودى ايله مۇقايسە ائدىلەبىلەر سىنتىتىك/تركىبى ايدئال بىر نىسەدەير (مورىس، ۱۹۸۵: ۱۸۴).

باشقا بىر دىيىشلە بىر مەنلە قارشىلاشماق، تەك باشىنا الە آلىندىغىندا ھىچبىر آنلام ايفادە ائتمەين بىر نوت ايله قارشىلاشماق كىمى دىر. طىبقى بىلىنچەدە اولدوغو كىمى، نوتلار دىقت ائدىلمەدن يا دا ھەر نوتا تەك تەك الە آلىنمادان دىنلەندىيىندە آچىغا چىخان آنلاملى بىر مئلودى دىر. آنجاق

مئلۇدى نىن «آن» دا دۈندۈرۈلمۈش حاللارى، اونون ايچىندە آنلام بولدوغۇ مئلۇدىيە باغلى ھىچبىر شى آنلاماقداد، اونو عايد اولدوغۇ آنلامدان قوپارتاراق بسىط ماتىماتىكسل بىر گۇدا دۇنۇشدۈرمكەدەير. بوسىبلە طىيقى نوتانىن مئلۇدىيە باغلى ھىچبىر شى ايفادە ائتمىر اولدوغۇ كىمى، رثفلئكسىوندا (دوشونۇش دە) قارشى لاشىلان مەن دە بىلىنچ ياشانتى سىنا داير ھىچبىر شى آنلاماقدادير. او، بىر آخىش اولان بىلىنچ ياشانتى سىنىن دۇنۇق بىر آنى اولاراق او اولمايىنى، بىر نىسنەنى ايفادە ائتمكەدەير. بئىلەلىكلە بىلىنچىن و نىسنەنىن آيرىمى سارتر فلسفەسىندە آشقىن و آشقىنسالىن آيرىمى اولاراق آچىغا چىخماقدادير [سارتر وارلىق و ھىچلىك دە بىلىنچ و نىسنە آراسىنداكى آيرىمى وارلىق و ھىچلىك اولاراق آدلاندىرىر].

سارترىن آشقىنسال مەن بىلىنچ دە يا دا ايچ ياشانتىدا يئر آلدىغى حاقدادە تنقىدى، آشقىنسال مەن دە طىيقى دىگر بوتون مەن لىر كىمى، يعنى مەنمىن تىجروبو مە موضوع اولان باشقاسىنىن مەنى كىمى، بىللى بىر آنلاملاندىرما و يارقىلاما ايلە آچىغا چىخدىغى ساوى ايلە سونۇچ لانىر. باشقا بىر دىئىشلە سارتر گۇرە آشقىنسال مەن بىر آرى و واسىطەسىز بىر تاملىق اولاراق گۇرونمەسى، بوتونۇيلە بىر يانىلسامادان (آلدا تىجى خىيالدان) عبارتدیر. چونكو او دا طىيقى بىلىنچە موضوع اولان دىگر مەن لىر يا دا نىسنەلر كىمى قورولماغا و اولۇشدۈرۈلماغا، يارقىلارلا بىچىملندىر مە يە آچىق اولان، بوسىبلە ھەر لىظە بىر واسىطە ايلە آچىغا چىخان دىر: مەن، آشقىن اولاراق اولماقداد اولان دىر.

۹- مەن بىن مومكۈن سۈزلۈيۈ اولاراق ماويسە فۈيى mauvaise foi

سارتر «ماويسە فۈيى mauvaise foi / كۇتويانا شىما» قاوارام ايلە مەن بىن اوتولۇژىك مومكۈن سۈزلۈيۈنو اثباتا چالىشىر.

سارترىن «ماويسە فۈيى / كۇتويانا شىما» قاوارامىنىن «فۈيى» كىلمەسى فرانسىز جاداكى ايكىلى آنلامدا ھەم بىر اينانچ ھەم دە بىر نىت اىشلەنىر. (بو كىلمە تورھان ايلگاز و گايە چانكايا ائكسەن طرفىندان وارلىق و ھىچلىك اثرىنىن تىرجومەسىندە «كۇتو نىت» مەنلانىبىدىر، و امىن تورك ائلىچىن بىن «آنتى سىمىت بىن پورتىرەسى» اثرىندە «كۇتو اينانچ» اولاراق مەنلانىبىدىر. آنچاق سارترىن بو قاوارامى ايكى آنلاما اىشلتىدىكى اوچون، ماويسە فۈيى، بو چالىشىما بويونجا فرانسىز جاسىنىن يانىسىرا كۇتويانا شىما اولاراق آنىلا جاقدىر).

سارتر مەن مەن ئاشقىن لىغى دوشونجەسىنى ايلك دفعە ائگونون ئاشقىن لىغى اثرىندە اورتايا قويۇمۇشۇدور. «وارلىق و ھىچلىك» دە ايسە «ماويسە فوبى/ كۆتۈپاناشما» قاوارامى ايلە مەن مەن ئاشقىن لىغىنى و بونا موازى اولاراق ئاشقىنسال مەن مەن اونتولۇژىك مومكونسوزلويونو، بىر بوتون اولاراق و توتارلى بىر بىچىمدە اورتايا قويۇمۇشۇدور. بو اثرلردە سارتر، باشدا ھوسئىل اولماق اوزەردە دكارت و كانت مەن فلسفەلرىندە آچىقجا گۇرولن و عادتا بو فلسفەلرى سطحى اولسادا اورتاق نوقطەدە بىرلشدىرن، مەن مەن بىلىنچ مەن ئاشقىنسال لىغىنى ئائىلشدىر مىشىدى.

سارتر «مەن مەن ئاشقىنسال لىغىنا» رادىكال بىر طرزلى قارشى چىخار و مقابىلىندە، «مەن مەن ئاشقىن بىر اولوشۇم» اولدوغونو ساوونار، بو مسئلە سارتر مەن رەئىلىكسىون (دوشونوش) عملى سونوجو، مەن مەن حقىقت نوقطەسىندە، دىگر شىلردن داھا قىطعى و سادە گۇرۈندويو كىمى قىبول اولونماسىن، بىر خطا اولدوغونون، تنقىدىنە دايمانقادىر، زىرا اونا گۇرە مەن، بىلىنچ مەن ئاشقىنسال محتواسى دىيىلدىر، عكسىنە طىبقى دىگر نىسەلر كىمى بىر بىلىنچ نىسەل سىدىر و بىلىنچە ئاشقىن اولاندىر. بو سىبلە، مەن، نە بىر تۇز/جۈھردىر نە حقىقتىن آراجى سىدىر (داشىيان). بونولدا بىرلىكدە مەن، شىلر مەن بىلىشلى (مەرفتلى اىلگىلى) صاحى، اوتورىتەسى، تەمل گارانتىسى يا دا داياناغى دا دىيىلدىر. داھا زىادە مەن، آنجاق رەئىلىكسىون آراجىلىغىلا آچىغا چىخان بىر شىدىر. او، شىلر آراسىندا بىر شى؛ نىسەلر آراسىندا بىر نىسەلدىر. طىبقى اونلار كىمى قورولان، اولوشدورولان و اونلارلا عىنى حقىقت درجەسىنە صاحىب اولاندىر. بو سىبلە سارترا گۇرە مەن، ئاشقىنسال دىيىل ئاشقىن (transcendence) اولان؛ يعنى مطلق حالدا وار اولمايان، اولوشدورولان، آنجاق ھىچبىر صورتدە اۇز اۇزو ايلە اۇزدش اولمايان، و ھر لحظە وارلىق بولما قوشولونو بىر ياراتىمدا يا دا ائىلمدە بولاندىر.

آيرىجا سارترا يۇنلىتىلن اولان ئائىلشدىرى، سارتر مەن ئاشقىن مەن دن سۇز ائىدركن، اصلىندە ئاشقىنسال مەن گىرى دۇنموش اولدوغو جەھتىندەدىر. بونا گۇرە سارتر مەن مەن باغلى گۇرۈشلىرى، دكارت چى كارتىزىن اۇزىنە آنلايىشى ايلە بنزىلىك گۇستىر. مثلاً لئوى-استراوس «يابان دوشونجە» دە بو ئائىلشدىرىنى سارتر چى اۇزىنە نىن گرچكدە كوگىتونون بىر توتساغى اولدوغونو سۇيلىەرك دىلە گىتىر (فوخ، ۲۰۰۳: ۱۳). ماركوس ايسە بىر مقالەسىندە، سارتر مەن ئاشقىنسال بىر مەركز و بوتون وارلىغى «اولوشدوران» دوشونجەلرى ايلە اۇز-بىلىنچىنىن (self-consciousness) ايدئالىست قاوارامى اولان كوگىتوئا اولدوقجا ياخىن اولدوغونو دىلە

گىتىرمىشىدىر (ناتانسون، ۱۹۵۱: ۳۱). استراوس و ماركوسون يانىسىرا «آلفرئد شوتز»، «ويلفرئد دئسان و ژان اسكانلون» كىمى دوشونورلر ده سارترین آشقىن من ايله تملده آشقىنساللىغى وورقولايدىغى بىلدىرمىشلر (مورىس، ۱۹۸۵: ۱۸۰).

سارترا يۇنەلىك بو ائلىشىدىرىن، تملده اونون بىلىنج و من آراسىنا قويמוש اولدوغو آيرىم دان ايله رى گلدىكى سۇيله نەبىلىر. زىرا سارتر گۇره، من آشقىن بىر قورولوشا، و بىلىنج ده آشقىنسال بىر دوغايا صاحىدیر. بورادا سارترین آشقىنساللىغا يوكله دىيى آنلام دىقت چكىجىدیر.

چونكو سارترا گۇره بىلىنج، طىقى منىن آشقىنساللىغى دوشونجه سىنده اولدوغو كىمى تۇزسل بىر مطلقلىكه صاحىب دئىل دیر؛ بىلىنج آنجاق «تۇزسل اولمايان بىر مطلق» دیر (سارتر، ۱۹۶۰: ۴۲).

اونون آشقىنساللىغى ايسه نسنه دن فرقلى اولاراق دوراغان اولمايشىنا، آلقىلاناماز اولوشونا و مطلق اۇزگورلويونه داینامقادیر. بوسىبله آشقىنساللىق، سارتر فلسفه سىنده اۇزل بىر وورقو ايله آچىغا چىخماقدادیر. سارترا گۇره آشقىنسال اولان بو بىلىنج، «گرچك و ایدئال آراسىندا دالغالانان بىر بىلىنج دىشى اولان دوغورلوعون جىسىملشىدىرىلمه سى ده دئىل دیر» (سارتر، ۱۹۶۰: ۳۵).

داها زياده بو بىلىنج، هوسئرل جى آنلامدا يئئدىرگه مەنن سونونا دك سوردورولدويونده اولاشىلا بىله جك اولان گرچك بىلىنج دیر (سارتر، ۱۹۶۰: ۳۵). بو بىلىنج بىر اولاناق لار چوخلوغودور؛ اۇزگورلوك، سىنرسىزلىقدیر؛ بو سببله آشقىنساللىقدیر. بىلىنجىن اۇز اۇزو ايله اۇزدش اولمايان قورولوشو، اونون آشقىنساللىغىنى بوتونويله فرقلى بىر دوزكمه و آنلاما داشىماقدادیر. بو نوقطه ده آشقىنساللىق، اونا آشقىنسال من دوشونجه سىنده اولدوغو كىمى بىلىنجه بىر چئشيت اۇزكسل لىك يا دا اوستونلوك وئرمكدن اۇته، اونون نسنه ايله اولان اوتتولوزىك آيرىمىنا اشارت ائتمكده دیر.

سارتر آشقىنسال منىن اوتتولوزىك مومكونسوزلويونو، هوسئرل بىلىنج فنئومئولوزىسىندن و اۇزلىكله اونون يۇنەلىمسلىك دوشونجه سىندن حركتله اله آلىر. سارترا گۇره هوسئرل بىلىنج هر لحظه بىر شىين بىلىنج دیر» اولاراق ايلكه سل لشدیردىيى فنئومئولوزى سىنن بىزه گۇستردىيى، بىلىنجىن هر نوع عملى نىن/يۇنەلىمى نىن بىر نسنه يه دوغرو و بىر نسنه ايله بىرلىكده آچىغا چىخىدىغى دیر. هوسئرل بىر ساوى، سارتر دوشونجه سىنده اولدوقجا اۇنملى بىر يئره صاحىدیر.

زىرا هوسئرل بو دوشونجه سى ايله بىرلىكده كارتئزىن اۇزنه دوشونجه سىنه و اونون مطلق من قاورايشىنا ان ائتكىلى ائلىشىدىرىلردن بىرىنى گتىرمكده دیر. بونا گۇره هوسئرل، منىن وارلىغىنىن

بوتونوبیله دوشونور اولماقلىقدا توکەتيله مه يه جک اولدوغونو، دوشونجه نين منى آنلاتماق اوچون مطلق و يئئرلى ايمکانى اولماديغىنى سؤيله مکده دير. آنجاق بونون مقابيلينده هوسئرل، دکارت دان دنور آلميش اولدوغو «من ين هر نوع گرچکليگين اؤته سينده و قارشى سيندا مطلق بير وارلىق اولدوغو» دوشونجه سىنى سوردورمکده دير. بو نوقطه دن حرکته سارتر، هوسئرل ين اؤز ال ايله، فنئومئولوژى سىنى ييخماغا باشلاديغىنى دوشوندويو[*] «آشقىنسال من» گؤروشونو اله آلاق، اونون اونتولوژيک مومکونسوزلويونو يئنه هوسئرل دن دنور آلميش اولدوغو آنجاق بو کز اونتولوژيک بير زمينه داشيدىغى اونتولوژيک-فنئومئولوژى آراجى ليغى ايله اورتايا قويار.

[*]-سارتر انگونون آشقىنليغيندا هوسئرل ين و دکارت ين کوگيتو دوشونجه لر ينى اله آلدىغى بؤلومده هوسئرل ين من ين بير کوگيتو اولارق وارليغىنى بير حقيقت دوزلم پنده قبول ائتمه سىنى فنئومئولوژى نين ييخىمى اولارق تعريف ائده رک بئيله دئير: «اگر من، طبيقى دونيا کيمى گؤره لي بير واراوان، يعنى بيلينج اوچون بير نسنه دئييلسه، فنئومئولوژى نين بوتون سونوج لارى ييخيلماغا باشلار» (سارتر، ۱۹۶۰: ۴۲)

بئيله ليکله هوسئرل ين تملده شيلره باغلى قاوارايشيميز ين نئجه ليگى يؤنونده کى قايقى سىنى، بير طرز اولارق؛ يعنى بيليش دن زياده اؤرنکين دويقولارين، ايمگه کم/مخيله نين و هر تورلو اونتولوژيک سورقولاامين مرکزينه يئرلشديرير و هوسئرل ين کارتزين دوشونجه يه باغلى ائلشديرى سىنى بير آدديم داها ايله رى يه داشيير. سارتر ين آماجى، تملده آشقىنسال بير من ين وار اولماديغىنى، داها زياده من ين آشقين بير قورولوش دا اولدوغونو اورتايا قويارق کارتزين دوشونجه نين اؤزنه نسنه ايکيليگى نين -دواليته سينين- گنچر سيز بير فرضيه دن حرکت ائتديگىنى گؤستر مکدير. سارتر، بو نوقطه ده ايلک دفعه دکارت فلسفه سينده اورتايا چيخان کارتزين اؤزنه دوشونجه سيندن بوتونوبيله قورتولماغى آماجلاماقددير (فوخ، ۲۰۰۳: ۱۰). بو آماجلا سارتر، (L'Imagination) ايمگه کم (مخيله) آدلى اثرينده ايمگه (خيال) و نسنه، مخيله و آلقى آراسينا قويموش اولدوغو آيريملا ايشه باشلاماقددير.*

[*]-سارتر «ايمگه کم» مقاله سينده دکارت، بئرسون، کانت کيمى فيلوسوف لارين يانيسيرا تايينه، ريبوت، بروچارد کيمى پسيکولوقلارين ايمگه/خيال نظريه لر ينه ائلشديرئل بير ييچيمده يئر وئره رک ايمگه/خيال ين نجور بير وارليغا صاحيب اولدوغونو سورقولايش و هوسئرل جى دوشونجه نين يوغون ائتكى سى ايله بيلينج و ايمگه کم/مخيله رابطه سىنى يئنى دن اله آلمشدير.[

سارتر گورہ من، رئٹلئکسیون دوروموندا آچیغا چیخان بیر بیلینج نسنہ سی دیر۔ آنجاق بونونلا بیرلیکده بیلینج نسنہ سی، اونا گورہ طبعی کلاسیک ایمگہ/خیال نظریہ لرینین اورتایا قویموش اولدوغو کیمی بیلینج ین ایچینده یئر آلماقدادیر۔ اونلار، دیش نسنل گرچکلیگین ذہینده کی کویپالاری دا دئیل دیر۔ داها زیاده سارتر گورہ خیال اولونان و آلقینان نسنہ، اصلی آنلامدا بیر و عینی نسنہ دیر و طبعی آلقی لانان نسنہ کیمی خیال اولونان نسنہ ده بیر دیشاریلیغا صاحبیدیر۔ سارتر ایکسی آراسیندا کی فرقین ایسه آنجاق متافیزیک بیر آشاغیدالقا تعریف ائدیله بیلیر اولدوغونو سؤیلر (سارتر، ۲۰۰۴ ب: ۷)۔

سارتر گورہ اینسان، ائیلیم وارلیغی دیر و اونون ائیلملری نین آردیندا نه بیر گوج نه ده بیر ضرورت واردیر (سارتر، ۱۹۵۶: خلوی)۔ اینسان، مطلق آنلامدا اؤز گوردور و بو اؤز گورلویو ندنی ایله بوتون دونیانین یوکونو اوموزلاریندا داشیماقدادیر؛ او، دونیادان و اؤزوندن سوروملودور (سارتر، ۱۹۵۶: ۵۵۳)۔ بوسبله کیشی ائیلمینده هم اؤزوندن هم ده باشقلاریندان یعنی بوتون دونیادان سوروملو اولاراق ائیلهمکده دیر۔ دیگر بیر دئیشله کیشی، بیر ایمکانلار چوخلوغو اولاراق، بیر اؤز گورلوک اولاراق وار اولماقدادیر۔ بو وار اولوشو ایچینده ایسه اؤزونو آنجاق ائیلملرینده، یایپ ائتمه لرینده وار ائده بیلیمکده دیر۔ آنجاق بونونلا بیرلیکده کیشی، نه گنچمیشده کی بیر ائیلمینده نه ده ایندی و بورادا اولانلا آنلاتیلا بیلیر بیر وار اولوشدور۔ کیشی گنچمیشی دیر، ایندی سی دیر، گله جکده کی پروژه لری دیر۔ بوسبله کیشی بیر اولوشدور، هئچیر بلیرکنمیشلیگه صاحب اولمایان، ائیلملریندن اؤته اونو ایفاده ائدن هئچیر شئی یوخدور۔ آنجاق سارتر گورہ کیشی، اؤزونو اؤز گورلویونون عکسینه بیر تاملیق، اؤز اؤزویله اؤزدشلیک اولاراق گورمه آرزوسوندا دیر۔ بو آرزونون سبیلریندن بیر ده سارتر گورہ کیشی نین مطلق اؤز گورلویونون قاجیشی اولاراق اورتایا قویموش اولدوغو نیتله آچیغا چیخماقدادیر۔

۱۰- اونتولوژىك آشقىنلىقىدا مەن مەن ئىمكانسىزلىقى اولاراق ماويسە فوئى

[بو بۇلۇمىدە بىر سىرا مۇتلەپلىرى يىغىجام شەكىلدە ئۆزىم، مۇسۇعا داھا چۇخ مارقلى اولانلار ئۆزىلەن قايناقدا داھا ئارتىق بىلگى الە گىتەرە بىلەرلەر. چۇكورن]

سارتر «آشقىنسال مەن» دوشۇنچە سىنە، قارشىت اولاراق، «مەن مەن آشقىنلىقى» نەدان سۇز ئاندركن، غىرەمستقىم «مەن مەن وار اولمايدىغىنى» ايفادە اندر. يەنى سارتر گۇرە مەن آنجاق بىر آشقىن مەن اولاراق، حقىقت زەمىنىدە واراولۇشۇ ئىمكانسىز دىر. بو ادعا، سارتر مەن «ماويسە فوئى / كۇتويانا شىما» قاورامى آراجىلىغىيلا تەللەندىر يەلمە يە چالىشىلا جاق دىر.

«كۇتويانا شىما» آراجىلىغىيلا اىنسان، ھەر لىھزە بىر اۋزە يە، بىر اۋزە نە، بىر دىشەمەزە صاحىب اولدوغۇنۇ دوشۇنمەكە دىر. زىرا اۋزە موزو آرى آشقىنلىق اولاراق دوشۇنمەك، سارتر گۇرە ماويسە فوئى مەن بىر ئىنجىل عملى دىر (فوخ، ۲۰۰۳: ۱۷).

«ماويسە فوئى / كۇتويانا شىما» مەن واراولۇشداكى كۇكونو آنلاماق اوچون اۋنەھەلىكلە، سارتر مەن وارلىق و ھىچلىك دە اورتاي قويمۇش اولدوغۇ تەل اونتولوژىك آيرىم لار آچىقجا آنلاشىلمالى دىر. ماويسە فوئى مەن تەللەندىيى ان مەشخۇس اونتولوژىك آيرىم بورادا اۋزە نە- وارلىق و اۋزە- اوچون- وارلىق دىر.

۱۱- كۇتويانا شىمانىن تەللى اولاراق اۋزە نە وارلىق و اۋزە اوچون وارلىق آيرىمى

سارتر اىلك دىفە ئىمگەلم آدلى اثرىندە بىلىنچ اوچون «اۋزە نە- وارلىق» و «اۋزە- اوچون- وارلىق» عبارتلىرىنى ايشلەدەر. بو باغلامدا اۋزە نە وارلىق، بىلىنچ مەن بىر تەللىق، قاتىلىق و دوراغانلىق اولاراق قاورادىغى شىيى آنلاتىر كەن؛ اۋزە اوچون وارلىق تەللىغا، يەنى بىللى بىر تاماملانمىشلىغا صاحىب اولمايەن، «سىنەر- سىز» اولانى ايفادە ائەمكە دىر [بورادا سىنەر سىز، سىنەر آشان يا دا سۇنسوز آنلامىندا دىيىل؛ سىنەر صاحىب اولمايەن آنلامىندا ايشلەنمىشىدەر. بو آيرىمى وورقولا ماق آدلىن قاورام تىرە ايلە بۇلۇنەر كە سىنەر- سىز اولاراق ايشلەنمىشىدەر.]

يەنى باشقا بىر دىيىشلە سارتر، «اۋزە نە وارلىق» اولاراق آشقىن اولانى، يەنى شىيى؛ «اۋزە اوچون وارلىق» اولاراق ايسە آشقىنسال اولانى يەنى باشقا بىر دىيىشلە بىلىنچى آنلاماقدادىر.

۱۲-اۋنتولوژىك آيرىمىن سىنىر اۆتەسى وارلىغى اولاراق بدن (Le Corps)

وارلىق و ھىچلىك اثرىندە بدن مسئلەسى اۆنملى يثر توتور. بو اھمىت، بىدەن وارلىغىنىن اۆزۈندە اولماقلا برابر، عىنى زاماندا ھىچلىگىن وارلىغى اولاراق؛ اۆزۈ-اۋچون-وارلىق اولاراق وار اولماسىن دان ايلەرى گىلمكەدەير.

سارتر گۆرە بوتونويلە بىر ائىدىلگنلىك(تائىر آلتىندا قالان) شىكلىندە درك اولونان بىدەن، ھىس لرلە آلفىلانايلىر بىر بوتون اولاراق بىر اۆزۈندە وارلىقدىر؛ اۆزۈنۈ تاملىق و قاتىلىق اولاراق باخىشا تەقدىم ائەندىر. بو تاملىق، بىدەن بىولوژىك وارلىغىن دان قايناقلا نىماقدادىر. آنجاق بىدەن، سارتر گۆرە اۆزۈندە-وارلىق اولاراق منىم بىدەن اولان بدن دىيىلەدۇر. چۈنكى منىم اۋچون (pour moi) اولدوغۇ مەن بىدەن، مەن دۇنيانىن اور تاسىندا اولاراق گۆرۈنمەين دىر (سارتر، ۱۹۵۶: ۳۰۳). يەنى منىم اولان، منىم-اۋچون اولان بىدەن، سارتر گۆرە بوتونويلە بىلىنچىن اۆز ايفادەسى دىر. سارتر، بونو وارلىق و ھىچلىك دە بو سۆزلەرلە آنلاتىر: «اۆزۈ-اۋچون-وارلىق، بوتونويلە بدن و بوتونويلە بىلىنچ اولمالى دىر» (سارتر، ۱۹۵۶: ۳۰۵).

۱۳-ھىچلەمە (Néantisation) اولاراق يۆنەلىمىسلىك

سارتر وارلىق و ھىچلىك دە بىلىنچىن يۆنەلىمىسلىك عملىنى ھىچلەمە (Néantisation) يا دا اولۇم سوزلاما (Négation) اولاراق آدلاندىردىغى بىر رابطة شىكلى اولاراق تەسۋىر ائەندىر. [سارتر وارلىق و ھىچلىك دە نىگاتىون (negation) و نىانتىساتىون ويا (nihilation) قاوارام لارنى بىرلىككە ايشلەتمىشىدۇر. آنجاق بو قاوارام لار آراسىنا مەشخۇس بىر فرق قويمامىش، بەزى يەردە نىگاتىون قاوارامنى ايشلەدرىك بەزى يەردە نىانتىساتىون قاوارامنى ترجىح ائەتمىشىدۇر. بوسىبلە بو ايكى قاوارام آراسىندا مەشخۇس بىر فرق قويماق چىنىدۇر].

سارترىن «اۆزۈندە» و «اۆزۈ اۋچون» مەھۇملار يىلا اورتايا قويموش اولدوغۇ ھىچلەمە، بىلىنچلە نىسەنە آراسىندا قوردوغۇ تەك مومكۇن رابطةنى آنلاتماسى باخىمىن دان مەركىزى بىر رولە صاحىبىدۇر. سارتر كۆكلۈ بىر رابطة ايمكانى اولاراق ھىچلەمەنى، ايسپىنوزانىن «Omnis determinatio est negatio»، «ھەر بىرلەمە بىر اولۇم سوزلا مەدۇر. Every determination is a negation»^۱ ساوينا

۱-ايسپىنوزا بو اصل و ايلەكەن «ھەر بىرلەمە بىر اولۇم سوزلا مەدۇر. Every determination is a negation» قورۇجوسودور، بو سۆز «ھەر تەين بىر نەفى دىر» شىكلىندە دە دىيە بىلىرىك، بىر شىئى بىرلەمە ويا تەين و مەشخۇس ائەتمەك اوشىئى دۇنيادا و

اشارە ئاندەرك آچىقلار (سارتر، ۱۹۵۶: ۴۳۶). بورادا، بىر شئىلە رابطە قورماق يا دا اونا باغلى ھىرھانسى بىر حۇكم وئىرمەك، اۋنجه ليكلە اونون ديگر بوتون شئىلردن آيرىمىنى گۈرمەكلە مومكۇن دور. يعنى اۋرنگىن بىر ميز، صندلى اولمايان دىر يا دا يووورلاق، مربع اولمايان دىر و بونا بنزر اولاراق ھىر شئى، او شئى اولمايان شئى ايلە يعنى اونون اولوم سوزو ايلە يارقىيا/حۇكمە گلەمكە يا دا آچىغا چىخارماق دىر.

سارتر گۈرە، بىلىنچىن اۋزۈندە اولانا يۈنەلىمى، يعنى ھىم تەك تەك نەسنەلرە ھىم دە فېزىكىسل بىدىنى اولاراق اۋز بىدىنە يۈنەلىمى ايلە اۋزۈنە، يعنى بىر بىلىنچ اولاراق بىدىنە يۈنەلىمى آراسىندا كۇكلو بىر آيرىم وار دىر. سارتر بو فرقى، دىشسال اولوم سوزلاما/خارىجى نفى (négation négation interne,) و اىچسل اولوم سوزلاما/داخلى نفى (négation externe, Internal negativity) شەكىلىندە وئىر (سارتر، ۱۹۵۶: ۱۷۴).

۱۴-خارجى نفى/دىشسال اولوم سوزلاما (external negativity)

سارتر گۈرە بىر بىلىنچىن نەسنە يۈنەلىمى، دىشسال اولوم سوزلاما يولويلا گرچەكلە شىر. يعنى بىلىنچ، نەسنەسىنى، او اولمايان دان فرق و آيرىمى يولويلا درك اندر. مثلاً بىر ميز، صندلى اولمايان دىر. نەسنە، آنچاق اوندان فرقلى وارلىق لارلا مقياسە دە آنلام قازانماق دىر. عكسى حالدا ميزىن يا دا ھىرھانسى بىر نەسنە نىنە اولدوغو، اۋزۈندە بىلىنە بىلىر دىل دىر. دىشسال اولوم سوزلاما، ميز ايلە صندلى آراسىنا قويولان بىر شئى، كاتتگورىك/مقوله اى بىر آيرىم و فرقىن ايمكانىنا خىدمەت ائتمەكە دىر. بو نوقطە دە، سارترىن وئىمىش اولدوغو اۋرنەكەن يولا چىخىلاچاق اولورسا بىر كۆپلە/مكەبلە بىر مۇرەككەب شىشەسىنى قارشىلاش دىر بىر كۆپ بىر مۇرەككەب شىشەسى

وارلىقلاردان آيرىماق و محدودلاش دىرماق اولور، مثلاً وقتى دىئىرىك «فلان شئى قارادىر» يعنى اونو آيرى رەنگلردن و يئرلردن آيرىرىق يعنى قالان شئلىرى نفى و انكار اندىرىك اولوم سوزلا يىرىق، بىر شئى گۈزل دىدىگىمىز دە اونو پىسلردن آيرىرىق، او شئىن بىر خصوصىتىنى تايىد و تصدىق اندىندە قالانلارنى انكار و اولوم سوز اندىرىك و دانىرىق، ھەگىل بو حۇكمو/يارقى نى ترسە شەكىلدە ايشلە دىر «ھىر بىر اولوم سوزلاما و نفى، اثبات حۇكمۇندە دىر» البتە بو حۇكم دە بىر نوع اولوم سوزلاما و نفى دىر، چونكى بىر شئىن نفى و اولوم سوزلاماسى اصليندە آيرى بىر شئىن تصدىقى دىر، فرضا بىر شئىن بىر كاتتقورى و مقوله يە باغلىلىغىنى ردا ائتمەك و دانماق، اصليندە او شئىن آيرى بىر كاتتقورى و مقوله يە باغلىلىغىنى تايىد و تصدىق ائتمەك دىر. بو حۇكمو يىغىچە شەكىلدە، بئىلە وئىرمەك اولار: اسپىنوزانىن ايلەكەسى «ھىر بىلەرلە مە و تصدىق، بىر نوع نفى و انكار دىر». ھەگىل نى ايلەكەسى «ھىر نفى و اولوم سوزلاما بىر نوع تصدىق و بىلەرلە مە دىر».

دئىلىدىر دئىلىدىگىندە بو اولوم سوزلاما كاتتگورىكىدىر (مقوله‌ای دیر)؛ اونلاری زنگىنلىشىدىر مەزىيا دا يوخسوللاشىدىر مەزىيا، بوسىبلە اونا بىر آنلام دا يوكلەمەز (سارتر، ۱۹۵۶: ۱۷۴، ۱۷۵). آنجاق اۋزو اولمايانلا، اۋزونون سىنىرىنى بليرلەينلە، گۈستەرەنلە نە اولدوغونا ياخود نە اولمادىغىنا يۈنەلىك بىر آيرىم قازانابىلىر. دئىك اولار دىشسال اولوم سوزلاما، دوغرودان نىسەلرەن ياشامداكى آراجسال ايشلەيشلرەنە اشارت ائتمەكەدەدیر. خارجى نەفى يولو ایلە نىسەلرە تانىماقدا، و بىلىنمەكەدەدیر. يعنى بليرلى بىر نىسەيە يۈنەلىك بىر اولوم سوزلاما گرچكلىشىدىر مەك، سادەجە او نىسەنەن محتمل ايمكانلارنى و خصوصىتلرنى تانىداجاقدیر.

آنجاق بو دوروم، بىرىنەن اۋزونه يۈنەلىمەندە بو قدر راحت آچىقلانماياجاقدیر. بوسىبلە سارتر، بىرىنەن اۋز وارىلىغىنا يۈنەلىمەندە دىشسال اولوم سوزلامادان آيراراق، اىچسل اولوم سوزلاما اولاراق بىلدىرىر. چونكو نىسەنەنەن عكسىنە، بىلىنچ يا دا اۋزو-اۋچون اولان، ايمكانلارنىن چوخلوغوندا بىلىنر. بئىلەلىكلە اونا داير بىر بليرلەنمە/تەئىن دە اولماق، نىسەنەنەن يا دا اۋزوندە شئىن بليرلەنمەنىن ايمكانلارنىن دان و خصوصىتلرنىن داھا چوخنو، اوتتولۇژىك اولاراق لازىم قىلىر.

۱۵- اىچسل اولوم سوزلاما (Internal negativity)

سارترىن اىچسل اولوم سوزلاما يولو ایلە آنلاتدىغى، تەملدە كىشىنەن اۋزونه يۈنەلىمەنىن دە طىقى بىر شئە يۈنەلىمەندە اولدوغو كىمى بىر اۋزونون يا دا اۋزاۋزونون اولوم سوزلانماسى يا دا ھىچلەنمەسى اولاراق آشكار اولدوغودور. سارتر بىلىنچىندە اۋزونه يۈنەلىمەندە «مەن وارىلىغىنى» طىقى «اۋزوندە شئى» كىمى اۋزو اولمايان آراجىلىغىلا، بليرلەدىگىنى / مشخس اولدوغونو سۈيەلمەكەدەدیر (سارتر، ۱۹۵۶: ۱۷۵). يعنى سارتر گۈرە اينسان واراۋلوشو دا عىنى شەكىلدە اۋزونه داير ھىچلەيىچى بىر طرز آلايىلمەكەدەدیر (سارتر، ۱۹۵۶: ۴۷). طىقى بىر نىسە كىمى بىلىنچىن سىنىرى دا اۋزو اولماياندا باشلاماقدادیر. بىلىنچ، سارتر گۈرە، آنجاق بو يوللا، اۋزو آراجىلىغىلا اۋزوندەن خىردار اولماقدادیر. (رئىسمان، ۲۰۰۷: ۳۴).

فقط اىچسل اولوم سوزلاما، دىشسال اولوم سوزلاما كىمى وئرىلى بىر دوزلەم دە/سطح دە گرچك لشمەكەدەدیر. زىرا اىچسل اولوم سوزلاما، دىشسال اولوم سوزلامىنەن عكسىنە، سىنىرسىز بىر

ايمكان آلانندا آچىغا چىخماقداير. بو سىنير سىزلىق، بالذات واراولوشون سونسوز بىر ايمكان اولاراق وار اولماسين دان ايلهرى گللمكدهير.

دېشسال اولومسوزلامادان فرقلې اولاراق ايچسل اولومسوزلاما، سارترا گۈره كاتنگوريك بىر بليرلەنيم اولاراق دئيل، آنلاملى بىر دوزلەمده آچىغا چىخماقداير. چونكو واراولوشون هر دىفەسندە اۋز عمل لرينين سىنيرينا اشارت اندير اولماسى، اولومسوزلامانين آنلام اورەتن، آنلاملانديران بويوتونو گۈسترمكدهير. اۋرنگين بىر ساواش چى اولماق، قورخاق اولماماغى اشارت اندير. يا دا حاقسىزى اۋومك، عدالت دۇيقوسونون يوخسونلۇغونو آنلاتير. زيرا ائيلم، هر لحظه بىر دىر اولاراق و اونون قارشىتى و مقابيلندە اولان ايله، آنلام قازاناراق آچىغا چىخماقداير.

آنجا قئيد اولونمايدىركى: بىلينچ داخلى نفى زامانى، اۋزونو بىر خيال كيمى درك اندەرك اونو آشماق مجبوريتيندەير، (رئىسمان، ۲۰۰۷: ۲۶). باشقا بىر دئيشلە، ايچسل اولومسوزلاما سىراسيندا بىلينچ، اۋزونه بىر آشقين اولاراق يۇنلمكدهير. چونكو بىلينچ، اۋزونو هېچلەديگيندە، اۋزونه كونومسال(موضعى) بىر فرقىندەليكە ياناشماقداير (فوخ، ۲۰۰۳: ۱۶).

سارترين كيشى نين اۋزونه يۇنەلىمى نين دە بىر اولومسوزلاما اولاراق آچىغا چىخديغىنى سۇيله مەسى، بىلينچين رئفلئكسيوندا/دوشونوشونده اۋزونو بىر نىسئە اولاراق گۈردويونون يا دا آشقينسال بىر مىنى وارسايدىغىنين بىر گۈستىرگەسى دىر(نشانه سىدیر). آنجا بوايش اوچون يئنە دە بو سولا جاواب وئىرمك لازىمدىر: «يارقىلايىجى اۋنرمەنين (حۇكم وئىرجى قضيه) قۇرولوشو اولاراق هئچلەمە، هئچلىگين كۈكوندەميدىر؟ يوخسا ترسىنە گرچگين قۇرولوشو اولاراق هئچلىك، هئچلەمەنين كۈكو و تملى ميدىر؟» (سارتر، ۱۹۵۶: ۷). چونكو اگر هئچلەمە، هېچلىگين كۈكوندە ايسە بو، هئچلىگين بىر هئچلەمە يا دا اولومسوزلاما آراجىليغىلا آچىغا چىخديغىنى؛ آنجا اگر هئچلىك، هئچلەمەنين كۈكو و تملى ايسە، مىن وارليغىنين، بىلينچين وارليغى آراجىليغىلا آچىغا چىخديغىنى گۈستەرەجكدىر. سارتر بو سوالين جاوابىنى وارلىق و هئچلىك دە «باخيش» و «باشقاسى -اوچون -بدن» باشلىقلارى آلتيندا، اۋزو -اوچون -وارليغين، باشقاسى -اوچون اولاراق وار اولوشوندا آرار. زيرا سارترا گۈره هئچلەمەنين هئچلەيىجى عملين تملى، باشقاسىنين وارليغىندا يعنى باشقاسى -اوچون -وارلىق اولماقلىقدا اولماقداير.

۱۶- ھىچلەمەن كۆكۈ: باشقاسى - اوچون - وارلىق (letre-pour-autrui)

اۋزۈندە-وارلىق و اۋزو-اوچون-وارلىق آيرىمى نىن آردىن دان سارتر، واراۋولوشون، اۋزۈنە آنجاق اونون آراجى ليغى ايله يۇنلدىيى بىر وارلىق اولاراق يا دا باشقا بىر ايفادە ايله ھىچلەمەن كۆكونو مومكون قىلان اولاراق باشقاسى - اوچون - وارلىغى (le pour autrui) الە آلىر. آنجاق ھمن بىلدىر مەك لازىم كى سارتر، باشقاسى - اوچون - وارلىغى، «اۋزۈندە» و «اۋزو اوچون» ون يانىسيرا اوچونجو بىر وارلىق آلانى اولاراق الە آلماز. باشقاسى - اوچون - وارلىق، داھا زىادە «اۋزو-اوچون» ون باشقاسى ايله بىرلىكدە ليگىندە آچىغا چىخار. يعنى «اۋزو-اوچون»، باشقاسى ايله بىرلىكدە ليگىندە عىنى زاماندا باشقاسى - اوچون - وارلىق اولاراق واراۋولور. چونكو سارتر گۆرە واراۋولوش، اۋزو-اوچون اولدوغو قەدر باشقاسى - اوچون دور دە. سارترىن بو نوقطەدە وورقوسو، «اۋزو-اوچون» ون عىنى حقيقت درجەسىندە باشقاسى - اوچون دە اولوشودور. بو آچىقجا، كىشى نىن اۋزو-اوچون واراۋولوشونون، باشقاسى - اوچون واراۋولوشون دان نە اونتولوژىك نە دە مئودولوژىك اولاراق اۋنجه يا دا سونرا اولاماياجىغىنى آنلاتىر. بوسىبلە باشقاسىن وارلىغى، سارترىن واراۋولوشچو اونتولوژىسىندە مەن ين وارلىغى ايله ائىش زامانلى (ھەزمان) اولاراق آچىغا چىخماقدا يا دا گۆرونمكدە اولان دىر. مەن ين باشلادىغى يئر، باشقاسىن دا باشلادىغى يئر دىر.

چونكو سارتر گۆرە «مەن بىلىنچى»، آنجاق «اۋزو-اوچون» ون «اۋزۈندە» آيرىمىندا، قوپوشوندا آچىغا چىخماقدا دىر (سارتر، ۱۹۶۶: ۳۳).

باشقاسى - اوچون - وارلىق مەئلەسى، سارتر فلسفەسىندە اولدوقچا اۋنملى بىر يئرە صاحىب دىر. بو سىبلە دىر كى سارتر باشقاسى - اوچون و، وارلىق و ھىچلىك دە دۆرد تەل بۆلۈمدن بىرى اولاراق الە آلىر. سارترىن باشقاسى - اوچون - وارلىق ايله تەملە نەيى وورقولايدىغىنى و نە اوچون باشقاسى - اوچون وارلىغا بىلە مەركىزى بىر يئر و رول وئردىگىنىنى آنلاماق ايسە، اۋنجه ليكلە سارتر فلسفەسىندە باشقاسىن وارلىغىن اونتولوژىك اۋنجه ليگىنى و ايكىنجى اولاراق دا بو وارلىغىن واراۋولوش ايله كۆكلۈ ايلشكى سىنى آنلاماغى لازىم قىلار.

۱۷- باشقاسىنىن وارلىغى

سارتر وارلىق و ھىچلىك دە باشقاسىنىن وارلىغى ھاقدا، وارلىق بىلىمىل ياناشمايلا (اوتتولۇژىك ياناشمايلا)، «مىن واراولوشو» ايله «باشقاسىنىن وارلىغى» نى ائش زامانلى الە آلىنمىسى لىزومونا تاكىد ائدر (سارتر، ۱۹۵۶: ۲۲۲). چونكو سارتر جى بىر ياناشمايلا، ھىر نىجور كى بىر بوتونون اۇنجه پارچالارا آيرىلىپ سونراسىندا بىر آرايا كىتىرىلمەسى فايداسىز بىر تلاشدير، باشقاسىنىن وارلىغىنىن اۇنجه كىشى نىن وارلىغىن دان آيرى بىر شكىلدە الە آلىنمىسى، سونراسىندا بو بىرلىككە لىكىن (باشقاسى ايله بىرلىككە لىكىن) ايدراكى دا او درجه فايداسىزدير.

آنجاق سارتر گۆره باشقاسىنىن-وارلىغىنىن نىسە-وارلىغىنى آشدىغى، اونون اۇتەسىنە اولاشدىغى يىر، اۇزو-اوچونون باشقاسىنىن اۇزونە يۇنەلىمىندە اۇزونو دە بىر باشقاسى-اوچون-وارلىق اولاراق قاورايشىندا آچىغا چىخماقدا دىر. سارتر بونو وارلىق و ھىچلىك دە بو سۆزلرىلە آچىق لار: «باشقاسىنىن اورتايلا چىخىشى، اۇزو-اوچون-وارلىغا شىلرلىن اىچىندە بىر شى اولاراق دونيانىن-ورتاسىندا-اۇزونە-وارلىق وئىر» (سارتر، ۱۹۵۶: ۴۳۰). يعنى نىجور كى باشقاسىنىن وارلىغى اۇزو اوچون طرفىندىن بىر نىسە اولاراق گۈرۈلمكە ايسە، عىنى شىكىلدە اۇزو-اوچون دە باشقاسىنىن باخىشىندا اۇزونون بىر نىسە-وارلىق اولدوغونو بىلر. آيرىجا مىن دىيە بىلمەي دە بوتونويلە بونا بورجلودور. سارتر بو دوشونجهسىنى وارلىق و ھىچلىك دە باخىش فنىومنى اولاراق چۆزۈملر.

۱۸- باخىش (Le Regard)

سارتردا، مىن، آنچاق باشقاسىنىن وارلىغى دولايىمىندا/واسىطە چىلىگىندە وار اولدوغو ساوى ان يالىن/سادە شىكل ايله باخىش فنىومنىندە آنلامىنى تاپىر. سارتر باخىش فنىومنىنى «وارلىق و ھىچلىك» دە ايكى تمل دوشونجه دە اياندىرىر. بون لار: ۱- باشقاسىنىن وارلىغىنىن بىر واراولوش اولاراق قاورانمىسى يا دا، باشقا بىر ايفادە ايله، باشقاسىنىن وارلىغىنىن اۇزونە شىئە توكة تىلە مەيە جىك بىر وارلىق اولاراق قاورانمىسى، باخىش آراجىلىغىيلا مومكوندور. ۲- باشقاسىنىن وارلىغىنىن عىنى زاماندا بىر اۇزو-اوچون-وارلىغا دا اشارت ائدىر اولوشو، اۇزومون دە باشقاسىنىن باخىشىندا بىر باشقاسى-اوچون-وارلىق اولدوغو يۇنونە بىر فرقىندە لىگى آچىغا چىخارماقدا دىر. بو فرقىندە لىك ايسە سارتر گۆره، اۇزونە، اۇزونە بىر شى اولاراق

ياخلاشماغى باشقا بىر ايفادە ايله اۋزۈنە مەن دئمەيى مومكۈن قىلماقدادىر. زىرا سارترا گۈرە مەن،
 آنجاق باشقاسىنىن باخىشى مطرح اولدوغوندا آچىغا چىخماقدادىر. سارترا باشقاسى ايله
 قارشىلاشمانىن مەناسىنى وارلىق و ھىچلىك دە بئىلە بىر اۋرنىكلە وئىرى:

قىسقانچلىق چىخار يا دا كۈتۈلۈك، سەب ايله قايلارى دىنلە دىيىمى يا دا آناھتار دلىگىندە
 اىچەرىيە باخدىغىمى خىيال ائەلەلىم. يالنىزىم (...). بىلىنچىمدە اقامت ائەلە ھىچىر «اۋزۈنۈ
 آنلايايلىن» شئى اولماقدا، بو سەبلە ەمل لىرىمى وصف ائەمك اوچون توجىە ائەدىگىم
 (گۈندەرىمدە بولونايلىدىم) ھىچىر شئى دە يوخ. (...) فقط آنىدەن كورىدوردان آياق سىلىرى
 دويدوم. بىرى مەنە باخىر. بو نە دئەمك؟ بو، آنىدەن اۋز وارلىغىمەدان مەتەر اولدوغوم و
 اۋز كىسل / ذاتى دىيىشلىكلىرىن مەنم قورۇلوشۇمدا اورتايا چىخدىغى آنلامىنا گلىر (سارترا، ۱۹۵۶:
 ۲۵۹، ۲۶۰).

۱۹- «ماويسە فوىي / كۈتۈ ياناشما» و يالان آيرىمى

سارترا ماويسە فوىي نىن تەمل قۇرۇلۇشۇ ايله يالانىن وارلىغىنى بىرىرىندەن آيرىر و ايكىسى
 آراسىنداكى بىزلىكلە و فرقىلىكلە دىيىنر. اونا گۈرە اۋزۈنۈ آلداتما چوخ و اخت يالان ايله
 اۋز دىلشەندىرەلمەك دەير (بىر بىر دىر) (سارترا، ۱۹۵۶: ۴۸). ماويسە فوىي نىن بىللى بىر آنلامدا
 كىشى نىن اۋزۈنە سۈلە دىيى بىر يالان اولدوغو و بوسەبلە اونون بىر نۇع اۋزۈنۈ آلداتماق اولدوغو
 دوغرىدور. بونا راغما، سارترا اوچون «ماويسە فوىي / كۈتۈ ياناشما» و يالان آراسىندا درىن بىر
 فرقى وار دىر.

سارترا، اۋز گۈرۈلۈيۈن رەينى وارلىق و ھىچلىك دە گىنج بىر قادىنىن بىر ار كىكلە ايلەك
 گۈرۈشمە سىندە كى «ماويسە فوىي / كۈتۈ ياناشما» ايله تەسۈيرە چكر. بو اۋرنىكە ار كىك، قادىنى
 ائەكىلەمەك آدىنا اونا اۋوگو دولۇ سۈزلر سۈلەمەك دە، اۈنو سۈزجوكلرى يولويلا باشدان
 چىخارماغا چالىشماقدادىر. ار كىك نى نىئىتى داھا ان باشىندان بىللى دىر. او گىنجە قادىنلا بىرلىك دە
 اولماغى اىستەمەك دەير. آنجاق بو اىستەگىنى دوغرىدان گۈستەرمەن، قادىنىن گۈزۈندە نچور
 بىر يارقى ايله قارشىلاناجاغىنىن دا فرقىندە دىر. بو سەبلە بىز كلى جوملەلرەن آردىنا سىغىنماقدا،
 نىئىتى گىزلىجە اورتايا قويماقدادىر. ار كىك بو نۇقەدە بىر «ماويسە فوىي / كۈتۈ ياناشما» اىچىندە
 دىيىلدىر، سادەجە بىر آماجا دوغرى بىلرلى / مەشخەس بىر يول اىزلەمەك دەير. ار كىك، قونۇشمالارى

ائناسىندا بىردىن قادينىن اللرىنى توتار. آنجاق قادين سانكى بو تسىل ياخىنلاشما ھىچ ياشانمايش كىمى اوزاق لارا دالمىش بىر شئىلر آنلاتماغى سوردورمىكەدەير. دوشونجەلرى ائىلە درىندىركى او آن ايچىندە اولدوغو وضعيتىن فرقىندە دئىل كىمىدەر. سارترا گۈرە قادينىن بو داورانىشى تام آنلامىلا چارپىچى بىر «ماويسە فوىي / كۈتۈ ياناشما» اۋرنىكىدەر. چونكو قادين، اۋز واراۋولوشونون دىشىنا چىخماقدا، اۋزونو ائتكى سىز و ائىلم سىز بىر يئره بىراخماقداير. سارترا ايلك گۈرۈشمەدە كى بو قادينىن «ماويسە فوىي / كۈتۈ ياناشما» ايچىندەلىگىنى بو شكىلدە ايفادە ائدر: «بىر طرفدن اۋز بدنىنىن واراۋولوشونو [presence] درىندن - بلكى دە راحتسىز اولاجاق قدر درىندن - حىس ائدركن، دىگر بىر طرفدندە اۋزونو، اۋز بدنى اولمايان اولاراق، نە سببى اولايىلە جگى نە دە اونلاردان قاجايىلە جگى، عكسىنە بىر سىرا حادثەلرىن اونون باشىنا گلەيىلە جگى بىر نىسە كىمى نظردە توتار» (سارترا، ۱۹۵۶: ۵۶).

زىرا اۋرنىك دە كى قادينىن دوروما داير فرقىندەلىگىنى يانستىماسى، يعنى اۋرنىگىن گولومسە يەر كى يا دا گئرى چكىلەر كى بىر عكس العمل وئرمەسى، قادينى بىر سئچىم اورتايا قويماغا، اۋزونو بىر واراۋولوش اولاراق آچماغا ايتەلىيە جكدەر. آنجاق قادين، عكس العمل سىز قالماقدا، اىنى او آندا اونا عايد اولمايان بىر شئى اولاراق ياشاماقدا، بىر بلىرسىزلىگە بىراخماقداير. سارترا گۈرە ماويسە فوىي نىن قاجىنىلماز اولان بو بلىرسىزلىك حالى، كىشى نىن اۋز آشقىنلىغىنىن، بىر شئىن وارلىق شئكىلىندە اولدوغونو تايد ائتمەسى سببىلەدەر (سارترا، ۱۹۵۶: ۵۷). يعنى، ماويسە فوىي نىن اورتايا چىخىشى، كىشى نىن اۋزونو بىر وارلىق، بىر نىسە اولاراق قاۋراماسى ايلە گرچكىلشمىكەدەر. قادين اۋزونو، اۋز خارىجىندە آخان بىر آخىشا بىراخىر كىمى بىراخماقداير. سارترا ماويسە فوىي داكى اۋزونو بىر شئىن ايچىنە بىر آخىشى بىر رويايا دالىشا بنزەدەر: «بىرى اۋزونو ماويسە فوىي يا، يوخويا گئدر كىمى بىراخىر و بىرى ماويسە فوىي دا ايكىن طبقى رويادا كىمىدەر» (سارترا، ۱۹۵۶: ۶۸). چونكو كىشى بىر كۈتۈ اينانجا صاحىب اولدوغونون، بىر شئىن كونومسال/موضعى بىر بىچىمدە بىلىنچىندە اولدوغو كىمى، بىلىنچىندە دئىل دەر. طبقى بىر رويادا كىمىدەر. رويانى گۈرن دە اۋزودور، رويانىن ايچىنە دوشن دە.

[آيرى بىر اۋرنىك اولاراق: بىر قادين ارىنىن آيرى بىر قادينلا اولدوغونو ائشىدەر ويا گۈرۈر، بلىلى دەر اگر اونا اعتراض ائدرسە، مومكۈندۈر عايلە دە بۇيوك اختلافلار وجودا گلەسىن، بو اۋزدندە

اونو گۇرمزدن گلير و سونرادا بونا اينانيركى، منيم اريم ائيله بير ايش گۇرمز، بۇيوك احتماللار بو حادثه بير تصادفايدى، و اريمين پيس نيتى يوخويدو، يعنى قادين اۇزونو بيله بيله آلدادير]. بوسبيله رويايى گۇرن و رويانين گرچكليگينه آلدانان، بو دورومدا بير و عئينى كيشى دير. آنجاق بو نوقطه ده بئيله بير سوال سوروشولايلىر: كيشى رويادا ايكن رويادا اولدوغونون فرقىنده ياخود بيلينجينده دئيل دير. بوسبيله ماويسه فويى نى ياشايان بيرى نين ده اينانجيندا اولدوغو شئين بيلينجينده اولماديغىنى سؤيله مك يا دا باشقا بير دئيشله ماويسه فويى نين بللى بير آنلامدا بير بيلينجديشى اولدوغونو سؤيله مك مومكون ميدير؟

سارترين «ماويسه فويى/كۇتويانا شما» ايله وورقولاديغى ان اۇنملى موضوعلاردان بيرى، ييرمينجى يوزايلين باشلارين دان اعتبارن پسيكولوژيده اولدوغو قدر ادبياتدا، صانائدا و فلسفه ده درين بير يانكى اويانديرميش اولان فرويد«ون پسيكاناليتيك چؤزومله مەنين اوداغيندا يئر آلان بيلينج و بيلينجديشى (بيلينج آلتى)»^۱ آيريمينين قبول ائديله مز اولدوغودور.

آيريجا سارتر ماويسه فويى نين، بيرى اولماغا يۇنەليك بير تقليد دوروموندان دا فرقلى گۇرمكده دير، بو مطلبه ماراقلى اولانلار بو موضوعنو قايناق تئزده تعقيب ائده بيلرلر.

Yüksek lisans tezi, zeynep irem özatay, tez danışmanı yrd.doç.Dr. senem kurtar. ankara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, felsefe (felsefe tarihi) anabilim dalı, 2015,

1- بيلينج (فا: آگاهى، خود آگاه) (BewuBtsein, Consciousness) و آلت بيلينج، بيلينج دئيشى (فا: ناخود آگاه).

unbewuBt, subconscious

ايكىنجى بۆلۈم

گۈرۈنتۈيىلىم يۈرۈمۈيلا گۈنلۈك مسئلەلەر

۲-۱- گۈرۈنتۈيىلىمى و چئورە

بو بۆلۈمدە يېزىم بۆلگەمىزىن ان بۇيۈك چئورە سۈرۈنۈ اولاراق اورمو گۈلۈنۈن قۇرۇماسى
 حاقدى قىساجا بىلگى وئرىلير. بو حاقدى «فلسفە نىن اساسلارى» كىتابىندا يالنىز علمى جەتدىن بىر
 سىرا مسئلەلەرە اشارە اولونموشدور بورادا او مقاله و سونراكى ايللرلىن تجروبه سىدە اونا علاوه
 اولاراق خلاصە شكىلدە وئرىلير و سونرادا، فتنومثولوژى جەتدىن هانسى مسئلەلرلىن
 اينجەلنمەسى نىن اۋنملى اولدوغو وورقولاناجاقدىر.

اورمو گۈلۈ نئجە احيا اولايلىر و هانسى مسئلەلرلە قارشى قارشىيادىر، وئرىلن مقالهلەرە عطفاً،
 قىساجا بىلگى وئرىلير. منىمدە (جعفرزادە، كىتابى حاضىرلايان) اشتراكىم اولدوغوم، تېرىزىن
 فراز آب شركتىندە و دوستوم جناب قادر شىرىن زادە ايله بىرلىكدە آلتى ايلدىن بىرى، نئچە مقاله
 حاضىرلايىپ رىسمى سىمنارلاردا (همائش لردە) ارائە و درگى لردە چاپ اولموشدور.
 بو مقالهلرلىن بىر بۆلۈمو تېرىزىن جەھاد كشاورزى همائش يىندە (جەھاد كشاورزى آذربايجان
 شرقى، اولىن همائش تاثير پسروى درياچە بر منابع خاك و آب، پايز ۹۲) ارائە اولوندو و ان
 اۋست دۈژئىدە دىرلندىرلەرەك، دىرلى مقالهلرلىن بىرى كىمى سئچىلدى.
 بورادا مقالهلرلىن آيرىنتىلارنا گىرمەدىن، اورمو گۈلۈ حاقدى ايلكجە عمومى بىلگى وئرىلير و
 سونرادا سونوجلارا اشارە اولونور:

مئثۈرۈلوژى و هيدرولوژى وئرىلرى اساسىندا، بو حوضەدە، خصوصاً گئچن ۱۰ ايللىك ياغىش
 مقدارى، اوزون مودتلى اورتالامالارلا مقايىسەدە (يعنى ۵۰ ايللىك وئرىلرە مقايىسەدە)، آزالما
 گۈستىرمىيەرك حتى چوخاليدىر. بو سببلە دئمك اولار، اورمو گۈلۈنۈن قوروما سببلرى، اقليمى
 سببلر و قوراللىق اولمايلاق، مدىرىتى قصورلارلا باغلىدىر. و آيرىجا گۈلۈن سو سۈيەسىنىن
 آشاغى دوغرو گىتمەسى، سدىلرلىن يارارلانماغا باشلاما دۈنمىيلە كامىل تطابوقو واردىر، و بو
 اساسدا دئمك اولار گۈلۈن سو سۈيەسى مستقىما سطحى سولارىن وضعىتىلە باغلانتىلىدىر.

(۱) -مقالہ بیرسیرا عمومی بیلگیلره دایاناراق حاضیرلاندی بو بیلگیلرین لیستہ سینی بئیلہ وئرمک اولار: «اورمو گؤلونه یاخین اوچ درین قویو وئریلری»، «گؤلون قوروموش بؤلومونده بیر سیرا درئناژ وئریلری»، «گؤلون رسوب یاتاغی و اؤزللیکلہ کیران توپراغی اولاراق اونون سو گئچیرمزیلگی حاقدا وئریلر»، و گؤلہ یاخین چوخلو قویو و شورلانمایاراق شیرین سولاری دئیتالاری و وئریلری و نہایتا اوزون مدت بؤلگہ دہ ایشلہ یەرک «الہ گتیردیگیمیز تجربہ لر»۔
-قویولارین وئریلری و آیریجا اورمو گؤلونون گئچمیش تاریخی نشان وئیر اورمو گؤلوقی بؤلگہ لریندہ ان آزیندان ۵۰-۶۰ متر و محتملا اورتا بؤلوملریندہ ۲۵۰ مترہ قدر رسوبی بیر یاتاغا مالیکدیر۔

(۲) -سو گئچیرمہ تئستلری اساسیندا، و رسوب یاتاغینین برکیہرک سو گئچیرمز اولدوغونو، نشان وئیرر گؤلون ایچیندہ کی سو، و قیراغیندا (اکین یئرلریندہ) قازیلان قویولارین ایچیندہ اولان سولارین، آراسیندا باغلانتی صفرہ یاخین مقداردا دیر و یاتاق ائشیکیندہ قویولارین سویو شورلانمایا معروض قالیر۔

(۳) -قویولارین وئریلری نشان وئیردی، یئر قاتلارینین سو بیریکیم اورانی (ذخیرہ ضریبی) گؤلدن ان اوزاق قویودا، یوزدہ ۳ اولاراق گؤلون یاخینیندا یوزدہ ۰,۳، میقداریندا ایدی، یعنی ۲۰ کیلومتر آرالیقلا ۱۰ برابر آزالمیشدی و بو گئدیش نشان وئیردی بو اوران گؤلون اصلی رسوب یاتاغیندا عملا صفرہ یاخیندیر۔ یعنی گؤلون رسوب یاتاغیندا اؤنملی سو قایناغی یوخدور۔

(۴) -بو وئریلر سونوجو اورتایا قویولان فرضیہ لر چوخلو کؤهنہ فرضیہ لری پوچا چیخاردیردی، مثلا بعضی یئرلیلمی اوزمانلاری اولاراق بئیلہ اینانیردیلا: «گویا اورمو گؤلونون اورتاسیندا جوْشان و پۇرتن سو قویولاری وارایدی و اونلار اورمو گؤلونو تغذیہ ائدیردیلر»، بو وئریلر و آیریجا گؤلون قوروموش بؤلومونون گورونوملری نشان وئردی بوجور تفککورلر خیالدا باشقا بیر شئی دئییلدیلر۔

(۵) -آیریجا بعضیلری دئییلیردی گؤلون اورتاسیندا دوز یاتاقلاری وار و گؤل شورلوغونون قایناغیدیر، بو مقالہ لرین سونوجلاری نشان وئردی بودا یالیز خیال ایدی و دوغرو دئییلدیلر۔

(۶) -بو وئریلردن کسین حالدا بو سونوجا واریریق: گؤلون سویو، یئر آلتی قاتلاری واسیطہ سیلہ یوخ، بلکہ یئر اوستو سولاردان (سطحی سولاردان) تغذیہ اولوردو، بو اوزدندہ گؤلون لازیم

اولان سويونو تامين ائتمك اوچون يئر اوستو مجرالار و آيرى دئيشلە گۈلە آخان سو يوللارى، و چايلار، آچىلمالى و آرىتمالىدىر، و چاى يوللارىندا اولان مانعلر قالدیر يىلمالىدىر.

(۷)-گۈلدە اۋلچولن (ائشزامانلى) سو حجمى و دۇز اورانى نیشان وئیر، گۈلدە ۱۰ مىليارد تون دوز واردى، و اونون ايندىكى تئكنىكلرلە آيرى بىر بۇلگە يە داشىماغى نین ايمكانسىز اولدوغو و گۈلون احياسىندان باشقا يولو اولمادیغى ثبوت اولنوبدور. اورمو گۈلونون كامىل حالدا قوروماسى تقدیرده، دوز طوفانلارى اورتايا چىخاجاقدیر. بو طوفانلار هم بۇلگە خالقینی بۇيوك فلاكتلرە و خستەلىكلرە سوروتلە يەچکدیر و هم ايران اۋلکەسىنین شمالغرب بۇلگەسىنى کويره دۇنوشدوروب دوز و لوت کويرینه ياپیشدیراجاقدیر.

(۸)-مقاله نین سونولدوغو زاماندا بىر ايکى ایل مدیتندە، بوتون تئستلر و آزمايشلر بو سۇزلرين دوزگون اولدوغونو ثبوت ائتدی و بو جور مقاله لر سايه سینده ۱۳۹۴ونجو ایلین باشلاریندا باشلايلاق، بۇلگەسل دۇولت سو قوروملاری (آب منطقه ای شیرکتلر)، چايلارين و اۋزلیکلە گۈلە ياخين تصرف اولونموش چاى و آرخلارين يوللارینی، آچماغا باشلادیلار و دئمک اولار او ایلین سون آیلا ریندا، آز مقدار اولسادا سولارین گۈلە آخدیغینا شاهید اولدوق.

(۹)-گۈلون احیاسی اوچون، بو ایشلر حداقل ایشلر اولاراق داها اطرافلی و اوزون مدتلی ایشلر گۈرولمەلیدیر و اۋزلیکلە «باراۋلارین آچیلماسی»، «کنار حوضه لردن سو انتقالی» و اۋزلیکلە «چايلاردا آخان سولارین کونترولو»، «چاى سولارینی یاسادیشى (غیرقانونی) اوغرولانماسینی قارشى سین آلینماسی»، چاى قییلاریندا غیرمجاز تصرف اولونموش اکین یئرلرینی اکیلە سینین قارشى سین آلینماسی»، گۈلون احیاسی دوغرولتوسوندا ان ضروری و واجب ایشلردندیر.

(۱۰) گنچمیش نئچه ایلین تجربەلری آیدینجا گۈستەریر، اورمو گۈلو ایندیلىکده ائیلە بىر مرحلە يە یئتیریبدیرکی، چاى يوللارینی آچیلما سینا رغماً، حتی اگر بو حوضه ده اولان بوتون سدلر سیندیریلسادا، یئنە ده اورمو گۈلونون احیاسیندا ان بالاجا گلیشمە و اییی لشمە یارانما یاجاقدیر.

وقتى اوزە رینده سدى اولان جیغاتی، و اوزە رینده سدى اولمایان تاتائو، چايلارینی هئچ بیریندن حتی بىر دامجى دا سو، اورمو گۈلونه یئتیرمیر بو حالدا سدىن اولوب اولمادیغینی اورمو گۈلو اوچون نه فرقى واردیر. بو موضوع عئینا گدارچای، مهابادچای و آجی چای (ونیار سدىنین مخزین دن یارارلانمادیغینا رغماً) اوچونده گنچرلیدیر. البتده بو سۇزلر بو معنادا یوروملانماسین

كى، سىدلىرىن خىزىف اولونما پىلاننىدىن واز گىچىمىش اولاق، بىلكە آمىاج بودورىكى، اورمو گۈلۈنون بىحرانى مىسىرى، يالنىز سىدلىر دىئىل، داها اۋنملى و داها درىن مىشلە و سورون، سىدلىردىن سونرا چاى/ايرماق ياتاقلىرىندا يىثر آلماقدا دىر.

بو حاقدىا اشارە اولونما لىدىرىكى بو حوزەدە، سو قايناقلىرىنىن پىتانسىئىلنى نىظردە توتمايدىن، اكىن يىثرلىرىنىن مىساحتى بۇيوك مىقداردا توسىعە تاپىب، و سو مىصرفى دە، مىجاز و غىرىمىجاز حالدا چوخالىبدىر، و البىندە كى بو دورومون اورتاىا چىخماسىنىن اصلى سىبى، بو بۇلگە دە آىرى زمىنەلردە و اۋزلىكلە مىدرن اكىنچىلىك، صنعت؛ تورىسم و درمانى ايشلردە ياتىرىملارنى چوخ آز اولماسىدىر.

(۱۱)-گىچىن اوچ اىلدە گۈرۈلن ايشلىرىن مىثب و مىنفى جەتلىرىلە بىرلىكدە توپلومىسال مىسئىلەلرىن اينجەلنىمەسى اۋنملى سونوجىلارنى اورتاىا چىخماسىنا يول آچدى، و مىسئىلەلنىن چوخ سادە اولمادىغى و اۋزلىكلە بۇلگە اھالىنىن اشتراكى اولمادىن بو ايشىن بىر يىثرە وارماسىنىن مومكىن اولمادىغى بو سونوجىلارنىن ان اۋنملىسى اىدى.

(۱۲)-چاىلارنى قانۇنى سىئل ياتاغى مىحدودەسى (سىئللىرىن ۲۵ اىلدە بىر اتىفاق دوشمەسى اساسىندا) كامىل حالدا تانىملى، قورۇنملى و بو يىثرلردە اكىنە جگىن قارشىسى آلىنما لىدىر. بو يىثرلر دۋولتىن مالكىتىندە اولدوغو اوچون ھىچكىسىن اونلار اوزەرىندە مالكىتى يوخىدور. سىئل ياتاغى عمومى حالدا بۇيوك چاىلاردا ۲۰۰-۳۰۰ مىتر و بالاجا چاىلاردا ۵۰-۱۰۰ مىتر اولاراق، اونلارنى توپلام مىساحتى ۵۰۰۰۰ ھىكتاردان چوخ اولور.

(۱۳)-سىئل ياتاغى حرىمى، بلافاصلە چاىلارنى قىراغىندا اولدوغو اوچون مىستقىم حالدا چاى سولارىنى مىصرف ائىدىرلر، و عمومادە غىرىمىجاز سو مىصرفلىرى بو يىثرلردە اتىفاق دوشور، تقرىبى مىحاسىبەلر نىشان وئىرىر بو بۇلگەلردە گۈتۈرۈلن غىرىمىجاز سو مىقدارى بىر مىلىيارد مىتر مىكەب دىر. بو مىقدار اورمو گۈلو حوزەسىندە اكىنچىلىك سو مىصرفىنىن ۲۰ فاىزىنى تىشكىل وئىرىر.

(۱۴)-سىئل ياتاغى مىحدودەسىنىن خارىجىندە دۋولت قانۇنلارى اساسىندا ۱۵۰ مىترلىك كىئىفى حرىم تەرىفلىنەر و دۋولت بو مىحدودەدە كىتىرل حاقلارىنا صاحىبدىر، لازىمدىر بو يىثرلردە يىنى ان آزىندىن ۵۰۰۰۰ ھىكتار سىطحىندە، مىشخص مىحصوللار، يىنى سوبو آز مىصرف ائىلەين مىحصوللار اكىلسىن، بو مىحدودەدە سوبون مىصرفى ان آزىندىن بىر مىلىيارد مىتر مىكەب اولاراق اورمو گۈلو حوزەسىندە اكىنچىلىك سو مىصرفىنىن ۲۰ فاىزىنى تىشكىل وئىرىر.

(۱۵) - سٹل یا تاغی حریمی، و کثیفی حریم محدودہ سیندہ اکین یثرلری ان چوخ غیرمجاز سو مصرفی نین قایناغی سایلیبر، و مستقیما چایدان ویا قیراقدہ قازیلان چوخورلاردان پمپاژ اولاراق، سستی آرخلارین مجاز حقابہ سیندن داها چوخ گؤتورمه شکیلندہ، ویا غیرمجاز و درینلیگی آز اولان قویلاردان گؤتورولور. بوتون بونلار، مستقیما چای سویو اولاراق حسابلانمالیدیر، چونکی هامیسی، چاین چایلاق قاتلاریندا آخیلان سولاردان قایناقلا نیر.

(۱۶) - اینجهله مہلر نیشان وئریر گؤلون قوروماسیندا ان چوخ پایی اولان چایلار، دؤرد دانا اصلی چای یعنی جیغاتی (زیرینہ رود)، تاتائو (سیمینہ رود)، گذارچای و سویوقبولاق چایی (مہاباد چای) آد آپارماق اولار، بو چایلار گؤل سویونون اوچده ایکسی سینی تامین اندیرلر و بو چایلار واسیطہ سییلہ سوواریلان اکین یثرلریندہ اکین سویونون راندمانی ۲۰٪ عیاریندادیر، یعنی گلشیمیش سووارما سیستملرینہ نیسبت بو اراضی ده ۳-۴ برابر داها چوخ سو مصرف اولونور.

(۱۷) - سون اولاراق بونو راحاتلیقلا دئمک اولار، چای یاتاقلارینین مسیریندہ اولان اہالینین، اشتراکی اولمادان و اونلارین معیشتی سورونلاری دوزگون پلانلارلا حل اولمادیقجا و اوزون مدتلی پلانلار اجرا اولونمادیقجا، و آیری دئییشله بوتون اہالی نین اشتراکی اولمادان، اورمو گؤلونون احیاسی خام خیالدان باشقا بیر شئی دئییل، و طبعی کی بو پلانلار یالنیز اولوسال بیر ارادہ ایله و دوزگون ائییتیم و یاتیریملارلا مومکوندور.

(۱۸) - اورمو گؤلونون احیاسی اوچون، ان اؤنملی ایشلرین سیرالاماسینی بئیلہ وئرہیلیریک: -چای یاتاقلاریندا ہر نوع سو گؤتورلمہ سینین و اؤزللیکلہ غیرمجاز سولارین گؤتورلمہ سینین قارشسی آلینمالیدیر و اکینجیلک اوچون یثرآلتی قایناقلارینا اؤنم وئرلمہ لی و بو حاقدہ اوزون مدتلی پلانلار تؤکولمہ لیدیر.

-اورمو گؤلو حوضہ سیندہ، اؤزللیکلہ اکینجیلک ده، سوؤارما سیستملرینین انکشافی و سہمہ دامما سیستملرینین یاقینلاشماسی ان مہم رول اویناییر، آیدیندیر کی بو حاقدہ ائییتیم و خالقین اشتراکی چوخ اؤنملیدیر. و ضرورتا چوخ مصرف ائدن محصوللارین اکیلہمہ سینہ قاداغا قویولمالیدیر (مثلا چوغوندور و یونجا و حتی آلما کیمی محصوللار یثرینہ کولزا و اوزوم کیمی محصوللار داها فایدالی اولاجاقدیر و بولگہ ده ایلدہ بیر دفعہ دن چوخ اکین اکمک ویا باغلاردا آغاچ آلتی محصوللار یئتشدیرمہ یہ قاداغا قویولمالیدیر).

-گئچن ۲۰-۳۰ ایل مدتیندہ اورمو گؤلو حوضہ سیندہ سولو اکین یثرلرینین مساحتی ۱۵۰ مین -

ہکتاردان ۶۰۰-۵۵۰ مین ہکتارا آرتیبیدیر، حوضہ ده اولان بوتون سولار، بو قدر یثری سووورماق اوچون یثرلی دئییلدیر. مطمئنایانلیش پلانلامالار (تاسارلامالار)، بو گئیدی اورتایا گتیرمه ده ان بؤیوک رول اویناییدیر، دوزگون طرحرله ایشسیزلر اوچون یثنی ایش یثرلرینین یارادیلماسی، دئم یثرلرینی سولو اکین یثرلریندن آیرماسی، یوکسک یثرله یعنی تراسلار پمپاژ اولان سولارین دور دورولماسی و او یثرلی یالیز دئم اکیننه اختصاص وئریلمه سی، قند فابریکالارینین اورمو حوضه سیندن چیخارماق و چوغوندور کیمی محصوللارین اکیلمه مه سی، اورمو گؤلونون احیاسی اوچون ان اؤنملی آددیملار اولاجاقدیر.

صنعت، خدمات و توریسم سیستم لرینین گلیشمه سی و ایشچیلر اوچون ایش یثرلرینین یارادیلماسی لازیم دیر.

-اورمو گؤل حوضه سینین خارجیندن سو انتقالی اؤزلیکله قیسا مدتده اؤنملی ایشلردن بیریدیر، بو مسئله ائله بیر اهمیتته صاحیبیدیر کی دئمک اولار بو ایش اولمادان، اورمو گؤلونون احیاسی یا غیر مومکون ویا چوخ چتین اولاجاقدیر و بؤیوک آخساقلیقلار و تهلیکه لر یارانایلیر، آیدیندیر کی بوجور سو انتقالی سئجه نکلرینین ایچینده، ان باشدا ذاب چایی سویونون بیر بؤلومونون انتقالی گلیر و بونون یانیندا آراز چایی و خزر دنیزی نظرده توتولمالیدیر.

۱۹-دوزگون پلانلارلا هم اورمو گؤل اولونار و هم اورمو گؤلونون قایناقلاریندن یارارلانماقلا بؤلگه خالق و اؤلکه اوچون بؤیوک گلیر وجودا گلے بیلیر. اورمو گؤل، آرتیمیا آدیندا دونیانین ان کیفیتی جانلی سینا مالیکدیر، چوخلو قایناقلارلا گوره آرتیمیا تولیدیندن هر ایل ۴-۱۰ میلیارد دولار گلیر اله گتیرمک مومکوندور، آیریجا دوزگون پلانلارلا و اورمو گؤلونون مختلف دوز قایناقلاریندن یارارلانماقلا و یئنه ده اورمو گؤلونون درمانی و توریستی ایمکانلارندان دا همان قدر گلیرین اله گلمه سی مومکوندور، بئله بیر تولید و اوره تیم سیستمینی یولا سالماقلا، ۱,۵ میلیون نفر اوچون ایش یاراداراق اؤلکه نین ایشسیزلیک موشکولوده بؤیوک مقداردا حل اولونایلیر.

چئوره و اؤزلیک (ذهنیت)

اورمو گؤل حاقدا ایکی اؤنملی مسئله، فنئومئولوژی مسئله سیدیر، اونلاردان بیر بؤلگه نین اساس خالقینی تشکیل وئرن و یثرلی اھالی اولان تورک خالقیدیر، و دیگر آرنلیقدا اولان و یاری یثرلی و یاری کؤچورولموش (سون عصرده عراقدان و دیگر بؤلگه لرден کؤچورولموش)

کۆرمانج خالقی واردیر، بو قوم غربی آذربایجان شهرلرینده ۵-۲۰ فایز حدودوندا نفوسا مالیکدیر البته غربی آذربایجانین جنوبی شهرلرینده، سویوق-بولاق (مهاباد)، بوکان و خانابیرانشهر شهرلرینده، نفوسون اکثریتین، کۆرمانج لار تشکیل وئریرلر، بو شهرلر آذربایجانین کیچیک شهرلریندن ساییلیرلار.

بونلارین فنئومثولوژیک آراشدیرمالار جهتیندن، مختلیف مسئلهلری واردیر و بورادا چوخ اؤتهری شکیلده بونلارا اشاره اولونور.

- (۱)- اساس یثرلی خالق حاققیندا لازیم اولان فنئومثولوژیک آراشدیرمالار.
- اورمو گؤلونون حاققیندا بیلگی لندیرمه پروسه سی نین بو قدر آز و یئترسیر سویه ده اولماسینین سببی نه لردی؟ و هانسی عامیللر سبب اولور، خالق بونو یئترینجه اؤنمه سیر.
- جای قیراقلاریندا یئر صاحیلارینین، اورمو گؤلونون قورماسیندان قایقی لی اولدوقلارینا رغماً احیا پروژه لرینه اهمیت وئردیکلرینه رغماً، هانسی عامیللر احیا طرحرلرینده خالقین و اؤزلیکله ده جای قیراقلاریندا کی اکی ن یثری صاحیلرینین، اشتراکی نین آز اولماسینا سبب اولموشدور؟
- (۲)- آزی نلیقدا اولان اهالی اوچون لازیم اولان فنئومثولوژیک آراشدیرمالار.

آزی نلیقدا اولان اهالی استثنالار خارج، دئمک اولار اورمو گؤلو حاقدا کامیل حالدا، پاسیو و منفعل حالدا دیر، آیدیندیر کی بو مسئله نین اؤزو، فنئومثولوژیک آراشدیرمالارین موضوعسو کیمی گؤتورولمه لیدیر و ائینه بویونا اینجه لئه لیدیر و اؤزلیکله ده چوغونلوق حاققیندا اولان بوتون اینجه لئه مه یؤنتملری و عنصرلاری بورادادا گنچرلی اولاراق ایشله دیلمه لیدیر. بورادا من بو موضوعیا گنچمیرم، و یالنیز بو آزی نلیغین تمثیلجیلری ساییلان و داها دوغروسو اؤز لرینی بو آزی نلیغین گرچک تمثیلجیلری کیمی گؤسترمه یه چالیشان قروپلاردان سؤز ائدیرم (البته من بو قروپلارین بو خالقین گرچک تمثیلجیلری اولدوغونا چوخدا اینانمیرام). گنچمیش نچه ایلده بو نوع قروپلار هر فرصته مستقیم و غیرمستقیم اورمو گؤلونون احیاسیلا مخالفت ائدیبلر و اؤزلیکله مجازی شبکه لرده مختلف کمپینلر دؤزلده رک ذاب چایی سویونون اورمو گؤلونه انتقالی نین اؤنونو کسمک ایسته ییرلر و بو حاقدا علمی اولمایان مختلیف بهانه لر اورتایا آتیرلار.

- اورمو گؤلونون قوراقلیغینی اؤنله مک اوچون و بو ایشه چاره آراماق اوچون، چوخلو ییغیناقلار و توپلانتیلار و علمی کنفرانسلار بو اؤلکه نین مختلیف شهرلرینده اؤزلیکله آذربایجان شهرلرینده تشکیل تاپیر، و اؤلکه نین یوکسک مقاملاریندان یاردیم ایسته نیر، البته کی بو

حاقدادا آزادا اولسا بىر سىراقازانىملاردا الدە ئاندىلىيدىر. بو حركتلردە ان اۋنملى مسئلە يالنىز تورك خالقىنىن اشتراكىنىن اولماسىدىر، نە يازىق كى بو حركتلرىن ھىچبىرىندە كۆرمانچ لارىن اشتراكىندان سۆز ائتمك مومكون دئىل، بو حاقدادا تورلو سواللار مطرح اولماليدىر.

آيا بو خالق اۋزونو بو بۆلگەيە عايد بىلمىر؟ و بو بۆلگەنىن چىخارلارى و ضررلىرى اونلارى مارقاندىر مىرمى؟ آيا اونلار اۋز منفعتلىرىن بو بۆلگەنىن اكثريت خالقىنىن منفعتلىرىلە بىر بىلمىرلر؟ و آيا بو مسئلەنىن بىلىنمەن طرفلىرى واردىر؟ و اونلارىن يارارى ھارادادىر؟

-آيا ذاب چاينىن اورمو گۈلۈنە انتقالى مسئلەسى بونلارىن ضررىنە دىرمى؟ بىر حالداكى بو چاينىن ان آزيندان ايلدە ۱،۵ مىليارد مترمكعب گىيرىسى وار و ايندىلىكدە يالنىز اونون ۶۰۰ مىليون مترمكعبىنىن انتقالى اوچون طرح تۈكۈلۈبدور؟ آيرى طرفدن ذاب حوضەسىندە، ماكزىمم حالدا ۲۰ مىن ھكتاردان آز، اكىن يثرى موجود اولراق، اونا لازىم اولان سو مقدارى، ۱۵۰ مىن مترمكعبدن چوخ دئىل، نىيە اونلار بو انتقال لا موخالىفت ائدىرلر؟ (اشارە اولونماليدىركى بورادا يالنىز سددن آشاغى حوضەدە اكىن يثرلىرىن مساحتى اۋنملىدىر چونكى يوخارى حوضە، سو انتقالى جھتندن، بو قانونلارىن قاپسامىنا و شمولونا داخىل اولماز).

آيرى دئىشلە اونلار بوجور كمپىن لردە نەبى آماجلايرلار؟ آيا اونلار ائىلە بۇيوك پىشقرلەرە و گلىشمەلەرە نايل اولوبلار كى چئورە مسئلەلىرىنى دونيا دوزئىىندە گۈرۈرلر و بۆلگە خالقىنىن اىستكلرىنى، گۈلون احياسى حاقدادا كىچىك و اۋنمىسىز بىلىرلر؟

بىر حالداكى يالنىز غربى آذربايجانىن كۆرمانچ لارىنى نظردە توتساق اونلارىن نفوسونون ۸۵ فايزى مھاباد، بوكان و آزينلىق حالدا سولدوز، اورمو و سلماس دا ياشايرلار و اونلارىندان دوزگون ياشاملارى مستقىما اورمو گۈلونون احياسىلا باغلىدىر. نجور اولور اونلار بو حركتلردە يالنىز خانە بۆلگەسىنىن اھالىسىنىن يعنى كۆرمانچ نفوسونون ۱۵ فايزلىق، يارارلارىنىن پئشىندە دىرلر و نىيە آيرى بۆلگەلىرىن نفوسونو يعنى كۆرمانچ نفوسونون ۸۰ فايزلىك بۆلگەلىرىنى، ھىچە سايرلار؟

دئمك اولارمى؟ اونلار عمومى دۆزئىدە چئورەنى ياشاتماق اوچون اشتراك ائتمىرلر و گۈزلىرى آيرى يثرلىرىن ياشاتماغىندادىرمى؟ (البتدە بىر حالداكى بىلىرىك انتقال طرحى ھىچ بىر شكىلدە خانە بۆلگەسىنىن سو قايناقلارىنا ضرر يئتىرمىر و منطقەنىن حاقلارى ان آيدىن و اولوسلار آراسى ياسالار چرچىوہسىندە قورونماقدادىر. چونكى فائو (fao) ياساسى اساسدا بىر چاينىن يالنىز ۶۰

فایزی اکیچیلک ایشلری اوچون ایشلنہ ییلر و قالانی چئورہنی قوروماق اوچون جای یاتاغینا بوراخیلما لیدیر و بو قایدایته رینجه بو چایدا مراعات اولونور و ذاب چاینین توپلام گتیر یسینین یعنی ۱,۵ میلیارد متر مکعبین یالنیز ۶۰۰ میلیونو، انتقال اوچون و ۱۵۰ میلیونو دا بؤلگه سینین اکین سو احتیاجلاری اوچون نظرده توتولور و اونون ۷۵۰ میلیارد متر مکعبی یعنی ۵۰ فایزی چایا بوراخیلیر بیر حالداکی فائو یاساسی اسایندا اونون داها آز میقداری چایا بوراخیلماغی یترلیدیر. آیریجا اشاره اولونمالیدیر بو نوع تمثیلجیلر بوتون چالیشمالاریندا چوخراق اورمو گؤلونون تخریبی اوچون چالیشیرلار، مثلا اورمو گؤل حاقدا بیر تنز خاریجده وئریلیر (مختار هاشمی). دئمک اولار بو شخصین هدفی مقاله یازماقدان، چوخراق کورمانج لارین نژادی مسئله لری آوروپادا تشکیل تاپیلان کنفرانسلاردا مطرح اتمکدیر و ایستہ ییر بو بؤلگه نی بیر کورمانج بؤلگه سی کیمی گؤسترین، یعنی تورک خالقینین چوغونلوغونو بورادا گؤرمزدن گلہ یی هدفله ییر. و علمی جهتدن و مخصوصا اورمو گؤلونون احیاسی اوچون دیرلی مطالبیدن یوخسوندور.

-بیر حالداکی گورونوشلره گؤره کورمانج لاردا، هویت و میلی مسئله، ان یوکسک درجه ده بو خالقین ایچینده اؤنمه نیر، و حتی بعضیلرین دئییشینه گؤره آذربایجانین، اصلی و چوغونلو قدا اولان خالقینا نسبت داها یوخاری سویه ده دیر، نییه اونلار چئوره موشکول لرینی، بیر حالدا کی اؤلوم قایلیم مسئله سیله باغلی دیر، اؤز میلی تفککورلریندن آیری توتورلار و حتی یثری گلدی کجه چئورہنین احیاسینی هچہ سایماغا و اونو تخریب اتمه یه چالیشیرلار.

-بو مسئله لرده البتده کی دیش گوجلرینده ائتکی سی اولاییلیر، اما بو کیتابدا موضوع، فنئومئولوژی اولدوغو اوچون یالنیز اؤزنه و اینسانین ایچ حیسلی و دویقولاری مسئله سی بیزی ایلگیلندیر مکده دیر.

هانسی اؤزنل فاکتورلار اونلارین چئوره سورونلارینا ایلگیسیز اولمالارینا سبب اولموشدور؟ و هانسی اؤنملی آیری ذهنی مسئله لر اونلاری آیری جهتلره یؤنلندیر مکده دیر؟ بونلارین هامیسی و البتده چوخلو جنبی مسئله لرده، فنئومئولوژیک آراشدیرمالارین و تحقیقلرین موضوعسو کیمی سنچیلیب ایشلنمه لیدیر. (بو بؤلومده غربی آذربایجاندا یاشایان کوردلر اوچون کورمانج کلمه سی ایشلنمیدیر).

دوزنلی لیک و ندنسللیک/علیت قورال لاری ایچینه اینجه له نیر (پولوما، ۲۰۱۰:۱۳). پوزیتیویست بیلیمنه گۆره، هرکس اوچون گئچرلی قورال لاری بیلیمک و گنله مه لر (تعمیم) وجودا گتیرمک صورتیله، توپلومسال حرکتله حاکیم اولماقدیر (سوفواوغلو، ۲۰۰۹:۱۰).

پوزیتیویست یاناشمانین یانیندا سوسیولوژی ده قبول گۆرن دیگر ایکی تمل یاناشما، ائلشیدیرل سوسیولوژی و یورووملایجی سوسیولوژی دیر. ائلشیدیرل سوسیولوژی، موجود وضعیتیه دستکله یین پوزیتیویست سوسیولوژییه عکس العمل اولراق، گلیشن و «سوسیال دییشمه احتیاجی اوزه رینده اوداقلانان بیر توپلوم اینجه له مه سی دیر.» یورووملایجی سوسیولوژی ایسه «اینسان لارین سوسیال دونیالارینا عطف ائتدیکلری آنلام لار اوزه رینه اوداقلاناراق توپلومو اینجه له یین» بیر آراشدیرما یؤنلیمی دیر (ماکیونیس، ۲۰۱۲:۳۶). بو اوچ کلاسیک یاناشما یانیندا، یئنی و گلیشمکده اولان ایکی یاناشما داها اولماقدادیر. بون لار؛ فتمینیزم و پوستانمودترنیزم اولوب ۱۹۸۰ لارین سونلارینا دوغرو اورتایا چیخمیش لاردیر. فتمینستلر و پوستانمودترنستلر، پوزیتیویست بیلیمی ائلشیدیریرکن، یورووملایجی بیلیم و ائلشیدیرل بیلیم تملی اوزه ریندن آلترناتیولر سونماغی آماجلاماقدادیرلار (سنزال، ۲۰۰۳:۵۵).

یاخین زامانا قدر مودترن بیلیم، عموما پوزیتیویست پارادیگمانین ائتکی سی آلتیندا قالمیشدیر. گونوموزده ایسه، ساده جه سوسیال بیلیملر آلتیندا دییل، دوغا بیلیملرینده ده پوزیتیویست ائپستیمولوژی ائلشیدیریلیمکده و آلترناتیف یاناشمالار سونان بیر دؤنوشومون وارلیغین دان سؤز ائدیلمکده دیر (کوش، ۲۰۰۷:۲۰).

۲-۱-۲-۲- یورووملایجی پارادیگما

بئتراند راسئل، «فلسفه مسئله لری» آدلی کیتابینین گیریش جومله سینده، بئله بیر سوال وئیر: «دونیا دا منطیقلی دوشونن هیچ کیمسه نین شوبهه ائتمه یه جگی قدر کسین دوغرو لوقدا بیر بیلگی وارمیدیر؟»

و ایلک باخیشدا ائله ده زور گؤرونمه یین بو مسئله نین، گرچکده، سوروشولایله جک ان زور سواللاردان بیر ی اولدوغونو ایفاده ائتمکده دیر. اصلینده گونلوک یاشامدا دوغرو دییه قبول ائتدیگیمیز بیر چوخ شئین، یاخین دان باخیلدیغیندا گۆزه چارپان چئلیشکیلر / تناقضلرله دولو اولدوغونو و گرچکده اینانما میز لازیم شئین نه اولدوغونون آنجاق بیر بیغین دوشونجه لر سونوندا اؤیره نیله بیلدیگینی ایفاده ائتمکده دیر (راسئل، ۱۹۹۴:۱۱).

راستلین بو ایفاده سی و کسین دوغرویا یئتیشمه نین زورلوغو، بیلیم جامعه سینده فرقلی یاناشمالارین گلیشمه سینه سبب اولموشدور. بونلاردان بیر ده سون ایل لرده جاذبه سی آرتان یوروملایجی یاناشمادیر.

یوروملایجی پارادیگما (تفسیری مئتود)؛ دنیانی ایچینده یاشایانلارین پنجره سیندن آنلاماغا و آچیقلاماغا چالیشان، فلسفی و توپلومبیلیمسل دوشونجه تورلرینی ایچینه آلماقدیر. ایستملی/ارادی داورانیشدا اولان بیر وارلیق اولاراق اینسانین، آماجی عمومی قانونلارا و ارماق اولان طبیعت بیلیملرینین یؤتملریله اینجه لئمه سی نین اویقون اولمماسی و بونون نتیجه سینده سوسیولوژیک پوزیتیویزمدن آیریلما ایله ایدئالیزم فیکری یئنی دن جانلانیلمیشدیر. بو دوروم ایسه بعضی قورامجی لاری/نظریه چیلری یوروملایجی پارادیگمانین فیکری تمیلرینی اورتایا قویماغا سئو ائتمیشدیر. بو فیکری تمیلره قاتقیدا اولان نظریه چیلر آراسیندا اؤزلیکله ویلهلم دیلتی، ماکس وبر و ائدموند هوسرل ائتکی لی اولموشدور (چیف تچی، ۲۵:۱۹۹۹-۲۷).

یوروملایجی سوسیولوژی؛ اینسانلارین چئوره لریندن و داورانیشلارین نه آنلادیق لارینا اوداقلی، گرچکلیگین اؤز نللیگینی ساوونان، کمی وئری یئرینه کئیفی وئری نی اساس آلان، اینسانلارین دنیانی نجور آلقیلا دیغنا یؤنه لیک آراشدیرماجی لارین آلقى لارینی دستکله یین و اینسانلارین گونلوک یاشاملارینی نجور آنلاملان دیردیق لارینا اوداقلی بیر آراشدیرما یؤنه لیمی دیر (ماکیونیس، ۳۶:۲۰۱۲). یوروملایجی سوسیولوژی ده وورقو، بیرئیلره دیر. یوروملایجی سوسیولوژی ده، توپلوم دان بیرئیه گئدن بیر یاناشما یئرینه، بیرئیلردن توپلوما گئدن و توپلومو بیرئیلره ایضاح ائدن بیر باخیش آچی سی واردیر.

بیر حالداکی پوزیتیویست گؤروش: یوخاریدان باخاراق توپلومسال یاشامین کشف ائتمه سینی ساوونورکن، اونون عکسینه، یوروملایجی یاناشما: اینسانلارین دنیانی نه اولاراق آلقیلا ییرسا او اولدوغونو قبول ائتمکده دیر، (نئومان، ۱۳۱:۲۰۱۳).

اینسان، اؤز داورانیشلارینی آنلاملی قیلما، اولای لاری اؤنجه دن پلانلما و کسیدره بیلمه اوچون لازیم عاغل، سوسیال اورتام و کولتوره صاحیدیر. اینسان، بیر داورانیشی گلیشدیریر ویا عکس العمل وئیرکن بیر آماجی و بیر نیتی واردیر. توم بو داورانیشلارینین آرخاسیندا ایسه، ایچینده یاشادیغی عایله نین، توپلومون و کولتورون ائتکی سی واردیر. هانسی سی نین بو داورانیشی بیلدیردیگینی بیلیمک ایسه زور دور. بو ندنله یوروملایجی یاناشما، «ندن سونوج» رابطه سینی

آریاجاق معیار وسیلہ لری گلیشدیر مکدن چوخ، بو داورانیشی نندن گلیشدیر دیینی، دوغرو دان دوغرو یا ایلگیلی کیشیہ سوروشماق لزومونا اینانماقدادیر (دئمر و کول، ۲۰۱۱:۶).

یوروملایجی آراشدیرماجی لار، «فردلرین اؤز نل تجربہ لرینی آنلاماق کیمی بیر باخیش آچی سینا صاحیدیر لر. یوروملایجی پارادیگمادا اساس اولان، داورانیشی گؤز لملہ یندن چوخ، داورانیش صاحبی نین باخیشی و آلفی سی دیر. اصیل آماج گرچکلیک ایلہ کولتورک گرچکلیک و بونلاری اله آلان طبیعت بیلیم لری ایلہ کولتور بیلیم لری آراسیندا کسین بیر فرق قویان آلمان فلسفہ گلہ نگیندہ یئتیشمیشدیر. بو سببلہ «وبر»، طبیعت بیلیم لری ایلہ سوسیال بیلیم لر آراسیندا اؤنملی بیر فرق گؤرمہ یین پوزیتیویست سوسیال بیلیم یاناشماسینا اولدوقجا ائلشیدیرل باخمیشدیر (شاوران، ۲۰۱۲:۴۵). «ماکس وبر» سوسیولوژی ده، کوومت و دور کیم کیمی پوزیتیویست سوسیولوژی لار طرفین دن ایشلہ نیلن «آچیقلاماغا دایالی» کیمی یؤنتم یانیشیرا «آنلاماغا/یوروملایجی» دایالی کئیفی یؤنتم ده ایشلہ نیلمہ سی لزومونو ساوونموشدور (سوغور، ۲۰۱۳:۴۲).

ماکس وبر "ین سوسیولوژی سی، اینسانی، اؤزنہ نین فعالیتینی، و بیر ئیلرین اؤز گور ایرادہ سینی، وورقولایان گوروشلردن و اؤز لیکلہ آلمان فیلسوفو کانت دان تاثیرلنمیشدیر. وبر "ین سوسیولوژی سینین اؤزہ یی، بیر «توپلومسال ائیلیم» نظریہ چیلرینہ دایانماقدادیر. وبر، توپلومسال آکتورلر ایلہ اونلارین ائیلیم لرینہ وئردیکلری آنلام ایلہ نظری تشکّل لر و داها ماکرو توپلومسال قورولوشلار آراسیندا باغلانتی لار قوروماغا چالیشمیشدیر. بو یؤنویلہ وبر، ندنسل/علی آنالیزلہ، هئرمئنوتیک آنلاما قاورامینی بیرلشدیرہ رک بیر سئنٹز یاراتماغی دوشونموشدور (سئرال، ۲۰۰۳:۳۲). وبر سوسیولوژی نی، توپلومسال حادثہ لری یوروملایراق آنلاما و سونوج لارینی ندنسل/علی اولاراق آچیقلاما آماجی گودن بیر بیلیم اولاراق تانیملایمیشدیر (تولان، ۱۹۹۶:۳۶).

ماکس وبر، یوروملایجی سوسیولوژی نین کلیدینین، آنلاماق/آنالیز و «یوروملایجی آنلاما» معناسینا گلن «verstehen» کلمہ سی اولدوغونا اینانمیشدیر (ماکیونیس، ۲۰۱۲:۳۶).

ماكس وبر اۋز مئتودولوژىسىنى، ايكى اثرينده يىنى «يوروملايىجى سوسىولوژى نىن بعضى كاتتقورلىرى اوستونه» و «سوسىولوژى نىن تمل قاواراملارى» كىتابلاريندا وئرىر.

وبر، سوسىولوژى بىلىمى بئىله تعريفلىيىر: «سوسىولوژى، توپلومسال ائىلمى، يوروملايىجى اولاراق آنلاماغا، و بئىله جە ائىلمىن اۋز آخىشى و تاثيرلىرىنى، آچىقلاماغا چالیشان بىر دىسپلىن دىر». «وبر» نىن «يوروملايىجى آنلاما قاوارام، پوزىتيويست ياناشمانىن «آچىقلاما» يۇنتمىنە قارشى اورتايا قويۇموش بىر قاوارام دىر.

دۇغا بىلىملىرىنىن قبول ائتدىيى «دىشارىدان آچىقلاما» يۇنتمىنە قارشىلىق، فنونمئولوژىك ياناشمانىن تكليفى، «ايچەرى دن آنلاما» دىر. «وبر» نىن «اۋزىل آنلاما قاوارامىنى» ايشلتىمكە كى آماجى، هرھانسى بىرى نىن ويا طرف سىز گۈزگم و مُشاهىدەدە اولان آراشديرماجىنىن «دىشاريدان» آنلاشيلانين عكسىنە، بىرئىن ائىلمىندە «نە دئىمك اىستەدىگىنى» بىلمكىدەر. يىنى بىرئىن، اۋز ائىلمىنە يوكلەدىيى اۋزىل آنلامى تئىت ائتمكىدەر (سوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۴۲).

وبر "ن سوسىولوژى گۈرۈشو، توپلومسال حادثەلر نىن ندىسل/عللى آچىقلامالار نىن وئرمەيى ايچىنە آلير. وبر "ن ايشلتدىيى «ايدئال تىپ» قاوارامى ايسە بو ايش اوچون بۇيوك بىر اۋنمە صاحىبىدەر. وبر "ه گۈرە توپلومسال بىلىملىرىدە نىنلىك آنجاق، ايدئال تىپلر نىن ايشلەنلەمە سىيلە مومكون اولايلىر (چىفت چى، ۱۹۹۹: ۳۲).

وبر "ه گۈرە بىر ائىلمىن آنلامىنى، پراتىك (عملى) بىلگىلر نىن ياردىمىيلا درك ائتمك مومكون اولدوغو كىمى آچىقلايىجى آنلايىش يولويلا دا درك ائتمك مومكون دور. باشقالار نىن دوشونجە و ائىلملىرىنى عاغىلجى يول دان، دويقولار نىن ايسە عاغىلجى اولمايان بىر يول دان درك ائتمك بونا بىر اۋرنكىدەر. توپلومسال اولونتولار نىن «آنلايىش» يۇنتمىيلە آچىقلاناراق علمى بىر كئىفيت قازانماسى، آنجاق اولونتولارا باغلى آنلام باغلانتي لار نىن قورولماسىيلا مومكون اولايلىمكەدەر. بىر توپلومسال ائىلمىن آچىقلانماسى، بىرئىن اۋز ائىلمىنە وئردىيى اۋزىل آنلامىن، ائىلم ايلە آنلام آراسىندا گرە كلى باغلانتي نىن قورولماسى و بونون درك ائتمە سىنى لازىم قىلماقدادير (تولان، ۱۹۹۶: ۳۶).

ۋېر" ە گۈرە سوسىولوژى، توپلومسال بىر ئائىلىمى يوروملايىراق آچىقلاماغا چاللىشىر كىن دۇغا بىلىملىرىدە ايشلەنلن ياسا بنزرى قاوراملار يىترىنە يوخارىدا دا ايفادە ائدىلن «ايدئال تىپ» قاورامىنى ويا يۇنتىمىل آراجىنى ايشلىتمەلىدىر (سوغور، ۲۰۱۳:۴۲). ۋېر، «ايدئال تىپى» «مشخص بىر تارىخى دۇنمە اورتاي چىخان حادثەلرى آناليز ائتمك ھدفىلە، آراشدىرماجىن گرچكىك حاققىندا صاحب اولدوغو دليل و مُشاهدەلرە دايناراق گلىشىدىرىدىي يۇنتىمىل/مىتودىك بىر آراج» اولاراق تعريفلەمىشىدىر (شاوران، ۲۰۱۲:۴۶).

ۋېر"ىن مىتودولوژىسىنىن تمل تىكىكى، بو «ايدئال تىپ» ياناشماسى دىر. سوسىال بىلىملىرىدە ايشلەنلن قاوراملار دىر يارقىلار دىن آرىنمايش اولماسى و عىنى ايدراك فرقى آنلاملار يوكلەنەبىلر اولماسى، ۋېر"ى سوسىولوژىك تىپلر قورولماسىنا يۇلتىمىشىدىر. ايدئال تىپ ياناشماسى، بىرلىشىرىجى ويا بوتونلىشىرىجى عمومى اۋزلىكلردن چوخ، بىرلىشلىشىرىجى اۋزلىكلرى اوزە چىخارماسىنى آماجلاماقدادىر. ايدئال تىپ؛ (عاغىلجى يۇنتىملىرلە وجوداكتىرىلن، «دىر يارقىلار دىن» آرىنمىش، مشخص بىر توپلومسال اولونتونون توم تىپىك خصوصىتلىرىنى داشىيان، گرچك توپلومسال ياشام اىچرىسىندە ھىچىر واخت قاورامسال/ ايدراكى صافلىغى ايلە راستلانمايان، بىر آماج اولماقدان چوخ مشخص بىر اولونتونون تىپتى، آنلاشلىماسى و آچىقلانماسى اوچون بىر آراج و وسىلە كىفىتى داشىيان، بىر تصور و سويوت بىر ذھنى قورقودور) (تولان، ۱۹۹۶:۳۸).

ۋېر، اۋزىل آنلاملار ايلە نىسل قورولوشلار آراسىنداكى باغلانتىلار ذھىندە وجوداكتىرىلمىش اولان ايدئال تىپلر آراجىلىغىلا قورماقدادىر. ايدئال تىپلر، گرچك توپلومسال ياشامدان سىچىلمىش اۋزلىكلردن تىكىل تاپان و تامامىلا ذھنى قورقولاردىر. نە تارىخىسل نە دە توپلومسال اولونتو و اۋرنكلرلە بىرە بىر اۋرتوشمەمكەدەدىر. فقط بونلار سوسىولوژىك آناليز اوچون بىرلىرىندن آرىشىدىرماغا ياردىم ائتمكەدەدىر. بىر ايدئال تىپدن قصد ائدىلن، نورماتىف يا دا اخلاقى آنلامدا ايدئال اولان دىئىل دىر و ھرھانسى بىر اۋجالتما آنلامى احتوا ائتمەمكەدەدىر. ايدئال تىپىن ايدئال اولماسى، اونون يالنىزجا بىر ذھىنسل قورقو/ذھنى خيال اولدوغونو

گۇستىرمىكەدە دىر. ايدئال تىپ "ه گرچك دونىادا هيچير يئردە راستلاماق مومكون دئىل دىر. فقط او، گرچك دونىانى آنلامىزا يارايان بير آراج و وسيله دىر (سئزال، ۲۰۰۳:۳۴).

ايدئال تىپ، سۇزونو اتئديگىمىز فنومئىن اۇزەيىنى ايفادە ائدن صاف و سويوت كئيفيت دە بير مودئل دىر. ايدئال تىپلر آچىقلاما اولمايىب، بىزە بير شئىن ندىن يا دا نجور اولدوغونو آنلاتمازلار. نظريەدن كيچىك اولوب، آراشديرماجى لار طرفين دن نظريە وجوداكتيرمك اوچون يا دا وئرى آناليزينده ايشلەنيلرلر. ايدئال تىپ، سادەجە قارشىلاشديرما اوچون ايشلەنيلن مصنوعى و ساختا بير آراجدير، چونكو هئچير گرچكلىك تام معناسيلا بير ايدئال تىپە اويماقادير (نئومان، ۲۰۱۳:۸۴).

وبر اينسانين، آنجاق ايدئال تىپلر اولاراق آدلانديرديغى ايدئال آراج لار آراجليغيلا آنلاشلايىلە جگىنى دوشونمىكەدە دىر. بو تىپلر نه گرچكدير نه ده گرچك ايچينده ايدئال تىپلرە راستلانيلايىلر. ايدئال تىپ بير فرضيه يا دا گرچگين بير تصويرى دە دئىل دىر. وبر "ه گۇرە ايدئال تىپلر، توپلومسال داورانىش لارا يۇنەلىك ذهينسل تصور لردير. وبر، ايدئال تىپلر اولاراق؛ توپلومسال رابطه تىپلر، قروپ تىپلر، توپلوم تىپلر، ايقتيدار تىپلر، دين تىپلر، اويقارلىق تىپلر و بنزرلرني تكليف ائتمىكەدە دىر. كاپيتاليزم و پروتستانيزم، وبر "ه گۇرە ايدئال تىپلرە بير اۇرنكدير (اثرگون، ۱۹۷۳:۷۰).

ماكس وبر "ين يانشاماسى؛ سئموليك ائتكيله شيمجىليك «متقابل تاثير ائتمه»، فنومئولوزيك سوسيولوزى «گۇرۇنتويىلىمسل توپلوم بىلىمى» و اتئومئودولوزى «فردى داورانىشلار يۇنتمى» ايله بيرلىكده، يوروملايجى سوسيولوزيك يانشامالار آراسيندا سايىلماقادير. بو يانشامالار، اينسان داورانىش لارينين بۇيوك اۇلچوده توپلوم طرفين دن شكىللەندىي فرضيه سينه قارشى چىخان، توپلومو اينسان فعاليتى نين بير اورونو اولاراق گۇرن و سوسيولوزى نين تمل آماجىنين اينسان ائىلم و عمللرني آنلايىب يوروملاماق اولدوغو ساوونان بير آنلايىشى وئرمىكەدە دىر (سوغور، ۲۰۱۱:۱۱۷).

۲-۲-۲-۲- ائڊموند هوسٽل و فئومئولوژی

۲-۲-۱-عمومی خطریلہ فنومنولوژی

فئومئولورژى نىن نه اولدوغو موضوعونا گيرمه دن اؤنجه فئومن ندير؟ سوالين جاوايىنى وئرمك لازيمدير. فئومن سؤزجويونون ايكي تمل آنلامى واردير. بيرينجى آنلاميلا فئومن، بير آلقي نسنه سى، گؤردويوموز، دويولاريميزلا حيس ائتديگيميز ويا آلقيلاديگيميز بير شئ دير. ايکينجى سى آنلامى ايسه، سيرا ديشى بير شئى، هنوز آچيقلامادايگيميز ويا آنلايامادايگيميز نورمال ديشى بير شئ دير. فئومن ايلک تعريف ايله، ديش دونيانين گرچکده وار اولدوغونو و بو دونيانين دويولاريميزلا، اؤزليلکله گؤزلىمىزله آلقيلانايلىن اؤزونه عايد بير گرچکليگه صاحب اولدوغو فرضيه نى اوزه رينه قورولو بير تعريف دير. ايکينجى سى ايسه «يؤرومجو» بير تعريف کئيفيتينده دير. بونا گؤره اينسانلار، اؤزونه خاص باغيمسىز بير گرچکليگه صاحب اولمايان فيزيكى دونيانى، دويولارى آراجيلىغيلا آنلاماقدا و اونو اؤز يوروملارينا گؤره يئنى دن ياراتماقدادير (سلاتئرى، ۲۰۱۲:۲۳۲).

فئومئولوژى نىن تعريفى و آنلامىنا باغلى دوشونورلرلرلر فرقللى ياناشمالارى واردىر. مثرلو پونتى، «فئومئولوژى نىن بيرليگىنى و گرچك آنلامىنى آنجاق اؤز ايچىمىزده تاپايلىرىك» دىركن، جانسون "دا (Jeanson) «فئومئولوژى اوچون نسلل بير تعريف طلب ائتمه نىن ساجماليغىنى» بىلدىر مىشدىر (ليوتارد، ۲۰۰۷:۷).

فنومئولوژی تئریمی یونانجا، فنومئولرین ییلمی آنلامینا گلن، «phainomenon» و «logos» کلمه لرین بیر آریا کلمه سیندن اولوشموشدور. کلمه اولاراق «phainomenon»، «اؤزونو اولدوغو بیچیمده گؤسترن» آنلامیندادیر. فنومئولوژی ایسه، «اؤزونو گؤستریدی بیچیمده گؤستره نی گؤرونور قیلما یا دا آچیغا چیخارما» آنلامینا گلمکده دیر (شن، ۲۰۵:۲۰۰۶).

فئومئولوژی، بیر فئومن بیلیمی دیر و موضوعسو فئومئولردیر. فئومئین کلمه آنلامی اولان «گؤرون»دن قصید، گؤزله گؤرونن دئمک اولماییب، «بیلینجه گؤرونن شی» معناسینی داشیماقدادیر. بیلینجین گؤرمه سی دئمک، گؤزله گؤرونلرین بیر تاکیم ایشکملره تابع توتاراق آنلاشیلماسی دئمکدیر. بیلینجه گؤرونلر، سوموت نسنهلرین یانیندا، اینسانا عاید هر تورلو دویقو، دوشونجه، دۇروش و توتوملاری دا احتوا ائتمکده دیر. فئومئولرین بیلینجیله رابطه قورماسی و بیلینج طرفیندن ایشکنمه لری صورتیه فئومئولوژی اورتایا چیخماقدادیر.

فئومئولوژى، بو رابطة نىن نجور قورولدوغو و ھانسى يول و سورج (گندىش) لرى تعقيب اتىدىكى سوالىن جاوابىنى وئرمەيە چالىشماقدا دىر (سوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۹). » The Encyclopedia of Sociology دە فئومئولوژى، «بىرنى و اونون بىلىنچلى تجربە لرى ايله باشلايان و داھا اۇنجه دن وار اولان قبوللر، اۇن يارقى لار و فلسفى دوغمالاردان قاچىماغا چالىشان بىر يۇنتم» اولاراق تانىدىلمىش دىر (Wolf و Wallace، 2012: 349).

فئومئولوژى «شئى» لرىن ايچىندە وار اولان «گىزلى اۇزەيى» ن بىلگىسىنە يىتىشمەيە چالىشان بىر يۇنتم دىر. اينجه لەمە موضوعو، دوغرو دان نىسل رئاليتە / گرچكلىك اولمايىب اينسانىن بو رئاليتە ايله رابطة يە گىرر كن ايشلتىدىي بىلىنچ سورجى دىر. بو سورجىن طبعى بىلىملر ايله عىنى يۇنتم ايشلەنلەر ك قاورانا بىلمەسى كسىنلىكە مومكون دئىل دىر و بو سورجە باغلى بىلگىلر توم بنزر دوروم لار اوچون ياسالار حالىندا دە گنللەنەمز (اىرباش، ۱۹۹۲: ۱۶۰). فئومئولوژىدە مكان و زاماندا وار اولان و بوتون اينسان لار اوچون گرچك اولان نىسل بىر دىش دونيانىن موجودىتى گۇرو شو، آيرىتلى بىر سورقولا ما و اينجه لەمە يە تابع توتولماقدا دىر. فئومئولوژى، دىش دونيانىن بىر بىلىنچ اورونو اولدوغونو و اينسانىن، بىلىنچ طرفىندىن ياراتىلان بىر دونيادا ياشايدىغى فرضىيە سىنە داينماقدا دىر (چىفت چى، ۱۹۹۹: ۳۴).

فئومئولوژىك يۇنتمە تمل آماج، فئومئولرى، اۇزلرىنى گۇستردىكلرى بىچىمىلە يعنى وئرىلدىكلرى كىمى اينجه لەمە كدىر. بو باغلامدا بىر فئومئولو قون گۇرۇى ايسە تجربە وئرىلرىنى اولدوغو كىمى تصوير لەمەك، آناليز ائتمەك و يوروملا مقدا دىر (شئى، ۲۰۰۶: ۲۰۵). دىگر بىر دئىشلە فئومئولوژى نىن آماجى، اينسانىن ايچىندە ياشايدىغى دونيانى آنلاماق و آنلاملاندىرماق دىر (كوچ، ۲۰۱۱: ۱۲۶).

فئومئولوژى نى، توپلومسال ائىلم ويا يوروملايىجى سوسىولوژى آدى آلتىندا الە آلىنان دىگر ياناشمالاردان آيران ان تمل نوقطە، اونون توپلومسال بىر ائىلمى اولدوغو كىمى آچىقلامانىن ايمكان سىز اولدوغونو ايلرى سورمەسى دىر. فئومئولو قلا ر، دىگر سوسىولوژىك ياناشمالارىن چوغوندا اولدوغو كىمى اينسان داورانىش لارىن نىندىسل / عللى آچىقلامالارىنى وئرمەك يا دا اولونتولارىن نجور وار اولدوقلارىنى آچىقلاماقلا ايلگىلنمىز، بونون يىرىنە، اينسان ذهينى و اينسان لارىن اطرافلارىندا كى شئىلرى صىنىفلاندىرما و آنلاملاندىرما يول لارىنى اينجه لرلر (سوغور، ۲۰۱۱: ۱۱۸).

۲۱۷

لزمونه باغلی بیر سورجدر. اینسانلار، دونیانی بللی بیر بیچیمده درک ائدهجک شئکیلده یئتیشدیرلمکدهدیر. بو ایدراک سیستمی، اونلاری سورقولامادان قبول ائتمکده و اونلاری تاماماً «دوغال» سایماقدادیر. بو ندنله کیشیلر دونیادا، توپلومساللاشدیرما گنشدیشینده اؤزلرینه اؤیره تیلن و بئیمسه دیلمیش اولان دوشونجه قالبیلاری ایله یئر آلماقدادیر. فنئومئولوژی ایسه بئله قالبیلارین دیرلندیرمه دن قبولله نیلمه مه سی لزومونو ایفاده ائتمکدهدیر. بیزدن کولتوروموزو، یئتیشیرکن بیزه بئیمسه دیلن دونیانی گۆرمه و قارشیلما توتوموموزو سورقولامامیزی ایسته مکدهدیر (رضایته، ۲۰۰۲:۴۹۸).

فنئومئولوژی، فلسفی بیر باخیشلا دونیانی نجور آنلادیغیمیز و آلقیلا دیغیمیزی سورقولاماقدادیر. فنئومئولوژی نین ان اؤنملی نوکته سی، میدانا گلن اولایلار نتیجه سینده الله اندیلن تجربه لردن چوخ، بیرئیلرین آنلاما و آلقیلا ما سورج لری ایله بیرلیکده، بو اولایلارین کیشیلرده بیراخیلدی آلقی نین نجور تشکیل تاپدیغیدیر. یاشانمیش بیر اولایلا ایلگیلی اولاراق کیشیلر، فرقلی دیرلندیرمه لر وئریب فرقلی آلقی لارا صاحب اولایلمکدهدیر. فنئومئولوژیک باخیش، هر تور بیلگییه قارشی شوبهه جی دیر. فنئومئولوژیده اصل اولان شئی، آلتترناتیف باخیش آچی لاری گلشیدیره یلمک و پئشین /اؤنسل قبوللرله یاشادیغیمیز فرضیه لری سورقولاماقدیر. بو یاشامادا اولاشیلماق ایسته نن نیهایی هدف؛ گنل، تکیل /مفرد و قاتی بیر باخیشین حاکیم اولدوغو بیر آنلایش اولماییب هر تورلو سینیرلامالاردان اوزاق، اؤزنل آما بوتونجول یئنی بیر وارلیق آنلایشی اورتایا قویماقدیر (دولو، ۲۰۱۲:۵۸).

فنئومئولوژییه گۆره، اؤرنکین گرچکده دولاب (کُمد) و میز دییه بیر شئی یوخدور. بونلار، اینسانلار طرفیندن بئیلرلی وظیفه لر و آنلاملار یوکلنیلن اخشاب فورملاردیر. اونلار ساده جه بیزیم آنلایایلمک اوچون اینسان اورونو ویا دوغا اورونو اولان شئیلره وئردیگیمیز ایسیم یا دا یاپیشدیردیغیمیز ائتیکنٹ لردیر. بو ندنله فنئومئولوژی، فیزیکی دونیانین اصلا دیشمه یین و بوتون اینسانلار اوچون عئینی اولان گرچک بیر دنیا اولمادیغینی ساوونماقدادیر. او، اینسانلارین یوروملارینا و اونا یوکلهدییی آنلاملارا باغلی اولان «نیسی» بیر دونیادیر (سلاتتیری، ۲۰۱۲:۲۳۰).

فنئومئولوژییه گۆره، اینسان ائیلکینه باغلی عمومی یاسالار اورتایا قویاما. یوروملایجی یاشاملار ایچینده فنئومئولوژی و بو دوشونجه دن گلشیدن ائتمئودولوژی، توپلومسال ائیلکین

ندىنسل/ئەلى آچىقلاماسىنى رد ائىدىكلرى اوچون پوزىتۈيىست و قورولوشچو ياناشمالاردان ان رادىكال بىچىمدە آيرىلان ياناشمالار اولاراق قبول ائىدىلمىكەدەير (سوغور، ۲۰۱۱:۱۱۸).

۲-۲-۲-۲-ئەندومند ھوسئىرلىن فئىئومئىئولوژىسى

«فلسفە، فلسفەلەردن دئىيل، شئىلەردن، فئىئومئىلەردن ھىركەت ائىمەلى؛ شئىلەر، فئىئومئىلەر دۇنمەلى دىر» سۇزۈيلە اۆنلەنن ئەندومند ھوسئىرلىن گلىشىدىرىمىش اولدوغو فئىئومئىئولوژى، اۆزەيە باغلى بىلگى نىن اولابىلىرلىگىنى قبول ائىمەين اوندوققوزونجو يوزايل فلسفەسىنە عكس العمل اولاراق دوغموشدور (اۆكتىم، ۲۰۰۵:۲۸).

ھوسئىرلەر گۈرە، بىر اۆزىك بىلىمى اولان فئىئومئىئولوژى، بوتون بىلىملەرنى تەملىندەدەير. ھوسئىرلەر گۈرە، فئىئومئىئولوژى؛ ائلى لارى ائلى اولاراق، دويقولارى دويقولاراق، يارقى لارى ايسە يارقى اولاراق الە ائىلماقدادىر. ھوسئىرلەر گۈرە فئىئومئىئولوژى «اۆزەيى گۈرۈلەمە و مۇشاھىدە ائىمە يۇنئىمى» دىر. بو يۇنئىمدە ائىچ، «فئىئومئىن» نىن نە اولدوغو و نجور قاورانايىلە جگى سورقولا ما و اينجەلە مەكەيدىر. فئىئومئىئولوژى نىن اوبىزە قارشى سىندا آلدىغى توتوم، طبعى توتوما بنزەمەين فئىئومئىئولوژىك بىر توتومدور. طبعى توتوم، اونا وئىرلەنى آراشدىرىپ سورقولا ماماسى ندىن يە دوگماتىكەيدىر. فئىئومئىئولوژىك توتوم ايسە فئىئومئىئولوژى نىن كرىتىك (ئەلئىشىدىرل و ھىساس) بىر اۆزىك بىلىمى اولماسى ندىن يە ائىلئىشىدىرل اولماق زوروندادىر (اۆكتىم، ۲۰۰۵:۲۹).

ھوسئىرلىن مۇشھور «شئىلەر دۇنەلىم يىئى دىن» چاغرى سىنىن آلتىندا ياتان تەل آئىلام؛ بىزىلەر بىنەمسەدىلن دوشونجەلرىمىزى، كولتوروموزو سورقولا ما و بىر كئارا بىراخماق لىزومودىر. فئىئومئىئولوژى بىزە «شئىلەرنى» بىزە اۆيرە تىلدىيى كىمى اولدوقلارنى سورقوسوز سوال سىز قبول ائىمەمەيى، اۆيرە تىلەمىش بىلگىلرىمىزى يىئى دىن اينجەلەمەمىز لىزومونو سۇيەلەمەكەدەير. بو باغلامدا «شئىلەر دۇنەلىم يىئى دىن» چاغرى سى «اۆزىل آئىلاما و ارماعا چالىشىلمايى» آئىلامىنا گەلەمەكەدەير (قىزىل چىلىك، ۱۹۹۴:۴۹۶). بو شئىكىلدە، نەنەلەرنى بىزە نجور گۈرۈندۈيۈنو دوغرودان دوغرويا تئىت ائىمەك مومكون اولايىلە جەكەيدىر. شئىلەرنى نجور گۈرۈندۈكلەرنى تئىت ائىمەك ايسە اونلارنى گرچەك كىملىكلەرنى اورتايا تۇكەك دىمەكەيدىر. بونون اوچون دە بىلدىكلەرنىمىزىن و كولتوروموزون آيراق لار آراسىنا آئىلا (epoche) اولاراق آدلان دىرىلان «فئىئومئىئولوژىك يىئىدەر گەمە» سى نىن وجودا گىتەرىلمەسى لازىمدىر (سئىزال، ۲۰۰۳:۳۷).

اولاجاقدىر. بو اوزدن ده هوسىرل فئومئولوژى اوچون، «سىزگىيە دايدانان و تصویره يۇنەلىك بىر اۆزك بىلىمى» دىمكىدەير (اۆكتىم، ۲۰۰۵:۳۸).

فئومئولوقلار گۆره بىرىلر، دىش دونياىلا توخونما، گۆرمە، دوپما، قوخولاما و دادما كىمى دويولارىيلا تماس قورارلار. فقط سادەجە دويولارلا صاحىب اولماق، دونيانىن بىرئە آنلاملى كلمەسى اوچون يىترلى بىر دوروم دىيىلدير. بىرىلر دويولارى واسيطەسىيە سون سوز سايدا تجربە ياشارلار و فئومئول شىكلىندە اورگانىزە اندرلر. بئىلەجە اۆرنىگىن بىر آناھتارلا، قلمى بىرىرىنە قارىشىدیرمايىق و بىر آناھتار گۆردويوموزدە بونون قاتى فورمدا بىر مئثال اولدوغونو بىلىرىك. هوسىرلە گۆره بو صىنىفلاندىرما سورجى تاماماً اينسان ذهنىن اورونودور و ھىچىر آچى دان نىسل دىيىلدير (سوغور، ۲۰۱۱:۱۲۱).

ھوسىرلىن «شىلرە دۆنەلىم يىتىدن» چاغرىسى ايلە ماکس وبر "ين آنلاماغا يۇنەلىك بىر سوسىيولوژى وجودا گتىرمە گىرىشىمى آراسىندا ياخين بىر نظرى ارتباط واردىر. وبر، سوسىيولوژىنىن آماجىنى، توپلومسال داورانىش لارى يوروملايلاق آنلاماق و بئىلەجە بو داورانىش لارىن تشكىل و تاثيرلىنە ندىنسل/على آچىقلامالار گتىرمك اولدوغونو ايفادە ائتمىشىدیر. وبر سوسىيولوژىسىن آنلاما طلبى ايلە ھوسىرلىن «يىتىدن شىلرە دۆنمك» طلبى، آراسىنداكى ياخين نظرى رابطه، فئومئولوژىنىن آنلاما طلبىنى دىلە گتىرمەسىنە دايدانماقدادىر (رضاتپە، ۲۰۰۲:۵۰).

ھوسىرل دە وبر كىمى، ائلكشىدىرمەدن مطلق اولونتولارى اينجەلەين و نھايى گىچىرلىك مسئلهلرئىلە اوغراشما گوجوندن يوخسون اولان پوزىتويست بىلىمىن قارشى سىندا اولموشدور. وبر بو حاقدا، مئتودولوژىنىن دوزەلتىلمەسى مسئلهسىيە مشغول اولوركن، ھوسىرل دىقتىنى اونتولوژى، ائپىستمولوژى و مئتودولوژىنىن تمل مسئلهلرئىنە چۆيرەرك فئومئولوژىنىن سون درجە اۆزىلجى بىر تورونە ايلگى گۆسترمىشىدیر. و بو ايشلە، يوروملايىجى پارادىگمانىن اولدوقچا اۆزىلجى آلايندا يىر آلان سونراكى اينجەلەمە و آراشدىرمالار اوچون تمل اساسلار اورتايا قويوموشدور (چىفت چى، ۱۹۹۹:۳۶).

ھوسىرل، اۆزىل-نىسل مسئلهسىندە آشىرى درجە اۆزىلجى بىر يىرە صاحىدیر. اونا گۆره فئومئولوژىنىن آماجى، اۆزىللىرى اينجەلەمك و اونلار آراسىنداكى رابطهلرى آچىقلىغا قاوشدورماقدیر. اينانچ ويا قبوللرئىن ارتهلەنىب بىر كنارا بىراخىلماسى /پاراتتزه آلىنماسى ايسە

فئومئولوژی نین چۆزومله مه (آنالیز) و تصویر ائتمه یه چالیشدیغی اؤزنللیک آلانینا گیرمک اوچون بیر یول سونماقدادیر. هوسئرلین فلسفه سی ایله قارشیلانمیشدیر یلدیغیندا وبر "ین «یوروملایجی سوسیولوژی سینین اؤزنل آلانا دایر چوخ سینیرلی بیر گیریشیم اولدوغو سونوجو چیخماقدادیر (چیفیت چی، ۱۹۹۹:۳۵).

۲-۲-۳- آلفرئد شوئز و فئومئولوژیک سوسیولوژی

آلفرئد شوئز (Alfred Schutz) (۱۸۸۹-۱۹۵۹) وین ده آنادان اولار، حقوق و سوسیال بیلیملر اوخودوقدان سونرا فئومئولوژییه مارقا گؤستریر. ۱۹۳۹ دا اطریشین آلمانلار طرفیندن ایشغال تهلیکه سینین باش گؤستریدی و آمتریکایا کؤچ ائده جگی زامانا قدر هوسئرله بیرلیکده اولموشدور (سلاتئری، ۲۰۱۲:۲۳۱).

فئومئولوژیک سوسیولوژی، آلفرئد شوئز "ون ۱۹۳۲ ایلینده «The Phenomenology of the Social World» (سوسیال دونیانین فئومئولوژی سی) آدلی اثرین یایملا نماسی ایله گونده مه گلمیشدیر. (قیزیل چلیک، ۱۹۹۴:۴۹۹). شوئز، سوسیولوژی ایله فئومئولوژی نی بیرلشدیرمه ایشینه باشلارکن، وبر "ین تمل قاوراملارینی اینجه له ییب، اونلاری داها آیدین و مشخص حالدا اورتایا قویملاری لزمونو دوشونه رک بو یولدا ایله مه یه باشلامیشدیر (رضاطیه، ۲۰۰۲:۵۲۱).

هوسئرلین فئومئولوژیک فلسفه سینى سوسیولوژی تانیدان و بو فلسفه نی دیگر یورومجو دوشونجه مکتبلریله بیرلشدیرن شوئز، ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ لی ایل لرده فئومئولوژیک سوسیولوژی نی باتی دونیاسیندا تمل بیر «یورومجو سوسیولوژی» بیجیمی اولراق گلیشدیرمیشدیر. فئومئولوژیک سوسیولوژی پوزیتیویزمه قارشى بیر میدان اوخوما حالینه گلمیشدیر. آیریجا ائتمودولوژی و خبرناسجی (خبروئریجی) ائلئشدرل تئوری کیمی باشقا یورومجو باخیش آچی لارینی دا حرکت گنجیرمیشدیر.

شوئزون فئومئولوژی آلانیندا کی تمل چالیشمالاری: -توپلو یازیلار (۱۹۷۱)، -سوسیال دونیانین فئومئولوژیسی (۱۹۷۲)، -ت.لاکمان (T.Luckman) ایله بیرلیکده چالیشدیغی یاشانتی دونیاسینین قورولوشلاری (۱۹۷۴) آدلی اثرلری دیر (سلاتئری، ۲۰۱۲:۲۳۱).

شوئز، وبر "ین آنالایجی سوسیولوژی یاناشماسینا فلسفی بیر تمل آرارکن اؤنجه برگسونا باش وورموش، فقط تقریبا دؤرد ایل سورن چالیشمالاریندان سونرا اوندان آرادییغینی

تاپامادىغىن دان ھوسىرلە يۇنلەمىش ۋ ھوسىرلەن فىلسەفەسىنى ئۆز نەزىرىيەسىنە فىلسەفى تەمىل قىلاراق ۋاراولۇشسال بىر «فەنئومئولوژىك سوسىيولوژى» نەزىرىيەسى گەلىشىدىر مەشىدىر. البتە ھوسىرلى اولدوغو كىمى قوبول ئاندىب ئۆز نەزىرىيەسىنە آختارامەش، يالنىز جا فىلسەفى زەمىندە اونا دايانماغى تەرجىح ائتمەشەيدىر. شۇتۇرا گۆرە، ھوسىرلەن يۇنلەمى چوخ ئۆزىل دىر ۋ سولەيسىز مە/ تەكمەنچىلىگە دوشمە تەھلىكەسىنە سەھىدەيدىر. بو اوزدن شۇتۇر، اونون گۆرۈشلىرىنى ئۆز سوسىيال بىلىملەر ياناشماسىنا اويقون طەرزە دۇنۇشەدورمەك غەيرەتەندە اولمۇشەدور. شۇتۇرون سوسىيولوژى آتلايشىندا، رىئالەزم اىلە ايدئالەزمى سەنتەنەلەدىيى گۆرۈلمەكەدەيدىر (سوفواوغلو، ۲۰۰۹:۱۰۴). شۇتۇر، پوزىتەيۈست ياناشمانەن گەنلەيەجى يۇنلەمەلەرنەن تەپلوم بىلىملەرنە اويقولانماسىنا قارشى چەخمەش ۋ بو نەنلە فەنئومئولوژىك بىر سوسىيولوژى اىنشا ائتمە زورون لولوغو دويمۇشەدور (كىلەچ، ۲۰۱۰:۹۱).

فەنئومئولوژى، فىلسەفى بىر مەكتەب اولاراق اندەموند ھوسىرلەن طەرفەن دن گەلىشىدىرەلمەش ۋ اوندان سونرا آلفرەند شۇتۇر طەرفەن دن سوسىيولوژىك بىر ياناشما ھالەنە گەتەرەلمەشەيدىر. آلفرەند شۇتۇر، فەنئومئولوژى اىلە سوسىيولوژى آراسىنداكى كۆپرونو قوران كەشى دىر ۋ غەينى زاماندا ھوسىرلەن دە ئۆيرەنەجى سەيدىر. شۇتۇر، ھوسىرلەن فەنئومئولوژىيە دايەر دوشونجەلەرنى سوسىيولوژىە داشەمەش، بو دوشونجەلەرى سەمبولىك ائەكىلەشەمەجىلىك كىمى دىگەر يوروملەيەجى تئورەلەرلە بىرەشەدەر مەيە ۋ گەندەلىك ياشام فەنئومئەنە اويقولانماغا چالەشمەشەيدىر. بو نەنلە اونون گەلىشىدەردەيى ياناشما «فەنئومئولوژىك سوسىيولوژى» اولاراق آدلاندىرەلمەقەدەيدىر (سوغور، ۲۰۱۱:۱۲۴). شۇتۇر، ھوسىرلەن فىلسەفەسىنى سوسىيولوژىە اويقولانما چاباسىندا ايسە ۋېر"ەن آتلاما قاورامىنى ايشەلمەشەيدىر (Wallace ۋ Wolf، 2012:352).

بو نوقطەدە فەنئومئولوژى ۋ فەنئومئولوژىك سوسىيولوژى آراسىندا نەجور بىر فەرق اولدوغو مەۋسەسونا باخماق لازەمەيدىر. ايكى قاورام آراسىنداكى تەمىل فەرق؛ فەنئومئولوژىك سوسىيولوژىەنەن دۇنيانى گۆرە، آلقىلاما، آنلاملاندىرما ۋ يوروملاما بېچەمەيمىزى، بۇيوك اۆلچودە اېچەندە اولدوغوموز تەپلومەسال چەئورەنەن ائەكىلەدەيى دوشونجەسى دىر. اىنسان دوغومغوندا، كۆتۈرەك اولاراق اۆزۈندەن اۆنچە قورولمۇش اولان بىر دۇنيانا دوغماقەدەيدىر. ھەم اىلە تەشەم قورماق اۋچون ايشەندەيى دىلى، ھەم دە دۇنيانى نەجور آلقىلايەب يوروملەياچاغىنى گۆستەرنەن سەنەفەلاندىرەملارە بىرئەيە، بو دۇنيا ساغلاما قەدەيدىر (سوغور، ۲۰۱۱:۱۲۸).

شۇتۇز، «سوسىيال دونيانىن فئومئولوژىسى» آدلى چالیشماسىندا، وبر "ين مئتودولوژى سىنى ائكشدرمىش و يئنى بير توپلومسال ائىلم نظريه سى تكليف ائتمىشدير. شۇتۇز گۈره وبر "ين گليشدر دىيى ائىلم نظريه سى اولدوقجا مئكانىكدير. شۇتۇز «ياشام دونياسى» نظريه سىنه گۈره ايسه، توپلومسال بير قروپون پايلاشدىغى اورتاق آنلاملار، توپلومسال آكتورلر ييچينده ياشادىغى و ائتكيله شىمده اولدوغو توپلومسال دونيانى آدلانديرماق اوچون ايشله نىلمىشدير (سئال، ۲۰۰۳: ۳۸).

وبر "ين ياشام سىنى دوغرو و سوسىيال بىلىملر يىللمىش سى اوچون ايبى بير باشلانقيج نوقطه سى اولاراق قبول ائتمكلىه بير ليكده شۇتۇز، وبر "ين گۈرۈشلر يىللمىش بىر بىر غىر مئكانىكلر و توتارسىزلىقلار تئيت ائتمىش و اولار آيرىنتىلى بير فلسفى آناليزه تابع توتوموشدور. شۇتۇز، توپلومسال بىلىم تمل وظيفه سىنىن يوروملايىجى؛ يعنى توپلومسال ائىلمىن اۋزىل مقصدىنى آنلاماق اولدوغو خصوصوندا وبر "ه قاتىلماقلا بير ليكده، وبر "ين «آنلاما»، «اۋزىل مقصد» و «ائىلم» يىن تمل توصيفلر يىللمىشدير (چىفت چى، ۱۹۹۹: ۴۹).

شۇتۇز، وبر "ين «آنلاما» قاورامىنى دىقتلى بير اينجه له مەدن گنجيره رك «اۋزىل آنلاما» ايله «نسنل آنلاما» آراسىندا فرق قويموشدور. شۇتۇز گۈره نسنل آنلاما، آنجاق بير شئىن اۋزونه يۈنله بىلير. بير اۋرنك وئريله جك اولورسا، بير كىتابىن، نه آنلاتدىغى، گۈنوموزه، تۈرونون تاريخينه نه ايفاده ائىدىكى، نسنل آنلاما دئىمكدير؛ كىتابى يازانين نه دوشونموش، حىس ائتمىش، نه يى آماجلامىش اولدوغو ايسه اۋزىل آنلاما جرگه سىنه گىر مكدەدير. شۇتۇز، وبر "ين بو تفاوتا دقت ائتمه مە سىنى ائكشدرمىشدير (قىزىل چىلىك، ۱۹۹۴: ۴۹۹).

بورادا شۇتۇز «نسنل» اولاراق ايفاده ائىدىيى شى، «عمومى اولاراق قبول ائىدىلن» آنلامىندادير. بو آنلايشا گۈره نسنل؛ عاغلا اويقون، سورقوسوز قبول ائىدىلن آنلامىندادير. نسنل آنلام، آراشدرما جىنىن ائيله يا دا بئيله بير آنلاما وارما تلاشىنىن نتيجه سىدیر. هوسئرل يىن «شئىلره دۈنەلىم يئنى دن» چاغرى سىنى، بو ندنله اۋزىل آنلاما وارماغا چالیشمالى» اولاراق آنلاماق لازىمدير (رضاطيه، ۲۰۰۲: ۵۲۲).

هوسئرل "ين و شۇتۇز "ون، «ياشاما-دونياسى» نين «اۋزىلر آراسى» بير كئيفيت داشىدىغىنى اۋنه سورمه لرى، اينسان حاقىندا آراشدرمالار يىنى «سوسىيال بىلىملر» آدى آلتىندا خاص بير مئتودولوژىيله وئريلمه سى، بيرئىن صاحب اولدوغو تجربه لرىنىن، هر نوع علمى فرضيه و

تئوری دن اؤنجه اولدوغونو دوشونمہ لری، و بونون فرددن فردہ فرقلی اولماسی، اونلاری بیرر واراولوشچو فنئومثولوق اولاراق تانیماغی لازم قیلماقدادیر (سوفواوغلو، ۲۰۰۹:۱۷).

فنئومثولوزی نین واراولوشچو قانادی؛ هایدگئر، مئرلو-پوتتی، سارتر و شوئز ایلہ تانییر. هریری، اؤزنل-نسنل مسئله لری حاقدا بنزر فیکیرلری ساوونسالار دا، اصلینده اولدوقجا فرقلی مسئله لرله مشغول اولموشدولار. فقط بونلار آراسین دان آلفرئد شوئز، «توپلومسال دونیا فنئومثولوزیسی» وجودا گتیرمه یه چالیشان و موضوعنو، فلسفی سؤیلمدن چیخاریب، سوسیولوزیک / اجتماعی شکیلینده وئرمیشدیر. شوئز، بئرگسون "ون فلسفہ سینی ده ایشلمک صورتیله وبر و هوسرلین نظریه لرینی بیرکشدیرمه یه چالیشمیشدیر (چیفیت چی، ۱۹۹۹:۴۹).

شوئزا گؤره بیر فنئومثولوق، «نسنه لرین اؤزونو اینجه له مز، ذهین فعالیت لریمیزین وجودا گتیردی، اؤزک لرینی اورتایا قویان آنلام لاری ایلہ ایلگیله نیر.» فنئومثولوزیک یاشاما بو سببله، سوسیولوزی نین قورولوشوندا ائتکیلی اولموش اولان دوغالجی مودئلره قارشى دیر (سنزال، ۲۰۰۳:۳۸).

فنئومثولوزیک سوسیولوزی گؤره، اینسانلارین فنئومثولر حاققینداکی تجربه لرینین بؤیوک قیسمی، تمل اولاراق توپلومسال و کولتورک دیر. فنئومثولوزیک سوسیولوق لار یاشام دونیاسینی، هرھانسی بیر تئوری یا دا دیسیپلیندن باغیم سیز اولاراق، اولدوغو کیمی، اینسانلارین گونده لیک یاشامدا اونو نجور یاشاییرسا او شکیلده تصویر له مه یه چالیشیرلار (سوغور، ۲۰۱۱: ۱۲۵).

شوئز "ون «ایلم تعریفی»، وبر "ین «اینسان ائیلمی نین اؤزنل آنلام لارجا آیدینلانیدیغی» حؤکمو نه دایانماقدادیر. اونا گؤره بیر فرد "ین گرچک لشدیریدی ائیلمه باغلی ایکى نوع آنلاملانیدیرما واردیر. بونلاردان بیرینجی سی، یوروملایجی نین ذهینده گرچکله شن «نسنل» آنلاملانیدیرما، ایکینجی سی ایسه ائیلمجی نین ذهینده اولان «اؤزنل» آنلاملانیدیرما دیر. اؤزنل آنلاملانیدیرما ایسه چوغونلوقلا ساغدویویا (گونده لیک و عامیانه بیلگی یه) دایانماقدادیر. شوئز، ائیلمجی نین، اؤز ائیلمی نین آنلامینی، اؤزو یوکلہ یه رک یاراتدیغی دونیا یا «صاف تجربه نین اوریژینال دونیاسی»، باشقالارینین دیر یارقى لارینا گؤره گرچکله شن ائیلم آنالینا دا «گونده لیک یاشام دونیاسی» آدینی وئرمیشدیر (اثرباش، ۱۹۹۲:۱۶۱).

گونده لیک یاشام دونیاسیندا، بو دونیا ایلہ بیرئی آراسیندا داواملی بیر آلیشوئرش حالی واردیر. اینسان بیر طرفدن بیلینج واسیطه سیله بو دونیانی قورارکن، دیگر طرفدن باشقالاریلا اورتاقلاشا

ایشا ائدیلن بو دنیا دا بیرئین ائلم و قبوللرینی وجودا گتیرمکده دیر. بیرئی ایله ایچهریسینده یاشادیغی «یاشاما دونیاسی» آراسیندا داواملی بیر دؤنگو واردیر. بو دؤنگو ایچهریسینده بیلگی آلتیر، ایشله نیر، یوروم لایر، آنلاشیلیر، ائلمه تۆکولور و باشقالاریلا پایلاشیلیر. بیلگی، اونای آلماسی دوروموندا باشقالارینجا دا قبول ائدیلمه و بو سفر اورتاق دویو حالیندا توپلومون ذهنینده دئولانیر. سونوجدا هرکسین بیریرینی آنلادیغی بیر دوروم اورتایا چیخار و توپلومون موشرک اولان سورقوسوز قبوللری، توپلومون اورتاق دویوسونون تشکیل تاپماسینی ساغلار (سوفواوغلو، ۲۰۰۹:۶۵).

ایستر نسل ایسترسه اؤزل آنلاما یؤنه لینسین، آراشدیرماجینین ایشی تیپله مەلرە باش وورماقدیر. شوْترا گؤره قارشیمیزدا کینی نه قدر اییی تانیساق دا، آنجاق بیر تیپ اولاراق تانیمازیموز مومکوندور. نه قدر مشخص اولورسا اولسون هئچیر زامان اونو، اؤزونو تانیادیغی کیمی تانیمازیموز مومکون دئییل دیر. (رضاطه، ۲۰۰۲:۵۲۲).

شوْترا گؤره گونده لیک حیات، هر گون یئنی دن ایشا اولماقدا و بیرئیلرین آنلاملی ائیلملریله یئنی دن قورولماقدا دیر. بوتون فردلرین ائیللمه اولما گئدیشی نی و سونوج لارینی اؤیره نمه لری صورتیله «ائلم تعریفه لری» تشکیل تاپماقدا و بو سایه ده بیلگیلرین داواملی اولاراق ییزدن سونرا کیلره اؤیره تیللمه سی و اؤیره نیلمه سی مومکون اولماقدا دیر. توپلومون و بیرئیلرین حافیظه لرینده ساخلانان بو بیلگی استوکلاری (بیلگی داغارجیغی) سایه سینده، اینسانلار عادت ائده رک یاشام مسئله لرینین اوسته سیندن راحتجا گلیمکده دیر.

فقط ایلک دفعه قارشیلانمادیغی وضعیتلر قارشى سیندا بیلگی ذخیره سینده کی بیلگیلردن یاردیم آلامایان یا دا یئترسیر گلن بیر فرد، بونلاری اورتادان قالدیراجاق یئنی بیر چؤزوم (راه حل) آراییشینا گیرمکده دیر. بوتون بو دؤنگو ایچهریسینده کی ایکی اؤنملی نوقطه ایسه؛ «آنلام» و «رابطه» اولماقدا دیر. آنلام، بیرئین توم حیاتینین ان کریتیک نوقطه سینده یئر آلماقدا دیر. بیرئی، ائیلملره و نسنلره یوکلهدییی آنلاملارلا حیاتینی ایشا اتمکده دیر (کیلیچ، ۲۰۱۲:۱۴۰). شوْترا گؤره گرچک معنادا آنلاما، «اؤته کی نین تجروبه سین» یؤنه لهرک، اونون بیلینج آخیشینین قاورانماسی دئمکدیر (چیف تچی، ۱۹۹۹:۴۹).

فئوئمنولوژیده توپلوم، اؤزونه عاید بیر واراولوشا صاحب دئییل، عکسینه اینسانین گونده لیک یاشانتی سی سیراسیندا روتینلری و دیگرلریله پایلاشدیغی اورتاق قبوللر (common sense)

آراجىلىغىيلا يىنى دىن ياراتدىغى بىر شى دىر. بو گىدىش دە ايشلەنىلن يوروملاما و ايله تىشىمىن آناھتارى ايسە دىل دىر. اينسان اىچىندە ياشادىغى توپلومون عمومى قبوللىرىنى، سوسىيالا شىما آراجىلىغىيلا اۋىرەنەر. سوسىيال دونىا اساسىندا، دىگرلرئىلە بىرلىكدە ياشانىلان تجروبه لرلە اۋىرەنىلن بىر دونىادىر (سلاتتېرى، ۲۰۱۲:۲۳۲).

شوتز و دىگر فئوئىتولوقلار ئىن پايلاشدىقلارى اورتاق بىر فرضىە واردىر. بونا گۈرە اينسانلار، يالنىز جا واراوانلن توپلومسال گرچكلر ويا گوجلرئىن ائىكى سى آلتىندا قالماقدا دىر. سوره كلى اولاراق دىگر اينسانلارلا ائىكىلە شەرك اۋز توپلومسال اورتاملار ئىنى شكىللندىرىب ياراتماقدا دىرلار. يالنىز اينسانلارلا خاص اولاراق، بونلار اىنجەلەنىب آنلاشلىماسى اوچون اۋزل يۇنئىملر لازىمدىر (رضاطېە، ۲۰۰۲:۵۲۷). فئوئىتولوقلارلا گۈرە، هرھانسى بىر اينسانئىن اۋزونون گرچكىك گۈرۈش و اولاراق آنلاتماقدا اولدوقلارى، اۋزونون قبوللىرىنە دا يانماقدا دىر (Wallace و Wolf، 2012:33).

شوتز "ون تاكىد ائىدىكى و سوسىيال بىلىمجىلرئىن اوزەرىندە اوزلاشدىقلارى مسئلە، ياشام دونىاسىندا آلئىن ائىدئال تىپلر اساسىندا گۈندەلىك ياشامدا دۈزەلن «تىپلشدىرمەلر» دىلر. بو سببلە شوتزلا گۈرە سوسىيال بىلىملر، «اينسانلار ئىن اۋزلن دونىالارى، و ياشام دونىالارى حاقددا چالشمالى، و بو دونىانى آنلاماغا چالشمالىدىلار» (سوغور، ۲۰۱۱:۱۲۵).

شوتزلا گۈرە سوسىيولوژى ئىن آنا گۈرۈى، «توپلومسال دونىانى، گۈنلۈك حياتىن ياقىن يورومو آچى سىندان، آنلاشلىلر اينشالار و آچىقلامالار ايشلەدەرك، اىچىندە ياشايانلار ئىن پىنجەرىنىدن آنلاماق» دىر. بو ندىلە شوتز، يوخارىدا دا ايفادە ائىدىلىكى كىمى، گۈندەلىك اولالار دونىاسىنىن آنالزىندە، توپلومىلىم و فئوئىتولۇژىنى بىرلشدىرمە يە چالشمىشدىر. تىلدە شوتز، وبر "ئىن مئودولۇژىسىندە كى بىر قىسىم قبوللىرى تىقىب ائىدەرك اۋىوملو و توتارلى بىر عمومى ياناشما گلىشدىرىمىشدىر. شوتز؛ اۋزلن آنلام، آنلاما و توپلومسال ائىلم قاواملار ئىن، وبر "ئىن فىكىرلرىندە گۈرۈلدۈيۈندىن چوخ داھا بۈيۈك فرقللىك لىر گۈستردىگىنى اورتايا قويماغا چالشمىشدىر. شوتز ايله قارشىلاشدىرىلدىغىندا، وبر، يورومسال/تفسىرى پارادىگماتىن عكسىنە يارار جى پارادىگما ياھا ياھىن گۈرۈنمكدە دىر (چىفت چى، ۱۹۹۹:۵۲).

فئوئىتولۇژى، اۋزوندىن سونرا دوغان و گلىشئىن ائىتومئودولۇژى يە، هم فلسفى هم دە سوسىيولوژىك باھىمىندان بۈيۈك مقداردا تاثير ائتمىشدىر.

فئوئىئولوژىك سوسىيولوژى، گىلىدە تئورىك و فلسفى بىر دوزگىمىدە اوداقلاشماغى اساس آلمىش و «بىلىنچىلىك» اۆزل بىر اىلگى گۇسترمىشدير (قىزىل چىلىك، ۵۰۷: ۱۹۹۴). فئوئىئولوژى ياناشماسى، اۆز سوسىيولوژىك مەكتىبىنى گىلىشدير مەكەن چوخ، ائىئوئودولوژى كىمى فرقىل يورومچو آنلايش لار دوغورموش و ماركسىزم، خىرناسجى خىروئىجى ائىشديرل تئورى كىمى موجود سوسىيولوژىلردە كى يورومچو و اۆزىل عنىرلى حركە گىچىرمىشدير (سلاستىرى، ۲۳۶: ۲۰۱۲).

اولوسلار آراسى ادبياتدا، شۇتزون فئوئىئولوژىك سوسىيولوژىسى نىن اۇيقولاماسى حاقدا و مخصوصا پىسكولوژى، دىن و تئور اققىندا بىر چالاشما مەنىنە راستلاماق مومكەن اولمامىشدير. آنادولدا ايسە فئوئىئولوژىك سوسىيولوژى نىن اۇيقولاماسىنا دايىر قارشىلاشلان تەك چالاشما ايسە، نىلگون صوفواوغلونون «آلفرئىد شۇتزون فئوئىئولوژىك سوسىيولوژىسى و دىن سوسىيولوژىسىنە اۇيقولانايلىرلىكى» آدلى دوكتورا تئزى دىر.

۲-۲-۴- شۇتزون توپلوم نظرىيەسى

شۇتزون، يوروملايىجى بىر سوسىيولوژى گىلىشدير مە ايشىندە اۇنچەلىكە، گۇردويو ايش، بىر توپلوم نظرىيەسى وجودا گىتىر مەك اولموشدور. توپلوم دىدىيى قاورامى ايسە هوسىرلدىن آلدىغى «Lebenswelt/ Life-World» قاورامىنا داياندىر اراق بونا «گوندەلىك ياشاما دىنىاسى» آدىنى وئرمىشدير. بو شىكىلدە، اىنسانلار نىنچور، نە شىكىلدە بىر آرادا اولدوقلارنى و بو بىر آرادا ياشايشىن قوراللارنى بىلدىرمەيە چالاشمىشدير. بو سىبەلە، شۇتزون توپلوم نظرىيەسى آچىسىن دان اوزەرىندە دورولماسى لازىم ان اۆنملى قاورام، «ياشاما-دىنىاسى» دىر (صوفواوغلو، ۷۰: ۲۰۰۹).

شۇتزون گۇرە، بىر ئىلر اۆزلىرىندە اۇنچە قورولموش اولان بىر دىنىادا دوغار و بو قورولو دوزەنە آياق اويدورماق اوچون، اۆزلىرىنە لازىم اولاجاق بىلگىلرى اۆيرەنرلر. گوندەلىك حياتلارنى ان آز مەئىلە قاباغا آپارماق اوچون دە بىلگى داغارجىقلارنىندا، ائىدىكلرىنى سونوجلارنى ذىخىرە ائىدىب و احتىياج حىس ائىدىكلرى، بو ذىخىرە دە كى بىلگىلرە باش ووراراق ائىلم تىرجىلرىنى اورتايا قويارلار. بو شىكىلدە، گوندەلىك ياشاما دىنىاسى، سۇيلم و ائىلملرە يئى دن قورولماقدادىر (كىلىچ، ۹۱: ۲۰۱۰).

۲-۲-۴-۱- یاشاما دونیاسی و فعالیت دونیاسی

یاشاما-دونیا سی شئکلینده تور کجه یه چئوریلن قاورامین اورینالی آلمانجا 'Lebenswelt' اولوب، اینگیلیزجه یه 'Life-World' اولاراق چئوریلیمیش و فنوئولوژیک آلاندا کی دوشونورلر طرفین دن ده بو شئکیلده ایشله نیلمیشدیر. شوئتز، هوسئرل دن آلدیغی تمل قاورام اولان «یاشاما دونیاسی» یئرینه «ایشله ییش/فعالیت دونیاسی» (wirkwelt/the world of working) قاورامینی دا ایشلتمیشدیر. یاشاما دونیاسی قاورامینی هوسئرل، «چوخ ساییدا مندن تشکیل تاپان اؤزنه لر-آراسی دونیادا، هر نوع گرچک و مومکون عمل یین وجودا کتیردی بی ائورنسل آلان» اولاراق تانیدیلیمیشدیر. هوسئرل یین یاشاما دونیاسی قاورامی، ایچه ریسینده گنچمیشدن گونوموزه بوتون تاریخسل گنشدیشی و اونا دایر بوتون کولتورک اورونلری باریندیران و اونو، بو گونه و گله جگه داشییان قاورامسال/مفهومی بیر چرچیوه دیر. بوتون کولتورلرده کی اینسانلار اوچون موشرک اولان یاشاما دونیاسی، هر کس اوچون عینی دیر. فرقلیلیک ایسه، اینسانلار اوچون موشرک اولان بو زمیندن فرقلی کولتورلر، دیلر و یاشاما بیچیملری اوره تیلمه سی سونوجو اورتایا چیخماقدادیر (صوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۷۴-۷۵).

شوئتز، یاشاما دونیاسی اوچون بو تعریفی وئرمیشدیر «یاشاما دونیاسی نه منیم اؤزل دونیام، نه سنین اؤزل دونیاندیر، نه ده سنین و منیم اؤزل دونیامین بسیطجه بیر آرایا گلمه سیدیر، عکسینه اورتاق تجربه لر دونیامیزدی». یاشاما دونیاسی ایچینده فرقلی گرچکلیک بیچیملری اولدوغونو بیلدیرمیش و بونون ان تملینده، اونون اورتاقلاشا پایلاشیلان بیر شئی اولماسینی، سوسیال/اجتماعی حیاتا باغلیلیق اولدوغونو بیلدیرمیشدیر (سلاتتیری، ۲۰۱۲: ۲۳۵).

شوئتز هوسئرل ایله اوزه رینده آنلاشدیغی اورتاق نوقطه، کولتورک فرقلیلیکلره راغما بوتون توپلوملاردا هر کس اوچون گنچرلی ائورنسل بیر یاشاما دونیاسینین وار اولدوغونا دایر ایتانجدیر. فقط شوئتز، هوسئرل یین سولیسیزمه (تکمنجیلیک)ه دوشمه تهلیکه سیندن قورتولماق اوچون «اؤزنه لر-آراسیلیق» دئییلن فیکری گلیشدیرمیش و بورادان حرکتله، چوخ ساییدا «من»دن تشکیل تاپان بیر یاشاما دونیاسی فرضیه سینده اولموشدور. شوئتز «اؤزنه لر-آراسی» بیر کیفیت داشییان یاشاما دونیاسینی، اؤز سوسیولوژی نظریه سینین تمل قاورامی قیلماسی، بو قاورامین ساده جه «بیلینجه» ایشارت ائدن بیر آنلام داشیماقدان چیخاراق، چوخ ساییدا «بیلینجین» بیر آرایا

گىلمە سىيىلە مەيدانا گىلن، توپلومسال بىر اوزانىم قازانماسىن دان اۋتورودور. توپلومسال رابطةلرین «اۋزىنلر-آراسى» اولما كىيىتى، بوتوندن اۋنجه پارچانىن اۋنملى اولماسى آنلامىنا گىلمكەدەير. شۇتۇر سوموت اولان توپلومسال رابطةلرى آيدىنلىغا قاووشدورماق اوچون چالیشمىشدير، هوسىرلین، «بىلىنج» تىللى فئومنىلوژىسىنى، سوسىولوژى ايله بىر آرايا كىتىرىپ و بىر يۇنتمە دۇشورسون. بىلەكى هوسىرلین ياشاما-دونىاسى قاوارامىنى، بىر گوندىلىك ياشام سوسىولوژىسى نظرىيەسى حالينه كىتىرمىشدير. يعنى بو اساسدا اينسان گونلوك حياتىنداكى تجربەلرىنى دوزىلركن، دونيانىن عمومى ايلكەلرىنى كىشف ائتمىش اولور (صوفواۋغلو، ۲۰۰۹:۷۷).

شۇتۇر ياشاما-دونىاسى قاوارامىنى، هوسىرلین ايشلەنمىندىن فرقىلى اولدوغو نوقطە، اونون پراتىك ائىلملرىمىزدن موتشىكىل بىر «فعاليت دونىاسى» (wirkwelt/life of working) اولدوغو نوقطەسىندەير. «ياشاما دونىاسى» قاوارامى، دونيا گۇرۇشو و ياشام طرزىنى ايفادە ائدركن، «فعاليت دونىاسى» قاوارامى، اينسانلارین گوندىلىك ايشلرین گىندىشى آلانى ايفادە ائتمكەدەير. فعاليت دونىاسى و ياشاما دونىاسىنىن شۇتۇر اوچون ان اۋنملى اۋزلىكلىرىنىن باشىندا، بىرىلىرجه سورقوسوز سوال سىز قبول ائدىلمەسى گىلمكەدەير (صوفواۋغلو، ۲۰۰۹:۷۸).

۲-۲-۴-۲- ياشاما دونىاسىندا پارانتىزە آلما (اېپوكە)

شۇتۇر هوسىرلدىن دئورآلدىغى اېپوكە قاوارامى «پارانتىزە ويا بىر كئارا بىراخماق» آنلامىنا گىلمكەدەير. هوسىرلین فلسفى يۇنتمىندە، كىشىنىن بىر موضوع يا باغلى تجربەسى ائناسىندا، آلقيسال سورجلىرىنىن و ايشالارىنىن پارانتىزە آلنىماسى لازىمدىر. شۇتۇر هوسىرلین اېپوكەسىنى، ياشاما دونىاسى اىچىندە اينسانىن موشكولسوزجە دوام ائدن حياتى اىچەرىسىندە قارشىلاشدىغى بوتون نىسە و اولالارلا ايلگىلى شوبهەلرین پارانتىزە آلنىماسى شىكىندە يوروملامىشدير. قصد ائدىگى گوندىلىك حيات اىچەرىسىندەكى ھر شىئىن پارانتىزە آلنىپ سورقولانماسىنى اولمايىپ، گوندىلىك حياتا داير سورقولارین بىر كئارا بىراخىلماسى و حياتىن داھا پراتىك و موشكولسوزجە ايدامە ائدىرىلمەسىدۇر. شۇتۇر اوچون، سوسىال بىلىملردە پارانتىزە آلمادا، ايشىن اصلينه گىتمە آنلامى مطرحدىر. سوسىال بىلىمچىنىن ويا سوسىولوگون احتياجى دا ايشىن اصلينى اۋيرەنمكەدۇر (صوفواۋغلو، ۲۰۰۹:۸۰).

شۇنچا گۆرە، اگر بىر ئى / و فردلار ھانسى ئائىلىلەر نەۋچون و نچور ئائىدىكلەر ئانلاشلايلىر
اولارسا، و بورادان «ئىلم آخىشى ايدئال تىپلەر» چىخارسانايلىر و استنتاج اولارسا، و بىر ئائىلىم
ورتايا قويولماسى اوچون نە كىمى بىلىنچ گندىش لارنىن ايشلەدىگىنە دابر «ئىلم-آخىشى ايدئال
تىپلەر» يارادىلايلىر سە، سوسىولوژى دە آنلايىچى بىر ياناشما تامين ائتمەك و علمى بىلگى نىن
صاحب اولماسى لازىم نىنلىك كئىفئىتىنى ساغلاماق مومكون اولايىلە جكدىر (صوفواوغلو،
۲۰۰۹:۱۱۰).

سوسىال بىلىمچى، ھىچبىر شئە مطلق گۈزۈيلە باخمادان، دۇنيانى ويا اۋزل بىر سوسىال دورومو
گۈرمەيە چالیشاراق، بوتون توتوم و يارقىلارنى پارانئزە آلمالى دىر. آراشدىرماجى، بىر ياندان
نسىل و اۋن قبوللردن اوزاق بىر بىچىمدە آراشدىرماق اوچون سوسىال دۇنيادان اۋزونو
اوزاقلاشدىرماق، دىگر طرفدن ايسە دۇنيانى دىگر اىنسانلارنى گۈردويو حاليلە آنلاماق اوچون
اۋز بىلىنچى، آنلايىشى و حتى سىزگىلرنى ايشلەتمەلىدىر. بونون اوچون دە، توپلومداكى
اىنسانلارنى نچور داوراندىقلارنى، حىس ائىدىكلەر و گۈردوكلرنى آنلاماغا چالیشان بىر
يابانچى يا دا دىشارىدان بىرى كىمى داورانمالى دىر (سلاتىرى، ۲۰۱۲:۲۳۴).

۲-۲-۳-۴-ياشاما-دۇنياسىنىن اۋزەلر-آراسى كئىفئىتى

فنتومئولوژى نىن قوروجوسو ائدموند ھوسئرلن آماجى، اىنساننى ياشانتى دۇنياسىنىن اۋزەيى نە
يئىمەك (يئىشمەك) و اونو اورتايا چىخارماق اولموشدور. آلفرئد شۇنچا ايسە ھوسئرلن بو
دوشونجەسىنى توپلومسال آراشدىرمالاردا اۋيقولامىش و شخسى باغلامدا باخىلدىغىندا،
سوسىال دۇنيامىزىن بىزلرى گۈندەلىك حياتدا نچور بىر آرادا توتدوغونو آناليز ائتمەيە
چالشمىشدىر (سلاتىرى، ۲۰۱۲:۲۳۳).

شۇنچا، اۋزەلر-آراسىلىق موضوعونو، اىنسانلارغا سورقوسوز-سوالسىز قبول ائدىلن
گۈندەلىك حياتا عايد بىر پروبلىم اولاراق الە آلمىشدىر. اونا گۈرە اۋزەلر-آراسى ايلە تىشىمى
مومكون قىلان شى، بللى توپلومسال دوروملار اوچون گنچمىشە ايدىنلانمىش، آنلاملى ائىلم
و سئىمبوللردىر. ھەر آكتور، اۋزەلر خاس و فرقلى اۋزىل تىجروپەلرنى، اۋز گنچمىش
تىجروپەلرنە گۈرە دىرلندىرەكەدە دىگرلرنىن دە موموجود دورومو عئىنى طرزەدە

یوروملادیقلارینی وارساماقدادیر (فرض ائتمکده دیر). شوْتز بو سببله یاشاما-دونياسینین اؤزنه لر-آراسی اولدوغونو ساوونماقدادیر (صوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۸۴).

سوسیال دنیا، تاماماً کیشیه عاید باغیم سیز بیر حیات دئیل دیر. عکسینه، ایچینه یاشایان عضولری طرفیندن هر گون یئننی دن اینشا ائدیلن و اورتاق آنالیزلار و رابطه لر تملینه بیریلرین یاشانتی لارینی بیچمندنیرن، سوره کلی دیشیم حالینداکی بیر سوسیال تجربه دیر. او، «بیر یاشانتی دونیاسی»، گونده لیک تجربه لر و کولتور دونیاسی دیر. سوسیال دنیا، اؤزل گرچکلیکلرین وار اولدوغو بیر دنیا اولماییب، بیر «چوغل گرچکلیکلر: واقعی کثرت لر» دونیاسی دیر. او، بیریلری بیریرینه باغلایان و سوسیال دوزه نین تملینی وجودا گتیرن اورتاق بیر کولتوره دایانماقدادیر. هر بیرنی اؤز دونیاسیندا یاشاماقدادیر، آنجاق بو دونیانی و اونا عاید اولان بیر چوخ شئی دیگر اینسان لارلا هر گون پایلاشماقدا، بیلینج و ائمپاتی (اورک بیرلیگی) سایه سینده دونیانی اونلارین گوزویله بنز شکیلده آلیایا بیلیمکده دیر (سلاتتری، ۲۰۱۲: ۲۳۵).

گونده لیک یاشاما-دونياسینداکی هر کس، دیگر اینسان لارلا چشیتلی رابطه لره گیردی، تورلو ائیلملرده اولدوغو اؤزنه لر-آراسی بیر حیات یشار. بو یاشاما دونیاسیندا ایسه گنلشدیرمه، تپلشدیرمه و یوروملایا ایشله در، یعنی داواملی بیر اینشا فعالیتینده دیر. بو سببله شوْتز اؤز چالیشماسینی، «طبیعی تاوور و طرزینین اینشاجی فنومنولوژیسی» (constitutive phenomenology of the natural attitude) شکیلده تانیتماقدادیر (صوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۱۰۶).

دیگر بیر دئییشه شوْتز فنومنولوژیک سوسیولوژی یاشاماسی، توپلومسال دونیانین اؤزل دئیل اؤزنه لر آراسی اولدوغو یونونده دیر. شوْتز، اینسان لارین دیش دونیانی آنلاملاندرما سورج لرینین تاماماً اؤزل اولمادیغینی، توپلومسال دونیانین دا اؤزنه لر آراسی، ساغدویو بیلگی سی (گونده لیک عامیانه بیلگی) آراجیلیغیلا پایلاشیلان، اورتاق بیر دنیا اولدوغونو ساوونور. اؤزنه لر آراسیلیغی، اؤزلیک و سنللیک آراسیندا بیر کؤپرو وظیفه سی گوره ن، بیر اولونتونون بیردن چوخ اؤزنه طرفیندن بیرئسل و اؤزل اولراق تجربه لندیی بیر دوروم اولراق تانیتماق مومکون دور. هر بیر بیرنی ایچینه یاشادیغی دونیانی، اطرافینداکی نسنه، اولای و اولونتولاری اؤزل اولراق تجربه ائتمکده دیر. آنجاق بو تجربه نی ساده جه اؤزو اؤزل اولراق یاشاماقدادیر، بو تجربه دیگر اینسان لارلا دا پایلاشیلماقدادیر. بو سببله اؤزلیک و

نسئلیک آراسیندا بیر کؤپر و واردیر. بو سببله گونده لیک یاشام، باشقا بیرئیلرله قورولان متقابل تاثیر واسیطه سیبله، اونلارلا پایلاشیلان اؤزنه لر آراسی بیر آلان دیر (سوغور، ۲۰۱۱: ۱۲۹). یاشاما-دونیا سیندا اینسانین تکک باشینا اولما ماسی، و چوخلو اینسانین داها اونولا بیرلیکده عئینی توپلوم سال اورتامدا یاشاییر اولما ساسی، بو کیشیلرین آرالاریندا بیر رابطه و اتکیلله شیم (متقابل تاثیر) قورولما ساسی، توپلومو اؤزنه لر-آراسی قیلان بیر اؤزلیک دیر. نتیجه ده هر بیرئی بیر اؤزنه دیر و دونیا اؤزنه لرجه اینشا اندیلیمکده دیر (قورماقدادیر).

گونده لیک حیاتین «اؤزنه لر-آراسی» اولوشو اونون، اؤزنه لرجه اورتاقلاشا قورولدوغونو ایفاده ائتمکده دیر. توپلوم سال رابطه لر زامانلا اییی جه یئرله شیک (یئرینه اؤتورموش) حاله گلدیگینده ایسه توپلوم سال قوروم لار، عادتلر، گله نک و گؤره نکله ایله اخلاق قورال لاری اورتایا چیخار. سونوجدا بو شکیلده بیر کولتور اینشا اندیلیر و بو کولتورلردن ده مدنیتلر دوغار. کولتورلرین اولوشوم و تشکل گئدیشینده، بیرئیلرین بیلگی ذخیره لرینده ساخلادیقلاری وئریلری اؤزلیریندن سونرا گلن نسیللره آختارمالاری، کولتورلرین دوامی ساغلاما نوقطه سینده اؤنملی رول اویناماقدادیر (صوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۶۴).

شوتز، اؤزنه لر-آراسی یقلا ایلگیلی اوچ آناهتار عنصردان بحث ائتمکده دیر. بونلار :

- اؤز توپلوموموز ویا سوسیال قروپوموز ایچینده نجور یوروم لار اورتایا قویاجاغیمیز و نجور داوراناجاغیمیز موضوع سونداکی «ورتاق بیلگی استوک لاری/ (بیلگی ذخیره لری و داغارچیگی)» (ساغدویو بیلگی سی).

- بیلگی داغارچیگی ایچینده اینشا اندیلن نسنه لر و تجروبه لری اورتاق صینیفلاندرما بیچیم لری اولان «تپلشدیرمه لر»

- دیگرلرینین، دونیانی بیزیم کیمی گؤرمه سینی ساغلايان «ورتاق قبوللر» (باخیش آچی لارینین قارشیلیق لیغی دیر (سلاتتیری، ۲۰۱۲: ۲۳۳).

اؤزنه لر-آراسی یقلا ایلگیلی بو اوچ عنصر، بیرلیکده اله آلیندیغیندا، گونده لیک حیاتین گؤرونور دوزه نینی نشان وئیریر. اینسان لار، بو عمومی قبوللری سوسیال لشمه یله اؤیره نمکده، اونلار اویم ساغلاما قدا و لزوموندا اونلار باغلی آلقی لارینی دیشدیره ییلمکده دیر. بو سببله سوسیال دوزهن،

فٹنومثولوقلار طرفیندن «مذاکرہ ائدیلمیش» بیر دوزن اولاراق قبول ائدیلمکده دیر. هر اینسانین اؤزل بیر گنجیمیشی، اؤزو و دنیا حاققیندا بیر گوروشو واردیر. بیرئیلر، اونلاری ساده جه دیگر اینسانلارلا بیرلیکده اولدوغو آن و زامانلاردا، اورتاق آنلاملار و قبوللرہ باش وورورکن حیاتا گنجیره بیلیر. بو قبوللر ایشله مز حاله گلدیگینده ایسه، توپلومدا بیر قارقاشا و دوزن سیزلیک دورومو اورتایا چیخماقدادیر. شوْزون سوسیال دنیا آنلایشی بو سببله، سوسیال دوزن-ین عمومی قبوللر و یوروملار دایالی مُذاکره ائدیلمیش بیر گرچکلیک اولدوغونو ساوونان، یورومجو بیر باخیش آچی سی دیر (سلاتتیری، ۲۰۱۲:۲۳۳).

۲-۲-۴-۱-۳-۱ اورتاق بیلگی داغارچینی (ساغدویو بیلگی سی)

اورتاق بیلگی ذخیره لری یا دا دیگر بیر دئییشله ساغدویو بیلگی سی، «توپلومساللاشما گنْدیشینده دیل واسیطه سیبله اؤیره ندیگیمیز و ایچسَلکشدیر دیگیمیز، اؤز توپلوموموزدا ائیلْمده اُولماق و اطرافیمیزداکی نسنه، اولای، داورانیش و اولوتتولاری آنلاملاندریب یوروملاماق اوچون ایشلتدیگیمیز اورتاق بیر بیلگی بیریکیمی و ذخیره سیدیر». بیر باشقا شئکیله ایفاده ائتمک لازیمسه ساغدویو بیلگی سی، توپلومسال آکتورلرین (عامیللرین) یاشایاراق و ایچینده یاشادیقلاری توپلومسال دونیانین بیر پارچاسی اولاراق صاحب اولدوقلاری بیلگی نی ایفاده ائدن بیر قاورام دیر. ساغدویو سایه سینده اینسانلار، توپلومسال اولاراق وجودا گتیریلیمیش و یننه توپلوم طرفین دن اونای لانان و تایید اولونان بیر بیلگی ذخیره سینی قبول ائدرلر (سوغور، ۲۰۱۱: ۱۲۹).

شوْتز اوچون اولدوقجا اؤنملی بیر قاورام/مفهوم اولان دیل، «توپلومسال بیلگی ذخیره سی نین تشکیل تاپماسینی ساغلایان ان اؤنملی آراج دیر. دیل، شوْتز گؤره نسل دیر؛ چونکو کلمه لر، جومله دیزیملری و سسلر، او دیلی قونوشانلار اوچون موشرک دیر. توپلوم اویه لرینجه اورتاقلاشا قورولموش اولماسی و «اؤزنه لر-آراسی» بیر کئیفیت داشیماسی اعتباریله دیل نسل دیر. سس و حرفلردن تشکیل تاپان کلمه لر ایسه، گونده لیک حیاتین گرچکلیکلرینی یوکلّه دیگیمیز «ایدئال تپلری» ایفاده ائتمکده دیر. دیل عئینی زاماندا، گونده لیک یاشاما-دونیا سینین تپلکشدیرمه لرینین ساخلاندیغی توپلومسال بیلگی داغارچیغیدیر (صوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۱۰۱-۱۰۲).

شوُترا گورہ «یاشاما-دونیا سیندا» اینسان لارین سورقوسوز-سوال سیز قبول ائتدیگی ائیلیم قالب لاری و اولونتولار، ایچینده دوغوب یئتیشیلن توپلوم طرفیندن نسیلدن نسیله «تعریفه» لر یولو ایله آختار یلماقدادیر. بیرئیلر، توپلومسال حیاتدا قارشى لارینا چیخاجاق هر وضعیت اوچون بیر «تعریف/تعریفه» اؤیره نیر، ساخلار و ایشلمه سی لزومونده ده اونو خاطیرلارلار. بو تعریفلرین بؤیوک قیسمینی بیرئی؛ آنا آتالار، اؤیره تمئلر، آرخاداش لار، کیتاب، درگی، تلویزیون کیمی یابین لار و بنزئرلری توپلومسال واسیطه لر یولویلا، چوخ آز بیر قیسمینی ایسه اؤز تجربه لری سایه سینده اؤیره نیر. شوُتر، تعریفه لرین بیریکدیر یلیدی یئر «بیلگی ذخیره سی/بیلگی داغارچیگی» آدینی وئرمکده دیر. بو ذخیره یه بیرئیلر، «تکرار بونو ایشله ده ییلیریم» دوشونجه سییله، بنزیر دوروم لاردا یئنی دن ایشلمک اوزره سئچدیکلری تعریفه لری ساخلار. گونلوک حیاتدا ایشله نیلن تعریفه لر، بیر مسئله ایله قارشیلایمادیگی و اعتیراض گورمه دیی سورج گئچرلیلیگینی قورویا جاق دیر. بو احتمال لاردان هر هانسی بیرى سی اورتایا چیخدیغیندا، یعنی تعریفه ایشه یارامادیغیندا بیر کریز میدانا گلیر و تعریفه ده دیشیکلیک ائدیلیر. تعریفه نین چالیشمایب یئرینه یئنی سی نین اینشا ائدیلمه سی سورج ییزه، توپلومسال بیر دیشمه نین باشلادیغینین ایشارتنی وئرمکده دیر (صوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۱۲۵).

توپلومسال دونیا شوُترا گورہ، بیر ساغدویو دونیاسی دیر. ساغدویو دونیا سیندا بیرئیلر «گرچکلیگی» اولدوغو کیمی قبول ائتمکده، اونو سورقولا ماقدادیرلار. ساغدویو بیلگی سی، ایچینده یاشادیغیمیز دونیانی سیستمی، اورگانیزه اولموش بیر شئکیلده گورمه میزی ساغلايان اورتاق بیلگی نی ایفاده ائتمکده دیر. ایچینده یاشادیغیمیز دونیانی اؤزنل اولاراق آتلاملان دیریب یوروملامامیزی ساغلايان، فقط بو دونیانین ییزه اؤزل اولما ماسینی، پایلاشیلان اورتاق بیر دونیا اولما سینی ساغلايان و بونو مومکون قیلان شئی ساغدویو بیلگی سی دیر. ساغدویو بیلگی سی سایه سینده بیرئیلر، ایچینده یاشادیقلاری توپلومسال دونیانی، سانکی اؤزلریندن تاماماً باغیم سیز بیر شئکیلده، اؤزاؤزوندن وار اولان و مشخص بیر دوزنه صاحب اولان بیر دونیا میمش کیمی آقیلاماقدادیر [حالبوکی او توپلومسال دونیانی، اؤزلی اؤزئل اولاراق دوزکدیلر] (سوغور، ۲۰۱۱: ۱۳۰).

هر نه قدر شوُتر ساغدویو بیلگی سی نین پایلاشیلان بیر بیلگی اولدوغونو وورقولا سا دا بو دوروم، ساغدویو بیلگی سی نین دیشمه نین بیر مؤحتوایا، ثابت بیر قورولوشا صاحب اولدوغو آتلامنا

گىلمە مەككە دىر. شۇنڭا گۆرە ساغدۇيۇ بىلگىسى، اينسانلار آراسىنداكى تدرىجىي حالدا و متقابل تاثير اساسىندا، دىشمەككە اولان بىر بىلگى بىرىكىمى دىر (سوغور، ۲۰۱۱: ۱۳۲).

۲-۲-۴-۲- تىپلىشىدىر مەلۇمات

گۈندەلىك حياتىن اۆزىنەلر-آراسى تجروبهلرىنى احتوا ائىدن اينشالار، «بىرىنجى درجەدن» اينشالاردىر. بورادا، اۆنجەلىكلە كىشىنىن اۆز ائىلمىنە يۈكلەدىيى اۆزىل آئلاما ايشارت ائىلمەككە، يعنى آكتور باخىمىندان بىر يوروملاما اورتايا قويولماقدادىر. سوسىيال بىلىملر ويا سوسىولوژىنىن، توپلومسال گرچكىلىگى آچىقلىغا قاووشدورماسىنىن يولو ايسە، آراشدىرماجى طرفىندن اورتايا قويولماق «ايكىنجى درجەدن» اينشالار دايانماقدادىر. بونو گرچەك-كشدىرە بىلمەنىن يعنى اۆزىللىگى نىسلىگە دۇنوشدورمەنىن، دىگر بىر دىيىشلە علمى بىر نىسلىك تامىن ائتمەنىن يولو ايسە «ايدئال تىپ» مئودون دان گنچمەككە دىر. شۇنڭا گۆرە «ايدئال تىپ» لىر، توپلومسال دونياداكى آكتورلىرىن اورتاق آئلاملارينا دايانمالارى و سوسىولوژى جامەسىنىن عضولرىچە پايلاشىلان قاوراملار اولمالارىن دان اۆتورو نىسلى ويا اۆزىل اولمايىب، «اۆزىنەلر-آراسى» بىر كىفىت داشىماقدادىرلار (صوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۱۱۵).

شۇنڭا، تىپلىشىدىر مەككەلىشىنى، باشقالارىنىن داورانىش لارىنى آئلاما گندىشى اولاراق تانىتماقدادىر. اينسانلار، ائىلمەككە اولانلارىن «عمللرىنى» آئلاملارىنى درك ائىتمەك اوچون «ايدئال تىپ» لىرە بنزر تفسىرى اينشالار ايشلەتمەككە دىلر. بو اينشالار ايسە گۈنلۈك حيات تجروبهسى ويا طبعىي توتومو تشكىل ائىدن ساغدۇيۇ آئلامالارى طرفىن دن وجودا كىتىرىلمەككە دىر. اينسانلار، گۈنلۈك حياتىن گرچكىلىگىنى تىپلىشىدىر مەلۇماتلار ايشلەدەرك صىنىفلاندىرماقدا و دوزەنە سالماقدادىر. تىپلىشىدىر مە ويا ايدئال تىپ قاورامى، وىر "ىن اۋنگۈردۇيۇ شەكلى ايلە سادەجە يۇتەمسلى بىر آراج اولمايىب، بىزىم گۈنلۈك حياتىمىزىن طبعىي بىر عنىرودور. شۇنڭا گۆرە اينسانلارىن داورانىش لارىنى تىپلىشىدىر مەك و اطرافىمىزداكى دونيانى آئلاماق اوچون ايشلەتدىگىمىز بىلگى بىرىكىمى اورتاما و دوروما گۆرە دىيشىكىلىك گۈستەرمەككە دىر. بىر آلان دان دىگرىنە گنچمەك و آيرى دونيالار آراسىنداكى فرقىلىكلىرىن اوستەسىندىن گەلە بىلمەك، بىر «بىلىنچ آئلاماسىنى» لازىم قىلماقدادىر. بو سەبلە، گۈنلۈك حيات

دۇنياسىنىن آنلام قورۇلۇشى و آنلاما مسئلەسى شۇتۇز اوچون ان اۇنملى موضوعلاردان بىرى اولمۇشودور (چىفت چى، ۱۹۹۹:۵۰).

شۇتۇز، اىستىر نىسئل، اىستىرسە اۋزىل آنلاما يۇنەلىنىسىن، اۇنملى اولانين «تېلەملەلرە» باش وورولماسى لزومونو سۇيەلمەكەدەر. قارشىمىزداكى بىرى سىنى نە قەدر سوموت و مشخص اولورسا اولسون و اونو نە قەدر ايبى تانىدىغىمىزى دوشونسك دە، سادەجە بىر «تېپ» اولاراق تانىمامىز مومكون دور. ھىچبىر زامان او كىشىنى، اونون اۋزونو تانىدىغى كىمى تانىيائىلمەرىك و بو سىبلە صاف اۋزىل آنلاما واراмайيق. ان نىھايىتىندە او كىشى و بىز عىنى دىيلىك. «سنىن كىمى اولماق، آنلاماق، حىس ائىمك و بنزرى» دويقوسونو نە قەدر ايچدن ياشاماغا چاليشىرساق چاليشاق، عىنى اينسان اولمامىز، داھا ايبى سىنى وجودا گىتىرمەمىزە انگل اولماقدادير. شۇتۇز "ون دا بو نوقطەدە چۇزوم آرادىغى موضوع، اۋزىل آنلام باغلاملارنىن بىلىمى نىن نجور مومكون اولايىلەجگى اولمۇشودور (قىزىل چىلىك، ۱۹۹۴:۵۰۰).

شۇتۇز، گۈندەلىك حىياتىن تىلىنى وجودا گىتىرن «آنا قبوللارى» و اينسانلارنى بىرلىكەدە ياشايائىلمەسى نىن تىلى اولاراق ساغدويولو بىلگىلىرى اينشا ائىمكەدە ايشىلتىدىكلىرى «تېلىشىدىرمەلرى» اورتايا چىخارما و آنلاما تىلىنىدا اولمۇشودور. شۇتۇز گۈرۈ اينسانلار، ايچىندە ياشادىقلارى دۇنيادا، اورتاق بىر دۇنيا فرضىيەسى آلتىندا حركت ائىمكەدە دۇنيانى بو فرضىيە تىلىندە آنلاماقداديرلار. بونون نتيجه سىندە دە بىر سوسىيال دوزن و اۋزىلەر-آراسىلىغىن تىلىنى وجودا گىتىرن و اينسانلارنى بىر آرادا توتان طبعى بىر توتوم مېرحدىر. بو نوقطەدە آراشيدىرماجى نىن رولو، بالذات حياتدان اوزاق سويوت قاواراملار و بىلىمسىل تئورىلر گلىشىدىرەك حياتى نىسئل و دىشارىدان آراشيدىرماق دىيىل، عكسىنە اونون ايچىنە گىرمىك و اونو عضولرىنىن گۈزۈيە گۈرمەكدير (سلاستىرى، ۲۰۱۲:۲۳۴).

قبول ائىمك لازىمىدىكى، شۇتۇز نىظريە سىندە كى «ايدئال تېپ» و «تېلىشىدىرمە» قاواراملارنى ان بۇيوك تاثير قويان كىشى ماكس وبر دير. شۇتۇز نىظريەلە دىيى ياشاما دۇنياسىندا اينسانلار، دىش دۇنيادا كى شىللىرى آغاجلار، حىوانلار، چىچكلر، دويقولار و بنزىلرىنى، بللى كاتتىقورلرە گۈرۈ تىنىف ائىمكەدە دىرلر. كىشىلر نى ذىنىندە اۋنجدەن اۋىرەنىب قىيد ائىدىگى تىپلر واردىر. ياشاما دۇنياسىندا كى ھر بىرىنى، دودوغو آندان اعتيياراً بىر «تېلىشىدىرمە» فعالىتىنە باشلار. اۋرنىگىن بىر اوشاق بىر نىسە گۈرۈر و آناسىنا «بۇ نە؟» دىيە سوروشار. آناسى «آغاج» دىر

و اوشاق او نسنه نی بللک ینه / حافظه سینه «آغاچ» آدیلا قئید ائدر. سونراسیندا یئنی بیر «آغاچ» گوردویونده آرتیق «بو نه؟» سوالینی سوروشماز و اونون آغاچ اولدوغو یورومونو اؤزاؤزوندن وجودا گتیرر. فقط بو آدلاندرما، او تیپ نسنه نین ان عمومی آدی دیر. اوشاق نسنه نین داها اؤزل آدینی اؤیره نمه دن ده اونون «آغاچ» اولدوغونو بیلیر. بیر چینار یا دا آلما آغاچی گوردویونده، بیر آغاچین تیپیک اؤزللیکلرینه دایر سریع بیر اؤرتوشدورمه وجودا گتیرر و او نسنه نی تعریفلر. بو گندیش ده سیراسیلا، گؤرولن بیر آغاچ اؤیره نیلیر و باشقا بیر آغاچ گؤرولدویونده داها اؤنجه گؤرولن آغاچین ان عمومی کئیفیتلری ذهنده سویوتلانا راق (آریندیریلاراق) الده ائدیلن بیلگیلر یئنی گؤرولن آغاچا آختاریلیر و بیر «تپلشدیرمه» ائدیلیمیش اولور. بو گندیش ده، چینار آغاچین دان سونرا بیر «تپلشدیرمه» وجودا گتیریلیر و بیر آغاچ «ایدئال تیپی» آیدینلانیمیش اولور (صوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۸۷).

سوسیولوژیک چالیشمالاردا وجودا گتیریلن ایدئال تیپلر شوئرا گوره، «ائلم-آخیشی ایدئال تیپ» و «شخصی ایدئال تیپ» اولماق اوزره ایکییه آیریلماقدادیر. ائلم-آخیشی ایدئال تیپی، کیشیلرین بنزر ائلملرینه دایر، وجودا گتیردیکلری سویوتلایا ایله وجودا گتیریلمکده دیر. شخصی ایدئال تیپ اولاراق تانیدیلان تپلشدیرمه لر ایسه ائلم-آخیشی تیپلرینه عاید اولان کیشیلرین تپلشدیرمه لری دیر (صوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۱۹۷).

اینسانلاردا ساغدویو بیلگی سی، تپلشدیرمه سورج ایله اولوشور و دئولانییر. اینسان یاشارکن سای سیز میقداردا نسنه نی، اولایی و ائلمی تجروبه ائدر. آنجاق بوتون بو تجروبه ائتدییی شئیلری آلقیلارکن بیر شکیلده سینیرلاندیریر. ایشده بو صینیفلاندیرما سورجی، یعنی دونیادا تجروبه ائتدییی بوتون اولونتولار، اولای لار و ائلملر ایچینده تیپیک اولانلاری سئچه رک عئینی تیپده کی شئیلری بیر آریا گتیرمه سورجی، تپلشدیرمه اولاراق آدلاندیریلیر. گونده لیک یاشامدا اطرافیمزدا کی شئیلرین بیزه یابانجی یا دا یاوا گلمه مه سینی، اطرافیمزدا کی اولونتولاری / اولقولاری و اولای لاری دوزنلی و تانیش گورمه میزی ساغلا یان شئی، بیر چوخ تپلشدیرمه دن تشکیل تاپان بیر ذخیره یه صاحب اولما میزدیر. بو تپلشدیرمه لر ایسه بیر بیرئی اولاراق اؤز باشیمیزا وجودا گتیرمه ییک، اونلاری توپلومساللا شما گندیش ینده دیل آراجیلیغیلا، گوره رک، دینله یه رک یا دا اوخویاراق اؤیره نیریک و عئینی شکیلده چئوره میزده کی دیگر اینسانلارلا دا پایلا شیریق. هرکس تقریباً عئینی تپلشدیرمه لر ایله اؤیره نه رک بو بیلگییه صاحب

اولور. بو آشامادان سونرا تپلشدیرمه لرله تشکیل تاپان ساغدویو بیلگی سی (عاغلا اویقون بیلگی سی)، آرتیق، اورتاق و پایلاشیلان بیر بیلگی دیر. شوئرا گؤره سوسیولوژی نین موضوعو ساغدویو بیلگی سینی میدانا گتیرن بو «تپلشدیرمه لر» دیر. شوئرا، تپلشدیرمه قاورامیلا، اینسانلارین دیش دونیانی صینیفلاندیرماسینین ساده جه بیرئسل و اؤزئل بیر گئدیش اولمادیغینی گؤستر مک ایسته میشدیر. تپلشدیرمه لر سایه سینده اینسانلار، هرکسین دونیانی عینی شکیلده گوردویونو وارسایاییلر و بیریریلریله ایله تیشیم/ارتباط قوراییلرلر (سوغور، ۲۰۱۱:۱۳۰).

اینسانلار، یاشام گئدیش لری بویونجا تپلشدیرمه لری بیریکدیرمکده و داها سونرا قارشیلشدیق لاری اولای لاردا، ذهینلریندن بو وئرلری چاغیراراق ایشلتمکده دیر. اؤنجه کی «تعریفه لر» و «تپلشدیرمه لر»، بیرئین بو ییتی سی/باشاری سی سایه سینده یئی دن یوروم لانی و او آنکی مسئله نی چؤزمه ده ایشله نیلیر. دیگر طرفدن بو ییتی/باشاری سایه سینده کی شی گئچمیشده کی ائیلکمرینه دؤنه رک، اؤنونده موجود ائیلکی یئی دن آنلاملاندیرماقدادیر^۱ (صوفو اوغلو، ۲۰۰۹:۶۸).

۱- «غیرایدئال تیپ»: تپلشدیرمه قورالی ایندیکی دونیادا «ایدئال تیپ» شکیلندن باشقا، دئیم یئریده ایسه، «غیرایدئال ویا ایدئال قارشیتی تیپ» شکیلده ده اورتا یا چیخماقدادیر، و دئمک اولار بو قایدا چوخ گئنیش و اطرافلی اولاراق بوتون آنالاردا اویقولانماقدادیر، اؤزلیکله امپریال و استعماری گوجلر و آیریجا دوشمانچیلیق تورتمه تئوریلری اساسیندا و گرگینلشدیرمه سیاستی اوزه رینده سیاست اوره تن کسیملر طرفیندن، اطرافلی شکیلده یارادیلیر، کسین بیر بیچیمده بونو سؤیله مک مومکوندور، بو نوع تپلشدیرمه لر یعنی «ایدئال قارشیتی تپلشدیرمه» یالنیز و یالنیز ایدئال قارشیتی گوجلر و قروپلار طرفیندن (یعنی ساغدویو قارشیتی اولانلار طرفیندن) یارادیلماقدادیر، البته بو جومله دن بیله بیر سونوج چیخارماق، یعنی «ایدئال تیپلرده، ساغدویولو گوجلر طرفیندن یارادیلماقدادیر» یانلیشیر، چونکی «ایدئال تیپ» اؤزکله ایلگیلی اولاراق اؤزکلر عالمینه (ذوات دونیاسینا) باغلی دیر، یعنی اؤزئللیک و گئلیک (کلیات) عالمینده مطلق دیر (البته واراؤلوش اولاراق نیسی دیر)، اویسا «ایدئال قارشیتی تیپ» دؤزلتدیییمیزده، یعنی موجود و دیری اینسان اولاراق دؤزلتدیگیمیز «ایدئال قارشیتی تیپ»، اونی واراؤلوش دونیاسیندا مطلقلشدیرمه یه چالیشیریق، و نیسیت تئوریسینه و واراؤلوش تئوری سینه یعنی حرکت مسئله سینده نظرده تودوغوموزدا، بیلگی قورامینا و ائپستومولوژی سیستمینه ترس دوشر. آیریجا بو عمل، اؤزگورلوک قارشیتی بیر عملدیر، یعنی «غیر ایدئال تیپ» سئچیلین دیری اینسانین ثابت قالاجاغینی و دیشه بیلیمه یه جگینه وورقو اولونور و اینسانلاری دیشه بیلن و دیشمز قروپلارا آیرییر. البته بو سون موضوع دیری اولان «ایدئال تیپ» اوجون ده گئچرلیدیر، بونون اوجون بیر نئچه اؤرنک آچیقلائیجی اولار، (البته بورادا بیز افرادین منفی و مثبت یانلاریلا ایشیمیز بوخودور بلکه کلی بیر قایدانی سؤیله مک ایسته ییریک) مثلا آذربایجاندا (ایران آذربایجانیندا)، بو توپلوما قارشیت اولانلار، بیر ملاحسنی تیپی، یعنی اصلینده بیر «ایدئال قارشیتی تیپ» دوزلدیرلر و دایما اونی پیسله مه یه چالیشارلار و اونون علته اینه آلچاقلائیجی جوکلار یایارلار، دئمک اولار بو کسیمین اصلی هدفی آذربایجان تورکلرینی پیسله مک و اولارلی تحقیر اتمکدیر، منها گورورلر

شوٲترا گوره، یاشاما-دونیا سیندا اورتایا قویولان هر هانسی بیر ائیلمین، ائیلمین صاحبی بیرئی قدر باشقا آکتورلرجه ده آنلاشیلما سینی ساغلا یاجاق تیپیک بیر اینشانین یاراتیلما سی لازیم دیر. یعنی هر کس اوچون گنچرلی و هر کسه اویقون بیر «ایدئال تیپ» وجودا گتیریلمه لی دیر. بو ایلکه سایه سینده، سوسیولوقون اینشا ائتدیگی «ایدئال تیپلر» ایله گونده لیک حیاتین «تیلشدیرمه لری» آراسیندا بیر اویوم یا خالانما سی مومکون اولایله جکدیر (صوفواوغلو، ۲۰۰۹: ۱۱۶).

۲-۲-۳-۳-۴-۳-۳ اورتاق قبوللر (باخیش آچی لارینین قارشیلیقلیلیغی)

تیلشدیرمه لر سایه سینده بیرئیلر، ایچینده یاشادیقلاری توپلوم سال دونیانی تیلشدیریرکن اساسیندا بیر قورقو/تخیل سیستمی یاراتما قدادیرلار. بو سیستمین آدی ایسه ساغدویو بیلگی سی دیر. اورتاق قبوللر ایسه تیلشدیرمه لر و ساغدویو بیلگی سی سایه سینده، دیگر اینسان لارین دا دونیانی ییزیم گوردویوموز کیمی گوروب آلفیلا دیقلاری شکیلنده کی تمل بیر فرضیه دیر (سلاتتری، ۲۰۱۲: ۲۳۵).

اؤزنه لر آراسی بیر سیستم اولان ساغدویو بیلگی سی، اورتاق قبوللری احتوا ائتمکده دیر. چونکو بو بیلگی توپلوم سال کؤکنلی بیر بیلگی اولوب، توپلوم سال اولاراق اوره تیلیمکده و یننه توپلوم سال اولاراق دیل یولویلا یاییلما قدادیر. بو سببله اورتاق اولان بو بیلگی نی اله گتیرن بیر توپلومون بوتون بیرئیلری، مشخص اولونتو و قاوارام لاری بیریرلرینه بنزر شکیلده، اورتاق

اگر مستقیما بو اینسانلاری پیسله ییب تحقیر ائتسه لر، بؤیوک عکس العمل و تپکی ایله قارش قارش یاقالاقلا ر و بو اوزدن تیلشدیرمه یولویلا (و اصلینده دوز ویا یالان بیر سیرا منفی مسئله لر دن ده یارارلانا راق) بیر غیر ایدئال تیپ دوزلدیرلر و اونو پیسله مکله، و تحقیر ائدیجی سؤزلری اونا یاپیشدیرما قلا، اصلی هدف لرینه یعنی آذربایجان تورکلرینی وورما غا چالیشیرلار، آیری اؤرنک مثلا بیسی و ووا یانداشلاری و ایرقچی کسیملر، قوزئی آذربایجانلیلاری یعنی آذربایجان جمهوریتی نین تورکلرینی مستقیما پیسله مک یئرینه بیر علیوف تیپی دوزلدیرلر و بوتون منفی خصوصیتلری مثلا دیکتاتورلوقو، غیردمو کراتیک اولما غی، و چوخلو آیری منفی خصوصیتلری اونا یاپیشدیراراق و بیله بیر تبلیغ له و اونو پیسله مکله اصلینده آذربایجان جمهوریتی نی و خالقینی کیچیمک ایسته ییرلر، عینا همین مسئله تورکیه اؤلکه سی و تورکلری اوچونده گنچرلیدیر، همان کسیملر اردوغان غیر ایدئال تیپی دوزلتمه به چالیشاراق بو اؤلکه نی و خالقینی تحقیر ائتمه به چالیشیرلار، (البته بورادا بیر اؤلکه ده اولان مثبت ویا منفی خصوصیتلر، و آیری دئییشله دئموکراتیک ویا غیردمو کراتیک حرکتلر دن، منطقی شکیلده دانشماقدان سؤز گتتمیر بلکه تیلشدیرمه دن دانشیلیر). گنللیکه بو موضوعنو اورتایا قویماق اولار: بیر دیری اینسان حاقیندا اؤزللیکه «غیر ایدئال تیپ» دؤزدن کسیملر؛ استعماری، غیر اینسانی، غیردمو کراتیک و حتی غیر عقلانی تفککورلره و هدفله صاحبیدیلر [کؤچورن].

اولاراق آللى لارلار. بىر باشقا دىيىشلە اورتاق قبوللر، يوخارىدا دا ايفاده ائىلدىيى كىمى، دىگر اينسان لارىن دا بىزىملە عىنى تپلشدىرمەلرى ياپدىقلارى، بىز دونيانى نجور گۈروب آنلايرساق اونلارنى دا عىنى شكىلدە گۈروب آنلادىقلارنى ايفاده ائتمكەدەر (سوغور، ۲۰۱۱:۱۳۱).

شۇتۇر، كولتورلاراسى اىلە تيشىمىن گوجلوكلىرىن و اورتاق بىر دىل قونوشولدىغوندا بىلە اورتاق آنلايش لار گلىشدىرمەنن نه قدر زور اولدىغونون و بو اوزدن آنلاشمدان چوخ، چاتيشمانىن اورتايا چىخما احتمالىنن يوكسكىلىگىنن فرقىندە اولموشدور. بو سببلە گونده ليك بىلگىلر يىمىز اصلا ثابت دىيىل دىر، داواملى آخىش و دىيشىم حالىندادىر و حياتىن يىنى دن يوروملانىمىسى، يارادىلماسى و اونارىلماسى لازىمدىر (سلاتتۇرى، ۲۰۱۲:۲۳۵).

۲-۲-۵- بىر شەتت واقعه سىنن دىر لندىرمەسى

آنادلونون تقريباً اوتوز اىل دىر چۆزۈم آختاردىغى مسئلەلرىن باشىندا داھا چوخ تئورر گلمكەدەر. بو سببلە بو مسئلە يە عىنى تئورر و شەتتە و تئورر قروپلارىنا چۆزۈم و راه حل تاپماق مقصدىلە گونوموزە دك كىتاب، مقاله، آكادىمىك آراشدىرما و بنزر چوخ سايدا چالىشما قلمە آلىنمىشىدەر. بورادا وئردىگىمىز مطلب فئومئولوژى يۇنئىمىلە، «حسن آجار»ىن يازدىغى تئز و كىتابىنن سونوج بۇلومونون خلاصە سىدىر، آيدىندىر كى داھا درىن بىلگىلرە يىتىشمك اوچون كىتابىن اصلىنى اوخوماق لازىم اولاجاقدىر.

[مطلبى عموم لشدىرمك اوچون، بو فصلىن سون قىسمىندە عىنى (۲-۲-۵) بۇلومونده، «شەتت قروپو، تئورر قروپو، تئورر اۋرگوتو»، عىبارتلىرى، تئورر قروپو پىنكاكاي وئرىلن بىر آددىر. آيرىجا «ائىلباشى» سۆزو بو تئورر قروپونون باشچىسى اولان اوجالان اوچون ايشلە دىلىبدىر، يىنە دە «سۇرانى ويا كورمانج» كلمەسى، كورد خالقى معناسىندا ايشلە نىبىدىر. (عموما سۇرانى كلمەسى، سلىمانىيە و سىندج كوردلرىنە و كورمانجى سۆزۈدە، ايراندا غربى آذربايجانىن كوردلرىنە و توركيە كوردلرىنە وئرىلن آددىر) - كۆچۈرن]

۲-۵-۱-چالیشما مۇتودو

بو چالیشمالار اینجەلندىگىندە، بونلارنىڭ بىرى بولۇپ، بۇلۇمە ئايرىماق مومكۇندۇر. بىرىنچى كاتتقۇرىدە كى آراشدىرمالار، بو قروپلارنى، بىر «تئورۇر ئۇرگوتو» اولاراق الە آلان چالیشمالاردىر. شەت قروپو تئورونون سىبلىرنى آچىقلاما و مسئلە يە چۇزوم (راەحل) تەكلىفلەرى سونما تلاشىندا اولوندوغۇ گۇرۇلن بو چالیشمالاردا، بو قروپون تئورونو و ئۇرگوت منسوبلارنى نچور آراجساللاشدىردىغىنا/وسىلە كىمى ایشلەدىلمەسىنە، تەكىد ائىدىلمەكە و مسئلە يە چوخراق كىمى بىر ياناشمايلا الە آلىنماقدادىر. [يارارلاندىغىمىز كىتابىن اوچونجو بۇلۇمۇندە، بو شەت قروپونا باغلى قادىنلار دىن دىمۇگرافىك ئۆزلىكلەرى و ئۇرگوتە قاتىلىمىنا تەئىر ائىدن آلفىسال/ايدراكى فەكتۇرلەر» اشارة اولونوبدۇر]. آىرى اینجەلەمە راپورلارنى و آراشدىرمالار (مىثلا «آلكان»، «ئۆزجان» و «گۇرقاينا» ایلە «اۇتسام UTSAM-۲۰۱۲»، و اینسان حاقلارنى اینجەلەمە كومىسیونو) و عىن حالدا بو كىتابداكى چالیشمالار نىشان وئىرەر، افرادىن بوجور شەت قروپلارنى قاتىلىم سىبلىرىن ان باشدا گىلى، ائىتەم سىزلىك، ائكونومىك دورۇم، شەخسى و عایلەوى مسئلەلەر و بنزر مسئلەلەر اولاراق، ماکرۇدیشكەنلەر (دونابىن بۇيوك گۇجلرى) باغلانتىلى اولدوغۇ گۇرۇلمەكەدۇر.

ایکینچى كاتتقۇرىدە كى آراشدىرمالار، بو قروپو بىر تئورۇر ئۇرگوتو اولاراق گۇرۇمەيىب، كۇرمانچلارنى حاقلارنى ساوونوجوسو، بىر قورتۇلۇش حركتى و بنزرى شەكىلدە گۇرەرك، مسئلەنى بىر كىملىك، سۇمورىيە باشقالدىرى و ئۆزگۇرلوك مسئلەسى اولاراق سونما غىرىتىندەدۇر. [ئۇرنەك آراشدىرمالاردان : چاغلایان-۲۰۱۳، تان-۲۰۰۹].

یوخارىدا ئۇرنەكلەر وئىرلن چالیشمالار بىر بوتون اولاراق دىرلندىرىلدىگىندە، اورتاق بىر نۇقتەنىن ئۇقسانى دىقت چەكمەكەدۇر. «ئۆزەنەن دورۇمو»، یعنى ئۇرگوتە قاتىلان اینسانلارنى ئۆز پىرسپەكتىفەندن تئورۇر قروپونو و بونا باغلى بىر قىسىم اولۇنتۇلارنى نچور آلفىلادىقلارنى/ايدراک ائىدىكلەرى سوالى جاواب سىز قالماقدادۇر. بو چالیشمالار عومى اعتباریىلە، ئۆزەنەنى مەركەز آلمایان و بۇيوك دیشكەنلەر آچى سىن دان موضوعو الە آلان چالیشمالار اولوب، بىر باخىما ئۆزەنەسى اولمايان بىر جوملە يە بنزەمەكەدۇر.

توپلۇمو آنلاما نۇقتەسىندە ئۆزەنەنى مەركەز آلمانىن ئۆنمىنى دىلە گىتىرن و مىكروسوسىيولوژىك ياناشمانىن ئۆنمى تەمىلچىلەرىندن اولان «ئروینگ گۇفمان» ین «دراماتورژى Erving Goffman,

Dramaturji» و «هارولد گارفینکئل» ین «ائٹنومتودولوژی Harold Garfinkel, Etnometodoloji» نظریہ لری اینجہ لندیینده، اؤزنه نین رولونه اشارہ اولونان وورقو دقت چکمکده دیر.

گوفمان، بیرئی چؤزومله مه (آنالیز) بیریمی اولاراق اله آلماقدا، اجتماعی و توپلومسال قورولوش یئرینه، اؤنجه لیکله بیرلیکده لیک یا دا اؤز اؤزه ائتکیله شیم (متقابل تاثیر) ایله ایلگیلنمکده دیر (پولوما، ۲۰۲:۲۰۱۰). بیرئیرین، اؤزلرینی و فعالیتلرینی گونلوک حیاتلاریندا نجور گؤستردیکلرینه باخاراق؛ اؤزلیکله بیرئین، باشقالارین اؤزو ایله ایلگیلی ایزله نیملرینی یؤنلتمه و دئنتلهمه (کنترول ائتمه) شکیللری اوزهرینه متمرکز اولماقدادیر (WALLACE و WOLF، 2012:319).

ائٹنومتودولوژی نین قوروجوسو اولان گارفینکئل ایسه، بیله بیر ادعانی اورتایا قویور: گله نکسل/سنتی سوسیولوق لار، توپلومسال دونیانی، اونون عضولرینین باخیش آچی سین دان ویا اونلارین گرچکده نجور داوراندیقلا رینی آنلاماغا چالیشماقدان چوخ، اؤز توپلومسال حیات آنالیش لاری و یوروم لاری شکیلینده تانیتدیرماغا چالیشیرلار. بو اوزدن ده، گله نکسل سوسیولوق لار طرفسیز بیر آراشدیرماچی کیمی گؤرونمورلر.

آکتورلر، ساده جه توپلومون قورال لاری و دوزنله مه لرینه عکس العمل وئرمکله قالمماقدان، عینی زاماندا اونلاری یارتماقدادیر. ایستاتیسیتیکلر ایسه گرچک دونیانین ظرافتی و اینجه آیرینتی لارینی اختارماقدان یوخسون دور (سلاتتیری، ۲۰۱۲:۲۲۵).

بو آچیقلامالار اساسیندا دیرلندیریلدیگینده؛ ائییتیم، ائکونومی، فئودال قورولوش، کیملیک مسئله سی و بنزر شئیلر، اورتاق قبوللرین، تئورجو قادین لاری آچیقلاما نوقطه سینده اؤنملی معیارلار اولدوغو قبول اندیلیمکله بیرلیکده، اؤزنه نین دورومونون نه اولدوغونون اورتایا قویولماسی نین بؤیوک بیر نقصان اولدوغو دوشونولمکده دیر.

چالیشما ایچه ریسینده سؤیلملرینه یئر وئرین قادین لارین آنلاتیم لارینا باخیلدیغیندا، بنزر اولونتولار باغلی شخصی آلقی لارین، نسیل فرقلیلیگی و دیشتن تعریفه لر سببیه اؤنملی فرقلیلیک لر عررض ائتدیگی گؤرولمکده دیر. بو شدت قروپونا باغلی بیر قادین ین، آنالارینین «اؤلن عسکر ملک اولور» شکیلینده کی آلقی سی نین، اؤز نسیل لری آچی سین دان گئچرلیلیگینی ایتیردیگینی دیله گتیردیگی آنلاتیمینی، بو باغلامدا بیر اؤرنک اولاراق دیرلندیرمک

مومکون دور. قادین لارین شدت قروپلارینا قاتیلیم لارینی و بونون ندنلرینی آنلایا بیلیمه نوقطه سینده، اؤزلیکله ۱۹۸۰ سونراسی قوشاق دا/نسیلده یئر آلان قادین لار آچی سین دان، «قوشاق فرقلیلیگی» موضوعونا دئینمک لازیمدیر.

«گونوموزده یاشایان اینسان لار»؛ آیریجا «۱۹۲۵-۱۹۴۵» آراسیندا دوغان «سس سیز قوشاق» و «۱۹۴۶-۱۹۶۴» آراسی دوغوم لو اولان «بیک پاتلاماسی» قوشاگی خاریجینده، اوچ قوشاق/نسیل اولاراق صنیفلاندیریلماقدادیر. بون لار؛ ۱۹۶۵-۱۹۸۰ آراسی دوغوم لو اولان لارین ایچینده یئر آلدیغی «X» قوشاگی، ۱۹۸۰-۲۰۰۰ آراسیندا دوغان لارین وجودا گتیردی «Y» قوشاگی و ۲۰۰۰ ایلی سونراسی دوغوم لولاری قاپسایان «Z» قوشاگی اولاراق صنیفلاندیریلماقدادیر. «X» قوشاگی نین فردلری؛ صداقت دویقولاری فرقلی، اوتوریتیه سایقیلی، توپلوما دویارلی، ایش موتیواسیون لاری (انگیزه لری) یوکسک، قناعتکار، قایقیلی، تکنولوژیله رابطه سی دوشوک فردلر اولاراق تانیدیلماقدادیر. «Y» قوشاگی؛ صداقت دویقولاری آز، اوتوریته نی زور قبوله نن، باغیمسیز لیغینا دوشکون، بیرئجی و تکنولوژیله بؤیون کیشیلردیر. «Z» قوشاگی ایسه؛ ایشیرلیکچی، یارادیجی، تکنولوژی ایله دوغان، هیزلی/یئهن، چابوق سیخیلان بیر قوشاگی ایفاده ائتمکده دیر (آکدنمیر ود، ۲۰۱۳: ۱۶).

«Y» قوشاغینا منسوب اولان و عمومی خصوصیتلری یوخاریدا وئرین قادین لارین، بو قروپلارا قاتیلیم لاریندا و اؤزوندن اؤنجه کی نسیلدن فرقلی دوشونمه لرینده، قوشاق فرقی نین اؤنملی تاثیر اولدوغو دوشونولمکده دیر. اؤرگوتون، قادینا اؤزگورلوک وعد ائدن سؤیلم لرینین قادین لارین بیرئسللشمه و اؤزگورلشمه آراییش لاری نین اؤرتوشمه سی نین، ۱۹۹۰ لی ایل لرده تئور قروپونا یوغون بیر شکیلده قادین قاتیلیمی نین گرچکلشمه سینده اؤنملی رول اوینادیغی سؤیله نه بیلیر.

قادین لارین تئور قروپونا قاتیلیم لارینی آنلاما نوقطه سینده، اؤزنه نی مرکزه آلاراق باخمایان و بؤیوک دیشکنلر (بؤیوک گوجلر) آچی سین دان موضوعو اله آلان، نسنل یاناشمالار و کمی وئرلره دایالی استنتاج لار یئترسیز قالماقدادیر. یئنه ده تئور قروپونا باغلی قادین لاری ائیتیم سیز، جاهیل، یوخسول اینسان لاردان تشکیل تاپان بیر قروپ اولاراق تانیتماق قدر، اونلاری اؤرگوتون آماج و هدف لری اؤزومسه میش و اؤرگوتون ایدئاللارینا یئتیشمه سی اوچون اؤرگوته

قاتىلان كىشىلەر اولاراق وارسايمانين، اۆزىنى ئاچى سىن دان باخىلدىغىندا، گرچكى يانسىتمادىغى دوشونولمىكەدەير.

نتىجە اولاراق؛ كىمى و نىسلى ياناشمالاردان چوخ؛ بىرئىسلىشمە، اۆزگۈرگشمە، اۆزۈنۈ بىر شىخسىت كىمى نىشان وئرمە دويقوسو كىمى شىلەر، اۆزىنى ئالقى / و ايدراكىنى آنلاماق اوچون داھا اۆنمىلدىر، آيرىجا اۆزىنى مەركەز آلان مىكروسوسىولوژىك چالیشمالاردا، بو تئور قروپونا قاتىلان شىخسىلر آنلاما نۇقتەسىندە داھا چوخ اۆنم عىرض اتىدىكى دىرلندىر يلمىكەدەير.

۲-۵-۲-۲-تەكىلەر

بو چالیشمادا، تئور قروپونون داغ كادروسونون اينسان قاينىغى نىن بىر بۆلۈمۈنۈ وجودا كىتىر قادىنلار، آنلامىچى بىر ياناشما اولان فئومئولوژىك سوسىولوژىنى ايشلىتمەك صورتىلە آنلاشلىماغا چالیشىلمىشىدۇر.

بىر قادىن ئاچى سىن دان باخىلدىغىندا، فىزىكى و بىولوژىك ئاچى دان اولدوقجا زور اولان داغ شرايطىندە و ھەر آن اۆلۈم رىسكى داشىياراق ياشاماق، اولدوقجا گۈچ بىر شرايطىدۇر. قادىنلار بىلە بىر ياشامى و يولو ترجىح ائتمەسى نىن آلتىندا ياتان سىبلر آنلاماق، موضوع يا سادەجە بو ئاچى دان باخىلدىغىندا بىلە اولدوقجا اۆنمىلى دۇر.

چالیشما اىچەرىسىندە (سۆزۈ ائىدىلن چالیشمالار بىر بۆلۈملر، بۆيۈك ھىجەم شامىل اولدوغو اوچون بو كىتابدا وئرىلمە يىدىر) اۆرنىكلەر باخىلدىغىندا، ھەر بىر قادىن بىر قىللى بىر ھىيات ھىكايەسى نىن اولدوغو و اۆزلىرىنى اۆرگۈتە قاتىلماغا سئوق ائىدن فاكىتورلر بىر دە چىشتىلىك گۆستردىى آنلاشلىماقدادۇر. بو چالیشمادا ايفادە ائىدىلن اۆرگۈتە قاتىلىم دىللىرىن خارىجىندە، شۇبھەسىز كى چوخ داھا فرقىلى دىللىرلە اۆرگۈتە قاتىلان قادىنلار دا وارىدۇر.

قادىنلار بىر تئور قروپونا قاتىلىمى تەك بىر سوموت نەنە باغلامىن ويا «بۇ نەنە/نەنلەرلە قادىنلار اۆرگۈتە قاتىلماقدادۇر» كىمى بىر ھۆكەم وارمىن، فئومئولوژىك ئاچى دان «گرچكىلىكى» تارىشىمالى دۇر. قادىنلار بىر رادىكالىلاشاراق تئور قروپونا قاتىلىم لار بىر، چوخ فرقىلى كاتتقورلەر و سىبلەر آيرىماق مومكۈن دۇر. عايلەوى مەسىلەلەر، ائىتىم، ائىكونومىك ھىجەم، فئودال قورۇلۇش كىمى چالیشمانىن اوچونجو بۆلۈمۈندە ايفادە ائىدىلن ھىجەم لار بىر، تئور

قروپونا قاتیلیما تاثیر ائدن فاکتورلر اولدوغو ھمن ھر کسجه قبول ائدیلن بیر مسئله دیر. بونولا بیرلیکده، چالیشمادا سؤیلملرینه یئر وئرلن قادینلارین آنلاتیم لاری فنومئولوژیک بیر یاناشمایلا یوروملانديغیندا، اؤز نل گرچکلیگین بیر قیسیم فرقلیلیک لر عرض ائدیگی گؤرولمکده دیر.

تئور قروپوندا آنایرلارین قادینلارین مسئله سی، اولارین ندن اؤرگوت قاتیلدیغی، ھانسی سببلردن اؤتورو اؤرگوتدن آیریلدیقلاری و اؤرگوت سونراسی دونیا یا باخیش لارینی آنلاماغا ان چوخ یاردیمچی اولایله جگی دیرلندیریلن اولونتو و اولای لار آنالیز ائدیلمک صورتیله، تئور قروپونا باغلی قادینلارین «یاشاما دونیاسی» تصویر ائدیلمه یه چالیشیلیمشیدیر.

بو مقصدله، اؤرگوت منسوبو قادینلارین بیلینجینده وار اولان استنتاج لاردان بیر قیسیم آلقی لار؛ اؤرگوت قاتیلیم اؤنجه سی دؤنم، اؤرگوت ایچهریسینده اولدوقلاری دؤنم، و اؤرگوت سونراسی دؤنم اولماق اوزره، اوچ زامانی مرحله ایچهریسینده، فنومئولوژیک سوسیولوژی نین اؤزنه لر-آراسیلیق کیفیتینی وجودا گتیرن «ورتاق بیلگی ذخیره لری»، «تیپلشدیرمه لر» و «ورتاق قبوللر» مفهوم و قاوراملاری باغلامیندا آنلاشیلماغا چالیشیلیمشیدیر.

قادینلارین تئور قروپونا قاتیلیم لارین دان اؤنجه کی دؤنمه عاید سؤیلملرینده، ان چوخ تاکید ائدیکیلری قاوراملارین «عایله»، «فتودال قورولوش»، «قادین»، «کورمانج» و «تئور قروپو» اولدوغو گؤرولموشدور. «عایله» و «فتودال قورولوش» قاوراملاری، ایچهریسینده سای سیز تیپلشدیرمه و ورتاق قبولو احتوا ائتمه سی ندیله، بیلگی ذخیره سی محدوده سینده اله آلینمیشدیر. تئور قروپونا باغلی قادینلارین سؤیلملرینده گنچن؛ «قادین»، «کورمانج» و «شدت قروپو» قاوراملارینا دایر آنلاتیم لار ایسه بیر تیپلشدیرمه کیفیتینده دیر. بو سببله، اؤرگوت منسوبو قادینلارین بو اوچ اولونتویا باغلی آلقی لاری، ایدئال تیپ یاراتماق صورتیله آنلاماغا چالیشیلیمشیدیر.

ایلک اولاراق، قادینلارین اؤرگوت قاتیلیمیندا اؤنملی رول اوینادیغی دیرلندیریلن و ورتاق بیلگی ذخیره لریندن ساده جه بیر سی اولان، «قادین عایله» و توپلوم ایچینده کی موقعیتی و رولو» موضوعو اله آلینمیشدیر. بو چالیشمادا اینجه له نن تئور قروپونا باغلی قادینلارین بؤیوک اکثریتی نین، فتودال دیرلره صاحب بیر توپلوم دان گلدیکلری گؤرولمکده دیر. ایچینده دوغوب یئتیشدیکلری توپلومدا، قادین یین چوخدا سؤز حاققی اولماقادیر. فتودال بیر توپلومدا

قادىنا داير ساغدو يو بىلگىلىرى آراسىندا ان چوخ دىقت چكنى، ارگىلىگە آدىم آتدىقدان ھمن سونرا قادىن يىن ائولنمەسى لىزومونا داير وار اولان آلقى دىر. ناموس موضوعسونداكى يايقىن آنلايشىن عايلەن يىن ار كىلىرى اوزەرىندە اندىشە ياراتماسى و قادىن يىن ناموسونو قوروما آلقىسى، قادىن اوزەرىندە جدى بىر باسقى و جودا گىتىر مكدە دىر. بو ندىن اۋتورو قىز چوققلارى، چوخ كىچىك ياشلاردا و رىضاسى آلىنمادان ائولندىرىلمكدە دىر. ائوللىك خارىجىندە بىر جىنسلىك آنلايشى ايسە كسىنلىكە قبول اندىلمە مكدە دىر. اۋلكەن دوغانو گونى دوغانو آنادولو بۈلگەلىرىندە غربە گۈچ اندىلەر باخىلدىغىندا ايسە، ھر نە قدر فرقى بىر مەكان و كولتورون اىچىندە ياشاماغا باشلاسلاردا، صاحب اولدوقلارى كولتوردن قوپامادىقلارى گۈرۈلمكدە دىر. فئودال بىر قورولوشون كولتور كۈدلارينا صاحب بىر اورتام اىچىندە اولدوغانو سورجە، قادىنا بىچىل رول و موقعيت دىشمە مكدە دىر. بو اورتام اىچەرىسىندە بىرئىسلەشمە و اۋزگۈرلشمە، قادىنلار اوچون ان باشدا گلن آرايش و احتياج اولماقدادىر.

تئور قروپونا باغلى قادىنلار يىن، اىچىندە ياشادىقلارى توپلومداكى «قادىن» اولونتو و واقەسىنە داير تىلەشدىر مەلى، ازىلن و مغدورىت ياشايان بىر قادىنى تصوير ائتمكدە دىر. قادىنلار يىن اۋرگوتە قاتىلىم اۋنەسى دۈنمە داير حىكايەلىرىنە باخىلدىغىندا، بۈلگەيە حاكىم اولان فئودال دىرلر و آتاركىل (پدرسالارى) قورولوش اىچەرىسىندە قادىن يىن، اۋزگۈرلۈيو قىستىلانمىش و چوغانو زاماندا چارەسىزلىك اىچەرىسىندە اولدوغانو گۈرۈلمكدە دىر. قادىنلار؛ آز ياشدا و ايسە مەدىن ائوللىكلەر زورلانماقدا، شەت و باسقى نىن حاكىم اولدوغانو و سۈز حاقى نىن چوخ اولمادىغى بىر موقعىتدە اولماقدادىر. قادىن يىن بو دورومونو ان ايسى تعريفلەيە جگى دوشونولدىويوندىن، آدىنا «ازىلن و مغدور قادىن - شەخسى ايدئال تىپى» دىمك صور تىلە، اۋرگوت اۋنەسى دۈنمە قادىنى تصوير اندىن بىر ايدئال تىپ ياراتىلمىشىدۇر.

اۋرگوتە قاتىلىم اۋنەسى دۈنمە داير دىگر بىر تىلەشدىر مە ايسە قادىنلار يىن «كۆرمانچ» آلقى سىنا يۈنەلىك سۈيلىملىرىنى قارشىلاياجاغى دىرلندىرىلن «اۋتەكى كۆرمانچلار - شەخسى ايدئال تىپى» دىيىلمەسى دىر. قادىنلار، دۈولت يىن كۆرمانچلارى اۋتە كىلەشدىر دىگىنى و ياشادىقلارى اولومسوزلوقلار يىن ندىنى بو ائىنىك كىملىگە صاحب اولما آلقى سىنا باغلادىقلار يىن دان اۋتورو، سۈيلىملىرىندە بو موضوعنو سىخلىقلا دىلە گىتىر مكدە دىر. بو سىبلە،

قادين لارين اۋر گوته قاتيلم لارى و فرقى بير ياشام دونياسى نين ايچه ريسينده يئر آلما لارى سونراسيندا، ساغدويو بيلگيرلننده بير سيرا قاچينيلماز ديشيملر ياشانماقدادير. بونولا بيرليكدە، تئورور قروپونو وجودا گتيرن قورولوش ايچه ريسينده كى اكتورلرين، ايچنده يئيتشديكلرى

فئودال قورۇلۇشون ئورتاق بىلگى ذىخىرەلىرىدە يىر آلان بەغى قىبۇللىرى، ئۇرگوت ايچەرىسىدە دوام ئاتىدىرىكلىرى دە گۈرۈلمىكەدەدەر. تىرور قىرۇپونداكى ار كىك ئۇرگوت مىنسۇبلارىنىن قادىنلار ياناشماسىندا، ساحب اولدوقلارى فئودال دىرلىرىن ئىككىسى بۇيۇكدور. ار كىكلر آچىسىن دان قادىنلار گىللىكە، فىزىكى و بىولوژىك ئۆزلىكلىرىندە ئۆتۈرۈ ساشامايان، داغ قوشۇلارنىدا ياشاماغا اويقون اولمايان و ئۆز باشلارنى قىرار آلىب اويقۇلما قابىلىتىندە يۇخسۇن كىشىلر اولاراق گۈرۈلمىكەدەدەر. قادىن ار كىك رابىطەلىرى آچىسىن دان باخىلىدىغىندا ايسە قادىن، ار كىكى يولدان چىخاران كىشى اولاراق قىبۇل ئىدىلمىكەدەدەر. قادىنلارنى سۇيۇملرىندە ار كىكلرىن قادىن باخىشى، ئىشلىتىلدىن بىر خىلى اوزاق و ايچىندە گىلدىكلىرى فئودال تۈپلۈما ساحب اولان آناليسىنا بىز كىفەت دەدەر. ار كىكلر قادىنلارنى، فىزىكى سەفلىكلىرىنى دە ئىككىسىلە، يۇنىمىكەن چۇخ، يۇنە تىلمەسى لازىم و گىرى پلاندە يىر آلماسىنىن اويقون اولاجاغى شىخىلر اولاراق گۈرۈلمىكەدەدەر. ايچىندە ياشادىقلارى تۈپلۈمدا قادىنلار بىچىلن ايكىنچىل موقىيەتىندە قورتولاراق، ئۇرگوتە داھا ئۆزگۈر اولايىلەجگى دوشۇنچەسى و اينانچىلا قاتىلان قادىنلارنى، بو آماج لارىنلار ايسە اولاشامادىقلارى گۈرۈلمىكەدەدەر. ار كىك اگەمىن بىر ئۇرگوت اولان تىرور قىرۇپونون، سۇيۇملرىندە قادىنلار ئۆزگۈرلۈي و ئىشلىتىلگى وعد ئىتمەسىنە راغما، ئۇرگوت ايچەرىسىدە بونون تام عكىسى بىر دورومون وارلىغى دىقت چىكىمىكەدەدەر. تىرور قىرۇپوندا قادىنلار ئۆزگۈرلۈي و اونا بىچىلن رول، بۇيۇك اوراندە ار كىك اگەمىن يۇنە تىم طرفىندە آيدىنلانماقدادەر.

قادىنلارنى ئۇرگوتە قاتىلىمى سونراسىنا باغلى آنالسىم لارىندە ان چۇخ سۇزو گىچىن اولۇنتولارنى، «ئىلئاشى» و «شەت قىرۇپو» اولماسى سىبىلە، قادىنلارنى ئۇرگوت ايچەرىسىدە بو اولۇنتولارنى نچور آلتىلادىقلارى، اوچ ايدئال تىپ وجوداگىتىرمىك سورتىلە سونولموشدور. ايلك اولاراق «ئىلئاشى» اولۇنتو و واقەسىنە داير قادىنلارنى سۇيۇملرى آنالز ئىدىلمىش و سونوجدا بو اولۇنتويا عايد ايكى فرقلى ايدئال تىپ وجوداگىتىرمەنىن اويقون اولاجاغى دىر كىندىرىلمىشىدەر.

بونلاردان بىرىنچىسى، تىرور قىرۇپونا باغلى قادىنلارنى گۈزۈندە يوكسىك بىر مرتبەدە اولان ئىلئاشىنى تىسۋىر ئىدن «قۇرتارىجى/اوجا اينسان ئىلئاشى - شىخىسى ايدئال تىپى» اولاراق تانىدىلمىشىدەر. فئودال دىرلىرى ندىلە ايكىنچىل موقىيەتدە اولان بىر چۇخ قادىن، ئىلئاشىنى،

اونلارنى اۇجالدان سۇيۇملرى قارشى سىندا اونو عادتتا بىر «تانرى» و «قورتارىچى» كىمى گۇرموشدور. ائلباشى نىن اۋنجه قادىنى اۋز گۈرلەشدىرمە، سونراسىندا ايسە اۋز گۈرلەش قادين ساپەسىندە «كۆرمانچ بۇلگەسىنى» اۋز گۈرلەشدىرمە سۇيۇملرى، قادين لار اوزەرىندە اولدوقچا اۋنملى تائىرى اولموشدور. خطاب ائىدىگى توپلوم ايچەرىسىندە ياشايان قادين بىن خيال قىرقلق لارنى و بىكلىتىلرىنى بىلن، اونلار پارلاق بىر گلەجىك و اۋز گۈرلۈك وعد ائىدىن ائلباشى، بو يوللا قادين لارى ائىكىلەمەيى باشارمىشىدىر. بو سىبلە چوخو قادين اۋر گۈت منسوبو آچى سىن دان ائلباشى، تئور قروپونون اوزەرىندە بىر موقعىتە يئرلەشدىرىلمىشىدىر.

ائلباشى يا دايىر وجودا كىتىرىلن دىگر ايدئال تىپى ايسە، سۇيۇملرىنىن عكسىنە داورانىش لارى ايله قادين لاردا خيال قىرقلقى ياراتان ائلباشى نى تصوير ائىدىن، «قادىنى استىمار ائىدىن ائلباشى شىخى ايدئال تىپى» اولموشدور. اۋر گۈت دن آيرىلان قادين لار آراسىندا اۋزلىككە ائلباشى نى ياخىن دان تانىما فورستى تاپانلار، اونون قادىنا يۇنەلىك سۇيۇملرىنە تاماماً ضىد اۋيقولامالارى و اۋزلىرىندە ياراتدىغى خيال قىرقلقى نىتىجەسىندە، تئور قروپونىدان آيرىلماغى تىرجىح ائىتمىشلىرىدىر. بو قروپ ايچەرىسىندە يئر آلان قادين لار، ائلباشى نىن، «قادىن بىن طرفىندە اولدوغو» سۇيۇملرىنىن بىر قاندىر ماجادان عىبارت اولدوغونو، يوكسىك رۇبەلر الە كىتىرىلن قادين لارىن ايسە ائلباشى نىن دىلى اولماقدان باشقا بىر وظىفەسى اولمايان و وصف سىز كىشىلر آراسىن دان سىچىلدىگىنى ايفادە ائىتمەكە دىر. «ائلباشى نىن قادين تئورىسى» دىيە آنالتيلان شىلرى ايسە چاغداشلىقدان اوزاق و آنلام سىز سۆزلر اولاراق تانىتماقدادىرلار. تئور قروپونىدان آيرىلان قادين لارىن آلقى لارىندا، قادىنى اۋز گۈرلەشدىرمە وعدىندە اولان ائلباشى نىن، اصلىندە قادين لارى اۋر گۈتو كونترول آلتىندا توتايلىمك مقصدىلە آراجساللاشدىرىغى و جىنسل گودولرىنى تىمىن اوچون اونلارى استىمار ائىدىگى دوشونجهسى ياتماقدادىر. بو آلقىيا صاحىب قادين لار آچى سىن دان ائلباشى نىن، قادىنى سۇمورن و استىمار ائىدىن بىر كىشىلىك اولاراق تىپلەشدىرىلمىشىدىر.

بو بۇلۇمدە وجودا كىتىرىلن سون ايدئال تىپ، ائىلملىرى نىتىجەسىندە قادين لارىن بىكلەنتىلرىنى قارشىلاياماماسى و اونلاردا ياراتدىغى خيال قىرقلقى ندىنلە تئور قروپو حاققىندا اولموشدور. تئور قروپونون هانسى ائىلم و اۋيقولامالارى نىتىجەسىندە قادين لارىن خيال قىرقلقى ياشادىغىنى اورتاي قويماسى سىبىلە، بو موضوعداكى ايدئال تىپ «خيال قىرقلقى يارادان تئور

قروپو - ئىلىم آخىشى ايدئال تىپى» آدى وئرىلمىشىدىر. تئروور قروپونون و ائىلئاشى نىن سۈيلىملىرىندە قادىنا وئرىلن دىر و اونو اۋزگۈرگۈشدىرمە وعدى نىن گرچكى يانسىتمادىغىنى گۈرن قادىن لار اوچون اۋرگۈت، خىيال قىرىقلىغى ياراتمىش و بو دوشونجەدە كى قادىن لارىن اۋرگۈتدن آيرىلمالارىنا سبب اولموشدور. تئروور قروپونون قادىن لاردا خىيال قىرىقلىغى ياراتماسىندا ائىكىلى اولان ائىلىملىرىن باشىندا، اۋرگۈت ايچەرىسىندە ياشانان جىنسل استىمارلار گىلمكەدەير. سونراسىندا ايسە، كۈتۈ مۇعاملە و ايشىكنىچەلر اولدوغو گۈرۈلمكەدەير. قادىن لارىن اۋرگۈتدن آيرىلمالارىنا تاثير اندن دىگر بىر خىيال قىرىقلىغى ايسە ائىلئاشى نىن ياخالانماسى سونراسى سۈيلىدەيى سۈزلر اولموشدور. سونوج اولارق؛ قادىن لارىن آراجساللاشدىرىلاراق اۋرگۈت ايچەرىسىندە ايكىنجىل موقعىتىن دوام ائتمەسى، معروض قالىنان كۈتۈ مۇعاملەلر (اۋزلىككە كۈتۈ جىنسل مەاملەلر) و ائىلئاشى باشدا اولماق اوزەرە اۋرگۈت اوست يۈنە تىمى نىن قادىنى استىمارى كىمى ائىلىملىرىن وارلىغى سببىلە اۋرگۈت، بعضى قادىن اۋرگۈت منسوبلارى آچى سىندان خىيال قىرىقلىغى ياراتمىش و اۋرگۈتدن آيرىلمالارىنا ندىن اولموشدور.

اۋرگۈتدن آيرىلما سونراسىندا كى دۈنمە ايسە قادىن لارىن، «حىاتا باخىش»، «عشق و سئوگى» ايلە «اۋزگۈرلۈك» كىمى سويوت اولونتولارا داير باخىش آچى لارى نىن قارشىلىقلىغىنى يانسىدان اورتاق قبوللرىنىن نە اولدوغونا جاواب آرانمىشىدىر.

اۋرگۈتدن آيرىلان قادىن لار، يىنى ياشام لارىنا اويوم ساغلامقادا جدى آنلامدا زورلوق چىكمكەدە و گلە جگە داير چوخ بىر اومود داشىمامقادايرلار. آيرىجا، بىر قادىن يىن دوغاسىنا چوخدا اويقون اولمايان بىر داغ ياشانتى سى نىن آردىن دان و قادىنلىق دويقولارىن دان اوزاقلاشمالارى سببىلە، ياشادىقلارى توپلومون ساغدويو بىلگى سىنى غرىبەسە مەكەدەيرلر. بو سببە دە اۋزلىرىنى، ائىتتېب قورتارىلماسى لازىم، كىشىلر اولارق گۈرمكەدەيرلر.

قادىن لار، عشق و سئوگى كىمى دويقولارىن اۋرگۈت ايچەرىسىندە ياساقلانماسىنى اويقون گۈرمە مەكەدە، بو خصوصدا كى نورم لارىن اخلالى حالىندا، سوچون قادىندا آرانماسىنى، عدالت سىز بىر ياناشما اولارق دىرلندىر مەكەدەيرلر. اۋرگۈتدن آيرىلان قادىن لار آچى سىندان عشق و سئوگى، اينسانى اينسان حالىنا كىتىرن، ياشانماسى لازىم و ھىچبىر شىكىلدە تاماماً ياساقلانماسى مومكون اولمايان قاوارام لار اولارق تانىدىلماقاداير. اۋرگۈتدن آيرىلان قادىن لار، اۋرگۈتدە عشق و سئوگى نىن ياساقلانماسى نىتىجەسىندە اۋرگۈت منسوبلارى نىن، اينسانلىقدان

چىخاراق عادىتى جانىدا لاشىيىنى، عشقى و سئوگىنى ياشايان بىرىسى نىن ايسە رادىكال اولماسى نىن مومكون اولاماي جايىنى دوشونمكده دىرلر (البتده بورادا شىدت اۋر گوتو ايچىندە اورتايا چىخان چوخلو انحرافلارى ذكر ائتمكدن قاجىنيرىق).

قادىنلار اۋز گۈرلۈك قاوارامىنا باغلى اۋزىل باخىش لارى ايسە فرقىلىك عرض ائتمكده دىر. اۋر گوتلو قادىنلار اۋزىن آلتىم لارىنا باخىلدىغىندا، ھىمى ھامىسى نىن موموجود ياشامىن دان سىرىلىب، داھا اۋز گۈر اولايلىمك غايەسىيەلە اۋر گوتە قاتىلدىغى گۈرۈلمكده دىر. اۋز گۈرلۈك اولۇنتۇسونا داير اورتاق قىبۇللىرى، « تىرۇر قروپونون سۇيلىملىرىندە وار اولان اۋز گۈرلۈيون، اۋر گوت ايچەرىسىندە واقىئىتى اولمادىغى » شىكىلىندە دىر.

سون سۇز اولاراق؛ اۋر گوتلو قادىنلار اۋزى فنىمىنىلۇزىك سوسىيولۇزى باغلامىندا الە آلان و يوخارىدا سونۇچلار اۋزى سونۇلان بو چالىشمىلا ايلگىلى بىلە بىر نىھايى دىرلندىرمەدە اولمانىن گرەكلى اولدۇغو دوشونۇلمكده دىر: تىرۇر قروپونون و اونا منسوب اولان شىخىلر، بو چالىشمادا بىر اۋرۇنگى و ئىرلىن، اۋزىل ياناشمالار واسىطەسىيەلە داھا ايسى آلتاشىلا بىلمەسى مومكون دور. نىھايىتىندە تۈپلۈم دىيىلن اولۇنتۇ، بىر ئىلردن تىكىل تاپماقدا دىر و بو قورۇلۇشوا اىنشا ائىنلر دە او تۈپلۈم ايچەرىسىندە ياشايان بىر ئىلردىر. بو نۇقتەدن حركىتلە، تىرۇر قروپونو و بو قورۇلۇش ايچەرىسىندە كى شىخىلرى آلتاشىلا بىلمەنىن و آلتاشىلا بىلمەنىن يولۇنون، اۋر گوتو ايچەرىدن باخان بىر گۈزلە گۈرە بىلمكدن گىچىدى دوشونۇلمكده دىر.

بو حاقدى كىچىك بىر آدىم كىفەيتىندە اولان بو چالىشمادا، سىنىرلىق لاردان اۋتورۇ ئانوى دادەلردن فايدالانماق سورتىيەلە آلتاشماغا چالىشىلان تىرۇر قروپونا باغلى قادىنلار اۋزىنەلىك، گۈزەل / مۇشادە يا دا گۈرۈشمە يولۇلا بنزر چالىشمالار اورتايا قوئولماسىنىن، تىرۇر قروپونو و اۋر گوت منسوبلارىنى آلتاشما نۇقتەسىندە آلتاشما قاتقى ساغلايىلە جىگى دىرلندىر بىلمكده دىر.

۲-۳-نوم فېنومېنولوژىسى (nom fenomenolojisi)

بو بۇلۇمىدە فېنومېنولوژىسى ھاقىدا بىر سىرا كلى بىلگى لىر وئىرلىر، البتدە بورادا ھەدىمىز مەشخەس بىر دىن ويا مەزھەب ھاقىقىدە فېنومېنولوژىك بىر تەھلىل وئىرلىك دىيىل، نە يازىق كى بىزىم اۋلەمىزدە علمى صورتدە بو ھاقىدا آراشدىرماجى يوخ درجە دەدىر، و بىزلىر ائىلەيەيلىمە مېشىك مەختىلف تۈپلۈمسال ھەركەتلىرى و اىنسانلارلىن رولونو بو ھەركەتدە دىن فېنومېنولوژىسى جەھەتلىن دوغرو دوزگون آناليز ائىدك و البتدە كى، بودا، اۋلەمىزدە فېنومېنولوژىسىن دوغرو دوزگون اوخونوب دوشونولمەمەسىندىن قايناقلا نەمەقدادىر.

بو بۇلۇمىدە ايلەكجە دىن فېنومېنولوژىسى ھاقىدا دونىادا ايشلەين، اۋنەملى دىن فېنومېنولوگىلارلى ھاقىدا بىلگى وئىرلىر، بو ھاقىدا يىغىجام شەكىلدە دوگلاس آلتىن يىن يازىلارلىندىن قىسا بىر مەطلب وئىرلىر، و سونرادا بىزىم چەنورەمىزدە اولان و اۋنوموزدە اولان مەسئەللە باغلى، و فېنومېنولوژىيە ايلەگىلى اىپ اوجىلارلى وئىرلىر و انتظار وار عالەملىرىمىز و آراشدىرماجىلارلىمىز بو ھاقىدا دوغرو دوزگون تەھلىللە يۈنەلىپ اىنسانلارلىمىزىن گەلەجەگىنە ايشىق تۈتمۈش اولسونلار.

[بو بۇلۇمىدە يىندىرگەمە جىلىك ويا تەقلىل سۈزو بىر نەوع سادەلەشدىرەك و مەھدودلاشدىرەك مەناسىندا ايشلەنر و آيرى دىيىشلە قاپساملى و كامىل گۈرەمەك آنلامىندا اولاراق چەنورە دە كى يىندىرگەن شىلر گۈرەمەزىن گەلەجەك، بو نەوع يىندىرگەمە جىلىك، گۈرۈنتۈيىلىمىدە ايشلەنن فېنومېنولوژىك يىندىرگەمە جىلىك لە كۈكۈندىن فرەقلىدىر، و فېنومېنولوژىك يىندىرگەمە جىلىك دە، ھىچ بىر شى گۈرەمەزىن گەلەجەك، بلكە اصلى مەوضەونون كۈلگەسى آلتىندا قالير. و يالنىز اصلى مەوضەونون چەنورەمەسىندە يارارلانمايلىر و يۈرۈملەنمايلىر.]

۳-۳-۱-نوم فئومئولوژىسى

دوگلاس آلتن، چئوئىن: دۇكتور محمد قاتار

دەن فئومئولوژىسى، چوخ آز ايشلەنن ساحالاردان اولاراق اۈزۈنە خاص چتئىلىكلرى واردىر. دونىادا دەن فئومئولوژىسى حاقددا ايشلەنلرى دۇرد قروپا آيىرماق مومكون دور. بىرىنجى قروپا گۈرە، دەن فئومئولوژىسى تئرىمى بىر تدقيق دن داهاچوخ، بىر معنانى ايفادە ائدر. ايكىنجى قروپ (فلئمئىك، ويدئىنگرئىن و هالتكرانتز)، دەن فئومئولوژىسىنى مۇقايسەلى چالیشمانىن و دەن فئومئومنى نىن فرقلى تىپلردە كى تصنىفى اولاراق وئرلر. بو قروپداكى بىلىم آدم لارى اۈزل فئومئولوژىك تلقى لره، مئودلارا و تحققيق اۋوللارينا، يوخ دئىلەجك قدر آز علاقه گۇسترمىشىدر.

اوچونجو قروپ (كرىستئىسن، لىو، واچ، بلىكئىر، ائلىدە، و وازدئىبورگ) دەن فئومئولوژىسىنى دەن بىلىمى نىن اىچىندە كى اۈزل بىر قول، بىر دىسپلین ويا بىر مئود اولاراق معرفى ائتمىشلىر. بو، دەن فئومئولوژىسى نىن، دەن چالیشمالارى اوچون ان اۋنملى اشتراكى و قاتقىسى دىر. دۇردونجو قروپ دىنى فئومئولوژى آنلايىشى، فلسفى فئومئولوژىدن ائتكىلىنمىشىدر. (ماكس شئلر و پاول رىكور).

تئرىمىن تارىخى

فلسفە باخىمىندان فئومئولوژىنى، اورتايا چىخدىغىندان برى، عمومى حالدا ايكى قولا آيىرماق اولار:

فلسفى اولمايان فئومئولوژىلر: بو نوع فئومئولوژىيە طبعى بىلىملردە، اۈزلىكە دە فىزىك ساحاسىندا قارشىلاشلىر و عمومىلىكە فلسفى فئومئولوژىدن باغىم سىز كۈكلرە صاحىبدىر. بىلىم آدم لارى، فئومئولوژى تئرىمى ايلە چوغونلوقلا، بىلىملرى نىن آچىقلايىجى يۇنونون عكسىنە، تانىملايىجى (توصىفى) يۇنونون وورقولاماق اىستەمىشلىردىر.

فلسفى فئومئولوژىلر: فئومئولوژى تئرىمى فلسفى آنلامدا، ايلك دفعە آلمان فىلوسوف لامبئرت، كانت و هگل طرفىندن ايشلەنر. سونرا هارتمان و چارلز ساندئرس پئىرس، گرچك يا دا خيال اولسون، ذهيندە شكىللەنن هرشئى توصىفى بىر چالیشماغى ايفادە ائتمك اوچون، فئومئولوژى تئرىمىنى ايشلەدور.

فلسفی فئومئولوژی: بیرمینجی یوزایل فلسفه سینده، فئومئولوژی، چوخلو بیچیمده قارشیمیزا چیخار. مثلا، هوسرل «آشقین فئومئولوژی»، سارتر و مترل پونتی «واراولوشچو فئومئولوژی» هایدگئر ایله پُل ریکور «هئرمئوتیک فئومئولوژی» اورتایا قویارلار. بیله تنوع ایچینده اولدوغو اوچونده، مختلف باخیشلارلا صاحیدیر.

فئومئولوژیک حرکت: فلسفی فئومئولوژی نین هدفی، آنلیق (بیر لحظه) تجروبه ایله گورون گورونتولری آراشدیرماق، بونلار حاقیندا دوغرودان بیلگی صاحبی اولمادیر، بو ایشله فئومئولوژی، اوزونو اؤن قبوللردن قورتارماغا، ندنسل/علی و دیگر شیلرله باغلی ایضاحلاردان قاچینماغا، اونا گورون شیلرین، اصیل معنالارینی توصیف له مکله، سئزمکله یاخود یوروملاماقلا، بیر مئتود دوزتمه یه چالیشیرلار.

فئومئولوژیک حرکتین قوروجوسو هوسرل اولراق، تمثیلجیلریندن موریتز گئیگئر (۱۸۸۰-۱۹۳۷)، آلتخاندئر پفاندئر (۱۸۷۰-۱۹۴۱)، آدولف ریناخ (۱۸۸۳-۱۹۱۷)، ماکس شلئر (۱۸۷۴-۱۹۲۸)، هایدگئر (۱۸۸۹-۱۹۷۶)، اوسکار بئجکئر (۱۸۸۵-۱۹۶۴) کیمی شخصلری وئرمک اولار. فئومئولوژیک حرکت بیرینجی دنیا ساواشینا قدر اولان دؤنمده کی باشلانقیج سوره سی، «گوتینگن حالقاسی» و «مونخ حالقاسی» ایله تانینمیش، یئنه ده ۱۹۳۰لارلا قدر، آلمان فلسفه سی کیمی تانیناراق، حرکت مرکزی فرانسایا قایار، سارتر، مترل پونتی، گابریئل مارسل، پُل ریکور و دیگرلری نین چالیشمالاری سایه سینده ان آزین دان ۱۹۶۰لارلا قدر دوام ائتمیشدیر. فرانسیزلار، فئومئولوژی آنلایشینی، وارولوشچولوقلا بیرلشدیرمه یه چالیشارلار.

فلسفی فئومئولوژی نین بئش خصوصیتی

(۱)- تانیملاییجی طبیعت: فئومئولوژی تیتیز و توصیفی بیر بیلیم اولراق، بیر دیسیپلیندن عیارتدیر. فئومئولوژی، فئومئولرین قورلوشونو، بشری تجروبه نین تملینده کی اصلی قورلوشلاری و فئومئولری دوغرودان سئزمه یه و تانیملاماغا چالیشیر. فئومئولوژی، ساده جه عقلانی اولانین گرچک اولدوغونو ادعا ائدن بعضی فلسفه قوللارینین عکسینه، بیله جه ده عقلانی باشاریلار و قاورامسال آنالیزلرله فلسفی بیرذهین اشغالینه اوغرایان (ذهنی دوگمالار اندین) بیر چوخ فلسفه مکتبی نین عکسینه، بشری تجروبه ده کی فئومئال تظاہرلرین بوتونلویونو دوغرو بیرشکیلده توصیف ائتمه یه اوداقلانیر. یئندیر گه مه چیلیک دن (reductionism) قاچینماغا چالیشان

٢٥٩

وارلىغىنى تومويلە اينكار ائتمەكەن چوخ، فئومئولوقلارى بو اۋن قبوللردن قورتارما ويا اۋز اۋن قبوللرئىمىزى آچىقلىغا قاووشدوروب آيدىنلاتما آماجى اولاراق يوروملامىشىدۇر. اىستىر ھوسىرلىجى آشقىن ىئىدىر گەمە تئكىنىك ايله، اىستىرسە دىگر شئكىللەرلە اولسون، فئومئولۇژىك پاراتىتاز اىچىنە آلما (اېۋكە)، سادەجە فئومئولوقلار طرفىن دن «اجرا ائدىلمە مەكەدە دىر». او، ياپى و معنالارلا واقىف اولما اىمكانى وئرن، بعضى اۋزائلىشىدىرى و فرقىلى باخىش آچىلارئىلا تئست ائتمە مئودلارنىنى احتوا ائتمەلىدۇر.

(۵)-اىدىئىتىك وىزىون: اۋزك لرىن سىزگى سى چوخ واخىت، يونانجادا كى ائىدوس تئرىمىيەلە يعنى «eidetic vision» ويا «eidetic reduction» ايله تانىم لانىر. ھوسىرل بو تئرىمى، «ائورنىسل ماھىتىلر / ئورنىسل اۋزك لرى» ايفادە ائىدن افلاتونجو ايشلەنىم شئكىل ايله آلمىشىدۇر. بو تور ماھىتىلر، شئىلرىن «نەلىگى» نى، - يعنى فئومئولرىن ضرورى و دىشىمز خصوصىتىلرىنى ايفادە ائىدر. بو خصوصىتىلر ايسە، فئومئولرى بللى بىر تورون فئومئولرى اولاراق تانىما مىزا اىمكان وئرىر.

فئومئولۇژىك مئودون يوخارىدا ذكرائىلن بئش خصوصىتىندىن، يۇنلىمىشلىك ايله پاراتىتاز اىچىنە آلما (اېۋكە)، مەركىزى اۋنمە صاحىب اولمالارنىنا راغما، فئومونولوقلارنى ھامىسى طرفىندىن قبول ائىدىلمىش دئىلدىرلر. بونونلا بىر، ھەن ھەن بوتون فئومئولوقلار، ىئىدىر گەمە قارشىتى اولان و تەمل قورۇلوشلارلا واقىف اولماغى احتوا ائىدن تانىملايىجى / توصىفى بىر فئومئولۇژىنى دىستەكلەمىشىدۇر.

«اۋزك لرى سىز مە» دە (Wesensschau) فئومئولوق، بللى فئومئولردە شئكىللەنن تەمل ياپىلارى (قورۇلوشلارى) تفرىق ائتمەيە چالىشىر. او، بو ايشە، بللى وئرىلەرلە، يعنى يۇنلىمىش تەجروپەلرىن تەظاھۇرلرى اولاراق، خاص فئومئولرلە باشلار. فئومئولۇژىك مئودون اصىل آماجى، بعضى وئرىلردە سوموتلاشىدىرىلمىش اصىل «نەلىگى» ويا ياپىنى ايفشا ائتمەكەدۇر.

۳-۲-آنادولودا دىن فئومئولۇژىسى چالىشمالارى

مصطفى آلىجى

آنادولودا عثمانلى دۇنىمىندە دىنى فئومئولۇژىنىن اىزىنى سورمەك ھەن ھەن اىمكان سىز گىبى دىر. آنجاق عثمانلى دىنلر تارىخچى سى محمود اسد افندىنىن تارىخ-ى ادیان (۱۹۲۰)

آدلى اثرىندە ھوللاندىلى فئوئىئولۇق ساساى دان (*Chantepie de la Saussaye*) يارارلانمىش اولدوغونو يىلىرىك. بونون يانىندا جومھورىيت دۋنىمىندە فئوئىئولۇژىك چالىشمالار، مودئرن دىنلر تارىخى چالىشمالار يىلىكەدە اۋزلىكە ۱۹۵۴ يىلىندە آلمان پروفىسۇر آئىمارى شىمىل (۱۹۲۲-۲۰۰۳ *Annemarie Schimmel*)، ينى، آنكارا ايلاهيات فاكولتەسىندە دىنلر تارىخى اۋىرە تىم اويەسى اولماسىيلا باشلار.

ف. ھىلىئىر ئاۋىر ئىجىلرىندىن اولان شىمىل، دىنلر تارىخىندە ماربورگ چئورەسى (ويا آلمان دىنلر تارىخى مەكتىپى) منسوبو اولاراق بىر اسلام (مخصوصا تصوّف) اوزمانى دىر. او، ۱۹۵۵ يىلىندە دىنلر تارىخىنە گىرىش آدىيلا تور كجە بىر اثر قلمە آلمىشىدىر. و آكادىمىك شەكىلدە اسلام خارىج، ياشايان باشلىجا بۇيوك دىنلرى اينجەلەمىشىدىر.

شىمىل طلبەسى، تورك دىنلر تارىخىچىلىگىنىن دە «باباسى» «حكمت تانيو» (اۋ. ۱۹۹۲) اولوبدور. او ۱۹۵۹دا دوكتورا تئزىنى تاماملايىر. مقاله لرندە «آغاج» و «آتش» لە باغلى اينانجىلار قلمە آلىر. آيرىجا محمد آيدىن «ايلاهى دىنلردە شيطان»، و عثمان جىلاجى نىن «ايلاهى دىنلردە دعا» گىيى دوكتورا تئزلىرى ايله گوناي تومر "ين «كرىستيان و اسلام دىنلرىندە مريم (آنكارا، ۱۹۹۶)» و اكرم سارىقچى اوغلونون «دىنلردە مئھدى اينانجى و تصوّرلىرى (سامسون، ۱۹۹۷)» آدلى چالىشمالارى واردير.

گونوموز دىنلر تارىخىچىلىگى ايچىندە بونلار ا اشاره ائتمك مومكوندور: اكرم سارىقچى اوغلو، دىنلردە يوكسەلىش موتيفلرى؛ گوناي تومر، كرىستيانلىقدا و اسلامدا ح. مريم (آنكارا ۱۹۹۶)؛ مصطفى اردم، يهودىلىك، كرىستيانلىق و اسلامدا ح. آدم (آنكارا ۱۹۹۶)؛ احمد گوچ، دىنلردە معبد و عبادت (بورسا ۱۹۹۹)؛ عثمان جىلاجى، ايلاهى دىنلردە اوروج حج و قربان (ايزمير ۱۹۸۰)؛ على ارباش، ايلاهى دىنلردە ملك (اىستانبول ۱۹۹۸)؛ على رفعت اوزكان، دىنلردە قربان كولتورو (آنكارا ۲۰۰۳) و محمد قاتار، يهودىلىك، كرىستيانلىق و اسلامدا توبە (آنكارا ۱۹۹۷)؛ شىناسى گوندوز، پاولوس كرىستيانلىغىن معماری (آنكارا ۲۰۰۱)؛ قالىب آتاساغون، ايلاهى دىنلردە دىنى سمبوللر (كونيا ۲۰۰۲) و آسيفه اونال، يهودىلىك كرىستيانلىق و اسلامدا ائوللىك (آنكارا ۱۹۹۸) آدلى اثرلىرى ذكر ائدىلەبىلىر. آيرىجا مصطفى اونالين دىن فئوئىئولۇژىسى - تارىخچە يۇنتم اويقولا ما - (كايسىرى ۱۹۹۹) و اكرم سارىقچى اوغلونون دىن

فئومئولوژىسى - دىنلار ماھىتى و تظاھر شكىللىرى - (ايسپارتا ۲۰۰۲) آدلى اثرلىرى بو نوع اؤنملى چالیشمالاردىر.

سون اولاراق دئىلەيلىر كى آنادولودا دىن فئومئولوژىسى، هر نه قدر ليسانس دوزىنىدە بير يىلىم دالى اولاراق حالا ايلاهيات فاكولتەلرىندە حاقيقى اولان گرچك يترە صاحب اولماسا دا، گون گنچديكجه اؤنمى داھا چوخ حيس ائيدىلن بير ديسپيلين و دىنلر تارىخى ياخلاشىمى اولاراق چاغداش تورك دىنلر تارىخچىلىرى نىن مئودولوژىك چالیشمالارىندا رغبت گورمكدە دىر.

د. يئنى آچىلىم لارا دوغرو: چاغداش مئودولوژى مسئلەلىرى

دىن فئومئولوژىسى بير يارىم عصر دن برى دىنلر تارىخچىلىرى طرفىدن يئنى بير مئود اولاراق گورلموشدور. بو دؤنم، تك بير دىن فئومئولوژىسىدن چوخ، دىن فئومئولوژىلىرى اورتايا چىخىشىدور.

چاغداش دىن فئومئولوژىسىنە گۆرە دىنلردە كى گورونتولر اولاراق فئومئولر، دىنلرى تكىلە (منفردليگه) يئندىرگەين و اونلارى بيرر بيولوژىك اورگانىزما گىيى جانلى و دىنامىك چوخلو تمل داشلارىنا و تپلرىنە آيىران قوتساللا باغلى اصلى ايفادە ويا تظاھرلردىر. حتى دىنىن عنصرلى زامان ايچىندە اؤلو حالە دؤنوشموش اولسا دا يئىدن بير باشقا دىنامىك فئومن ايچىندە ديرىلىب حيات تاپايلىلر. بوراداكى تمل سورون بو داللايشىن كؤكلرىنى، آنلاماق، سىستىملى اولاراق تصنيف ائىدىب قايناقلارنى تاپايلىمكدىر.

گونوموز دىن فئومئولوژىسى، چوخلو تناقۇصلارنا راغما، اىنسانلىغىن دىنىنى آنلاماغا چالیشماغا دوام ائتمكدە اولوبلار و دىنلر تارىخىنن آتروپولوژىك شكىللىن بىلىنمەسىندە ياردىمچى اولماقادىر.

گلەجكدە باشقا مئودولوژىلرىن اورتايا چىخماسىلا دئمك اولار بو ساحە گنیشلىنمكدە دىر و بخصوص دىنلر تارىخىنن ائتولوژى، كولتورل، آتروپولوژى، هئرمئوتىك، سوسىولوژى، ائكولوژى، دئموگرافى، جوغرافيا، لئنگويستىك، آرکنولوژى، پسيكولوژى حتى مائمتىك و بيولوژى گىيى بشر طرفىدن يوغرولان بىلىملردن استفادە ائدر كن فئومئولوژىك ياخلاشىمین اويقولامادا آراجىلىق و يوغونلاشدىرىجىلىق گورولر اوستلەنەجگى آشىكاردىر.

۳-۳-۳- بۆلگەمىزدە فئوئىئولۇرى چاللىشمالارى

دىن گۈرۈنتۈيىلىمى چاللىشمالارى ايراندا و اۋزلىككە آذربايجاندا دئىمك اولار يوخ درجەدەدەر، بونون اصلى سببى گۈرۈنتۈيىلىمى نىن آكادىمىك كسىملرىن ايچىندە چوخدا بئىمسەمەسى اوچوندور، البتدە دىنى مسئلەلر اوچون ايراندا چوخلو ايشلر گۈرۈلمكەدەر آما بونلارنى هانسى سى گۈرۈنتۈيىلىمى چرچىوہ سىندە يئر آلىب آلماماسى بۇيوك آراشدىرما موضوعو اولايلىر، آيرىجا بونادا اشارە اولونمايدىر آذربايجاندا دئىمك اولار بئىلە چاللىشمادان سۇز ائىمك مومكون دئىيل و بعضى دىن حاققىندا آراشدىرمالاريدا، بئىلە بىر كاتتقورى دە يئر وئرىلىب وئرىلمەمەسى اينجەلنمەيە احتياجى واردىر. هر حالدا بورادا هدف دىن فئوئىئولۇرى سىنى وئرمك دئىيل، يالنىز بوجور چاللىشمالارىن موضوعو اولايىلە جك اۋنملى مسئلەلرە اشارە ائىمكىدەر.

-قوتسال اسلام دىنى و اوجا قران كريم بىر اۋزك و ذات كىمى نظردە توتولدوغوندا اونون مختلىف گۈرۈنتۈلرى مذهب شكىلىندە بىزلرە يانسىماقدادىر بو يانسىمالار دئىمك اولار تارىخى، كولتورل، بۆلگەسل، گوجلرىن تاثيرىلە، بىر بوتون حال شكىلىندە گۈرۈنمكەدەيلر. بو حاقدا ان اۋنملى موضوعلارى بئىلە سىرالاماق اولار.

اسلام دىنى و اوجا قران، مسلمانلار اوچون ان دىرلى قايناقدىر، لوح محفوظ اولاراق قران كريم بىر اۋزك و ذات حالىندادىر، و گۈرۈنتۈلرى بىزلرە مختلىف مذهب شكىلىندە گلەمكەدەر، يانسىمالار مختلىف تارىخى، كولتورل، بۆلگەسل گوجلرىندە ائىگى سىلە بىر باغلام و مجموعە شكىلىنە گلەرك گۈرۈنورلر. بو گۈرۈنتۈلرى دوزگون يوروملاماق اوچون و اينسانلىق عالمىنىن قان دامارلارىنى داها ساغلىقلى حالا كىترەرك اونلار حيات وئرمك اوچون، يورومجولارىن بوينا بۇيوك مسؤلىت و وظىفە دوشور.

-بۆلگەدە ياشايان خالقلىرى نظردە توتدوغوندا اونلارنىن كىچىمىشدىن قالان كولتور و دىنى تۈرنلرىنىن هانسى عنصرلارى ايندىكى مذهبلىرىن اولوشماسىندا ائىگىلى اولموشدولار و اونلارنى تاثيرى نە بو يوتلاردادىر؟

بو خالقلىرىن ان اۋنملى قدىمى دىن و كولتورلىرىندىن، بىر طرفدىن مجوسىت ويا زرتشتىسمە اشارە ائىمك اولار و آيرى طرفدىن شامانىسم لە گۈك تانرى اينانجىنى گۈسترمك اولار.

مەجوسىيەت ان چۈخ ساسانى ھۆكۈمەتلىنىدە يايقىن اولاراق شامانىسىمدە، بۇلگە توركلرى ايچىنىدە بېنىمىسە نىردى، بو قالىنتى لار خالقلار دىن كۈلتۈرۈندە و دىنى آيىنلىرىندە و اۋزلىكلىكە اولار دىن توپلومسال و سياسى داورانىش لارىندا نجور تاثير قويدوغو ائىنە بويونا آراشديرىلمالىدیر.

بو قالىنتى لارلا بىرلىكدە يىنى اولوشوملار دىن، ھانسى علتلىرلە، شەت قروپلار دىنى تاثير آلتىنا آلمالارىدا يىنە آراشديرما موضوعو اولمالىدیر، بىليرىك كى اسلام دىنى قارداشلىق و برابرلىك دىنىدیر، و قراندا اينسانلار دى آچىق شەكىلدە؛ ياخشى ايشلەر و ايىى عمللەر تشويق اندر. بو قدر آچىق سۆزلەر رغما، قران و اسلاملا ھىچ بىر باغلانتى سى اولمايان شەت و دوشمانلىق تۈرەدن قروپلار، گەچمىشەن قالان ھانسى عنصرلارلا باغلانتىلى اولايلىرلر؟

اۋرنەك اولاراق بورادا بعضى چالیشمالارلا اشاره اولونور، كىسىنلىكە بو يازىلار دى تام بىر بو گۈرۈنتۈبىلىمى چالیشماسى كىمى و ئرمەك مومكۈن دىئىل آيرىجا اولار نە قدر بو ايش اوچون بىر مەقدەمەدە اولايىلە جەگى تارتىشلىمالىدیر. اينتەرنەت دە آختارىش آپاراق، بورادا بىر نەچچە نمۇنە دىباغى و ھىسنى جنابلار دىندان و ئرىلر [اشارە اولونمالىدیر بو يازىلار دى و ئرمەك، تەحقىقى وىا دىنى جەھەتەن اولار دىن تايىدى وىا تەكذىبى آنامىنا گلەمەكەدە دىر].

بىر نمۇنە «نادىر شەھ، مۇدرن آذربايجان تورك دۋولتى نىن بانى سى» كىتابىندان (صفە ۷) و ئرىلر. «تەشىع عالمى ياخىندان تورك خالقىلا علاقەلىدیر، اىلەك اولاراق دىيە بىليرىك، سايى جەھەتەن تورك خالقلار دى شىعە مەذھىلر نىن يەنى جەفرى و علوى مەذھىلر نىن ان چوخونو تەشكىل و ئرىلر آيرىجا شىعە مەذھىلر نىن ظەھورو دۋرد تورك شەھى و قزىلباش تورك طايفالارىنا مەنسۇب اولان شەھ اسماعىل، شەھ عابباس، نادىر شەھ و فتەھلى شەھلا باغلانتىلىدیر، شەھ اسماعىل قىزىلباش علوى مەذھى نىن و نادىر شەھ دا جەفرى تورك مەذھى نىن قوروجوسو [مەنظور دۋولت سۈيەسىمدەن اىلەك ھامى سى] سايلىر...».

البەتدە بو كىتابىن آراشديرمالار نىن نە قدر تارىخى واقەيتلرلە اۋرتوشدو بو ھاقدا چوخلو سۆزلر سۈيەلەمەك مومكۈندۈر و اۋزلىكلىكە ھروفىيە، نىسىمى، فضولى، بكتاشى و ھتى ددە قورقود و شامانىسىم كىمى آخىم و شەخسىتلىر نە بو يوتدا بو مەذھىلەر تاثير بىراخدىغى آراشديرىلمالىدیر. ھمان صفەدە بو مەذھب ھاققىندا شەھدە اشاره اولونور.

دىنلە ايندى نوظقو كىم نە دىئىر مەدەن ادىن ادى. سۈمىشم جام و كۈنۈلدن مۇستەفى و ھىدرى. گەزمەزم ھەرگىز جاھاندا سىرسى و سىرسى. جەفرى ىم، جەفرى ىم، جەفرى ىم.

بو بؤلومده گنجالپدان بیر اؤرنک وئرلیر، بو یازی نادرشاهین موغان قورولتاییندا ویریلن فرمانیندان بعضی بؤلوملردیر: فرمانی-شاهی (موغان قورولتایی نین آنلاشما متنی).

«اؤنجه الله تعالیا سیغینیرام. ییلینیز کی، شاه ایسماعیل صفوی، ۱۵۰۱-جی ایلده ظهور ائتدی. جاهیل خالق دان بیر قسمینی یانینا توپلادی. بو آلقاق دونیانی و نفسی نین ایستک لرینی اله کچیرمک اوچون مسلمان لار آراسینا فیتنه و فساد سوخدو. اصحابی-کیرامی سؤیمه یی، و [انحرافی اینانجلاری] اورتایا چیخاردی. بیله جه مسلمان لار آراسینا بؤیوک بیر دوشمان لیق سوخدو. مونافیق لیک و دوشمن لیک بایراقلارینین آچیلما سینا سبب اولدو. ائيله اولدو کی، کافر لر راحت و قورخوسوز یاشاییر، مسلمان لار ایسه بیر بیرلرینی یئیر. بیر بیرلرینی قان لارینی، ناموس لارینی تلف اندیر. ایشده بونون اوچون موغان مئیدانین داکی توپلانئیدا بؤیوک-کیچیک هامینیز منی شاه سچمک ایسته دیینیز زامان بو ایسته یینیزی قبول اندرسم، سیز ده شاه ایسماعیل زامانین دان بری، اؤلکه میزده یئرلشمیش اولان پوزوق اینانج لاردان و بوش سؤزلردن واز کئچه جه یینیزی بیلدیر میشدینیز...

درین عالیم و اوستون لرین اؤزو (میرزه محمد علی) حضرت لرینه امر ائيله دیم کی، بو فرمانی-شاهیمیزی بوتون اؤلکه شهرلرینه یایسینلار. میللیم ده ائشیتسین و قبول ائيله سین. بونا اویماماق، قارشى گلمک، الله تعالی نین عذابینا و شاهنشاهین قضینه سبب اولاجاق دیر. بیله بیلهر.» (حُجُج ی-قطیه- «حاق سؤزونون وثیقه لری» حقیقت کیتاب ائوی، ایستانبول-۲۰۰۸، س. ۴۲-۴۳-۴۴).
بو یازیلار بوجور آراشدیرمالار اوچون قیسا بیر اشاره ایدی و لازیم دیر داها اطرافلی و دوزگون شکیلده و آیریجا ایندیکی توپلومسال مسئله لرله باغلانتیلی اولاراق و اؤزلیکله فئومئولوژی باغلامیندا اله آلینسن و توپلوم آیدینلانسین.

-علامه طباطبایی آذربایجانین بؤیوک فیلسوفلاریندان اولاراق «شیعه در اسلام» کیتابینین ۳۵. صفحه سینده، باطنیه و اسماعیلیه فرقه سی حاقدا اؤنملی بیلگی لره ده اشاره اندر، بو حاقدا و یئنه ده اؤیوشدوروجو ماده و نجه ایشله نیلمه سی حاقدا «فلسفه نین اساسلاری» کیتابیندا قیسا بیلگی لره باخماق اولار، مطمئن اولنلارین تفککورلری بعضی نومسال حرکتلرین اولوشماسیندا بؤیوک روللاری واردیر و فئومئولوژیک اینجه له مه لره دقته آلینمالیدیر.

- بونلار يانيدا مجوسيت و زرتشتيسم حاققندا بىر سىرا آراشديرمالارا اشاره ائتمك مومكوندور، بو حاقدا يئنه ده بونلار يانيدا فتنومئولوژيىلە نه قدر ايلگى سى اولدوغو تارتيشىلمايدىر بونلاردان يالئىز جناب غياث آبادى نىن سۆزلىرىنە و نئچە جۈملە يە اشاره اولونور:

ساسانى دىنى اساسىندا اشراف طبقەسىنە منسوب كىشىلەر سىنىر سىزجا قاديلا ائولەنە يىلىردىلر و يوخسوللوق زامانى اونلار سىتايىلىردىلر و اجاره وئره يىلىردىلر، و بو ايش اوچون قاديلىن رضائىتى شرط دىيىلدىر. (ماخذ: «ماتىگان هزار دادستان»، غياث آبادى). محارمەلە ائولمك ايسلامدان اۇنچە ساسانى طائىفاسى آراسىندا بىر گلەنك ايدى، (دىنكر، جليل دوستخواه).

بوجور كولتورىن و عنصرلرىن ايندىكى مسئلەلر حاققندا نجور تاثيرى اولدوغو، اينسانلار يانيدا ذهنيىتدە نجور ايز بوراخديغى، و اۋزلىك مسئلەلرى، فتنومئولوژىك آراشديرمالار يانيدا اينجەلەمە موضوعو اولمايدىر و شك سىز توپلوم اوچون چوخ يارارلى اولاجاقدىر.

- گرگىنلشديرمە سياستى و باتى دونياسىنىن اۋتەكى لشديرمە سياستى

يثرى واردير باتى دونياسىنىن، اۋزلىكە اسلام عليه اينە دوشمانلىق تۈرەدن امپريالىست گوجلر و ان باشدا اولان آمريكا، آروپا و روسلار يانيدا، هانسى دىنى سىبىرلە بئىلە بىر ذهنيىتە دوشدوكلرى، اينجەلەمە موضوعو كىمى اله آلىنىسىن، و ان آزيندان بئىلە سواللار اوچون جاواب آرانسىن:

- شك يوخدوركى باتى دونياسى اقتصادى و سياسى ندىرلە اورتادوغونو قان گۈلۈنە دۈندەرىلر، مسئلە بورادادىر نىيە بو ايش اوچون مذھبى دوشمانچىلىقلاردا داها چوخ اۋنم وئىرلر بۇلگەنن هانسى قروپلار يانيدا بونلار يانيدا ايچىندە يثر آلىرلار؟ و بوجور اينانچلار يانيدا اۋزلى و ذهني بويوتلار يانيدا هارادان قايناقلانير، بئىلە سواللار يانيدا اۋزلىكە فتنومئولوژى يول يۈنتملىرىنى نظردە توتدوغوموزدا آيدىنلار بۇيوك بىر گۈرو و وظيفە دوشمكەدەير، و مسلما بو مسئلەلرىن حل اولونماسى بۇلگە خالقى اوچوندە بۇيوك بىر آيدىنلانما ايمكانى وجودا كئيرەيلىر. بو موضوعلار چوخ كئنىش بىر ايشە احتياجى واردي.

- ايران سولچولارىنىن و اۋزلىكە تودەچى و شوروى يانلى سى اولان سولچولارىنىن وضعيتى. كومونىسم بلوكو يعنى شوروى اۋلكەسى داغىلدىقدان سونرا كومونىسم تفككورو بۇيوك بىر هزىمەتە اوغرادى. بو تفككورو يانداشلارى و طرفدارلارى، (بو ايدئولوژىنى بوشلايانلار خاريج)، دئمك اولار ايكى قولا آيرىلدىلار، بىر قروپ دوغرودان دوغرويا شدت و بۇلگەدە

اولان تئروور قروپلارينا يۇنلدىلر و ايکينجى قروپ ظاهرا پاسيو قالاراق کولتورل جهتدن کاميل حالدا باتى امپىريالىسمى نين فيکرى اگه منليگى آلتينا گيردیلر، دئمک اولار باتى گوجلرينين و اؤزليکله اونلارين تۇرتديگى مذهب ساواشلاريندا اورتايا آتيلان آلقى اوپئراسيونلارينين بير پارچاسى حالينا گلدىلر. بو کسيم کاميل حالدا باتى امپىريالىسمى نين حئيرانى اولاراق تسليمته دوشدولر، عمومى حالدا اونلار باتيليلارين ياراتديغى تبليغاتى تلوزيون کانالاريندان باشقا هئچ بير شئيه قولاق آسمازلار و حرکتلريندهده يالئيز اونلارين ائمپوزه و تزريق ائتديگى خبر، تحليل و توصيه لر اوزه رينده حرکت ائدرلر، و البته چوخ وخت بو توصيه لرى ييلمه دن يئرینه گتيررلر. دئمک اولار بو قروپ ان راديکال و شدت طرفدارى اولان و اؤزلىنى مذهبى سانان قروپلارلا عئينى دوغرولتودا حرکت ائدرلر، بو اوزدنده بو قروپو اينانچ قروپلارى کاتتقوريسينده گتيرديک. سوال بوراددير هانسی اؤزئل سبيلر بئيله بير ياناشمالارا سبب اولموشدور؟ و اونلارين ذهنيته هانسی عنصرلارين ائتگى سييله بئيله بير دوروما دوشور؟

—غرب دستکلی اسلام قارشیتی تفککورلر.

بۇلگەمىزدە بۇيوك فېكرى بىر جريان، باتىللارلارنىڭ يىلە چوقراق ارمنىلار ئىچىدە ۋە بەزىدا كۆرۈنۈش شەرت قىلىنغان ئىچىدە تۆرەدىلمەكچىدە، يىللىرىك كى يىرىنچى دۇنيا ساۋاشىدا بۇيوك قىرقلار تۆرەدىلدى، بونلاردان بىرى باتىللارلارنىڭ يىلە ئىسلام ئۆلكەلىرىدە ۋە ئۆزلىككە قاجار ۋە ئىسلامنىڭ ھۆكۈملىرى توپراقلىرىدا دۆزلىدى، بۇ دۇرۇتلۇدا مىسلمانلارنى چوغۇنلۇقتا ئولان بۇلگەلەردە، ئىزمنى ۋە ئاسۇرى قىرقلارنى (ۋە بەزىدا ياغماچى سىمكو كىمى قىرقلارنىڭ ئىستەللىك بىرلىشىدەرك)، مىسلمانلار ئىلە تۈپلۈ قىلغۇچىلار سۇق ۋەزىلەر، بۇ ساۋاشلاردا چوقۇم قانداقلا كۆرۈ مىلىنلار مىسلمان قىلغۇچىلار، سونۇدا بۇ ئۆزىلىقلار ئىزنى ئىزنىلەر تەجىر ئولۇنور (كۆچۈرۈلۈر) ۋە بۇلگەلەرنىڭ ئۆزلىشىدىغانلىقى ئادۇلۇنۇن كۆنى بۇلگەلەرنىڭ ئىشلىرىلەر. ۋە ئىتدە كى بۇ كۆچۈرۈلەردە زىر كۆرۈنلەر ۋە ئىتدە ئىتدە ئولۇ. ئاما بۇ ئۆلۈملەر، ئۆلۈرۈلۈن مىسلمانلارنىڭ سىياسىي قىياس ئولۇنمازلىرى ۋە قىلغۇچىلار ئولۇن مىسلمانلار ئىچە قات بۇ ئۆلۈملەردىن چوقۇملىرى، ئۇ دۇنم ئىزمنى تۈرۈ ئىستەللىرى روس، ئىنگلىس، فرانسە ۋە ئامېرىكىنىڭ ئىستەللىك ئىككى مىلىنۇدان چوقۇم مىسلماننى قىل ئىتدەلەر (غەرب ئامارلارنىڭ كۆرۈ بونلارنى ۱۶۰ مىن ئىزنى ئىزنى غەربى ئۆزلىشىدە ئىزنى ئورمۇ سىلماس ۋە ئۆزى بۇلگەلە سىندە ئىتدە دۇرۇدۇر).

بو گونلردہ غرب دونیاسی یوز ایل بوندان اؤنجه کی حادیثه لری ترسینه چئویره رک مسلمانلار علیه اینه تبلیغاتا ال آتیدیر، و بئیلہ تبلیغ اندیرلر گویا مسلمانلار و اؤزلیکله تورکلر، ائرمینلر حاققیندا سویقیریم تۆره ده رک بیریاریم (بعضا ایککی) میلیون ائرمینی نی اؤلدورولر، حالبوکی عثمانلی آرشولرینه گۆره او زامان ائرمینی نفوسو بوتون اؤلکه ده «بیرمیلیون ایککی یوزمین» نفر دن چوخ دئییلدیر. و یئنه ده رسمی عثمانلی و حتی غرب آمارلارینا گۆره کۆچورولن ائرمینلر ایچینده اؤلنلرین سایسی ۱۰ فایزدن چوخ دئییلدی، و آماری جهتدن دونیانین او زامانکی و ایندیکی ائرمینی نفوسونو نظرده توتدوغوموزدا و آرتیش اورانی نی دا حسابلا یاندا، ایندیکی دونیادا ائرمینی نفوسویلا اؤرتوشمکده دیر. غرب دونیاسی بوجور تبلیغاتلارلا، مسلمانلار علیه اینه و اؤزلیکله تورکلرین علیه اینه دوشمانلیق یاراتماق ایسته ییر.

سوال بورادیر اقتصادی و سیاسی حرکتلردن باشقا، هانسی اؤزل سبیلر بئیلہ بیر یاناشمایا سبب اولموشدور؟ و اولارین ذهنیتی هانسی عنصرلارین اتگی سییلہ بئیلہ بیر دوروما دوشور؟ بو مسئله لر فنئومئولوژی جهتدن گئنیش حالدا آراشدیرما موضوعسو کیمی سئچیلیب آراشدیریلمالیدیر.

قاینق

1-Din Fenomenolojisi- Douglas Alien-Çeviren: Dr. Mehmet Katar

2- Kutsal'a Giden Yol: Mustafa Alici

۳- علامه طباطبائی، شیعه در اسلام.

۴- شامانیزم، جمال شئر.

۳- نادیر شاه، مُدرن آذربایجان تورک دؤولتی نین بانی سی، دباغی.

۴- گنجالپ- فرمان شاهی (ایتئرنت).

۵- غیاث آبادی- رنجهای بشری (ایتئرنت).

۲-۴- سانائىتى يۈنەلىمى

(تۇبا گۈلتىكىن، ازگى تۈكىدىل)

ابو بۇلومو گىتىرمىكىن ھەدىم گۈرۈنتۈبىلىمى اساسىندا بىر اينجە صنعت اثرىنىن نجور اينجەلىدىكى
 ھاقدا نمونە بىلگى وئىرمىك اولاراق، آذربايجاندا اولان ھىرى اثرلىرىن فئومئولوژىك
 اينجەلىمە سىنە زمىن ياراتماقدىر، ھەر ھالدا وئىرلىن متن نسبتا آغىر متن اولاراق، يالنىز تىخىسى
 ھالدا منتقدلىرىن اوخوماغى اوچون يارارلى اولاجاغىنى سانىرام-جفرلى]

باشلانغىچ: آراشدىر ماددا وارلىغىن اۋزەيىنە يۈنەلىن فئومئولوژى فلسفەسى، سويوتلاما پروسىس و
 سورجلىرىنىن اورتاق جەھتلىرى ايلە دىرلىدىر يىلمىشدىر، و فئومئولوژىك يىندىر گەمە سورج
 لرىنىن اينجە صنعت و ھەر آلاىنا تائىرى اينجەلەنىر. بو بۇلومدە بو ھاقدا فىكىرت مەلّا"نىن
 رىسىملىرى الە آلىنىر.

بو اينجەلە مەدە، اۋزىك سىل بىلگىيە يىتىشمە سورجلىرىنى دىرلىدىر مىك اوچون، «دوغال طرز»،
 «فئومئولوژىك طرز»، «فئومئولوژىك يىندىر گەمە (reduction)»، «پارانتىزە آلما (epokhe)»،
 «يۈنەلىمىسلىك (intentionality)»، «ھىلىتىك دىتتا»، «نوئما - نوئسىس»، «بىلگى فئومئومى» و
 «اۋزىك» قاوراملار يىندان يارالاناجايىق. سونرا رىسىملىرلە باغلى سويوت و سويوتلاما (انتزاع و
 انتزاع ائىمە) پروسىسلىرى ايجىنە آلان بنزر يىندىر گەمەلر آتالىز ائىلە جىكىدىر.

فئومئولوژىك يىندىر گەمە

فئومئولوژىك بىر اينجەلە مە؛ اۋنچەلىكلە فئومئولوژىك بىر يىندىر گەمە سورجىنە، نىسەلرىن
 تىل وارلىق اولاراق اۋزىك بىلگىسىنە يۈنەلىمىنە داينماقدادىر. «اۋزەيى گۈرۈلە مە يۈنەلىمى اولان
 فئومئولوژى، اۋزەيە گىرى گىتمە مۇطلق بىلىنچە بىر يىندىر گەمەدىر. بو دا آنچاق پارانتىزە آلماقلا
 (ئىپوكە ايلە) مومكۈن دور» (Akarsu, 1998: 158). يىندىر گەمە؛ صاف گۈرمەيە مۇطلق اولاراق
 وئىرلىمىش اولمايان ھەر شىيى دىشلاماقدىر. يىندىر گەمەيە آشقىن اولان ھەر شىيى دىشلاىر و بو
 دىشلاماقلا اۋزىكلەرە اولاشىلىر. فئومئولوژىك «پارانتىزە آلما» نىن (ئىپوكە) ايلەك آماجى؛
 دوغال طرز آلماغى انگىللە مىك، اونون گىل ساوينى يورورلوكدن چىخارماقدىر.

دونىا وارلىغىنىن بوتونويە آيراجا آلىنماسىن دان سونرا گىرىيە نە قالير؟ يالنىزجا، الىندىن يىتكىسى،
 وارلىق ساوى آلىنىمىش بىر دىزى گۈرونوم مو؟ ھوسىرلە گۈرە؛ آيراجا آلىنمادان سونرا گىرىيە

قالان بو عملدن ائتكىلنمەين تەك بىر شئى واردىر: بىلىنچىن وارلىقى. «بو وارلىقى ھوسئىرل «فئومئولوژىك قالىنتى» اولاراق دىرلندىرير» (Sözer, 1976: 24). ھەر شئە آنلام وئرن وارلىق اولاراق مطلق بىلىنچ، اۋزو اولمادان ھىچىر وارلىق اولاماياجاق اولان، سارسىلماز، وازگىچىلمز اۋزوندا بىر وارلىقدىر. ھوسئىرلە گۈرە، فئومئىن، آنجاق بىر بىلىنچ قارشىسىنداكى فئومئىن دىر. بىلىنچ ايسە، آنجاق بىر فئومئىنە يۇنلەمكە اولان بىر بىلىنجدىر. اساسىندا، اونا گۈرە، ھەر شئى، بىر شئىن بىلىنچى دىر؛ يعنى، ھەر نەسە، بىر بىلىنچ نەسەسى دىر. ھەر بىلىنچ بىر شئە، بىر نەسەيە، بىر وارلىغا يۇنەلن بىر بىلىنجدىر. سۈزە/اۋزە، آنجاق يۇنەلەجىگى اوبزە/نەسە وارسا، نەسە دە آنجاق اونا يۇنەلەجىك بىر بىلىنچ، يعنى اۋزە وارسا وار اولايىلمەكە دىر (Öktem, 2005: 39) [آيرى دىئىشلە اۋزە اولمايىنجا بىر نەسەين وار اولماسىنا داير ھىچ بىر گۈۋەن و اطمىنان يوخدور].

(...) بىلىنچىن ھەر زامان بىر شئىن بىلىنچى اولدوغونو سۈيەلەين ھوسئىرل، بو سۈزۈيەلە بىر يان دان بىلىنچىن اۋزەيى گەرەيى صاحب اولماق دوروموندا اولدوغو يۇنلەمىشلىك كىفەيتىنى وورقولاركن، دىگر يان دان دا بىلىنچىنە وارىلان شئى ايلە اونون بىلىنچىنە واران شئى آراسىنداكى رابطەين، تئرىملردن بىرىن دىگرىنە يئندىر گنەسى صورتىيەلە قاوراناماياجاغى خصوصونا دىقت چكر [يعنى يۇنەلەم اولمادان اونلار آراسىندا (واران و وارىلان شئى) آراسىندا رابطە اولاماز]. اونون باخىش آچىسىلا، بىلىنچ اۋزونو مطلق اولاراق يۇنلەمىشلىك يولويلا آشكار اندر؛ ايكىنچى اولاراق او (بىلىنچ)، وئرىلى بىر يىتى و باشارى اولمايىب، اينشا اندىلن بىر قاورايش و ايدراك دىر (Cevizci; 2009: 1119).

يۇنەلەمىسلىك مەھومو

يۇنەلەمىسلىك قاورامى نىن حاصىلى اولان يۇنەلەم (Intention)، دوشونجەنەين ھەرھانسى بىر نەسەيە يۇنلەمەسى اونولا بىر باغلانتى اىچەرىسىنە گىرەمەسى دىر. بو باغلاندا يۇنەلەم قاورامى، دقت و فرق ائتمە (آيىرد ائتمە)، قاوراملار يىلا ياخىن دان علاقەلىدەر. فقط يۇنەلەمىن نەسەسى ھەر زامان دقت چكن يا دا فرق اندىلن بىر شئى اولماق زوروندا دئىل دىر. «يۇنەلەمىسلىك، بىلىنچىن بىر موضوعا يۇنەلەشنى، بىر شئەلە رابطە قورماسىنى دىلە گتىرن تئرىم دىر» (Topakkaya, 2007: 124).

ھوسىرل، بو يۇنلەمە ۋەزىيىتىنى؛ «آماج اولاراق آلىنان بىر شئە دوغرو يۇنلەمەش اولماق»، «بىر شئە چۆرىلمەش اولماق» دىيە تەرىف ائدر. اونا گۆرە، يۇنەلىملرى ساغلايان بىدەن دىر؛ اينسانين يۇنلەمەشلىكى آنجاق بىدەلە مومكون دور. ھوسىرلە گۆرە، بىدەن يۇنەلىملرىندىن آماج، اۆزكە تصويرى دىر. تصويرين اۆزەيە يۇنلەمەش اولماسى، يعنى تصوير ائدىلن شئين اۆزەيى نين او تصويردن عبارت اولماسى دىمكىدەر. ھوسىرل يىن تصوير ايلە اۆزكە آراسيندا بىر باغ قورماسى، داھا دوغروسو، تصويردن اۆزەيە يۇنەلن بىر تصوير، اۆزكە تصويرى اولماسىنى ايسىتمەسى، فلسفەسى نين ان اۋنەلى نوكتەسى دىر. اۋنەلى اولان و آرانان اۆزكە دىر و بو اۆزكە، دىش دونيا و دوغا، پارانتزە آلىندىقدان سونرا اورتايا چىخاجاق اولان دىر. بو دىمكىدەر كى، فنىومش، اونو اورتايا قويان دىش وارلىق شرطلى اولمادان دا واردىر. دىش وارلىق شرطلى، دىش دونيا، دوغا پارانتزە آلىندىقدان سونرا، نىسە اۆزونو صاف بىر اۆزكە فنىومنى اولاراق وئەرجىگى اۋمولور. فقط بو، يعنى دىش وارلىق شرطلىرىن پارانتزە آلىنماسى يىتمىز. ايكىنجى بىر رىدو كسىون/يىندىر گەمە لازىمىدەر. من وارانم و ياشانتى حالىندا يام. او حالدا، اۆز خاريجىمە كىنە يۇنلەم قاجىنىلمازدىر. بو دورومدا، اۆزومو نىجور بىلە بىلىرىم؟ بو، منى بىلەرلەن سىياسى، تارىخى، كولتورل، و بنزى ھر اورتامى پارانتزە آلاراق مومكون اولماقدادىر. بو صورتلە، اۆزومو دىش دونيا، دوغا قارشى سىندا آيرى بىر «من» اولاراق ياخالايىلىرىم. بىلەجە «مۇطلق من»، يعنى ھر كس اوچون عىنى اولان بىر من، بىلىنچ اورتايا چىخىمىش اولور (Öktem, 2005: 39-40).

ھوسىرل فلسفەسىندە ان اۋنەلى نوكتە، وارلىغىن اۆزەيىنى آلقىلاماقدىر. بونون يانيندا ھوسىرل يىن ھەدى وار اولانى، اۆزونە اولدوغو كىمى، آپاچىق درك اندە بىلمىدەر. اونا گۆرە، وار اولان واردىر و او، منە اۆزونو گۆستردىيى اوچون بىلەنە بىلمىدە دىر. وار اولانى اولدوغو كىمى بىلە بىلمەن يۇنەلىمى ايسە، يىندىر گەمە اويقولانماقلا، يعنى پارانتزە آلماقلا گرچكەش دىرلن فنىومشولۇژىك يۇنەلىم دىر. بو يۇنەلىم اويقولاندىقدان سونرا، آنجاق، يۇنەلىمىن ساغلاندىغى نىسەن اۆزەيى آچىق سىچىك اورتايا چىخار يعنى بىلەنە بىلەر (Öktem, 2005: 35). يىندىر گەمە سونوندا يۇنەلىمەش بىلىنچ ياشانتى لارىنا دۇنەمكە، مۇطلق منە، بىلەنچە وئەرنلەرنىن آنىلام قايناغىنا يىتىشلىر. يعنى؛ نىسەلەر دونياسىنى اورتادان قالدىران شوبەھ ايلە اولاشىلان فنىومشولۇژىك يىندىر گەمە، نىسەلرى و نىسەلەرنى نىسە بىلگى سىنى پارانتزە آلاراق فنىومشولەر، نىسەلەرنى اۆزكە بىلگىسە يىتىشەر. فنىومشولۇژىننىن آرادىغى مۇطلق وارلىق، گرچكە اۆزكە بورادادىر.

نوئما و نوئیس قاورامی

هوسٹرلین فنتومولوژی ده تمل قاورامی یؤنه لیمسللیکدیر. هوسٹرلین یؤنه لیمی نوئماتیک دویموم (noematic sinn) (نوئما و اوبژه نی حیس ائتمه) آراجی لیغی ایله یؤنه لیمین تئوری سی دیر. هوسٹرل نسنه نین آلقى لانماسینی حرکت اولاراق آدلاندیریر. حرکتین بیله شنی (اجزاء سی) قدر حرکتین سورونو (حلّه دوغرو سواللار) اؤنملی دیر. محتوانین اجزاء سی قارماشیق دیر. حرکتدن حرکتیه آنلا تيمسال (تمثیلی) کاراکترین ایکی فرقلی یولو واردیر. نسنه نین تمثیلی و عینی نسنه نین فرقلی یوللارلا تمثیلی حرکتی فرقلیشدیریر. هوسٹرل محتوایی مفهومونو ایکی فرقلی شکیلده گلیشدیردی. هوسٹرلین قاورامی، نوئما و نوئیسین حرکتی ایله باغلیدیر (Smith & McIntyre; 1989:147-179). نوئیس اؤزک بیلینجین حرکتی دیر. نوئما، ایسه نسنه یه (آقیلاما اولاراق نسنه)، یؤنه لیم دیر (Russell, 2010:84-86).

نوئما و نوئیس پارالل چالیشیر. نوئما تشکیل تاپیرکن نوئیس سیلینیر و بو سورجده فرقلی ائیلملر متعادل حالا گله بیلیر. هوسٹرل بیچیمین اولوشومو و موضوعسو اولاراق نوئیسین حرکتینی ایکی یه آیریر (Marcelle, 2011:62).

نوئیس یوروم دور (دوشونمه حالتلیردیر). نوئما، تملده ایلک اولاراق آدلاندیردیغیمیز نسنه نین اؤزنل دویمو اولان (ذهنی آلیتیلاری اولان) حرکتین آنلامی دیر. هوسٹرل نسنه نین حرکتی و مؤحتواسی آراسینداکی اؤنملی فرق دن سؤز ائدر. نوئیس یا دا نوئما یؤنلندیرن نسنه نین حرکتی دئییل دیر. نوئیس و نوئما محتوانین تورودور. نوئیس دئمک اولار کئیفیتله باغلانتیلیدیر (Russell, 2007:84-86). نوئیس گرچگین، نوئما حرکتین یؤنه لیمی ایله باغلانتیلیدیر. نوئیسین بیله شنی (اجزاء سی) گرچکله باغلی حیس دیر. نوئمادا حرکتین بیله شنی (اجزاء سی) حیس دیر. حرکتین نوئیس یه ایکی جزء لودور؛ اینانجا دایالی جزء و آنلامی وئرن جزء.

هیلئتیک دئیتا

هیلئتیک یونانجادان گلیر. هیلئتیک دئیتا آلقى لانان دئیل، راستلانتیسال دیر. ایلک یانسیان و ایلک آماج لانان تاثیردیر. هوسٹرل نوئمانی، ایلک دویموم «هیلئتیک دئیتا» اولاراق فورموله ائدر. نوئما، «هیلئتیک دئیتا» و دویموم دور. بو سورجده، نوئیک آنالیز، حرکتین قورولوشونا یؤنه لیر. حرکتین نوئماسی حرکتین «نسنه طرفی» نین دیشیمی دیر. نوئماتیک دویموم نسنه نین آنلاملی لیغی دیر. عینی نسنه نوئماتیک اؤزک ایله باغلانتیلیدیر. نوئماتیک نسنل لیک،

اۋزىنەللىگىن ايچىندە نىسەللىگىن آچىقلاماسىنى لازىم قىلىر. نوئمايا باغلى ذەنى سورج نوئمانىن اۋزۈنو بلىرلەمك و نىشان وئرمك زورۇندادىر (Russell, 2010:84-86).

هېلىتتىك وئرى ائىلمى ايچكىن دىر ويا دوغاسىندا واردىر. رنك وئرىلىرى، تون وئرىلىرى، توخونما حىس ايله باغلى وئرىلەر كىمى، هېلىتتىك وئرىلەر سادەجە ذەنى سورجلىرىن احساسى يۇنۇدور (Marcelle, 2011:62). هېلىتتىك دىئا، ياشامىن ايچەرىگىنى وورقولار. بو نەنلە، نىسەلرىن سوندوغۇ؛ گۇردويوموز، دويدوغوموز، داددىغىمىز، حىس اتتىدىگىمىزدىر. بو دىئا ايدراكى تجروبه حاققىندا «سونولانين» لىزومودور. هېلىتتىك دىئا فرقىلى يوللارلا جانلاندىرىلايلىر. رابطەلر عىنى قالىر كن فرقىلەشەيلىر. هوسىرل گۇرسىل رنك ايسپىكترومۇ/ (بصرى رنك طيفى) كىمى هېلىتتىك دىئا آراسىندا بنزىلىكلرىن چىشىتلى اولماسى لىزومونو بىلدىرىر. هېلىتتىك دىئا و اولارلىن حركىتى فنىمونولوژىك يىتدىرگەمە ايله قالان دىر (Williford, 2013).

فنىمونولوژىك آچى دان رنك و بىچىم آلقىسى

رسم ۱: فيكرت معلاً، «گزيتى»،
۱۹۵۶، كارتون اوزەرىنە گواژ
(۴۸×۳۱ سانت).

فيكرت معلانىن «گزيتى» (رسم ۱)
ايسىملى چالىشما

اينجەلندىگىندە، بىچىمىسلى اولاراق اۋنچەلىكلە حركت حالىندا رسم اتىدىلن و فرقىلى كىنارلارا يۇنلندىرىلن بىش فىگۇرون وارلىغى گۇرۇلمىكەدەدىر. بو فىگۇرلر رسمىن سىنىرلارنى اورتايا قوياركن، دوام اتىن بىر سورجىن حركتلى گۇرۇنتوسۇنە دە اشارت ائتمىكەدەدىر.

زىمىن و گىرى پلان سارى رنگىن ياردىمى ايله بىرىرىندىن آيرىلاراق، رسمى سطحىندە درىنلىك تاثيرى ياراتماقدادىر و فىگۇرلىرىن يانىانا دىزىلمەسى يىرىنە بىرىرىلنى اۋرتىن بىر دوزندە اورتايا قويولموش اولماسى دا بو تاثيرى گوجلندىرمىكەدەدىر. فىگۇرلىرىن خطلى قۇرۇلۇش و بىچىمىسلى آنلامدا بنزىلىكلىرى، سارى رنگىن توم فىگۇرلر اوزەرىندە دولاشماسى، رسمىدە كى قارماشنى خىالى بىر كابوسا آپاراركن، فىگۇرلىرىن اۋز ايچلىرىندە كى دىنامىك بىر وضعىتىدە

اورتاي چىخارماقدادير. رسمين بېچىمىسل كونتراست ليغىنى تشكىل وئرن بىر عنصر اولاراق، سول پلاندا يئر آلان فيگورلر دوراغان و دۇنوق اولاراق، ساغ طرفدە حركتلى فيگور چكىلمىشىدیر. قادىن فيگورلرى نىن بېچىمىسل قۇرقو اولاراق ھەھانسى بىر ھىئەرشىك اوستونلويە اشارت ائتمە دىكلرى، بنزر تصوّر فئومئىلرى اورتاي قويدوق لارى گۈرۈلمكەدیر. سول پلاندا يئر آلان ار كك فيگورو ايسە گئرى پلاندا رسم ائدىلمە سىنە و حركت سىز اولاراق اىزلە يەنە باخاراق، فورم و اوران لارى ايله آنلام باخىمىن دان داھا اۋنملى بىر يئردەدیر.

فئومئولۇژىك يئندىر گەمە سورجىندە، «گزىنتى» (رسم ۱) ايسىملى چالیشمادا نىسل گۈرۈنتۈن، سويوتلاناراق و بېچىم دئفورمەلرىنە يۈنلندىر يەرك فرقللىشىدى، صاناتچىنىن اۈزىل آختارىم سورجىنە داخىل ائدىلدىى گۈرۈلمكەدیر. فيگورلر بېچىمىسل اۈزىللىكلرىنى قوروماقدادیر. فيگور آلقىسى، اىنسان فيگورونون اۋىرەنىلمىش آنلاتىمىنى اورتاي قويماقدادیر. فيگورلر؛ گرچكلىك آلقىسىن دان اوزاقلاشدىرىلاراق، رنك ائلمانىن و خطى وضعىتىن اورتاي چىخاردىغى تصوّر فئومئىلرىنە دۇنوشمكەدیر. تصوّر فئومئىندە رابطەلر عىنىنى قاليركن بېچىملردە فرقللىشمكەدیر. حسى سورجلر و آلقى فرقللىكلىرى دە نۇئمانىن حركىتىنى اولوشدورماقدادیر. بو سورجدە، نۇئتىك آناليز حركتىن قۇرولوشونا يۈنەلیر. فيگورلر يالنىز دوشونسل/عقلانى بويوتدا فيگور ايمگەسىنىن (خىيالنىن) اۈزك بىلگىسى تائىرىندە يوروملانماقدا و آنلاملاندىرىلماقدادیر. نىسە يە يۈنەلیم، يئندىر گەمە سورجىندە نىسل گۈرۈنتو، اۈزىنە نىسە رابطە سىنىن وارلىغىنا اشارت ائتمكەدیر. يئندىر گەمە سورجىندە ھىلىتىك دئىتا صاناتچىنىن ذھىندە قالان آختارىم سورجىنە اشارت ائتمكەدیر. رسمين بېچىمىسل قورقوسونو اولوشدوران فيگورلرىن اۈزەيى، صاناتچى نىسە رابطەسى بويوتوندا اينجە كندىيىندە «گزىنتى» (رسم ۱) چالیشماسىندا يئر آلان فيگورلر؛ نىسل گۈرۈنتۈنون حچىمىسل بويوتون دان اوزاقلاشدىرىلاراق، گۈرۈلدويو و آلقىلاندىغى بويوتدا رسم ائدىلن نۇئسىس يورومودور. صاناتچىنىن يئنى دن اولوشدوردوغو و اۈز آناليزلرىن حسى سورجلرىنە يانسىدىغى دوغا، اسكىلتمە و دئفورمەلرلە باشقالاشاراق دوشونسل بويوتدا بىر يئندىر گەمە سورجىدیر. بىلگى فئومئىنى، يعنى صاناتچىنىن نىسەنى آلقىلاما و سويوتلاما اۈزىللىكلرى، حسى اولان گرچكلىك قاوارامىن دان سويوت تمللى اولوشوم لارا دوغرو اسكىلتمەلرە اوغرايلاق سويوتلانماقدا و تصوّر فئومئىنى اولان يئنى بىر گرچكلىك قورقولا ماغا يۈنلندىرىلمكەدیر.

فىگۇر ايمگەسى نىن اۋىرەنلىمىش بېچىمىسل اۋزلىكلىرى، اونون اۋزك بىلگى سى نىن صاناتچىنىن آلقى سورجلىرى اسكىلمەلرى ايله نوئمادا حركتىن بىلەشنى اجزاسى دويوما اولاشماقدادير. بو اولوشوم سورجىندە فىگۇرون اۋزك بىلگىسىنە اشارت ائدن تمل اۋزلىكلىر صانات چى طرفىندىن اورتايا قويولموش اولسا دا، بېچىملىندىر يلمە اۋزلىكلىرى و قورقوسال/تخىلى آناليزلىرى باخىمىن دان نىسل فىگۇر آلقى سىن دان اوزاقلاشماقدادير. نىسە، رىسمىل بويوتدا فىگۇر؛ دويولار دونياسىندا وار اولان نىسە گۇرۈن تۈسۈندىن سويوتلاناراق، صاناتچىنىن نىسەلرى و نىسل گرچكىلى آقىلايشى بويوتوندا چىزگىسل چۈزۈملەملەرە گۇتۈرۈلمۈش، نىسل گرچكلىك؛ صاناتچىنىن آقىلايدىغى و آختاردىغى ينى بىر گرچكىلىە دۇنوشموشدور.

رىسىم ۲: فىكىرت مەلّا، «جاز اوينايانلار»، ۱۹۶۰، كاغاذ اوزەرىنە گواژ (۵۴*۶۶ سانت)، اۋزل كولتەكسىون.

جاز اوينايانلار (رىسىم ۲) ايسىملى چالیشمادا فئومئولوژىك يىندىرگەمە و سويوتا يۇنەلىم سورجىندە نىسە

بىلگى سىنى نىن آلقى و آختارىم فرقىلىكلىرىلە اۋزكسل بىلگىيە يىندىرگەدىي گۇرۈلمەكەدەير. قىرمىزى بىر زمىن رنگى اوزەرىنە يىرلىشىدىرلن و حركت حالىندا تصويىرلەنن اوچ ارکك فىگۇرونون آختارىمىنى اورتايا قويماقدادير. رىسمىن سول و اورتا پلانىندا يىر آلان فىگۇرلر چىزگىسل اولاراق رسم ائىدلىرکن، ساغ پلاندا يىر آلان فىگۇرلەكەسل دىرلرلە اۋن پلانا چىخاردىلمىشىدیر. ثابت بىر فورمدا رسم ائىدلىن فىگۇرلرلن دوراغان حالىنى پوزان، عقلاى و حسى بويوتدا بىر كونتراستلىغا گۇتۈرن عنصر اولاراق موزىكىن حركتلى حالى، عىنى زاماندا يىندىرگەمە سورجىندە تجروبه ائىدىگىمىزى بىلدىگىمىز ايچىسل كاراكتىردیر. سس و حركت آلقى سىنىن رسم ائىدىلمەسىندە اۋزە- نىسە رابطەسى حركتىن اجزاسى قدار حركتىن سورونوندا دا اۋنمە صاحىبىدیر. فىگۇرلر يۇنەلن بىلىنجىن فىگۇر آلقى سىنى آختارىرکن، چىزگى و لکە عنصر، فىگۇرلرلن آختارىم اۋزلىكلىرى حسى وئىرلرلن نوئماسى دیر. بلىرسىز بىر مەکان

ايچە ريسينده يئر آلمالارى، مۇطلق چيز گيسل بويوتدا سويوتلانمالارى ايله تصور فتنومئنى بويوتوندا بير يئندير گهمه سورجى نين وارليغى گۈرۈلن رسيimde، سس و حركت آلقى سى نوئمانين ايلك دويمو هيلئتيك دئيتا دير. صاناتچينين «جاز اويناينالار» (رسييم ۲) چاليشماسيندا، حركتين وورقوسو ايله رنك وورقوسو نسنه نين بيرينجيل آنلامين دان اوزاقلاشماسى نوئما ايله باغلى احساسيدير. نوئماتيک دويمو يۈنه ليمين ايچسل طرزی دير. صاناتچينين يۈنه ليمينه ايسه نوئماتيک دويمو نسنه نين آلقيسال حركتينين يورومودور.

رسييم ۳: فيكرت معلّا، «چيپلاق»، ۱۹۵۴، كاغاز اوزه رينه گواژ (۳۴*۴۲ سانت)، اۈزل كولئكسيون.

تابلو ۱: «چيپلاق» (رسييم ۳) رنكلرين آغيرليق آلانلارينا گۈره داغيليمى

تابلو ۲: رنكلرين آچيق-قويو كونتراستى تابلو ۳: گرى ديرلرين آچيق-قويو كونتراستى

ياشيل زمين رنگى اوزه رينه يئرلشديريلن ايكي قادين فيگورو، سياه و بياضين كونتراست ليغى ايله يئندير گهميش رنك وئريلرى صاناتچينين يۈنلتيلميش بيلنجى دير. بو سورجده رنك و رنك تونلار ييلا، رنكلرين آغيرليق آلانلارينا گۈره داغيليمى (تابلو: ۱) و رنكلرين آچيق-كويو كونتراستى (تابلو: ۲ - ۳) اينجه كندىگينده باسقين رنكلر ديشينداكى وورقو تونلارى رسييم يوزئينده قاپلادىق لارى آلانلار باخيمين دان ان آزا يئندير گنميشدير. صاناتچينين نوئماتيک دويمو آراجى ليغى ايله يۈنه ليمى، فيگورلرين نسنل گرچكليكلىرى سويوتلاناراق رنك و لكه تحليل ايله اۈزك سل رنك آلقى سى فتنومئولوژيک يئندير گهمه نين سون آشاماسى دير.

رەسىم ۴: فېكىرت مەللا، «ياشىللى بىسترو»، مقوا
اوزەرىنە گىواژ (۴۶*۶۱ سانت)، اۋزل
كولتەكسىون

تابلو ۴: «ياشىللى بىسترو» (رەسىم ۴) رەنكلەرنى
آغىرلىق آلانلارنى گۈرۈ داغىلىمى

تابلو ۵: «ياشىللى بىسترو» (رەسىم ۴) آغىرلىق آلانى كونتراستى

فېكىرت مەللا "ئىن" «ياشىللى بىسترو» (رەسىم ۴) اينجەلەندىگىندە، ياشىل و قىر مىزى كونتراست ليغىنىن
ايشلەنىلدىي گۈرۈلمەكەدەدەر. رەسىمدە كى اويومو ساغلايان عنصر؛ دويموشلوق اورانىن
آرتدېرىلمەش اولدوغو ياشىل كولا ئىلمەش اولماسى دەر. رەنكلەرنى آغىرلىق آلانلارنى گۈرۈ
داغىلىمى (تابلو: ۴) و آغىرلىق آلان كونتراستى (تابلو: ۵) اينجەلەندىگىندە، گىرۈ ايلە
ئۆتۈرلەش دېرىلمەش قىر مىزى ايلە جانلىلىق اورانى آرتدېرىلمەش ياشىل رەنگىن آراسىندا؛ رەسىم
اۋزىنىندە تۈتۈدوغو يىر جەتتىن، آغىرلىق آلانى كونتراست ليغىنىن اولدوغو سۈيەنە بىلمەكەدەر.
پارلاقلىق درجەلەرى دوشورولەرك و آلت تون دېرلەرنە يىندىر گىمەش رەنگەر؛ رەنگ آلقىلاما
آلانلارنى يۇنلەمەشلىك طەرزىن اۋزىللىگە اولاشماسى دەر. فېگور آلقىسى بېچىمەسل
اۋزىللىكلەرى، مۇتلەق فېگور گۈرۈنتۈسۈ نەنسل ايلەشكىلەردن اوزاقلاشېب سىزگىسل قاورانان و
رەنگ آلانلارنىن اۋزىل آلانا يىندىر گەنن نۇماتىك دويمودور.

سونۇچ

فەنۇمئولوژىك ياناشمايلا نەنلەرنى اۋزىك بىلگىسى، سويوت سانات حاققىندا تەلىللەر اورتايا
چىخىر. سانات چى هنرى يۇنەلەمىندە اۋزەيە يىتەشمە مەرحەلەرنى تەلىل ائدر.
فېكىرت مەللا "ئىن" نمونە آلىنان اثرلەرى فەنۇمئولوژىك ياناشمايلا اينجەلەندىگىندە؛ اۋنەلەلىكى
اولاراق شەكلى آنالەزىندە، ايلەك يىندىر گەمە سورجى تەبىت ائدېلمەش دەر. بېچىمەن
يىندىر گەمەسى، احساسىن اۋزەيە اولاشماسى دەر. احساسىن بو وئىرلەرى مۇحتا سورجىنە تائىر

ئاندر. بىلەلىكلە گرچەكلىك قاوارامىنىن، حسى اولانىن و تجروپى اولمايان نىسە ئلقى سىنىن؛ سويوتا يۈنەلەرەك يىندىرگىدىي گۈرۈلمەكەدەر. ساناتچىنىن نىسە يە يۈنەلىمىندە اۈزە يە يىتىشمە سورجلى ايله بيرلىكەدە نىسل گرچەكلىگىن حركتى نىسەنىن حركتى دىيىل، اۈز گرچەكلىگى ايله باغلى دويومودور. گرچەكلىك ئلقى سى نوئمانىن حركتى دىر. ساناتچىنىن نوئسىس قاوارامىنداكى گۈرسل تجروپەلەر، ايچەرىگىن نىسەللىگە باخىشى و آقلايىشى نىسە بىلگىسىندىن آيرىلاراق اۈزىل آلانلارنى اولوشدورور.

رنك ئلقى سى باخىمىن دان دىرلندىر يىلدىگىندە؛ دويو وئرىلىرى نىن رنك دويوسوندا گرچەكلىكدن اۈزە يە يىندىرگەمە سورجلى، فىكرت مەلّا "نىن رنك يىندىرگەمە سى نىن رنك وئرىلىرى سانات چى دويومونون دىتاسى دىر. نوئماتىك دويوم، رنك آقلايما آلانلارنىدا پارلاقلىق و ايشىقلىق درجەلرى آزالتياراق رسم اندىلمەسى يۈنەلىمىش بىلىنجىن هىلىتىك دىتاسىنى اولوشدورور. سانات چى يۈنەلىمىندە، گرچەكلىك ئلقى سى يىندىرگەنەرەك رنگىن يۈنەلىمى، رنك اۈزلىكلىرى نىن آقىسال بويوتا دۈنوشومويلە، رنك وئرىلىرى نىن نوئماتىك دويومو اۈزە يە ن بىلگىسىنە اولاشىر.

قايناق: ساناتچى يۈنەلىمى نىن هىلىتىك دىتاسى باغلامىندا ايلشكىسل چۈزۈملەمەسى و فىكرت مەلّا اۈرنىكى؛ تۇبا گۈلتەكىن، ازگى توكدىل.

۱- تۇبا گۈلتەكىن -دوچ. دۈكتور، دوققوز ائىلول يونيوئرسىتەسى بوجا ائىتتىم فاكولتەسى گۈزل ساناتلار ائىتتىمى بۇلومو رسىم ايش ائىتتىمى آنا بىلىم دالى، tgultekin(at)hotmail.com

۲- ازگى توكدىل، يوكسك لىسانس اۈيرىنجىسى، دوققوز ائىلول يونيوئرسىتەسى ائىتتىم بىلىملىرى ائىستىتوسو گۈزل ساناتلار ائىتتىمى آنا بىلىم دالى رسىم ايش اۈيرىمى لىسى، ezgi.tokdil(at)gmail.com

۳-۵- پراگماتىزم و ئىللىشىدىرىسى

كىتابىن مۇسۇسۇ فېنۇمئۇلۇژى اولدوغونا رىغما، پراگماتىزم ھاقدا يىغجام و ئىن ھالدا اطرافلى بىلگى و ئىرمەيى لازىم گۈردوم. چۈنكى بىر طرفدن پراگماتىزم چاغىمىزىن ان اۋنملى و يايقىن فلسفە لىرىندىن سايلىر و بو كىتابدا و مۇسۇسۇ سون بۇلۇمدە تارتىشما مۇسۇسۇ كىمى و ئىرىلىشىدىر، و آيرى طرفندە فېنۇمئۇلۇژىنىن و گىل اولارق دا فلسفەنىن گىلە جىكە كى تارتىشما مۇسۇسۇ لىرىندىن بىرى اولمىلىدىر.

فلسفەنىن و اۋزلىكەدە پراگماتىزمىن بىلىم، اخلاق و سىياسىت آنلايىشىنىن بۇيوك فلاكتلرە يول آچدىغىنا باخدىغىمىزدا، بو آنلايىشىن يىتىدىن دىرلىدىرلىمەسى و يىنى سولالارىن آيدىنلانماسى اوچون، پراگماتىزمىن گىل ھىطلىرىنى تانىماق بۇيوك اۋنم قازانىر. بو بۇلۇمدە اىلكجە بىر پراگماتىزم آنلايىشلى اۋزمانىن بو فلسفە قولۇ ھاققىندا يازىسى و ئىرىلىر و سونرادا بو مۇكتەبە ئىللىشىدىرى گۈزۈيلە باخان اۋزمانىن يازىسى و ئىرىلىر.

۳-۵-۱- پراگماتیزمین فلسفی تملری (نژاد دوغان) pragmatism

بو مطلب پراگماتیزمی اطرافلی شکیلده اینجه له یه رک، اونون تمل اونتولوژیک و ائیستیمولوژیک فرضیه لرینی اورتایا قویماغا چالیشیر.

پراگماتیزم، ۱۹. یوزایل سونلاریندا آمتریکا بیرله شیک دؤولتیرینده دوغار و قیسا مدتده قبول گؤرموش و تاثیرینی هر بیلیم قولوندا حیس ائتدیرر. پراگماتیزم، ائوریمسل بیر لیبرال فلسفه اولاراق، چارلز ساندئرس پئیرس، ویلیام جیمز و جان دئوئی اونون آنا قوروجولاری کیمی تانییر. پراگماتیزم گنل حالدا بیر آنلام تئوریسی (theory of meaning)، بیر آراشدیرما تئوریسی (theory of inquiry)، بیر دوغورلوق/حقیقت تئوریسی (theory of truth) و بیر اخلاق تئوریسی دیر (theory of ethics). و ساده شکیلده و کلیشه ای حالدا سؤیله نیلن «اینسانین ایشینه گلدیی شئی ائتمه سی»، «یارارچیلیق» ویا «فایداجیلیق» قاوراملاریلا معادل توتولماز.

۱- آنلام قورامی اولاراق پراگماتیزم

پراگماتیزمین قوروجوسو پئیرس اونو بیر آنلام قورامی اولاراق گؤرموشدور. پئیرس ه گؤره، هر هانسی بیر شئی اوزه رینده کی گؤروشموز، او شئین حیس اندیله بیلیر تاثیرلریندن تشکیل تاپیر (پئیرس، ۱۹۵۸: ۱۲۴). اؤرنکین، پوپولر بیر مقاله ده، «سرت بیر ماده» پئیرس طرفیندن «چوخ سایدا باشقا ماده طرفیندن جیزیلامایان ماده» اولاراق معرفی اولموشدور (پئیرس، ۱۹۵۸: ۱۲۴). پئیرس او دؤئم کیرچهفون (Kirchhoff)، یازدیغی «آنالیتیک مکنانیک» آدلی اثری ائلشیدیرر. کیرچهفون گؤره، گوجون ائتکیلرینی آنلا یاییلیریک فقط گوجون اؤزونون نه اولدوغونو ایسه آنلا یاماییق. پئیرس ه گؤره بیله بیر دوشونجه «بیر چئلیشکی و تناقض دور». چونکو، «گوج کلمه سی نین ذهنیمزده تداعی ائتدیگی دوشونجه نین، حرکتلریمیزی ائتکیله مکدن باشقا بیر حاصلی و ایشلوی (عملکرد) یوخدور، و بو ایشلور یالئیز او تاثیرلردن باشقا بیر یوللا، گوج ایله رابطه لندیریله مز. نه ایته، گوجون تاثیرلرینی بیلیرسک، بیر گوج واردیر دئییلدیگینده اشاره اولونان هر حادثه حاققیندا بیلگی صاحیبی ییق، و بوندان اؤته سی، بیلیمه سی لازیم اولان بیر شئی یوخدور» (پئیرس ۱۹۵۸: ۱۲۹).

بو سببله پراگماتیزم گؤره بیر قورامین آنلامی، بیر اولایدا، بیر حرکتده، ویا بیر تجربه ده اورتایا چیخار. بیر قورام حاققیندا نه دوشوندو یوموزون، نه پلانلادیغیمیزین اؤنمی چوخ یوخدور؛ او قورامین آنلامی گرچک یاشامدا، یعنی بیرئین چئوره سی ایله اولان رابطه لرینده بیلیر.

تجروبه لریمیز و حرکتلریمیزین سونوجلاری بیزه بیر قاورامین گرچک آنلامینی اؤیره ده جکدیر. اؤرنکین، الیمیزی آتشین اوستونه قویدوغوموزدا الیمیز یاناجاقدیر. بو «آتش»ین کثیفیتلریندن یالنیزجا بیریدیر و آتش حاققیندا بیلدیگیمیز بوتون کثیفیتلری بیر آریا گتیردیگیمیزده آتشین تانیمینی/تعریفینی الده ائتمیش اولاجایق. پئیرسه گۆره بو تجربوی یؤنتم، دوشونجه و قاوراملاری «ئمره لریندن تانیماق» اولاراق بیلین اسکی بیر قورالین خاص بیر اویقولاماسین دان باشقا بیر شئی دئییل دیر (پئیرس، ۱۹۷۸:۲۷۱).

پئیرس پراگماتیزمین قوروجوسو اولماسینا راغماً، اصلینده بو فلسفه نی بوتون دونیادا تانیدان دوشونور ویلیام جئیمز دیر. اونلارین پراگماتیزم حاققیندا اوچ اؤنملی فرقلری واردیر. (۱)-پئیرس اوچون پراگماتیزم تامامیلا اولماسا دا اساس اولاراق بیر آنلام قورامی دیر و بئله دئیر: «پراگماتیزم نه بیر متافیزیک نظریه سی، و نه ده گرچکلری بلیرله مه گیریشیمی دیر. او ساده جه آنلاشیلماسی زور کلمه لرین و سوئوت قاوراملارین آنلاملارینی تاپما یؤنتمی دیر». جئیمز اوچون دوروم هیچ ده بئله دئییل دیر.

(۲)-پئیرس دن فرقلی بیر شکیلده جئیمز، بئله دوشونور: پراگماتیزم، بیلیم آداملارینین دونیاسیندا کیندن چوخ، معمولی اینسانلارین گونلوک یاشاملاریندا، رول اوناییر. (۳)-جئیمز کلمه آنلام پندان بیر آددیم اؤته یه گنده رک، بیلیمسل دقتی نی «آنلاملاردان»، «تپکیلره» قایدیرار. بورادا موضوع ساده جه، آتشین اوستونه قویولدوغوندا الیمین یانماسی دئییل، بلکه بو وضعیتده «ئینه مه لیم»، بیر آتش گوردویومده نجور عکس العمل گؤسترمه لی ییم» سوالی دیر. جئیمزه گۆره، «قاوراما و دوشونمه ساده جه ائيلم اوچون واردیر». و اونا گۆره: «فلسفه نین تک حاصیلی، بونون اینسانلار اوچون نجور کسین بیر فرق یاراداجاغینی تاپماق اولمالی دیر».

۲-آراشدیرما قورامی اولاراق پراگماتیزم

(آ)-آراشدیرما: پراگماتیسترلر گۆره، کیشیلر آنجاق دوشونجه و ایناملارینا (belief)، چئوره دن گلن تهدیدلر سونوجوندا، قاوراملارین آنلاملارینی سورقولاماغا باشلار و بللی بیر حرکت طرزی اورتایا قویارلار. شوبهه ایله تلاش باشلار، و شوبهه نین یوخ اولماسیلا بو تلاش سونا چاتار. بو ندنله، آراشدیرمانین یئگانه آماجی، دوشونجه نین بیر سونوجا چاتدیریلماسیدیر. مورفی (Murphy) دئیر: «جئیمزین وورقولاماق ایسته دیی نوکته بویدو: اینام ائيلم اوچون واردیر». یوخاریداکی تارتیشمادان آنلاشیلدیغی کیمی، پراگماتیزمین باشلانقیج نوقطه سی، ایلك فرضی،

شۈبھە دىئىل يىرلشمىش قانىلار ويا اينانجىدىر. بو و دىگر بىرچوخ نوكتەلر باخىمىندان پراگماتىزم، دكارت فلسفەسىنە قارشى بىر فلسفە اولموشدور.

دكارت شۈبھەنى ھالى ھاسىردا وار اولان بىر شى، بىر وئرى اولاراق قبول ائدر و بىرئىن اۋز وارلىغىن بىلەنچىنە منطق يولويلا اولاشدىغىنى اۋنە سورر. «دوشونورم، ائىلەيسە وارام» دىيىشىندە اۋزتلەنن بو چىخىش نوقطەسىلە دكارت، «عاغىل، بدن» كىمى ايكىلى آيرىم لارا داينان بىر فلسفە گلىشدىرمىشىدىر. فقط پراگماتىزمە گۈرە، اۋزوموزو دىگر اينسانلار آراجىلىغىلا تانىرىق، فىكىرلر، دىگر فىكىرلر آراجىلىغىلا، بلىرگىنلەشەر، قاوراملار، دىگر قاوراملار آراجىلىغىلا، آچىقلىغا قاووشدورولور، و بلىرلى ايناملار دىگر ايناملار يىمىزلا باغلاتىلىدىر. اۋزلىكلە، ھىرئىرت مىد (Herbert Mead)، بىرئىن سوسىيال بىر وارلىق اولدوغو و و كىملىكى نىن توپلومدا، دىل آراجىلىغىلا نىجور شكىللەندىرىلدىى اۋزەرىندە دورار.

آيرىجا پراگماتىزم، اولالارى ايكىلى آيرىم لارا آچىقلاما ياخلاشىمىنا قارشى چىخىش و ائىكىلەشىمچى (قارشىلىقلى تائىرلى interactionist) بىر آنلايشى بىنەمسەمىشىدىر. بو ياخلاشىما گۈرە، آراج-آماج، بىلن-بىلەن كىمى آيرىم لار آراشدىرما سورجىنى انگللەمكەدەدەر؛ آراجلار آماجلار ائىكىلەدىى كىمى، آماجلار دا يارارلانلاچاق آراجلار بلىرلر، بىلن سادەجە بىلگى تۈكەدىجىسى دىئىل، عىنى زاماندا بىلگى نىن يوروملايىجىسى و اۋزومسەيىجىسى دىر.

ب) --آراشدىرما يۇنتملىرى

پىئرس، ايناملار بلىرگەنەسىندە تارىخسل اولان اوچ يۇنتمەن بحث ائدر و بونلار بىرئىنە يىنى بىر يۇنتمەن، بىلەمسىل يۇنتمەن ايشلەنىللمەسىنى اۋنەرىر.

۱) -يايىقىن اولاراق ايشلەنىلن ايلەك يۇنتم، اينسانلار بىن چئورەسىندە كى گلىشمەلرە گۈزۈنو باغلاماسى اولموشدور. پىئرس بونا عىناد يۇنتمى (tenacity) دئىر. پىئرسە گۈرە: «غرىزى اولاراق قارارسىز اينسانلار وار اولان گۈرۈشلەرىنە داھاجوخ سارىلىرلار. آما «توپلومسال دئوئىنم و ھىرەكت بونا قارشى دىر»، پىئرس، «بو يۇنتمى قبول ائدر بىرئى، دىگرلرى نىن اۋزۈندەن فرقلى دوشۈندۈيۈنو آنلاياچاق، معقول بىر آندا دىگرلرى نىن دوشۈنەلرى نىن اۋز دوشۈنەجەسى قەدر ايبى اولدوغونو مۇھتەملە عاغلىنا كىترەجەك و بو دوروم، اونون اينامىنا اولان گۈۈنىنى سارساچاق دىر».

۲) يايىقىن اولان ايكىنجى يۇنتم، اوتورىتە يۇنتمى دىر (authority). بورادا بىرئىن نە يە ايناناجاغى بىر قۇروم طرفىندىن بلرلەنير. بو يۇنتم دە «عيناد» مئتودو سببيلە باشاريسيزليغا اوغرار. «هئچبىر قۇروم دوشونجه نين هر موضوعدا كونترول ائدىلمەسینی باشاراماز» دىيە دوشونور پئىرس. «بىر اوتورىتە آلتىندا ياشايان بعضى اينسانلار، اؤز گۇروشلرى نين ديگر اولوسلار يىكىندان داها اوستون اولما دىغىنى آنلا يايىلرلر و بو عاغىللار يىندا شوبه يە يول آچار» (پئىرس، ۱۹۵۸: ب۱۰۵).

۳) اوچونجو يۇنتم گله نكسل اولاراق ايشلەنيلن آپريورى يۇنتمى دىر. بو يۇنتم دە اوتورىتە يۇنتمىنە بنزر، و بىرئى گنل قبول گۇروموش ايلکەلرە (established principles) گۇرە حرکە ائدر. «بوتون اينسانلار ايى دىر» ويا «اينسان دوغاسى كۇتودور» كىمى ايلکەلر اينسانلار يىنجور داوراناجاغىنى و نە يە ايناناجاغىنى بلرلر.

-پئىرسە گۇرە دکارت يىن فلسفە دە گرچکلش دىر دىيى دئورىم، اصليندە اوتورىتە يۇنتمى نين يئرینە آپريورى يۇنتمىنى گتىرمەسیندن باشقا بىر شى دئیل دىر. پئىرس يازار: «دکارت، فلسفەسین قورارکن ایلک آددىمى نظرى اولاراق، شوبه جىلگى قبول ائدر، و اوتورىتەنى گرچگىن نهایى قايناغى اولاراق گۇرن مکتب چوجوغو داورانیشینی قیراغا قویار، و سونرا، دیشمز ایلکەلرین دوغال قايناغىنى، اينسان عاغلىندا واراولدوغونو ادعا ائدر، و دئیر: اؤز-بیلینجیمیز بیزه اؤز تمل دوغولاریمیزی گۇستەرەجک و نە یین منطق لی اولدوغونا قرار وئره جک دیر».

[پراگماتىستلرجه] تجروبه نین اؤنملی و حتی بىرىنجىل، بىلگى ائدىنمە قايناغى اولدوغو اوچون؛ دکارت يىن بو راسيوناليزمی (يعنى آپريورى يۇنتمى)؛ پئىرس و ديگر پراگماتىستلر طرفين دن رد ائدىلير. نە قدر منطقە اويقون گۇرونسە دە، گرچکلر طرفيندن دستکلنمە يىن ايناملار پراگماتىستلر طرفيندن دوغرو اولاراق قبول ائدىلمز. بئىلەجە، بىرئىلر ايناملار يىنى زامانىن تجروبه لرىنە تابع توتدوقلار يىندا و ايناملار يىن دوغرو لوغونو گرچکلرە قارشىلاش دىر اراق كونترول ائتدیکلر يىندە، آپريورى يۇنتمى، اوتورىتە يۇنتمىندن، داها ايى بىر سونوج وئره مز.

-بىلىمسىل يۇنتم: بو ندىلە پئىرسە گۇرە، بو گله نكسل يۇنتملردن فرقى، يىنى بىر يۇنتم لازىم دىر. بو يۇنتم، بىلىمسىل يۇنتم دىر (the method of science). بو يۇنتم دە «ايناملار يىمىز، بشرى بىر شى طرفين دن يوخ، بلکە دوشونجه يىزىن اوزەرىندە هئچبىر تاثيرى اولمايان خاريجى بىر تداوم و سورکلىلىک طرفيندن اولوشدورولدوغونو» گۇرە بىليرىک.

دېمىك اولار بو نوكتە پراگماتىزمىن بىر تور فلسفى گرچكچىلىك (philosophical realism) اولدوغونو اىما ائدر. يعنى ياشامدا گرچك شئىلر واردير، اونلار بىر گرچك اولدوغونو بىلەبىلىرىك و اينام لار يىمىزىن دوغرو اولوب اولمادىغىنى بو گرچكلرلە قارشىلاشدير اراق آنلايا بىلىرىك.

-پىرسە گۆرە بىلىمىسل يۇنتم اوچ مرحلەدە اورتايلا چىخار. ايلكجە، هرھانسى بىر سورون بىرئى بو سورونو آشماق اوچون، يعنى دوشونجهلر آراسىندا قرار وئرمك و اينامنى بىلەرلەمك اوچون، اليندەكى وئرىنن نه آنلاما گلدىگىنى آنلاماغا ايتەلر. بو، فرضىە اولوشدورما (abduction) مرحلەدیر. سونرا بىرئى، بو فرضىەدن بعضى سونوجلار چىخارار. بو مرحلەيە تومدنگەلىم (deduction) دىيىلیر. سون مرحلەدە بىرئى، بو سونوجلارلا گۆرە حرکت ائدەر، ويا آزمایش / سىنايش اويقولايلاق، چىخاردىغى سونوجلار بىر گرچكلەشيب گرچكلەشمەدىگىنى بىلەرلر. بو صفحه يەدە تومەوارىم (induction) آدى وئرىلیر. بونا «اينامقائىلمە گنجىمكدیر» دىيىلیر.

يعنى اينام لار يىمىزلا گۆرە حرکت ائدەرک، ائىلمە گنجەرك، بو اينام لار بىر گرچك ياشامدا گنجىرلى اولوب اولمادىغىنى و زامانىن تجروبه سینه قارشى دوروب دورامادىغىنى آنلايا بىلىرىك. (ج) -اينامىن وظیفهسى: پراگماتىستلرە گۆرە، اينام لار بىر ايشى كيشى نىن ياشامىندا آليشقانلىقلار ويا داورانىش قورال لارى ياراتماسى دیر. پىرس دئیر: «اينام لار يىمىز ايتىكلر يىمىزە يۇن وئیر و داورانىش لار يىمىزى شكىللندیریر. اينام دويقوسو، دوغامىزدا داورانىشلار يىمىزى بىلەرلەيەجك بىر آليشقانلىغىن اولدوغونون آشاغى يوخارى كسىن بىر گۆسترگەسى دیر، بئىلەجە، چئىستلى آليشقانلىقلار نه تور داورانىش لارا يول آچدىغىنا باخىلاراق بىر بىرىندن آيىرد ائدىلەبىلیر».

-بو دوشونجه نىن ايكى اؤنملى سونوجو واردیر. ايلك اولاراق، پراگماتىستلرە گۆرە، اينام و دوشونجهلر گۆزلمەنەبىلیر اولقولاردیر؛ بىرئىلر بىر نچور داوراندیغىنا باخاراق نه تور اينام لارى اولدوغونو آنلايا بىلىرىك. ايكىنجى اولاراق، بو آليشقانلىق آنلايشى، پراگماتىستلر بىر، دونانين توپلومسال بىر ياپىلانماسى اولدوغو (socially constructed) دوشونجه سینه، صاحب اولدوغونو گۆسترمكدە دیر. مور "ون (Moore) اؤنه سوردو يو كىمى، پراگماتىستلر اينامقادیر كى «چئوره ايله ايلشكىيە گىرمەدە آليشقانلىق حالينا گتيرىلميش بوتون يول لار بىر توپلامى كيشىلى، بىرئى اولوشدورور» (مووره، ۱۹۹۱: ۱۹۶۱).

۳- حەقىقەت/گرچەك قۇرامى اولاراق پراگماتىزم (دوغرولۇق قۇرامى)

پراگماتىستلار گۆرە اۋنملى اولان، سادەجە ايناملار يىمىزى نەجۈر الە گىتىردىگىمىز دىئىل، عىنى زاماندا، الە گلن ايناملار يىن گرچەك (true) اولوب اولمادىغى دىر.

جىمىزە گۆرە، بىر اينام ويا دوشونەنەن حەقىقەت اولوب اولماماسى، اونون يىزى بىر تەجرۈبە مىزدن بىر دىگىر نە يۇنلندىر مەسىندە كى يا دا ياشامىمىزدا كى بىرلى بىر سۈرونو چۆزمەسىندە كى باشارىسىلا اۋلچولور. عىنى شەكىلدە دئوئى اوچون گرچەك، سورونلو بىر دورومو سورون سوز بىر دوروم حالينا گىتىن دوروملارلا علاقەلىدەر.

پراگماتىستلار، ايناملار يى بىلىمىسل يۇنتمە تابع اولماسىنى، يعنى تەجرۈبەلرلە دوغرولوقلار يىن كونترول اندىلمەسىنى اۋنە سوررلر. اۋرنگىن جىمىزە گۆرە، ايناملارلا گۆرە حركەت اندىلدىگىندە، اگر بو ايناملار يىزى تەجرۈبەلر يىمىزدە باشارىيا گۆتۈرۈرسە، او زامان اولار دوغرودولار. جىمىز بىلە يازار: «بىر گۆرۈشۈن دوغرولوغو، بو گۆرۈشۈن دوغاسىندا كى دوراغان بىر اۋزلىك دىئىل دىر. گۆرۈش دوغرو حالينا گلر، اولالار طرفىندن دوغرو قىلىنر».

۴- اخلاق قۇرامى اولاراق پراگماتىزم

پراگماتىزم بىر دىرلر ويا ائىك/اخلاقى قۇرامى اولاراق دا گۆرۈلەبىلەر. پراگماتىزم اخلاقا دوگماتىك ياخلاشىمى رد اندر؛ پراگماتىزمە بىرلى بىرلى شەكىلدە داورانماغا زورونلو قىلان ەنچىر قوراللار بوتونو يوخدور. جىمىزە گۆرە، «بىر اخلاق فلسفەسىنىن، اۋنەدەن دوگماتىك بىر شەكىلدە اولوشدورولماسى مومكون دىئىل دىر».

پراگماتىزمە گۆرە، ەر مسئلەنن اۋزۈنە خاص خصوصىتلىرى، و حللى اوچون خاص يوللارلى، واردىر. و بو اوزدن «اخلاق فلسفەسى ياراتما ايشى» تاماملانمىش دىئىل دىر و بلكى دە ەنچىر زامان تاماملانمايا جاقدىر. جىمىز بىلە يازار: «يىر اوزۈندە كى سون اينسان تەجرۈبە اندىب سۇيەلە جەكلىرىنى سۇيەلە يىنە يە قدر، اخلاق دا نەھايى گرچەك و حەقىقەت وار اولاماز».

ايرىجا پراگماتىزم، رادىكال تەجرۈبەچىلىك (radical empiricism) و بىلىمىسل يۇنتمى، اساسىندا ەرھانسى بىر داورانىش قورالى قانىتلانما دىقجا قبول اولوناماز. اۋرنگىن دئوئى بىلە دىر: «ايى و ايى شىلر حاققىندا كى بوتون اىلكە و اۋىرەتلىر فرضىە اولاراق قبول اندىلەجەك دىر. بو اىلكە و اۋىرەتلىر، دىشمىز حەقىقتلر دىئىل، بونلارلا گۆرە حركەت اندىلدىگىندە دوغاجاق

سونوچ لار آراجیلیغیلا سینانپ قبول ائدیله جک -و دیشدیریله جک- دوشونسل / اورونلر (intellectual instruments) معامله سی گوره جکلر دیر.

«بیرئین آماجینا چاتماسی اوچون هر ایش گوره بیلیر»، اخلاق قورالی عکسینه، پراگماتیزم بیرئین گونلوک یاشامیندا اخلاقی بیر کمال (گلیشمیشلیک sophistication) یئرلشدیرمه یه چالیشار. بیرینجی اولاراق بو حاقدا پراگماتیزم آماج-آراج آیریمی کیمی اولای و نسنه لره ایکی لی باخیشی رد ائدر. اورنگین دئوئی، آماج-آراج سورکلیلی فیکرینی گلیشدیرر. بونا گوره، داورانیش لاریمیزین نهایی آماج لارینی دئییل، بیزه داها یاخین اولان آماج لارینی آچقلیقلا گوره بیلیریک. بو آماج لارا «گورونن آماج لارا» دئییلر و بونلار الده ائدیلر ائدیلمز، نهایی ویا دیگر آماج لاریمیزین الده ائدیلمه سینده بیر آراج دورومونا گنچرلر.

ایکینجی اولاراق، پراگماتیسترلر اوچون اخلاقی داورانیش، دیگر آماج لارینی گوزآردی ائده جک شکیلده بیرئیه بلیرلی بیر آماجینا اولاشماسیندا، ویا توپلومون گنل و داها قاپسام لی آماج لارین دان ایزوله بیر شکیلده آماج لارینا یتیشمه سینده بیرئیه یاردیمجی اولونماسی دئییل دیر. ائتیکسل / اخلاقی گلیشمیشلیک بیرئین هم اوزونون هم ده توپلومون بوتون آماج و دیرلرینی گوز اؤنونده بولوندورماسینی لازیم قیلار.

مثلا دئوئی «بیرئیی تطمین ائدن شئی، مومکوندور توپلوم اوچون بئيله اولماسین» مسئله سینى قالدیراراق، بئيله دئیر: «هرهانسى بیر شئین دیگر شئیلره اولان باغلارین دان ایزوله بیر شکیلده بیلینه بيله جگینی فرض ائتمک، بیلمه یی ساده جه بیر نسنه نین گوروله بیلیر ویا حیس ائدیله بیلیر اولماسیلا برابر توتماقدیر، و هر نه قدر چوخ باغ و ائتیکله شیم مشخص ائدرسک، بو نسنه نی او قدر چوخ تانییابیلیریک. دوشونمک، بو باغلارین آراشدیریلماسی دیر».

یعنی پراگماتیزم، چئوره ده کی سورونلاری چؤزومک اوچون، ویا سورونلو بیر دورومو، سورونسوز بیر شکله دؤنوشدورمک اوچون، مومکون اولدوغو قدر چوخ دیرین بیر بوتون حالینا گتیرمه یی هدفلر، و بئيله لیکله اخلاق ایلکه لر، اینسان ذکاسینین مشخص دوروم لارا اویقولانماسیلا تومه واریمسال بیر شکیلده اورتایا چیخار.

اینسان فاکتورونه وئرلن بو اؤنم ندئيله دئوئی، «گونلوک یاشامدا اییی نین حاکم قیلینماسی اوچون دئموکراتیک دیرلرین اؤیره نیلیب اویقولانماسی سورجی» اولاراق تانیملادیغی ائیتیمین اؤنیمینی هر فرصت ده وورقولامیشدیر.

پراگماتیزمین بو ائتییک آنالایشی، هم دئونولوژیک (deontological) هم ده فایداجی (utilitarianism) یاناشمالارین اخلاق آنالایشین دان فرقلی دیر. بیر داورانیشین کیفیتنی حاققیندا قرار وئریرکن، دئونولوژیک یاناشما، آراج لارین و اییی کیفیتین؛ یارارچی / فایداجی یاناشما ایسه، آماج لارین ویا سونوج لارین اهمیتی؛ اوزه رینده دورموشدور. فقط پراگماتیزمه گوره، بو قرارا یتیشمک اوچون، نه آراج لار نه ده آماج لار، دیرلندیرمه خاریجینده توتولمالی دیر؛ چونکو آراج لار و آماج لار بیریرلرینی ائتکیلرلر. بو ندله پراگماتیزم گوره ائتییکسل / اخلاقی داورانیش، هم اییی نیتی هم ده فیدالی ویا باشارلی سونوج لاری ایچینه آلمالیدیر. بو مسئله، پراگماتیزمین اخلاق قورامی نین گنل چرچیوه سی اولماسینا راغما، یوخاریدا اشاره اولوندوغو کیمی، هر بیر حادثه ده اخلاقی داورانیشین نه اولدوغو او حادثه نین وضعیتینه گوره مشخص اولمالی و اینسان ذکاسی و تجروبه لری ایشله نیلرک اولاین اؤزللیکلرینه باخیلمالی و او اولایدا نه یین اییی اولدوغونا قرار وئريلمه لی دیر.

سونوج

پراگماتیزمین ان ساده و ییغجام شکیلده تعریفینی و مشخصاتینی بیله وئرهبیلیریک: پراگماتیزم، ۱۹. یوزایل سون لاریندا آمتریکا بیرله شیک دؤولت لرینده دوغار و قیسا سورده قبول گورموش و تاثیرینی هر بیلم دالیندا حیس ائدیرر. پراگماتیزم، ائوریمسل بیر لیئرال فلسفه اولاراق، چارلز ساندئرس پئیرس، ویلیام جئیمز و جان دئوئی اونون آنا قوروجولاری کیمی تانییر. پراگماتیزم گنل حالدا بیر آنلام، بیر آراشدیرما، بیر دوغرولوق و بیر اخلاق تئوری سی دیر. پراگماتیزمی ساده شکیلده و کلیشه ای حالدا سؤیله نیلن «اینسانین ایشینه گلدییی شئی ائتمه سی» ویا «یارارچیلیق» ویا «فایداجیلیق» کیمی قاوراملارلا معادل توتولماز.

بیر آنلام قورامی اولاراق پراگماتیزمه گوره هر هانسی بیر قاورامین گرچک آنلامی، او قاورامین حیس ائدیله بیلیر ائتکیلریندن اولوشور. بیله جه بو آنلام، تئوریک دوشونجه ده دئیل، هر هانسی بیر اولایدا، دئنه مه ده ویا حرکتده بلیره جکدیر. پراگماتیک دوشونجه ساده جه بو آنلامین اورتایا چیخماسینا دئیل، اونا قارشى نجور تپکی گؤسته ريلمه سی لزومونادا یاردیمجی اولور. اؤرنگین «ساواش» موضوعونو اله آلیرساق، ساواشین ساده جه بیر ظفر اولاراق تک طرفلی اوجالتیلماسی آنلاملی اولمایا جاقدیر؛ ساواشین حیس ائدیله بیلیر اثرلریندن بیرى ده اؤلوم و ییخیم دیر. ایشده

ساواشان طرفلار، آماج لارى نه اولورسا اولسون، آنجاق بو گرچكى اورتايا قويدوقدان سونرا ساواش حاققىندا داها عقلانى بير داورانىش اورتايا قويايىله جكلر.

بير اراشدىرما قۇرامى اولاراق دا پراگماتىزم شوبه دورومون دان اينام (باور) دورومونا گىچمە يى وۇر قولار. اينانين دوشونجه لرینه چئوره دن گلن تهديدلر سونوجوندا، يعنى اينانين دوشونجه لرى ايله چئوره سى آراسىندا كى اويوشمازلىق بليرىب آرتديغىندا، اينانين اۇنجه كى اينام لارى شوبه يه دۇنوشه جك و يئنى بير اينام دورومونا، دوشونجه دىنگىنلىكى (ثابىتلىكى) دورومونا اولاشيلاقا قدير. آنجاق بو يئنى اينام دورومو نجور بليرلە نه جكدىر؟ پراگماتىزمه گۇره اينانا بو يۇنده بىلىمسىل يۇنتم ياردىمىچى اولمايلىدىر. چونكو، عىناد، اوتورىته و آ پريورى يۇنتملرده بير اينان تاماماً اينان فاكئورو طرفىندن يۇنلندىر يله جك، يئنه اينان خطالارىيلا دولو شىلرە اينانا جاقا قدير. آنجاق بىلىم نىسل دىر (گرچك شىلرله علاقه لىدىر) و آنجاق بىلىم اۇز خطالارىنى تايىب دوزكته بىلمە كاپاسىته سىنه / ظرفىته صاحىبىدىر. بئىله جه پراگماتىزمه گۇره، اينام و اينانجلار، «دىشسال بير سوركللىك / خارجى داواملىق» طرفىندن تشكىل تاپمايلىدىر.

بير حقيقت قۇرامى اولاراق پراگماتىزم ايسه حقيقتى، اراشدىران كيشىلر طرفىندن ايله ريدە قبول ائدىلمە سى قاجىنىلماز دوشونجه اولاراق تانىم لار. يعنى بورادا وۇرقو، گلە جك اوزه رينه دىر. بو آندا بليرلى بير حاقددا اراشدىرما جى لار همفكىر اولمايايلىر، آنجاق گلە جكدە ائيله بير نوكتە واردىركى، او نوكتە ده توم اراشدىرما جى لارىن گۇروشلرى چاخىشاجاق و گۇروشلرىن دوغرولوغو ايله، او گۇروشون نىسە سى نىن وار اولدوغو آنلاشلاقا قدير. بو ائورىمسىل بير ائىستىمولوژى و اونتولوژى دىر. بو دىنامىك، ائورىمسىل گرچك آنلايشيىلا پراگماتىزم، هم كسىنلىك چىلىگه هم ده شوبه جىلىگه قارشى دىر؛ آنلىق كسىنلىك ويا سوركللى شوبه جىلىك پراگماتىزمه يابانجى دىر.

بير اخلاقى / ائىك قۇرامى اولاراق دا پراگماتىزم، كيشى نى بليرلى بير شكىلدە داورانماغا زورلايان اخلاقى دىرلرىن اولدوغونا و اولماسى لزومونا قارشى چىخار. مادامكى گرچك ايله ريدە بليرە جكدىر و اينانلار بوگون فرقى شىلرە اينان بى فرقى شكىلدە داورانماقدا دىرلار، او زامان پراگماتىزمه گۇره دىشسىم اخلاقى دىرلرىن اولدوغو ساوونولاماز. كيشىلر اۇز تجروبه لرینه گۇره بوگون اۇز گرچكلرینه يئتشه جكلر و اونلار اويقون اخلاقى دىرلر بىمسە يه جكلر دىر. دولايىسىلا پراگماتىزم، چوغلوجولوغو ساوونور. بو چوغلوجولوق نه

بیرئیس دیرلرین نه ده توپلومسال دیرلرین گوزدن قاجیریلما ماسی لزومونو وورقولایارق، ایکسی آراسیندا بیر دنگه قورماغا چالیشیر. اخلاقی کمال، مومکون اولدوغونجا دیرلر آراسینداکی باغلارین گورولوب اییی بیر سنتزه گنیدلمه سینی لازیم قیلیر. بئلهجه پراگماتیزم، بسیط بیر شکیلده سادهجه آراجلار ویا سادهجه آماجلار باخاراق بلیرلی بیر اولای حاققیندا فیکیر یورودولمه سینه قارشى چىخار. هم آراجلار هم ده آماجلار اؤنملیدیر و ایکسی آراسینداکی رابطه لر دوشونوله رک بیر قرارا یئتیشیلمه لیدیر. یعنی پراگماتیزم، دئ اونتولوژیک (وظیفه چیلیک) یا خلاشیم قارشى چىخدیغى کیمی فایداجیلیغا دا قارشى چىخار.

سونوج اولاراق پراگماتیزم، ائوریمسل بیر لیئرال فلسفه دیر. پراگماتیزم، رادیکال گوروشلره قارشى اولوب، دیشیمی وورقولایارق ائوریمسل بیر گلیشیمی آماجلار. بو ندنله پراگماتیزم ضید گوروشلر آراسیندا بیر باغ، اونلاری دنگه له یین و سنتزه اولاشدیران بیر کؤپرو اولاراق گوروله بیلیر. پراگماتیزمین ائوریمسل اونتولوژی و ائوریمسل ائپیستمولوژی سی، دونیانین اییی بیر نوقطایا دوغرو سورکلی گلیشه رک دیشیدیگی حاقداییمسردیر. اؤنیارقى لارا، دوگماتیزمه، اوتوریتئر چؤزوملره قارشى اولوب، آچیق دوشونجه یه، بیلیمه، چوغولجولوغا، هومانیزمه و دئموکراسی یه اؤنم وئیریر. پراگماتیزم فایداجی دئیل، اؤیرنیلدیگینده هرکسه فایدالی اولاجاق کؤکلو بیر فلسفی آخیم دیر. (قایناقجا):

Erciyes üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi, sayı: 20, ocak-haziran 2003, ss. 83-93. Pragmatizmin felsefi temelleri, Nejat doğan

۳-۵-۲- پراگماتیسمه ائلتشیدیرل بیر یاناشما (اؤندر بیلگین)

هاری وئلز (Harry K. Wells)، «ائمپیریالیزمین فلسفه سی پراگماتیسم» آدلی اثرینده، فلسفه اثرلرینده چوخ راستلانمایان بیر اوسلوبلا، طرفیسز بیر شکیلده پراگماتیسمی ائلتشیدیر. پراگماتیسم تورکجه ده پراگماجیلیق و باشاریجیلیق اولاراق سؤیله نیلیر. پراگماجیلیق، «دوغرولوغو و گرچکلیگی تک یانلی اولاراق یالنیزجا ائیلملرین سونوجلاری و باشاریلاری ایله دیرلندیرن فلسفه اؤیره تی سی» اولاراق تانیلار. بو حالدا پراگماتیسم، اؤزو اعتباریله بیر غایه یه اوداقلانمیشدیر، تئئولوژیکدیر (غایه ییلمسلدیر) و سونوججو بیر فلسفه اولاراق هر نه سببله اولورسا اولسون باشاری قازانمایان فیکیر ویا ائیلیم پراگماتیسمین دیشیندادیر.

تورکجه یازیلی قایناقلاردا بیر باشقا سورون؛ پراگماتیسمین آراجچیلیق ویا آلتچیلیک (instrumentalism)، ایله یارارجیلیق ویا فایداچیلیق (utilitarianism) آراسیندا قالماسیدیر، پراگماتیسم بیلگی قورامی باخیمیندان آراجچیلیقلا، اخلاق فلسفه سی باخیمیندان دا یارارجیلیقلا اؤزدش اولدوغو شکیلینده دیرلندیریلر. و بو سببله ده بعضا اولوم سوز آنلاملار آلمیشدیر.

پراگماتیسم آدینی ایلك ایشله دن چارلز س. پئیرس (۱۸۳۹-۱۹۱۴) "Pragmati(si)sm"، ویلیام جیمز (۱۸۴۲-۱۹۱۰) ایسه پراگماتیسم شکیلینده ایشله در. پراگماتیسمین قوروجوسو پئیرس اولسا دا اونو مشهور ائدن و یایان ویلیام جیمز اولموشدور. جیمز، پراگماتیسم تئریمی نین، ائیلیم آنلامینا گلن یونانجا "pragma" کلمه سیندن قایناقلان دیغینی، بو تئریمدن ده پراتیک و پراتیک اولان تئریملری نین تور تدیگینی آچیقلا ر. او، داووانیشین، هر معقول فلسفه نین غایه سی و هدفی اولدوغونو ادعا ائدر. جیمزه گؤره پراگماتیسم، کؤکن اعتباریلا آوروپالی، آنجاق داشیدیغی کئیفیتلر باخیمیندان آمئریکالی دیر. آما پراگماتیسمین، نه آمئریکان سوسیال حیاتینین فلسفه یه یانسیماسی نه ده منشایی اعتباریله آمئریکان دوشونجه سی اولدوغو تام اولاراق دوغرودور، آنجاق ائیلیم و آماج مرکزی اولماق باخیمیندان بوگونکو آمئریکان ذهنیتیه اویقونلوق داشیر.

جیمز، ۱۹۰۵ ایلینده بو فلسفه نین اولوشدورماسی حاقدا بئله دئیر: «ایللرجه دوشوندوم و اؤزومه اویقون بیر دونیا آنلایشی گلیشدیردیم. اورتایا قویدوغوم بو دونیا آنلایشینا کؤکدنچی آمپیریزم آدینی وئردیم»، و بونون نه آنلاما گلدیگینی ده ماراقلی بیر بیچیمده بئله آچیقلا ر: «پراگماتیسم، یئنی بیر شئی دئییل دیر و اسکی چوخلو فلسفی آخیملار اویم ایچه ریسینده دیر. پراگماتیسم، تک اولانا اؤتم وئردیگیندن آدجیلیقلا (nominalism)، پراتیک یاراری گؤز اؤنونه

آلدىغىن دان فايداچىلىقلا (utilitarianism)، يالنىزجا دىنسل چۆزۈملەرە كۆتۈگۈزلە باخدىغى و مۇتافىزىك سۈيۈتلامالار قارشى اولدوغو اوچون دە پوزىتۈيۈملە اويوم ايچەرىسىندەدەر.». وئىز پراگماتىزمى، ماركسىزم و ماتىريالىزم باخىمىندان الە آلىب ائلىشىدىرەرك اونو ائىمپىريالىزمىن فلسفەسى بىلەر. او، گۆزداغى وئرمە «big stick» فلسفەسىدەر. عىنى زاماندا پراگماتىزم، قورامسىز پراتىكىن؛ يۇنو اولمايان ائىلمىن؛ آمىرىكان پاترونلارنىن چوخ سۈدىكلرى، «باشارى قدر هيچبىر شى يارارلى دىيلدەر» ين فلسفەسىدەر.

بعضى دوشونورلر بو فلسفەنى چىشىتلى يۇنلر يىلە الە آلىب ائلىشىدىرر و بعضىلرى، اوند اخلاق ايلكەلرىنن و دىر اۋلچولرىنن اولمادىغىنى ادعا ائدر، بعضىلرىدە اوند سادەجە ايچەرىكىسل / مۇتۈايى اولاراق اوند اولان اۋزىلچىلىكى و حقىقتى رد ائتمەسىنە دىنىمكەلە يىتىنىرلر. يىنە وئىزە گۆرە بىر چوخ آمىرىكالى پراگماتىزم قارشىتى، پراگماتىزمىن هر تورلو ياشام و دوشونجە آلانىداكى يىخىجى ائتكىلرىندن قورخاراق پراگماتىزمى دىنسل و مطلق ايدئاليزم آچىسىندان ائلىشىدىرمىش اولماقلا، اصليندە فرقىندە اولمادان، اونون گلىشمەسىنە، يايىلماسىنا ياردىم ائتمىش اولدولار. چونكو دىنسل اورتودوكسلوفا و نسل ايدئاليزمە قارشى اولماق، پراگماتىزمىن باشدان برى سرمايەسى اولموشدور.

پراگماتىزمىن تمل ايلكەسى و دوشونمە بىچىمىنى، «تمل سورون، يۇنتم دىيل سونوجدور» شكىلىندە كلىشەلندىرمك مومكۈندور. اينسانىن ماهىتىنە دابر تئلولوژىك آنلايش ايلە تجروبه ايلكەسىنە مئتودولوژىك باغلىلىق جىمىز پراگماتىزمىنن آنا دىركلرىدەر. بو سىبلە پراگماتىزمە هم بىر مئتود، هم دە قورام واردىر. بو، بوتون پروبلئملرى راحتجا حل ائتمك اىستەين بىر مئتود و حقىقتىن اساسىنى كشف ائتمك اىستەين بىر قورامدەر. ذهنى فعالىت خصوصوندا دا پراگماتىزم، بىر نوعى تصرف، «ان آز امك» هدفلىر. چونكو ذهنى مشغول ائدن شىلرى بىر طرفە بىراخىب، يالنىزجا پروبلئمن فعلى فايداسىنى دقە آلىر.

پراگماتىك دوشونمە بىچىمى، هانسى آراجلارلا اولورسا اولسون، آماجا اولاشما يۇنتمىدەر. اونا گۆرە حقىقتىن نسل بىر اۋلچكى اولمادىغى اوچون دە باشارى، هر تورلو ائىلمىن بىرىجىك اۋلچوسودور. بو اۋلچو ائتكىلى اولدوغو سورجە، يعنى كىشىنى آماجىنا گۆتوردويو سورجە، اىستەنلن هر شىي اىشلتىمك سوچ سايلاماز. پراگماتىزمە اۋنملى سوال بودور: بو، منىم اىشىمە يارايىرمى؟ جاواب ائوت اىسە، بو شى حقىقت و ايبى؛ هايىر اىسە، يانلىش و كۆتودور.

باشقان آیزن ہاؤئر"ین (Eisenhower) بو ایلکھنی آتوم سلاح لارینین ایشلہ نیلمہ سینہ ده اویقولادیغینی گورمکده ییک: «قناعتمجه آتوم سلاح لارینین ایشلہ نیلمہ سی، آشاغیداکی تمل ایلکھیه گوره اولاجاقدیر: بیر ساواشا گیردییمده آتوم سلاح لارینین ایشلہ نیلمہ سی، منہ یارار گتیره جک می؟... اونلاری ایشلتمکله ساواشی قازاناجاغیمی اؤنجه دن کسديره بیلسم، اونلاری همن ایشله دیردیم...» گرچکدن پراگماتیک فلسفه ده بیله دوشونمه شکیلندن خاريج بیر دوشونمه شکیلی یوخدور.

جئیمز، حقیقتی «نقد دیر (cash value)» فیکرینه یئندیرگه یه رک، فلسفه سی نین کؤتو بیر شؤهرت قازانماسینا ندن اولور. گرچکدن پراگماتیزم، فلسفه نی دیرسز قیلان بیر مشغولیت، دیگر بیر ایفاده ایله، دار آنلامدا من مرکزی و ماتریالیست آماج لارین گرچکشله سینینی هدفله یین، بیر فلسفه اولاراق گورولور. عئینی زاماندا پراگماتیزم، آمریکان رقابتی نین، سالدیرقان لیغنین و ماتریالیزمی نین سوموتلاشماسی اولاراق آلقیلانیر.

پراگماتیک دوشونجه بیچیمی، اؤنجه لیکله کاپیتالیست صنیفین دنیا گوروشونو دیله گتیریر. سونرا دا بورژووا ایدئولوقلارینین بیر اؤرونو اولاراق اورتایا چیخار.

بئرکنلثی ن، «وار اولماق آلقیلانمیش اولماقدیر» آنلایشینی پئیرس، ایچه ریک باخیمین دان عئینی قالماقلا بیرلیکده دیشدیره رک: «وار اولماق، پراتیکده یارارلی آماج لارا یؤنلیمکدیر؛ یا دا وار اولماق، یارارلی اولماقدیر. اگر بیر نسنه یارارلی دئییلسه، او وار دئییل دیر» بیچیمینده سونار. بو توتوم، عئینی زاماندا حقیقتین اولمادیغینی دا ایله ری سورمک آنلامینا گلیر. حقیقتین اولمادیغی یئرده ایسه هئچبیر قورام، هئچبیر بیلیم یوخ دئمکدیر. بو آنلایشا گوره دوشونجه نین دوغرولوغو ویا یانلیش لیغی دئییل، یارارلی اولوب اولمادیغی تارتیشما موضوعسو اولاجاقدیر. یعنی آماج خیدمت ائتمه و یارارلی اولما آنلایشی بیلیم و حقیقتین یئرینه گئچیریلیمیش اولماقدادیر.

پراگماتیزمه گوره قورام، ائیلیمن آلت تورودور. پراگماتیزم، یالنیز تولوژی، متافیزیک ویا سویوت قاورام لار دئییل، اخلاق، بیلگی، عدالت گیبی سورون لارین چؤزومونده ده ائیلیمی اؤنجه لر. آنجاق بو چؤزوم اؤنه ری سی چئشیتلی سورونلاری دا برابرینده گتیریر. زیرا قورام- ائیلیم، سئمانتیک بیر بوتون دور. هر گوجلویو ائیلیمله بلیرله مک و چؤزمک دولایسییلا قورامی اورتادان قالدیرماق یانلیشدیر. قورام، ائیلیمه؛ ائیلیمده قوراملا آنلاملی دیر. آنجاق بو نقطه ده ائیلیم

سادەجە بىر واسىطە رولۇندا دىر. وئىز "ىن ادعاسىنىن عكسىنە جئىمىز پراگماتىزمى، پىسىكولوژىك و اخلاقى كاراكتىرى آغىر باسان بىر فلسفە دىر.

اخلاق

جئىمىزىن اخلاقا دائىر گۈرۈشلرى، ھەر شىئىدىن اۋنجه اونون نچور بىر اينسان تربىە ائتمەسىيە علاقه لىدیر. فلسفە اينسانىن ذهینسل/ذهنى ائىلملىرىنىن آدى دىر، پراگماتىزم ايسە، ائىلمى اۋنجه لەين بىر فلسفە آخىمى اولاراق اولنمىشىدیر. فلسفە، پراگماتىزم ساىەسىندە، بلكى دە دوشونجه تارىخىندە ايلک دفعە بو قدر سىستىماتىك بىر بىچىمدە، بىر دوشونمە فعالىتى اولماقدان اۋتە پراتىك حىاتا دائىر يول يۇنتم اورتايا قويوشدور.

اخلاق، فلسفەنىن ائىلمە (action) ان ياخىن دىسپلىنى دىر. جئىمىزە گۈرە فلسفەنىن اۋزو، اينسان احتىياج لارىنا يىتشمە اىمكان لارىنى چىشتىلندىرمك و بىرئىن بو دونياداكى يىرىنى آچىقلاماقدىر. اينسان و ائورن آراسىنداكى رابطە، تملدە اخلاقى بىر رابطە دىر. بو دورومدا جئىمىزە گۈرە ائورن، بىزىم دۆزلىتىدىگىمىز بىر شى دىر و اونو ايى دۆزلىتمك زوروندا يىق.

طلبىن قارشىلانمىسى قاورامى، جئىمىزىن اخلاق تئورىسىندە ان تمل قاورام دىر. جئىمىز، بىر طلب دن بحث ائتدىگىندە، اۋنجه لىكلە بىر كىمسەنىن آرزو ائتدىى، آماجلايدىغى ويا اۋزن گۈستردىى شىى اىما ائدر. ايكىنچى آنلامى، يارقى/قضاوت دە اولماغا دايانىر. بو آنلامدا بىر شىى طلب ائتمك، اونون ايى اولدوغونا حۈكم ائتمك دىر. اوچونجو اولاراق پراتىكدە نچور داوارانا جاعىمىز اوچون، اينسانلار آراسىندا اخلاقى اولاراق ان ايى دوزنلەمە يى تاپماق اولاراق معنالانار.

بو آنلايشا گۈرە، طلب بىر زورونلوققدور. طلب ائتمك؛ اىستەمك، دىكتە ائتىرمك، بىر شى آماغى امر ائتمك يا دا بعضى دوروملارى گۈرمزدن كلكىدیر. و جئىمىز، طلب قاورامىنى اوچ دىيشىك آنلامدا ايشلەدیر: ائىلىم، يارقى و امر اولاراق طلب.

جئىمىزە گۈرە، طلب حىس ائدىلن اولوملو بىر ائىلىم و بىر دىر يارقى سى دىر. طلبىن سىنىرلارى تۆكە دىلەمز. طلبلىر، موجود جىسمانى ذوقلار، مسلك آماجلارى كىمى گئىش قاپساملى آماج لار و حتى عدالت، دوروستلوك، اۋزگۈرلوك و بنزرلرى كىمى سويوت ايدئاللر اولايلىر. اخلاقى دىر، تاماماً طلبىن قارشىلانمىسىلا اولوشدورولور. اگر بىر كىشى، بىر شىى طلب ائدىرسە، طلبىن گئدەرىلمەسى او شىى نە اولورسا اولسون ايى دىر. جئىمىز توم طلبلىرى گئچرلى سايارساق كى، طلب، گۈنش آلتىنداكى ھەر شىى اولايلىر دئمك دەدیر.

اگر بىر شىئى، بىرىنىن طلبىنى كەندەرىسە ۋە ھىچ كىس بونا قارشى چىخىمىسا، ۋە اخلاقى اولاراق نەجۈر كۈتۈپ بىر شىئى اولايلىمى؟ بالذات طلبىن كەندەرىلمەسى ايىدىن باشقا بىر شىئى اولايلىمى؟ جىمىزىن اۋنەملى بىر يۈنۈ، ھەر شىئىن اۋلچوسو اولاراق، بىرىنىن اۋزۈنە توم اخلاقى اوتورىتەنى ۋەرمەسەيدىر. اگر بىر فرد، بىر شىئى ايى اولاراق دوشونۇرسە، بو دورۇمدا ۋە ايىدىر. دوشونۇلن توم طلبىر، بوتونۇيەلە ايىيە دۈنۈشۈرۈلمەز؛ يەنەدە اونون ايىيلىنىن ايلەك كۈرۈنۈمۈ، طلب اندىلمەسىلە بىلەنلەنر. ۋە بو اوزدن بو طلبىرى قارشىلاماق، اخلاقسىزلىق اولاماز.

جىمىز، سادەجە بىر دويقوسال وارلىغىن اولدۇغو بىر دونيادا، اخلاق دىشى ھەھانسى بىر طلبىن كەندەرىلمەسىنە اوناي ۋەرمەنن انلامسىز اولدۇغونۇ ادعا اندر. مثلاً: ايلەك اولاراق ساۋاش ۋە شەتتى تەك چۈزۈم يولو اولاراق كۈرن فردلردن اولوشان بىر دونيا، ايكىنچى اولاراق دا اختلافلارنى دوستجا ۋە بارىش يولويلا چۈزمەسى اومولان فردلرلن اولوشدۇردۇغو بىر دونيا دوشونەلىم. ھەر ايكى دونيادا دا تصوير ائىدىگىمىز دويقوسال وارلىقلار، احتىياجلارنى مومكۈن اولايىلەجەك يوخارى سۈيەدە كەندەرىلر. بو سببەلە اونلار آراسىنداكى اخلاقى فرق، اونلارنى قارشى لانان طلبىرىنىن تورلرىندە ياتار. جىمىزىن ايلەكەسىنە كۈرە طلبىن كەندەرىلمەسى، بالذات ايىدىر ۋە بو آلتىرناىتو دونيالار، اخلاقى دەر آچىسىندان ائشيت اولمالىدىر. بونۇنلا بىر، ايكىنچى دونيانىن اخلاقى آچىدان ايلەكەنە ترجىح اندىلەجەك آچىقىدىر.

بورادا اغلا گلەن باشقا بىر سورۇن دا طلبىرىن بىر قىسمىنن دىگرلرىندەن ايى اولمايىلەجەك دىر. بعضى طلبىر ايى دىگر بعضى طلبىردە اونلاردان داھا ايى ايسە اونلارنى ھەھانسىنىن ايى ۋە تەمىن ائىدىجى اولوب اولمادىقلارنى تارتىشماق اوچون بىر اۋلچوت اولمالىدىر. بو دورۇمدا بىر شىئىن طلب اندىلىر اولماسى اونون ايى اولدۇغونۇ كۈستەرمەز.

جىمىز، آپريورى ۋە يىلىنچىلى وارلىقلاردان باغىمىز ھەھانسى بىر اخلاق قاۋرامىنىن موجود اولدۇغونۇ قبول ائتمەز. ايىلىك، كۈتۈلۈك، دۇغۇلۇق ۋە يانلىشلىق بوتونۇيەلە تەجروپى دونيادا تەملىندىرىلر. پراگماتىستلەر كۈرە اخلاق، بشرى بىر مەھسول ۋە ياراتىشدىر ۋە تەجروپەلرلن نەتىجەسىدىر. اۋزۈندە اشيا نە اخلاقى نەدە اخلاقى اولمايان دىئىلدىر يەنى خەتتىدىر. اخلاق، ھەچبىر مطلق كاراكىتىر اولماماقلا بىر، كەئفى ۋە اعتبارى دە دىئىلدىر. تەجروپەدن گلدىيى اوچون، تەجروپە ايجىندە مەتبەدىر. اخلاقىن آنجاق عملى بىر دىرى واردىر ۋە يالنىز بو دىر رەئلىدىر. جىمىز، اخلاقى ايىلىك ۋە كۈتۈلۈك ايلە طلبىن قارشىلانماسى آراسىندا ھەزەمان عادىل ۋە دۇغۇر

اولمایان بیر رابطه اولایله جگکی نین فرقینده دیر. بو نوقطادا اخلاقی اییی ایله طلبلر آراسیندا کی رابطه نین ساغلام بیر زمینده ایله ره مه سی اوچون ائیتیم بؤیوک اوئم داشییر. باشقا بیر ایفاده ایله اگر ان چوخ سایدا بیرنی بیرشئی ان اوست سویه ده ایسته ییرسه او ان یوکسک اخلاق دیری دیر. اییی نین اؤزه یی طلبین گنده ریلمه سی اولاراق دوشونولدو یونده هانسی شیلرین اییی، هانسی شیلرین کؤتو ویا هانسی شیلرین دیگرلریندن داها اییی اولدوغونا گونده لیک حیاتدا نجور قرار وئره جگیک؟ جئیمزه گؤره، «توم طلبلر گورونوشده سایقیا لایققدیر» و اخلاقاً ان اییی دوروم «هر طلبین گرچکلشدیریله بیلدی قدر گنده ریلدی» دوروم دور.

بیرئین طلبلریندن بعضی لری، او بیرلریله چاتیشاییلر و توم طلبلرین بیر آندا گنده ریلمه سی ایمکانسیز لاشیر. بیر طرفدن قازانیب بیریکدیرمک و آیری طرفدن خرجه مکک ایسته ییریک. «ضیا اولکن» ین ایفاده سیله جئیمزه گؤره بیز، بؤلونموش شخصتلیک. بوجالامالاریمیز (ترددلریمیز) و هوسلریمیزین اورتاسیندا بوتونلوک و ایچ آهنگی نین ایدئالی میدانا چیخار. اؤز آلمیمیز سببیه اؤزوموز اضطراب چکهریک؛ اؤز تجروبه لریمیزه قارشى اؤزوموز عصیان ائدیریک. نوقصانلیغیمیز اولقونلوغا یئتیشمه ایدئالیمیزه قایناقلیق ائدر.

بیرئین اؤز ایچینده کی طلبلری نین چاتیشماسینین یانیندا بیر ده بیر بیرئین طلبلریله دیگر بیرئین طلبلری حتی بیر قروبون ویا اولکهنین طلبلریله دیگر بیر قروب ویا اولکهنین طلبلری ده چاتیشاییلر. بونون مومکون بیر دوروم اولدوغو آپاچیققدیر. توم طلبلرین طلب اولوشو گرچگی نین دیر باخیمیندان ائشیت اولدوغو گوز اؤنونه آلیندیغیندا، هانسی طلبلرین دیگرلریندن داها اوستون اولدوغونا نجور قرار وئره جه ییک؟ ماهیتی اعتباریلا طلبلرین بیرینی دیگریندن آیرداجاق سوموت بیر اولچو یوخسا بو دورومدا نیسبی دیر نجور بلیرله نه بیلیر؟

جئیمزین جاوابی بیزه گرچک بیر دنیا یئرینه ایدئال بیر دنیا تاسارلادیغینین دا ایپاوجلارینی وئیر. زیرا جئیمز، طلبلرین تامامینین گنده ریله مه یه جگکی نین فرقینده اولاراق، مومکون ان اییی دونیانین، طلبلرین اولابیلدیینجه قارشیلانابیلدی ایدئاله یاخین بیر دنیا طرح ائدر. بونون آنلامی ان اییی دوروملارین، طلبین ان قاپساملی اولاراق گنده ریلدی، «داها زنگین کایناتین» اولوشدورولماسی دیر. بورادا جئیمزین طلبین گنده ریلمه سینده بیر چیخیش یولو اولاراق گوردو «قاپسام لیغی»؛ یعنی داها چوخ اینسانین طلبی نین گنده ریلدی بیر آنلاشی، اؤنه سوردو یونو گوروروک.

طلبلىرىن ان ايى شىكىلدە نجور اوزلاشا جاغىنى سۈيلىمەننن ايمكانى اولمادىغى كىمى اونلارى ان قاپساملى بىچىمدە نجور كئەدرە جەيىمىز پىروبلئىمى، تجروپى بىر مسئلەدېر. دئەمەدن (سىنامادان)، باشارىلى اولوب اولوناماي جاغىنى بىلمك ايمكانى يوخدور.

اخلاقى پىروبلئىملىرىن چۆزۈملرى، سوپوت قورال لاردان چىخارىلماز. جئىمىز، سوپوت قورال لار بعضاً راحتلىقلار كئىرەيلىر، فقط نىت لرىمىزى ائتكىلەمەدە و اخلاقى حياتىمىزى دوزنلەمەدە تجروپەدن داها آز تاثيرلى اولدوقلارنى ايلەرى سۆرر. فقط طلبلىرىن كئەدرىلدىى نجور تئست ائدىلە جكدېر؟ بىر كىمىسە سوسىال بىر دوزنلەمەنن ان قاپساملى شىكىلدە يئرئىنە كئىرەيلىمەسىنى نجور بليرلەيەيلىر؟ جئىمىزە كۆرە بو اويقولانماسى اولدوقجا راحت بىر تئستدېر. سوسىال بىر پلان، اويقولاندىغى اوراندا قبول ويا رد ائدىلەيلىر، و هر نه قدر ايى اويقولانيرسا. شكائىتلر او درجە آز اولور. يئترلى اولمازسا، يئنى كشف ائدىلن سوسىال بىر دوزە اورتايا چىخار.

جئىمىزىن اخلاقى گليشمەيە داير، اينانجىنى قبول ائتمك مومكون كۆرونمور. توپلومون ظولوم كۆرۈمۈش شىخصلر، اگر ائستكلرىنى آچىق بىر شىكىلدە بللى ائدەيلىسە ايدىلر، سوسىال دوزنلەمەلر اونلارنى ائستكلرىنى يئرئىنە كئىرە جك طرزە دىشيدى. آما سوسىال تارىخ بىزە بونون عكسىنى كۆستەرن اۆرنكلرلە دولودور. كوجسوزلر، چوخجا شىكايت ائدەيلىرلر آما بو شكائىتلەر رغماً اونلارى ايدارە ائدن كىشىلرىن، سوسىال ايى لشديرمە اوچون چوخ آز آددىم آتمىشدىلار.

سىياسى ائىلملر تارىخىندە، مظلومون ائستكلرى، بىر قوت طرفىن دن دستكلەنيرسە، آنجاق او زامان سوسىال دىشمە كۆزلەنلەيلىر.

حتى اگر بو قورال و اولقو دوغرو اولسا بئله، يئئەدە كئىرىيە بىر پىروبلئىم قالير، سوسىال دوزنلەمە تظمىن ائدىجى و ايى اولسا بئله، اونون اخلاقى اولاراق دوغرو لوغو گارانتى ائدىلەمز.

جئىمىز طلب تئرىمىنى اۆلچو كىمى ايشلەدېر، توم فردلرىن طلبلىرىنە سايقى كۆستەريلىرسە بو اخلاقى دېر، بو دوروم، يئىملىرىن، فىزىكى و ذهنى عۆذورلولىرىن و حتى حئيوانلارنى طلبلىرىنى ايچەرن بىر دوشونجەدېر. بونونلا برابر بو فردلر بدنأ و ذهنأ ضعيف اولدوقلارى اوچون طلبلىرىنى گرچكلشديرمەدە يئترسىزديرلر. و اگر بىر فرد كوجلو و اۆزگور اولارسا آنجاق او زامان طلبىنى قارشىلايىلىر. اخلاقى اولاراق اۆزونو گرچكلشديرەيلىر.

اولكن، بو حاقددا بئىلە دئىر: «جئىمىز، اخلاق قوراللارنى حدودسوز كۆونمە معناسىندا آچىقلار. اخلاقچىلىق دونياسى، بۆيوك رابطهلرىن رول اوينادىغى، بۆيوك چارەلرە باش وورولان، جسارتلى

تهلیکه‌لی و تشبث‌لره گیریشیلن بیر حماسی دونیادیر. جئیمزه گؤره «گرچک پراگماتیست، هئچبیر گارانتی‌سی اولمایان بیر ایمکان‌لار پروگرامی اوزه‌رینده یاشاماغی قبول ائدر».

بوتون بو ائلشیدیریلرین یانیندا پراگماتیک اخلاق حاققیندا اولکن بئله بیر دیرلندیرمه وئریر: «اخلاق ساحاسیندا» بوتون پروبلملری راحتجا حل ائتمک ایسته‌ین بیر اوصولون دوغوردوغو اوئلمی سونوجلاری اصیل پراگماتیزمه ان کؤتو آنلامیلا منجیل و منفعت‌چی بیر تاویر شئکلینده گؤرمک، اونون ساده‌جه مادی ساحادا قالدیغینی سؤیله‌مک چوخ حاقسیرلیقدیر. بو شکیلده دوشونمک اونون حاققیندا طرف‌سیر اولماماقدیر. مُحتمل کی، پراگماتیزمین آبارتیلی بعضی سؤیلملریندن دولای بیعضیلری اونو یانلیش آنلامیش‌لاردیر. فقط پراگماتیزمین اوئنده گلن فیلسوفلاری و اوئللیکله جئیمزین اثرلرینده بونونلا ایلگیلی شدتلی ساوونمالار واردیر.

جئیمز بو حاقدا بئله دئیر: «اینسان‌لارین ان بؤیوک منفعتلری اولان سربست‌جه نفَس آلماقدان سونرا هر حالدا تنافُضا دوشمه‌مک، دوشوندویو کیمی یاشاماق، فرقلی دوشونجه‌لری آراسیندا اویقونلوق اولماق منفعتی گلیر. تنقیدچیلریمیزین گنللیکله تکرارلا دیقدان شیللر "ین (Friedrich Schiller) «مؤثیر اولان فیکیر» سؤزودور. اونلارین عاغلینا همن دیش دونیادا تاثیر ائتمک، بیزه پارا قازانديرماق گلیر. ائوئت، فیکیرلرین بئله سونوج‌لاری دا واردیر؛ فقط اونلار عئینی زاماندا ذهنی (intellectuel) ساحادا سینیرسیر درجه‌ده عئینی مزیتة صاحیدیرلر. بیزی تنقید ائدنلر اصیل بو ایکینجی نوکته‌نی گؤرمه‌مک اوْزوندن، بیزیم نظریه‌میزی یالنیزجا مهندسیره، دوکتورلارا، تْجارلارا یعنی گنللیکله ایش آدام‌لارینا عاید بیر شئی ظن ائدیرلر دئمکده‌دیر».

جئیمزی بو نوقطه‌ده حاقلی‌یله‌رک، اولکن بئله دئیر: «پراگماتیست، هر هانسی بیر فیلسوف قدر گرچکچی اولایلیر و رئالیتة قارشیسیندا کی وضعیتی اونو بونا مجبور ائدر. اگر دیگر اینسان‌لارا قارشى ایی‌لیک ائتمک اوچون اوْزونو فدا ائتمک، ایدئالین گؤزلیگینی حیاتدا حاکیم قیلماق اوچون دیگر عنصرلره پنجه‌لشمک، فعلی صورته فایدالی ایسه، بو فداکارلیک و پنجه‌لشمه حالی، آلینماسی گره‌کن بیر وضعیت دیر و بئله بیر وضعیته اینانماقدا حقیقی بیر اینانمادیر».

اۋز گۈرلۈك

ارادە خۇرىتى ويا اۋز گۈرلۈك-اخلاق رابطەسى بحث اولونمالى اۋنملى بىر موضوعدور. بحث باشلىقلارنى بئىلە سىرالامالى يىق: بونلاردان بىرى، اينسان تام بىر بىرلەنمىشلىكلە قوشاتىلمىشىدىر، اينسان ائىلملىرىندە اۋز گۈر دئىيل دىر. دىگر بىر باخىش آچىسىدا، اينسانى ھم اۋز گۈر دورانىشلى و ھم دە نەئىسل اولاراق بىلرلنمىش بىر وارلىق اولاراق گۈرن آنلايشىدىر. بىر باشقا گۈرۈشە گۈرەدە اينسان خۇرىتە محكوم اندىلمىشىدىر.

آيرىجا بورادا نۇپوزىتۈيزىمىن آنلايشىنى دا ايفادە ائتمەك لازىمدىر. ارادە خۇرىتى پىروبلەمى، بۇيۈك اۋلچودە، حتى تومويلە بىر ساختا پىروبلەمدىن عبارت دىر، بىر چۇزومە باغلانماز. بو گىبى پىروبلەملر، دىلیمىزىن و اونون گراممىرىنىن اويقون سوز بىر استفادەسىندىن قايناقلانماقدادىر. بو قىسا گىرىش مسئلەنىن نە قدر درىن اولدوغونو گۈستەرىر.

اخلاقى حیات، تەملدە اينسانىن اۋز گۈرلۈيونو، ارادى ائىلملرلە بىلدىر، اۋز گۈرلۈك اولمادان سوروملۇلۇق اولماياجاغىنا ويا اولماياجاغىنا گۈرە اۋز گۈرلۈك، اخلاقىن تەمل اىلكەسى دىر. جئىمىز فلسفەسىندە اۋز گۈرلۈك-اخلاق رابطەسى بۇيۈك اويقونلۇق عرض اندر.

جئىمىزە گۈرە اگر بىر اينسان نە اندەجگىنە خۇر اولاراق قرار وئرمەسە، كىشى، ائندىكلرىندىن سوروملو اولماز. آيرىجا اينسان اخلاقىلىق بىلىنچىنە، ياپدىغى يانلىش لاردان پىشمانلىق دويدوغو آندا اولاشىر. فقط اۋز گۈر سئچمە يىتى سىنى ايتىرمىش ائندىگىندىن پىشمانلىق حىس ائتمىز. و اگر خۇر ارادە اولماسايدى، ھىچ كىمسە ائندىكلرىندىن پىشمانلىق دويماز، اخلاقا گرەك قالماز و حتى اخلاق وارا ولمازدى. يعنى اينسان -ائندىگى خطاينىن فرقىنە وارا راق باشقا تورلۇدە اندە بىلىردىم دىيەرەك خۇر اولدوغونون فرقىنە وارىر. بو سىبلە خۇرىتىن قايناغى پىشمانلىق دويقوسودور.

خۇرىتىن يوخلۇغونون بىلىنچى، خۇرىتىن موجودىتىنى اورتايا قويار. بو دا سۇيلەنەبىلىر: اينسان پىشمانلىق دويقوسونا قايىلمادان دا ياپدىغى شىلردىن سوروملو اولابىلىر، آنجاق بو دوروم داھا چوخ اخلاقلا دئىيل اوتورىتە ايلە؛ نتيجه اعتبارىلە دە خۇرىتىن وارلىغى ويا يوخلۇغوبىلا دئىيل، ائىلمىن سونوجوبىلا اىلگىلى دىر.

اۋز گۈرلۈك، اخلاق ياساسىنا اويقون ارادە و سئچمە ايلە گرچەكلىمىدە دىر. اۋز گۈرلۈك، اخلاقا و اخلاقى دىرلرە اولايىلدىيىنچە آيقىرى داورانايىلمە آرزوسوندان دوغماز. ترسىنە، بو دىرلرە اويقون بىر ارادە و ائىلم اىچەرىسىندە اولما چاباسىيلا گرچەكلىمىدە. ائىلە ايسە اۋز گۈرلۈك،

اخلاقین دیشیندا دئیل، ایچینه آرانمالی دیر. یعنی اؤز گورلوک ویا حُریتین تمیلینده ایکی عنصر وار: سچمه و ائیلیم. ایشده بو سچیم ایله ائتدیگیمیز ائیلملرین سونوجو میدانا گلن شئی، اییی - کؤتو؛ دوغرو - یانلیش؛ گؤزل - چیرکین دییه دیر تاپاجاقدیر. بو دیرلر آلانی، حُریت ویا اؤز گورلویو ده ایچینه آلان اخلاقین آلانی دیر.

داها اؤنجه سؤیله نلرله بیرلیکده دوشونولدویونده سچمه و ائیلمدن بکله نن، اینسان حیاتینا قاتاجاغی دیردن داها چوخ، اونون احتیاجلارینی قارشیلایب قارشیلایما یا جاغی، قارشیلایسا بئله نه اوراندا اینسانی موتلو ائنده جگی و سونوجو نجور ائتکیله یه جگی دیر.

حقیقت

اخلاق - حقیقت رابطه سی جئیمزین دیگر اؤنملی قوراملارینداندیر.

جئیمز دئیر: «حقیقت، پراگماتیزم اوچون یاشانتیدا اورتایا چیخان توم بللی دیرلر اوچون گنل بیر آد دیر». پراگماتیزم، گیزلی بیر آماج داها اییی یئتیشمک اوچون، یاشانتین بیر قیسمین، یارارلی اولما آچی سین دان، باشقا بیر قیسمی ایله بیرلشدیریلمه سینی حقیقت اولاراق آدلاندیریر. پراگماتیزمه گؤره، بیز نسنه لری حقیقت اولدوقلاری اوچون، حقیقت آدلاندیریریق، حالبوکی حقیقت دئمک، یاشانتین قیسملارینی بیریرینه باغلاماق دئمکدن باشقا بیر شئی دئیل دیر. حقیقت، پراتیک آماجلار اوچون، یارار ساغلایان آماجلار اوچون اینسانلار طرفیندن اوره تیلیر. قیساجا، گرچک کشف ائدیلمه مکده، ترسینه یاشانتین توم توخوسوندان اعمال ائدیلمکده دیر. حقیقت... اوره تیلیر.

جئیمز بئله دئیر: «حقیقت اییی نین بیر تورودور، قانی لاریمیز آراجیلیغیلا و قبول ائدیله بیلیر بللی سببلرله اؤزونو اییی اولاراق اثباتلایان هر شئی بیز، حقیقت آدلاندیریریق.» بونو بئله ده دییه بیلیریک: منیم اوچون اییی اولمایان گرچک بیر دوشونجه قبول ائدیلمه مه لی، اونون یئرینه آماج خیدمت ائدن بیر دوشونجه قویولمالی دیر. اگر بیر دیگرندن داها اییی اولان بیر یاشام بیچیمی وارسا، و داها اییی بیر حیات سورمه میزه ایناندیغیمیز بیر دوشونجه بیزه یاردیم ائدیرسه، بو دوشونجه یه اینانما میز بیزیم اوچون گرچکدن اییی اولور، ایسترسه بو دوشونجه دیگر اؤنملی چیخارلارلا چاتیشما ایچه ریسینده اولسون. یعنی هر هانسی بیر حقیقتیمیزین ان بؤیوک دوشمانی، یئنه بیزیم دیگر حقیقتلریمیز اولابیلیر.

گلینن نوقطه پراگماتیزم اوچون اصلدیر. چونکو هئچیر قورالا و اساسا باغلانمایان، باغلانديغی قورال لاری دا زامانا و شرطلره گؤره همن دیشدیرمه قابیلیتینی هیزلا گؤسته ره بیلن بیر حقیقت آنلایشینین گله ییله جگی نوقطه مُحتملاً بوندان باشقاسی اولمازدی.

پراگماتیزمده داها اییی یه اینانیلان شئی، حقیقت دیر. بو شئیلر هانسی توردن دیر؟ هئچیر اؤلچک و ایلکه اولما دیغین دان، مُحتملاً گرچک و اویدورما هر شئی و هر کس اولاییلیر. و جئیمز اوچون «بیر پراگماتیزم اؤزونو حقیقته اویقون اولانا، اولای لارا، ائیلمه و گوجه یؤنه لدن کیشی دیر». بورادا، اولماسی گره کئله، داها اییی اولان آراسیندا کی فرق بیر بیرینه قاریشدیریلیر.

-دینه سؤیکه نلر اوچون اورتاق بیر نوقطه واردیر: تانرینین وارلیغینا اینانما، گرچک بیر «اخلاقی حیات» اوچون زورونلودور. بو گؤروشدیه بیرلشن دوشونورلر، تانری اینانجین دان باغیم سیز بیر مطلق اخلاقین وارلیغینی مومکون گؤرسه لرده اونو یئترلی بیلیمیرلر.

جئیمز، حیاتی بویونجا دیندار بیر کیشی ایدی. اونا گؤره دیندار بیر شخص اخلاقی اولماغا چالیشمالی دیر؛ اخلاقی بیر کیمسه نین ده دیندار اولما احتمالی چوخ یوکسکدیر.

دین، دیندار اینسانا اییی لیگین دیری و کؤتولویون دیر سیزلیگینی گؤستریدی اوچون او کیمسه، دونیانی اولدوقجا فرقلی تجروبه ائدر. گرچک آنلامدا دیندار اولان بیر کیمسه نین، اخلاق قورال لارینی هئچه سایماسی مومکون دئییل دیر. بونونلا برابر دین، بیر شخصدن ساده جه سوسیال استانداردلارا اویماسینی طلب ائتمز؛ عکسینه اوندان اخلاقین یوکسک ایدئال لرینه باغلانماسینی و اخلاقی استانداردلارا اویمایان کؤتو سوسیال شرطلری دیشدیرمه سینی ده ایستر. آنجاق بو دیندار اولمایانین اخلاقی اولما یا جاغی آنلامینا گلمز.

جئیمز، پراگماتیزمین تئولوژییه قارشى اؤنیارقی سینین اولما دیغینی ایله ری سورر: «تئولوژیک دوشونجه لر، بیزیم گرچک یاشامیمیز اوچون یارارلی اولدوقلارینی گؤستر دیکلری سورجه پراگماتیزم آچی سین دان اییی و گرچک دیرلر. چونکو بونلارین هانسی درجه ده حقیقت اولدوغو، گؤز اؤنونه آیینماسی گره کن دیگر حقیقتلره باغلی دیر». جئیمز، هر هانسی بیر تانری یا اینانمانین مختلف یارارلاری اولاییله جگینی ایفاده ائدر، و تانرینین وارلیغی، یارارلی اولماسینا باغلی دیر. اگر بونلاردان ایسته نن سونوج آلتیامیر سا مثلاً: تانری یا اینانماق کیشینی تسلی ائتمیرسه، چئشیتلی قورخو و اندیشه لری گنده ر میرسه مطلقه اینانمانین پراگماتیک یا خلاشیملا بیر یاراری یوخ دئمک دیر.

پراگماتىزم، ھىچبىر ئۇن يارقى، دوگما، ھىچبىر قاتى قورال تانىماز. ھەر نۇع فرضى، ھەر نۇع دىلىل لىندىرمەيى گۈز ئۇنۇنە ئالىر. اينانچىن قبول ئىدىلەمەسىندە بىرىچىك ئۇلچىك، اونون پراتىك سونۇچلاردا صاحب اولوب اولماماسى، پراتىك سونۇچلاردا گۇتوروب گۇتورمەمەسى دىر. قىساجا پراگماتىزم، پراتىك سونۇچلاردا اولان ھەر شىئە آچىقدىر. جئىمە گۇرە مەنە، اىستە دىيىم كىمى حرەكەت ائىمەمى، دوشونمەمى، دويمامى ساغلايان شىئە اينانماق اىستەرم. بىر اينانچى دىگرىندن آيىران بىرىچىك ئۇلچىك، اونون كىشىسل ياشانتىدا وئردىگى تائىردىر. بو ئۇلچىك، پراگماتىك يۇنتىمىن ئۇزودور.

اينانچ ويا دوشونجە گرچىك اولما باخىمىن دان، بىر اينسانىن حياتىندا ھانسى سوموت فرق لىلىگى گۇستەرىر؟ حقىقت، ئۇزونو نجور گرچىك لىشدىرىر؟ اگر اينانچ يانلىشسا ياشانتى لار، الدە ائىمەك اىستە دىگىمىز ياشانتى لاردان نجور آيرىلماق دىر؟ قىساجاسى، تجروبى اولاراق الە آلىندىغىندا، حقىقتىن نقد دىرى نە دىر؟

جئىمە دئىر: «پراگماتىك يۇنتىم، تمل شىلردن، تمل اىلكەلردن، كاتىگورىلردن و قبول ئىدىلن زورونلۇقلاردان؛ سون شىلرە، سونۇچلاردا و اولالاردا يۇنلەمدن قاچىما يۇنتىمى دىر». اىلكە و زورونلۇقلاردان قاچان كىشى ئۇزونە يارارلى گۇردويو سونۇچلاردا گۈز ئۇنۇنە آلاچاق دىر. زورونلۇقلاردان قاچىش، نىسلىلىگىن و ئۇنەدەن كىسدىرمەن اينكارى، دولايىسىلا بىلىمىن تمل ئۇزلىكلىرىن ردى دىر.

جئىمە گۇرە دىن و اخلاقىن بىرىرىلە رابطەسى، اصلىندە كايناتى نجور قبول ائىدىگىمىزە علاقەلىدەر. پىروبلەم بئىلە قويۇلدوغوندا دىن و اخلاق بىرىرىنە چوخ ياخىن دىر. بو رابطەدە جئىمە، ئۇنەلىلى اخلاقا وئرىر. اينسانىن اخلاقى احتىاجلاردا اونو دىنە گۇتورور. زىرا دىن، شىخسى احتىاجلاردا گرچىكدن گئەدەرىلەر.

بىزىم بىلىمىل بىلگى اىلە اولدوغو كىمى، بوتون دىرلرلە رابطەمىز دە اينانما رابطەسى دىر. نىچە (۱۸۴۴-۱۹۰۰) كىمى جئىمە دە، بىلگى تئورىسىنى اىچىنە آلان بىر دىرلر تئورىسى قورار. بو تئورىدە بوتون دىرلرلە اولدوغو كىمى بىلىمىل بىلگى دە اينانچلا باغلىق و بونلاردا اينانما ارادەسىلە ميدانا گتيرىرىك. بو اينانما حالى تئورىك و حرەكەتسىز بىر روح حالى اولان اينانمادان تاماماً فرقلىدەر. او، اينانما ارادەسى دىر. چونكو ھەر ھانسى بىر شىئە اينانچىمىز، اونون بىزىم بىلىرىمىز بوتون گرچىكلەرە اولان اىلگىمىزى، بو اىلگىنىن تظاھورو اولان احتىاجلارمىزى

قارشىلاماسىندا ئىدىر. بو آنلايشا گۈرۈ بىلىمىل اينانچىمىزلا دىنى اينانچىمىز آراسىندا آنچاق ماھىت (بورادا توصيف معناسىندا دىر) فرقى واردىر، اۆزك فرقى يوخدور. هر ايكىسىندە دە ياقىن گۈرۈنوش، پراتىك فايدا مناسبتى و احتىاج لارىمىزى تپمىن ائتمەسى دىر.

جىمىزىن دىن، بىلىم، مىستىك تجروبه و پىكىكولۇژىك وئىلردن ياردىم آلاراق بىر اخلاق تىملىندىر مەسى ايشىنە چىشىتلى ائلىشىدىرلر كىتىرىلمىشىدىر. بو باغلامدا مەس دىرموت (MC dermott)، جىمىزىن آگنوستىسىز مەن (بىلىنەمىز جىلىك دىن)، دىن، بىلىم، اخلاق و پىكىكولۇژىيە سىغىندىغىنى ايفادە ائدر. زىرا جىمىز، بو آلانلارداكى پروبلىملرى وارولوشال قبول ائدر. مەس دىرموت، جىمىزىن زامانىداكى مۇنەزىم، دوالىزىم، پانپىسىزىم، فنىومئالىزىم، ائمپىرىزىم و ايدئالىزىم اولاراق لىستەلەدىي گۈرۈشلرى فلسفى پىرسپىكتىودە كىل بىر گۈرۈش اولاراق كلىشىدىر مەيە كىرىشىدىيىنى بازار. جىمىزىن كلىشىدىرىدىيى ئىنى فلسفەسى «رادىكال تجروبه چىلىك» دىر. تجروبه، جىمىزىن فلسفەسىندە تىك و ان اؤنملى مسئلە دىر. جىمىزە گۈرۈ، اىنسان حىياتىنى ايشا ائتمەدە تجروبه يە گۈۈنمەلى يىك، زىرا يئتەرىنچە دقت گۈستەرىرسىك تجروبه نىن پىدا گۈژىك خصوصىتىنى گۈرۈ بىلىرىك.

مەس دىرموت، جىمىزە موضوعلارنى سۇنومون دان داھا چوخو اولدوغونو اصرارلا وورقولار. او، آيرىجا جىمىزدن يالنىزجا پراگماتىست اولاراق بحث ائتمەن يئرسىزلىگىنى و اۆز نەوندا اۆزۈنە خاص، اۆز شىخسى خصوصىتلىرىنى فلسفە يە وئرن و تاماماً ئىنى بىر باغلامدا (زىمىنەدە) قونوشان بىر فىلوسوف اولاراق بحث ائدر.

پراگماتىزىمىن اخلاق آنلايشى و ائلىشىدىرىسى

جىمىز فلسفەسىندە اخلاق آنلايشىنا اؤنم وئرن، بو آنلايشىدا ان تىل عنصر اىيى نىن اۆزى، تلىن كئدە رىلمەسى اولاراق، تجروبه يە دايالىدىر. جىمىزىن اخلاق آنلايشىدا تىل سورونلار وار. -بىرىنچى اولاراق طلبلىرى قارشىلاماسا بئله، دىرلى اولايىلە جىك بعضى شىلرلىن موجود اولدوغو آچىقجا گۈرۈلەبىلدىيىى خالدا، طلبلىرىن قارشىلاندىغى دوروملاردا بئله كۆتۈ اولان ائىلملىرىن اولايىلە جىكى آشكاردىر و جىمىز بو مسئلەلىرى حسابا قاتمامىش اولوبدور.

-اىكىنچى اولاراق جىمىز، اخلاقى پرىنسىپلرلىن آپرىورى اولمادىغىنى و تجروبه نىن اۋتەسىنە اوزانمادىغىنى اىلەرى سورر. بو جىمىزىن دىگر بوتون فلسفە مسئلەلىرىنە دە اوقىولادىغى و فلسفە -

سینین تملینی اولوشدوران تجروبه ایلکەسی دیر. بو ایلکەنین اوزانیم لاری دا آنلام و دوغولوق تئوریلری دیر. او، فلسفی و اخلاقی فیکیرلرین، تجروبه ایلکەسییله تئست ائدیلمەسینی ایستر. چونکو اینسان حیاتی اوچون سوموت سونوج لاری اولمایان هر هانسی بیر فیکیر، فیداسیز و بوشدور. بیر اینسان فعالیتی اولاراق فلسفه ده، اینسان آماج لارینا خدمت اوچون ایشله نیلمە لیدیر. اونون اخلاقی دوغالچیلیغی، غایه لرینی گرچکلشدیرن اینسان آنالایشینا دایانیر. اونون گوروشو؛ اوزنللیکدن حرکت ائدیپ، گنده رک نسنلله شن، اخلاق سیستمی نین گلیشیمینی ده تعریف ائدن، اخلاق بیلمییه بنزریلیک گؤستریر.

-پراگماتیزمین حقیقت آنالیشی دا سورون لودور. بو دوروم، سونوجو ائیللمه گورمه سیندن قایناق لایر. اخلاقی دیر، طلبین گنده ریلمه سییله اوزدشلشدیریلە مز. دولایسییلا اخلاقین تمل ایلە ایلگیلی جئیمزین دوشونجه سی اؤنملی آچی لاردان قصورلو گورونور. تلمین ائدیجیلیگی اورانیندا حقیقت اولان اینانج، اخلاقی دیرله ایلگیلی بیر کاتگوری دیر و اییی نین بیر چئشیدی دیر. پراگماتیزمین اینانمای اسیل و گله نکسل آنلامین دان اوزاقلشدیراراق اونو دا بو حالیه پراگماتیزمین حیاتینا تطبیق ائتمه توصیه لرینی هانسی طلبلرین گنده ریلمه سینه یارادیغی و نجور تجروبه ائدیلدییی موضوعسو، جدی ائلشدیریلر آلابیله جک کئیفیتده دیر. زیرا گله نکسل آنلامدا ایمان (faith)، تجروبه ائدیله بیله نه دئییل؛ ائدیله مه یه نه، آشقین اولانا ویا معنوی آلانا، غیبه گورونمز عالمه اینانیب باغلانما دیر.

جئیمز، اوزوندن اؤنجه کی اخلاقی تجروبه لری بیر زنگین لیک اولاراق گورور. آنجاق بو بیریکمین آرخاسین دان مطلق اییی نی دئییل ده، ان فایدالی نی اؤنه چیخارما تلاشی، اخلاق فلسفه-سی آچی سین دان بیر گئری دؤنوشو ایفاده ائدر. جئیمزه گؤره اخلاق، تانرینین واراولوشون دان باغیم سیز بیر واراولوشا صاحبیدیر. بونولا اونون اخلاق آنالیشی، طبیعتچی اخلاق اولاراق تصنیف ائدیله ر.

بوتون بون لاردان باشقا بو فلسفه یه یؤنلدیلن ان جدی ائلشدیری، «فایدا، یارار، نقد دیر، کار» گیبی واقعی مادی دیرلرین، اخلاق و دین کیمی گنل اولاراق اینسانلیغین قوتسال سایدیغی دیرلره بیرلیکده مطالعه ائدیلمیش اولماسی دیر. زیرا دیرلرین دیری ویا دیرسیزلییی اونلارین بوتون زامان لار ایچه ریسینده دیشمه یین حقیقتلر اولمالاریلا اورانتیلی اولاراق آرتار ویا آزالیر.

گرچكەن دە پراگماتىك يۇنتم، دىن و اينانچ موضوعلارى دا داخيل اولماق اوزەره، حياتين بوتون يۇنلرينى قوشاتىجى، بير ائيلم فلسفەسى، شىكلىندە اورتايا چىخمىشدير. بونونلا بيرلىكدە بو فلسفەن پراتىك حياتا يانسىمالارى ايله سونوج آلماداكى باشارىسى بعضى سىياسى و ائكونومىك آخىملارين دقتىنى چكىمىشدير. آمريكان يايىلماجىلىغى و كاپىتالىزمى دە پراگماتىزمىن بو باشارىسىنى اوز ھدفلىرى دوغرولتوسوندا ايشلىتمەكەن چكىنمەمىش گۇرونورلر. اساساً بو اولومسوز گۇروننتو دە پراگماتىزمى اوز آماجلىرى دوغرولتوسوندا بيرآز دا يارارچىلىق شىكلىندە ايشلەنلرین پاىى واردیر.

(قايناقجا):

Critical approach to pragmatism of william james, onderbilgin58@hotmail.com
Villiam james pragmatizmine eleştirel bir yaklaşım, dr. Önder bilgin, fırat
üniversitesi ilahiyat fakültesi, İlahiyat fakültesi dergisi 15:1 (2010), ss.163-182

۲-۶-فلسفە و گۈچمىشەن گە جگە دوغرو باخىش

۲-۶-۱-گۈرۈنتۈبىلىمى و بىلگى

تۈپلۈمۈموزون گە جگى اۋزىل بىر تەلىكە ايله اۋز اۋزە دىر بو تەلىكە يانلىش و خىالى تۈۋرلارلا اينسان فەالىتى نى ھىچە سايان و «خىالى باغلانتى لارلا» بىر ايشە و ائىلمە ال وورمادان بىر سىرا ايمكانلارلا ال تاپما ذھىتى دىر، بو ذھىت، معمولى اينسانلار، ھم بوتون حادثەلەر قارشى سىندا پاسىو دوروما گتىرير و ھم بۇيوك بىلىم آداملارنى، بىلگەلرى و داھا ياقىن آدىلا بىلىن عارف اينسانلار عاغل ايشلتمەكن دالى قويئارق و اوزاقلادىرئارق، تۈۋرى، آلداتىجى و خطالى باغلانتى لار پششىندە قوشدورور.

اٹرافىمىزدا چوخلو افرادلا قارشىلاشدىغىمىزدا بئىلە بىر عاغلا اويمايان و منطىقدن اوزاق سۈزلە قارشىلاشىرىق كى گويا اشراق فلسفە سىنىن اورتايا قويدوغو شھود و سترگى ايله ويا داھا فلسفى دسك افلاطونجو بىر ذھىتلە، ائىلە يە بىلرىك بىر سىرا بىلگىلەر و يا بىر سىرا سىرلارلا ال تاپاق و حتى بعضى وئىلاگلاردا و يا اٹرافىمىزدا بعضى كىتاب اوخويانلاردان دا بئىلە بىر سۈز ائىشتمەك اولار كى ھوسرلەندە اورتايا قويدوغو سترگى مئودو، ھمان اشراق مئودونون چاغداش شكىلدىر، بئىلە شخصلر چوخ سادە لوح و داھا آچىق دسك راحت طلب و تۆھم دا ياشايان شخصلردن باشقا ھىچ بىر شى دئىللر.

بوجور تفككۈرلردە بىر شى دقتە آلىنمىر، بئىلە كى بو يۈنتملرەن ھامىسىنىن و يئەدە تاكىدا بوتونونون، اۋنشرطى و داياناغى بىلگى و بىلىم دىر، يعنى او آداملار ائىلە يە بىلرلر سترگى دن، ھوسرل فلسفە سىندن، فئومئولوژىك يۈنتملردن، و گۈرۈنتۈ بىلىمىن آراشدىرما مئودولارىندان يارارلانار كى داھا چوخ بىلگى يە و بىلىمە صاحب اولسونلار. بو اوزدن فلسفەنى دوشونمەك و اونون يۈنتملرەننى گۈنلۈك مسئلەلرەن حلەندە ايشلتمەك اوچون، اۋز اۋزە قالدىغىمىز ھر چتىلىك اوچون، داھا چوخ و اٹرافلى بىلگى و معلومات الە گتىرمەك لازىم و ضرورى دىر.

آبرى بىر دىللە دسك، بو مئودولاردان مگر ھدىمىز بىر مسئلە حاققىندا داھا اٹرافلى بىلگى الە گتىرمەك دئىلمى؟ نئجە اولار بىز بىر مسئلە حاققىندا اۋنجدەن واراوان بىلگى لرى اۋىرنمەدن اونون حاققىندا مثلاً سترگى يولويلا داھا چوخ بىلگى پششىندە اولاق؟ و نئجە اولار واراوان و الە گتىرمە يى سادە و راحت اولان بىلگىلرى اۋىرنمەدن داھا چتىن و زحمتلى يوللاردان بىلگى دالىسىجا گندك؟ بئىلە بىر دوشونوش عقلە اويمايان و اينسانى بطلتە آپاران بىر فىكىردىر.

ھەر ھالدا مطرح اولان بو موضوعون آماجى بىلگىلىنمەننن اۋنمىنى وورقولا ماقدىر. يعنى او اينسانلار، قروپلار و ميللتلر ائىلەيە بىلرلر داھا چوخ انكشاف ائىدىب و اطرافلارنىدا اولان مسئلەلرى مختلف يۇنتملرلە حل ائتسىنلر كى داھا چوخ اوخويورلار، اۋىرەنرلر و داھا چوخ بىلگى و بىلىم الە گتيرىرلر و بىلىمسل و فلسفى يۇنتملردن دە يارارلانىب، اطرافلارنىداكى مسئلەلرى منطقى يوللارلا حل ائتمەيە چالیشىرلار.

بو ھاقدا اولكر اۋكتمىن مقالەسىنن سون بۇلوموندا گلن سۆز، يىغجام شكىلدە بورادا وئرىلمەسى تام دا يئرندە اولاجاقدىر: چاغىمىز فىلوسوفو ھوسئىرل، طىبقى ايلكچاغىن بۇيوك فىلوسوفو پلاتون كىمى، قالىجى، دىشمەن، اۋز اۋزويلە عىنى قالان حقيقتىن وارلىغىنا ايناناراق، آنجا، بو حقيقتە، پلاتون دان فرقى اولاراق، فئوئىنلردن گندىلەر كى، حسى ادراك سايەسىندە يئىشىلەجگى تئزىنى ساووناراق، بو فلسفەلرى، بولودلاردان آشاغىيا يئىدىرى.

بو معنادا دىمك اولار گۈرۈنتۈيىلىمى و سترگى، بىر مسئلەنى درىندن دوشونمكدن، اونون اۋزك يە يئىشمكدن، و مسئلەنن اساسىنى تحليل ائتمكدن، باشقا ھىچ بىر شى دىيىل و بو يولدا ھەر تورلو خيالاتا گىرمكدن و بىھودە باغلانتىلار پئىشىندە اولماقدان اوزاق دورماق لازىمدىر. آما بونلار دقت اندركن بىر شى دە اونو تامماق گرەيىر، بىلگى و بىلىمىن اۋنمىنە تاكيد ائتمك، اونولا ھەر شىن تاماملانماسى معناسىنا گلەمەلەيدىر، بىلىم اۋنملىدىر و اينسانىن ياشاماسى اوچون قان دامارىدىر، آما جھتسىز بىلىم، و يئەدە اوسو اۋنمەسەمەن عرفان، يىخىجى و گتريلەيىجى دىر، نئجە كى بۇلگە اينسانلارنىن جھالتى و باتى ھاكىملرىن يارارچى بىلىم واسىطەسىلە، يىخىجى توتوملارى بۇلگەنى قان گۈلۈنە دۈنۈشدۈرەرك، چۈرەنى و اينسانلىغى ان دىرسىز دوروما سالماقدا دىر.

بو سببە لازىمدىر ھوسئىرل بىلىم كرىزىندن يولا چىخاراق، آذربايجاننى بۇيوك فىلسوف و شاعىرى فضولىنن شەرىنى درىندن دوشونك، و «علم كسبىلە رتبە-ى رفعت، آرزوى مَحال ايمىش آنجا». سۆزونو تىكترقى يوروملاماياق، و بىلىمە ھمىت وئرمكلە بىرلىكدە، اونا يۇن وئرن عشقە و فلسفەيە دە اۋنم وئرك.

فضولى، فلسفە ھاقتىندا يازدىغى «مطلع الاعتقاد» كىتابىلا و تامما فلسفى معنا داشىيان تور كجە دىوانىلە، آذربايجاننى نادىر بىلگەلرىندىن بىرىدىر، و شكسىز فضولىنن، شەر و عشقون آماجى، عرفانى و فلسفى بىر روحيەدن باشقا بىر شى دىيىل و بونادا تاكيد ائتمكدە دىركى، عرفان و

فلسفە ايله بىرلىكده، بىلىم يده اۋنمىسەمك داھا چتىندىر، نئجە كى بىر شعرىندە بئىلە دئىير: «ايكى عالملىرى سئىرائىلەمك غايتدە موشكىلدىر».

يۈنەلىمسىلىك و سىزگى نىن محرىكلرى: بو كىتابدا بورايا كىمى يالنىز يۈنەلىمسىلىك و سىزگى ايله بىلگى الە گتىرمە يىن اھمىتىندىن، كىفئىتىندىن و اونون ايلەرى يە گۈتۈرمە نىن يول يۈنەلىمسىلىك دانىشدىق، اما بىر سوال ھەر شئىدن اۋنچە جاوابلاندىرىلمالىدى، دوغرو دوركى يۈنەلىمسىلىك چوخ اۋنملى دىر، اما بو يۈنەلىمسىلىك ھانسى يوللار و شرطلر آلتىندا اورتايا چىخار، ويا اورتايا چىخارىلمالىدىر؟ آيرى سۈزلە، يۈنەلىمسىلىگى ياراتماق اوچون نە ايشلر گۈرۈلمەلىدىر؟

شايد بو سوالا جاواب وئە بىلىرسىك بىر آيرى سوالىن جاوايىندا ياخىنلاشارىق، فئومئولوژى نىجور، اينسانلارى داھا متعالى يئرلەرە دوغرو آپارايلىر، و ھانسى شرطلر، بو ايمكانى اينسان اوغلو اوچون يارادايلىر؟

-آيا مىللى دىرلر و كىملىك دىرلرى بو زمىنەنى يارادايلىرىمى، بئىلە بىر دورومون يانيندا ھانسى يئرلردە آشىرلىق تھلىكەلرى اورتايا چىخايلىرىمى؟

-اقتصادىن رولو يۈنەلىمسىلىك محرىكلرى اوچون نە قدر دىر؟

-ساختا دوشمن ويا ساختا تئورور قورخوسو، مىللت ايچىندە بىرلىك و اتحاد يارادايلىرىمى؟ و دولايىسىلا بو حرىكت يۈنەلىمسىلىك اوچون نئجە تاثير قويار؟

-ساختا دوشمن مسئلە سىنى بو اوزدن اورتالىغا گتىرىم كى، عملا ايندىكى دونيادا و اۋزلىككە غىرب دونياسىندا ساختا دوشمنلر و ساختا قورخولار يارداراق، اۋز مىللتلرىنىن ايچىندە بىرلىك وجودا گتىرمك اىستە يىرلر و آيرى دئىيشلە، بو وسىلە ايلە اونلارى داھا راحت يۇنلندىرمە يە چالشيىرلار، اۋزلىككە اسلاموفوبى يەنى اسلام قورخوسونو، بۇيوك اۋلچودە تىلىغ ائدەرك، ھم اسلام دوشمانچىلىغى يارادىرلار، و ھم ساختا و يالان خبرلرلە، ايسلام اۋلكەلرىندە قارقاشلار دۈزلىدلىرلر و اورالارى قان گۈلۈنە چئویرەرك، آلت ياپىلارنى تخرىب ائدىرلر. و نە يازىق كى ھمان بۇلگەدە دە بىر سىرا اينسانلار، و حتى قروپلار و اۋلكەلر، بو تىلىغاتلار او ياراق مختلىف شدت قروپلارينا قاتىلىرلار و اۋزلىرى اۋز اللرىلە بۇلگەنى داغىدىرلار، قوشقوسوز كى بوجور مسئلەلر، و خصوصاً بو حاقددا اولان اۋزىل مسئلەلر، بۇيوك اۋنم داشىياراق، فئومئولوژىك آراشدىرمالارىن موضوعسو اولماليدىر.

۲-۶-۲- فلسفہ نین گلہ جگی

شک یو خدور کی فلسفہ تاریخیندہ بویوک دؤنوملر اولموشدور و کسینلیکله ده دئمک اولار ایندیلیکده ده فلسفہ یئنه تاریخین ان بویوک دؤنوملرین بیرین باشینا گلہ رک، آشیلماسی گرہ کن بویوک انگلله قارشى قارشیدیر. بو مانع چوخدا اؤزگه اولمایان و هر دؤنم تارتیشیلان، فلسفہ نین و داها دوغروسونو دئسک اینسانین گلہ جه یه باخیشی و توپلومدا و دونیادا نئجه یئر آلماسی مسئله سیدیر.

بو بؤلومده هدف، مختلف فلسفہ قوللاری آراسیندا اولان منطقى ارتباطین آچیقلا نماسی یوخ، بلکه اونلارین واحد چیخیش نقطه لرینه و سونو جلارینا آیدینلیق گتیرمکدیر.

اور تاجاغ فلسفہ لری و دوشونجه سیستم لری

-اینسانلار ان آزیندان یازیلی تاریخه گئچندن بری، ایلکجه دینی قوراللاری و یاسالاری دؤزنلہ یه رک ویا آیری دئییشله گؤیسل کیتابلارین یاسالاریندان یارارلاناراق اؤز آرالاریندا، و ائورنله اینسانلارین آراسیندا اولان مسئله لری چؤزمه یه باشلادیلار، بئله دوشونوردولر اگر دینی هر یئر یاسالار، چتینلیکلر و ساواشلار و بدبختلیکلر حل اولاجاقدی، اما دونیانین سئیری، او جهته دئییلدی، بو یاسالار بیر سیرا یئرلرده یارارلی اولسادا بوتونلوکده ائله بیر سونوجا طرف گئتمه دی، هر یئر اختلافلار و دوشمانچیلیقلارلا دولدو و بو فلاکتلرین تورلو سببلرینین یانیندا یئنی سیده اونلارلا اکلندی، بئله کی دینی یاسالار بیر سیرا چتینلیکلری چؤزمه دیکلریندن باشقا آیریجا اؤزلریده بو قارقاشانین بیر پارچاسی حالینا گلدیلر. بعضا اینسانلار مختلف مسئله لرده اؤرنک اوچون یئر، ثروت و مال مولک کیمی شیلر حاققیندا، بالاخره آنلاشابیلدیکلری حالدا، نومسال/دینی اینانجلار اؤزوندن ساواشلار چیخاردیلار. بو حادثه لر سونوجو، اینسانلار و داها آیدین دئسک دوشونورلر بیر دؤنم سونرا نومسال یاسالارین یانیسیرا بیر سیرادا بشری قوراللارین یارادیلماسی قناعتینه گلدیلر.

-یئنی بیر دؤنم اولاراق، بعضی دوشونورلر عاغیل سیستمینی اورتایا قویدولار و راسیونالیسمی هر بیر دردین داواسی کیمی سوندولار، البتده راسیونالیزم و داها دوغروسو عاغیلچیلیق قاورامینین، گونلوک دیلده کی آنلامی ایله فلسفه ده کی آنلامی فرقیدیر. گونلوک دیلده راسیونالیزم؛ عاغیل و منطق فیلتریندن گئچمه میش گوروشلری، قبول ائتمه مک، اؤنیارقى و احساسی انحرافلاردان تمیزلنمیش اولماق آنلامینا گلیر. فلسفه ده ایسه راسیونالیزم، دوغرو

بیلگی نین قایناغنین حیس لر دئیل، عاغیل اولدوغونو ساوونان گۆروشدور. عاغیلچیلیق هر فردده منطق ایلکه لرینین اولدوغونون قبولو ایله، «آپریوری» و آپاچیق حقیققلرینده وار اولدوغونو قبول ائدر.

راسیونالیستلر ویا عاغیلچیلار، بئله دوشونوردولر اگر بوتون چتینلیکلری و مسئلهلری آغیل یولویلا حل ائدرسک، اونلارا چاره تاپیلاجا، و مشکوللر بیریر حل اولاجاقدیر. آما یتنه ده سونوج اونلارین ایسته دیگی کیمی اولمادی، و بعضی مسئلهلر حل اولسادا، ساواشلار و اختلافلار داها دا بؤیوک اؤلچوده اورتایا چیخدی.

-دوشونورلرین بیر بؤلوموده، راسیونالیزم یئترسیز اولدوغونا ایناناراق ائمپیریسم یعنی تجربیه چیلیگی اورتایا آتدیلار. ائمپیریسم داها چوخ اوزون عؤمورلویده، بو مکتب گلیشه رک و دؤن دیشه رک تدریجا پوزیتویسمه دؤنوشدو، و اونوندا مختلیف شکیللری اورتایا چیخاراق، آنالیتیک فلسفه (تحلیلی فلسفه)، مارکسیزم، کاپیتالیزم و پراگماتیزم آدلارینی آلدی. بعضی اوغورلارین اله گلمه سیننه رغماً بو توتوموندا سونوجو، چوخدا اییی اولمایاراق، بعضاده داها دا کؤتویه گئتدی، بؤیوک ساواشلار و نهایتا دونیا ساواشلاری اۆز وئردی. توپلوم، بیلیم، فلسفه، و اینسانلیق کولتورو و اخلاق، یتنی بیر گئریلم و بحرانا گیردی و هوسئرلین دئدیگی کیمی توپلومسال کریزلرله بیرلیکده آوروپا اینسانی کریزی و بیلیملر کریزی باشلادی.

راسیونالیزم و ائمپیریسم و کانت فلسفه سی

کانت اؤنجه سی فلسفه، یا راسیونالیست (عاغیلچی) یا دا ائمپیریست (تجربیه چی) ایدی؛ بیلگی، یا عاغلا یا دا تجربیه دایاندریلیردی. کانتین فلسفه سی، فلسفه اوچون بیر دؤنوم نوقطه سی اولدو. کانت فلسفه سینده، بیرینجی نوکته بیلگی نین ایکی عضولو اولماسیدیر: آپریوری و آپوستریوری. ایکینجی اؤنملی نوکته، بیلگی سینیرلارینین، ترسیم اولماغا چالیشیلماسیدیر، آیریجا کانت فلسفه سینده نومن و فئومن، و بیلگی-فئومن باغلانتی سی بؤیوک اؤنم داشیردی. کانت فلسفه سینده، بیلگی نین ایکی عضولو اولماسی، آپریوری اولانین سوژه/اؤزنه نین بیر تابعی اولاراق قبول گؤرولمه سی، اونو بیر نوع ایدئالیزمه، یعنی آشقینسال ایدئالیزمه گؤتوردو. اصلینده بو ایدئالیزم، کانت فلسفه سی اوچون اؤنملی دئییلدی. فقط اؤزوندن سونراکی فلسفه یه، و آلمان ایدئالیزمینده چوخ تاثیر قویدو. ایدئالیست فلسفه، هئنگل ده آن یوکسک نوقطه سیننه یتیشدی.

دېمىك اولار ھىگىل يىن قوردوغو فلسفە سىستېمى، مېتافىزىك سىستېمىلار يىن سونۇجوسودور. تىك يانلى و تىخىلى اولاراق دىئالكتىك يۇنتىمە دايانان بو سىستېم، تىخىلون سون سىنىرىنا وارمىش، و چۈرۈك بىر قۇرۇلۇش كىمى چۇكموشدور. بو سىبلە ھىگىل دن سونرا فلسفەدە بىر بوشلوق اۆز وئرىر. ھىگىل يىن سىستېمى يىخىلدىقدان سونرا تىكرار كانتا دۇنولدى. ھىگىل يىن فلسفە سىندە آرخا پلاندا قالان بىلگى نىن سىنىرلار مىسئەسى، اۆن پلانا كىچىدى. ايندى فلسفە، سادەجە و يالنىز بىلگى نىن بىر بىلىمى اولدى. آرتىق فلسفە، يۇنتىمىلرىنى اينجەلەدىيى بىلىملرە دايانماغا باشلادى. بو بىلىملر، ماربورگ لوىنى - كانت چىلاردا دوغا بىلىملىرى ايدى. فلسفە، دوغا بىلىملىرى نىن بىر بىلگى تئورىسى اولدى. كىنىش آنلامدا ئورەنسل بىر بىلگى اولماقدان اوزاقلاشدى. بوندان باشقا پىسىكولوژى (روھىيلىمى) و منطق، فلسفەدن آيرىلدى. منطق، ماتىماتىكىلىشمە يە باشلادى. پىسىكولوژىدە دوغا بىلىملىرى نىن يۇنتىملىرىنە اوز كىتىردى. ماربورگ لوىنى كانت چىلار يىن ياخىنىندا، اولناردان باغىم سىز اولاراق يىنى بىر فلسفە آخىمى اورتايا چىخىدى. بو آخىمىن قوروجوسو دىلتى ايدى (W. Dilthey). يىنى - كانت چىلار، دوغا بىلىملىرى و اولنار يىن يۇنتىملىرىنى اينجەلەمكە كىفايت لىدىكلرى حالدا، دىلتى يىن آچىدىغى بو يىنى آخىم، تىك يانلى اولاراق يالنىز تارىخە يۇنلدى. فلسفە آرتىق يا پىسىكولوژى، منطق كىمى علمى بىر دىسپلىن اولاراق الە آلىنىر، يا دوغا بىلىملىرى نىن يۇنتىملىرىنى اينجەلەمكە كىفايت لەنير، يا دا فلسفە سىستېملىرىنى ئىلشىدىرن بىر فلسفە تارىخى اولوردو. بىلەجە فلسفە اوچون باغىم سىز بىر آراشدىرما آلانى قبول ئىدىلمىردى.

پوزىتېۋىزم / اولقۇچولۇق

پوزىتېۋىزم كىلمە سىنى سۆزجۈك اولاراق ايلك ايشلەدن ساينت سىمون اولسادا، يوكسەلىشىنى ۱۹. يوزايلدە آوگوست كۇمىت بورجلودور، بو اساسدا، يىنى اولان منطقى پوزىتېۋىزم (تھلىلى فلسفە) ۱۹۲۰ دە وىن (viyana) قروپو اطرافىندا قۇرۇلور. پوزىتېۋىزم يىن اصلى ايلكەسى بىلەدىر: دونيا اولۇتولار يىن توپلامى دىر، شىلرىن دىئىل. اولنارا گۆرە دونيا حاقيقىندا كى بىلىمسل بىلگىمىز آرتىدىقجا، يعنى بىلىم (و تىكنىك) ايلرە دىكجە، اينسان ياشامى راحاتلاشچاق و اينسان اۆز گۈرلەشەجكدىر.

اۋلۇقچولۇغون چاغىمىزداكى گلىشىمى يىنى اۋلۇقچولۇق؛ منطقى اتۇمچولۇق، گىل سىمائىتىك (عمومى آنلام بىلىمى General semantics)، منطقى پوزىتىۋىزم (Logical positivism) آخىملارنىدا اۋزۇنو گۈستەرىر. بو آخىملار عمومى حالدا فلسفە مسئلەلرىنى، دىل مسئلەلرىنە محدودلاشدىرارلار، اونلار دونىامىزىن سىنىرلارنى، دىلىن آنلاملىغى سىنىرلارنىلا معادل بىلىرلر، و آنلاملىغىن اۋلۇچوتونو و معيارىنى، آراشدىرايىلىرلىك اولاراق سۇلىرلر (يعنى كلمەلر و داھا دوغروسو قاوراملار، آراشدىرايىلىر اولسالار آنلاملى كلمە كىمى سايىلارلار). كۇمتدان بو يانا پوزىتىۋىستلرلر تائىرىلە، بىر چوخ بىلگىلر، مئافىزىك اولاراق توصىف اولونوب، گرچكىلىگىنى ايتىرمىش، و يىرىنە پوزىتىف بىلىملر اوتوردولماغا چالاشىلمىشىدىر. بو حركتەدە ھىومون، تجربە چىلىگى ھر شىئىن قاىناغى گۈسترمەسى، ان اۋنملى رولونون اولدوغونو وورقولامالى يىق. پوزىتىۋىستلرچە، عاغىل تھلىلرلى اساسىندا اورتايا چىخان ھر نوع علمى تئورىلر و قاوراملار، آنلامسىز و بىھودەدىر.

بىر مىنجى يوزاىل كرىزى

بو دۇنم بوتون اىنسانلار يالنىز بىر شىئە يعنى ائمپىرىسمە اىنانىردىلار، و تجربە چى بىلىملردن الە گلن بىلگىلرى ياشايشىن و انكشافىن و كولتورون اساسلارى كىمى قبول ائىدىردىلر، اىنسانلار و اۋزلىكلە آوروپا استعمارى دۇولتلىر يالنىز چالىب چاباغى، آسيا آفرىقا و آمىرىكا اۋلكەلرىنە مسلط اولماغى و اونلارلر بوتون يىرآلتى و يىر اوستو قاناقلارلرنا صاحىب اولماغى و اۋزلىرىن زىنگىن اولماغىنا فىكىرلەشىردىلر، اونلار، بىلىمى ان دوز شىئى اولاراق گۈرەرك، اۋزلىرىن دە بىلىم آداملارى ساناراق، بوتون ائىلملرىنى دە دوغرو و دوروست تصوّر ائىدىردىلر.

بو تفككۇر بوتون دونيانى ساواشا سۈرۈتلەير و ھر يىر قانلا دولار، اخلاق، تربىت و گلىشىم يالنىز بو تفككۇرون كۇلگەسىندە دىرلىندىرىلىردى و بو مسىرىن بىر پارچاسى اولاراق استعمارچىلار آراسىندا بىرىنجى و اىكىنجى دونيا ساواشى يارانىر و دونيا قانا بولاناراق ۶۰-۷۰ مىلىوندان چوخ اىنسان يالنىز ساواش مئىدانلارلرندا اۋلدو، يوز مىلىونلارچا اىنساندا ساواش ائرىندە تلف اولورلار، اىنگىلىس و روسلارلر تىشۋوئايىلە اىراندا نفوسون اوچدە اىكىسى قحطلىك ائرىندە اۋلدورولور، نە واركى ائىتىك دىشىمى ائرىندە بو استعمارچىلارلر اىستەدىگى، اويونچاق حكومت قورولسون، و بىلەلىكلە قاجار دۇولتى يىخىلدى و اىنگىلىسلرلر تربىت

ئىدىيەگى بىر گۈرۈلى واسىپەسىيە، پەلۋى ھۆكۈمىتى ايش باشىنا گىتيرىلدى، ھەر ھالدا بو دۇنمىن تەفككۈرۈ نىشان وئىرىدى، اىنسانلار يئنى بىر فلسفەيە احتىاجلارى واردى و اىنسانلىق سادەجە تىجروپە چى دوغا بىلىملرى ويا مئتافىزىكسل ھگل فلسفەسى اساسىندا، ھركت ائدرسە دونيانى داھا كۆتۈ گۈنلر گۈزلەيە بىلىردى.

آبرى دئىشە، ھم دوغابىلىملرىنە داىالى فلسفە و ھم ھىگىل فلسفەسى يۇنتمى نىن تىك يانلى خىالچىلىغى اۆزۈندىن، ۱۹ونجو يۈزايىل و ۲۰يىنجى يۈزايىلن اىلىك يارىسىندا فلسفە اسكى آتلامىنى ايتىر، ائورەنسل بىر بىلگى اولماقدان چىخار. يىنى فلسفە آلاىنداكى چالىشمالار بىر چىخمازا گىرر، بو دورە فلسفە، اىنسان و دونيا مسئلەلرى يئرىنە، سادەجە گلىمىش گىچمىش فلسفە سىستىملرىنى، يۇنتم مسئلەلرىنى الە آلىر؛ اىنسانلىغىن گلەجىك اومودلارى باخىمىن دان او سىرادا، باشارىلى گۈرۈنن دوغا بىلىملرىنە تىقلىد ائدىلىردى، آبرىجا فلسفەدە بىر طرفدن يانلىش بىر تارىخىلىك بىلىنجى اولان «تارىخىسلىچىلىك» (historicism)، اوتورىتە سىندە اىدى، اۆتە يان دان پراگماتىزم دالغاسىدا ھر شىئى نىسبى لىشدىرىدى.

بىر طرفدن فلسفە آدىنا، پراگماتىزم فلسفەسى، پوزىتىۈزمە داىاناراق دونيا ھاكىملرى آراسىندا اۆزۈنە يئر آچار. آبرى طرفدندە، عمل و تارىخچىلىكدە، پوزىتىۈسىملە ھىگىلچىلىگە داىانان، ماركسىسىزم، ھكۈمتلرىن فلسفەسىنە دۇنوشر.

ماركسىسىزم

ماركسىسىزم و پراگماتىزم فلسفەسى مختلىف و طنطنەلى آدلارلا اورتايا چىخسالاردا، واحد سۆرەجىن سۈنۈجو اولاراق يول بىردىلر، اولارلىن اىكىسىنىندە بىنۈورەسى و تىلى، ائمپىرىزم بىر سىرا اصللرى اۆزەرىندە قورولموشدور، اولار ھربىرى اۆز يول يۇنتىملىرىلە دئىترىنىسىمى، بوتون مادى و معنۈى ساحالاردا يىنى مادە عالمى اىلە بىرلىكدە اىنسان داورانىش ىندادا بىنمىسەدىلر، ماركسىسىزم سۆزدە طنطنەلى شىعارلار آلتىندا ھركت ائشەدە، ھر شىئى تارىخىن بۇيوك گۈجلرى و اولارلىن دئىشە، آلت يابى يا باغلارلا، و عملدە مئكانىكىچى ماتىرىالىسم ذھنىت اىلە ھركت ائدر، و پراگماتىسىمدە ھر شىئى تىجروپە و ائىلمە باغلاراق، عملدە اونون سۈنۈجلارىنى وھى مۇنزل بىلر و تىلىمىتە دوشىرر، چونكى بو مەكتەب اساسىندا يارارلى اولمايان شى و داھا دوغروسو يارارلى اولمايان ياسا اغىل دىشىدىر، و بو بىر ائورنسل قورالدىر، آما ياسانى كىملر قویار و

كىمىلەر بىلىرلەر، آيدىندىركى گۈج صاحىبلىرى و حاكىملەر. و اونلاردا يالنىز حاكىمىتىن يارارىنى گۈرۈرلەر و بىلەلىكلە اينسان اۋنمىسىز لەشر، و بو مەكتەدە بو حالىلە، مەكانىكىچى ماتىريالىسم دىن باشقا بىر شىئى دىيىلدىر.

يەنى سۆزدە مەختەلىف آدلارلا آما اويقولامادا واحد مەحتۈيالا، كومونىسم باتىنىن شەرق اۋلكە لرىندە و پراگماتىزم دىن باتىنىن غەرب بۇلۇملرىندە خۇكوم سۈرلەر.

قورۇلۇشچولۇق و ماركسىزم

گەنچەن عەسەردە، قورۇلۇشلار سىبىيە، جەبەچىلىگە و دىئەرمىنىسمە اينانان تەفەككۈرلەر و حاكىمىتلەر، اوست قاتارلاردا ايش باشىندا اولمالارينا رەغما، آلت قاتارلاردا واراۋلۇشچولۇق فلسفەسى باش قالدىرار. آيرىجا قورۇلۇشچولۇق دا ھەمان دۇنەم، واراۋلۇشچولۇغا بىر تەپكى اولاراق، بۇيۇك گۈجلەر تەرىپىندە؛ قارامسارلاشدىرىلمىش، گەلەجەكسىزلىشىدىرىلمىش، چارەسىزلىشىدىرىلمىش اينسانى، «دىشەم / استاتىك اينسانا» دۇنۇشدورمەك اوچون اورتايا چىخار. يەنى تۈپلۈمون حاكىم قاتارلىرىندا ماركسىزم و پراگماتىزم مەسلۇت اولسادا يەنەدە او كىسىمىن تئورىيىلىرى بوش دورمايلاق واراۋلۇشچولۇق قارشىسىندا قورۇلۇشچولۇق تئورىيىنى اورتايا قويماغا چالیشار و بو تئورىيىن گەرچەكەن بەئزى دۇغا ساحالارىندا گەنچەرلى اولدوغۇندىن بىر گەللەمە چىخارداراق اونو دۇنيانىن بوتون ساحالارىندا و ھەتتا اينسان داورانىشلارىندا و تۈپلۈلوقلاردا گەنچەرلى اولدوغۇنو ساوونار.

بو خەسابلا دىمەك اولار، قورۇلۇشچولۇق، باتىدا و اۋزلىكلە فرانەدە، تۈپلۈلۇغون اوست قاتارلىرىنا مەنسۇب اولانلارنىن ايدىنۇلۇشى اولاراق، واراۋلۇشچولۇق تەرىپىندەن گەلەشەدىرىلەن آشۇرى «اۋزىلەجىلىگەن» بىر «آنتى-تەن» كىمى اورتايا چىخىشىدىر، و «اۋزەن»نىن يەرنە «ياپى / قورۇلۇش و سىستېمى» قويمۇشۇدور.

بۇيۇك سىستېمە و ياپى ايجىندە آناليز و تەھلىل مەتۇدو كىمى باخىلەيغىندا ماركسچىلىق بىر تۈپلۈم بىلىمى كىمى اورتايا چىخار و ھەر تارىخى ھادەئەنى آناليز ائەمەيە چالیشار، بىر باخىمدان ئىنئىلگىيە اوغرايان ماركسچىلىغا قارشى قورۇلۇشچولۇقدا (ياپىسالىچلىق)، بو مەكتەپ داوامچىسى كىمى آلەيلا نەمەقدادىر. بىلەكى ماركسچىلار تۈپلۈمداكى دىشەملىرىن قايناغىنى يالنىز و يالنىز اورەتەم گۈجلرى اولاراق گۇستەرىر و اوست ياپى دىيىلەن كۈلتۈر، اينجە صنعت و ياساما سىستېملىرىنى،

اورەتېم گۈجۈنۈن يانسىمالارى اولاراق بىلدىرەر، آيرىجا بو دوشۈنچە سىستېمىدە، بىرئى اۋنملى سايلىمىر، بىر حادثە، زامانى يىتېشىنچە، بىرئى دن آسىلى اولمايلاق ار ويا گىچ اۋز وئره جكدىر، دىمك اولار قورولوشچولوق آخىمى دا آيرى يۇندن بىلە بىر آناليز پىشىندەدەر. آيرى دىيىشلە باخارساق، كومونىست دۋولتلىر قورولاندان سونرا، حاكىمىتىن يارارينا اولاراق بىرئى لرى بىر كئارا آتماق، ياپى و سىستېمى گۈجلندىرەك ماركسچىلىقدا داھا چوخ اۋنمىندى. و البتدە ھەين آلقيلايش تەككۈرۈدە اونون يىتلىگى سىنە سبب اولدو. ماركسچىلىق و قورولوشچولوغون ائكىز قارداش اولدوقلارى حاقدى «موراد بىلگە» نىن بىر سۈزو يىترلى اولاجاقدىر: «قورولوشچو كلاود لئوى استراوس، «قورولوش» قاۋرامىنى ماركس و ائنگىلىس دن آلدىغىنى بىلدىرمىشىدەر. استراوس، قاۋرامى ماركسىست يۇنئەمدن آرىندىرىپ اۋز يۇنئەمىنە آلمىشىدەر» (قايناق: فلسفە نىن اسلارى، جىلد ۱).

پراگماتىزم

پراگماتىزم، تەك اولانا اۋنم وئردىگىندىن آدجىلىقلا (nominalism)، پراتىك يارارى گۈز اۋنۈنە آلدىغىن دان فايداچىلىقلا (utilitarianism)، ياخىندىر، دىمك اولار پراگماتىزمىن آراجچىلىق ويا آلتچىلىك (instrumentalism)، ايلە يارارجىلىق ويا فايداچىلىق آراسىندا گاه نالا و گاه مىخا ووران بىر فلسفە آخىمىدەر. آيرىجا دىنسل چۈزۈملەر (راھ حل لره) كۈتۈ گۈزلە باخدىغى و مئتاڧىزىك سۈيۈتلەملار قارشى اولدوغو اوچون دە پوزىتۈيۈملە اويۇم ايچەرىسىندەدەر. ھارى وئلىز (Harry K. Wells)، «ائىمپىريالىزمىن فلسفەسى پراگماتىزم» آدلى اثرىندە، فلسفە اثرلىرىندە چوخ راستلانمايان بىر اوسلوبلا، طرفسىز بىر شكىلدە پراگماتىزمى ائلىشىدەر. وئزە گۈرە باتى حاكىملىرىن ان چوخ سئودىگى «باشارى قەدر ھىچبىر شى يارارلى دىيىلدەر» قىزىھەسى، پراگماتىزم فلسفەسىنىن تەملىنى تەشكىل وئىر. پراگماتىك دوشۈنمە بىچىمى، ھانىسى آراجلارلا اولورسا اولسون، آماجا اولاشما يۇنئەمدىدەر. اونا گۈرە حقيقتىن نىسل بىر اۋلچىگى اولمادىغى اوچۈندە باشارى، ھر نۈع ائىلمىن بىرىجىك اۋلچوسودور. باشقان آيزن ھاۋىر (Eisenhower) بو ايلەكنى آتوم سلاھلارنىن ايشلەنىلمەسىنە دە اويقولار: «قناعتىمچە آتوم سلاھلارنىن ايشلەنىلمەسى، آشاغىداكى تەملى ايلەككە گۈرە اولاجاقدىر: بىر ساۋاشا گىردىيىمدە آتوم سلاھلارنىن ايشلەنىلمەسى، مەنە يارار گىترەجك مى؟... اونلارى

ايشلەتمەكلە ساۋاشى قازاناجاغىمى اۋنجه دن كسديرەيىلىسم، اولارلى ھمن ايشلە دىردىم...» گرچكەن پراگماتىك فلسفەدە بئىلە دوشونمە شەكلەندىن خارىج بىر دوشونمە شەكلى يوخدور. جئىمىز، حقيقتى «نقد دىر (cash value)» فېكرىنە يئندىرەرك، فلسفەسى نىن كۈتۈ بىر شۆھرت قازانماسىنا سبب اولور. گرچكەن پراگماتىزم، فلسفەنى دىرسىز قىلان بىر مشغوليت، دىگر بىر ايفادە ايلە، دار آنلامدا من مركزلى و ماتىريالىست آماج لارىن گرچكەشمەسىنى ھەدفلەين، بىر فلسفە اولاراق گۈرۈلور. عىنى زاماندا پراگماتىزم، آمىرىكان رقابتى نىن، سالدىرقان ليغىنىن و ماتىريالىزمى نىن سوموتلاشماسى اولاراق آلقيلا نىر.

يئەدە ھارى وئزە گۈرە، پراگماتىك دوشونمە بېچىمى، اۋنجه لىكلە كاپىتالىست صىنىف نىن دونيا گۈرۈشۈنۈ دىلە گتيرىر. سونرادا بورژۈوا ايدئولوقلار نىن بىر اورونو اولاراق اورتايا چىخار. وىليام جئىمىز، ھرھانسى بىر تانرىيا اينانمانىن چئشيتلى يارارلارلى اولابىلە جگىنى ايفادە ائدر، و تانرىنىن وارلىغى بوتون بونلار نىن، يارارلى اولماسىنا باغلى دىر. اگر بونلاردان ايستەنن سونوج آلينا مىرسا مثلاً: تانرىيا اينانماق كىشىنى تسلى ائتمىرسە، چئشيتلى قورخو و اندىشەلرلى آرادان آپار مىرسا، پراگماتىزمجە مطلقە اينانمانىن بىر يارارلى يوخ دئمكىدور.

پراگماتىزمجە گۈرە، منىم اوچون ايىي اولمايان گرچك بىر دوشونجە قبول اندىلمەمەلى، اونون يئرەنە آماج خىدمت ائدن بىر دوشونجە قويولمالى دىر. گلەنن نوقطە پراگماتىزم اوچون اصلدىر. پراگماتىزم ھىچىر قورالا و اساسا باغلانمايان، باغلاندىغى قورال لارلى دا زامانا و شرطلرە گۈرە ھمن دىشدىرمە قابىلىتىنى سىرعتلە گۈستەره بىلن بىر حقيقت آنلايشىنىن فلسفە سىدىر. پراگماتىزمجە داھا ايىي يە اينانلان شى، حقيقت دىر. بو شىلر ھانسى توردن دىر؟ ھىچىر اۋلچك و معيار اولمادىغىن دان، مۇھتملاً گرچك و اويدورما ھر شى و ھر كس اولابىلر. پراگماتىسمدە «حقيقت اۋزىللىك» دىر ايلكە سىندە حقيقت نىن دونيادا اولما قىسمى اونودولور.

—جئىمىزە گۈرە، تجربە، تەك و ان اۋنملى شى اولاراق، اينسان حياتىنى اينشا ائتمەدە اونا گۈۈنمەلى يىك، و دقت گۈستەرىرسك اونون پئىداگۈژىك خصوصىتىنى گۈرە بىلر يىك. يوخارىدا سۈيلىندىكى كىمى، پراگماتىسم، ھر شى، تجربە و ائىلمە و يارارلىلغا باغلايار و بو اساسدا يارارلى اولمايان شى و داھا دوغروسو يارارلى اولمايان ياسا عاغىل دىشى دىر، و بو بىر ائورنسل قورال و ياسادىر، آما ياسانى كىملر قويار و كىملر بلرلر، آيدىندىر كى گۈج صاحىبلرلى

و حاكىملار. و اونلاردا يالنىز حاكىمتىن يارارىنى گۈرۈرلر و اينسان اۋنمىزله شر، و بو مکتب بو حاليله و سونوجويلا، مئكانىكىچى ماتىريالىسم دن باشقا بير شى دئيىلدير.

اصلينده پراگماتىزم وارلىغى بير بوتون اولاراق اله آلماغى دوشونمور يعنى بيرئى وارلىق ايچينده يوخ، بلکه سويوت و انتراعى حالدا اۋنمىسە يير، و دئمک اولار بيرئى چىلىگى منفعت اوداقلاريندا اۋنمىسە يير. بو نوع آقلايىش آزينلىقلارى و اۋزگەلرىنى دىشلماق و گرە ييرسە آرادان قالدیرماق دئمکدير.

گرچکدن ده پراگماتىک يۇنتم، دين و اينانچ موضوعلارى دا داخيل اولماق اوزره، حياتين بوتون يۇنلرىنى احاطه ائدن، بير ائيلم فلسفەسى، شەکلينده اورتايا چىخىشىدیر. بونولا بيرليکده بو فلسفە نين پراتىک حياتا يانسىمالارى ايله سونوج آلماداکى باشارىسى بعضى سياسى و ائکونومىک آخيملارین دقتىنى چکىشىدیر. باتى و اۋزليکله آمريکان يايىلماجىلىغى و کاپىتالىزمى ده پراگماتىزمين بو باشارىسىنى اۋز هەدفلىرى دوغرولتوسوندا ايشلتمکدن چکىنمەمىش گۈرونورلر. اساساً بو اولومسوز گۈرونوتو ده پراگماتىزمى اۋز آماجلارى دوغرولتوسوندا بير آز دا يارارجىلىق شەکلينده ايشلەدنلرین پايى واردیر.

هوسرل ين فنونمئولوژىسى و ياشام دونياسى

۲۰. يوزايله گلينديگىنده دورومون هيچ ده آيدىنلانما (رونسانس) ايدئاللىرىنه اويقون گئتمە يە جگى، و فلسفە نين عاغىلچىلىق قولونا و يئنه ده يالنىز تجربەنى هر حقيقتين قايناغى بىلن قولونا، اولان ايىمسر اعتمادين، توپلوما گۈزلەنيلن اۋزگورلوک و رفاهى گتىرمە دىيى آنلاشيلير.

آوروپادا سياسى دنگەلرين ديشمە سىيله، بىلىم و فلسفە ده بير «کريز» ايچينه گيرر. هوسرل ۱۹۳۵ده کى ويانا درسلىرىنده «آوروپالى اولوسلار خستەدير؛ آوروپاين اۋزو کريزدهدير» ديهەرك بونو اعلان ائدر، و اونا گۈره بو «کريز» ين قايناغى، مودئرن بىلىملردهدير. فقط مودئرن بىلىملرده کى کريزى يارادان، عاغىل دئىلدير؛ تئوريک باخيشا يئرلەشەرك گوندهليک ياشامى، اۋزونون اساس تملى اولان ياشام-دونياسىنى اۋنودان، اۋزەنى تجربە سىندن آيىران و تجربە سىنى مطلق تجربە يە يئنديرگە يەرك اونون چوخلو قۇرولوشونو يوخ سايان پوزيتيويست دونيا گۈروشودور، يا دا باشقا دئيشلە بىلىمين پوزيتيويستىک يئنديرگمە سىدير. حتى هوسرل گۈره «پوزيتيويزم، دئمک اولار، فلسفە نين باشىنى اوچورموشدور». آيرى دئيشلە

ھوسئىرل عاغلار قارشى دىيىل دىر. او، كرىزىن سىبى اولاراق آراجىسالاشدىرىلمىش عاغلى گۈرمىكەدە دىر، عاغلىن اۋزۈنۈ دىيىل.

ھوسئىرل دىيىشلىك بىيۈفۈزىكسىل (سوموت دوغال-بىلىمىل) دىيىلىنلەر، «نسل» اولما ادعاسىلا اۋزىل اولان ھەر شىئى و تىجروپەنىن چۈخلۈ يانلارنى سۈيۈتلەر، دۈنيانى كىمىتلىدىرىر، رىياسىلىدىرىر و اينىنىن دۈنيايلا اولان واراۋلۇشسال ارتباطىنى، دۈنيانىن آنلامىنى اورتادان قالدۇرىر. طىبىت بىلىملىرى، «نسل» اولاراق ايشا ائىدىكلرى دۈنيايا دىر سۈلالارنى آچىغا چىخارىر كىن دۈنيانىن آنلامىنى، واراۋلۇش سۈلالارنى گىزلىر.

اصلىندە مودىرن بىلىملىرىن اولقۇ/ اولۇتۇ دىيى شى بىر سىرا اولاي لارىن، نىسلىلىك/ عىت و زامانىلىق باغىتى سىيلا دۈزەنلىمەسى و يان يانا قۇيولماسى دىر. قىساجاسى «يالىز جا اولقۇ- بىئىلى بىلىملىرى، يالىز جا اولقۇ- بىئىلى اينىنلار يارادىرلار» (يەنى اولقۇ و اولۇتۇلار اساسىندا اولان بىلىملىرى، يالىز اولۇتۇلار ھەر شىئىن اساسى كىمى گۈرن اينىنلار ۋۇجۇدا كىتىرىر).

ھوسئىرل، دۈنيادىكى اولۇب-بىتىنلىرى، تىك تىك اولۇتۇ اولاراق الە آلىب و بونلار ۋۇلچىن، پوزىتۈيىست نسل بىلىملىرى قارشى، دۈنيااچىندە مەشھەدە و رىصد اولۇنابىلىر، مەيدانا-گىلمەلىرى (occurrences) آنلاماغى تىكلىف ائىدىر. بىئەلجە بىلىم پارچالانىمىش بىر دۈنيانى دىيىل، سىنىرسىز رابىطەلرىن ھۇرۇتۇسۇ اولان بىر بوتۇن اولاراق دۈنيانى الە آلىب اونۇ تىۋىرلەيەبىلەجىكىدۇر.

[مەللا بىر مۇسقى پارچاسىنى نىزدە تۇتۇدۇغۇمۇزدا تىك تىك نۇتلار ۋۇلچە ائەدەبىيلىرىك آما اونلار تىك تىك، اينىنىن يارارى باخىمىندان يەنى لذت آپارايىلەجىكى باخىمىندان ھىچ بىر آنلامى يۇخىدۇر، اونلار يالىز بىرلىگىن اچىندە گۈرۈلۈرسە يارارلى حالا گلەجىكىدۇر.]

فلسفەنىن ۱۹۷۰ يۈزايىل و ۲۰ يىنچى يۈزايىل اىلك يارىسىندا چىخمازا گىرمەسى سىبىيەلە آرتىق ارسۇو آنلامىندا، اۋنچەدىن طرە اولۇنۇش قۇرۇسۇل/خىالى بىر يۇنئەمە دايانمايان، دۈنيااچىندا فلسفى بىر بىلگى ائەمەيە چالىشان بىر فلسفەنىن دۇغماسى لازىم ايدى. ايشىدە فلسفەنى بىلە بىر دۇنۇم نۇقطةسىنە قاۋۇشۇدۇرۇن، بىر مىنچى يۈزايىل باشلانچىندا اورتايا چىخان ائەمۇندە ھوسئىرل «فەنۇمئۇلۇزى» سى اولدۇ. يەنى ائەمپىرىزم و ھىگىل بىن مۇتافىزىك اساسلى فلسفەنىن تىخانىقلىغى (بىن بىستە دۇشمەسى) و يانلىش مىسرىنىن دىيىشدىرمەسى اۋچۇن، ھوسئىرل بىن «فەنۇمئۇلۇزى» فلسفەسى اورتايا چىخىدى. ھوسئىرل بىن بۇيۇك باشارىسى، فلسفەنىن اۋزىل بىر آراشدىرما آلانىنىن وار اولدۇغۇنۇ، و بونۇندا «اۋزىك آلانى» اولاراق

گۈستىرمەك اولدۇ. ھۇستىرل بونو سادە جەايەلەرى سورمەكلە قالمادى، اۈز آراشديرمالاريايلا گۈستردى دە.

ايلەك كز «فئومئولۇزى»؛ اونون چۇخ اونلو اولان «فلسفە، فلسفەلردن دئىيل، شئىلردن حرەك ائتمەلى، فئومئولرە دۇنمەلى» مەھومويلا ايشە باشلار. آرتىق فلسفە، قديمى سىستىملىرى، اونلارين ائلشديرى سىنى يا دا ھەرانسى بىر بىلىمە يۇنلمەيى بىراخارق، فئومئولرە، شئىلر آلانينا يۇنەلر. فقط فئومئولۇزىن سۇزونو ائندىيى فئومئولرە ايلە بىلىملرين گۈستردىيى فئومئولرە آراسيندا نە فرق واردير؟ ھۇستىرل يىن فئومئولۇزى سىن دوشونديو فئومئولرە، «اۈزەك» (essentia) فئومئولرەيدىر، و فئومئولۇزىك طرزلە آراشديرمالارينا باشلايان فئومئولۇزى، اولاي بىلگى سى دئىيل، «اۈزەك» بىلگى سى آلدە ائتمەيە چاليشير. و اونو الە گتيرمەك اوچون فئومئولۇزىك رندو كسيون (فئومئولۇزىك يئندىر گەمە) يۇنتمىندن يارارلانيردى و ھۇستىرلە گۈرە، تئورى، دئىداكتىو/تۆمەنگىلىملى حرەك ائتمەك زوروندادير. فقط توصيفى بىر بىلىم اولان فئومئولۇزىدە، آچىقلاناچاق، تۆمەنگىلىملى اولاراق استىتاج چىخارايلاچاق ھىچبىر شئى يوخدور. يعنى «اۈزەك»لر ھاققىندا كى بىلگى، ھىچبىر شەكىلدە وارلىق (ئال وارلىق) ھاققىندا بىر شئى سۇيەلمەز، سۇيەلمەز. بو سىبلە دە يالنىز «اۈزەك» ھاققىتلرىندىن حرەك ائندىلەرەك آن كىچىك بىر اولاي ھاققىتىنە واريلاماز. ھۇستىرلە گۈرە «اۈزەك» آلانى چۇخ گنىشىدىر. چونكو ئال اولان ھە شئىن، بوتون اولايلارىن، خيال آلانىدا قالان شئىلرين دە «اۈزەك»لرى واردير.

گۈرۈنتۈبىلىمى بىر فلسفە قولو اولاراق اصليندە بىر آراشديرما و اينجەلەمە مەتودو كىمى دوشونولمەلىدىر، بو يۇنتم دوغرولتوسوندا آراشديرماچى شئىلرين گۈرۈنتولرىندىن يولا چىخاراق اونلارين اۈزەكلرينە دوغرو گتتمەلىدىر، اۈرنەك اوچون بىز بىر قىرمىزى گۈلدن، قىرمىزى ياپراقدان ويا قىرمىزى داشدان، قىرمىزى رەنگىن اۈزىنە يئىرىرىك، قىرمىزى رەنگىن اۈزەكىنە يئىشىدىگىمىزدە، داھا او قىرمىزى اولان بىر نەسە يوخ، بلكە يالنىز و يالنىز قىرمىزى رەنگىن اۈزو، قىرمىزى رەنگىن اۈزى واريدير. ايندى بىز بىر اۈزەك تانيرىق كى او مطلق و ابدى بىلگى دىر، و دىشمىزدىر؛ قىرمىزى رەنگە تاي ھە آيرى بىر شئى و ھتى ايندىيە كىمى گۈرمەدىگىمىز شئى اوچوندە، بو يۇنتمى اوبقولامالى يىق، چئورە، اۈزەكلو، نۇم، شەت، تەجروبە و ھە بىر تۈپلۈمسال ويا آيرى سورون وارسا بىز اونون اۈزىنە يئىرىرسەك، مەئلەنن اساسىنى چۇزموش اولاراق، آيدىندىركى بو يۇنتم و بو يول چوخدا راحات و سادە بىر ايش دئىلىدىر بۇيوك ھەت،

چوخلو بىلگى و طرفسىز و تعصبسوز بىلگەلىك اىستىر، و بوتون بونلار اطرافىمىزدا و اىچىمىزده ياشايان و بىزلىرىن اونا ال تاپايىلەجەيمىز شىلردىر آما چالىشماق و چالىشماق اىستىر.

-يىنى دونيا اينشاسى : هوسىرلىن آتلايشىندا، يىنى دونيا اينشاسى مسئلەسىدە بۇيوك اۋنمە صاحىدىر: من اۋزومو بىر اينسان اولاراق آتلايىلىم اۋچون، داها اۋنجه باشقا اينسانلار بىرر اينسان اولاراق آتلاماق زوروندايام؛ منىم اۋزومو بىر من-اينسان اولاراق آتلايىلىم اۋچون، منى بىر اينسان اولاراق آتلايان باشقا اينسانلار، منى بىلە آتلايدىقلارنى آتلامىش اولماليام. من، «اينسان» اولاراق منى آتلايانلار شىرط توتماقدايام. من، اينسان اولاراق، داها اۋنجه قۇردوغوم باشقا اينسانلار، مئيدانا گىتيردىيى اينتروسوبژىكتىو-اوبژىكتىو (اۋزنە-نسە آراسى مسئلەلرلە باغلى) جانلى بىر دوغانىن عضوۋىم. من اۋزومو، بدنمىن-روحومون بىلىنچىنە آنجاق اينتروسوبژىكتىو (اۋزنەلر آراسى) آلاندا وارىرام (اويگور، ۱۹۹۸، س. ۱۸۲).

-گۈرۈنتۈبىلىمى حاقدى بىر نوكتەيەدە اشاره اولونمايدىر، بو يۇنتمىن تمللىرى هوسىرلەجە آتلىدى آما بو او دىمك دىيلىدى كى هر شى آيدىن اولدو، دىمك اولار يالنىز اوزون بىر سورج و گىدىش باشلانلىدى، بو يۇنتمى اويقولاماق اۋچون هوسىرلدىن سونرا گىلدرە چوخلو آزالتمالار و آرتىرمالارلا، اۋزلىرىنە خاص بىر فنونمىنولۇزى يۇنتمىلە ايلرلە دىلر، مىرلۇپونتى، سارتر، شىلر، شوتر و دىگرلىرى هر بىرى اۋزلى بىر يۇنتمە اما گۈرۈنتۈبىلىمى اساسىندا آراشيدىلار و بۇيوك بۇلقولاردا ال تاپيدىلار آما يىنە اوزون ابدى بىر يولچولوق اۋنوموزدە دىر.

واراولوش فلسفەسى

هوسىرلىن گۈرۈنتۈبىلىمى اوزەرىندە قورولان چاغىمىزىن يىنى و اۋنملى فلسفە قوللارنىدان اولاراق، واراولوشچولوق فلسفەسى يىر آلماقدا دىر. واراولوشچولوغون تمل قاوارامى واراولوش دور، و بو فلسفەيە گۈرە واراولوش، اينسانىن اصىل واراولما بىچىمىدىر.

چوخو ماركسچى تحليلچىلرە گۈرە، ۲. دونيا ساواشى سونراسى، اينسانلار اومودسوز، گلەجكسىز، بىلىنەمزچى، قوشقوچو، نىھىلىست، گوۋنسىز، سورۋلشمە، وضعىتىنە دوشدولر، واراولوشچولوق، توپلومون آلت قات و اورتا قاتلارنىن تفككورو كىمى، بىر فلسفى آخىم اولاراق اورتايا چىخدى، البتدە مختلىف تحليللرە رغماً، بو مکتب بىرىلرى اومودلاندىرماغا سئوق وئرمەيە چالىشىدى، كولتور اينجە صنعت آلاينىدادا اولدوقچا اتكىلى اولدو.

واراۋولۇشچولۇغون تىل ايلكەلرىنى بىلە سىرالاماق اولار: اينسانين دىقتت مركزينه آلىنماسى، اينسانين سوموت بير اۋزنى و بيرئى اولاراق گۈرۈلمەسى، واراۋولۇشون اۋزك دن اۋنجه ليگى ايلكەسى و اونون تىلىنى اۋز گۈرۈلكدە آختاريلماسى، بيرئين اۋزو اۋزونو دۈنۈشدۈرمەسى (متحول ائتمەسى)، اۋز گۈرۈلك و سوروملۇق رابطەسى، حقيقتين اۋز نللىك اولماسى ايلكەسى، آكتۈرون باخيش آچى سين دان فلسفە چىلىك ائتمك و فلسفە ياراتماق و يازماق، سوروملۇق گرەي اينسانين سيختيتيا و ھۈيوشنەيە گيرمەسى و ايلرلەمك اوچون ھۈيوشنەين بير محريك اولماسى.

واراۋولۇشچولارين نظريندە فلسفەين وظيفەسى: واراۋولۇشچو فلسفەلرين اۋنملى خصوصيتى، فلسفەين مشاھدەچى نين يئرئە آكتۈرون باخيشيلا ياراديلير اولماسى دير. آكتۈرون باخيش آچى سين دان فلسفە چىلىك، قيساجا، بو اوچ پرنسپە دايانير: فيلوسوفون الە آلدیغی فلسفی پروبلئم، (۱) مصنوعی و اۋیدورما آکادئمیک بیر پروبلئم اولمايىب فيلوسوفون اۋز ياشام تجربە سيندن قايناقلانمالى دير؛ (۲) فيلوسوف اوچون حياتى اۋنم داشيمالى دير؛ و نهايت (۳) بيرئين باخيشيندان چۈزۈلمەيە چاليشيلمايدير.

دئمك اولار كى، واراۋولۇشچو بير فيلوسوفون گۈزۈندە، فلسفەين اصيل ايشى، بيرئين اۋنملى واراۋولۇشسال فلسفى سورولاردان قاچماسىنى اۋنلەمك دير. بيرئى نسل و كسين اولاراق يانیت وئريلمەسى مومكون اولمايان فلسفى سورولارلا اوغراشمانين يارارى اولماديغىنى دوشونوب، اونلاردان قاچايلىر. واراۋولۇشچولۇق ايسە، بو نوقطەدە، بو قاچيشى اۋنلەمەيە، بيرئىلرى ھر توردن دوگماتيك يوخوسون دان اويانديرماغا، اونلارى بير بيرئى و اينسان اولمانين نە آنلاما گلديگىنى كشف ائتمەيە چاغيرماقدادير. فلسفەين ايشى، آرتيق، ھر كس اوچون قبول ائديلمەسى گرەكن دونيا گۈرۈشلىرى اۋيرتمك دئيل؛ فقط سورولارى گرچك يوردونا يعنى واراۋولۇش ايچيندە كى سوموت بيرئين قلىبنە يئرلشديرمك دير.

واراۋولۇشچو آنلامدا فلسفە، بىلە ليكلە، بير يان دان بيرئى، سئچيم ايمكانلارينين نەلر اولدوغو حاقدآ ايدىنلاتماغا، اۋتە يان دان دا اونا اوريچينال سئچيمين نە اولدوغونو يا دا نە اولماديغىنى گۈسترمەيە چاليشماقدادير. بو دورومدا واراۋولۇشچو فلسفەلر بيرئين اۋزو اۋزونو دۈنۈشدۈرمەسىنى آماجلايان بيرر و فعاليت اولماقداديلار. كىثر كئگارد دان هايد گترە قدر هاردايسا توم واراۋولۇشچو فيلوسوف لار، يازديقلاريني اوخويانلارى - پاسيف بير اوخوما يئرئە

بو اوخونانلاردان حركتلىك درىن و كىشىلىك بىر شەكىلدە ئۆز واراۋولۇشسال پروپىللىمىلىرى ئۆزىدە دوشۇنمەيە، ئۆزلىرىنە ئايد ئۆزىلىك حەقىقەتلىرىنى تاپماغا چاغىرىلار.

عمومىيلىككە (گەنچىمىشە) فىلسەفەدە، «حەقىقەت»، ئىنسانىن ئىستەك و ئىحتىاجلارنىڭ دان باغىمىسىز بىر نىسئىلىك مىعارىيەلە سىنىرلانمىشىدۇر. حەقىقەت قۇراملارنىڭ، ئان ئۆنمىلىرىنىڭ بىرىسى ئولان «ئوقۇنلۇق قۇرامى» ئىدا بو دوروم ئاچىقچا ئىفادە ئىدىلىر. قۇراما گۇرە، بىر ئۆنمەنىن/فەزىيەنىن حەقىقىتى ئونون ئولقۇلار ئوقۇنلۇغۇ ئىلە ئانلاشلىر.

فقط واراۋولۇشچولۇقتا حەقىقەت ئولقۇلار ئوقۇنلۇق سىبىيەلە ئولچولمور، بونون ئىرىنە بىرىنىيە مەخسۇس و ياشانابىلىر ئۆزىلىك بىر تەجرىبە كىمى دىرلەندىرىلىر. بو باخىمىدان واراۋولۇشچو فىلسەفەلەر، گەنلە، نىسئىل حەقىقەت ئولچوتو ئاقتارىشىنا قارشى بىر ئىللىشىدىرى ئولاراق گۈرۈلمۈشەدۇر.

واراۋولۇشچولار گۇرە، ئۆزىلىك حەقىقەت، زامان ئىچىندە كى مىن، گرچەك كىشىنىن حەقىقىتى ئىكەن، نىسئىل حەقىقەت زاماندىشى ئولان حەقىقتىدۇر. نىسئىل حەقىقەتە ئولاشماق مىنم ئۆز دىشىما چىخمام ئانامىنا گىلەر. ئايرى دىئىشەلە واراۋولۇشومون تىملى ئولما ئانامىندا مىنم ئولان حەقىقەت، نىسئىل بىر حەقىقەت ئولمازدۇر. زىرا واراۋولۇشچولار ئوچون حەقىقەت، سەھىب ئولوناجاق بىر شى ئىدىل، ئىچىندە ئولوناجاق بىر شى دۇر. واراۋولۇش، ئاتا، بو ئۆزىلىك حەقىقىتىن ياشانماسىدۇر.

—سەرتىن ھوسۇرل ئۆزىدە يازمىش ئولدو غۇ مەقالەسىندە دىر «بىلىنچ و نىسە ئىنى ئاندا ئىرىلى ئولان دىر»، ئىنسان واراۋولۇش، ئۆز خارىجىندە كى شىلرىن داياناغى ئولمادىغى كىمى بىلەرلەيىجىسى دە ئىدىل دۇر، و «ھەر شى دىشارىدادىر: ھەر شى، و تىنى ئۆزوموز. دىشارىدا، دونىدا، ئۆتە كىلەرلە بىرلىككە. بو، ئۆزوموز تاپايىلە جەگىمىز بەشى گىزلى ئالانلار دا ئىدىل دۇر؛ يولدادىر، شەھىر دە دۇر، قالا بىلەن ئورتاسىندا دۇر، شىلر ئاراسىندا شى، ئىنسانلار ئاراسىندا ئىنسان دۇر»

سەرتىن ئانلايدىغى و ساۋوندىغۇ ئانلامدا ئايدىن، ئىستىرائىلم ئالانىدا ئىستىرازى مىزىندە ئولسون، ئاساسدا ئايدىن ئايدىن كىمى گۇستەرن كىفەت، ياشادىغى زامانىن دونىاسىنا سىرت و دالىن چىۋىرمەن، بو دۇنمىن گرچەكلىكلەرنىڭ و چىلىشكىلەرنىڭ قەچىنمەن، عەكسىنە توتومونو و ئىلمىنى بو گرچەكلىكلەر و چىخمازلاردان حركەتلىك ئولۇش دوروب بىلەرلەن تەۋىر دۇر.

بو ئانلامدا سەرتىن بىر بوتون ياشام دوغۇلتوسو بو باخىشىن دوغۇلانىماسى دۇر. دىمەك ئولار، سەرتىن سەركىلە دىيىسى ئايدىن تەۋرى و كىشىلىكى، واراۋولۇشچولۇغۇن ادبىياتدا كى ئىتەكىن

تمىلىجى سى اولاراق قبول ائىدىلن داستايوۋىسكى نىن سۆزونو تايد ائدر كىيىتىدە دىر؛ «هر اىنسان، هر كس قارشى سىندا هر شئىدن سوروملودور». بو سۆز سارترىن آنلادىغى و اۋرنگىنى سىرگىلەدىيى آنلامدا آيدىنن داورانىشىنىدا گۈزل بىر آچىقلانماسى كىمىدىر.

واراولوشچو وحدت وجود

تارىخى آدىلا «وحدت وجود» ويا «وارلىقدا بىرلىك» شىكلىندە تانىنان تصوفى دونيا گۈرۈشو، تورك اىسلام تارىخىنن، ان ياقىن و آنلاملى فلسفى باخىشى سايلىر، وارلىقدا بىرلىك فلسفى گۈرۈشون تمللىرى بونلاردىر: (۱-وارلىق حادث اولماي اراق ازلى و ابدىدىر، ۲-تانرى ائورندە ايچكىندىر ۳-تانرى وارلىغىن ان متعالى روجودور، ۴-واراولوشچولوق ان اۋنملى تفككوردور، ۵-تانرى هئجواخت موجود ياسالارى پوزماز)، بو مکتب آذربايجان توركلرىنن، اصلى دونيا باخىشىنى تشكىل وئىر، و ئىنى دونيا دىرلر يىلەدە بۇيوك اۋلچودە اۋرتوشمىكەدە دىر. بو حاقدە «فلسفە نىن اساسلارى» كىتابىندا يئتەرىنچە بىلگى وئرىلمىش دىر و ماراقليلار او قايناغا رجوع ائدە بىلرلر.

گۈرەلىلىك ويا نىسبىت نظرىه سى

گۈرەلىلىك نظرىه سى بىلىم دونياسىندا و انشتىن يىن مقاله سىيىلە ۱۹۰۵ دە اورتاي چىخىدى بو نظرىه نىن تمل داباناغى، «حركتىن گۈرەلى اولماسى» اصلى دى، بو اصل اساسىندا اوزاي و زامان- يىن مطلق بىر كئفىتى اولماي اراق، گۈرەلى و نىسبى دىلر، و هر گۈزلمجى يە گۈرە نىسبى اولان بىر مختصات سىستىمى موجوددور. بو اصل فلسفە و اخلاق ساحاسىندا بۇيوك ائتگى ياراتدى، دئمك اولار او دۈنم فلسفە قوللارىدا بو اصلدن تائىر آلدىلار، بعضىلرى منفى جەتدە (پوزىتىوىسم و اۋزلىكە پراگماتىسم) و بعضىلرىدە مثبت جەتدە (واراولوش فلسفە سى و گۈرۈنتۈبىلىمى) هر شئى نىسبى گۈرە يە باشلادىلار. وىليام جئىمز، اخلاقى گۈرەلى اولاراق، هر اىنسان و يا قروپلار يىن آلانىنا يئندىردى و يا واراولوش فلسفە سىندە «حقىقت اۋزلىكىدىر» سۆزو، وارلىق ايچىندە بىر نوع نىسبىتە سۈيكنمىدىر. آيرىجا بو نظرىه بىر پوپولتر بىلىم تئورى سى اولاراق اىنسانلار يىن گۈنلوك حياتىندا بۇيوك تائىر بوراخىدى. البتدە فلسفە آلانىندا و داها دوغروسو آراشدىرما آلانىندا بوجور مفهوملار يىن تارتىشىلماسى لازىم اولدوغو قدر چوخدا

فايدالىدىر، اما سادە شەكىلدە عموم خالق آراسىندا و اخلاق آلانىندا، گۈرۈلەلىك قاورامى چوخ خام و چىيى حالدا ايشلەنەلمەسى قايقى وئرىجى دىر، و بونا مطلق گۈرۈلەلىك دىيىلىر. ايندى اينسان هر شئە گۈرۈلەلى باخىر، بىرى دانىشاركن دىيىلىر هر شئى نىسبى دىر، او سۈزلر اونا گۈرۈ دىر و منە گۈرۈ ئىلە دىيىل، بورادادىر كى فلسفە بو مسئلە يە داها درىن باخمالىدىر. و اونو منطىقى و دوزگون يولونا سالمالىدىر.

مطلق گۈرۈلەلىك گۈرۈش، هر كۈلتۈرون دوغرو و يانلىش لارى نىن اۈز ايچىندە دىرلندىرەلمەسى اوستونە قورولموش دوشونجە بىچىمى دىر. بو گۈرۈشە گۈرۈ، دونىادا تەك بىر دوغرو اولمادىغىنى دىمەك مومكۈندۈر، و بو اساسدا مثالا يامىمالار (وحشى اينسانلار) اينسان يىمەسى دوغال و دوغرو دۈر. ويا سوداندا حالدا دۈم ائدن قادىن سۈننىتى، اوردا ياشايان توپلۇقلار نىن كۈلتۈرونون بىر پارچاسى اولاراق گۈرۈمەك، و اينسان حاقلارى سۈيلىمى نىن خارىجىندە توتماق مومكۈندۈر. مطلق گۈرۈلەلىك گۈرۈشۈنە صاحىب اولان شەخس، هر كىس نىن حەقىقىتىنى برابر گۈرۈسەدە، سىچىم واخىتى اۈز حەقىقىتىنى دوغرو بىلىر، آيرى دىيىشلە اۈزۈدە شايد بىلمەيەرك، بىر اوستون حەقىقت اولماسىنا اينانير و بو مسئلە نى افلاطونون استدلال ايله دىرلندىرسەك، گۈرۈلەلىك تئورىسى نىن اصلى گۈرۈشۈنە، ترس دۈشۈر و حەقىقت كامىل حالدا گۈرۈلەلىك دىن چىخىر و مطلق گۈرۈلەلىك سوال آلتىنا كىتىدۇر.

آيرىجا مطلق گۈرۈلەلىك قورامى اۈزۈ بىر پارادوكس سايلىر، چونكى بو گۈرۈش اساسىندا، گۈرۈشۈن اۈزۈدە گۈرۈلەلى اولاراق، اعتبارىن الدن وئرىر (مقايسە ائدىن بو فرضى جۈملە ايله: «ارسطو يونانلىدىر، ارسطو دىيىر يونانلىلار يالانچىدىر»، بو جۈملە بوتونىلە سوال آلتىندا دىر).

گۈرۈلەلىك و اخلاق حەقىقىندا ان دىرلى مطلبلردن بىرى فىلسوف مىشل برانت شىرمەر "ن سۈزلرىدىر (Michael Brant Shermer). شىرمەر گۈرۈ، شىرپسىز هر كىس اوچون كىچىرلى، مطلق اخلاق ايلەكلرى تەك تەملى اولاراق، هر شىيى بىلن و هر شىيە گۈجۈ يىتىن بىر تانرى نى دوشۈنن و حالا مطلق بىر اخلاق اۈيرەتىسى آرايان اينسانلار، «دوئاوستو بىر يانلىسامانين پنجه سىندە» ياشاماق دىلار. بو حالدا مطلق اخلاق ايلەكلرى يوخسا، و اخلاقى ايلەكلرى ائورىم و تارىخىل شىرپلرىن بىر اۈرۈنۈيسە، هانسى ائىلمىن اخلاقى جەتدىن دوغرو، هانسى سى نىن يانلىش اولدو غونو، بىللى ائتمەن بىر يولو يوخمۇدۇر؟ هر شىيە مباح مىدىر؟ اونون جاوابى خىيىردى. او اخلاقى مسئلە نىن دوغرو لاماسى اوچون اۈچ مەيار وئرىدۇر: سۈرۈ، موتولۇق، اۈز گۈرۈلۈك ايلەكەسى.

دونیادا بیر چوخ توپلومدا قیزیل قورال کیمی اولان سواللار: «اؤزونه نجور داورانیلماسینی ایسته ییرسن قارشیندا کینادا ائيله داوران» ایلکه سی، و «بو منه ائدیلیدی نه حیس ائدر دیم؟»، ویا «بونو ائتسم باشقاسی نه حیس ائدر؟» ان دوزگون اخلاق ایلکه لری دیر.

«موتلولوق ایلکه سینه گؤره، هر زامان باشقاسینین موتلولوغونو عاغیلدا توتاراق موتلولوغو آراماق و اصلا باشقاسینین موتسوزلوقونا یول آچاراق موتلو اولماغا چالیشماق داها یوکسک بیر اخلاقی ایلکه دیر». موتلولوغو یا دا موتسوزلوقو نجور تعریف ائدیرسک ائدک، اینسان دوغاسینین تمل گؤدولریندن (غریزه لریندن) بیر موتلولوق سویه سینی آرتدیرماق و موتسوزلوق سویه سینی مومکون اولدوغونجا آزالتماق دیر. چونکو موتلولوق اینسان روحونو تشکیل وئرن دویقولار مجموعه سینین بیر پارچاسی اولاراق ائوریلیمیش و تکامل تاپمیش بیر دویقودور.

«اؤز گورلوک ایلکه سینه گؤره، هر زامان باشقا بیر سی نین اؤز گورلویونو عاغیلدا توتاراق اؤز گورلویو آراماق و اصلا باشقا بیر سی نین اؤز گورلویونو ایتیمه سینه یول آچاراق اؤز گور اولماغا چالیشماق داها یوکسک بیر اخلاق ایلکه سی دیر».

بو اؤز گورلوک ایلکه سینده قصد ائدیلن اؤز گورلوک سیاسیال اؤز گورلوک دور. اینسان لارین ایسته دیکلری یاشام طرزینی سئچمه لری، گره ک توپلومسال قوروملار گره کسه دیگر بیرئیلر طرفیندن باسقی آلتینا آییناما دورومو آنلامیندا اؤز گورلوکلریندن بحث ائدیلمکده دیر. اؤز موتلولوغوموزو گارانتی آلتینا آلماق اوچون باشقالارینین دا موتلولوغونو گؤز آردی ائتمه مه میز لزومو کیمی، باسقی و دایتمادان اوزاق اؤزارک بیر حیات یاشاماق اوچون باشقالارینین دا اؤز گورلویونه مداخله ائتمه مک بیر آرادا یاشایایلمه نین ان اؤنملی شرطلریندن بیر دیر. اینسان لارین سینیرسیز اؤز گورلوکلریندن وازگنچمه لری و بیرلیکده یاشادیقلاری دیگر اینسان لارین دا اؤز گورلوکلرینی ده اؤنمسه مه لری، اونلارین گنل اؤز گورلوکلرینی و گووه نلیکلرینی آرتماسینا یول آچمیش دیر.

گؤره لیلیک حاقدا بوتون تلاشیم گنوسیسیزم (بیلینر جیلیک) ویا آگنوستیسیزم (بیلینه مز جیلیک) سؤزوندن اوزاق دورماقدیر، بو ایکی گؤروش ایدئالیزمین اوج نوقطه لری ساییلماقدیر و گرچکلیکله هئچ بیر ایلگی لری یوخدور. گرچک بیلگی، گؤره لیلیک اساسیندا، تجربه و عاغیل یولویلا قده مه لی و آشامالی اولاراق، اله گتیریلیر. یئنه ده گؤره لی اولاراق هئچ واخت

يىلگى نىن تامامىنىن الە گلەمەسى مومكون دئىيل، بو اوزدندە ايله رى گتتىدىكجە، دونيانىن يىلىنمز يىنى نوقطەلرى ابدىتە كىمى يىرنى قوروماقدادير و آيرى طرفدن همان نوقطە بىر اومود يولو كىمى اۋزونو گۋسترمكەدەير و اينسان اوغلونون اومودسوزلۇغا قاپىلماسىنىن ندىنىن آرادان آپارماسى دىمكدىر، آما او اومود نوقطەسى بىزە يول گۋستريجى كىمى يوخ، بلكە بىزىم قازانايىلە جگىمىز شى اولاراق اومود وئريجى دىر. يعنى اومود اۋزودە بىزە گۋرەلىدىر، بىز اىسترسك و اونا دوغرو گئەرك تلاش اندرسك اومود يولو اولايلىر.

يىنى فلسفە

ايندىلىكەدە فلسفەنىن دورومو هوسىرل دۋنمىنكىندن چوخدا فرقى دئىيلدى، اينسانلار دونيا مسئلەلرىنىن تىلمىنى اقتصاددا گۋررلر، اينجەصنعت بئلە پول ايله اۋلچولوب بىچىلىر و دوشونجەلر مئديالار طرفىندىن اورەتلىر. بو اوزدندە اينسانلار ايچىندە، ياشام دونياسىنى يىنىدن قورماق اوچون يىنى بىر فلسفى آراشدىرمالارنىن اورتايا چىخماسى قاجىنىلماز گۋرونور. اينسانلارنى نىيە بو قدر پراگماتىزمە و داها كۋتوسو فردى يارارجىلىغا يۈنلمەسى، فردى و قروپ يارارلارى اوچون چوخ سادە و نايف بىر تىپلىشدىرمەلرلە راحاتلىقلا بىر بىرلرىنى قىرمالارى بۇيوك اۋلچودە فلسفى آراشدىرمالار موضوعو كىمى سىچىلمەلىدىر. چوخ سادە تىپلىشدىرمەلر «مثلا بو سنى دىر، بو شىعە دىر بو آمريكاليدىر، بو وهابى دىر، بو داعش دىر، بو تئرورجودور، ويا بو منىملە دئىيل»، يىنى مئديا تفككورلى كىمى اورتايا چىخاراق، آرايغى قان گۈلۈنە دۋنوشدورمەدن باشقا بىر شى دئىيلدىر.

يىنى فلسفەدن سۇزاندركن بو دوشونولمەمەلىدىركى بوتون گىچمىش فلسفەلر بىر كنارا بىراخىلمالى و ائشىگە تۈكۈلمەلىدىر، بئىلە بىر تصور يانلىشىدىر، ذاتا دونيادا هر يىنى بىر شى و طر، موجود وضعىتدن باشلايلاق قورولماليدىر و گىچمىش قالدان بوتون عنصرلار اينجەلنمەلى، بعضا يونتالاناراق و بعضادە اكلەنەرك، و يىنى شىكلىنى آلاق، و موقعىتى بليرلەنەرك ايشلەدىلمەلىدىر. ايندى داها، بىلىم و فلسفە، او دۋنمى گىرىدە بىراخىيدىركى يالنىز تك بىر فورمول، قايدا ويا تك بىر فلسفەدن يارارلاناراق بوتون مسئلەلرى حل ائەبىلك، ياشايشىمىز ائىلە بىر نوقطەيە گلىبىدىركى بوتون يىلگىلر و يىلگى سىستىملرى، هر بىرى بىر پارادىم اولاراق بعضا يانايانا، بعضا ايچ ايچە و بعضادە قارماشيق بىر شىكىلدە ايشلەدىلمەلىدىر.

نە يازىق كى آجى بىر گلەنك اولاراق ھامىمىز بونو گۈزلە يىرىك، بلكە يئەندە باتىدان بىر فىلسوف قالخار، واراولوشچولوق فلسفەسىنى يئىنلەير، ويا آيرى آدلا يئنى بىر فلسفە يارادار و ھوسىرلن آرزولادىغى كىمى ائىلە بىر تمللر اوزەرىنە اوتوردارلار كى قوشقو گۈتورمز شكىلدە كسىن بىر بىلىم ھالىنا گلر.

آما بئىلە بىر انتظار و آجى بىلە يىش، مىستىك و خورافات دولو بىلە يىشلردن باشقا بىر شى دئىل، بو بىلە يىش سونا چاتمالى و يئنى بىر وصالا (وشايدە داھا دوزگون دىك گۈرەلى وصالا) يئىشمەلىدىر، بئىلە بىر وصال، يالنىز عاغىلا، ارادە ايلە، ائىلمە، اۋزگۈرلۈيۈموزو اثباتلاماقلا و داھا دوغروسو آددىم آددىم و اۋزگەلردن و اينسان اۋتەسى گۈجلردن اوممادان، اۋزگە و اۋتە كى دئمەدن ھەر كسىن آيدىنلانماسىلا و قالخماسىلا محقق اولاجاقدىر، بىز نە باتىلى فىلسوفلارنى گۈزلەمەلى يىك ونە مىستىك تصورلار قايىلمالى يىق، بىز يالنىز اۋز گۈجۈموزو و يارادىچىلىق گۈجۈموزو، اينسانلىق يئىمىزى و باشارىمىزى، بوتون اينسانلارلا بىرلىكدە و ھەر كسىن اۋزگۈرچە سىچىم ھاقىنىا يئىشمەسىنى اورتايا قويماقلا، بو ھدەفە چاتايلىرىك.

۲۰ يىنجى يۈزىلەن سونلارنىا دوغرو، بىلىمىل و فلسفى يارادىچىلىق لارىندا بۈيۈك اۋلچودە دورقونلۇغا گىچمەسىلە، باتىلىلار ذاتا پراگماتىسمە، ماركسىسمە وصالا چاتىلار، اونلار حىققتى و اۋزگۈرلۈيۈ اۋزلىرىن حىققتى و اۋزلىرىن اۋزگۈرلۈيۈ بىلىرلر، بو نوع حىققت و بو نوع اۋزگۈرلۈك ھەر نە يىن باھاسىنا اولور اولسون اويقولانماقداير و دونيانى و اۋزلىكلە اورتادوغونو بالكانلارنى قافقازلارنى، اورتادوغونو، آفرىقانى و لاتىن آمىرىكانىن قايناقلارنى قوروداراق و اينسانلارنى جەھالتدە ساخلاماغا تلاش اندەرك و اونلارنى يوخ ساياراق، جاھىللىرنە ايمكان يارادىب اونلارنى تشكىلاتلاندىراراق، بۈلگەنى تئورىزە اندەرك و استقرارسىزلاشدىراراق، چئورەسىنى داغىداراق، نومسال ساواشلار يولا سالاراق و اونلارنى آلت ياپىلارنى محو اندەرك و ساواشلارنى اوزاقلار قايدىراراق و اۋز اۋلكەلرىندە نىسبى رفاه يارادىب و مثلاً حىققتى و اۋزگۈرلۈيۈ اۋز اينسانلارنىا ارمغان ائىمكەدەيلر.

اينسانلىق عالمى يئنى بىر حىققتە و اۋزگۈرلۈيۈ احتىاجى واردير، بو دا اينسانا، چئورەيە، شخسى اينامىنا، اۋزگۈرلۈيۈنە اۋنم وئرمەسىلە و اۋزلىكلە اۋز ايچىمىزدە حالادا ياشاماقتا اولان

«واراولوشچو وارلىقدا بىرلىك» گۈرۈشۈنۈ، و اونا تاى اينسانى گۈرۈشلىرى، يىنى مىعارلارلا بىنمىسەمەسىلە اورتايا چىخايلير.

پارادايىمچىلىق ويا اولگۈچۈلۈك

پارادايىمچىلىق ويا اولگۈچۈلۈك گۈرۈشۈندە ان اۋنملى مسئلە اونون بىر يۇنتم و قىلاووز كىمى اولماسيدىر، يىنەدە بوتون پارادايىملار بىر بىرلىرىلە چاتىشمالارلا گىرمەدن ايشلەدىلمەسى و ايچ ايچە گىچمەسى و اويوملو حالدا چالاشماسيدىر.

البتە بو يۇنتم سىچمەچىلىك (eclecticism) سانىلمايلىدىر، چونكى سىچمەچىلىكدە هر بىر فلسفەدن و مکتىبدن بىر تىكە آلىناراق و بللى بىر يىنى لىشدىرمەلرلە يىنى بىر دوزەن قورولور حالبو پارادايىمچىلىقدا، فلسفى سىستىملەر هر بىرىنىن بىر بوتون اولاراق اويقولانماسيدىر.

اۋرنىگىن بىر فابرىكادا اونون مئكانىكى سىستىمىنى چالاشدىرماق اوچون قورولوشچولۇق دۈزەنى يارارلانمايلىدىر و تىك تىك مئكانىكى عنىرلار بىلىمىل يۇنتملرلە و دوغال بىلىملر اساسىندا اينجەلەنىپ دۈزگەلىدىر، آما اونون يۇنتم بۇلومۇندە بو سىستىملر اصلا ايشلەنىلەمز و اورادا واراولوشچولۇق ويا حتى پراگماتىزم ويا آيرى فلسفى و يا اويقولاما سىستىملرى، تىكلیدە ويا بىرلىكدە ايشلەنىلمەلىدىر. طبعى كە اونلار بىر سىنىرلار دوزگون شكىلدە جىزىلمايلىدىر.

بورادا پارادايىمچىلىق تىكلىنىنىن وئرىلمەسىنى، بو جەھتدن دوغرو بىلدىم، چوخ واخت مختلىف افرادى گۈرۈرم هر عىلتن دولايى، بىر فلسفى مکتبە مئىللى اولاراق، نە فقط آيرى مکتبلىرى يانلىش سانىرلار آيرىجا بئىلە فىكر ائىدىرلر او مکتبلىر اۋنمىز دىلر و او چرچىوهرلدە اوخوماغا و آراشدىرماغا بئىلە احتىياج گۈرۈمۈرلر، پارادايىمچىلىق تئورىسى نظره آلىندىغىندا، بو دوشونجە دىشمىك زورونداىر. بئىلەكى بىر مکتب هر نە قدر دوز سانىلسادا، هر نە قدر گىنىش اولسادا، يالنىز بللى بىر ساحادا دوزگون و اويقون اولاجاقدىر و ساحا دىشىلدىگىندە آيرى بىر يۇنتم و مکتبلىر و سىستىملر اورتايا چىخمالى و آيرى دىشىلە او ساحانى آيرى بىر مکتب قوراللارىلا تانىمالىيىق و او سىستىمىن قوراللارىنى تانىياراق حرىك ائتمەلى يىك و هر نوع دىشىم و اويوم دا او چرچىوهر مومكون اولاجاقدىر.

مثلا اقلیدوسى هندسە مستوى سطحده و بللى باشلى نىچە اىلكە اوزەرىندە قورولاراق اينسانلىق عالمىنە بۇيوك يارارلارى اولوبدور، ايندىكى عالمده رىمانى و لوبافىسكى هندسە، اوچ

بويوتلو و حتى داها چوخ بويوتلو اوزام اورتامىنى نظره آلاق اورتايا چىخار بو قوراللار اساسىندا، نه مستوى سطحىمىز واردىر و نه اقليدوسى هندىسىنىن قوراللارى دوزگون و گنچرلىدىر، اما يئەدە بللى فرضلر و قوشوللار اساسىندا اقليدوسى هندىسى دۇنيامىزىن بۇيوك سورونلارنى و مسئلەلرىنى حل ائتمىكەدەدیر و اوندان واز گنچمك تصور بئله ائدىلەمز.

آيرى بىر اۋرنىك، مختلىف كولتورل و اخلاق سىستىملىرى حاقدى وئرمك اولار: هر بىر توپولومون بللى شرطلر اساسىندا و حتى مختلىف اقليم شرطلرى آلتىندا و مختلىف انكشاف و گلىشمە دۇنملرىنىن شرطلرى آلتىندا، اۋزونه خاص اخلاق و كولتور اىلكەلرى واردىر، اگر بىر اورتادوغو كولتورونون اىلكەلرىنى، مثلاً اسكاتلند، سوئد ويا حتى لاتىن آمريكا توپولوملارىندا (گلىشمىش ويا گلىشمەمىش توپولوملاردا) اويقولايارسىنىز، كاملا ترس بىر تپكى ايله قارشىلا سارسىنىز و يئەدە اگر بعضى باتى قوراللارنى اورتادوغو توپولوملارىندا اويقولاماق اىسترسەنيز قوشقوسوز بۇيوك عكس العمل لە قارشىلاشماق قاچىنىلمازدىر، بئىلە اۋرنكلرلە تارىخ بويو و اۋزلىكلە يئنى دۇنمە چوخ يئردە قارشىلاشماق مومكوندور، بو سىبلرلە هر بىر توپولومدا ويا سىستىمە بىر ايش گۆرمك اىستەرسك اىلكجە او توپولومون اخلاق، كولتور، فلسفى سىستىم لرىن تانىماق لازىمدىر و سونرا اورتاق نوقطەلر ويا چاتىشايلن بۇلوملر تانىمالى و اونلار آراسىندا دنگە يارادىلمايدىر، و يوخارىدادا اشاره اولدوغو كىمى ان آزىندان شئرمئر "ين گۆرهلى اخلاق معيارلارى اساسىندا اونلارلا داورانمالى يىق، و يالنىز بو يۇنتملرلە اورادا سۇز دانىشماغا حق قازانماق مومكون اولاجاقدىر.

بو مثاللار تاي بوتون فلسفى قوراللار و يۇنتملردە بللى اوزام ساحالارىندا گنچرلىلىك قازانايلر و يئتركى اونلارى دوزگون تانىياق و يئرىندە ايشلەدك، بئىلە بىر يۇنتملە طبعى دىر كى هر بىر يئنى دۇنيا گۆروشو و يۇنتملرىن اورتايا چىخماسىنا و بو گۆروشلىرىن تكامل تاپماسىنا و بىرىرلىرىلە قايناشماسىنا و آيرىشماسىنا و يئنىلنمەلرىنە بۇيوك اۋلچودە ايمان يارانا جاقدىر. و بو باخىش و يۇنتم، گۆرهلىلىك دۇنياسىنىن بىر اۋرونو دئمكىدیر.

اۆچۈنچۈ بۆلۈم

يازى قايدالارى و سۆزلوكلر

۳-۱- تور كجه يازى قايدالارى

تۈركجە كىتابلاردا و تورك عرب اليفباسى اساسيندا يازىلارن نئجه يازىلماسينا آيدىنلىق
گتيرمك اوچون، بو بۇلۇمدە قىلاووز اوچون، يارارلانيلان قايدالار، يىغجام شەكىلدە وئرىلير.

۱-تورک الیفباسی :

۱-۱- آذربایجان تورکجه‌سی ۳۲ حرفدن تشکیل تاپیر، چوخ اؤلکه‌لرده لاتین حرفلر یازیلدیغینا رغما (تورک لاتین الیفباسی)، ایراندا عرب الیفباسی ایشله‌نیر (تورک عرب الیفباسی).

١-٢- تورک عرب الیفباسی نین سیرالاماسی

آAa، Ee، آ (هـ) عə (کلمہ باشیندا : اُOo، وؤÖö، اوUu اوئÜü، ایIı، ایİi)، بBb، پPp، تTt، ثSs، جCc، چÇç، حHh خXx، دDd، ذZz، رRr، زZZ، ژJj، سSs، شŞş، صVv، ضZZ، طTt ظZZ، ع‘eə، غĞğ، فFf، قQq، کKk، گGg، لLl، مMm، نNn و Vv (کلمہ لرین اورتاسیندا و سونوندا : وVv، وOo، وؤÖö، وئÜü، هـHh، یYy (کلمہ اورتاسی و سونو : یIı، یİi).

۱-۳- آذربایجان تورکجه سینده لاتین الیفباسی نین سیرالاماسی :

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Əə, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Xx, İı, İi, Jj, Kk, Qq, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz,

۱-۴- استانبول تورکجه سینده لاتین الیفباسی نین سیرالاماسی :

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Iı, İi, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz,

۵-۱ تورکجه حرفلرده آا، Ee، اء، Öö، اوۇ، اوّ Lüü، ایـا، ایـآ، حرفلىرى

سلسلی حرفلر (اۆنلو یا صائت) و قالانی سسسیز حرفلر دیر (اۆنسوز و یا صامت)، مثلاً ب، پ، ق، ک، ی...

تورکجهده بوتون حرفلر قيساديلا ر آما فارسجا کيمي دليلرده بعضي حرفلر اوزون بعضيلري قيسادير، مثلا فارسجادا سؤزده و يازيدا ۶ سسلي حرفدن سؤز گئدير اما عملده ۱۲ سسلي حرف واردير، اوزون حرفلرده مثال اوچون : تورکجه بود (ران) سؤزويله فارسجا بود (اولدو)، ويا اينگيلسجه car (اوتوموبيل) و تورکجه کار(يارار) سؤزلري.

۳۲۷

کلمہ لرین سونوندا «غ، خ» شکیلینده اوخونسالاردا «ق» شکیلینده یازیلار، مثلا هئچواخت «بولاغ، قالماخ، آياخ» یازما ريق بلکه دوز یازیلیشی بئله دیر: «بولاق، قالماق، آياق».

۳-۳- دیققت اولونمالیدیر اینجه کلمه لرین سونوندا اؤزلیکله فعللرده «خ، ق، ه» حرفلری یازیلماز، مثلا «گلمخ، گلمح، گلماق، گلماخ؛ گئداخ، گورمخ، قالاخ» یازیلیشلاری یانلیشدیر و گره ک «ک» شکیلینده یازیلسین «گلمک، گئدک، گورمک، قالاق».

۳-۴- عموما ائيلم و فعللرده (مصدر علامتی اولمادان)، «آ، ه» حرفلریله سونلاران کلمه لر اک آلدیغیندا دیشمه اوغرامازلار، البتده دانیشیق دیلینده «ی، ی» حرفلرینه دیشیملر گورونمکده دیر: «آنلاماق: آنلایان / آنلایرام، بيلمک: بيلمین (آنلییرام، بيلمین، شکیلینده ده یازیلار آما مصطلح یانلیشدیر)».

۳-۵- «ده/دا» اکلری ایکی گرامتری وظیفه داشییرلار، یتلیک حال (مفعول فیه) اولاراق کلمه یه یایشار: «کتاب حسنده دیر»، آما معیت معناسیندا اولاندا کلمه دن آیری یازیلار: «حسن ده گلدی». البتده گوئی ده، عمومی حالدا کلمه دن آیری یازیلیر.

۳-۶- آذربایجان تورکجه سینده «ق، غ، خ» حرفلری قالین حرفلی کلمه لرده و «ک، گ» حرفلری اینجه حرفلی کلمه لرده گلر، مثال: قالین، قیرمیزی، دالقا، آغیر، اوغور، قالمخاق، یامخاق، شاختا؛ و اینجه، دوزگون، بیلدیرمک. (نادیر حاللاردا بو قایدا پوزولار: «کور»).

- استانبول تورکجه سینده «k, g» حرفلری هر ایکی نوع کلمه لرده گلر آما، قالین حرفلی کلمه لرده قالین حرفلر کیمی اوخونارلار و اینجه حرفلی کلمه لرده اینجه حرفلر کیمی اوخونارلار.

kalkmak ؛ عاغل : akıl ، اکمک : ekmek ، قالئری : galeri ؛ گیتمک : gitmek

۳-۷- فتحه حرفی کلمه باشلاریندا «ا» شکیلینده (اریک، آریک) و هر هئجانین سونوندا «ه، ه» شکیلینده (یئللہ مک؛ دوه) گلر، عموما بیر هئجادا ایکی سسسیز حرفین آراسیندا فتحه حرفی اولار و معمولاً یازمازلار ویا «ا» شکیلینده یازیلار (دوه: دوه؛ گلمک: گلمک، دیدرگین).

- اشاره اولونمالیدیر «و، ی، ی» حرفلری سسسیز حرفلر دیر، اونلارلا سسلی حرفلرین قاریشماماسی اوچون اونلارین یانیندا اولان سسلی حرفلری و اؤزلیکله فتحه حرفینی مطلقاً گؤستریمک لازیمدیر: «ایمک əymək، دیر dəyər، آیری ayrı، بی bəy، دوه dəvə»، تخصصی کیتابلاردا، (y) حرفینی (ی) شکیلینده و (i) حرفینی (ی) شکیلینده گؤستررلر.

۳-۸- سسلی حرفلر «ئ، آ، و، و، و، و، ی، ی» کلمه باشیندا الف «ا» له و کلمه اورتاسیندا و سونوندا تک اولاراق گکیرلر، مثال: «آل، ائل، el، اون on، اوردک ördək، اون un، اون ün، ایلیق ilıq، ایل، ائل bel؛ دون don، سؤنمک sönmək، دوز düz، قیز qız، میز miz».

۳-۹- دیاکریتییک علامتلر «و، ی» حرفلری اۆزه رینده قویولور «و، و، ی، ی»، تورکجه کلمه لرده عموما ایلک دیاکریتییک علامت یازیلار و سونراکی لار یازیلمازلار «دؤزوم/ دؤزوم، قالینتی/ قالینتی». (بو ندنله کی، تورکجه کلمه لرده، سس او یوم یاساسی اساسیندا سونراکی هئجالار اؤنجه کی هئجالارا تابع اولاراق قالین ویا اینجه اولارلار، تورکجه کلمه لرده «ؤ» حرفی، کلمه لرین یالیز ایلک هجاسیندا گکیر).

یازیلما سینین یارارلی اولماغینا رغماً، گونئی ده چوخلاری یازیلاریندا دیاکریتییک علامتلری اؤزلیکله «او Oo، او Uu، او Üü، ای-ä، ای-İ» حرفلرینی یالیز خاص و اؤزل حاللاردا یازارلار. هر حالدا اونلاری مراعات ائتمک داها اییی اولار و اؤزلیکله «ؤ، ئ» حرفلرین یازیلما سی گره کلی و واجیدیر: «دؤزوم، ائلشن».

۴-۱- کلی کلمه لرده حرف دیشمه سی

۴-۱- تورکجه ده «ق، ک» حرفلرله سونلانا کلمه لره (بونلار سسسیز حرف اولدوغو اوچون اؤنجه کی حرفلر سسلیدیلر)، بیر سسلی حرفله باشلانان اک آرتارسا، «ق، ک» حرفلری ایکی سسلی حرف آراسیندا قالیرلار و اونلارین تلفظ و سؤیله نیشی داها یوموشاق اولور و «غ، گ» حرفلرینه دیشیرلر، مثال «قالماق/ قالماغی؛ کؤینک/ کؤینگی»، بوجور حاللاردا «ک» حرفینی، «گ» ترجیحا «ی» شکیلینده یازارلار آما هر حالدا «ی» اوخویارلار مثال «کؤینک: کؤینگی، کؤینه یی؛ اورک: اوره گی، اوره یی؛ بیلیمک: بیلیمگی، بیلیمه گی، بیلیمه یی»

۴-۲- استانبول تورکجه سینده ایشی داها دا راحت حالا گتیریلر، کلمه لرین «ک، ق» شکیلینده اولان سون حرفلرینین هامیسی «ک» شکیلینده یازیلرلار و اک گلنده «ک» حرفی، «ğ» حرفینه دیشیر و اونا «یومشاق گ» دئییلر، بو حرف قالین کلمه لرده «غ» شکیلینده و اینجه کلمه لرده «ی» شکیلینده اوخونور مثال: «köynek, kalmak» اک له بیرلیکده «köyneği, kalmağı» یازیلر آما «کؤینه یی، قالماغی» اوخونور.

۵- آذربایجان تورکجه سینده و استانبول تورکجه سینده فرقلر.

استانبول تورکجه سینده ۲۹ حرف واردیر آذربایجان تورکجه سینده اولان فتحه و کسره حرفلرینین «آ، Ө، Ө» اء Ee هر ایکسیده «اء Ee» شکیلینده یازیلیر و اوخونور، آیریجا «خ X» حرفی حذف اولاراق «ک k، ه Hh» شکیلینده یازیلیر و اوخونور، یتنه ده «ق Qq» حرفی، «ک Kk» شکیلینده یازیلیر، مثال: «آذربایجان تورکجه سینده: گتتمک getmək، خالص xalis، باخماق baxmaq، قالماق qalmaq؛ و استانبول تورکجه سینده: kalmak, bakmak, halis, getmek» یازیلیر. (عمومیلکده «اء Ee» حرفی، فتحه حرفینه قارشیلیق، و «ک k، ه h» حرفلری، «ق q، خ x» قارشیلیق داها یوموشاق حرفلر ساییلماقدادیر).

۵-۲- استانبول تورکجه سینده «Gg» حرفی ایکیلی نقشی و رۆلو واردیر اینجه حرفلی کلمه لرده «گ: گلمک gelmek» شکیلینده و قالین حرفلی کلمه لرده «ق: قالا کسی: کهکشان» شکیلینده اوخونار، یعنی بو کلمه آذربایجان تورکجه سینده «qalaksi» و استانبول تورکجه سینده «galaksi» یازیلیر.

استانبول تورکجه سینده «Kk» حرفی ده ایکیلی نقشی و رۆلو واردیر، اینجه حرفلی کلمه لرده «ک: اکمک ekmek» شکیلینده و قالین حرفلی کلمه لرده «ق: قالماق ویا کالماک kalmak» شکیلینده اوخونار،

۶- عربجه و فارسجا کلمه لرین یازیلیشی و اوخونوشو:

۶-۱- کلمه لرین یازیلیشیندا عمومی قایدا: عمومی قایدا اولاراق بیر عربجه و فارسجا اصلی کلمه، اگر حرکه (فتحه، کسره، ضمه) قویماقلا تورکجه یه اویقون اوخونا بیلیرسه اصلی شکیلینده یازیلماق، توجه اولونمالیدیر کی تورکجه ده، عربجه کیمی، و فارسجانین ترسینه کسره لی حرفلر ای i شکیلینده اوخونور، و فقط «ح ه ع ی» حرفلری ایله سونلارنان هجالاردا کسره «ا e» شکیلینده اوخونور، (مثلاً مُعْجَز کلمه سینه حرکه دن علاوه آیری حرف قویماغا گرک یوخ ولی جهان کلمه سینی هر جور حرکه قویساقدا بئله جاهان اوخوماق اولماز، لذا لازم اولدوغو یثرده بو کلمه جاهان شکیلینده یازیلما لیدیر. عربجه و فارسجادان آلمیش بعضی کلمه - لر، بنزر کلمه لردن آیرد اولونماسی اوچون استنا اولاراق فونتیکی یازیلیر، بو کلمه لر بولاردان عبارتدیر: اشکال (شکیللر) / ایشکال (ایراد)، بینا (بنا، تیکیتی) / بنا (تیکیتی دوزلدن)، عالیم (بیلگین) / عالم (دوْیا)، مَلْک (فرشته) / مَلِیک (شاه) / مَوْلْک (مُلْک)،

۶-۲- آوروپا دیل لریندن آلمیما کلمه لرین یازیلیشی:

-آوروپا دىللىرىندىن (اينگىلىزچە، روسچا، فرانسىزچا و باشقا دىللىرىدىن) آلىنان كىلمەلەر ئومۇمىي ھالدا و بىر نەچچە كىلمە خاراكتېرىدە، تام فونىتىك يازىلاچاق «لېكسىك»، دۇكتور، ئورتۇقراڧى، دىفرانسىيىل، ھوموژىن، پروفېئسور، كاراكتېر، بارىت/ بارۇت، ...»، استىنا اولان بەئزى كىلمەلەر فارسچادا يايقىن اولان و گۈللۈك سۆزلەر دۇنموش سۆزلەر ھەر ئىككى فورمادا يازىلىر «انرژى/ انىرژى، كىتېرىك/ ئىللىكېرىك، كىتېرو/ ئىللىكېتېرو، پۇست/ پۇست، تىلفن/ تىلفون».

-آوروپا دىللىرىندىن آلىنان كىلمەلەردە (چۇخراق بىلىم داللىرىدا)، ئورېژىنالى G ھرفى اولاراق فارسچادا گ كىلمە يازىلان سۆزلەر، تۆركچەدە Q ھرفىلە اوخونسادا، يازىدا گ كىلمە يازىلاچاق، بۇ ئىككى يازىلىش شەكلى، اوخويۇجۇدا داھا تانىش دىر، ئۆزلىكە فلسفە كىمى مۇسۇلماقلاردا، مەنى داھا چىتىن لىتىرىمەكك اوچۇن داھا چۇخ يارارلىدۇر: پراگماتىسم، آگرونىمى، گرافىك (قىتدا اولونمايلىدۇر بۇجۇر كىلمەلەر، قالىن ھرفلى اولدۇغۇ اوچۇن آيدىن شەكىلدە مەشخۇس اولونمايلىر).

-آلىنما ئۆزىل آدلارداكى «ئو» شەكلىدە يازىلان ھەسە «و» سىسى كىمى اوخوناچاق «مائۇ/ ماو، چائۇشسكو/ چاوشسكو».

-آوروپا دىللىرىندىن آلىنان و S ھرفىلە باشلايان كىلمەلەر «اس» ھرفىلە يازىلاچاق «اسپورت، استاتىستىك، استاسىون، استارت، استراتېژى، استرئىس، استرىل، استۇپ، اسوئچرە» (دۇغمالاشمىش كىلمەلەر استىنادىر: اىستانبول، ايسفناج).

قايناقلار : ۱-ارك سۆزلۈيۇ، ۲-2004-azərbaycan dilinin ortografiya lüğəti-3 türk dil kurumu-türkçe sözlük-1998

كىتابىن سون بۆلۈمۈندە سۆزلۈكلەرى وئىرىم، اونلارنى تەنظىم ائتمەك اوچۇن اصلى قايناقلارلا بىرلىككە چۇخلۇ كىتابلاردان كۆمەك آلدۇم، سۆزجۇكلەرنى مەدايىللەرنى دوزگۇن وئىرمەك اوچۇن و آيرىجا ايكىلى مەنلاردان قاچىنماق اوچۇن بۇيۇك ئۆزىن گۇستىردۇم.

قورامى باخىمىندان پراگماتىزم لىھ اۋزۇش دىر،
 آراجسالىق، اينسترومىنتالىسم instrumentalism
 آرتىقىسىز: كامىل حالدا. آرتىق اسكىكىز.
 آرخا فون [آد] آلتلىق، (ف: پس زمينه)
 آرکە، آرخە [آد] تۈز، دونىانى اورتاياگىتىر آنا مادە،
 arkhe, arche
 آردىل [آد] خلف، اخلاف، سونراكىلار، سونرا گىلنلر.
 اۋنجل قارشىتى، Successor
 آردىشيق [آد] آرد آردا، دالبالا، بىر بىرىنى ايزلەين،
 پىشپىشە.
 آرگومان [آد] استدلال. Arguman
 آربلىق [آد] صافلىق، تميزلىك purity
 آسكىيا آلماق [آد] ۱-بىر كىنارا بىراخماق، قىرغا
 قويماق. ۲-دۇردورماق، ارتەلەمەك، ابطال اتمەك.
 آسىمىترىك [آد] اورانسىز، باخىشىمىز، سىمىترىك
 اولمايان، آرى، مئىللى. asymmetric
 آشقىن [آد] بنزرلىرىندىن اوستون، مافوق، تعالى اۋتەيە
 گىچمىش، بللى بىر سۈرەنى آشمىش، transcendant
 آشقىنچىلىق [آد] تعالى، transcendentalism
 آشقىنسال: استعلايى، ترانسادانتال. transcendental
 آشقىنلىق [آد] اوستونلوك و برترلىك؛ متعالى و
 يوكسك سۈيە دە اولما، تعالى. transcendence
 آغ تابلو، آغ كاغاد [آد] اوزەرىندە بىر شى
 يازىلمايش كاغاد، فلسفى بختلردە بىلىنچ و ذهن اوچون
 ايشلەنر. tabula rasa
 آكتىۋىتە [آد] فعاليت. aktivitiy
 آكتۋاليتە [آد] گرچكىلىك، گۈنچەلىك. aktuality
 آكلاماق: آغلاندىرماق، حاقلى گۈسترمەك، قارالماق
 فعلىن ترسى.
 آكۈزمىزىم: هر شىن تانرى اولدوغونو ساوونان گۈرۈش

۳-۲-فلسفە سۇز لويو، تۈز كجە - اينگىلىسجە
 قايناق: buyukturkcesozluk.com, ark sözlüyü, TDK
 آبسوردىسم [آد] اباخ: هئچلىك، پوچلوق. absurdism
 آپاتى [آد] دويومسامزلىق، تفاوت سوزلوق، ايلگى
 سىزلىك، باخ: سمپاتى. (فا: بى تفاوتى). apathy
 آپاچىق [آد] مشهود. evident
 آپاچىقلىق [آد] ابداهت، آچىقجا گۈرون، بىر شىن
 شگە يىر بوراخمادان ايدىنجا گۈرونمەسى evidence
 آپرورى [آد] اۋنسل بىلگى، تجربە اۋنچەسى بىلگى،
 دئىتى دن گلمەين، بىر اينانيشا گۈرە اينسانين اۋنچەدن و
 آنادان اولاركن بىنىندە اولان بىلگى. a priori
 آپوستىرورى: تجربەدن الە گلن بىلگى A posteriori
 آپودىكتىك [آد] يقىنى، آچىق آيدىن، بدىيى، زورونلو
 و شوبهە گۈتۈرمز، بارىز گرچك، اۋرنكلە آچىقلانمىش
 اولماسى سببىلە تارتىشىلماز اولان؛ شوبهەسىز اولاراق
 دوغرو، اينكار اندىلەمز و منطقچە كسىن اولان؛
 Apodictic
 آتلىت [آد] ايدمانچى؛ آتلىتىزم.. [آد] ايدمانچىلىق.
 آچىغا چىخماق: اورتاي چىخماق، آشكارا ولماق
 آچىسىندان: نظرىندىن، جەتىندىن.
 آچىغا وورماق: اورتاي چىخارماق، آشكارا اتمەك.
 آچىملا ماق [آد] تشرىح اتمەك، شرح اتمەك، بىر مسئلەنى
 الە آلىب ان اينچە نوقطەسىنە قدر گۈزدن گىچىرەك.
 آچىنساق: ۱-بىر شىن اۋزلىكلىرىنى اورتاي
 چىخارماق اوچون آراشدىرما و اينچەلەمە ياپماق، ۲-
 انكشاف تاپماق، گلىشمەك (فا: انكشاف).
 آچىنماق.. açınmaq: باخ: آچىنساق
 آراج [آد] ۱-داشيت، بىر ايش اوچون گوجوندىن
 يارارلانان وسىلە، instrument ۲-واسىطە. tool
 آراجچىلىق: دوغرونون، مسئلەلرلىن حليندە بىر آراج
 اولدوغونو ايلرى سورن پراگماتىست گۈرۈش؛ بىلگى

آگنوستىسىزم: آقنوستىسىزم، بىلىنەن مەزجىلىك، بىلىگى نىن مطلق و گۈۈنەنلىر اولمادىغىنى ساوونان گۈۈرۈش (فا: لادىرى گرى).
agnosticism

آلى [آد] ۱-بىدراك؛ قاوراما. perception

آلىق اۋېئراسىيونو: كىلمەلرلە اوينىاراق يالان و افتىرالارلا ذەنلەر تائىر قوياراق دوشمانى يىپىرئاما ايشى، پىسكولوژىك ساواش (فا: جىنگ روانى) pereception management
آلى قويماق: دالى ساخلاماق، يۇباندىرماق، بىر سۈرە اوچون بىر ئىردە توتماق يولداشيمنى ئىمە يە آلىقويدو.

آلت ائىتمىك: بوغماق، ازمىك، مەجبۇب ائىتمىك، انگىللەمىك، ئىنمىك، پوزماق. circumvent

آنادولو: عومومىلىككە تور كىە كىلمەسى ئىرىنە ايشلەنىپ.

آنالوژى: بىزلىك، قىياس، قارشىلاشدىرما، آندىرىملى: بىزىر، مەشابه. analogy

آنالېتىك فلسفە [آد] تەلىلى فلسفە، فلسفە نىن بىرىجىك وظىفە سىنىن دىل وياقۇسى لىر آنالېزى اولدوغونو اىلەرى سورن فلسفە گۈرۈش. Analytical philosophy

آنتروپولوژى [آد] انسان بىولوژى سىنى اىنچەلەن بىلىم، انسان بىلىمى (فا: انسان شناسى). anthropology

آنتولوژى [آد] باخ: اونتولوژى، وارلىق بىلىمى. ontology

آنتى نۇمى [آد] چاتىشقى؛ ياسا، تەكلىف و پىشنىھادلارن اۋز آرالارنىدا چىلىشكىلىگى و تضادى antinomy

آنلاق [آد] ذكا اۋس، ذەن. intelligence, mind

آنلام [آد] بىر كىلمە و قۇبىلەن بىر تەدىيى، ايشارت ائىدىيى شى. meaning

آنىمساماق: ۱-خاطىرلاماق (آنىمساماق: خاطىرلاماق). remember

2- حافظە. memory

آيراج اىچىنە آلما: ھە شىيى بىر كئارا بىراخماق (فا: بىن الھالەن قارار دىن، پرائىتېر گرىفن). bracketing

آيرىجالىقلى [آد] ايمتيازلى.

آيرىق: ايزولە.

آيرىملى [آد] آيرىمى اولان، دىشېك، فرقى.

آيقتى [آد] آلت، وسىلە، آراج instrument, tool

آيىقلاما [آد] تەمىزلەمە، آرىتمە، تەصفىە ائىتمە، الەمە، آيرىما. Cleaing, sorting

اېپوكە: ائپوخە، يارقىسىزلىق، حۈكم و ئىرمەسى دوردورما. يونانچادا «اينانچىلارى قىسا مدت اوزاق لاشدىرماق» (فا: تەلىق قضاوت، امتناع حەكم دەھى). epoche

اېستېمىولوژى [آد] باخ: بىلىگى فلسفەسى.

اىتكن [آد] فەال، مۇئىر. active

اىتكنىن [آد] مۇئىر، ائىكىلى، فەال، فەال. effective

اىتكىلەشىم [آد] مەقابىل تائىر. interaction

اىتكىلەشىمىچىلىك [آد] مەقابىل تائىر ائىتمە. interactivity

اىتكىلى [آد] تائىرلى، مۇئىر، فەال. Effective

اىتكىلىلىك [آد] مۇئىر، ائىكىلى و مۇئىر اولما دورومو، فەاللىق. Effectiveness

اىتكىنلىك [آد] فەالىت. activity

اىتمىن [آد] فاكئور، فەال، تائىرلى، ضربى factor

اىتنولوژى [آد] اىرق بىلىمى، (يونانچا ائىتنو، مىلت، لۇژى: بىلىم) (فا: نژاد شناسى). ethnology

اىتنومېتودولوژى: اىنسانلارن عاغلار اويقون داورانىشلارنى اىنچەلەن بىلىم. بىر سوسىولوژىك آنالېز يۇئىتى اولاراق، بىر ئىلەن قونوشما و ھەركەتلىلە، دونىانن ساعدو يولو بىر گۈرۈنومونو نچور تەشكىل ائىدەكلىرىن اىنچەلەر. ethnomethodology

اىتىك [آد] اخلاق. ethic

اىدىلگىن / اىدىلگىن [آد] پاسىو، غىر فەال، تائىرلەنن، باشقاسىنن تائىرى آلتىندا قالان. ائىكن / ائىكن قارشىتى passive

اندېم [edim آد] عمل، آكت (akt) (فا:عمل). act
اندېمىل [آد] فعلى؛ واقىي؛ ايتكىلى اولان actual
اندېمىسلىك [آد] گىچىمىش ژولۇزىك حادثەلەرنى
 بوگونكۈلەر باخاراق آچىقلانايەلە يىنى ايلەرى سورن
 بىر گۈرۈش. aktualism
اندېمىسلىشىدۇر مە [آد] اندېمىس قىلما، اولايلىرلىكى
 عملە چۈنۈرمە، گرچكىلىدىمە، actualizing
اىستېتىك [آد] گۈزەللىك بىلىمى؛ گۈزەللىكى درك
 ائتمە بىلىمى، سانات و دوغادا گۈزەللىكى الە آلان فلسفى
 آراشدىرما. گۈزەل دويو، بدىيات، (فا: زىباشناسى)
 aesthetic
اىستېتىك اۋزۇلم [آد] بدىيى حىسرت، ھۈنرى حىسرت
 aesthetic aspirations
اىستېتىك اخلاق [آد] بدىيى اخلاق aesthetic
 morality
اىشجىنسىل [آد] اۋز جىنسىندىن اولانا مئىللى
 homosexual
اىشدىيىش [آد] برابر آنلاملى، مۇعادىل سۆز، دىر و
 معناسى عىنى اولان eşdeyş
اىشدىر [eşdayer آد] برابر دىرلى equivalent
اىشزىمانلىق: عىنى زاماندا simultaneity
اىكسپرىسسىونىزم [آد] ادىشاوروومجولوق: سانات آلانىندا
 گىل اولاراق اىچ ياشانتىنن و اىچ گرچكىن دىشا
 وورولماسى. بو آخىم رىسىم ساناتىندا باشلامىش و سونرا
 ادبىياتا گىچىشىدىر، تىپىك بىر آلمان آخىمىدىر.
 Expressionism
اىكس [آد] ۱-محور، دوغرولتو، آنلاشما، اويوشما axis
 ۲-محور، دىنگىل، ميل. axle
اىگو [آد] من، توركجە يە عومما «من» يادا «مىلىك»
 اولاراق چۈرۈلەر. al:Ich, ing:ego
اىگوپىچىمىجىلىك [آد] منجىلىك؛ اىگو "نون (من)ين
 خصوصىتىلەرنى دىگرلەرنە تەمم وئرن و اولارلى اۋزو
 كىمى تصور ائندىن اۋىرە تى (دونىا گۈرۈش) egoism

اىگوپىزم [آد] باخ: منجىلىك. egoism
اىللىشىدۇر من [آد] مەنقىد. reviewer, Critic
اىللىشىدۇر ئىللىقى: انتقاد، تنقىد critique, annotation
اىللىشىدۇر فلسفەسى [آد] كرىتسىزم، بىلگى نىن
 ايمكانى و سىنىرلارلى اوزە رىنە كانتىن باشلامىش
 اولدوغو آخىم و فلسفە يۇتمى. criticism
اىللىم سىز رىفئرانس سىستېمى: حر كىسىز مرجع
 سىستېمى (فا: دىستگاه مرجع لخت / ماندا). Inertial
 reference system
اىمپاتى: اۋرك بىرلىكى، اىچ بىرلىكى، (فا: ھمدلى،
 يكدلى)، باخ: سىمپاتى. empathy
اىمپىرىك [آد] تجربى، دىنىيە دىيالى، دىنىسىل،
 گۈرگۈل. (فا تجربى). empirical, empiric
اىمپىرىزم وىا اىمپىرىسىم [آد]
 بىلگى نىن قايناغىنى دويو، گۈزەل و تجربە اولاراق
 قبول ائندىن دونىا گۈرۈش، تجربە چىلىك، (فا: تجربە
 گراپى) empiricism
اىمپىرىست [آد] تجربە چى (فا: تجربە گرا) Empiricist
اىنتلېكتۇئل: ۱- ايدىن، ضىيالى (فا: روشنفكر) ۲- فىكرى؛
 دوشونجەسل؛ فىكىر سورۇنلارلىيلىكلى، عقلاىى ايلە
 باغلى «اىنتلېكتۇئل بىر چالىشما». entelektuel
اىنتېرئسان: جاذىب. interesting
اىنتلېكتۇئالىست [آد] فىكىر سورۇنلارلىيلىكلى،
 عاغىل لا ايلگىلى (فا: روشنفكرى) entelektualist
اىنتلېكتۇئالىزم [آد] [اخلاق فلسفەسى باخىمىن دان]
 اخلاقى داورانىش بىلرەلە يىجىسى اولاراق عاغلى قبول
 ائندىن و اخلاقى، بىلگىيە محدودلاشدىران گۈرۈش؛
 entelektualism
اىنتېرىكا، اىنتېرىك [آد] (بىر ايشى پوزماق اۋچون) حىلە،
 گىزلى گىرىشىم. enterika
اىۋورن [آد] كاينات، عالم، كىهان. universe

انورنسل [آد] كۆزمىك؛ انورنلە ايلگىلى، دونيا چاپىندا، (فا: كيهانى، جهانى). Cosmic, universal

انورنسللىك [آد] انورنلە ايلگىلى اولما universality

انوره [آد] مرحله، آشاما. phase

انورىشىم: قىورىم و قارماقارىشىقلىق، دۆرولمە، بۆكۈلۈپ قاتلانما (فا: پىچىدگى) convolution

انورىلمىك [آد] تىكامل تاپماق، گلىشمىك، دۆنوشمىك، بىر پىچىمدىن باشقا پىچىمە دوغال اولاراق دۆنمىك.

انورىم [آد] تىكامل. evolution

ايدىتىك eidetik [آد] اۆزىك بىلىمى، اۆزە يە يۇنەلىك. ذات علمى (فا: علم ذوات). eidetic

ايدۇس [آد، يونانجا] فئومثولوژى ايشلە نى بىر كلمە؛ صورت، پىچىم، شىكل، نوع معناسىندا eidos

اىلىم [آد] عمل، act

اىلىم سىزلىك: عملسىزلىك، دوراغانلىق inertia, inaction

اىيلىم: مئىل، رغبت، بىر ايشى گۆرمە يە اىچدىن يۇنلمە

اىيرەتى [آد] تاختما، دوزگون يىرنە اوتورمامىش،

اىيتىشىم [آد] دىالكتىك dialectic

ارادە [آد] اىستىنچ؛ بىر عمل اوچون قارورنرمە گوجو Will

ارۇك [آد] قدرت powers؛ ارۇك: انثرۇزى. energy

ارۇك [آد] آماج، هدف، غايە. goal

ارۇكسىل [آد] آماجسالى، هدفسىل، غايى goal, aim

ارۇكسىلىك [آد] هدفچىلىك، آماجچىلىق (فا: غايى)

ارۇكلىلىك [آد] بىر ارۇكە يۇنلمىش اولما دۆرۈمو.

ارۇك بىلىم: ھەر اتفاقى و اولۇنتونو بىر آماج و هدفە باغلى اولماسىنا اينانان مەكتب، تىلئولوژى (فا: غايشناسى). Teleology

ارۇكە [آد] ارۇك، انثرۇزى.

ارۇنچى [آد] اينسانچى؛ وارا اولوشچو.

ارۇنچىلىك [آد] اينسانچىلىق

اسالىب [آد] اُسولبار، يول يۇنتملىر.

اسپىكۇلاسىيۇن: ۱-اويون اويناما، وۇرقونجولوق، اِحتكار، ۲-(فلسفە) قۇرقو «سۇموت اۆيودلردن چۇخ سۇيۇت اسپىكۇلاسىيۇنلارا يىتتىشلىر».

اسكاندال [آد] بۇيوك تاثيرلى و اوتانچ وئرىجى ويا كىچىك دوشوروجو حادثە. scandal

اسكىپتىسىم م: قوشقۇچولوق، شوبهە چىلىك، شىكچىلىك (فا: شىكاكى گرى). skepticism

اسكولاستىك: اورتا چاغ يۇتتم و اۇسلوبونا اۇيقون و مۇناسىب «اورتا چاغ علامە چىلىگى». scholastic

اىل يۇردامىيىلا [آد] بارماق حسابىيلا، شانس حسابىيلا.

امرواقى [آد] اولدويىتىدى؛ اولموش يىتمىش ايش؛ اولدو يىتىدى يە گىتىرمىك، بىرىنى بىر ايشى گۆرمىك زوروندا و مجبوريتىندە بىراخماق (فا: در مقابل عمل انجام شده قراردادن). fait accompli

اينىگما [آد] ائنىگما، بىلمە جە، معمّا enigma

اوبۇكتىبو [آد] نىسل، عىنى، واقى. objective

اوبۇزە [آد] ائسنە، عىن، واقى اولان (جمع: اعيان) object

اوتانتىك [آد] اوريجىنال. اسكى اۆزلىگىنى داشىيان شى. اصىل. authentic

اوتونومى [آد] اوتورىتە، اۆزاركلىك، مۇختارىت، حاكىمىت. autonomy

اوتونومىسم: اۆزاركلىك تئورىسى، autonomism

اۇرتاقلاشاچىلىق: ھەر شىئى اورتالا شماغى ساوونما collectivisme

اۇكۇر [آد] اوخويوجو (فا: خواندە). reader

اۇلاسى [آد] مۇتمىل، گۆرونوشە گۆرە اولاجاغى سانيلان، مومكون، اولاناقلى، probabe, possible

اۇلاسىلىق [آد] مۇتمىللىك، احتىمالىت، احتمال، مومكونلوک، probability

اۋلۇناتاق [آد] ۱- اۋلۇناتاق، اۋلۇناتاق، احتمال. Possibility
 ۲- اۋلۇناتاق، قولايلىق، قولايلىق، اۋلۇناتاق، facility
اۋلۇناتاقلى [آد] مومكۇن، اۋلۇناتاق، اولما، احتمالى، اولان،
 قابل. possible
اۋلۇناتاقلىق [آد] مومكۇنلۇك، اۋلۇناتاق. Possibility
اۋلۇناتاقلىق [آد] حادثە event
اۋلۇناتاقلىق [آد] گۈرۈنگۈچلۈك، فئومئىزىم.
اۋلۇناتاقلىق [آد] اۋلۇناتاق، اۋلۇناتاق، چىنگىلى.
اۋلۇناتاقلىق [آد] اۋلۇناتاق، واقعە؛ گرچكەشمىش اولان، بىر
 تاكىم اۋلۇناتاق لارەن داياندىغى سبب ويا بو سىبىلەرنى يول
 آچدىغى سونۇج. Fact, al: Tatsachen
اۋلۇناتاقلىق [آد] اۋلۇناتاق، گرچكەشمىش، اولونۇيىلىمى.
اۋلۇناتاقلىق [آد] اۋلۇناتاق، گرچكەشمىش؛ پوزىتۈيىسم؛ توپلوم و
 فلسفە مسئلەلەرنى، اۋلۇناتاق لارا داياناراق آنچاق تجروىى
 بىلىملەرنى ياردىمىلا حلّ اندەيىلە جگىنى ابلەرى سورن، و
 فېزىك اۋتەسى آچىقلامالارى نظرى اولاراق
 مومكۇنسوز و يارارسىز گۈرۈن نظرىيە (فا: اثباتگرایی،
 تحصيل گرایی). positivism
اۋلۇناتاقلىق [آد] واقعى اولما، واقعە، reality
اۋلۇناتاقلىق [آد] ۱- قارشىلىقلى اولماق ايشى، مئيدانا
 گلە (فا: شدن) ۲- وقوع، اورتابا چىخىش، تشكىل،
 اۋلۇناتاق، (فا: تڪون) ۳- (فلسفە) بىر دۇرومدان اۋتەكى
 دوروما گىچمە. Existens, being
اۋلۇناتاقلىق [آد] تشكىل، تڪون، قورما، Constitution
اۋلۇناتاقلىق [آد] تشكىل، تڪون، قورما، تشكىل و ثرمك،
 تڪون ائتمك. (فا: پيدايش، تڪون) Constitute
اۋلۇناتاقلىق [آد] تشكىل، تڪون، formation, genesis
اۋلۇناتاقلىق [آد] ۱- انكار ائتمە، نفى ائتمە، يادسىما
 ۲- بىر سۆزۈ منفى جەتتە دىلە گىچمە. negation

اۋلۇناتاقلىق [آد] مومكۇنلۇك، اۋلۇناتاق. Possibility
اۋلۇناتاقلىق [آد] حادثە event
اۋلۇناتاقلىق [آد] گۈرۈنگۈچلۈك، فئومئىزىم.
اۋلۇناتاقلىق [آد] اۋلۇناتاق، اۋلۇناتاق، چىنگىلى.
اۋلۇناتاقلىق [آد] اۋلۇناتاق، واقعە؛ گرچكەشمىش اولان، بىر
 تاكىم اۋلۇناتاق لارەن داياندىغى سبب ويا بو سىبىلەرنى يول
 آچدىغى سونۇج. Fact, al: Tatsachen
اۋلۇناتاقلىق [آد] اۋلۇناتاق، گرچكەشمىش، اولونۇيىلىمى.
اۋلۇناتاقلىق [آد] اۋلۇناتاق، گرچكەشمىش؛ پوزىتۈيىسم؛ توپلوم و
 فلسفە مسئلەلەرنى، اۋلۇناتاق لارا داياناراق آنچاق تجروىى
 بىلىملەرنى ياردىمىلا حلّ اندەيىلە جگىنى ابلەرى سورن، و
 فېزىك اۋتەسى آچىقلامالارى نظرى اولاراق
 مومكۇنسوز و يارارسىز گۈرۈن نظرىيە (فا: اثباتگرایی،
 تحصيل گرایی). positivism
اۋلۇناتاقلىق [آد] واقعى اولما، واقعە، reality
اۋلۇناتاقلىق [آد] ۱- قارشىلىقلى اولماق ايشى، مئيدانا
 گلە (فا: شدن) ۲- وقوع، اورتابا چىخىش، تشكىل،
 اۋلۇناتاق، (فا: تڪون) ۳- (فلسفە) بىر دۇرومدان اۋتەكى
 دوروما گىچمە. Existens, being
اۋلۇناتاقلىق [آد] تشكىل، تڪون، قورما، Constitution
اۋلۇناتاقلىق [آد] تشكىل، تڪون، قورما، تشكىل و ثرمك،
 تڪون ائتمك. (فا: پيدايش، تڪون) Constitute
اۋلۇناتاقلىق [آد] تشكىل، تڪون، formation, genesis
اۋلۇناتاقلىق [آد] ۱- انكار ائتمە، نفى ائتمە، يادسىما
 ۲- بىر سۆزۈ منفى جەتتە دىلە گىچمە. negation

يىلىنچ محتولارىندان عىبارت اولدوغونو ساوونان
گۈرۈش. Subjective idealism

اۋزىلىچى: زەھنىچى، سابىجىكتىويست؛ يالنىز اۋز آنلاق و
زەھنىدە وار اولانى گرچك بىلن و اونون خارىجىدە هر
شئى بىر خيال گۈرن، (فا: زەنگرا). Subjectivist

اۋزىلىچىلىك [آد] زەھنىچىلىك؛ سابىجىكتىويىسم، يالنىز
آنلاق و زەھن دە وار اولانى گرچك بىلن و اونون
خارىجىدە هر شئى بىر خيال گۈرن دونياگۈرۈشو،
(اۋزىلىكەلە اۋزىلىچىلىك فرقىدەر، اۋزىلىك، خارىچ
دونيانىن يالنىز اينسان زەھنىدە زەھنى و اۋزىلىك شىكىلدە
اولماسى دورومودور، آما اۋزىلىچىلىك بىر گۈرۈش
اولارق خارىچ و دىش دونيا گرچكىلگىن داناراق يالنىز
زەھندە و زەھنى اولدوغونا اينانماسى دىمكىدەر)
(فا: زەنگرايى، اصالت زەھن). Subjectivism

اۋزىلىك [آد] زەھنىلىك، زەھنىلىك، سابىجىكتىويىتە،
ئىسنىلىك قارشىتى؛ يالنىز زەھن دە وار اولما وضعىتى، باخ:
اۋزىلىچىلىك. subjectivity

اۋزىلىك نىسلى [آد] سۈبژىكتىو و اۋبژىكتىو، زەھنى و
مادى، زەھنىل و مادەسل، زەھن دە اولان و گرچك
اولان. Subjective & objective

اۋزىنە [آد] سۈبژە، سۈبجىكت، سۈژە، زەھن
صاحبى اولان؛ اۋزىك صاحبى اولان اينسان؛ subject

اۋزىتەلىك [آد] ذاتى خصوصىت، اصلىل
خاصىت، ذاتى كاراكتىر، صفات ذاتىة. Attribute

اۋزىمەلىك [آد] تمثىل ائتمەك.
اۋزىمەلىك [آد] اۋزىگەلىشەك، آيرىسى نىن شىكىلنە
دۈنۈشمەك، آيرىلارنىا بنزەمەك، آسىمىلە اولماق،

اۋزىلىك [آد] زەھنى، زەھنىل، سابىجىكتىو، نىسلى و
مادى نىن قارشىتى؛ (فا: زەھنى). subjective
اۋزىلىك [آد] اۋزىنە نىن و اونون يىلىنچ
محتولارىنن وارا اولدوغونو و خارىچ دونيانىن، اۋزىنە نىن

اۋلچوت [آد] معيار، مصداق، كرىتىر. criterion

اۋزىك [آد] ۱-چىكىردەك، ۲-تملى، گۈدە، اساس.
۳-اۋزىدا يىر دولدورۇب كىمىاسال بىر ياپى و قورلۇشو
اولان وارلىق، مادە matter, substance

اۋزىكچىلىك [آد] باخ: ماتىرىالىسم، مادەچىلىك.
اۋزىك شىم كۆمەسى [آد] بىرىنن (فردىن) گۈجلۈ
اولارق باغلاندىغى دوشونجە، اينانچ و داورانىشلارنى
بنىمىسەدىگى كۆمە و مجموعە، مۇطابقت و تطابق
مجموعەسى identification group

اۋزىك [آد] ۱-اۋزىك، ذات، اۋز، Essence ۲-
بىر شىئىن مەركىز بۇلۇمو، بىتگى نىن آنا دامارى،
جانلىلارنى بىلىندە اولان آنا دامار، جان، روح.

اۋزىك [آد] خاص، مخصوص، بىرىنەمخصوص اولان،
اۋزىك [آد] اۋزىك و اۋزىك گۈرۈمەك، سىزگى،
گۈرۈ، intuition

اۋزىك [آد] سىرىست، آزاد. free
اۋزىك [آد] آزادلىق. liberty, freedom

اۋزىك [آد] خاصا، خاص اولان، اۋزىكە مخصوص،
اۋزىك [آد] خاصالىق، وىزگى.

اۋزىك [آد] اصلى، اورىجىنال،
اۋزىكچىلىك [آد] اۋزىكە سۈرلىك (فا: نوع دوستى)

اۋزىك گۈرۈلىكچىلىك [آد] اۋزىكە سۈرلىك (فا: نوع دوستى)
spacial relativity principle

اۋزىك [آد] ماھىت، ذات، اۋز، اۋزىك. Essence
اۋزىك [آد] ماھوى، ذاتى، اۋزىكەلى. Essential

اۋزىك [آد] ۱-بىر ايشىن الدن گلدىيىنچە ايشى اولماسىنا
تلاش ائتمە، اھتمام. ۲-دەرە، تپەلر آراسىندا چوخور.
اۋزىك [آد] تشويق ائتمەك.

اۋزىك [آد] زەھنى، زەھنىل، سابىجىكتىو، نىسلى و
مادى نىن قارشىتى؛ (فا: زەھنى). subjective

اۋزىك [آد] اۋزىنە نىن و اونون يىلىنچ
محتولارىنن وارا اولدوغونو و خارىچ دونيانىن، اۋزىنە نىن

اۋىكونىمىك [آد] تەقلىد ائىمىك، اۋزىمىك.
اۋجاي [آد] قۇب، اۋج نوقطە، pole
اۋدقو [آد] پىروزلوق، ظفر، victory
اۋزىم [آد] ۱-بىر نىسە نىن و مادە نىن اۋزى دا توتدوغو
 يىر، مەكان space ۲-(رىياسى):امتداد، وسعت. extent
اۋزى [آد] فضا. space
اۋزىچىق [آد] اۋزىيىن پارادىم شەكلىندە اۋزىنە خاص
 قوراللارنى گىچىرلىگى اۋلان بۇلوم، بو بۇلگە دن
 چىخدىغىنىدا يىنى قوراللار بۇلگەسىنە گىرمىش
 اولوروق. فضا. space
اۋساۋورما..استدلال؛ منطق ايلكە لىرنە اۋيقون يىچىمدە
 دوشونمە ويا يارارلاناراق سورون چۆزمە reasoning
اۋسچو [آد] عاغىلىچى؛ راسيونالىست، rationalist
اۋسچولوق [آد] عاغىلىچىلىق؛ راسيونالىسم، تجروبه نى
 يوخ عاغىلى ھەر بىلم و عمل يىن ايلكىن اساسى اولاراق
 بىلن مەكتىپن آدىدىر. rationalism
اۋسدىشىچىلىق [آد] دويو و غرىزەنى اۋنمە يى بىلم؛
 عقلانىت دىشى؛ غير عقلانى؛ irrationalism
اۋسسال [آد] عقلانى، عاغلا اۋيقون، راسيونال. rational
اۋسساللىق [آد] عقلانىت. rasyonalite
اۋسلامالما: استدلال، مدلل ائتمە argumentation
اۋغراشماق: مشغول اولماق.
اۋلام [آد] مقولە؛ كاتتقۇرى. category
اۋمودسوزلوق [آد] چارەسىزلىك despair
اۋمورساماق [آد] اۋنم وئرمەك. to care
اۋيقولاما: ياشلىتمە، اجرا (فا: اجرا) application
اۋيقولامالى [آد] عملى، پراتىك applied
اۋلاشىم [آد] توافق، آنالاشما، اۋزلاشما، اۋيوشما
 convention
اۋيوشما قورامى [آد] فىكىر بىرلىگى تئورىسى،
 اجماع نظريەسى، consensus theory

اۋن باغلانما..önbağlanma [آد] التزام.
اۋنبلير نىمە [آد] اۋنجه دن بىلىرلىمىش، اۋنجه دن
 مشخص اولموش. predetermination
اۋنجل: ۱-اسلاف، سلف، گىچىمىشلر، آردىل قارشىتى ۲-
 (مثلا: آ. دوغرويسا «اۋنجل»، ب. دە دوغرو دور
 «آردىل»). antecedent
اۋنجول [آد] مقدمە؛ استقرا برهانىندا مقدمە لىرىن ھەر
 بىرى؛ premiss, antecedent
اۋنجه لىك [آد] اولويت. اۋنجه لىك-سونرالىق: تقدم
 تاخر، اولويت-تاخر Priority, precedence
اۋنجه سىز [آد] ازلى. eternal
اۋندىشى: اۋنجه دن گۆرمە، تخمىن؛ بىلىمىن سونوج
 لارىنا داياناراق ايلەرىنى تخمىن ائتمە. prediction
اۋنرتى [آد] قضىيە اۋنجولو؛ شرطلى بىر قضىيە نىن، شرطىنى
 آنالادان اۋن بۇلوم: «دومان چىخارسا، اۋد واردىر»
 «دومان چىخارسا» اۋنرتى دىر. (فا: پىشىن). predicate
اۋنرگە [آد] لايحە؛ تقرىر؛ بىر توپلانتىدا، اۋى وئرمەك
 اوچون وئرىلن تەكلىف؛ bill, proposal
اۋنرمەك [آد] تەكلىف ائىمەك، اورتاي قويماق، پىشنىھاد
 ائىمەك، بىر مەسئەلنى چۆزمەك و حل ائىمەك اوچون بىر
 شى و بىر يول يۇنتم اۋنە سورمەك. suggest
اۋنرمە [آد] ۱-قضىيە، تەكلىف، دوغرو يانلىش ھەر ھانىسى
 بىر تەكلىف (فا: گزارە، قضىيە). proposition ۲-توصيە،
 پىشنىھاد، (فا: پىشنىھاد). suggestoin
اۋنرتى: تەكلىف، پىشنىھاد. Proposal, suggestion
اۋنساۋ: وارسايم، فرضىيە Assumption, hypothesis
اۋنسل: آپرىورى؛ تجرۇبە دايانمادان يالنىزجا عاغىل
 يول ايلە الە گلن دوشونجه، اۋنسل بىلگى. appriori
اۋنرە تى [آد] دكتىرىن، دونيا گۆرۈش، باخىش (فا: آموزە
 جەھان بىنى)، doctrine

اُیوشوقلوق [آد] حیس سیز و دیوقوسوز حال،
 دویماما و حیس ائتمه مه حالی. numbness
اُورون [آد] محصول، وئرم، اُورہ تیلن شئی. crop
اُویہ [آد] عضو Member
ایچ تئپی [آد] ایچ ایستک، ایچدن گلن ایستک impulse
ایچر مه [آد] داخیل ائتمه، قاپساما، ایچنه آلما هر قیاس
 بُرهانی ندا (ایچر مه ده) احتوا ائدن تئرم سلف / مقدمه
 دیر و احتوا اولان خلف / استناج دیر. Implication
ایچسل [آد] ایچہ عاید اولان (فا: درونی).
ایچسلشدیر مک: اُوزومسه مک، اُوزومله مک، بیر
 شئی ایسته دیگی حالا گتیر مک internalization
ایچکین [آد] ایسر شئین ایچینده و اُوزہ یینده اولان،
 وارلیغین دُوزن ینہ قاریشمیش اولان، آشقین اولمایان.
 (هوسرل ده) یالنیزجا بیلینج ده اولان Immanent
ایچکینسل: ایچکینله باغلی. Immanent
ایچکینلیک: ایچکین اولما دورومو، Immanence
ایچ گوزلم [آد] باخ: ایچہ باخیش. Introspection
ایچگودو [آد] غریزه (ایچگودوسل: غریزی). instinct
ایچلم [آد] تضمن، ضد شمول.
ایچہ باخیش [آد] ایچ گوزلم، ایچ مشاهده؛ بیرئی ین اُوز
 دوشونجه سینین تحلیلی (فا: درون نگری Introspection
ایچہ ریک [آد] مؤحتوا content
ایختیار [آد] ۱- زورونلانو قارشیتی ۲- یاشلی.
ایدئال [آد] دوشونجه، فیکیر. Idea
ایدئال: اُولکو، دوشونجل، آماج، غایه، مکمل شئی Ideal
ایدئالیزم [آد] وارلیغین مادی قورولوشو اولمایارق،
 دوشونجه ویا روح جینسیندن اُولدوغونو ایلری سورن
 وارلیق فلسفه سی گُروشو؛ دوشونجولوک،
 اُولکوجولوک idealism

ایده چیلک [آد] ایدئالچیلک، ایده اورتایا قویماق.
 ایده اورتکمک، ایدئالیتہ (فا: اندیشه گرای). Ideality
ایردہ له مک [آد] اینجه له مک، دیرلندیر مک. Examine
ایری [آد] منحنی. curve
ایریسل [صفت] آیری لردن اولوشان، آیری حالیندا،
 منحنی اولاراق. curvilinear
ایریلیک [آد] انحنا، منحنی اولما وضعیت. curvature
ایراسیونالیزم [آد] عاغل دیشیلیق. منطقیسزلیک.
ایزدوشوم: یانسیما، چیخنتی، پلانلما، پروژه.
 projection
ایزگه: طیف؛ ایشیغین دالقا بویلا رینا گُوره آیریلیمیش
 بیچیمی. Spectrum
ایزلک [آد] بالاجا یول، گنچی یولو، جیغیر، چیغیر
 (جیغین قار اُوزہ رینده آچدیغی ایز).
ایزلنجہ [آد] پروگرام. program
ایزلو [آد] بیر تجرویه اساسیندا ایزلہ نن یول. track
ایزلہ نیم: دُیولارلا دُیولانلار، احساس، ائنگی، ایز.
 impression
ایستنچ [آد] اراده. will
ایستنچ چیلک [آد] اراده چیلک، وُولونتاریسم (Lat.
 voluntas = irade)
ایستم [آد] بیر ایشی گُوروب گُورمه مه سین ایسته مه،
 طلب، تقاضا، request, demand, wish, desire
ایستملی [آد] کُنونلو، ارادی، قصیدلی، voluntary
ایستوجیلیق [آد] باخ: رواقی لر.
ایشلَو [آد] عملکرد، حاصیل، گُورو، وظیفہ، آماج،
 فونکسیون. fonction
ایشلوسل: کوللانیشلی، ایشہ یارار، فایدالی fonctional
ایشلم [آد] عملیات، چالیشما، معمولات، operation
ایشله تیم [آد] بیرسیستیمی و ایش یثرینی چالیشدیرماق و
 ایشہ سالماق (فا: بهره برداری، عملیات) operation

ایشله تیم و باخیم [آد] بیر چالیشما و ایش یئرینی ایشله دیب و اونا باخاراق ساغلام ساخلاماق (فا: بهره برداری و نگهداری) operation and maintenance

ایشله نیم [آد] اویقولانیم؛ ایشلتمک ایشی «آعاجین کاغاذ دۆزگتمکده ایشله نیمی» (فا: کاربرد). use

ایشله یش [آد] بیر ایش اوچون بیرلیکده چالیشان اویوملو پارچالاردیزگه سی؛ منکانیسم mechanism

ایشلیک [آد] بالاجا ایش یشی؛ کارگاه،

ایکیر چیکلی [آد] موبهم، تردودلو،

ایکیر چیلیک [آد] قرارسیزلیق، دورقونلوق

ایکیجی لیک: ائورنده بیر بیرینه یئندیرگه نه مز یا پیدا ایکی فرقلی تۆز اولدوغونو ایلری سورن گۆروش. dualism

ایلر له مه [آد] ترقی progress

ایلکل [آد] ابتدایی، ان اسکی اولان. primitive

ایلکه [آد] اصل، آکسیوم، بلیت. axiom

ایلگی [آد] علاق، مارق. interest

ایلگینج [آد] جالیب، عجیب، مارقلی، قریب،

ایلله تیشیم [آد] خبرلشمه، باغلانتی، کومنیکاسیون (فا: ارتباطات). communication

ایلشکین [صفت] باغلی، مرتبط .

ایلشکی [آد] علاق، رابطه، باغلیلیق،

ایلینتی [آد] ارتباط، ایلشکی. علاق، رابطه،

ایلینک [آد] ilinək [آد] عَرَضْ؛ راستلانتی اییله اولان کیفیت و صفت؛ ذاتا باغلی اولمایان صفت؛ (اۆرنک: یاتماق اینسان اوچون آیریلیر بیر ایلینکدیر، قارا رنگلی اولماق ساء، زنگی اوچون آیریلماز بیر ایلینکدیر) Accident

ایلینکسل.. ilinək [آد] عَرَضْ. Accidental

ایمانچیلیق [آد] تانیری نی قاورامادا عاغلا دئییل، یالنیز جا اینانج، ایمانا آغیرلیق وئرن اؤیره تی. fideism

ایم [آد] ایما، ایشارت.

ایمگه [آد] تصوّر، خیال.

ایمگه لم [آد] مخیله؛ گچمیش یاشانتی یا عاید شئی و تصورلرله ایندیکی یاشانتی آراسیندا باغ قورما گوجو.

ایملم [آد] ایشارت.

ایمله مک [آد] ایشارت ائله مک، ایشارتله بیلدیرمک.

اینام: اینان، قانی، قناعت، (فا: باور). belief

اینانج [آد] ایمان، اعتقاد، عقیده faith

اینانچیلیق [آد] گؤون و اعتماد و اطمینان کیمی شییری اصل تو تماق اینانجی. fideism

اینتر سوژ تکتیو [آد] اؤزنه لر آراسی مسئله لرله باغلی، بین الاذهانی، inter subjective

اینتر وسپنکسیون [آد] introspeksiyon [آد] ایچه باخیش، ایچ گؤزلم؛ بیرئی و فردین اؤز دوشونجه، دویقو و گودو/ غریزه لرینین تحلیلی (اینتر وسپنکسیونیسیم: ایچه باخیشچیلیق). (فا: درون نگری). Introspection

اینجه صنعت: تورکیه دیلینده صناعات. (اینجه صنعتسل: اینجه صنعت له ایلگیلی، صاناتسال) (فا: هنری). art

ایندئتر مینیزم: بلیرلنمز چیلیک. Indeterminism

ایندیر گه مک: محدودلاشدیرماق. باخ: یئندیرگه مک.

اینسان بیچیمجی [آد] اینسان بنزئمه anthropomorphy

اینسان بیچیمچیلیک [آد] اینسانین خصوصیتلرینی باشقا بیر وارلیغا و مخصوصا تانیری یا وئريلمه سی؛ اینسان کیمی تصوّر ائتمه anthropomorphism

اینسانجیل: انسانیته دیروئرن، اینسان دوست، humanist

اینسانچیلیق [آد] اینسانیت humanism

ایومه [آد] (فا: شتاب) acceleration

ایومه لی رئفئرانس سیستمی: هیزلانان مرجع سیستمی (فا: دستگاه مرجع شتاب) Accelerated reference system

اییمسر لیک: خوشبینلیک، خوشگۆرنلیک optimistim

باخیش: رویکرد.

ایشله تیم و باخیم [آد] بیر چالیشما و ایش یئرینی ایشله دیب و اونا باخاراق ساغلام ساخلاماق (فا: بهره برداری و نگهداری) operation and maintenance

ایشله نیم [آد] اویقولانیم؛ ایشلتمک ایشی «آعاجین کاغاذ دۆزگتمکده ایشله نیمی» (فا: کاربرد). use

ایشله یش [آد] بیر ایش اوچون بیرلیکده چالیشان اویوملو پارچالاردیزگه سی؛ منکانیسم mechanism

ایشلیک [آد] بالاجا ایش یشی؛ کارگاه،

ایکیر چیکلی [آد] موبهم، تردودلو،

ایکیر چیلیک [آد] قرارسیزلیق، دورقونلوق

ایکیجی لیک: ائورنده بیر بیرینه یئندیرگه نه مز یا پیدا ایکی فرقلی تۆز اولدوغونو ایلری سورن گۆروش. dualism

ایلر له مه [آد] ترقی progress

ایلکل [آد] ابتدایی، ان اسکی اولان. primitive

ایلکه [آد] اصل، آکسیوم، بلیت. axiom

ایلگی [آد] علاق، مارق. interest

ایلگینج [آد] جالیب، عجیب، مارقلی، قریب،

ایلله تیشیم [آد] خبرلشمه، باغلانتی، کومنیکاسیون (فا: ارتباطات). communication

ایلشکین [صفت] باغلی، مرتبط .

ایلشکی [آد] علاق، رابطه، باغلیلیق،

ایلینتی [آد] ارتباط، ایلشکی. علاق، رابطه،

ایلینک [آد] ilinək [آد] عَرَضْ؛ راستلانتی اییله اولان کیفیت و صفت؛ ذاتا باغلی اولمایان صفت؛ (اۆرنک: یاتماق اینسان اوچون آیریلیر بیر ایلینکدیر، قارا رنگلی اولماق ساء، زنگی اوچون آیریلماز بیر ایلینکدیر) Accident

ایلینکسل.. ilinək [آد] عَرَضْ. Accidental

ایمانچیلیق [آد] تانیری نی قاورامادا عاغلا دئییل، یالنیز جا اینانج، ایمانا آغیرلیق وئرن اؤیره تی. fideism

ایم [آد] ایما، ایشارت.

باشقالد يريش [آد] آياقلانما، عوصيان the hunted
باغلام: زمينه، كانتكست. بير اولقودا بوتون رابطه
 هۆر گولرى ويا باغلانتى لار. (فا: زمينه) context
باغلانما [آد] باغليلىق؛ بير شئيه و يولا اينانماق، التزام
 تاپما. commitment
باغداشماق: قبوللانماق، اووشماق. Reconcile
باغاناز [آد] متعصب. bigoted
باغيل [آد] نيسى، گۆره لى. relative
باغيتتى: باغلاشيم، باغليلىق (فا: همبستگى) correlation
باياغى: آشاغلايىجى، كئيفيتسىز simple, vulgar
بئتييم [آد] تصوير. Description, figure
بئتيمله مك [آد] تصوّر ائتمك، تصویره چككمك،
برانش [آد] شعبه، قول، دال، صنيف brunch
بگسويلو [آد] اصالتلى، كۆكلو بير عايله دن گلن؛
 تاريخى معنا: بگسويلو و كندسويلو: فئودال و بورژووا.
بلير تى [آد] نيشانه، اشارت، نشان، علامت، symptom
بلير لنمك [آد] بللى اولماق، بيلينمك.
بلير له مك [آد] آيدينلاماق، بللى ائتمك، بيلديرمك،
 مشخص و معلوم ائتمك.
بلير له نيم [آد] بلير لى وضعيته گلمه ايشى، جبرى، علكى،
 دئترميناسيون (فا: تعين) determination
بلير لنمز جيليك [آد] ايندئترمينيزم؛ اينسانين
 اؤز گورلويونو ساوونان بير گوروش indeterminism
بلير له نيم جيليك: دئترمينيزم؛ جبرىه؛ گرە كير جيليك؛
 گرە كچيليك؛ ائورن ين ايشله ييشى نين، ياسالارلا بلير
 لئميش اولدو غونو اؤنه سورن نظريه determinism
بلير لى [آد] بللى، مشخص، كسين. specific
بۇلونوش [آد] وجودا گليش، يارانش، accurrence
بۇنالتى [آد] هۇيوشه anguish
بۇنالىم [آد] اورك بۇلناماسى، اوزونچ، سيخيتتى
 depression

بۆكۆم [آد] بۆكمە ايشى، قات، قاتمر؛ دۇنەمج bend
بۆكۆكلوك [آد] بۆكۆك اولما وضعيتى
يېچيمجى [آد] ظاهيرچى، باطن و ايچدن چوخ
 گۆرونوشه و ظاهره اؤنم وئرن؛ شكيلچى. formalist
يېچيمجىلىك [آد] باطين و ايچ دن چوخ گۆرونوشه و
 ظاهيره اؤنم وئرمە ايشى؛ شكيلچىلىك. formalism
يېچيمدش: شكيل بيرليگى، ايزومورف uniform
يېچيمسل [آد] شئكلى، يېچيمه عايد، فورمال،
 مورفولوژيك. formal
يېرئشيم [آد] بيره شيم، تركيب، سنتتيز، synthesis
يېرئى: فرد، توپلومون اويه لر نين هر بيرى. individual
يېرئيجيل [آد] فرديتچى individualist
يېرئىسل [آد] فردى، individual
ييراخيلميشلىق [آد] آتيلميشلىق، اؤز باشينا اولما
 abandonment
يېرله شيم: تركيب، بيله شيم، بيرلشديرمه. combination
يېرئيم [آد] واحد، بير كۆمه نين هر عضو. unit
ييله شيك [آد] بيله شيم، تركيب، compound
ييله شيم [آد] تركيب، بيله شيك compound
ييلانجو [آد] دنگه لم؛ تارازليق (فا: ترازنامه)
ييلديرى [آد] بيلديرگه، مانيفستو Manifesto
ييلديريشيم [آد] خبرلشمه، ايله تيشيم، كومينكاسيون.
 (فا: ارتباطات). communication
ييلگه [آد] عاغيللى، تجروبه لى، بشجهرىكلى. wise
ييلگه ليك [آد] حيكمت، عاغيل، عرفان. wisdom
ييلگى [آد، فلسفه] ۱- معلومات (فا: شناخت)، cognition
 ۲- (دانشيق ديلده) اطلاعات، اينفورماسيا information
ييلگى استوكلارى: عاميانه ييلگى، گونده ليك ييلگى.
ييلگى ايمكانى [آد] ييلگى اولاناغى، ييلگى اله گتيرمه.
 (فا: امكان شناخت). possibility of cognition
ييلگى فلسفه سى [آد] باخ: ييلگى قورامى.

قوراللاشمىش يۇنۇملارنىڭ بۆتۈنۈ؛ بىر نۇع بىلىمىل
 آراشدىرما يۇنۇمى؛ (فارسجا: الگوارە). paradigm
پارادىمچىلىق [آد] پارادىگماچىلىق، اولگۈچۈلۈك؛
 پارادىمالارنىڭ ۋە فلسفى گۈرۈشلەرنى بىرلىكتە
 قونۇملاندۇرۇش ئولۇشان يۇنۇمى بىر فلسفى سىستېمى.
 Paradimism, paradigmism
پارادوكس [آد] كۈكلەشمىش اينانېشلار تىرس اولاراق
 ايلەرنى سۈرۈن دوشۇنچە، paradox
پارالاكس: بىرى يىر كۆرەسىنىڭ مەركىزىدە ۋە بىرى،
 يىرىن اوزۇنىدە اولاراق، گۈزەلرەندىن چىخان ايكى
 خىطين، بىر گۈي جىسىمىنىڭ مەركىزىدە بىرلەشەرەك،
 دوزلەندىكلەرنى دوشۇنۇلۇن آچى ۋە زاوئە. parallax
پارالېلىزم: قوشۇتچۇلۇق؛ مادە ۋە دوشۇنچەنىڭ ۋەيا
 بىدەن ايلەروھون ايكى آيرى تۈزۈيۈخ، تانرىنىڭ ايكى
 ذاتى خىسۇسىيەتى اولاراق، بىر بىرلەرنى اوزەرىندە تاثير
 قويمايىپ، يالنىز جا بىر بىرلەرنە پاراللەل داۋرانىش لار
 گۈستەردىكلەرنى ايلرى سورۇن گۈرۈش. Paralelism
پاسىۋ [آد] اندىلگىن Passive
پانتېئىزم: توم تانرىچىلىق. pantheism
پانتېئىزم: ھەشنى تانرىدا. Panenteism
پايدۇس [آد] ايشى ۋە چالېشمىغانى گىچىچى
 اولاراق بىراخما؛ بوگونلۈك بو قدر، دور دىمەك. Let's
 call it a day
پېرسپېكتىۋ [آد] منظرە، perspective
پراتىك [آد] تۈرىيە داۋانمايان، داۋرانىش ۋە اۇيۇلما
 ايلە ايلگىلى اولان؛ قىلچىلىق، اۇيۇلمايلى، تىپىقى، عملى،
 ايشلەتمەلى. pratic
پراگماتىك: پراگماتىست، پراگماتىسم يانلىسى.
 pragmatist
پراگماتىزم: پراگماتىسم، دوغۇرلۇغۇ يالنىز ائىلملەرنى
 سونۇجو ۋە باشاڭلار يىلا دىرلەندىرەن فلسفە اۋىرەتىسى؛
 دوغۇرۇنۇن اۋلچۇتونۇن پراتىك فايدا ۋە گىچىرلىگى قبول

بىلگى قۇرامى [آد] بىلگى نەزىيەسى؛ ائېستېمۇلۇزى؛
 بىلگى نىن الە گىتېرمە ايمكانى، قايناغى، سىنىرلەرنى
 ۋە درجەلەرنى آراشدىرەن فلسفە دالى. (فا: معرفت شناسى،
 نظرىيە شناخت) epistemology
بىلگى قۇرامى [آد] بىلگى نەزىيەسى بىلگىلى؛
 نظرى بىلگى، ائېستېمۇلۇزىك. epistemologic
بىلگى نەزىيەسى [آد] باخ: بىلگى قۇرامى.
بىلشەك [آد] تىرگۇب ائىمەك، بىر شىئىن تىرگىيىدە
 اولماق، تىرگىب تاپماق، compond
بىلشە [آد] تىرگۇب، تىرگىب تاپما، combination
بىلەشەن: تاماملانچى، تىرگىب ۋەرن، component
بىلەشەم [آد] تىرگىب، آلاشىم نۇعۇ (آلياڭ)، compond
بىلشە [آد، فلسفە] ۋەقۇف، معرفت، بىر نەسە ۋەيا اولان
 ۋارلىغى ھاقدا بىلگىلى اولما cognition
بىلشەش [آد] بىلشە ايلگىلى. Cognitive
بىلشەش [آد] ۱-قارشىلىقلى بىر بىرلىنى تانما، بىلشە ۲-
 انفۇرماتىك، سىپىرنتىك. Informatics
بىلىمچىلىك [آد] بىلگى نىن تىملىنى، فېزىك اۋتەسى ۋە
 تانرى بىلىم يىرنە، بىلىم سانان گۈرۈش. scientism
بىلىم فلسفەسى: بىلىم نەلىگىنى ۋە علمى يۇنۇملەرنى
 يارارنى آراشدىرەن فلسفە Science philosophy
بىلىملىرىن تۈرلەرنى: دوغۇا بىلىملىرى، تىنسىل بىلىملىرى،
 فورمال، فن؛ دىئىسىل، پوزىتىف بىلىملىرى. باخ: آچىقلامالار.
بىلىنچ: شۇعور، ۋىجدان (فا: آگاھى) consciousness
بىلىنچ آلتى: غىر شۇعور (فا: ناخود آگاھ) subconscious
بىلىنچ جىلىك: بىلگى نىن مطلق ۋە گوۋەنلىر اولدۇغۇنۇ
 ساۋونان گۈرۈش؛ گنۇستىسىزم. Gnosticism
پارادىم [آد] پارادىگما؛ اولگۈلۈك؛ اۋرنەك دىرلەر
 دىزىسى؛ ۋىستەر سۇزۇلۇيۇجە: بىر فلسفى ۋە نظرى
 چىچىۋەدە، علمى ايشلەرنى قاباغا آپارماق اۋچون،

پىكىشىد يىرىمك [آد] شەتلىدىرىمك، قوتلىدىرىمك.

مۆحكملندىرىمك. consolidate

پوستۇلا: اۇصول. پوستۇلات: قبوللەنىم. postulate

پولتىمىك [آد] فىكىر ساواشى، اينانچ تارتىشماسى و

ضيدلشمە؛ سياسى ادبى و علمى موضوعلاردا جدل ائتمە

و سۆزلە چىرىشما، polemik

پوچلوق [آد] ھىچلىك، آبسوردىسم، ائورنى پوچ

سايان فلسفە آخىمى، (فا: پوچگرایی) absurdizm

پوچلوقچو [آد] ھىچلىكچى، آبسوردىست، ائورنى ھىچ

و پوچ سايان، (فا: پوچگرا) absurdist

پولىتىك [آد] سياسى. political

پىتتىزم [آد] آتشىلى و چوخ سرت يىر لوتترجى

مذەبىن آدى. Pietism

تاپىنچ [آد] عبادت. Worship

تارىخىل [آد] تارىخى؛ تارىخى دىر؛ تارىخەدە اوز وئرن

حادئەلرین ياسالار اساسىندا گلىشمەسىلە ايلگىلى (فا:

تارىخى). historical

تارىخىل اولاراق [آد] تارىخى اولاراق historically

تارىخىللىك: تارىخىلىك، تارىخى دىر؛ تارىخەدە اوز

وئرن حادئەلرین ياسالار اساسىندا گلىشمەسى (فا:

تارىخى بودن). historicity

تارىخىلجى [آد] تارىخەدە اوز وئرن حادئەلرى ياسالار

اساسىندا گلىشمەسىنە اينانان (فا: تارىخىگرا). historist

تارىخىلچىلىك [آد] تارىخەدە اوز وئرن حادئەلرى

ياسالار اساسىندا حركت ائتمەسىنى ساوونان گۇرۇش

(فا: تارىخى گرایی). historism

تارىخىلچىلىك [آد] تارىخى كۇتو يوروملاما ايشى،

تارىخىلچىلىك قارشىتى يىر كلمە. historicism

تاسا [آد] نىگرانلىق، سىخىنتى، اوزونتو. worry

ائەدن فلسفە اۆيرەتىسى. ائىلمىن، بىلگى و دوشونجەيە

ايلكەجە اوستونلويو گۇرۇش؛ اۇسون تمل ايشى شىلير

اوزەرىنە بىلگى وئرمك دئىل، اونلار اوزەرىندە ائىلمەدە

اۇلماىزى ساغلاماقدىر (باشارىجىلىق داھا

اويقون معادىلدىر، بعضا يارار جىلىق، و آراجىلىق

معنالاندىرىلار) پراگماتىزم بىلگى قورامى باخىمىندان

آراجىلىق و اخلاق فلسفەسى باخىمىندان يارار جىلىق لا

اۆزدش دىر. pragmatism

پراكىسى [آد] فعالت؛ يول يۇنتم، اويقولا ما praxis

پروبلما تىك [آد] سۇرونلو. Problematic

پسىشىك: تىنسل، روحسال، روحى، (فا: روانى).

psychic

پسىكانالىز [آد] روح آناليزى؛ روحسال چۇزوملەمە. (فا:

روانكاوى) psychanalyse

پسىكانالىست [آد] روح آناليزچىسى psychanalyst

پسىكوپات: عاغىل خستەسى psychopath

پسىكوپاتولوژى [آد] عاغىل و روح ساغلىغىنى اينجەلەين

بىلىم، روح تداويسى بىلىمى (فا: علم آسىب شناسى روانى)

psychopathology

پسىكوفىزىك: بدن و تىن رابطةلرنى آراشدىران بىلىم

دالى (فا: علم رابطة روان وتن) Psychophysics

پسىكولوژى [آد] روح بىلىمى، تىن بىلىمى (فا:

روانشناسى)؛ psychology

پسىكولوژىك [آد] روح بىلىمى، تىن بىلىمى، (فا:

روانشناختى). psychological, psychologic

پسىكولوق [آد] روح بىلىمى، تىن بىلىمى؛ (فا:

روانشناس). psychologist

پسىكاتر [آد] روح حكىمى، روانپزشك. psychiatr

پسىكاترى: عاغىل خستەلىكلرى بىلىمى / روانپزشكى؛

psychiatry

پوزىتىوىسم [آد] باخ: اۇلقوچولوق positivism

ئاسار [آد] پلان؛ طرح. Design (ئاسارلاماق: پلانلاماق. To design، ئاسارى: پروژە. Project).

ئاسارىم [آد] ذھىندە جانلاندىرىلان شكىل و بېچىم، تصور؛ (گىنىش آئلامدا) آلقى، يىلىنچ اىچەرىگى و مؤحتواسى design، representation، composition

ئاسالانما: قايقى لانما، اوزونتو دۇيما be worrying

ئاسلاق [آد] اىلكىن طرح، طرح اۋنجهسى حاضىرلانان شى (فا: پىش نويس) Draft، sketch، schema

ئاسىم: قىياس مئتودو، دوغرو اىكى يارقيدان اوچونجو بىر يارقى چىخارما تىلمىنە داپانان بىر اۋسلاما يولو. (پىشكىلر بالالارلار، بالالايانلار اومورقالى اولارلار، بو حالدا پىشكىلر اومورقالىدىلار. syllogism)

ئاماللى [آد] بىلەر ك ايدراك ائتمە آئلامىندا، بىر شىين ويا آلقى متواسىنين يىلىنچلى اولاراق ايدراك اولونماسىنا دىيىلىر. apperception

ئامل: دوشونوش، مئدىتاسيون. meditation

ئانربىلىم [آد] تئولوژى؛ ئانرى اوزەرىنە فلسفى آراشدىرما، الهيات (فا: خداشناسى) theology

ئانربىلىق [آد] ئانرى يا درىندن اينانماق. theism

ئانربىم [آد] تعريف، بلبرلەمە، معرفى. definition

ئانربىلاما [آد] تعريف، ئانربىم، معرفى. Description

ئاوير: ۱- طرز، داورانىش، تۇتوم، حركت طرزى. ۲- موضع، دۇروم، حال، پوزىسيون attitude

ئاوير ئاخيىنا [آد] موضع توتما، ئاوير آلما.

تئرمينولوژى [آد] سۇز داغارچىنى.

تئرىم [آد] ايصطلاح،

تئز: ساو (تئز، آنتى تئز، سىنتئز: ساو، قارشى ساو، بىرە شىم tez)

تئلولوژىك [آد] باخ: ارک بىلىمىل، (فا: غايت شناختى)

تئلولوژىك قانىت [آد] دوزنلە حرکتلە ئانرىنين وارلىغىنى اىثبات ائتمە يە چالیشان قانىت. Evtrendek

تئما [آد] اصلى موضوع، آنا موضوع، تمل مؤتيف، مؤتيف، تئم، آنا مبحث. Theme، motif

تئورئىم [آد] قضيه، هندسه قضيهسى. دوغرو لولوغو قانىتلانايلىن بىلىمىل اۋنرەمە. theorem

تئورى [آد] قورام، نظريه. theory

تئولوژى [آد] باخ: ئانرى بىلىمى.

تئىزم: ئانربىلىق. theism

تجىم [آد] تىجارىت. تجىمىل: تىجارى.

ترانساندانتال: آشقىنىس، متعالى transcendental

تضايىف [آد] باغىنتى، باغلىلىق، كۇرئاسيون (فا: همبستگى، تضايىف) Correlation

تجىلىك [آد] وارلىغىن سالت مادى ويا روحسال و ذھىنسل اولدوغونو ايلرى سورن گۇروش. monism

تكل [آد] tekel [آد] انحصار

تكللى ائولنمە [آد] مونوقامى monogamie

تكمىجىلىك [آد] يالئىز جا اۋز منىن و اۋزل، بىرىسل آلقيلارىن اولدوغونو قبول ائىدن، بو آلقيلارىن اۋز بىلىنچى دىشىندا بىر شىه قارشىلىق اولدوقلارنى رد ائىدن كىشى نىن گۇروشو. solipsism

تكىل [آد] مفرد، بىرىسل، انشسىز. singular

تمئىل [آد] كنايه. allegory

تمللىندىرەمك [آد] اساسلاندىرماق؛ دوزگون تمللر اوستونده قۇرماق، توجىه ائتمك اثباتلاماق.

توتۇلوژىك [آد] گرە كسىز تئكرارى، بىرىرىنە بنزر اولان و تكرارلانان. Tautology

تۇخونجا: كۇتولويه يول آچان، ساغلىغى پوزان شى،

تۇرە [آد] ۱- گلەنك و عادت؛ بىر تۇپولوقدا بىنمىسنىمىش، يئرلشمىش، داورانىش و ياشاما بىچىملىرى، قورالار، گۇرە نك و گلە نكلرىن، اورتاقلاشا آلشقانلىقلارنىن، توتولان يوللارنى بوتونو (فا: رسم و

سنت. Tradition ۲- بىر تۈپلۈلۈكدا حقوق و اخلاق بېچىملرىنىن بوتونو.

تۈرەيلىم [آد] اخلاق بىلىمى، اخلاقيات، گلەنك لىر حاققىندا اولان بىلىم و علم *ethique*

تۈز [آد] وارلىق معناسىندا و گرچكىدن وارا اولان شى، كئىفى و بلىلى خصوصىتلىرىن داشىيىجى سى اولان اۈزنە، جوهر، كۈك، اصیل، آرخه. *arche*

تۈزلەمك [آد] آياغى بۇدەريىب سەندەلەمك، سۈزۈنو راحاتجا دانىشامىياراق دوراخساماق.

تۈال [آد] نقاشى بومو.

تۈنارلى [آد] انسجاملى، ئىتائىلى، استقرارلى. *consistent*

تۈنارلىق [آد] انسجام، قوام، استقرار، ئىتائ. *consistency*

تۈنارلىق قۇرامى [آد] دوغرونون اۈنرەلر آراسىنداكى تۈنارلىققدان عىبارت اولدوغونو ساوونان گۇرۇش؛ ئىتائ نظرىيەسى. (فا: نظرىيە ئىتائ)

Consistency theory

تۈنارسىزلىق [آد] استقرارسىزلىق، انسجامسىزلىق، ئىتائسىزلىق؛ قوامسىزلىق؛ *inconsistency*

تۈتقۇ: شور، اشتىاق، جوشقۇ آشىرى اىستكىلى، ارادە و عادى حۇكىملىرى آشان گۈجلۈ بىر جوشقۇ. *passion*

تۈتۈم [آد] ۱- داورانىش، طرز، حركت طرزى، تاویر. ۲- وضعيت، دۇروم، حال، پۇزىسيون، *attitude*

تۈردۈش: بىنزر ياپىلى، عىنىنى ياپىلى. *Homogen*

homogenous

تۈرۈ: مشتق

تۈزۈك [آد] بىر مجلس، قوروم و قۇرۇلوشون داخىلى نىظامنامەسى.

تۈم تانرىچىلىق [آد] پانتئىزم، تانرى ایلە دوغا آراسىندا آيرىم ياپمايان و تانرى نىن دوغا اولدوغونو ایلرى سورن دىن فلسفەسىنە ايلشكىن گۇرۇش. *panteism*

تۈمچە [آد] جۈملە.

تۈمەنگىلىم [آد] قىياس بُرهانى؛ گنل و كلّ اولاندان تىكل و اۈزل و جزء اولانا گئىدن؛ *deduction*

تۈمەنگىلىمىس [آد] تۈمەنگىلىمى، قىياس بُرهانىلا ايلگىلى؛ *deductive*

تۈملىج [آد] تاماملایىجى كلمە (ائوين قاپىسى).

تۈمل و تىكل: كلّ و جزء. *Whole and parts*

تۈمە وارىم [آد] [فلسفە]، استقرا بُرهانى، تىكل و اۈزل اولاندان، گنل اولانا گئىدن؛ *induction*

تۈمە وارىمسال: تۈمە وارىم و استقرا بُرهانىلا ايلگىلى، *inductive*

تىقۇ: [آد] اۋيانىق، اۋيانىش، اۋيانما، اۈزۈنە گلەم.

تىكل [آد] بۆتۈودن بىر تىكە، كلّ دان بىر جزء

تىن [آد] روح، مادى اولمايان و دونيانىن ايلكەسىنى تشكىل وئرن و زامانا باغلى اولمايان شى، لوگوس *logos* معناسىندا دا ايشلە نىر. *Spirit*

تىنسلجىلىك [آد] اهرنوع گرچكىلىن تىنسل اولدوغونو، جىسىمسىل اولانن تىنسل اولانن يالنىزجا بىر گۇرۈنوسو اولدوغونو ایلرى سورن فلسفى و متافىزىكى اۋىرەتى و گۇرۇش. *spiritualism*

جىمىرى [آد] خسىس، الى سىخى،

چىترەفیل *petrefil* [آد] قارماشىق و آنلاشىلماز شى.

چاغرىشىم [آد] تداعى معانى، بىر دوشونجه و گۇرۈنودن باشقاسىنى خاطرلاما. *association*

چاغرىشىمچىلىق [آد] تداعى معانى. *associationism*

چاتىشقى [آد] باخ: آتتىنومى؛ ياسالارآرسى تضاد.

چىلىشكىك [آد] متضاد، قارشىت *contradictory*

چىلىشكى: تناقض، تضاد، آيقىرلىق. *contradiction*

چىلىشكىلى [صفت] چىلىشمە دوروموندا اولان،

چىلىشكىن: متناقض، آيقىرى. *contradictory*

چىلىشمزلىك ايلكەسى: عدم تناقض اصلى.

چىلىشمە: چىلىشكى، تضاد، تناقض. *contradiction*

چىلىمىزلىك: اۋنسىزلىك، ضعيفلىك. puniness
چۆرۈم: دۋنوشوم، دۋورە؛ تېدىل؛ بېرىرىنە تېدىل اولان،
 (فا: گرەش، جريان) rotation, circuit
چۆزۈملەمە: [آد] تھلىل، آناليز.
چۆغولجولوق: [آد] پلورالىسم و جمعە يۇنلمە. (فا: جمع گراي، كثر گراي).
چۆزۈشمەك: [اىلم] تھلىل اولماق، چۆزۈمسە: تھلىلى.
چۆرۈتمە نظرىيەسى: پوپېرىن نظرىيەسى (فا: ابطال گراي)
چىخارساما: [آد] بېر اۋنرەدن آيرى بېر اۋنرەنى
 چىخارماق، استخراج، استنتاج (فا: نتيجه گيرى).
چىخارىم: باخ: چىخارساما، استنتاج interference
چىزگە: رسم drawing, chart, al:Zeichnung
چىزگى: [آد] مسير، خط، تفككور ايزى. line
حتميت: كسىنلىك. عليت ياساسى حتميت و
 كسىنلىگى ايجاب اندر certainty
حظ چىلىك: [آد] ان يوكسك ايسى نين و اينسان
 داورانىش لارينىن آماجى نين حظّ اولدوغونو ايلرى
 سورن اخلاق فلسفەسى گۈرۈشو. hedonism
حقيقت: دۇغولوق. truth
حقيقى: دۇغرو. true
خالقچىلاشماق: [آد] خالق كىمى اولماق و اونلار
 كىمى گۈرونمەك vulgarisation
داسين. Dasein [آد] آلمانجا واراولوش آنلامىندا و
 هايدگترين «وارلىق و زامان» كىتابىندا ايشلەنن بېر
 تترىمدىر. (آلمانجا dal+sein: اوردا+ اولماق).
دەندىكتىف: [آد] كار آگاه، پوليس خفيەسى.
دەئرميناسيون: [آد] بىرلەنمە، تئيت، قارارلىق،
 ساپتاما، قرار، عزم، تعين Determination
دەئرمينىزم: بىرلەنمەچىلىك. Determinism

دەداكتيو: باخ: تۆمدنگىلىم، قىياس برهاني؛ deduction
دەسپوتىزم: [آد] دىكتاتورلوق.
دەموگرافى: [آد] نفوس بىلىمى. demografy
دەئنت: [آد] تفتيش، كونترول،
دەئنتىم: كونترول ائتمە، بازرسى، حسابرسى control
دەئنى: [آد] آزمايش، سىنايش experiment
دەئنىيىلىمسە: [آد] آزمايشلە ايلگىلى علم،
 experimental
دەئنىيم: [آد] تجروبه. سىنايم، experience
دەئنىيمەك: تجروبه ائتمە. Experience, try
دەئنىك: اوزەرىندە آزمايش و دئنى اولونان شى، تجروبه
 ائتمەك اوچون سىچىلن ملزمە و شى. subject
دەئنىمەك: آزمايش ائتمەك، تست ائتمەك، try, test
دەئنىمە: دەئنىمەك ايشى، آزمايش ائتمە، تست ائتمە،
 سىناما، trial, testing
دەئنىچىلىك: * [آد] ائمپىرىزم، آمپىرىزم، ائمپىرىسىم؛
 بىلگى نين يالنىز دويو و حيسلر سايەسىندە و تجروبه ابلە
 قازانايلىلە جگىنى اۋنە سورن گۈرۈش، تجروبه چىلىك
 عاغىلچىلىغىن قارشىتى دىر. Empiricism
دەئنىلمەك: [آد] سۈيلىمەك، سۈزۈ ائدىلمەك.
دەئورىمچى: [آد] اينقىلابچى. revolutionar
دەئوشىرمەك: بېر آرايا گتىرمەك، درلەمەك، تۇپلاماق.
دەئونتولوژى: وظيفە چىلىك، اخلاق بىلىمى deontologi
دەئوينمەك: حرەكەت ائتمەك.
دەئوينمە، دەئوينم: [آد] حرەكەت. motion
دەئوينگەن: [آد] حرەكەتلى، متحرىك. dynamic
دەئوينم بىلىمى: [آد] دىنامىك و حرەكەت بىلىمى.
 Motion science
دەئوينمەس: حرەكەت ابلگىلى، دىنامىك. kinesthetic
دەئرىمى: [آد] دايره circle

دۇگمىچىلىق: ئاۋنىسەس—ئورولن
نظريەلرى كىسەن حالدا دوغرو بىلەن و او اساسدا فرضىەلر
تۆرە بىر فلسفە آنالایشى. شوبهە چىلىك قارشىتى بىر
اۋىرەتى؛ dogmatism
دۇلايىم: [آد] واسىطە؛ بىر شئى باشقا بىر شئىن
آراچىلىغىيلا تانىملاما؛ «دىل دولايىمىيلا: دىل
واسىطەسىيە» Mediation
دۇلايىز: [آد] واسىطەسىز، بلاواسىطە، مستقىما. directly
دۇلايىلى: [آد] واسىطەلى، غىر مستقىم. indirect
دۇلايىسىيلا: بىر شئىن و گوجون وار اولمايدىغىنا
therefore
دۇنگۈسل: [آد] دايرەسل، دورەلى، cyclic
دۇئالىسم: [آد] اىكىچىلىك Dualism
دۇئالىتە: [آد] اىكىلىك Duality
دوراغان اولدوز: ثابت اولدوز Fixed Star
دورااقساما: [آد] تردّد hesitation, dubitation
دۇبقو: [آد] حىس، احساس. sensation, Sense
دۇبو: [آد] حىس. Sense
دۇبوم: احساس؛ بىر حىسى اورقانىن اۇيىرماسى و اخطار يلا
اينساندا وجودا گلەن روحى-فىزىكىكى حالت؛ فلسفەدە
آلقى نىن ان يالين، سادە قوروجو پارچاسى Sensation
دۇبومجولوق: بىلگى نىن قايناغىنى دار آنلامدا دويولار
ويا دويومدا گۇرن فلسفى گۇروش sensationalism
دۇبومساماق: دۇيولارلا بىر شئى حىس و دركاتتمەك.
دۇرتو: [آد] ايچتى، ايتەلەمە، ضربە. impulse
دۇزنى: [آد] سۈيە، سطح،
دۇزلىم: سۈيە، سطح level. al:Ebene
دۇزن: [آد] ياپى، سىستىم، نظام، System
دۇش: [آد] رويىا dream (دۇشسل: رويايى Imaging)
دۇشلىم: [آد] تخیل.

دنى: [آد] اۋ دنى: قدر و مقدار آنلامىندا بىر كلمە؛ بو
دنى: بو قدر؛
دۇروق: [آد] زىروە Summit
دۇغا: [آد] طبيعت nature؛
دۇغال: [آد] طبيعى natural
دۇغالبجى: [آد] دوغالبجىق نظريەسىنە اينانان،
ناتورالىست naturalist
دۇغالبجىق، دوغالبجىق: [آد] ناتورالىسم؛
طبيعىچىلىك؛ ۱- (رۇسو دان باشلا ياراق) دوغا و طبيعت
خارجىندە هئچ بىر شئىن و گوجون وار اولمايدىغىنا
اينانان فلسفە نظريەسى. ۲- ادبياتدا (ائميل زولا، تولستوى
و داستايوسكى كىمى يازارلار طرفىندە) ۱۹. يوزىلدە
دوغا بىلىملرى اوزەرىنە قۇرولان و اينسانلارى، ميراث،
چشورە و توپلوم دورومونا گۇرە اينجەلەين و
شكىل لندىرەن آخىم. Naturalism
دۇغرو: [آد] گرچگە اويقون اولان، اونو اۋزونده
اولدوغو كىمى يانسىدان اۋنرەمە.
دۇغرولاما: [آد] بىر وارسايىمىن دوغرو لونغونو
گۇسترمەك اوجون ياپىلان ايشلەملرىن نومو.
دۇغرو لوق: دوغرو بىر اۋنرەمە نىن اۋزلىكى، حقيقت truth
دۇگما: [آد] بللى بىر موضوع اوجون، دوغرو سانىلان و
تارتىشىلماز اولان اصللر و گۇروشلر؛ dogma
دۇغوشدانچىلىق: اوشاغىن گلىشمە سىندە دوغوشدان
گلەن يئتە نكلرە اۋنم وئرىلمە سىنى ايلەرى سورن
گۇروش؛ دوشونجە، دويو، كاراكتەر كىمى بىر چوخ
روحسال اۋزلىكلىكلرىن دوغوشدان گلىدىغىنى، بو
اۋزلىكلىكلرىن داها سونرا قازانىلانلارى ائتكىلە دىيىنى،
سورن گۇروش. هرھانسى بىر جانلى تورونون قورولوش
و وظيفە باخىمىندان گلىشىمىندە، ياشانتى و اۋىرنەمە
كىمى عامىللىرى دئىل، قالىتمسال/ وراثتى اولانلارا
آغىرلىق و اۋنچەلىك وئرن گۇروش. Nativism

دۈشۈنۈجىل: تەخىلى آماج، اۆلكو، ايدئال، مەكمل

شىئى Ideal

دۈشۈنۈجەسل: ۱- دۈشۈنمەننن حاصلى و نۇئمايىك لە

ايلگىلى noematic ۲- فىكرى entelektuel

دۈشۈنۈسل: [آد] دۈنۈشلۈ دۈشۈنۈش لە ايلگىلى، فىكرى،

عقلانى. Reflectonal

دۈشۈنۈجە چىلىك: [آد] باخ: ايدئاليزم.

دۈشۈنۈر: [آد] بىلگىن، آيدىن، فىكىر صاحىبى اولان.

دۈشۈنۈش: اۈزۈنە دۈنۈك دۈشۈنمە، ايچ دۈشۈنمە،

رەفلەكسىيۈن، تامل. Reflection, meditation

دۈشۈنۈشمەك: تامل ائتمەك. اۈزۈنە دۈنۈك دۈشۈنمەك.

دۈشۈنۈم: دۈشۈنمە، (فا: اندىشە). Thought (بعضا

دۈشۈنۈم سۈزۈنۈ meditation سۈزۈلە معادل وئەرلر).

دىئالكتىك: [آد] ئىيتىشىم؛ قاواراملارى اولانلارین

قارشىتلا رىيالا توتۇش دوراق گرچكى تاپايلىمە مئودونا

دىئالكتىك دىئىلەر؛ حرەكەت ايچىندە اولان دونيانى و

اولايلارنى تىز، آنتى تىز، سىنتىز سورەجى ايچىندە

دىنامىك اولاراق آلقيلاماغا و يوروملاماغا چالیشان

دۈشۈنۈجە يۇنتەمى؛ ئاورىمىن ھەر شىئىدە وار اولان ايچ

چىلىشمەلرین چاتىشماسى سونوجو اورتاپا چىخماسى

اۆلقوسو؛ قارشىلىقلى قونوشما و تارتىشما سانانى.

dialectic

دیر: [آد] اۆلقولار و شىلر حاققىندا اينسانین، احتیاج،

ايلگى و ايدئاللارنى باخىمىندان وئردىگى حۇكم و يارقى.

دیش: [آد] خارىج، ائشیک، يىر شىئىن ائشیک اۈزو.

دىن فلسفەسى: اينجەلەنن فلسفى دین آراشدىرماسى.

دىرىمىسل: [آد] حياتى.

دیزگە: [آد] سئرى، رشتە، يىر بوتون تشكىل وئرن

عضولرین بوتونو، منظومە، سىستىم.

دیزە: [آد] مصرع، بىئىننن ايکى قىسمتىندن ھەر يىرى.

دىکوتومى: [آد] ايکىلەمە، ايکىيە آيرىما. dichotomy

دىنگىن: دورقون، ثابت، ساکىن. calm

دىنگىنلىك: دورقونلۇق، ئايتلىك، سکون. serenity

ذات: [آد] يىر شىئىن نَفْسى، کىملىگى، ھوويى،

جئوھرى، کىشىلىگىن اۈزو، باخ: اۈزک. Essence

راسيونال: [آد] عاغللا اويقون، اۈسسال، اۈلچولۇ.

حساب کىتابلى، معقول. rational

راسيونالىست: [آد] عاغلچى، اۈسچو. rationalist

راسيونالىسم: عاغلچىلىق، اۈسچولۇق. rationalism

رئال: [آد] گرچەك، واقىي (قارشى آلامى؛ ايرئال irreal:

غير واقىي، گرچەك دىشى). real

رئالىسم: [آد] گرچەكچىلىك، (فا: واقىيگرايى) realism

رئداکسىون: [آد] يىندىرگەمە، تقيلى. Reduction

رئلاتىۋىزم: [آد] رۇلاتىۋىزم؛ گۇرەجەلىك،

باغىتتىجىلىق، اضافىيە، نىسبىت. relativisme

رچتە: [آد] ۱- يۇنتەم، ۲- نوسخە prescription

رۇچۇزوملوک: [آد] يىرىننن روح و تىنىنى

آراشدىرراق چۇزوم يولو تاپما بىلىمى

psychoanalysis, psychanalitique

رۈاقى: لىر: ئىئونون قوردوغو استۋا ويا اىستۋجىلىق

مەكتى. بو مەكتىجە اينساننن تمل آماجى مۈتلۈلۈقدور و

بونون اوچون دوغابا اويقون ياشامالىدىر. مۈتلۈلۈق، دىش

شرطلرە باغلى اولمامالىدىر، ئاورنى يۇنەتن قوتسال

اوتورتىتە كلى ارادەيە صاحىبىدىر و بونو اينسان لارا

يۈكلەمىش، اينسان عاغلى ايلە ياشامالىدىر، توم

اينسانلار ائشىتىدىر، بو اوزدن اونلار كۈلەلىگە قارشى

ايدىلار و ارسطوچولۇقلا ترس دوشموشلر. Stoa

رئۈزىون: گۈزدن گنجىرمە، revision

رۇمانتىزم: ۱۸. يوزايل سونراسى باشلايان، دويقو،

جۇشقو و سىمبۈلە آشىرى يىر وئرن سانانن آخىمى.

Romanticism

رئوتۈئل: [آد] آيين.

سایلیتی: فرض، فرضیه، ظن، تخمین. supposition

سایقیلی یوسما [آد] سارترین کیتابلارینین بیرینین

آدی، معنجا سایقیلی گۆزل قادین. beautiful women

سپتیک [آد] قوشقوچو، شکاک، شوپههچی؛ septic

۲-چۆرودوجو، میکروبو.

سپتیسیزم [آد] قوشقوچولوق، شوپههچیلیک،

شکچیلیک، شکاکیت (فا: شکاکیت) septisizm

سئجه جیلیک [آد] ۱-ئکلکتیسیزم؛ بیریرینه قارشیت

اولان تورلو نظریه لردن و دوشونجه لردن یارالاناراق

تک و اویمو بیر اینانچ یا دا دوشونمه سیستمی

دوزکتمه یه چالیشان فلسفی گۆروش. ۲-سئچیلیمک

ایشی، سئچیم. eclecticism

سئرئومونی [آد] مراسیم

سئرۆون [آد] ماجرا.

سئزگی [آد] شهود، ایچدن مشاهده، ایچ گۆرۆ.

intuition

سئزگیچیلیک [آد] اینساندا، دویولار و عاغلیدان فرقلی

اولاراق، بیلیمک ایسته دیگی بیر شئی دوعرودان و

آراجیسز بیر قاورایشلا بیلیمه سینى مومکون قیلان بیر

یئتى اولدوغونو ساوونان گۆروش. Intuitionalism

سئکینجیلیک [آد] ساقینجیلیک. quietisme

سئمانتیک: آنلامسال. semantic

سئمانتیکس: آنلام بیلیم، معنی بیلیم. semantics

سئنتاکس: سۆزدۆزومو، نحو. syntax

سئنتتیک: مصنوعی، یاپای، صنعی. synthetic

سئنسوآلیست [آد] دویومجو؛ حیسچی، دویومجولوق

یانلی سی (فا: حسگرا). sensualist

سئنسوآلیسم [آد] ۱-دویومجولوق، حیس چیلیک (فا:

حسگرایی) ۲-شهوتچیلیک. sensualism

زامانسالیق [آد] زامانا باغلیق Temporality

زاناعات: ال ایشلری؛ باخ: ضاناعات. Craft, artisan

زۆرونلو [آد] مجبوری، compulsory

زۆرونلوق: مجبوریت، necessity, obligation

سایتاماق [آد] تثبیت ائتمک.

ساپلانتی.. [آد] تاخیلیب قالدیغی و قورتولا

بیلیمه یز بیردوشونجه، فیکری تحجر. obsession

سایماق: یولدان چیخماق، قایماق، جایماق، انحرافا

دوشمک، منحرف اولماق. Deviate

سایینچ: تحرف aberration

سایمالیق [آد] عاغلیرسزلیق و عاغلا اویمامازلیق

ridiculous

سارسیلمیش: شاشقینا دۆنموش، کۆتو ائتکیلیمیش،

صدمه گۆرموش. Shaken, shocked

ساغدویو [آد] عقل سلیم، تدبیر.

ساغدویو بیلگی سی: عاغلا اویقون بیلگی،

اینسانلارین عقل سلیم اساسیندا ایناندیقارلری بیلگی،

گوندهلک بیلگی، عامیانه بیلگی. Common sense

ساغین [آد] دۆز، دۆغرو (فا: راست). right

ساغینلیق: دوعرولوق، دوزلوک، ائکسیکسز. accuracy,

al:Exaktheit

ساقینماق [آد] حذر ائتمک. احتیاط و تدبیر ائتمک.

سالت ۱-salt: باخ: مطلق absolute ۲-آری. pure

سالتیق saltik [آد] باخ: مطلق، سالت.

سالیک وئرمک [آد] خبر وئرمک، توصیه ائتمک.

سانی [آد] سانسان، دوشونجه، قانی، گۆروش، خیال

(فا: فکر) thought, illusion

سانری یا توتولموش [آد] توهم ایچینه دوشموش

hallucine

ساواشیم [آد] موجدایله.

ساواسماق [آد] اهمال ائتمک،

سایا [آد] بیر نوع شعر

سىمپاتى [آد] دويقوداشلىق، ھمدردلىك (فا: ھمدردى) sympathy؛ ئىمپاتى empathy؛ ئۆرك بىرلىگى؛ آپاتى apathy. تىقوتسوزلۇق.

سۈرۈن [آد] مەسىلە، پىرابلەم problem؛

سۈرۈنسال [آد] شۈبھىلى، قوشقۇلو problematic

سۈكرات [آد] سقراط.

سۈسۈلۈزى [آد] توپلۇم بىلىمى. (فا: جامىئە شىناسى)

سۈسۈلۈزىك [آد] توپلۇم بىلىمى بىلەن بىرلىگىلى؛ توپلۇمبىلىمىسىل. (فا: جامىئە شىناختى)

گىلىشمىشلىك: كىمال. sophistication

سۈلىپسىزم [آد] تىكىمىچىلىك solipsism

سۈمۈت [آد] لىمىس اولۇنۇن، مەشخۇس، مەلۇم، كانكرىت، سۈيۈت قارشىتى؛ گىرچىكلىگى ئالقيلىنابىلىن، ۵ دويۇنۇن بىرىيەلە ئالقيلىنابىلىن ھىر شى، ئۆرنىك: داش، سۈ، ھاوا (فا: عىن انضمامى) absolute

سۈمۈت و سۈيۈت قاوارام لار: قاوارام بىر جىسىمە و وارلىغا (دويۇلارلا ئالقيلىنابىلىن وارلىغا) ايشارت ائدرسە سۈمۈت دور (داش، اينسان، بىياض)، آنىچاق قاوارام بىر اولوش طىرىزىنى (بىالنيز دىھندە اولاراق دويۇلارلا ئالقىلىنابىلىن) ايفادە ائدرسە سۈيۈت دور (ئۆرنىگىن اينسانلىق، بىياضلىق).

سۈمۈتلىق [آد] مەلمۇس.

سۈمۈت-ئىسە فرقى [آد] ئۆزى و ئىسە بىر سۈمۈت شىئىن بىلىنىچە دە و دىھندە تىصۈيرى و نىشانەسىدەر آما سۈمۈت اينسان خارىجىندە وار اولان و دويۇلارلا درىك اولۇنۇن شىئىن ئۆزۈدور.

سۈنسال [آد] آپۇستىرىورى، استىتاجى، آزمائىش و تىجۈبەدن چىخان و اونا باغلى اولان بىلگى، دىش دۇنيادان قازانايلىن بىلگى (فا: پسىن). a posteriori

سۈنۈسۈز [آد] ابدى.

سۈنۈل [آد] نىھائى «سۈنۈل سۈنۈج: نىھائى نىتىجە» **سۈيۈت**: انتىزاعى، مىجرىد، آبىستىرە، دىھنى؛ دويۇلارلا دويۇلمايان، ماددى وارلىغى اولمايان، دىھندە دوزەلەن شى؛ ئۆرنىك: «عائىل، خىيال، اولكو، ايدە آل»، Abstract **سۈيۈتلاما** [آد] انتىزاع، تىجرىد، انتىزاعى حالا گىتىرمە؛ Abstraction [ھۈسۈرلە جە سۈيۈتلاما ايلە گىتلىمە نىن فرقى وار، سۈيۈتلاما يالنىز دىھندە اولاندىر مىثلا خىيال، اولكو، ياخشى، دۆز؛ آما گىتلىمە دىھندە دۆزكەسەدە گىرچىك ئۆزەسى واردىر، مىثلا قىرمىزى رنگ، داش...].

سۈز جۈك [آد] واژه، كىلمە. Word

سۈز كۈنۈسۈ: مىطرح؛ مىطرح اولان؛ سۈزۈ ائدىلىن.

سۈيۈل: افادە، قالىبلاشمىش و كىلىشەلشمىش سۈز.

سۈفىست: بىلگىچى، ۴-عسىر مىلادىدان ئۈنچە يۈناندا كىندىك دولاشىپ قۈنۈشم و ائىلم اۋىردىلەر وئىرىلن آد، تىمىلجىسى پروتاگوراس دىئر اينسان ھىر شىئىن اۋلچۈسۈدور؛ sophistes

سۈفىستلىك: سىفسىطەلى، يانىلىتمالى. sophistique

سۈز كىلى [صفت] داواملى. continuous

سۈز كىلىلىك: داواملىق، قالىبچىلىق، تداوم. continuity

سۈز كىسىزلىك [آد] داوامسىزلىق؛ (فا: ناپىۈستىگى)

Discontinuity

سۈرە ج [آد] ۱-گىندىش، گىندىشات؛ بىر ايشى گۈرمىك اوچۈن اۋزلىكەلە اۋىقۇلۇنۇن يۈنتم و ايشى؛ بىر اولايىن دۆزىلى اولاراق و بىر بىرىنى ايزلەين دىيشمەلرلە گىلىشمەسى، باشقا بىر اولاي دۈنۈشمەسى. (فا: رۈند).

process ۲-دوام، آشاما، مىرحلە. duration

سۈرەدۈرۈم [آد] ائىترسى؛ بىر جىسىمىن دورقۇن ويا ھىركىسىزلىك دورۈمۈ؛ بىر نىسەننىن اولدوگو دورۈمو قوروماسى يا دا دوراغانلىق دورۈمو. Inertia

عاقیل یۆرۆتمه: تعقل ائيله مک، استدلال reasoning
عقلانی: اؤسسال، عاغلا اویقون، راسیونال. rational
عقلانیت: اؤسساللیق، عاغلا اویقونلوق. rasyonalite
عننه [آد] آداب و رسوم
عیناد: اصرار، عزم/عزیم، یاپیشقانلیق. (tenacity)
فاتالیسم [آد] باخ: قدر چیلیک، یاز قیچیلیق. fatalism
فاکولته [آد] ۱- کالج. ۲- یتنه نک، قابلیت، باشاری، آیریجالیق، امتیاز faculty
فاناتیک [آد] متعصب، باغناز، توتوجو، آشیری ماراقلی، آشیری دوشکون، fanatic
فانتزی [آد] دوشلم، خیالگو جو. fantasy
فایداجیلیق: یارارچیلیق. utilitarianism
فنتیسلشمیش [آد] بؤت لاشمیش، مقدس لشمیش
فئنومنال: ۱- فئنومن له ایلگیلی، گورونتوسل (فئنومنال آخیش: گورونتوسل آخیش)، ۲- شاشیلاجاق، اولان اوستو (شاعیرین فئنومنال ایچ سترگی سی).
فئنومنولوژی [آد] گورونتوبیلمی (فا: پدیدارشناسی) phenomenology
فئنومنولوژییک [آد] گورونتوبیلمیسل، (فا: پدیدارشناختی) fenomenologic
فئنومنینم، فئنومنالیسم: گورونگوچولوک، گورونتوچولوک. Phenomenalism
فلسفه چیلیک [آد] فلسفه یاپماق، فلسفه ایشله مک، (فا: فلسفه ورزی). Philosophizing
فونکسیون [آد] ۱- یشلو، عملیات، ایش، عمل، وظیفه. ۲- باغیملی و باغیمسز دیشکنلر آراسیندا اولان رابطه و معادله، تابع، function
فیکرا fikra [آد] قیسا و آنلاملی سؤز، نوکته لی سؤز ویا ایش. Anecdote, short column, paragraph.
فیکسیون [آد] خیال، قورونتو. fiction

سیتوآسیونیزم، سیتوآسیونجولوق، قوشولچولوق: اینسان داورانیشی شخصی خصوصیتلردن چوخ چئوره شرطلرله تاثیرلندیگینی ساوونان تئوری. Situationism
سیاسال [آد] سیاسی political
سؤزگج: قلبیر، الک، فیلتر، صافی. filter
سیلوئت siluet [آد] شیخ، قارالتی، خیالت، silhouette
سیناییش [آد] دئنی، آزمایش، experiment
کینتتیک: سینتتیک؛ حرکتله ایلگیلی، جیسیملرین حرکتینی ائتگیله ن قوتله ایلگیلی؛ کوتله سی m و هیزی v ایله حرکت ائندن جیسیمین کینتتیک انئرژی سی $KE = (1/2)mv^2$ قوتله برابر دیر. Kinetic
شدت قروپو: بو کیتابدا ترور قروپو پشاکایا وئریلن آد. آیریجا ائلشاشی سؤزو بو ترور قروپونون باشچی سی اولان اوجالان اوچون ایشله دیلیر.
شوبهه چیلیک [آد] اؤزنل ندن لردن حرکتله بیلگی نین ایمکانین دان شوبهه ائتمه. scepticism
شهود [آد] سترگی، ایچ گورو، intuition
صاف [آد] محض؛ «صاف من: محض من، خالیص من؛ صاف منطق: محض منطق». pure
صانات [آد] هنر. (رسالملیق، هیکتراشلیق ویا یوتوجلوق کیمی ایشلر). art
صاناتچی [آد] صانات لا اوغراشان کیمسه، هنرمند.
صیرورت [آد] دؤنوشمه، دیشیم. becoming
صاناعات [آد] صنعت، ال ایشلری. (درزیچیلیک، توخوماچیلیق، اجزا ساتما، باهاراتچیلیق، بویاجیلیق، مرمرجیلریک مرمر جیلاجیلیق کیمی ایشلر). craft
صاناعاتچی: صاناعاتکار، ال ایشلری ایشچی سی Artisan
طبیعتچیلیک: باخ: دؤغالچیلیق: ناتورالیسم. naturalism
عاقیلچیلیق [آد] باخ: اؤسچولوق، راسیونالیسم (فا: عقلگرایی) rationalism

قناعت [آد] قانى، اينام، اينانچ (فا: باور) belief
قوشۇل [آد] ۱-قوشۇل، شرايىط، ۲-يىر qoşul
 آنلاشمادا بليرلەنن حۇكوملردن هر يىرى، condition
قوشۇللا نىماق [آد] شىرطنىمىك،
قۇرام [آد] نظريە؛ بىلىمىسل ياسادان داھا گىنىش، داھا
 بۇيۇك و داھا سىستىمىلى وارسايمىم. Theory
قوت: گوج. Force, al:Kraft
قۇرامسال [آد] نظرى، theoretical
قۇرقۇ [آد] قۇرۇنتۇ، خىيال، تىصور. fiction،
قۇرقۇسال: قۇرۇنتۇسال، تىخىلى، تىصورى. fictional
قۇرۇنتۇ [آد] قۇرقۇ، خىيال fiction،
قۇرۇلۇشچۇلۇق: باخ ياپىسالىجىلىق.
قۇسۇمۇق [آد] قۇسۇلان شى. vomit
قۇشۇقچۇلۇق: سىتپىسىزم، شىك چىلىك. scepticism
قۇسىر دۇنگۇ [آد] كۇتۇ و پوزۇق دايرە، مجازا اۇز
 باشىنا فىرلانماق fasit daireye
قىلاۋۇز [آد] يول گۇستەرن، راھنما Guide
قىلىقسال: قىلىقلى، اويقولامالى، پراتىك، pratique
قىوانچ [آد] ۱-سۇنۇنچ. ۲-اۋوونچ، افتخار.
كاپرىس [آد] بھانە آختارما، ھوس.
كاتندىرال [آد] جامع كىلىسەلر.
كاتىقۇرى [آد] ۱-مقۇلە ۲-قروپ، زۇمرە، سىرالاما،
 بۇلۇملەمە.
كاتىقۇرىك [آد] ۱-مقۇلەلە، مقۇلەلە ايلە ايلگىلى؛ ۲-
 قوشۇلسوز، شىرطسىز، قىطلى.
كاراكتىر [آد] مىشخىسە.
كارتىزىن: دىكارتىجى، دىكارتى لا ايلگىلى. Cartesian
كارە [آد] مربع. kare

قابا تاسلاق [آد] ايلكىن طرھ، طرھ اۋنچەسى چكىلن
 شىلر sketchy
قاپلام [آد] مركب اولمايان pure
قاپلام اولان قاورام [آد] شۇمول قاورام، مُحاط، احاطە
 ائدن (فا: مفھوم شمول) Ingrained concept
قاتى: برك، مۇھكم. rigid, al:starr
قاتىق سىز [آد] مركب اولمايان pure
قارە فلسفەسى: آوروپادا عاغىلچىلىغا (راسىونالىزمە)
 وئرىلن بىر آد، اولنار تجروپچىلىگە قارشىدىلار.
قاسىلما: قىسىلما contraction
قالتىجى: مىراثچى، وارث. heritor
قالتىم [آد] وراثت heredity
قانى [آد] ۱-اينانچ، اينانىش، دوشونچە، (فا: باور)
 opinion {قانماق سۇزۇندىن}. ۲-اسكى كلمە اولاراق)
 ھانى؟ ھارادا؟
قانىتلاما [آد] استدلال، اثبات. proving
قاورام [آد] مفھوم، فھوا؛ كونسىت؛ نۇسىون؛ بىر نىسە
 ويا دوشونچەنن ذھىندە كى سويوت (انتزاعى) و عمومى
 تىصور. concept
قاورامسال [صفت] مفھومى، قاوراملا ايلگىلى
 conceptual
قاورانايىلىر [آد] آنلاشلىير، آنلاشلايىلىر، درك
 اولونايىلىر، معقول، comprehensible
قاورايش [آد] ايدراك، درك ائتمە و آلقىلما insight
قايباق: ۱-قايقان، زوۋولدىك. ۲-سۇزۇندە دورمايان.
قدەر [آد] يازقى destiny, fate.chance
قدەر جىلىك [آد] يازقىچىلىق، فاتالىسم، ھر شىئى قدەرە
 باغلايان اۋىرەتى، «قدەر جىلىك بئىلە دىئىر:
 قورخىدوغونوز بو حادثە قاچىنىلمازدىر. گىنچىمىشە نە
 اولموش اولورسا اولسون، اوندان قاچىنماق اوجون نە
 ائتسىز ائندىن، او موطلقا مئيدانا گلە جىكدىر». fatalism

كارىيەر kariyer [آد] بىر حرفە و مىسلك دە زامان و چالشماقلا الدە اندىلن آشاما، باشارى و قازانچ؛ «فلسفى كارىيىرى بويونجا: فلسفى حياتى بويونجا».

كاموسال [آد] عمومى، گنل. public

كرته [آد] درجە، كردى، (فا: كرت)؛ سون كرتەدە: سون تحليلدە،

كرىتسىزم: ائىلشدىرىجىلىك. Criticalism

كلاسيك انسانچىلىق: كلاسيك انسان سئورلىك، كلاسيك ھومانىسم Classic humanism

كىسنىلىكچىلىك: مطلقچىلىك، بوتون قدرت بىرىندە اولماسى، اوتوكراسى، آپسۇلوۋىتىسم absolutism

كىندىسۇبۇلۋىنىفى [آد] بورژوازى طبقەسى.

كىندىلىغىندىن [آد] اۋز اۋزۇنە، اۋز اۋزۇندىن.

كۆزۈموز [آد] كاسموس، ئورن (فا: كىھان). Cosmos

كۆزۈمولۇڭىك [آد] ئورنىيلىمىل (فا: كىھان شناختى). Cosmological

كۆزۈمولۇڭىك قاننىت: ئورنىيلىمىل قاننىت؛ ئورن دە اولان شىلېرىن وارلىغىن دان حرەكەتەندەرك، تانرىنىن وارلىغىنى ئىباتاتىمەھە چالیشان قاننىت (بەرھان جەھانشناختى). Cosmological argument

كۆرۈنلەسۇن [آد] تضايف؛ باغلىلاشمى، باغىنتى، (فا: ھمبىستىگى) Correlation

كۆگىتۈ [آد] دىكارىتىن «دوشونۇرم، ائىلەيسە وارىم» سۇزونون قىسالتىلمىش آدى؛ دوشونمە. cogito

كۆگىتاتىو: دوشونجە، دوشونمە نىن متەلقى. cogitatio

كۆگىتاتىونس: دوشونجەلەر ويا دوشونجەلىك؛ دوشونجەلەرىن بوتونو بىرلىكدە. cogitationes

كونسېپتۋالىزم [آد] قاورامچىلىق (فا: مەھومگرايى). conceptualism

كونفورمىزم [آد] اۋىماچىلىق، گلەنكلەرە و تۈرەلەرە اۋىما. conformism

كونۇتلاماق: فرض ائتمەك. قبوللانماق. to postulate

كونۇم [آد] موقعيت. location

كونۇمسال: موضعى، local

كونۇملاندىرماق: موقعيتىنى و يىرىنى بللى ائىدىلمەك، يىرلشدىرىلمەك، يىرەپىر ائىدىلمەك. localization

كونۇملاماق: يىرىنى بللى ائتمەك.

كونۇملانماق: يىرى بللى اولماق.

كۆتۈ ائىدىم [آد] كۆتۈ عمل acta؛

كۆتۈ نىت لىلىكلە: نىتى كۆتۈ حالدا. Bad act

كۆتۈمىرلىك [آد] قارامسارلىق pessimism

كۆتۈيە كوللانماق [آد] سۈء اىستىفادە ائتمەك.

كۆكدىنجى [آد] رادىكال؛ بىلىم، دىن، سياست دە اساسى و تەمل يىئىلىكلەر گىتىر radical

كۆكدىنجى سوسىيالىزم: سوسىيالىسمە اساسى يىئىلىكلەر گىتىر، رادىكال سوسىيالىسم. radical socialism

كۆكسەل .. [صفت] كۆكلو، رادىكال.

كۆلەنماق [آد] اىشلىتمەك، اىستىفادە ائتمەك،

كۆلەنلىماق [آد] اىشلەنلىمەك، اىستىفادە اولۇنماق،

كۆلەنلىم [آد] اىشلەنلىمەك، استفادە (فا: كاربرد). Use

كۆتەلە: يىغىن، كۆمە. mass

كۆرمانچ: كۆرمانچ سۇزو ايرانىن غربى آذربايجانىندا و تۈركىيەنىن گۈننى دۈغوسوندا آرنىلىقدا ياشايان كورد خالقى اوچون دىئىلىر، سەندىچ، سەلىمانىيە و ارپىل دە چوغۇنلوق حالدا ياشايان كوردلەرە عوموما سۇرانى كەلمەسى اىشلەنەر.

كېيى: لىظە، آن، كېيىلار: لىظەلەر Moment

كىشى اوغلو [آد] اينسان، آدام و آداملار. one son

گرچەك [صفت] ۱-واقعى، دۈغرو، حقىقى؛ فلسفى آتلامدا، گرچەك سۇزو واقعى و گرچەكلىك سۇزو واقىعت سۇزونون مۇعادلىدىر البتدە عومومى حالدا حقىقى

گىنلە مەك: وارلىقلار و اولايىلار آراسىنداكى بىزلىك باغلانتىلارنى بىر دوشونجەدە توپلاماق، تەمىم و ئىمەك (بىرلە مەك قارشىتى)، باخ: سۇيۇتلا. generalize

گىنلىك [آد] گىنل اولمادۇرۇمو؛ تەمىم؛ عمومىت؛ كىلىك، بىر سىزلىك، ياقىنلىق، دۆزدىشمە جە؛ وارلىقلار و اولايىلار آراسى بىزلىك باغلانتىلارنى بىر دوشونجەدە توپلانماسى. Generality

گۈرگۈ [آد] رىسوم، تىرىيە، ادب، حرەكەت طرزى، داورانىش. Manners

گۈرگۈل [آد] تەجرۈبى. Empirical

گۈرگۈچۈ: گۈرگۈلچۈ، تەجرۈبەچى. Empiricist

گۈرۈ [آد] ۱-درىن مەشادە؛ بىر شىئىن ئىچىنى دۈغرودان دۈغرويا گۈرمە؛ واسطەسىز درەك اولونان دۈغرولارىن بىلگىسى؛ اسپىنوزادان يۈكسەك بىلگى نۈوع و ھوسىرلەدە اۈزەك گۈرۈسو و اۈزەيى گۈرۈلەمە و اۈزەيە يۈنەلىك قاواراما. Intuition، ۲-گۈرمە يىتىسى، نظارت، بىر يىرىن چۈرەنى گۈرمە اۈزلىگى (بورانىن گۈرۈسو گىنىش)؛ ۳-نىشان تۈرەنى (بۈگۈن سىزى گۈرۈيە دعوت اندىرم). Vision

گۈرۈ [آد] وظيفە jurisdiction, task, function

گۈرۈنۈپىلىمى [آد] گۈرۈنگۈ بىلىمى؛ فنىمئولوژى؛ بۈ آخىم داھا چۈخ ھوسىرلە ايلە تانىنىر (فا: پىدار شناسى) Phenomenology

گۈرۈنە [آد] پىرسپىكتىو، منظرە.

گۈرۈنە: گۈرۈنە؛ دۈيولارلا آلقىلانايلىن ھەر شى، ھىسەرلە درەك اولونان ھەر شى، فنىم. fenomen

گۈرۈنۈپىلىمى [آد] باخ: گۈرۈنۈپىلىمى.

گۈرۈنۈچۈلۈك: گرەك اولانى تالىزجا گۈرۈنۈچۈلر اولدوغونو اۈنە سورن گۈرۈش، فنىمئىزم.

گۈرۈنۈم [آد] منظرە،

يىرىنەدە ايشلەنىر. ھوسىرلە فلسفەسىندە reel دىندە اولان گرەك شىلەر اوچون، و real طىبەتدە اولان گرەك شىلەرە يەنى دۈغا و طىبەت دە اولان واقى شىلەر اوچون ايشلەدىلەر (فا: واقى). real

گرەك اۋستۈچۈ [آد] سوررئالىست surrealist؛ گرەك اۋستۈچۈلۈك: سوررئالىزم. surrealism

گرەك چىلىك: اۋزەنەن، يىلىنچەن باغىمىسىز اولاراق بىرۈرلىغىن اولدوغونو ايلرى سورن اۋىرەنى. realism

گرەك چىلىك [آد] واقى reality

گرەكچە [آد] سەب، نەن، اسبابى مۇجىيە «گرەكچە ايلە: بۈ منطقىلە». reason

گرەكچەسىز [آد] لزومسوز. without cause

گرەكچە لندىرەك: دىل لندىرەك، مدلل لندىرەك، دۈغرولاماق، حاقلى چىخارماق، حاقلى قىلماق، تۈجىيە ائىمەك. Justify

گرەك دىرىجى سەب [آد] لازىم سەب. reason

گرەكچىلىك [آد] گرەكچىلىك: جىرچىلىك، بىرلەنەم جىلىك، determinism

گرەك دىرىن [آد] لازىم قىلان،

گرەك سىزلىك [آد] گرەكسىز اولما وضعىتى، لزومسوزلۇق. exemption

گرەكسىنىم، گرەكسىنە [آد] احتىياج، ضرورت needs

گرەكلىك: گرەكلىك: لزوم و اىجاب necessity

گرەكچىلىك [آد] گرەكچىلىك. determinism

گىنكسل [آد] عمومى public

گىنل گۈرۈلەلىك ايلەسى: General relativity principle

گىنلە مە [آد] تەمىم و ئىمە generalization

گۈرۈجە [صفت] بىر شىئە گۈرۈ اولان؛ وارلىغى باشقا بىر شىئىن وارلىغىغا باغلى اولان، كىسىن اولمايىب كىشىدن كىشىيە، زامان دان زامانا، يىردن يىرە دىيىشە بىلن، باغىل، نىسبى. Relative

گۈرۈجەلى [صفت] نىسبى، باغىل، باغىنتى لى Relative
گۈرۈجەلىك [آد] نىسبىلىك، نىسبىت relativity

گۈرۈجىلىك [آد] نىسبىلىك نظرىيەسى؛ ايسى و كۈتونون كىشىدن كىشىە و توپلوم دان توپلوما دىيىشە يىگىنى ايلرى سورن گۈرۈش. relativism

گۈرۈجەلى [صفت] نىسبى، باغىنتى لى. Relative

گۈرۈجىلىك [آد] نىسبىت، باغىنتى لىق. Relativity
گۈزاونونە آلماق [صفت] نظردە توماق، دقتە آلماق. consider
گۈزلىم [آد] موشاھىدە، رصد.

گۈستىرگە [آد] شاخص (فا: نماد) indicator
گۈستىرگە بىلىم [آد] شاخص بىلىمى، ايم بىلىم (فا: نمادشناسى) Semiyoloji

گۈندىرگە [آد] ادېش دونىادا يىر آلان، بىر گۈستىرگە نىن / شاخصىن بىر تىدىگى نىسە ويا وارلىق.

گۈندىرمە [صفت] مرجع، گۈندىرمە نوقطەسى: قايناق نوقطە. reference

گۈندىرمە جىسمى، رىفئرانس گۈدە، مرجع يىر، مرجع نوقطە. reference body, al:Bezugskörper

گۈندىرمە يامپاق: بىر شىئە و بىر قايناقلا باغلانتى قورماق، تداعى ائتمەك «گۈندىرمە ياپان: اشاره ائدن».

گۈنچ [آد] رفاە.

گونە ياخىن، گۈنبرى: perihelion (بىر گىزىن يا دا قۇيروقلو اولدودوزون يۇرونگە سىندە گۈنشە ان ياخىن نوقطە).

گۈجۈل [آد] يالنىز گۈج اولاراق قالان و گرچكە ائتكىسى اولمايان؛ گۈجە اېلگىلى اولان.

گۈدۈ [آد] موتىواسيون، مُحَرِّك، انگىزە، motivation

گۈنجل [آد] گۈنلۈك مىللەتە عايد.

گۈۋرۈتە [آد] عرشە، گمى عرشەسى.

لايىك اخلاق [آد] طرفسىز اخلاق secular ethics

لېنگۋىستىك: دىلېلېمىسل (فا: زىباشناسى). linguistic

لېتۇراتۇر [آد] ادىيات، يازىن، يازىلى اثر.

لېرىك [آد] جوشقون، جوشدوروجو و دويوقولو، احساسلى و ھىجانلى (شعر غنايى)

مىتافىزىك [آد] دۇغا اۋتەسى؛ فىزىك اۋتەسى؛ تانرى روح و اۋلومسوزلۈك كىمى فىزىك اۋتەسى وارلىق و اولقولارلا ماراقلانان بىر دۇنيا گۈرۈشو. nature beyond

ماتىرىيالىسم: ماتىرىيالىزم؛ مادە چىلىك؛ اۋزد كچىلىك؛ وارلىغىن تىلمىنى مادە اولدوغونو ويا مادەيە يىندىرگەنە يىلە جىگىنى ساوونان بىر گۈرۈش. اۋزدك دن باشقا ھىچ بىر تۈزون و جوهرىن وار اولمايدىغىنى اۋنە سورن دونيا گۈرۈشو؛ Materyalism

مادە [آد] اوزاى و زامان ايچىندە يىر آلان و كىمى اولاراق اۋلچولەيلىر وارلىق تورو. matter

مارژىنال: سىنىرداكى، قىراغا قويولان، دىرى دۈشۈك. (مارژىنالىزە: قىراغا قويولموش) marginal

ماركسچى [آد] ماركسىست Marxist ؛

ماركسچىلىق [آد] ماركسىسىم. Marxism

ماھۋى: باخ: اۋز كىل. Essential

مىتضاي [آد] باغىنتى قورما، باغىنتىلى، باغلانتى قورما، باغلانتى لى (فا: ھمبىستە). Correlate

مۇدىرک [آد] ادراک اولان، درک اولونان، دوشونولن (مۇدىرک سۇزو، عموماً ادراک اولان شى و مادى وارلىغى اولان شى اوچون دىيىلير، آما فىلسفىي آنلامدا و اۋزلىكلە واراۋلوش فىلسفەلرىندە بىر شى دن ذھنە گلن تىصور، و بىر شى حاققىندا ذھندە يارانان دوشونجە

مونىسىم: تەكچىلىك، بىرچىلىك، مونىسىم، تەك بىر
ايلەكنەنى مەثلا ماددىنى ويا تىنى ھەر شئى كۆكۈ بىلەن
گۈرۈش. Monism

مىت [آد] اسطوره، افسانە. myth

مىتولوژى..mitoloji [آد] اسطوره بىلىمى، اساطير بىلىمى،
مىتوس، ميف mythology

مىتولوژىك: اسطوره ايلە ايلگىلى، اساطيرى (فا:
اسطوره وى، اساطيرى) mythologik

مىستىك [آد] اىلاھىيات ويا گىزەملى بىر ياشاملا اوغراشان
كىمەسە؛ گىزەمچى. عارف. mystic

مىستىسىزم [آد] مىستىكىلىك، گىزەمچىلىك، عرفان،
تەسۋوف. mysticism

ناتۈرالىسىم: طىبەتچىلىك، دۇغالچىلىق. naturalism

نايف، ناىو naive, naif [آد] ۱-سادە باخىشلى؛
سادەلشمىش، ئاللىشىدىرل اولمايان و چوخ يونلو باخمايان
دۈرۈش؛ چىي. ۲-طىبىي و ايشلنمە مىش اولان، سادە و
يالىن اولان؛ ۳-راحات اينانان كىشى اوچون ايشلەنن
كىفەيت. سادە آدم و سادەلوح، سادە؛ naive
ئىۋاتىر نالىزم [آد] ئىنى آتار كلىك.

ئىھىلىزم: ھىچچىلىك. nihilism

ئىدىن [آد] سبب؛ why

ئىدىنسىل: عەلى causal؛ ئىدىنسىلىك: عىللىت causalite

ئىدىن-سۈنۈج [آد] علت و معلول. cause and effect

ئىسىل [آد] نىسە ايلە ايلگىلى؛ واقەي، عىنىي؛ اوبژەكتىۋ؛
سۈبژەكتىۋ "ىن و و زھنى نىن قارشىتى. objective

ئىسىل ايدئالىزم [آد] واراۋولان تەكشى تانرى ويا روح
اولاراق و اىنسان دوشۈنەسىنى اونون بىر پارچاسى بىلەن
ھىنگىلىجى گۈرۈش. Objective idealism

ئىسىنە [آد] ۱-اۋىزە؛ عىن؛ واقەي اولان. Object ۲-
(دانىشىق دىلدە) شئى؛ بىللى بىر آغىرلىغى و جەمىي،

اوچون، سۈيەلەنلىر). (مەدرەك: سەند، دىلىل؛ مەدرەك:
ادراك ائىدن، دەرەك).

مەركەزچە: اۋزەك قەچ قوت centrifugal

مۇدەئىتە: ئىنلىك، مەدرەكلىك، چاغىللىق. modernity

مىشۈم [آد] اوغورسوز، شانسىز، مەمىتسىز، طالەسىز
(فا: نامبارەك) animous

مطلق [آد] سالت، قوشولسوز وار اولان؛ اۋزۈنە داينان
و اۋزەسىنە باغلى اولمايان؛ absolute

مىنجىلىك [آد] انگوزىم؛ بىرئىلەرىن اۋزە چىخارلارنى
دوشۈنەلەرنى ھاقلى گۈرۈن اۋىرەتى، اۋزۈنۈ بىنمە. (فا:
خودخواهى). egoism

مىنقىە [آد] ۱-دىن بۈيۈكلەرى ھاقدا دىيىلەن شەر، ۲-
افتخار دوزكەن ياخشى ايش، اۋوگو وئرن ايش.

مۇرۋولۇزى: شەكىل بىلگىسى، بىچىم بىلگىسى، ياپى و
قورولوش بىلگىسى (فا: رىخت شناسى) morphology

مۇتەب [آد] اۋرگە/ھۈرگە؛ رىسىم، ھىكل، مەمارلىق
كىمى اثرلەردە تەكرارلانان بزە بىچى عضوا دىيىلەر؛ ادبىياتدا
يا دا فولكلوردا تەكرارلانان بىر سۈز قالىيى دەر. مەثلاً
«ساناتىن اۋلوموسوزلويو» مۇتەبى شەكسپەر، و دىگر
يازارلاردا گۈرۈلور. تورەك داستانلارنىدا ايشىق، آغاج،
قورد و ... مۇتەبى كىمى مۇتەبەر گۈرۈنور. motif

مۇتەبەھ [آد] گۈدۈ، مۇرەك، انگىزە؛
مۇتەبەھ ائىمەك: اىستەكلندىرەك، گۈدۈلندىرەك؛

مۇتەبەھ اولماق: اىستەكلنەك، گۈدۈلنەك؛ motive

مۇتەبەھاسىون [آد] مۇرەك، انگىزە. motivation

مۇدۇس [آد] طرز، يول يۈتەم، طرىق، اۋول، modus

مۇناد [آد] بىر اولان، بىرىم، واحە. monad

مۇنىست [آد] فردى، بىرىم و واحەلە ايلگىلى. monist

مۇنوتىزم: تەك تانرىچىلىق. monotheism

رنگی اولان هر نوع جانسیز وارلیق، اینسانین خاريجینده قالان و دویولارلا آقیلانان و درک اولونان مادی وارلیق. ۳- (گرامر) نسنه جملهده اؤزنه نین عملیندن دوغرودان تاثیرله ن عضودور (علی بیر کیتاب آلدی، بیر آز یاتماق ایسترمی سینیز؟).

نوتیک: نوتیسس له ایلگیلی، دوشونمه سل noetic

نوتیس: دوشونمه noesis

نوما: دوشونجه و نسنه نین متعلق. noema

نوماتیک: نوما یا ایلگیلی، دوشونجه سل noematic

نورماتیف: [آد] اؤرنک اولوشدوران، اؤرنکه عاید،

نورمال، (فا: هنجاری) normative

نوم: دین، نومسال: دینی، دینله ایلگیلی.

نومینالیستیک تور: [آد] آدجی تور؛ تورلرده گرچک

اولانین بیرئی اولدوغونو، تور قاورامی نین دوغادا

گرچک اولماییب اینسان ذهنی نین حاصیلی اولدوغونو

ساوونان قاورام. nominalistic species

نومینالیسم: بیرئی اساس و گرچک بیلن و تورلری

یالنیز ذهنی اولاراق بیلن گؤرن گؤروش nominalism

نوتر: ۱- طبعی، ۲- neutral، رسمی، کاتیبلیک.

نوروفیز یولوژی: [آد] سنیر سیستمی و فیزیولوژی ایله

اوغراشان بیلیم دالی؛ جانلی اورگانیزملرین حرکت و

فیزیکی ایله بیرلیکده سینیرلرینی اینجه له یین بیلیم دالی

neurophysiology

نوا نس: [آد] ۱- آیرتی؛ چالار، فرق؛ ۲- ظریف

نوکته لر، nuance

نیتل: [آد] کنفی: qualitative

نه لیک: [آد] ۱- نه اوچون، ۲- کیفیت، ماهیت (فا:

چگونگی، کیفیت). Nature, quality

نیتله ندر مک: [آد] دیرلندر مک، توصیف اتمک.

نیته لیک: [آد] کنفیت، خصوصیت؛ بیر شئی

باشقالاریندان آیران اؤز للیک، کالیت، quality

نیجیل: [آد] کمی: quantitative

نیجه لیک: [آد] کمی، quantity

نیسیت: [آد] گؤره لی لیک؛ خاص و عام نیسیت ویا

کیچیک و بویوک نیسیت تورلری واردیر relativisme

واراؤلوش: [آد] وار اولان؛ گرچک وارلیق؛ اؤزه یین

قارشیتی؛ بیر شئین نه اولدوغو، نجور اولدوغو دئییل،

وار اولدوغو اولقوسو. (ایسکولاستیک فلسفه ده) هر وار

اولانین، هر گرچک اولانین گرچکلیگی (تانی دان قوم

داناسینا قدر). (دار آنلامدا) اوزای وزامانجا، بورادا و ایندی،

وار اولان. Al: Dasein, Existenz, Fr:ing: existence,

Lat. Existentia, es.t: vücut, mevcudiyet

واراؤلوشچا: واراؤلوشسال ییلاشکن The existential

واراؤلوشچورو حبیلیم: [آد] ۱- اینسان داوارانیشین،

گرچک و نسنل وئرلره گؤره اینجه لئمه سی لزومونو

ساوونان گؤروش. existential psychology

واراؤلوشچولوق: [آد] اگریستانسیالیسم؛ اینسان محور

فلسفه اوچون ایشله نن بیر سؤز جوک. existentialist

وارسایلمیش: اؤن فرض له ایلگیلی، وارسایمسال (فا:

پیشفرض) Hypothetical, suppositional

وارساییم: فرضیه، اؤنساو Assumption, hypothesis

وارلیق: [آد] گلمیش گنچمیشده بوتون وار اولانلار،

موجودیت. Al: Sein, Fr: Etre, Ing: Being, Entity.

Lat: ens, esse, Yun. to on, einoi,

وارلیق فلسفه سی: [آد] وارلیق- اؤلوش رابطه لرینی و

تمل بلیرلیم لرینی اله آلان فلسفه دالی. ontology

وارلیقبیلیم: وارلیق فلسفه سی، اوتولوژی، ontology

وارلیقبیلیمسل: [آد] وارلیقبیلیم ایله ایلگیلی؛ وارلیق

بیلیم ینه باغلی (فا: هستی شناسی) ontological

واقع: [آد] اولقو، اولونتو. fact

واقعیت: [آد] گرچکلیک reality

وئر یلمیشلیک: وئریتی (فا: خوددادگی) self-

givenness

شئی دیر و اؤزونه مخصوص بیر بوتون تشکیل وئیریر.

structuralism (structura = یایی)

یاخلاشیم [آد] باخیش.

یاخینماق [آد] شیکایت ائتمک، گیلینمک.

یادسیماق [آد] دانماق.

یارادان [آد] بو کیتابلاردا تانری یئرینه ایشله دیلمیشدیر.

یارادانچیلیق [آد] تانری نین انورنی یاراتدیغینی،

آنجا داها سونرا اونون ایشله مه سینه قاریشما دیغینی

ایلری سورن دین فلسفه سی گؤروشو. deism

یارارچیلیق [آد] فایداجیلیق، اخلاق فلسفه سی

باخیمیندان پراگماتیزمله اؤزدش دیر، بعضا یانلیش

اولراق پراگماتیزم معنالاندیریرلار. utilitarianism

یارقی [آد] حؤکم، قضاوت. judgment

یارچاپ ییله شنلری [گؤی ییلمی] رادیال اؤزکدن

چیخان ایشینلار بنزیر دوزنله مه یی آنلاتیر. radial

component, al: Radialkomponente

یازقیچیلیق [آد] قدرچیلیک، فالتالیسم. هر شئی قدره

باغلایان اؤیره تی «یازقیچیلیق بیله دئیر: قورخدوغونوز

بو اولای، قاجینیلماز دیر. گنجیمیشده نه اولموش اولورسا

اولسون، اوندان قاجینماق اوچون نه یاپارساییز یاپین، او

موتلقا میثدانا گله جکدیر». fatalism. determinism

یاشام دونیاسی: یاشانان تجروبه نین دونیاسی اولراق

یاشام-دونیاسی فیکری Life-World

یالديز [آد] لعاب guild

یالینز بنجیلیک [آد] یالینز اؤزونو گؤرن solipcisme

یالیتیلیمیش [آد] ایزوله اولموش.

یالینچ [آد] بسیط، ساده. Simple

یانیلتیجی [آد] آلداتیجی، خیالی. misleading

یانلیساما [آد] یانلیش آقیلاما؛ دؤیو یانلیسامی؛ خیال؛

گؤز آلداتماسی، آلداتیجی گؤروش. illusion

یانلیقی [آد] خطا، اشتباه. error

وحدت وجود [آد] دوغا و تانری نی بیریرینه ایچکین

بیلن فلسفی دوشونجه. pantheism

هئپ hep [آد] تاماماً، بوتون و بوتونلوقله

هئچلیک: پوچلوق، آبسوردیزم، انورنی هئچ و پوچ

سایان فلسفه آخیمی، (فا: پوچگرایی) absürdizm

هئچلیکچی [آد] پوچلوقچو، آبسوردیزم، انورنی هئچ

و پوچ سایان (فا: پوچگرا) absürdist

هؤیوشنه [آد] فایقی و نیگرائلیقلا بیرلیکده

قورخولو دوروم، بؤلانتی (فا: دلهره) anguish

هؤنر [آد] اینجه صنعت، صانات. art

هیئرارشى [آد] مقام سیراسی، باساماق، درجه دؤزه نی،

آشاما سیراسی، hiérarchie

هیپوستاز [آد] بیر شئین دایاناغی و تملی، ذات و اساس

و ایلکه؛ بعضی فلسفه و دین آنلایشلارینین دایاندیغی

تمللردن هر بیرى «مثال: کریستیان اینانیشینا گؤره تانری

مفهوموندا اوچ هیپوستاز: بابا، اوغول و قوتسال روح».

hypostasis

یابانجیلاشماق [آد] اؤزگه لشمک. Alienate

یاپان [آد] ائدن، ائیله ی، دؤزلدن، اورتایا گئیرن، اورتایا

قویان، آراشدیرما یاپان: آراشدیرما آپاران.

یایماق [آد] ائتمک، ائیله مک، ایش گؤرمک. اورتایا

قویماق، دؤزلمک، ووجودا گئیرمک، (آراشدیرما

یایماق: آراشدیرما آپارماق؛ آنالیزینی یایماق: آنالیز

ائتمک؛ دیرلندیرمه یایماق: دیرلندیرمه آپارماق). to do

یایی [آد] قورولوش، دؤزن، سیستم. structure

یاییت [آد] اثر، اؤرون. دوزنه یلین اثر و شئی.

یایساجیلیق [آد]؛ قورولوشچولوق، بیلیمین هر دالیندا

یایی دان یولا چیخاراق سونوجلارا اولاشما یؤنتمی؛ بیر

یایی دا عنصرلر بیریرینه باغلی دیر آما یایی، عنصرلر

توپلامیندان داها چوخ بیر شئی تشکیل وئیریر، اؤرنکین

بیر مثلودی، نوتلارین توپلامیندان داها چوخ بیر

يېتىرلىك: صلاحيت. Sufficiency

يېتىر نەن ايلكەسى: سببى-كافى، لاينىز"ين،
دوشونمەنن-آنا ايلكەسى اولاراق چىلىشمزلىك
ايلكەسى نين يانينا قويدوغو ايلكە. ان گىل بېچىمى: ھەر
شئىن يېتىر نەننى واردىر. منطق ايلكەسى اولاراق: ھەر
يارقىن، دوغرو اولماسى اوچون، يېتىر نەننى احتياجى
وار. Principle Of Sufficient Reason

يېتىر چىلىك: اوستلوک و اتلىق رابطةلرئە اؤنم وئرمە.
authoritarianism

يېتىرلىك [آد] قدرت، گوج، نفوذ. authority

يېتىرلىك [آد] صلاحيتلى. authorized

يېتىرلىك [آد] اولقون، كامىل؛ Adulte

يېتىرلىك [آد] مەكمللىك، قصورسوزلوق، مهارت.
perfection

يېتىرلىك [آد] قابليت، بىجىرى، باشارى، الله وئىگىسى.

يېتىر چىكىمى: چكىم gravitation

يېتىرلىك [آد] مختصات، موقعيت. يىرلىك: Localisation

يېتىرلىك [آد] يىلەمەك؛ ترجىح وئىرلىك؛ يېتىر شئى او
بىرىسە داھا ايى و اوستون بىلىمەك،

يېتىرلىك [آد] شووقاگلىك، ھىجانلانماق، ھوسلىمەك،
to strive or dare to do

يېتىرلىك [آد] گەمە: آزالما، تقيلى. Reduction

يېتىرلىك [آد] بوزىتىرىم [آد] فلسفە نىن گۈرەوى نىن چىشيتلى
اينسانى ائىكىنلىك طرفىندىن ساغلانان اۋنرەلر
آلانمىنى آچىقلىغا قاوشدورماقدان عىبارت اولدوغونو
ساوونان گۈرۈش. New positivism

يېتىرلىك [آد] مئود. method

يېتىرلىك [آد] سىستىماتىك، دۈزلى. Systematic

يېتىرلىك [آد] اداره ائەلە مەك، manage

يېتىرلىك [آد] تەمبۈل تەپماق.

يېتىرلىك: ۱-بىر جەتە دوغرو گىتىمەك،

يېتىرلىك: ھەدايت اولونماق، دولاندىرىلماق.

يېتىرلىك [آد] مەدەر، مودور.

يېتىرلىك [آد] بىر جەتە دوغرو،

يېتىرلىك [آد] نەزەردە توتولان، بىر جەتە دوغرو.

يېتىرلىك: بىر شئە يۇنلەمە، قصد، دۈغرو لوم. Intention

يېتىرلىك [صفت] بىر شئە يۇنلەمەك ايشى، يۇنلەمىلى،

قصدى، قصدىلى، دۈغرو لومسال. Intentional

يېتىرلىك [آد] بىر شئە يۇنلەمەك، قصدىت،

قصدىلىك دۈغرو لومساللىق، يۇنلەمىلىك، يۇنلەمىشلىك،

يۇنلەمىلىك. Intentionality

يۇنلەمىلىك..yükləm [آد] دىل بىلىمى ۱-جەملەدە اولوش

(وقوع) ايشى، و حرکت بىلدىرەن كەلمە ويا كەلمە قروپو

(سولماز بىلگىلىدىر)؛ ۲-(منطق) بىر موضوع حاققىندا

قبول ويا نەفى اولونان شئى، محمول. Predicate

يۇنلەمىلىك [آد] مەكلف (يۇنلەمىلىك: مەكلفىت).

۳-۳- فلسفە سۆزلۈيۈ، اينگىلىسچە تۈركچە

Kaynaklar:

1-Türk Dil Kurumu Yayinlari, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Ankara 1975

2-Afşar Timuçin - Felsefe Sözlüğü - İstanbul -2004

3-buyukturkcesozluk.com,

4-ark sözlüğü

Ability: Yatkınlık ياتقىنلىق

Abnegation: Özveri اۆزۈرى

Abnormal: Olağandışı آنۇرمال

Aboulia: İstemsizlik ارادە ايتىمى

Absolute: Mütlek, Saltık, kesin, مطلق

Absolutism: Mütlekçilik, Saltıkçılık مطلقچىلىك

Abstract: Soyut سوئوت

Abstraction: Soyutlama سوئوتلاما

Abstractionnism: Soyutlamacılık سوئوتلاماچىلىق

Abstruse: Çapraşık چاپراشىق

Absurd: Saçma ساچما

Academy: Akademi آكادىمى

Acceleration: ivme سىرعتلىمە

Act: Edim, Eylemek, akt اندىم

Action: Eylem فعل

Active: Etkin فعال

Activism: Eylemcilik ائىلمچىلىك

Activity: Etkinlik, Eylem ائىلم

Actual: Edimsel, Güncel گۈنچل

Actuality: Edimsellik, Güncellik گۈنچلىك

گۈنچلىك

Actualism: Gerçekcilik گۈرچكىچىلىك

Actualizing: Gerçekleştirme گۈرچكىچىلىك

Adaptation: Uyuma اويما

Adequat: Uygun, Tamuygun, تام اويقون

Admiration: Hayranlık حەيرانلىق

Adolescence: Yetişkinlik يېتىشكىنلىك

Aesthetic: Estetik بىدەيىيات

Affection: Duygulanım دۇيغۇلانىم

Affectivity: Duyguluuluk دۇيغۇلۇلۇق

Affirmation: Olumlama, Evetleme ائوئىلەمە

Affirmative: Evetleyici ائوئىلەيىچى

Agent: Etmen ائتمەن

Aggregate, toplam مجموع

Agnosia: Bilisizlik بىلىنەمىزلىك

Agnosticism: Bilinemezçilik بىلىنەمىزچىلىك

Agreeable.: Hoş خوش

Agressivity: Saldırganlık سالدیرقانلىق

Axiology: Değer Öğretisi دەر اويرمىسى

Axiom: Belit, aksiyom: belit, ايلكه، اصل

Axtomatics: Belitsel: Dizge دىزگە

Alienation: Yabancılaşma اۆزگەلىشمە

Allegory: Biçimsimge بىچىمىسمگە

Alternative: Seçenek سىچەنەك

Altruism: Özgecilik اۆزگەچىلىك

Ambiguity: Kayganlık قايقانلىق

Amnesia: Bellekyitimi حافظە ايتىرىمى

Analogous: Benzeşen بىزەشەن

Analogy: Benzeşim بىزەشىم

Analysis: Çözümleme, تحليل چۆزۈملەمە،

Analytic: Analitik تحلىلى

Analytical philosophy: Analitik

فەلسەفە چۆزۈمىلە فلسفە

Anarchy: Kargaşa قارقالشا

Andventitious: Dıştan خارىجىن

Anger: Ofke اۈفكە

Anguish: İçdarılması, Boğuntu بوغۇنتۇ

Anxiety: Bunaltı بونالتى

Animism: Canlılık جانلىچىلىق

Antagonism: Uyuşmazlık اۇيۇشمازلىق

Antecedent: Öncel اۈنچەل

Anthropocentrism: İnsanmerkezcilik

اينسان مرکزچىلىك

Anthropology: İnsanbilim اينسان بىلىمى

Anthropomorphism: İnsanbiçimcilik

اينسان بىچىمچىلىك

Antinomy: Çatışkı چاتىشقى

Antithesis: Karşısav قارشى سەۋ

Apathy: Duyumsamazlık دۇيۇمسامازلىق

Aphorism: Özlüsöz اۆزلۈسۈز

Apodictic: Zorunlu زورۇنلۇ،

Aporia: Çıkmaz چىخماز

APosteriori: Sonsal سونسال

Appearance: Görüngü, Görünüm گۈرۈنۈم

Apperception: Tamalgı, Üst Algi تامالغى

Apprehension: Kavrayış قاورايىش،

Appreciation: Değerlendirme دەرلەندىرە

APriori: Önsel اۈنسل

Archetyp: ilkörneک

Argument: Kanıt قانیت، دلیل

Aristotelianism: Aristotelesçilik ارسطوچولۇق

Art: Sanat اينچە صنعت،

Artist: Sanatçı اۈيۈنچۈ

Ascetism: Çilecilik رىياست چىكمە

Association: Çağrışım اۈچۈرۈش،

Associationism: Çağrışımçılık

چاغریشىمچىلىق، تداعى اولما

Astonishment: Şaşma شاشما، تعجبلىنىمە
Ataraxia: Sarsılmazlık سارسىلمازلىق
Atheism: Tanrıtanımazlık تانرىتانىمازلىق
Attitude: tutum, tavır, davranış, duruş, durum, konum تۇتۇم، داۋرانىش، دۇرۇش
Atom: Atom آتوم
Atomism: Atomculuk آتومچۇلۇق
Attention: Dikkat دىقت
Attribute: Öznitelik ذاتى كىفەيت
Aura: Esim اسىم، رايحە، قۇخۇ
Autarky: Kendineyetme, özerklik اۆزارك، يىتكە، اختيار، اعتبار
Authority: Yetke اۆزۈنە قاپالىلىق
Autism: Kendinekapalılık اۆزاركلىك، موختارلىق
Autonomy: Özerklik اۆزاركلىك، موختارلىق
Auto-Suggestion: Kendiniinandırma اۆزۈنۈ ايناندىرما
Backwardness: Gerilik گىرلىك
Barbarism: Barbarlık وحشىلىك
Beautiful: Güzel گۈزەل
Becoming: Oluş اولۇش
Behaviorism: Davranışçılık داۋرانىشچىلىق
Behaviour: Davranış داۋرانىش
Being: Varlık وارلىق
Being For Self: Kendi için وارلىق
Belief: İnanç اينانچ، اينام
Blessedness: Tammütlülük تۇمۇتۇلۇق
Body: Beden, Cisim جىسىم، بدن
Bourgeoisie: Burjuvalık بۇرژۇۋالىق
Break-Down: Ruhsalçöküntü روھى چۆكۈنۈش
Bureaucracy: Bürokrasi بۇرۇكراسى
Buridan's Donkey: Buridan Eşegi بۇرىدان ئىششىكى
Cabala: Kabala كابالا
Capital: Sermaye سىرمايە، ياتىرىم
Cartesianism: Dekartçılık دىكارىچىلىق
Casuistry: Bilinççözümlemesi بىلىنچچۈزۈملەمەسى
Categorical: Koşulsuz قۇشۇلسوز، شىرطسىز
Category: Kategori كاتىگورىيە
Categorical Judgment: Koşulsuz Yargı قۇشۇلسوز يارقى، شىرطسىز قىياۋەت
Catharsis: Arınma ارىنما
Causality: Nedensellik نەدىنلىك، علەيت
Cause Final: Ereksel Neden غايەي علت
Cause: Neden نەدىن، سەبب
Certainty: Kesinlik كەسىنلىك، قەتئىيەت
Certitude: Kesinlik كەسىنلىك، قەتئىيەت
Chance: Ratslantı تەسادۇف، راستلاندى
Change: Değişim دىيىشىم
Chaos: Kaos كابوس، قاراباسما

Character: Karakter, Ozyapı شەخسىيەت، كاراكتىر
Characteristic: Belirleyici مەشخەسە
Civilisation: Uygarlık اۇيغارلىق
Claim: İddia ادعا، طلب
Clan: Klan كلان
Class: Sınıf سىنىف
Classicism: Klasiklik كلاسسىكىلىك
Classification: Sınıflandırma, Sınıflama سىنىفلاندىرما
Clear: Açık آچىق
Clear And Distinct: Açık Ve Seçik آچىق سىنىچىك
Coexistence: Bir arada yaşama بىر ارادا ياشاشما (فا: ھەمىيەتلىك)
cogito: düşünme دوشۇنمە
cogitato: düşünce دوشۇنچە
cogitationes: düşünce دوشۇنچەلىك، دوشۇنچەلەر
cogitation: bilinçli olarak bir şeyi بىلىنچلى دوشۇنمە
Cognition: Bilgi بىلگى
Coherence: Bağlam باغلام
Coincidence: Örtüşme اۆرتۈشمە
Collectivism: Ortaklaşmacılık اورتاقلاشمىچىلىق
Common: Ortak اورتاق
Common Sense: Ortak Duygu, Sağ اورتاق ھىس، ساغدۇيۇ
Communication: İletişim ارتباط، خىرلەشمە، اېلەتېشىم
Communism: Komünizm كومۇنىزم
Community: Ortaklaşalık اورتاقلاشالىق
Comparison: Karşılaştırma قارشىلاشتىرما
Compensation: Dengeleme دىنگەلەمە
Complex: Karmaşık قارمىشىق
Compossibility: Yapabilirlik ياپايىلىرلىك، ائىدىيىلىرلىك
Comprehension: Anlayış, İşlem آنلايش
Concept: Kavram قاورام، مەفھۇم
Conception: Kavrayış قاورايش، ادراك
Conceptualism: Kavramcılık قاورامچىلىق
Conclusion: Sonuç سونۇچ
Concrete: Somut سۇمۇت، كانكرىت
conditio sine qua non (almanca): zorunlu koşul. زورۇنلۇ قۇشۇل، مەجبۇرى شىرط
Condition: Koşul قۇشۇل، شىرط، دۇرۇم
Conditioned: Koşullanmış قۇشۇللانمىش
Conflict: Çatışma چاتىشما
Conformism: geleneklere uyma گەلەنكلەرە اۇيما، تۈرلەرە اۇيما
Confusion: Bulanıklık بۇلانىقلىق

Conjunctive: Bitiştirici (يارقى) بىتتىشىدىرىجى
 Conscience: Törel: Bilinç وجدان
 Consciousness: Bilinç بىلىنچ
 Consciousness Of Responsibility: Ah-laksal Sorumluluk اخلاقى سۇرۇملۇق
 Consecutive: ardışık دالدا، آرداردا
 Consequence: Vargى سونۇج، نتيجه
 Consequent: Ardıl سونۇج، ايزلەين، آردىل
 Consistency: Bağlam باغلام
 Consistency: Tutarlılık توتارلىق
 Constitute: oluşturmak, kurmak, teşkil etmek, seçmek, yürürlüğe koymak
 constitution: 1-oluşturma, kurma, meydana getirme, 2-anayasa. اۆلۈشۈرۈم، مەيدانغا كەلتۈرۈش، تۈزۈش
 Context: Bağlam باغلام، اورتام، زەمىن، مەنە
 Contemplation: İçselbakış ایچسەل باخیش
 Content: İçerik مۇحتا، ایچەریك
 Contingency: Olumsuzluk، احتمال
 Contingent: Olumsal، احتمالى
 Continuity: Süreklilik، تداوم
 Continuous: Sürekli، Kesiksiz سۇرۇملۇق، سۈرەتلىك
 Contract: Sözleşme آنلاشما، قارارداد
 Contradiction: Çelişme، Çelişki چەلىشكى، چەلىشكى، تەناقۇس
 Contradictory: Çelişik، متضاد
 Contraposition: Tersevirme ترس چەنۈرۈمە
 Contrary: Karşıt قارشیت، ترس
 Convention: Uzlaşım اۆزلاشیم
 Conventional: Uzlaşımсал، اۆزلاشیمسال، گەنەكسەل، مەرسۇم
 Conventionalism: Uzlaşımсалık گەنەكسەللىك
 Convergency: Kesişme كەشىشمە، قاۋۇشما
 Conversion: Evirme، دۆنۈشۈرۈمە، تەبدىل
 Conviction: Kanı باور، اېمان، قانۇن، اېنانچ، اېنانچ
 Coordinates: Düzenleşik مختصات
 Coordination: Düzenleşim اۇيۇملۇلما
 Corpuscle: Cisimcik گىلۈل/قان يۇۋارى جىسىمچىك
 correlation: bağlılışım, bağlıntı, korelasyon باغلىلاشیم، باغىنتى، تۇتاش (فا: ھەمبەستىگى)
 Correlative: Bağlılışık باغىنتىلى
 Cosmogony: Evrendoğum يارائىش بىلىمى
 Cosmology: Evrenbilim ئورن بىلىم
 Cosmos: Evren ئورن
 Criterion: 1-Ölçüt, 2-Yaratma معيار، اۆلچۈت، ياراتما
 Critical: eleştirelçkritik بحرانی، انلەشیدیرلەشکریک
 Criticism: Eleştiricilik انلەشیدیرىچىلىك

Critique: Eleştiri انلەشیدیری
 Crowd: Kalabalık قالابالىق
 Custom: görenek گۈرەنەك، رسم
 Customs: Töre، Alışkı آلىشقى، تۈرە
 Cybernetics: Güdumbilim سىپىنر نىتىك
 Cynics: Kynikler Okulu كلىلەر مەدرەسەسى
 Cynism: Kynikler Okulu كلىلەر مەدرەسەسى
 Cyrenaics: Kyrene Okulu كىرەنە اۆكۈلۈ
 Darwinism: Darvincilik دارۋىنچىلىك
 Dasein: da-sein, there-be (existence), orda-olmak (varoluş) اوردالماق، واراولۇش
 Debility: halsizlik، ضعف، حالىسىزلىق
 Decision: Karar قارار، تەسۋىم
 Deduction: Tümdengelim قىياسى استىناج، تۆمەنگەلىم
 Deductive: Tümdengelimli تۆمەنگەلىملى
 Definition: Tanım، Tanımlama تەنىم، تەرىف
 Degeneration: Soysuzlaşma انحطاط
 Deism: Yaradancılık يارادانچىلىق
 Delirium: Çılgınlık دىلىرىك
 Dementia: Bunaklık جنون
 Democracy: Halk erki خالقى اركى
 Demonstration: gösteri گۆستەرى، نەزەرلەر
 Demonstration: Tanıtılma، Gösterme گۆستەرى، تەنیتلەمە
 Deontology: Deontoloji، Odevbilgisi گۆرۈ بىلگىسى، اۆدۈبىلگىسى
 Dependence: Bağlımlılık باغىملىلىق
 Dereliction: Bırakılışık ئىركەندىلمەشلىك
 Description: Betimleme، deskripsiyo، Tanıtılma تەسۋىر، تەنیتلەمە، تەسۋىرلەمە
 Desire: Arzu دىلەك، اېستەك
 Despotism: Zorbalık استىداد
 Determinate, Definite: Belirli بىلرلى، كەسىن
 Determination: Belirlenim بىلرلەنیم
 Determinism: Belirlenimcilik بىلرلەنیمچىلىك
 Development: Gelişim گەلىشیم
 Dialectic: Diyalektik، eytişim دىئالەكتىك، ائىتەشیم
 Dialectical Materialism: Eytişimsel دىئالەكتىك ماتىرىيالىزم، ائىتەشیمسەل مەدەمچىلىك
 Didactics: Öğretici تەربىيە بىلىمى
 Difference: Ayrım آيىرىم، تەقۇت، فەرق
 Dignity: Onur، Değerlilik شەرف، دىرلىلىك
 Dilemma: İkilem اىكىلەم، اىكى يول آيىرىمى
 Dimension: Boyut بۇيۇت، بۇد
 Discontinuous: Kesikli كەسىن تەتلى، آرلىقلى
 Discursive: Gidimlî: (Düşünme) توتۇرسى، يۇرۇش، مەسۇدەن مەسۇدەن گەنچەن
 Disjunction: Ayrıklık آيىرلىما، ايرىلىق
 Dissimulation: iki yüzlülük اىكى اۆرۈلۈك

Dissolution: Dağılma چۈزۈلمە، داغىلما
 Distinct: Seçik آيىق سىچىك، آيىدىن
 Division: Bölme بۆلمە، بۆلۈنمە
 Division Of Labour: İşbölümü ایش بۆلۈمۈ
 Doctrine: Öğreti (فا: آموزه) اۆيرەتى
 Dogma: Dogma دۈگما، جزمى، اىناق
 Dogmatic: Dogmatik دۈگماتىك، جزمى
 Dogmatism: Dogmacılık دۈگماتىسىم، جزمىت
 Domain: ilgi alanı اىلگى آلانى
 Doubt: Kuşku قۇشقۇ، شەك
 Dream: Düş رۈيا، دۇش
 Dreaming: Düşlem رۈيا دۇرلەتمە (فا: رۈيا پىردازى)
 Drive, Urge: İçtepi اىچتەپى، اىچتەپى
 Dualism: İkicilik اىككىچىلىك
 Duration: Süre سۈرە، تىداۋم
 Duty: Ödev اۆدۈ، گۆرۈ، ۋەزىپە
 Dynamism: Devimselcilik دىنامىسىم
 Eclecticism: Seçmecilik سىچمەچىلىك
 Ecstasy: Esrime, Coşku ۋەج، ھىجان، جوشقۇ
 Education: Eğitim ائىيتىم، تىربىيە
 Effect: Etki ائەتكى، تائىر
 Efficacy: Etkililik ائەتكىلىك، مۇئەپپەقىيەت
 Effort: Çaba تىلاش
 Egoaltruism: Benözgecilik مەن اۆزگەچىلىك
 Egocentrism: Benîncilik مەن اۋچۈنچۈلۈك
 Egoism: Bencilik مەنچىلىك
 Empaty(al: einföhlung): ürek birliğı اورەك بىرلىگى (فا: ھەمئەلى، يەكلى، ھەم اھساسى)
 Empiricism: deneyimcilik تەجرۈبەچىلىك
 Exact: Sağın, Doğru, kesin, tam كەسىن، تۈزگۈن، كەسىن
 Exact Sciences: Sağın Bilimler كەسىن بىلىملەر
 Excitation: Uyarım اۋيارىم، اخطار
 Exclusive (Proposition): Tekelci اۆزۈل ۋە انحصارى قىيە
 Exhibitionism: Sergilemecilik سەرگىچىلىك
 Existence: Varoluş ۋاراولۇش
 Existential: Varoluşsal ۋاراولۇشسال
 Existentialism: Varoluşçuluk ۋاراولۇشچۇلۇق
 Exoteric: anlaşılır ائىلاشلىر
 Experience: Deneyim تەجرۈبە
 Experiment: Deney, Deneyim تەجرۈبە، تەجە، تەجەپىم
 Experimentation: Deney سىنەپىش
 Explication: Açıklama آچىقلاما
 Explicit: Belirgin بىلەرگىن، سىرىچ، آچىق
 Expression: Anlatım, Dışavurum آئەتەپ، افادە
 Expressionism: Dışavurumculuk دىشاۋورۇمچۇلۇق
 Externalization: Dışlaşma دىشاۋلاشما

Extension: Kaplam, Uzam گەنىشلىتمە، اۆزاتما
 Extend: Uzam گەنىشلىتمە، اۆزاتماق
 External World: Dışdünya خارىج، دىش دۇنيا
 Extraversion: Dışadönüklük دىشا دۇنۈكلۈك
 Extreme: Uçterim سۇن دەرە
 Eidetik: özeyönelik, özbilim اۆزەيەۋنەك، اۆزبىلىم
 Equality: Eşitlik ائەشەتلىك، بىر ابرلىك
 Equipollent: Eşgüçlü ائەشگۈچلۈ، بىر ابرگۈچلۈ
 Equity: tarafsızlık, eşitlikچىلىك ائەشەتلىكچىلىك
 Equivalency: Denklik, Eşdeğerlilik تەئادل
 Equivalent: Eşdeğer, Denk ائەشەتەر، مەئادل
 Equivocal: belirsiz مۇھىم
 Eleatism: Eleacılık ائەلەتلىق
 Element: Öge عنصر، ائەلەمان
 Emanation: fışkıрма, sızıntı, türüm تەجلى
 Emotion: Heyecan, duygu دۇيغۇ، ھىجان
 Empiricism: Deneycilik تەجرۈبەچىلىك
 Empiric: deneysel, görgül تەجرۈبى
 Emptiness, Void: Boşluk بۆشلۈك
 Encyclopedia: Ansiklopedi دايرەلەلەمعارف
 Energy: Erke ارەكە، ائەرزى
 Enlightenment: Aydınlatma آيىنلاتما
 Enthusiasm: Coşku جوشقۇ، شور، ائەتەپاق
 Entity: varlık ۋارلىق
 Environment: Çevre چەۋرە، ياشام چەۋرەسى
 Epicurism: Epikurosçuluk ائەپىكۇرچۇلۇق
 Epistemology: bilgi kuramı بىلىگى نەزەرىيەسى
 epoche: yargısızlık ھۆكەمسوزلۇك
 Eristic: Didişim دىدەشەپىم، مۇباحەئەلى
 Error: Yanılma ياتىلما، خەتا
 Eschatology: Öbür Dünya Bilgisi, Erekbilgisi آخەت بىلىگىسى
 Esoteric: İçrek گىزلى، اىچەك، مەحرەمەتە
 Essence: Öz اۆزەك
 Eternity: Öncesizlik-Sonrasızlık ابدەت، سۇنەسوزلۇق
 Ethics: etik, ahlak bilimi اخلاق، ائەلاق بىلىمى
 Ethnique: etnik نەژادى، قۇمى، بۇدۇنسال
 Ethnography: Budunbilgisi بۇدۇن بىلىگىسى
 Ethnology: Budunbilim بۇدۇن بىلىم
 ethos: ahlaksal amaçlı düşünce كۆلتۈرل ۋە اخلاقى ياپى، اخلاق قۇرۇلۇش
 Etiology: Nedenbilim نەدەنبىلىم
 Eudaemonism: Mutçuluk مۇتچۇلۇق، ھەزەچىلىك
 Euhemerism: efsanelerin geleneklerden kaynaklandığı teorisi افسانەلەرنى گەلەنەكلەردىن قايناقلىنىدىغى تەئورىسى
 Euphory: Esenlikduygusu سۇنۈنجەن ھالالارا اۋچما، يەرنەندە دوراماما.

Evidence: Apaçıklık باھات آپاچىقلىق
 Evident: Apaçık آچىق، بىرگىن آپاچىق
 Evil: Kötü پىس كۈتۈ
 Evolution: Evrim ئورىم، تەكۈل
 Evolutionism: Evrimcilik ئورىمچىلىك، تەكۈلچۈ
 Fabulation: Masallama افسانەچىلىك
 Fact: Olgu اولقۇ، اولۇنتۇ
 Factor: Etken فاكىتور، عامل
 Faculty: Yeti يەتتى، باشارى، يەتتەنك، بىجەرى
 Faith: İnanç اينام، اينانچ
 Fallacy: Yanıltmaca سەقسە، يانائىلماجا، منطىقسىزلىك
 Fanaticism: Darkafallık فاناتىزىم، باغانزلىق، تەسەببۇچولۇق، يۇنۇزلىق، تۇتۇجولۇق، خورافاتچىلىق
 Fancy: Fantezi فانتەزى، سۇسۇلۇق
 Fantastic: Düşlem، Düşlem Gücü، خارقە، اينانئىلماز
 Fatalism: Yazgıcılık يازقىچىلىق، قەدرچىلىك
 Fatality: Yazgı يازقى، قەيسەت، قەدر
 Feeling: Duygusalılık، İzlenim دۇيغۇساللىق، اھساس
 fenomen: görüngü گۈرۈنتۇ
 fenomenology: görüngübilimi گۈرۈنتۇ بىلىمى
 fenomenologic: fenomenologik گۈرۈنتۇ بىلىمى
 Fetichism: Tapıncakçılık تەپلىسچىلىك، تەپىنچىلىك
 Fiction: hayali قۇرۇق، قۇرۇنتۇ، خىيال، تۇھم
 Fictional: 1-Yapıntısal، 2-hayali، imgesel ۱-قۇرۇق سۇسۇلۇق، ۲-خىيالى، تەخىلى
 Field: Alan آلان
 Fixed Idea: Saplantı ساپلاننى، ثابت فېكىر
 Finalism: Ereğçilik ارەكچىلىق، آماجچىلىق
 Finality: kesinlik، Ereğçilik كەسپىنلىك
 Foresight: Öngörü اۈنگۈرۈ
 Forgetting: Unutuş اونۇدۇش
 For itself: kendi için اۈزۈ اۈچۈن (وارلىق)، اۈزۈنە وارلىق
 Form: Biçim بېچىم، فۇرم، شەكىل، قالىپ
 Formal: Biçimsel بېچىمىسەل
 Formalism: Biçimcilik بېچىمچىلىك
 Formation: Oluşum اولۇشۇم، تەشەل
 Foundation: Temel، Temellendirim تەمل
 Freedom: Özgürlük آزادلىق
 Freewill: Özgürseçiş اۈزگۈسەچىش، اۈزگۈر
 ارادە، اخىيار
 Frustration: düş kırıklığı اۈمۇدسوزلۇق، بۇشا
 چىخما، دۇش قىرىقلىغى.
 Function: Görev، İşlev گۈرۈ، وظيفە، ایشلۇ
 Functional: İşlevsel گۈرۈسەل، ایشلۇسەل
 Functionalism: İşlevselcilik ایشلۇسەلچىلىك
 Futurism: Gelecekçilik گەلەجەكچىلىك، گەلەجەكچىلىك
 Genus: Cins جەنس، تۇر، سىنىپ

گەنل، گەنل، بېقىن
 General: Genel گەنلەشەتەرە، گەنلەشەتەرە
 Generalization: Genelleştirme گەنلەشەتەرە، بېقىنلاشەتەرە
 Generation: Kuşak نەسل، اۈرەتەم، قۇشاق
 Genesis: Oluşum اولۇشۇم، بارادىلىش، دۇغۇش
 Genetic: Türeyimsel، oluşa ilişkin olan، ژەنتىك، سۇياچىكەم
 Genius: Deha دەھا، بارادىلىش
 Given: Veri وئرى
 Gnosiology: Bilgi araştırması بېلىگى آراشەدەرەسە
 Gnosticism: Bilinircilik بېلىنەرچىلىك، اگنوستىسەزەتەرسە
 God: Tanrı تانرى، بارادان
 Good: Sense، Sağduyu، İyi ياخشى، ايبى، ساغدۇيۇ، لىي
 Good Sense، Right Sense: Sağduyu ساغدۇيۇ
 Greatness: Büyüklük بۈيۈكلۈك
 Group: Öbek، Küçüktopluluk قۇرۇپ
 Habit: Alışkanlık الىشەنلىق، عادەت
 Hallucination: Sanrı تۇھم، خىيال، تۇھم سانرى
 Happiness: Mutluluk مۇتۇلۇق، شادلىق
 Harmony: Uyum اۈيۇم
 Hedonism: Hazcılık ھەدۇنەسەم
 Hegelianism: Hegelcilik ھەگەلچىلىك
 Heredity: Kalıtım قالىتەم، وراثەت
 Hermeneutics: Yorumlama يۈرۈمچىلىك
 Heterogeneous: Ayırışık، Çokyapılı ايرىشەق، اۈزەشەسەز
 Heteronomy: Dışerklik، Yaderklik دېشەركلىك، اۈزگەركلىك
 Heuristic: Bulgusal بۇلغۇسەل، اکتەشەفە
 Hierarchy: Aşamalı اشمەلى، سەلسەلە مەراتەب
 Historical Consciousness: Tarihseel تاريخسەل بىلىنچە
 Historical Materialism: Tarihseel Öz-değçilik تاريخسەل ماتەريالىسەم، تاريخى ماتەريالىسەم
 Historicity: Tarihseel تاريخسەللىك
 Historicism: Tarihseel تاريخسەلچىلىك
 History: Tarih تاريخ
 Holy: Kutsal قۇتسەل، مەقسەت
 Homogeneous: Bağdaşık، Biryapılı باغداشەق، بېرىيەلى، تەكقۇرۇلۇشۇ
 Homogeneous: Homojen ھۇمۇژەن، تۇرەشە
 Homonym: eşleşme ائشەسەلى سۇزجۇك، ائشەشە، ائشەشە
 Humanism: İnsançılık اينسانچىلىق
 Humanity: İnsanlık اينسانلىق
 Hypnagogia: Aşırıduyarlılık ائشەرى دۇيارلىق
 Hyperrnaesia: Aşırıanısama ائشەرى ائەمسەما
 Hypnosis: Uyutum، Yapayuyku ھېپنوسەسەم

Hypostasis: Dayantı ذاتی، تائریسال ایلکه
Hypothesis: Varsayım وارساییم، فرضیه
Hypothetical: Koşullu, ferezi فرضی
Hysteria: Histeri تشنج، هیستئری، سینیرپوز و قلوغو، تشنج
Idea: ide, Fikir ایده، فیکیر، دوشونجه
Ideal: ideal, Ülkü, Düşüncel اولکو، ایدئال، ایدئال
Idealist: Idealist, Ülkücü اولکوجو، ایدئالیست
Idealism: Idealizm, Ülkücülük اولکوجولوک، ایدئالیزم
Ideality: Ülküsellik اولکوسللیک
Ideation: İdeleştime, Ülküleştime ایدئالشدیرمه
Identical: Özdeş, aynı همانند، اینهمان (فا: همانند)
Identification, Identifying: Özdeşleşme اوزدشلدیرمه
Identity: Özdeşlik (فا: همانندی، اینهمانی)
Ideology: İdeoloji دوشونجه طرزی
Idiocy: Aptallık آخماقلیق
Idol: put بوت، معبود
Illation: Sonuç çıkarma استنتاج، سونوج چیخارما
Illogical: Mantıkdışı غیرمنطقی
Illumination: aydınlatma آیدینلتما
Illusion: Yanılsama وهم، آداتیچی
Image: İmge ایمگه، تصویر
Imagination: İmgelem خیالچیلیق، قورونتولاما
Imbecility: Alıllık گنری ذکالیق
Imitation: Öykünme تقلید، مقابله
Immanence: İçkinlik ایچکینلیک
Immanent: İçkin ایچکین
Immanentism: İçkinlik ایچکینلیک
Immaterialism: Özdeksizcilik، ماددسیزچیلیک
Immoral: : Ahlaksız, Töretanımaz اخلاقسیز
Immoralism: Töretanımazlık، اخلاقسیزلیق
Ahlaksızlık اخلاقسیزلیق، تورتانیمازلیق
Immortality: Ölümsüzlük اولومسوزلوک، ایدیلیک
Imperative: zorunlu امری، دستوری
Implication: İçerme, ima etme مفهوم
Implicit: Örtük، مجازی
Impression: İzlenim، ایزلنیم
Impressionism: İzlenimcilik امپرسیونیسم
Improvisation: Doğaçlama بداهت، بیردن بیره
Impulse: İtki دورتو، دورتمه، ایتمه، ضربه
Inadequat: Uygun olmayan، غیرکافی
Inclination: Eğilim انییلیم، تمایل
Inclusion: İçerme, kapsama شمول، ایچمه
Inconsistent: Tutarsız توتارسیز، اوپوشماز
In-der-welt-sein: to be in the world, dünyada olmak دونیا ایچینده اولماق، دونیادا اولماق
Indefinite: Belirsiz، غیرمعین، کسین اولماق
Indeterminism: Belirlenmezlik بلیرلنمزچیلیک

Indifference: Aldırmazlık, Kayıtsızlık قنیدسیرلیک، ایلگیسیرلیک، اوموسامازلیق، اونمسیرلیمه
Individual: Birey, Bireysel بیرنی، بیرنیسل، فردی
Individualism: Bireycilik بیرنیچیلیک، فردچیلیک
Individualist: Bireyci بیرنیچی
Individuality: Bireysellik فردیلیک
Individualization: Bireyselleştirme بیرنیسلشدیرمه
Individuation: Bireyleşme بیرنیلشمه
Induction: Tümevarım، استقرار
Inductive: Tümevarımlı, Tümevarımsal تومواریمسال، استقراریمی، استنتاجی
Inertia: Eylemsizlik حرکتسیرلیک، دوراغانلیق، سکون
Inference: Çıkarım سونوج چیخارما، استنتاج
Inferiority Complex: Aşağılıkduygusu آشاغیلیق، دوقوسو، حقارت عقمهسی
Infinite: Sonsuz سونسوز، ابدی
Influence: Etki انتکی، نفوذ، تاثیر
Information: Bilgi، بیلش، بیلگی، معلومات اطلاعات
Infrastructure: Altyapı آلتیای، آلتقورولوش (زیرساخت)
Inherence: Ayrılmazlık ذاتی کنیفیت، اوزونده اولراق
In-Itself: Kendinde (وارلیق) اوزونده
Innate: Doğuştan دوعوشدان، ذاتی، الله وئرگیسی
Insanity: Delilik دلیلیک
Insolvency: iflas افلاس، چارمسیرلیک
Inspiration: Esin اسین، الهام
Instability: Değişkenlik دیشکنلیک
دایانقسیرلیق، ثباتسیرلیق، دنگسیرلیک
Instant, Moment: An آنلیق، آن
Instinct: İçgüdü ایچگودو، غریزه
Institution: Kurum قوروم، قورولوش، موسسه
Instrumentalism: Araççılık آر اچچیلیق/آر اچچیلیق، ابزارچیلیق، یار اچچیلیق
Intellect: Akıl، اوس، عاغل
Intellectual: Aydın (فا: روشنفکر، فکری) آیدین
Intellectualism: Düşüncelilik آیدینسالیچیلیق، دوشونسلیچیلیک، فیکری (فا: مکتب روشنفکری)
Intelligence: Zeka ذکا، هوش، اوس
Intelligible: Düşünülür دوشونولور
intention: Yönelim، قصد، دوعرولوم
Intentional: Yönelimsel، قصدی، یونلیمسل
Intentionality: Yönelimsellik قصدیت
Interpretation: Yorum یوروم، یورولاما
Intersubjectivity: öznelarası بین الاذهاتی، دهنلر آراسی، اوزنلر آراسی
Introspection: İçebakış ایچبایخیش
Introversion: içedönüş ایچدئونوش
Intuition: Sezgi, Görüş، گورو، شهود
Intuitionism: Sezgicilik سنزگیچیلیک، شهودچولوق
Intuitive: Sezgisel سنزگیسل، شهودی

Irony: Alaysılama, Alay آلاى، مسخرە
 Irrational: Usdışış غیر عقلانى، غیر منطىقى، اۇسدىشى
 Irrationalism: Usdışışçılık اۇسدىشىچىلىق
 Isomorphism: Eşbiçimcilik ائشبيچىمچىلىك
 Jealousy: Kıskançlık قىسقانچلىق، پاخىللىق
 Joy: Sevinç سۈيۈنچ
 Judgement: Yargı يارقى، قضاوت
 Justice: Tüze, Adalet تۈزە، عدالت
 Knowing: Bilme بىلمە
 Knowledge: Bilgi بىلگى
 Knowledge: Bilgi بىلگى
 Quality: Nitelik كىنەيت
 Quantity: Nicelik كىمىت
 Question: Soru يۈرۈ، سوال
 Quietism: Dingincilik دىنگىنچىلىك، ساكىنچىلىك
 Quintessence: Beşinciöz اۈزك
 Labour: Emek امك، ايش و زحمت
 Lamarckism: Lamarkçılık لاماركچىلىق
 Law Of Identity: Özdeşlik ilkesi اۈز دىشلىك ايلكەسى
 Laws Of Thought: Düşünme Yasaları دۈشۈنمە ياسالارى
 Learned Man: Bilgin بىلگىن
 Liberalism: Erkinlik, Özgürlükçülük اركىنچىلىك
 Liberty: Özgürlük اۈزگۈرلۈك
 Life: Yaşam ياشام
 Likeness: Benzerlik بنزىرلىك
 Limit: Sınır سىنىر
 Linguistics: Dilbilim دىلبىلىم
 Logic: Mantık منطق
 Logicism: Mantıklaştırmacılık منطقىلاشتىرىمچىلىك
 Logistic: Mantıksal منطقىسىل
 Love: Sevgi, Aşk سۈگى، عشق
 Machiavellism: Makyavelizm ماکىياۋىلىزم
 Macrocosm: Büyükevren بۈيۈك ئورن
 Magic, Spell: Büyü جادى
 Maxim: Özdeyış اۈزلىۈ سۈز، اۈز دىنىش
 Major Premiss: Büyük Önerme بۈيۈك اۈنرە، بۈيۈك مەقەدەمە
 Mania: Mani شۇندالىق، والەلىك
 Manichaeism: Manicilik, Maniheizm مانىچىلىك
 Manners: Görenek گۈرەنك، گۈرگۈ، حرەكەت طرزى
 Marxism: Marksçılık ماركسچىلىق
 Masochism: Mazohizm-Mazoşizm مازوشىزم
 Mass: Yığın كىتلى، يىغىن، جرم
 Material: Özdeksel مادى
 Materialism: Maddecilik, Özdekçilik مادەمچىلىك
 Matter: Özdek, Madde مادە، اۈزەك
 Me, Myself: Ben من
 Meaning: Anlam آنلام
 Mechanism: Mekanikçilik مەكانىكچىلىك

Mechanisms Of Defence: Savunma
 Düzenekleri ساۋونما دۈزەنەكلرى/مەكانىزملرى
 Mediation: Aracılık واسىطەمچىلىك
 Meditation: düşünüm مەدەتاسىيۈن، تامل، دۈشۈنۈم
 Megomania: kendini beğenmişlik اۈزۈنۈيۈنمىشلىك
 Büyüklükduygusu
 Melancholia: Melankoli مەلەنكولى، مالىخولىا
 Memory: Bellek بىلك، حافظە
 Mentality: Anlayış آنلايىش
 Mercantilism: Kazanççılık قازانچىلىق
 Metaphysics: Fizikötesi, Metafizik فىزىكەۋتەسى، مەتافىزىك
 Method: Yöntem يۈنتم
 Methodology: Yöntembilim يۈنتم بىلىم
 Microcosm: Küçükevren كىچىك ئورن، عالم صغىر
 Middle: Ortam اورتام، اورتا
 Mind: zihin اۈس، زەھن
 Minor (Premiss): Küçük Önerme كىچىك اۈنرە/مەقەدەمە
 Miracle: Mucize معجەزە
 Mitos: Söylence مەيت، افسانە، مىت، اۋسپۇرە
 Mobile: Dürtü دۈرتۈ
 Modality: Kiplik, yöntem, tarz نەجەلىك، طرز
 Mode, Mood: Kip كىپ، حالت
 modus: kip. U xvc كىپ، حالت
 Monade: Monad بىر، بىر، بىر، واحد
 Monadism: Monadçılık مونادچىلىق، بىر بىمچىلىك
 Monarchy: Tekerklik, Mutlak yönetim, hükümdarlık حۈكۈمدارلىق، سەلتەنت
 Monism: Tekçilik تەكچىلىك، بىرچىلىك، مونىزم
 Monotheism: Tektanrıcılık تەكتانرىچىلىق
 Mood: Kip كىپ، حالت
 Moral: Ahlâki, Ahlaksal اخلاقى، اخلاقىل
 Moral Sense: Ahlâk Duygusu اخلاق دۈيۇسۇ
 Moralism: Ahlâkçılık اخلاقچىلىق
 Moralist: Ahlâkçı اخلاقچى
 Morality: Ahlâklılık اخلاقلىق
 Morphology: Biçimbilim بىچىمبىلىم
 Motion: Devinim دىۋىنېم، حرەكەت
 Motivation: Güdü انگىزە، مەجرەكە، گۈدۈ
 Motive: Güdü گۈدۈ
 Move: Devinim دىۋىنېم، حرەكەت
 Movement: Devinim دىۋىنېم، حرەكەت
 Mutation: mutasyon, Değişinim مۇتاسىيۈن، سىچىرايىش، دۈنۈشۈم
 Myself: Ben مەن، مەن اۈزۈم، اۈزۈم
 Mystery: Gizem گىزم، سىر، اسرا
 Mystic: Gizemsel عىرفاتى، تصۋفى، گىزمىل
 Mystical: Gizemsel عىرفاتى، تصۋفى، گىزمىل

Mysticism: Gizemcilik، عرفان گیزمچیلیک
 Mythe: Söylence، میت افسانه، اوسطوره
 Mythology: Söylencebilim، Mitoloji
 اوسطوره بیلمی، میتولوژی
 Mythomania: Masalcılık، ماثالچیلیق
 Narcissism: Narsisçilik، نارسسیسچیلیک
 Nation: Ulus، ملیت
 Nativism: Doğuşancılık، دوغوشدانچیلیق
 Natural: Doğal، طبیعی
 Natural Sciences: Doğa Bilimleri، دوغال بیلملر
 Naturalism: Doğalcılık، طبیعتچیلیک
 Nature: Doğa، طبیعت
 Naturism: Doğacılık، دوغاجیلیق
 Necessity: Zorunluluk، Gereklik، لزوم، گرملیلیک
 Need, Requirement: Gereksinim، نیاز، احتیاج
 Negation: Olumsuzlama، انکار، اولومسوزلاما، نفی
 Negative: Olumsuz، منفی، اولومسوز
 Nekrophilism: Ölüsevmе، اولوسنومه
 Neo: Yeni، یئنی
 Neurosis: Sinirlilik، سینیرللیک
 Nihilism: Hiççilik، هنجچیلیک
 Nominalism: Adcılık، آدچیلیق
 nominalist: adcı، آدچی
 Non-Being: Hiçlik، هنجلیک
 Non-Ego: Benolmayan، من اولمایان
 Normal: Olağan، معمولی، طبیعی
 Norme: Düzgü، دوزگو، اصول
 Notion: Kavram، مفهوم، قاورام
 Object: Nesne، نسنه
 Objectivation: Nesnelleşme، Nesnel-
 Leştirme، نسنلشدیرمه
 Objective: Nesnel، نسنل
 Objectivity: Nesnellik، نسنللیک
 Obscurantism: gericilik، گزریچیلیک
 Obscure: belirsiz، karanlık، مبهم، پوچ
 Observation: Gözlem، مشاهده، گوزلم
 Obsession: Takıntı، وسواس، ساپلانتی، تاخینتی
 Occasionalism: Aranedencilik، آراسیچیلیک
 Occultism: gizlibilimcilik، گیزلی گوجله اینهانچ
 Oligarchy: Takımerkî، اولیگارشی، تاکیم ارکی
 Omnipotence: Tamgüçlülük، تامگوجلوک، مطلق گوجلوک
 Omniscience: Tambilirlilik، سنیرسیزیلگی، تامبیلیملی
 Ontogenesis, Ontogeny، بیرئی ائوریمی
 Ontogeny: Bireyevrimi، بیرئی ائوریمی
 Ontologism: Varlıkbilimcilik، وارلیق بیلمچیلیک
 Ontology: Varlıkbilim، وارلیق بیلمی
 Operate: işletmek، ایشلتمک
 Opinion: Görüş، قناعت، اینانچ، اینام، قانی
 Opposition: Karşıtlık، قارشیتلیق، مخالفت

Optimism: iyimserlik، خوشگورنلیک
 Order: Düzen، سیفاریش، تاپشیریق
 Organicism: Organcılık، هر شئی اورقان بیلمه
 Origin: Kök، کؤک، کؤکن، دوغوش، منشاء
 Original: Özgün، اصل
 Overtaking: sollama، اؤنگه
 Ownership: Özgülük، مالکیت
 Paidology: Çocukbilim، چوجوق بیلمی
 Palingenesis: Çevrimcilik، چئوریمچیلیک
 Pancosmism: Hepevrencilik، تام ائورنچیلیک
 Panentheism: Heptanrıdacılık، هر شئی تانریدا
 Panpsychism: Hepruhsallık، تام روحسالیق
 Pantheism: Tüm tanrıçılık، توم تانریداچیلیق
 Parallelism: Koşutluk، Koşutçuluk، قوشوتچولوق
 Paralogism: Yanlış Tasım، قیاس، یانلیش قیاس
 Paranoia: aşırı kuşkuculuk، Düzenli çılgınlık
 آشیری قشوقچولوق
 Participation: Katılma، مشارکت
 Particular: Tikel، تیکل، آیرینتی، جزء
 Passion: Tutku، شور، شغف، جوشقو
 Passive: Edilgin، پاسیو، منفعل
 Passivity: Edilginlik، پاسیولیک، انفعالی
 Pedagogy: Pedagoji، انییت بیلم
 Percepion: Algı، آلقی، ادراک
 Perceptionism: Algıcılık، آلقیچیلیق
 Peripatetic: Peripatetik، مشائی، یایاچی
 Personalism: Kişiselcilik، شخصیچیلیک
 Personality: Kişilik، شخصییت
 Personel: ۱-شیرسل ۲-شخصی
 Perspectivism: Görüngeçilik، گورونومچولوک، گورونجهچیلیک
 Pessimism: Kötümserlik، بدبینلیک
 Phantasy: Düşlem، hayal Gücü، خیال گوجو
 Phenomenalism: Görüngücülük، گورونتوچولوک
 Phenomenologie: Görüngü Bilim، گورونتوبیلمی
 Phenomenon: Görüngü، گورونتو
 Philanthropy: İnsanseverlik، اینسان سئورلیک
 Philosopher: Filozof، فیلسوف
 Philosophy: Felsefe، فلسفه
 Phrenology: Kafayorumu، باش تاسی بیلمی
 Phylogenesis: Tüevrimi، تور ائوریمی، تو
 تکاملو، سؤی گلشیمه سی بیلمی
 Physics: Fizik، فیزیک
 Platonism: Platonculuk، پلاتونچولوق
 Pleasure: Haz، حظ
 Plural: Çoğul، جمع
 Pluralism: Çokçuluk، چوخچولوق، چوغولچولوق
 Polysyllogism: Çoklutasım، چوخلوتاسیم، چوخلوق قیاس
 Polytheism: Çoktanrıçılık، چوخ تانریچیلیق

Populism: Halkseverlik خالق سئۈرلىك
 Positive: Olumlu اۈلۈملۈ، مۇئەب
 Positivism: Olguçuluk اولقۇچۇلۇق، اولقۇچۇلۇق
 Possession: İyelik مالىكىيە
 Possibility: Olanak امکان، احتمال
 Postulate: Koyut, postulat اساس، اصول
 Potentiality: Gizilgüç گۈچ، بالقۇه گۈچ
 Power: Güç, Erk گۈچ، ارک
 Practical: Kılğılı اویقۇلامالى، ایشلەنمىسلىق
 Practice: Uygulama اویقۇلاما، ایشلەنمىسلىق
 Pragmatism: Pragmacılık پىراگماتىسىم، ائىلمچىلىك
 Predicate: Yükleme يۈكلەمە، يۈكلەم
 Preestablished Harmony: اۈنچەسلەۋىيەم
 Önceluluyum
 Prejudice: Önyargı اۈنبارقى
 Prelogical: Mantiköncesi منطق اۈنچەسى
 Premiss: Öncül اۈنجول
 Prenotion: İlk bilgi ایلک بىلگى
 Presentiment: Önsezi اۈن سەزى
 prima: ilk, birinci, en üstün ایلک
 Primary: Birincil بىرىنچىل
 Primitive: İlkەل
 Principle: İlke ایلکە
 Principle Of Sufficient Reason: Yeter Neden İlkesi يەتەر نەندەن ایلکەسى
 Probabilism: Olasıcılık اولاسىچىلىق
 Probability: Olasılık اولاسىلىق
 Problem: Sorun سۈرۈن، مەسىلە
 Problematic: sorunsal سۈرۈنسالىق
 Process: Süreç سۈرۈچ، گەنىش
 Production: Üretim اۈرەتەم
 Profane: Dindışı دىن دىشى
 Progress: İlerleme ایلرلەمە
 Projection: Yansıtma پلاناما، طرح
 Proletariat: Proletarya پرولتارىيا
 Proof: kanıt قانیت، دلیل، دایاناق
 Proper: Özgü اویقۇن، مەنسەب
 Properly, Propriety: uygunluk اویقۇنلۇق
 Property: Özgülük, özellik کەنىفەت، اۈزلىك
 Proposition: Önerme اۈنرەمە
 Propriety: yerindelik يەرىندەلىك
 Providence: Kayra الەى تەقىر، مەشیت الەى، الله ایشى
 Psychoanalysis, Psychoanalysis: Ruhayrıştırması روح اۈیریشترماسى، روحسالىق چۈزۈلمە
 Psychasthenia: Ruhsalbitklik روحسالىق بىتکلىك
 Psychique: psişik, Ruhsal روحى، روانى، روحسالىق
 Psychologism: Ruhsalbilimçilik روحبىلىمچىلىك
 Psychology: Ruhsalbilim روح بىلىمى
 Psychosis: Ruhsalbozukluk روحسالىق بۈزۈلۈش

Puberty: Erginlik ارگىنلىك
 Puluralism: Çoğulculuk-Çokçuluk چۈخچۇلۇق
 Pure Intuition: Salt Görü صاف گۈرۈ، صاف شەھود
 Pure: Salt, Arı صاف
 Purpose: Erek ھەف، ارک
 Pyrrhonism: Pironculuk پىرۇنچۇلۇق
 Race: Irk ئىرق، نژاد
 Racism: Irkçılık ئىرقچىلىق
 Radicalism: Köktencilik رادىكالىسىم
 Rationalism: Usçuluk عاغىلچىلىق
 Reactionary: Gerici ارتجاعى
 Real: Gerçek ھەقىقەت، گرچەك
 Realism: Gerçekçilik گرچەكچىلىك
 Reality: Gerçeklik گرچەكلىك
 Reason: Neden نەندەن، دلیل، سەبەب
 Reasoning: Usavurma اۈسەۋرەمە، استدلال
 Receptivity: Alırlık ایلرلىق، بىنەمەگۈچ، بىنەمەگۈچ
 Reciprocal: Evrik, Karşılıklı ئۆزئارا، قارشىلىقلىق
 Reciprocity: Karşılıklı Oluş قارشىلىقلىق، اولۇش
 Recurrency: Dönüşlülük دۈنۈشلۈك، تەكرارلۇق، يەنىلەمە
 Redintegration: Toptanarılış تۈپدان اۈنلەش
 Reduction: İndirgeme يەندىرگەمە، تەقىل
 Reflection: düşüünüş دۈشۈنۈش، اۈزۈنەدۈنۈك دۈشۈنمە
 Reflectional: Düşünme ile ilgili دۈشۈنۈشلىق
 Reflex: Tepkime تەپكىمە، عەكسەلەمە
 Reflexive: dönüşlü دۈنۈشلۈ، اۈزۈنە دۈنۈشلۈ
 Refutation: Çürütme اىپاللاما
 Regime: Yönetim biçimi يۈنەتەم بىچىمى
 Regression: Gerileme گەرىلەمە
 Reincarnation Palingenesis: Yeniden cisimleşme يەنیدەن جىسىملەشمە
 Relation: Bağıntı باغلىق
 Relation: İlişki رابطة
 Relatism: Görecilik گۈرەلىلىك
 Relative: Görelî نەسبى
 Relativism: Görecilik نەسبىيەت
 Relativity: Görelilik نەسبىيەت
 Remembrance: Anı خاطىرە، اۈنى
 Reminiscence: Anımsama خاطىرەلەمە
 Representation: Tasarım, Sunum تەسەۋىر، سۈنۈم، اۈرەنە
 Repression: Bastırma باسدىرما، باسقۇچ، بىلەنچ
 آلتىنا اۈنلەمە، زورلا اۈنلەمە
 Resemblance: Benzerlik بىنزەلىك
 Resolution: Çözümleme ھەل اۈنەمە
 Responsibility: Sorumluluk سۈرۈملۈك، مەسئۇلىيەت
 Revelation: Açınım اچىنەم، مەكاشفە

Revision: Gözden geçirme رۈيۈزىون، گۈزدن گنچرە، تەدبىننظر
 Reviving: Yaşamadonuş جانلاندىرما، احيا
 Revolt: Başkaldırma باشقالدىرما، عصيان
 Revolution: Devrim دئوريم، انقلاب
 Romanticism: Duyguculuk دۇيۇچۇلۇق
 Sacred: Kutsal قۇتسال، مۇقەسس
 Safety, Salvation: Kurtuluş گۇۋۇن اۇرانی، كۇتۇلۇش
 Saint: Kutsal قۇتسال، قۇتس
 Sanction: Yaptırım ياپدیریم، اجرا ضمانتی
 Satisfaction, Fulfilment: Doyum رىضایت
 Scepticism: Kuşkuculuk شۇكىچىلىك، شۇشۇچۇلۇق
 Scheme: Şema دۇزن، پلان
 Schizophrenic: Şizofreni شىزوفرنى
 Scholastic: Skolastik اورتاچاغ علامەچىلىگى
 School: Okul مۇدرسە
 Science: Bilim بىلىم
 Scientism: Bilimcilik بىلىمچىلىك
 Sexuality: Cinsellik جىنسىللىك
 Selection: Ayıklanma سىنچىمە، سىنچىما
 Semantics: Anlambilim آنلامبىلىم
 Semiology: Belirtibilim خىستەلىك بىلىمى
 Semiotic: İmbilim گۇستىرگەبىلىم، اىمبىلىم
 خىستەلىك گۇستىرگەلىرى و علامەلىرى بىلىمى
 Sensation: Duyum دۇيۇم
 Sense: Duyu, Anlam (meaning) دۇيۇ
 Sensibility: Duyarlık, Duyarlılık: Duygusalık, دۇيارلىق، دۇيارلىقلىق، حساسیت
 Sensible: Duyarlı معقول، منطىقلى
 Sensitive: Duyusal دۇيۇسالى، دۇيۇسالىق
 Sensitiveness: Duyarlılık دۇيارلىقلىق، حساسلىق
 Sensualism: Duyumculuk دۇيۇمچۇلۇق، حىسچىلىك
 Sentiment: Duygu دۇيۇ، احساس
 Sentimental: Duygusal دۇيۇسالى، دۇيۇسالىق
 Septic: Septik مېكروبلۇ، چۈرۈتۈچۈ
 Skeptical: 1-şüpheli, kuşkucu, 2-mikroplu, çürütücü ۱-شۈبھەچى، ۲-چۈرۈدۈچۈ
 Septisizm: kuşkuculuk قۇشۇچۇلۇق
 Sign: İm, Belirti اىم، بىلىرتى
 Signification: Anlam آنلام
 Similarity: Benzerlik بىنزارلىك
 Simple: Basit بىسپىت، سادە، ياللىن
 Singular: Tekil تەكىل، مۇفرد، بىرئىسىل
 Situation: Durum دۇرۇم، ۋەسىيەت
 Slave: Köle كۆلە، بىردە
 Slavery: Kölelik كۆلەلىك
 Sociability: sosyallik گىرىيشكىنلىك
 Socialism: Toplumculuk سۇسپالىسىم، تۈپلۈمچۇلۇق

Social Philosophy: Toplum Felsefesi تۈپلۈم فىلسەفىسى
 Society: Toplum U höjlhu جامەئە
 Sociologism: Toplumbilimcilik تۈپلۈمبىلىمچىلىك
 Sociology: Toplumbilim تۈپلۈمبىلىم
 Solidarity: Dayanışma داينىشما
 Solipsism: Tekbencilik تەكىنچىلىك
 Sophism: Yanıltmaca, Bilgicilik بىلىگىچىلىك، يانىلتماچا، سىفسىتەچىلىك
 Sophist: Sofist سۇفىست، سىفسىتەچى
 Sorites: Zincirleme, Tasım قىياس مۇتۇدۇ، تاسىم
 Soul: Ruh رۇح، نىن
 Space: Uzay اۇزاي
 Special: Özel اۆزل
 Species: Tür تۇر
 Specific: Özgül اۆزگۈل
 Specification: Özgülleştirme اۆزگۈللەشدرمە
 Speculation: Kurgu قۇرۇق
 Spinozism: Spinozacılık اسپىنوز اچىلىق
 Spirit: Tin, Zihin تىن، زىھن
 Spiritualism: Tinselcilik, Ruhçuluk تىنسىلچىلىك، رۇھچۇلۇق
 Spontaneity: Kendiliğindenlik اۆز اۆزۈندىن
 Stage : Evre ئۆرە، مۇرحلە
 Stimulus: Uyarıcı مۇرىك، مۇرىجى، اۇيارجى
 Stoicism: Stoacılık استۇاچىلىق، رۇاقىچىلىك
 Structuralism: Yapısalcılık قۇرۇلۇشچۇلۇق
 Structure: Yapı ياپى، قۇرۇلۇش
 Subaltern: Alt ئالت
 Subconsciousness: Bilinçaltı بىلىنچ آلتى
 Subject: Özne سۇبژە، سۇبژە
 Subjective: Öznel اۆزىل
 Subjectivity: Öznellik اۆزىللىك
 Subjectivism: Öznelcilik اۆزىلچىلىك
 Sublimation: Yüceltme اوجالتمە، تەسعيد
 Sublime: Yüce اوجا
 Subordination: Altsıralama آلتسىرالاما
 Subsistence: Kalıcılık ۱-قالىچىلىق ۲-جۇر ۳-كالىچىلىق، معیشتە مۇقدارى
 Substance: Töz, cevher جۇر، تۇز، مادە
 Substantialism: Tözcülük تۇزچۇلۇك
 Substrate: Dayanak آلتقات، دايناق قات
 Substratum: Dayanak آلتقات، دايناق قات
 Subsumption: Subsumption قاپساما، اچىرما
 Succession: ardışıklık وراثت، اردىشىقلىق، بىر بىرىنى اىزلەمە
 Superiority Complex: Yükseklikduygusu بۇيۇكلۇك كۇمپلەكسى

Superman: Üstinsan اۋست اينسان، سوپېر مەن
 Supernatural: Doğaüstü دۇغاۋستو، ماورالطېيىي
 Superstition: Boşınanç بوش اينانچ، خرافە
 Superstructure: Üstyapı اۋست ياپى
 Surplus Value: Artıkdeğer آرتى دېر، اضافى دېر
 Surrealism: Gerçeküstüculük گىرەك ۋستۇجۇلۇك
 گىرەك ۋستۇجۇلۇك، سوررئالېسم
 Syllogism: Tasım تاسىم، قىياس
 Symbol: Simge سىمگە، سىمبول
 Symbolic: Simgesel سىمگەسىل
 Symmetry: Bakışım باخىشىم، تقارن، اۋيوم
 Sympathy: Duygudaşlık دۇيغۇداشلىق
 Syncretism: Birleştirmecilik بىرلەشتىرمەچىلىك
 Synergy: Eşışlevlilik اشتىراك مەساعى
 Synthesis: Bireşim بىلەشمە، تەركىب
 System: Dizge دۇزىنە، قۇرۇلۇش، دىزگە، سىستېم
 Taste: Beğeni بەگەنى، داد، دادىش
 Tautology: gereksiz tekrar گىرەكسەز تەكرار
 Teleology: Erekbilim تەلۋىيە، غايەچىلىك
 Temperament: Mizaç مزاج، خۇي، يارادىلىش
 Tendency: Eğilim ئەيىلىم، مەيلى، تەمەيلى
 Tenstion: Gerilim تەنسىيە، گىرەكلىك
 Teori: kuram تەورى، نەزىرىيە
 Terror: Şiddet تەررور
 Theism: Tanrıçılık تانرىچىلىق
 Theocracy: Dinci yönetim دىنچى يۈنەتمە
 Theodicee: Tanrıaraştırması تانرى اراشتىرماسى
 Theology: Tanrı Bilim تانرى بىلىمى، ھايت
 Theorem: Teorem تەورەم، ەلمى قەيەبە
 Theoretic: Kuramsal تەئورەتىك
 Theory: Kuram قۇرۇم، تەئورىيە
 Theory Of Knowledge: Bilgi Kuramı بىلگى نەزىرىيەسى
 Theory Of Relativity: Görelilik Kuramı نەيسىيەت نەزىرىيەسى
 Theosophy: Ermişlik ەرفان
 Thesis: Sav سەۋ، تەئىز
 Thing: şey شەي، زاد
 Thing In Itself: Kendinde Şey اۋزۈندە شەي
 Thought: (Lat:cogitare,cogitatio), دۇشۇنمە، دۇشۇنمە
 Threshold: Eşik ئەشەك، آستانا
 Timidity: Pısrıklık قۇرۇقلۇق
 To Explain: Açıklamak آچىقلاماق
 Tolerance: Hoşgörü خوشگۈرۈ، خەتاپاىى
 Totalitarian: Bütüncül تۈتالېتەرىيە، تۈتالېتەرىيە
 Totality: Bütünlük تۈتەللىك، تەمەيىت، كەلەت
 Totem: Totem تۈتەم، قۇرۇبۇج شەي
 Totemism: Totemcilik تۈتەمچىلىك
 Tradition: Gelenek گەلەنەك، سۇت

Traditionalism: Gelenekçilik گەلەنەكچىلىك
 Transcendence: Aşkınlık آشقىنلىق (دېش ۋارلىق)
 Transcendent: Aşkın آشقىن
 Transcendental: Aşkınsal آشقىنسال
 Transcendentalism: Aşkincılık آشقىنساللىق
 Transference, Transfer: Geçişim گەچىشىم
 Transform: Dönüşüm دۇنۇشۇرۇم
 Transformation: Dönüştürme دۇنۇشۇرۇمە
 Transformism: Dönüşümcülük دۇنۇشۇمچۇلۇك
 Transmigration: Hüül (Ruhun Can Deyişmesi) حۇلۇل، روھون بىدەن دېيىشمەسى
 Tree Of Porphyry: Porphyrios Ağacı پروفېرىوس آغاجى
 True: Doğru دۇرۇ، ەقىقىي، دۇز
 Truth: Doğruluk دۇرۇلۇق، ەقىقىيەت
 Type: Tip تىپ، نۇع
 Ubiquity, Omnipresence: Heryerdelik ھەرىيەردەلىك، ەنىنى زاماندا ھەرىيەردە اولما
 Ugly: Çirkin چىركىن
 Unconditional: Koşullanmamış قۇشۇللانمايىش
 Unconscious: Bilinçdışı بىلىنچ دېشى
 Understanding: Anlama آنلاما
 Uneasiness, Restlessness: Kaygı قايغى
 Unity: Birlik بىرلىك
 Universal: Tümel, Evrensel ئۇرنىسل، تۇمەل
 Universalism: Evrenselcilik ئۇرنىسللىك
 Universe: Evren ئۇرن
 Univocal: Tekanlamlı تەكانلاملى
 Univocation: Tekanlamlilik تەكانلاملىلىق
 Useful: Yararlı يارارلى
 Utilitarianism: Yararcılık يارارلىلىق
 Utopia: Ütopya ئۇتوپيا، مەدەنىيە فاضلە
 Validity: Geçerlilik گەچەرلىلىك
 Value, Worth: Değer دېر
 Variation: Çeşitleme چەشەتلىمە
 Velleity: Gelgeç İstek كەچىك ھوس
 Veracity: Doğruculuk دۇزۇلۇك
 Verbalism: Boşsözcülük بۈش سۈزجۈلۈك، باۋادانىشما
 Verification: Doğrulama دۇرۇلۇما
 Verify: Doğrulamak دۇرۇلۇماق
 Vicious Circle: Kısırdöngü قەيسىر دۇنگۇ، باطل دۇرۇدۇرۇنۇش
 Virtuality: sanallık مەجازىلى، مەجازلىق
 Virtue: Erdem ەزەم، مەزەت، اۋستۇنلۇك
 Vision: Görünüm گۈرۈنۇم
 Vitalism: Dirimselcilik, Yaşamsalcılık دىرەيمسەلچىلىق، ياشامسەلچىلىق، ەيات اصالەتەنە اينانچ
 Voluntarism: İstencilik ارادەچىلىك
 Will: İstenc arade اېستەنچ، ارادە
 Wisdom: Bilgelik بىلگەلىك

پدیدار شناسی سنگ بنای
فلسفه‌ورزی و تحقیقات علمی
(2/2)

(ceferli)

**Fenomenology as a foundational element of
philosophizing and scientific researches**

**Felsefeçilik ve bilimsel araştırmaların
temeldaşı fenomenoloji**

**Edmund Husserl
(1859-1938)**

